

KOVÁCS ISTVÁN

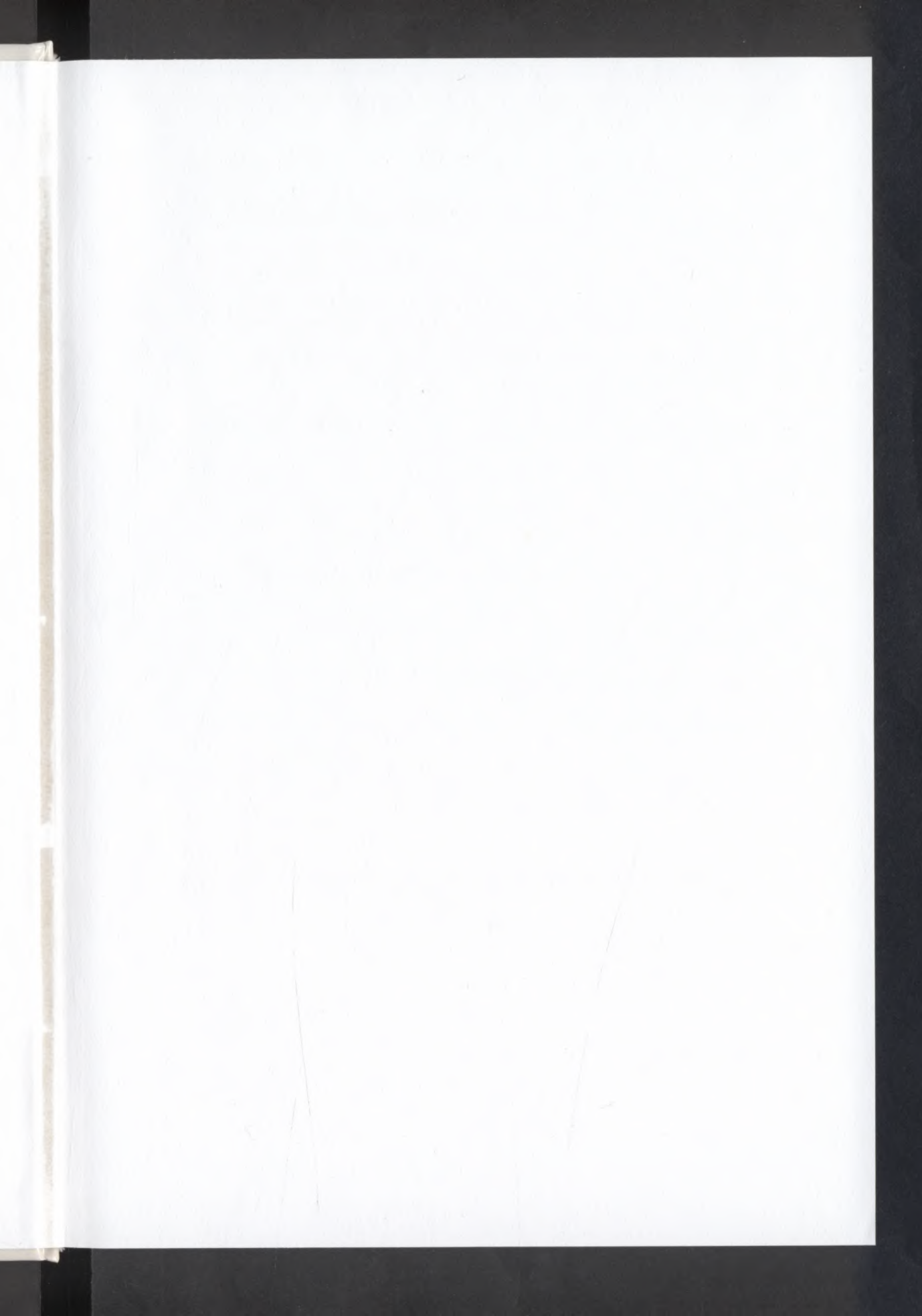
„Érdek és szeretet”

Lengyel visszaemlékezések
a szabadságharcra 1848–1849

Kovács István
„ÉRDEK ÉS SZERETET”
Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra
1848–1849

Kovács István

„ÉRDEK ÉS SZERETET”

Lengyel visszaemlékezések
a szabadságharcra

1848–1849

MAGYAR NAPLÓ

Budapest, 2016

A könyv megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

Óbuda-Békásmegyer Önkormányzata

Instytut Książki (Kraków)

Lektorálta: Hermann Róbert

A képek forrása:

Hermann Róbert házi archívuma, Gáspár Bálint, Kovács István,
Saryusz-Woyciechowski Krzysztof magángyűjteménye,
HM Hadtörténeti Intézet, Országos Széchényi Könyvtár

ISBN 978-615-5465-76-5

MC 215.923

2016

TARTALOM

Bevezetés	7
Az emlékiratok keletkezésének történelmi háttere	11
A lengyelség helyzete az 1815-ös bécsi kongresszust követő egyharmad évszázadban	11
Az összeesküvő-mozgalmak és az 1846-os felkelés tragikus következményei Galíciában	12
A népek tavaszának lengyel reményei	21
A lengyel légiók megalakulása Magyarországon	26
Stanisław Bykowski visszaemlékezése	33
Galícia 1848-ban	33
Feljegyzések a sokali nemzeti gárda létrejöttéről és feloszlásáról 1848-ban	36
Jan Aleksander Fredro visszaemlékezése	59
Nemzetőr, dzsidás főhadnagy, színműíró	59
Jan Aleksander Fredro, a lengyel légió 2. ulánusezrede főhadnagyának visszaemlékezése az 1848–49-es magyar szabadságharcra	61
Zygmunt Miłkowski visszaemlékezése	75
Egy méltatlanul elfelejtett lengyel író és politikus	75
A bölcsőtől egy életen át	78
V. fejezet: Kijevtől Szolnokig	78
VI. fejezet: Magyarországon	127
VII. fejezet: Törökországba... ..	179
Kazimierz Bielański visszaemlékezése	193
Egy galíciai összeesküvő család legkisebb fia	193
Emlékirat	196
Jacenty Grabowiecki visszaemlékezése	257
Jacenty Grabowiecki katonai pályaképe	257
Emlékeim az emigrációból	259
XIII. fejezet: Átkelés Magyarországra és a magyarországi lengyel légió ...	259
Teofil Łapiński visszaemlékezése	295
Ellentétes megítélések között bevégzett életút	295
Egy lengyel számkivetett, volt honvédtiszt visszaemlékezéseiből (1848–1849) ...	300
Roman Gąsiorowski visszaemlékezései	323
Fredro és bajtársai emlékének megörökítője: Felicjan Szybalski	323

A bárcai összecsapás 1848 őszén	326
Egy dzsidásközhívtéz visszaemlékezése	335
Első levél	335
Egy dzsidás kalandjai a temesvári csatában	339
Második levél	359
Władysław Bentkowski visszaemlékezései	363
A lengyel légio legrokonszenvesebb tisztje	363
Két részlet a szegedi és a temesvári csatából	366
Emlékeimből: a Teregovai-hágón	376
Władysław Rucki visszaemlékezése	387
Az erdélyi lengyel légio „tárgyilagos képének” megrajzolója	387
Bem Erdélyben és a Bánságban	390
A beszercei ütközetektől a zsigóói fegyverletételig	390
Edmund Ślaski visszaemlékezése	417
„Mindenki szerette...” – Edmund Ślaski élete, halála	417
Emlékirat a magyar forradalom idejéből	419
Magyarország	419
Erdély	434
Julian Burchard visszaemlékezése	457
Egy eperjesi patrióta fiai	457
Az 1848–49-es magyar és lengyel emigránsok Törökországban	470
A magyarországi háború vége	470
A török határon	472
Orsovából Viddinbe	473
Megérkezés Viddinbe – Dembiński	476
A viddini mezőn	480
Pauliny botránya	482
A magyarok és az olaszok távozása	484
Sumla	488
Pauliny távozása	490
Bem tábornok	491
A keresztények és a törökök	496
A török hadsereg	498
Ahmed pasa	499
Távozás Sumlából	501
Málta	505
Megérkezésünk Franciaországba	507
Személynévmutató	513

BEVEZETÉS

Az 1848–49-es magyar szabadságharcban részt vett lengyelek működésének történetét elsőként feldolgozó Lucjan Russjan tizenegy légionista, honvéd, emisszárius lengyel nyelvű visszaemlékezésének címét adja meg *Polacy i sprawa polska na Węgrzech w roku 1848–1849* (Lengyelek és a lengyel ügy Magyarországon 1848–1849-ben) címen 1934-ben Varsóban megjelent monográfiájában. Az általa felsorolt munkák szerzői¹ saját élményeiket tették közzé – volt, aki néhány lapon, volt, aki pár száz oldalon –, de beosztásuktól függetlenül többen is felvázolták a légiónok történetét, ismertették és értékelték a szabadságharc eseményeit, s gyakrabban bírálták, mint dicsérték katonai és politikai vezetőit.

Zamoyski tábornok dokumentum-gyűjteményének azt a részét, amely 1849 nyarának magyarországi eseményeire vonatkozott, Hajnal István már 1925-ben megjelentette a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain,² de a lengyel légión szervezésében főszerepet játszó, s helyét az északi hadsereg élén honvéd tábornokként is megálló Józef Wysocki fontos adalékokkal szolgáló emlékirata csak 1993-ban látott napvilágot magyarul.³

A XX. századi lengyel–magyar kapcsolatok egyik legkiválóbb ismerője és képviselője, Divéky Adorján az MTA Történettudományi Intézetének megbízásából a Russjan által megadott emlékiratok többségét az 1950-es években lefordította magyarra, közülük azonban csak Jerzy Bułharyn emlékiratának Görgei Artúr tábornok Dembiński leváltásában játszott szerepét elfogultan taglaló,

¹ Bentowski Władysław: *Ze wspomnień moich*. Dziennik Poznański, 1 stycznia 1884; Bułharyn Jerzy: *Rys wojny węgierskiej w latach 1848 i 1849*. Paryż, 1852; Falkowski Juliusz: *Wspomnienia z roku 1848–9*. Paryż, 1879; Kalita Karol: *Ze wspomnień*. Biblioteka Warszawska. 1912. 1–27., 224–259. old.; Lange Antoni: *Pamiętnik niedoli z lat 1849–1856*. Kraków, 1896; Miłkowski Zygmunt: *Kartki z pamiętnika*. Biblioteka Warszawska, 1909; *Od kolebki przez życie*. Tygodnik Ilustrowany, 1901; *Sylwetki emigracyjne*. Lwów, 1904; *Wspomnienia z Węgier*. Kalendarz Ilustrowany Jaworowski, 1867; *Wspomnienia z wojny węgierskiej, 1848–9*. Paryż, 1863; Poniński Władysław: *Wspomnienia z lat ubiegłych*. Kraków, 1902; Szyk Joachim: *Legiony polskie na Węgrzech*. Poznań, 1850; Wysocki Józef: *Pamiętnik*. Poznań, 1850; [Grochowalski Adolf]: *Z pamiętników żołnierza*. Dziennik Literacki, 1862; *Jeneral Zamoyski*, t. V. 1845 – 1850. Poznań, 1852.

² *A lengyel légión utolsó napjai Magyarországon (1849)*.

³ *Együtt a szabadságért 1848–1849. Wysocki tábornok emlékiratai. A magyarországi lengyel légión részvétele az 1848-as magyar szabadságharc hadjárataiban*. Zrínyi Kiadó. Budapest, 1993.

a leendő áruló képét is felvillantó fejezete jelent meg nyomtatásban.⁴ Divéky Adorján részben kézírásos, részben gépelt fordításainak jelentős hányada időközben elkallódott, a rendezetlen maradék a nagyközönség számára hozzáférhetetlen.

A lengyel légio történeti monográfiájának elkészítését közel tízévnyi levéltári kutatás előzte meg részemről, a szabadságharcban részt vett lengyelek életrajzi lexikonjának összeállítása pedig csaknem harmincévi munkát vett igénybe.⁵ Levéltári kutatásaim során – Budapesten, Varsóban, Wrocławban, Lvivben (Lembergben) – öt, kivételes forrásértékű visszaemlékezés kézírata került a kezembe. Ezek képezik e „memoár-antológia” törzsanyagát. Stanisław Bykowski emlékirata az 1848 márciusát követő, merész álmokkal átszőtt időszak cselekvési bizonytalanságban, félelmek és remények között őrlődő Galíciáját mutatja be. Jan Aleksander Fredro a remények ellobbanását villantja elénk az 1944-es varsói felkelés lángjai közül – sajátos módon előre – kimentett memoárrészleteiben. Kazimierz Bielański visszaemlékezése szerencsére megmaradt, s szinte ott folytatja, ahol Jan Aleksander Fredro írása félbeszakad, s így mi is részesei lehetünk „szabadságharcos” élményeinek a Kárpátokon történt átkeléstől az Oszmán Birodalomba való kimenekülésig. És még tovább... Hozzájuk válogattam nyomtatásban ugyan napvilágot látott, de magyarul hozzáférhetetlen lengyel és francia nyelvű memoárokat, amelyeket kiegészítettem Władysław Bentkowski riportszerű visszaemlékezéseivel és Władysław Rucki Lucjan Russjan neve által fémjelzett munkájának egy részével. Az erdélyi lengyel légio szervezésében részt vett Władysław Ruckit Czetz János *Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849* (Bem erdélyi hadjárata 1848-ban és 1849-ben) című munkája ihlethette meg, s hasonló címen – *Bem w Siedmiogrodzie i w Banacie* (Bem Erdélyben és a Bánságban) – jelentette meg 1862-ben a visszaemlékezését. Ez voltaképpen Bem hadjáratait ismertető szakmunka – vissza-visszatérően felhívítva a szerző személyes élményeivel. Kötetünkben e könyv legsikerültebb, a beszercei hadosztály júliusi harcait taglaló részét tesszük közzé, mivel az erdélyi lengyel légio 1. zászlóalja és egy dzsidásszakasza is ennek kötelékében harcolt. A Kolozsvár feladását követő bánffyhungyadi-csucsai visszavonulást és a zsidói fegyverletételt taglaló fejezet azért is érdemes figyelmünkre, mert kevésbé ismert része a szabadságharc történetének. Olvasmányossága és forrás-

⁴ *Részlet Bulharyn tábornok emlékiratából.* Hadtörténelmi Közlemények, 1959. 1. sz.

⁵ Lásd. „...Mindvégig veletek voltunk”. *Lengyelek a magyar szabadságharcban.* Osiris. Budapest, 1998. *Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848–1849.* Magyar Napló. Budapest, 2015.

értéke mellett ugyanez az érdeme Edmund Ślaski szinte a történetekkel egyidejűleg írt esemény-naplójának is.

Lucjan Russjan Zygmunt Miłkowski több munkájáról említést tesz, így *A bölcsőtől egy életen át* (Od kolebki przez życie) című visszaemlékezéséről is. Ennek azonban csak egy töredékét ismerhette, mivel a háromkötetes memoárfolyam 1936-ban és 1937-ben jelent meg Krakkóban. A XIX. század második felének legkiemelkedőbb politikai emigránsa, aki írónak is kiváló volt, fő életművének első kötetében a lengyelek egész magyarországi működését áttekinti – kijevei útrakelésétől a szerbföldi táborverésig. Abba, hogy az Oszmán Birodalomba menekült lengyel légionistáknak mi lett a sorsuk, Julian Burchard (Burchard Gyula) francia nyelvű memoárja – *Chez les Turcs. Les émigrés hongrois et polonais en 1848–1849* (Törökországban. Az 1848–49-es magyar és lengyel emigránsok) – enged betekintést, s ezzel egy rendkívül izgalmas lengyel-magyar családtörténet kulcsa is a közép-európai história iránt érdeklődő történész kezébe kerül.

AZ EMLÉKIRATOK KELETKEZÉSÉNEK TÖRTÉNELMI HÁTTERE

A lengyelség helyzete az 1815-ös bécsi kongresszust követő
egyharmad évszázadban

Az új európai rendet megteremtő 1815-ös bécsi kongresszuson a „lengyel ügy” is a megoldandó gondok között szerepelt. Az 1795-ben Oroszország, Ausztria és a Porosz Királyság között véglegesen felosztott lengyel–litván állam hazafias érzelmű lengyelsége az elkövetkező két évtizedben Napóleon leghívebb szövetségésének bizonyult. Áldozatvállalásáért a császár kilátásba helyezte Lengyelország helyreállítását, s ennek bevezetőjeként 1807-ben létrehozta a Varsói Hercegséget, amelynek területét két év múlva a schönbrunni békében jelentősen megnövelte. I. Sándor cár, a nagy hadsereg maradékának üldözése során, 1813 küszöbén a Varsói Hercegség területére lépve tüntetően lengyel-barát magatartást tanúsított, s az egész napóleoni „lengyel államocskára” igényt tartott. Törekvése nem járt sikerrel: a Varsói Hercegség nyugati része Poznańi Nagyhercegség néven visszakerült Poroszországhoz. A Varsói Hercegség maradékán megalakult az alkotmánnyal, lengyel parlamenttel, önálló hadsereggel, oktatási hálózattal és hivatalszervezettel rendelkező Lengyel Királyság. A cár 1816-ben lengyel királlyá koronáztatta magát, s ígéretet tett, hogy a felosztások során Oroszországba bekebelezett egykori lengyel területeket a Királysághoz csatolja. Ígéretének nem tudott, s utódja, I. Miklós cár nem is akart eleget tenni. Ez volt az egyik oka az 1830. november 29-én kirobbant, s közel egy évig tartó szabadságharcnak, más néven: lengyel–orosz háborúnak.

A szabadságharc leverését követően I. Miklós felszámolta a Lengyel Királyságot, s helytartójává Ivan Fjodorovics Paszkevics-Erivanszkij gróft, az újsütetű Varsó hercegét nevezte ki. A cár részéről azonban „a lengyel lázadást” nem követte oly „vadállati” megtorlás, mint amilyen I. Ferenc József tizennyolc évvel később Magyarországon Haynaut megbízta. Igaz, mintegy nyolcezer lengyel – katona, politikus, hivatalnok, értelmiségi – menekült Nyugat-Európába, elsősorban Franciaországba. Az így létrejött ún. Nagy Emigráció két meghatározó táborra szakadt. Az arisztokrata tábor vezetője I. Sándor cár egykori külügyminisztere, a nagy nemzetközi tekintéllyel rendelkező Adam Jerzy

Czartoryski herceg lett, aki vagyonának jelentős részét át tudta menteni svájci bankokba, s így tevékenységének megvolt a pénzügyi fedezete. Befolyásos kapcsolatai révén diplomáciai téren akarta a lengyel ügyet az európai politika homlokterébe emelni. A nemzet megtartó erejének a nemességet – (beleértve természetesen az arisztokráciát is) – tartotta, s ezért úgy vélte, hogy csak megfontoltan lehet társadalmi reformokat bevezetni, végrehajtani többek között a jobbágyszabadítást, mivel a radikális reformok megfosztanák a nemességet gazdasági létalapjától.

A „fiatalok” 1832 márciusában alapított pártja, a Lengyel Demokrata Társaság sem akarta a nemességet kiiktatni a társadalomból, de az arisztokráciával mint a lengyel nemzet „sírósójával”, az 1831-es szabadságharc elárulójával radikálisan le akart számolni. Azonnali jobbágyszabadítást hirdetett; dogmává vált meggyőződése szerint az erre irányuló pusztító jelszavakkal több millió embert lehet a Lengyelország helyreállításáért kibontott zászlók alá sorakoztatni. Az európai karbonári mozgalom meggyőződését vallva hittek a küszöbön álló összeurópai népfelszabadító háborúban.

Az összeesküvő-mozgalmak és az 1846-os felkelés tragikus következményei Galíciában

A Lengyel Királyságban 1830. november 29-én kirobbant szabadságharchoz hónapokon át támogató rokonszenvvel viszonyult Metternich kancellár, s így I. Ferenc császár is. E lengyel-barát magatartásukhoz az is hozzájárult, hogy I. Miklós orosz cár (és lengyel király) 1828-ban háborút indított az Oszmán Birodalom ellen, s tartani lehetett tőle, hogy balkáni pozíciói – Bécs érdekeit fenyegetve – túlságosan megerősödnek. Lázongó itáliai tartományai és siralmas pénzügyi helyzete miatt Ausztria nem tudott nyomást gyakorolni Oroszországra.

Ebben a helyzetben – az „orosz válság” csillapulta ellenére is – az osztrák kormány kezére játszott az 1830 novemberében kirobbant lengyel szabadságharc, amelynek támogatására az 1815 óta nyugodt Galícia lengyel nemessége, s nem jelentős részben értelmiségi rétege, polgársága is megszerveződött. A napóleoni háborúk légiós veteránjai, a diákok, a nemesi ifjak ezrével keltek át a határon, hogy a felkelt Lengyel Királyság hadseregéhez csatlakozzanak. Az osztrák hatóságok még csak útlevelet se kértek a határon átkelőktől, s egy ideig a Varsóba irányuló fegyverszállítmányokat sem akadályozták.

1831 áprilisa végén átszorult Galíciába a Fjodor Vasziljevics Rüdiger tábornoktól szorongatott Józef Dwernicki tábornok 3300 fős hadteste, s májusban Benedykt Kołyszko tábornok ezerfős különítménye is a Habsburg Birodalomban talált menedéket. A szabadságharc katonáit leírhatatlan lelkesedéssel fogadták a galíciaiak, elsősorban a nemesek, arisztokraták, de a városi polgárok is. Bécs elnézte, hogy a menekültek támogatására bizottságok alakuljanak. A katonákat, elsősorban az altiszteket és a közlegényeket internálták, de akik akartak, közülük is követhették a Lengyel Királyságba harcolni visszatérő tiszteket. A szabad mozgásban egy ideig azokat se korlátozták, akik a lengyel–orosz háború utolsó hónapjában, 1831 szeptemberében menekültek Galícia területére, így Hieronim (Girolamo) Ramorino tábornok hadtestének és Samuel Różycki tábornok különítményének tisztjei tetszésük szerint Franciaországba, Angliába, vagy Belgiumba távozhattak.

A lengyel politikai és kulturális élet képviselői s a katonai vezetők különféle tevékenységi formát tartottak hasznosnak a harc folytatása, a lengyel államiság helyreállítása céljából. Lényeges, amit a kezdet kapcsán Bolesław Łopuszański történész megjegyez: „A nyugat-európai országok e lengyel szórványközösségei egy-kettőre magukénak érezték az akkor ott divatos politikai doktrínákat, és hozzájuk kötődve felhasználhatóknak tartották őket az ország függetlenségéért folytatandó harcban.” A szabadkőművesség és a karbonárizmus volt az a két rokonszellemű áramlat, amelyek a lengyel emigráció nagy százalékát magukba szippantották.

A franciaországi lengyel emigráció első szövetkezése a demokrata beállított-ságú Joachim Lelewel professzor által szervezett Lengyel Nemzeti Bizottság, melynek célja a fegyveres harc folytatása volt. Ennek jegyében talált kapcsolatot a Világ Legmagasabb Sátor nevű szabadkőműves szervezettel. A Demokratikus Karbonári Szövetséget irányító Legmagasabb Sátor 1833-ra készítette elő a franciaországi, németországi, itáliai forradalmat, amelyben a lengyelek részvételére is számított.

Józef Zaliwski erzedes (1798–1855), aki egy önálló litvániai felkelőcsapat parancsnokaként tett szert hírnévre 1831 nyarán, Magyarországon átkelve 1832 januárjában jelent meg Párizsban. Lelewel úgy mutatta őt be az általa megismert szabadkőművesek körében, mint az 1830/31-es szabadságharc legderekből katonáját. Zaliwski azonnal folytatni akarta a pár hónappal azelőtt levert szabadságharcot – partizánháborúként, amelyben az orosz birodalom európai területén szétszórt 20–25 fős partizáncsapatok százai a cári csapatok egy-egy ponton történő összpontosítása következtében lehetővé teszik jelentős területek felszabadítását, ahol viszont akadálytalanul állíthatók talpra reguláris

haderők. Zaliwski meggyőződése szerint az adott területeken fölös számmal találhatók képzett tisztek és katonák, mi több, titkos fegyverraktárak is. Az orosz haderők zömét egyébként is elvonja a nyugtalan balkáni térség. A terület, amely legalkalmasabb a 20–25 fős egységek megszervezésére: Galícia.

E spekuláció-láncolatra épült terv azzal sem számolt, hogy a Nemzetközi Karbonári-szervezetet nem érdekelte különösebben az I. Miklós cár elleni háború; vezetői Franciaországot, Németországot, Itáliát akarták az európai forradalom tisztítótüzével lángba borítani, így lengyel harcosokra e térségben lett volna szükségük.

Az 1830/31-es szabadságharc által mozgósított galíciai közvélemény továbbra is tevékeny maradt. A karitatív bizottságok nem oszlottak fel, s mivel okafogyott működésükkel szemben már nem volt elnéző a bécsi kormány, apránként különféle befolyás alatt álló és ideológiájú illegális szervezetekké alakultak át. Közben a Lelewel Lengyel Nemzeti Bizottságából kivált radikális szárny 1832 márciusában megalakította a Lengyel Demokrata Társaságot (*Towarzystwo Demokratyczne Polskie*). Az év végén a francia kormány Pétervár követelésére feloszlatta a Lengyel Nemzeti Bizottságot, s azon tagjait, akik a *Felhívás az oroszokhoz* című kiáltványt aláírták, kiutasította az országból. Az aláírók között Józef Zaliwski neve is szerepelt.

Lelewel Zaliwskivel együtt a Nép Bosszúja néven azonnal megalakította annak utódszervezetét, melynek célja részben a partizán-hadjárat előkészítése volt. Ennek jegyében programjában egy bővített mondatban szociális kérdéseket is érintett: „Földhöz juttatni az önállóvá tett parasztságot, egyszóval teljehatalmat a népnek, minden a népakarat által és a nép javára”.

A Legmagasabb Sátor már 1832-ben visszavonta a következő évre tervezett összeurópai forradalom kirobbantását. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1833 elején Lengyel Nemzeti Sátor néven a felosztott nemzet ügye mellett elkötelezett szabadkőműves szövetség alakult. A Nép Bosszúja nevű szervezet anyagi támogatását azonban ez is attól tette függővé, hogy az szabadkőműves rend szerint szerveződjék és működjék.

1833 első hónapjaiban Artur Zawisza vezetésével több lengyel emisszárius szivárgott a Poroszországhoz tartozó Poznańi Nagyhercegségen át a Lengyel Királyságba, s alig félszáz emberével Zaliwski is megjelent Galíciában. A különböző szinten beavatott és megszervezett helybeliek támogatását elsősorban morális, érzelmi alapon – merthogy az 1831-es szabadságharc folytatásáról van szó – kikényszerítve, március második felében több néhány főből álló csoporttal átkelt az orosz határon. Megjelenésük nem váltott ki felkelést Oroszország nyugati tartományaiban és a Lengyel Királyságban. E kisebb csoportok legfőbb

célja végül az lett, hogy – nemegyszer a felszabadítandónak tartott parasztok által is – üldözött tagjaik visszamenekülhessenek Galíciába. Sokukat elfogtak és Szibériába száműzték. Határozottabb fegyveres akciókat Artur Zawisza és emisszárius-társai kezdeményeztek, akiket emiatt kivégeztek. Zaliwski április 20-án tért vissza Galíciába, az akciót lefújta, folytatását a következő évre tűzte ki.

Ezekkel az eseményekkel szinte egy időben, május 5-én a Konstantinápolyhoz közeli Kutahejben aláírták azt a nemzetközi szerződést, amely szabályozta azt, hogy az orosz kormány milyen feltételekkel avatkozhat be az Oszmán Birodalom ügyeibe. Ez kioltani látszott a Balkán miatt hamu alatt izzó orosz–osztrák konfliktus lehetőségét. Mindenesetre ettől kezdve Bécsnek nem volt szüksége a lengyel kártyára. Ez egyben azt is jelentette, hogy meg kellett szabadulni a tevékenységükkel birodalmi érdekeket is veszélyeztető lengyel emigránsoktól. Rövid idő alatt négyszáz lengyel emigránst távolítottak el Ausztriából.

A lengyel emigráns-kérdés elevenébe vágott az 1833. szeptember 18–19-én Münchengrätzben megkötött orosz–osztrák egyezmény is. Ebben I. Miklós cár lemondott az 1815-től Szabad Városként működő, s így az egyik felosztó hatalomhoz sem tartozó Krakkóról – amelyre egyébként lengyel királyként tartott igényt –, s a három, egykori lengyel területeken osztozó szomszédos állam közös érdekként megerősítette, hogy Lengyelország felosztottságában teljes mértékben szolidárisak, s ezt bizonyítandó a politikai bűnelkövetőket és dezertőröket kölcsönösen kiadják egymásnak. Az emigránsok között az egyik első letartóztatott 1834-ben Józef Zaliwski volt, akit három évvel később húszévi várfogságra ítélték.

A letartóztatások azonban már nem tudták megakadályozni annak az összeküvés-hálózatnak a létrejöttét, amely az 1830-as évek második felében szinte egész Galíciát befedte. A hálózat kialakulásához meghatározó módon járult hozzá az 1834 áprilisában Bernben megalapított Ifjú Európa nevű szervezet nyomán Giuseppe Mazzini tanácsára – Szymon Konarski tevékeny közreműködésével és Joachim Lelewel támogatásával – létrejött Ifjú Lengyelország. Mazzini elsőként szakított a karbonári mozgalomban uralkodó kozmopolitizmussal, s annak nehezen megragadható „népszabadság” fogalmát a „népek szabadságával” helyettesítette. Elvetette a karbonarizmus szabadkőművességre emlékeztető jelképrendszerét, az emberiség helyett az egyes népeket szólította fel belső megújulásra, „megfiatalodásra” és harcra a Szent Szövetség zsarnokságával szembe.

Az Ifjú Lengyelország hatására, s ennek mintegy hazai változataként alakult meg Krakkóban 1835. február 11-én a Lengyel Nép Szövetkezése nevű szervezet. Az alapítóatyák közül hat emigráns volt és egy krakkói ügyész: Henryk Bogusz.

A Lengyel Nép Szövetkezése Bukovinán kívül egész Galíciát és a Krakkói Szabad Várost (Krakkói Köztársaságot) is behálózta. Különböző néven alakultak alszervezeteik a przemysli és sambori diákok, a leMBERGI egyetemisták és kézművesek, a római katolikus, de még a görög katolikus papi szeminárium klerikusai között is. Szymon Konarski révén a Lengyel Nép Szövetkezése az Orosz Birodalomban is eredményesen építette ki hálózatát – állítólag 3000 embert sikerült beszerveznie –, s az orosz forradalmi demokratákkal is igyekezett kapcsolatot teremteni. Kiemelt feladatként szerepelt a lengyel jobbágyság bevonása a Lengyelország helyreállításáért folytatandó harcba. Határozott társadalom-átalakító szociális program kidolgozására a Lengyel Demokrata Társaság készítette a Lengyel Nép Szövetkezését. A Lengyel Demokrata Társaság 1836-ban Poitiers-ben kiadott manifestuma ugyanis a jobbágyszabadítást és a teljes jogegyenlőséget kiemelt programjának tartotta. Galíciába küldött ügynökei is ezt hirdették.

A Lengyel Nép Szövetkezése és különböző nevű alszervezetei tevékenységét egyre veszélyesebbnek tartotta a bécsi kormányzat. Titkosrendőrsége kinyomozta és hivatalnokai, ágensei révén figyelemmel kísérte tagjai mozgását, működési körét és tevékenysége eredményességét. Ezzel kapcsolatos információit az orosz és porosz rendőrhatalóságokkal is kicserélte, amelyeket – esetenként – intézkedéseiről is tájékoztatott. Miután kiderült, hogy az összeesküvésben a hadseregben belül a 10. (Mazuchelli), a 30. (Nugent) és az 57. (Haynau) gyalogezred – elsősorban a szláv közösségi eszmékre fogékony – tisztjei és altisztjei közül többen is „érintettek”, eljárásaikban, ítéleteikben a hatóságok mind kíméletlenebbek lettek. Oroszországban 1838-ban göngyölítették fel az összeesküvő hálózatot. A jelképes véget Szymon Konarski kivégzése jelentette 1839 elején. Ausztriában 1837 és 1841 között fokozatosan számolták fel a földalatti szervezeteket. Súlyos ítéletek születtek, de a halálos ítéleteket kegyelemből rendszerint húszévi várfogságra változtatták. Így került el a kivégzést a katonai összeesküvők vezetője, Tomaš Dmitrašinović hadnagy, a Nugent gyalogezred tisztje is.

A Galíciában támadt ideológiai űrt 1842-től kezdve a Lengyel Demokrata Társaság töltötte ki, amely korábbi álláspontját módosítva, csak az arisztokráciával akart leszámolni, a nemességet – demokratikus hagyományai és addigi áldozatvállalásai miatt is – a függetlenségi harc legfőbb támaszának tartotta. A jobbágyság és a nemesség érdekeinek egyeztetésére azonban nem rendelkezett reális programmal, azt az államiság helyreállítása utáni időre napolta el. Meg volt győződve arról, hogy a jobbágyszabadítás pusztá kihirdetésére parasztok milliói fognak a függetlenségi harc zászlai alá felsorakozni, s könnyen elsöprik az országrablók százezres hadait.

Az osztrák kormány is meghatározó fontosságúnak tartotta a galíciai jobbágyág magatartását, s mindent megtett, hogy az az uralkodó rendíthetetlen támasza legyen. II. József császár is a galíciai jobbágyág megnyerésére törekedett a lengyel–litván állam feldarabolásába belenyugodni nem akaró nemességgel szemben. Összbirodalmi programjában az állam modernizálása elengedhetetlen feltételének tartotta a belátható időn belül megvalósítandó jobbágyfelszabadítást, pontosabban azt, hogy a jobbágy pénzért válthassa meg a földesúri szolgáltatást. Addig is azonnali intézkedéseket hozott érdekei védelmére. A francia forradalom megrettentette utódját, az 1790-ben trónra lépő II. Lipót. Attól tartott, hogy a jobbágyfelszabadítás ellenőrizhetetlen társadalmi folyamatokat indíthat el, s a francia forradalomra emlékeztető szociális felfordulást, politikai földindulást idézhet elő. Az osztrák kormányzat ettől kezdve a jobbágyrendszer fenntartásában látta a fennálló társadalmi rend stabilitásának garanciáját. Ennek jegyében szigorúan fellépett azokkal a nemességekkel szemben, akik saját birtokaikon fel akarták szabadítani a jobbágyokat. Bécs az ellentmondásos helyzetet azzal fordította a maga javára, hogy – kerületi, tartományi hivatalai révén – a jobbágyok érdekvédelmezőjének tüntette föl magát. Az osztrák, sziléziai és cseh „bürokráttal” elárasztott galíciai hivatalok egyik legfőbb feladata az államiság helyreállításában érdekelt lengyel nemesség ellenőrzése, kordában tartása, s a nép számára a „jó császár” mítoszának meggyökereztetése volt. A nép megnyerésére a vidéket parasztgúnyában járó összeesküvők aggodalommal tapasztalhatták, hogy a nyugat- és közép-galíciai lengyel jobbágy, ha nemzetisége felől érdeklődtek, magát „császárnak” mondta, számára az úr és a lengyel egy fogalmat jelentett. A közösségi hovatartozás „császári”-ként való meghatározása egyben arra is utalt, hogy a jobbágy oltalmat az osztrák uralkodótól remélt.

Az összekötő a császár és a jobbágy között – különböző szinteken – a járási, a kerületi hivatalnok lett. Hogy milyen eredménnyel, arra a legbeszédesebb bizonyíték Joseph Breinl Ritter von Wallersten példája volt. Breinl, a pilseni polgármester fia 1802-ben született Prágában. 1836 elejétől töltötte be a tarnóvi sztarosza tisztségét, s tevékenységének kezdetén a Lengyel Nemzet Egyetemes Konföderációja nevű összeesküvő szervezet felszámolásáért uralkodói dicséretben részesült. Gyűlölte a lengyel nemességet. Gyakran mondta: „a hivatalnokok és a parasztok teljességgel be tudják népesíteni Galíciát, amelyhez nincs szükség a birtokosok középosztályára...” Büszkén hirdette azt is, hogy sztarosztasága tíz éve alatt kerülete minden parasztjának szabad bejárása volt hozzá, s tökéletesen ismerte a jobbágyág minden gondját-baját...” Bizonyíték rá az 1787-ben született Jakub Szelával tartott kapcsolata is, aki harmincnyolc éven

át volt a siedkliska-boguszi és smarzowai parasztok teljhatalmú megbízottja. E települések jobbágysai – élükön Jakub Szelával – állandóan perben álltak földesurukkal, Stanisław Bogusz-sal, s a család más képviselőivel. Bogusz, mint gazdálkodó nemesember, győztesen került ki a Szelával ismétlődő konfliktusokból, s jobbágynak „megátalkodottságát” többször durván megtorolta.

A Lengyel Demokrata Társaság 1845 őszére össznemzeti felkelést hirdetett a három felosztó hatalom egykori lengyel területein. Ehhez valamilyen szinten megszervezte Nyugat- és Közép-Galícia nemességét, valamint a Krakkói Köztársaság lakóinak egy részét – értelmiségieket, nemeseket, bányászokat. A felkelés a Lengyel Királyságra is kiterjedt volna, annak ellenére, hogy ott a legkisebb mozgolódást is vasmarokkal fojtotta el az 1831-es szabadságharc leveréséért Varsó hercege címet viselő helytartó, Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagy. Az általa foganatosított letartóztatások elől 1843-ban, amikor a münchengräzi szerződés kötelező érvénye megszűnt, mintegy 3000 fiatal szökött át a Lengyel Királyságból Poroszországba.

A felkelés előkészületeiről a porosz és osztrák hatóságok pontos információkkal rendelkeztek. 1846 januárjában letartóztatták a Poznańi Nagyhercegségben megjelent emisszáriusokat és hazai összekötőiket, s erről tájékoztatták az osztrák belügyminisztériumot, amely többé-kevésbé tisztában volt azzal, hogy mi készül Galíciában. Ha a felkelés oly méretű lett volna, amilyennek az emigráns lengyel demokraták tervezték, elfojtásához nem lett volna elegendő katonai erő, mivel a Galíciában állomásozó gyalogezredek és lovasosztályok eleve békéltetésszámmal rendelkeztek, s közel 50 000 főt tett ki a szabadságolt katonák száma.

A korszak kiváló ismerője, Tomasz Szubert lengyel történész kutatta ki, hogy Breinl 1845 decemberében köriratban hívta fel a parasztok figyelmét „a rosszban sántikáló emberekre” és „bajkeverőkre”. Az ekkor összehívott falusi előljáróság tagjait arra intette, hogy „éjszakánként kettőzött figyelemmel kísérik az összeesküvők gyűléseit, amelyekre leggyakrabban nemesi udvarházakban, intézői irodákban, plébániákon kerül sor...” Ugyanebben az időben egy ismeretlen lovas hírnök is járta a falvakat, azt a hírt terjesztve, hogy „szegény parasztok, közel balvégetek, mert rövidesen lemészárolnak benneteket uraitok...”

A felkelésbe beszervezettek nem érzékelték a veszélyt. Az emisszáriusok meggyőzték őket, hogy a jobbágyfelszabadítás kihirdetésével azonnal maguk mellé tudják állítani a népet. Egy részüknek február 18-án kellett volna Tarnówot elfoglalni. Miután a várt 2000 ember helyett alig százan jelentek meg a kijelölt helyen, a támadást lefűjták. Más városok – például Sanok – esetében is ugyanez történt. A gyülekezőhelyekre tartó vagy éppen a gyülekező helyek-

ről hazatérő felkelőket a hetek óta ellenük mozgósított parasztok fogták el, s elevenen vagy holtan a kerületi központokba szállították. Ezzel egyidejűleg vette kezdetét az udvarházak feldúlása, kirablása, tulajdonosaik, s az uradalmi hivatalnokok legyilkolása. Tucatnyi pap is áldozatul esett a jobbágyok spontán bosszúhadjáratainak. A felkelés elsősorban a tarnówi kerületet ölelte fel, ahol az udvarházak nyolcvan százalékát elpusztították, s több száz nemest mészároltak le. Drámájuk jelképe a Bogusz család lett, amelynek öt férfitagját – Stanisław, Wiktoryn, Nikodem, Włodzimierz, Tytus – ölték meg. Tragikus sorsukért a személyes bosszú által is hajtott Jakub Szelát terhelte a felelősség. A felkelést azonban nem ő robbantotta ki, mert Tarnówból csak az események harmadik napján, február 20-án tért vissza falujába, ahol valóban élére állt a parasztnak. A tarnówi kerület határán túl terjedt hírnevének köszönhető, hogy mintegy ötven falu kiáltotta ki őt képviselőjének, s ennek nyomán elterjedt róla, hogy ő „a parasztnak királya”.

A napokon át tartó kegyetlen vérengzésről, amely epizódjaiban leginkább a Horea-Cloșca-felkelésre emlékeztetett, részletesen beszámolt levelezői révén a poroszországi lengyel sajtó. Híreit a német, francia, belga és angol újságok is átvették, kiegészítve azokkal a kommentárokkal, miszerint a bécsi kormányzat galíciai jobbágyaival mészároltatta le a felkelt lengyel nemeseket. Elterjedt, hogy Breinl sztarosza egy meggyilkolt nemesért 10 aranyat fizetett, míg az elevenen átadottért csak 5 arany volt a jutalom, így ösztökélve a parasztnak arra, hogy földesuraikat agyonverjék. Hogy ez valóban így volt-e, s hogy az egész nemesség-ellenes akciót központilag Bécsből szervezték volna, arra vonatkozóan – mint ezt legutóbb megjelent, *Jak(ó)b Szela* című könyvében Tomasz Szubert is leszögezi – ezideig még nem került elő dokumentum.

Ide vonatkozó tartalma miatt ezért érdemes idéznünk egy korabeli szemtanút, gróf Arthur Seherr-Thosst, a porosz hadsereg kilépett tisztjét, a 12. huszárezred majdani századparancsnokát és Leiningen honvédtábornok parancs-őrtisztjét, aki felesége révén Zemplén megyei birtokos volt. Seherr-Thoss 1846 februárjában a híres mościskai lóvásárra akart menni. „Mościsko Tarnów és Krakkó között fekszik – kezdi visszaemlékezését Seherr-Thoss azokra az eseményekre, amelyekre rémálmában sem gondolt volna. – A császári- királyi vámhivatalban – akkor még fönállott a vámvonat Magyarország és Ausztria között – figyelmeztettek, hogy ne menjek át Galíciába, mert ott a legközelebbi napokban forradalom üt ki.” Útja során Pilznón átkelve szemtanúja volt az egyik Stadnicki gróf kegyetlen meggyilkolásának, s azt is megtudta, miben reménykedtek az uraikat gyilkoló fölkelt jobbágyok: „...mindezt a kormány parancsából teszik, amely a nemesek birtokait önékik szándékozik adni.” Csak

lélekjelenlétének köszönhette, hogy szolgáljával együtt nem jutott a lemészárolt lengyel nemesek sorsára. A látottakról azonnal jelentést tett Tarnówban Breinl sztarosztának. „Ő sajnálkozását fejezte ki a történetek fölött, de egyszersmind kinyilatkoztatta, hogy a dolgon nem segíthet semmit” – összegzi fellépésének eredménytelenségét Seherr-Thoss, s megjegyzi: „Tudva van, hogy a történet Metternich államkancellárt tartja az 1846. évi február 19-iki fölkelés szervezőjének, aki e fölkelést azon okból indította volna meg, hogy elejét vegye egy tervezett lengyel zendülésnek.” E feltevés hitelesítéséül szemtanúként tesz viszszaemlékezésében vallomást: „Tény, hogy midőn én február 19-én délután a kerületi kapitányságnál voltam, ott a parasztok, akik a környékről több elfogott nemeset vagy megölt nemeseknek holt testeit hozták, ezekért saját szemeim előtt megfelelő pénzüsszeget kaptak. Az igazság érdekében meg kell említenem, hogy szájukba rágták a parasztoknak, hogy senkit meg ne öljenek, hanem csak elégedjenek meg az uraságok elfogásával. Nagyon természetes azonban, hogy ily platói figyelmeztetések az állatias és vagyonra szomjas népnél eredmény nélkül maradtak. A következő napon szekér számra hozták a városba az elfogottakat, a sebesülteket és a megölteket.” Seherr-Thoss a katonaság magatartására is utal. Legedics altábornagy katonai kíséretet ígért mellé adni, de öt napba telt, míg sikerült szavát állnia. Ezalatt elterjedt, hogy a tarnówi kerületben 30 000 paraszt közeledik a város felé a zsidók és a nemesek – egyáltalán nem parasztködmönt viselők – lemészárlására. Az 1. (Ferdinánd császár) könnyűlovasezred parancsnoka, Moltke ezredes arra hivatkozott, hogy ekkora túlerővel szemben nem tud fellépni.

A Bogusz-család egyik túlélő tagja, Henryk Bogusz, aki Krakóban társalapítója a Lengyel Nép Szövetkezésének, de hamar hátat fordított az illegális politizálásnak, családja férfitagjainak lemészárlása miatt, Jakub Szelát vádolva panaszlevelet juttatott el I. Ferdinánd császárnak, de azt előbb egy német lap, a *Berliner Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen* 1846. május 7-i számában is közzétette. Szela és Metternich az európai köztudatban ikertestvérek lettek a vérengzésben. Henryk Dmochowski szobrászművész is így ábrázolta őket az általa készített és több száz példányban piacra dobott érmén. Az osztrák kormányt ért vád megalapozottságáról Bismarck kancellár is meg volt győződve, s a francia és angol követ is ilyen szellemben tájékoztatta kormányát. E hírtérjedésének Metternich úgy akarta elejét venni, hogy Poroszországban kijárta a Galíciáról szóló írások szigorú előzetes cenzúrázását.

A sajtóközlemények hatásával, közvélemény formáló erejével a bécsi kormánynak is számolnia kellett. Intézkedésének eredményeként Breinl sztarosztát 1846 júliusában áthelyezték Brünnebe, de „az utóbbi (846) események alatt tanú-

sított eredményes működéséért” Lipót-renddel tüntették ki. Rajta kívül még 48 polgári személy kapott különféle rendű és rangú kitüntetést, valamint 22 község és 17 személy részesült pénzjutalomban. A jutalom az 1846-os galíciai nemesi-demokratikus mozgalom eredményes felszámolásáért járt.

Szela Breinl eltávolításával elveszítette legfőbb pártfogóját, aki 1846. április 19-én őt Tarnówban „védőőrizet” alá helyeztette. Noha jó körülmények között tartották fogva, le kellett nyelnie a Breinl által beadott keserű pirulát. Kérésére ugyanis a tarnóvi kerületben neki kellett felszólítania az uraik lemeszárlásában részt vett császárhű jobbágyokat, hogy a robotot továbbra is végezzék uraik, vagy legyilkolt uraik özvegyeinek birtokain, mert a földek az 1846-os inséges esztendő után nem maradhatnak parlagon. Addigi hívei ettől kezdve mind inkább ellenségüknek tekintették Szelát. A jobbágyokat kollektíve csak jelentéktelen szolgáltatások elengedésével jutalmazta Bécs. Breinl eltávolítása után Szelának – saját érdekében is – el kellett hagynia Galíciát. Bukovina kolonizálendő területén kapott 36 holdnyi gazdaságot. Családjával együtt 1848 februárjában, a párizsi forradalom kitörése előtt kelt útra új otthonába, ahol utódai idővel elnémetesedtek.

A népek tavaszának lengyel reményei

Az 1830-as években Nyugat-Európában itt-ott fellobbant felkelés-kísérletek után 1848 telén úgy tetszett, mintha valóban kitörne a remélt „nagy háború”. Az 1848-as európai forradalmi hullám azonban nem egyforma visszhangot váltott ki a felosztott lengyel–litván állam orosz, osztrák és porosz területein.

A Poznańi Nagyhercegség lengyel polgáraival szemben az 1830-as években Edward Heinrich Flotwell helytartó nevével fémjelzett, ellenséges, németesítő porosz politika IV. Frigyes Vilmos trónra lépésével megváltozott. Ő a lengyeleknek engedményeket tett, s ha nem is teljesen következetesen, de jobbra liberális politikát folytatott velük kapcsolatban. A berlini politikusok egy része kifejezetten arra törekedett, hogy megnyerje magának a lengyeleket. Az 1840-es évekre ugyanis, úgy tetszett, megéri a helyzet a német államok egyesítésére. Ennek sikeres végrehajtása egy liberális, sőt némileg demokratikus politikát folytató Poroszországra várt volna. Félszeg törekvését azonban a leghatározottabban keresztelte Ausztria, amely meg akarta őrizni befolyását a német államok fölött, így egyesítésük a legkevésbé sem állt érdekében. Az esetleges német

egység létrejöttét csak Bécs felügyelete alatt tudta elképzelni. S túl ezen, mindenképpen ellene volt Poroszország megerősödésének.

Poroszország lépéseit azonban még Ausztriánál is szigorúbban mérlegelte IV. Frigyes Vilmos sógora, I. Miklós cár, aki nem engedte meg, hogy a szomszédságában létrejöjjön egy erős, egységes, ráadásul liberális politikát folytató és demokratikus mozgalmakat is angol módon megtűrő német állam. Határozatlan sógora révén Miklós cár 1848 márciusáig eredményesen semlegesítette a német liberálisok törekvéseit. A berlini forradalom március 18-ai győzelme után azonban Adolf Arnim-Boitzenburg miniszterelnök vezetésével olyan liberális kormány alakult a porosz fővárosban, amely nemcsak társadalmi reformok bevezetését tűzte ki célul, hanem a német államok egyesítésének tervét is a leghatározottabban képviselte. (A frakfurti előparlament is ennek jegyében ült össze áprilisban.) A kormány azzal is tisztában volt, hogy törekvései szükségyszerűen kiválthatják Oroszország hadüzenetét...

A forradalmat követő hetekben mindenki úgy látta, hogy a háború Oroszország és Poroszország között elkerülhetetlen. Az új porosz kabinet sietve szövetségesek után nézett. Kiderült, hogy voltaképpen csak a lengyelekre számíthat, akiknek küldöttsége – a Poznaíni Nagyhercegség képviselőjében – március 23-án jelent meg a királynál. A delegáció vezetői kérték, hogy a Poznaíni Nagyhercegség lengyelek által lakott helységeiben állítsák vissza a lengyel nyelvű hivatalokat, iskolákat, bíróságokat, mi több, a porosz hadseregben belül – a hajdani lengyel légiók mintájára – szervezzenek egy olyan hadtestet, amelynek lengyel az egyenruhája, vezényleti nyelv, tiszti kara, zászlaja. Az uralkodó – minisztereinek nyomására és a körülmények kényszerítő ereje folytán – egyik követelés elől se zárkózott el. Már csak azért sem, mert a lengyel hadtestet a kirobbanó porosz–orosz háborúban az első vonalban lehetett volna bevetni.

A porosz liberálisok elképzelése az volt, hogy a Poznaíni Nagyhercegséget „kiinduló területnek” tekintve helyre kell állítani a hajdani Lengyelországot, amely perszonálunióban állna Poroszországgal. A Porosz Királyság és az Orosz Birodalom közé ékelődő erős Lengyelország természetyszerűen kiiktatná a pétervári udvarnak a porosz belpolitikára gyakorolt bénító hatását. Így a porosz állam nemcsak a polgári átalakulást tudná felgyorsítani, hanem a német államokat is zavartalanul és demokratikus alapokon egyesíthetné. Ennek az elképzelésnek berlini politikai és polgári körökben számos befolyásos híve akadt – Arnim Boitzenburg miniszterelnökkel az élen. A katonák viszont Lengyelország helyreállításáért nem szívesen bonyolódtak volna háborúba Oroszországgal.

I. Miklós cár pontosan felismerte az őt fenyegető veszélyt, s az is tudta, hogyan lehet a legegyszerűbb módon elhárítani. Berlini követe révén a porosz király és a kormány tudomására hozta, hogy nem kíván Poroszország belügyeibe beavatkozni, márpedig a márciusban bekövetkezett változásokat belügynek tekinti. Amennyiben azonban birodalmának szomszédságában kialakul egy lengyel tűzfészek, akkor, önvédelemből, kénytelen lesz a leghatározottabb ellenlépéseket megtenni. Ha pedig a poroszok gyengének bizonyulnának az általa kívánatos intézkedésekhez, ő maga fog hadseregével – porosz területen – rendet teremteni. „Tűzfészken” Miklós cár egyértelműen a Poznańi Nagyhercegség lengyel katonai táborait értette.

Március végétől ugyanis a berlini börtönből szabadon engedett – a Lengyel Demokrata Társaság katonai szekértőjének számító – Ludwik Mierosławski vezetésével gyors ütemben folyt a lengyel hadtest szervezése, amely április elején 7000 főt számlált. A lengyel seregben nemcsak az őshonos, porosz állampolgárságú lengyelek szolgáltak, hanem a Franciaországból nagy számban Poroszországba siető lengyel emigránsok is. És nemcsak a demokraták... Hogy a poroszországi változások első hetei milyen reményekkel töltötték el a lengyeleket, azt az is tanúsíthatja, hogy március végén Czartoryski herceget és közvetlen híveit is Berlinben találjuk.

Azoknak a tábora azonban, akik békében akartak maradni Oroszországgal, és veszélyesnek tartották, sőt kifejezetten elleneztek a lengyel ügy felkarolását, erősebbnek bizonyult Berlinben. Nem véletlenül említhetjük tagjai között első helyen a királyt, aki megnyugodva vette tudomásul, hogy sőgora nem akar országával mindenáron háborúzni. A Poznańi Nagyhercegségben állomásozó porosz csapatok, miután elhárult a közeli orosz háború veszélye, ingerülten nézték a katonailag is szerveződő lengyeleket.

Ekkoriban – a gyors ütemű betelepítések következtében – 750 000 német ajkú polgár lakott azon a földön, amely a tervek szerint megalakítandó új lengyel állam része lett volna. A lengyelek számára felszabadulást jelentő elgondolás riadalommal töltötte el a porosz lakosságot. Április folyamán a lengyelbarát Wilhelm Willisen tábornok hiába próbálta a lengyel katonai képviselők, a porosz tábornoki kar, a helyi német előjárók, valamint a kormány és a királyi udvar között közvetíteni és mindnyájuk által elfogadható egyezséget tető alá hozni. A márciusi közös reményeket végül is szitává lyuggatták az április végén lengyelekre tüzelő porosz csapatok golyói. A kirobbanó harcokban a fegyverben álló lengyelek ugyan nem játszottak alárendelt szerepet a poroszokkal szemben, de az általuk nem így elgondolt küzdelmet reménytelennek tartva, május 9-én kapituláltak. A fegyverletétel a lengyelek Berlinhez fűződő reményeinek is véget vetett.

Az 1846-os nemességet-irtó parasztfelkelés emléke bénítóan hatott a galíciai lengyel forradalmi erőkre. A március 18-ai leMBERGI tömeggyűlés Bécsnek címzett beadványban fogalmazta meg követeléseit, amelyek között a lengyel nyelvű oktatás, az idegen hivatalnokok visszahívása, az 1846 után elítélt politikai foglyok szabadon bocsájtása és a jobbágyfelszabadítás is szerepelt. Az egyes helységeknek joguk lett nemzeti tanácsot és – rendfenntartó céllal – nemzeti gárdát alapítani. A lengyelek figyelme 1848 májusától kezdve Galícia felé fordul. Az április 25-én alkotmányt kapott osztrák birodalom lengyel tartományaiban látják azt a területet, ahonnan kiindulva Lengyelország majd felszabadítható és egyesíthető lesz. Miből táplálkoztak ezek a teljes mértékben irreális remények? Részben a múlt eseményeiből. A bécsi udvar 1831-ben némi rokonszenvet tanúsított a lengyelek Oroszország ellen vívott háborúja iránt. Egy ideig nem hívták vissza a varsói osztrák konzult, s Galícia északi határát is nyitva hagyták. Reménykeltőnek tetszett az is, hogy 1848 tavaszán az addigi osztrák hivatalokat felváltották a lengyel nemzeti bizottságok, a rendőrséget pedig a helyi nemzeti gárdák. A vérmesebb reményűek a leMBERGI Központi Nemzeti Tanácsban a leendő nemzeti kormányt, a nemzeti gárdában pedig a felszabadító hadsereg magvát látták.

Kevesen következtettek realisan az április végén Krakkóban lezajlott eseményekből. Itt Heinrich Castiglione altábornagy, a városparancsnok az idegenek eltávolítását, a Nemzeti Bizottság felosztatását és a nemzeti gárda lefegyverzését követelte. Mivel az általa megadott időpontig ez nem történt meg, ágyúival tűz alá vette a várost. Ez hatott. A Nemzeti Bizottság tagjai, köztük Józef Wysocki, a Lengyel Demokrata Társaság katonai szakértője, hiába próbáltak közvetíteni, az osztrák generális hajthatatlanul ragaszkodott feltételeihez. Nem véletlenül követelte első helyen az idegenek eltávolítását. Az osztrák hatóságok és a galíciai lengyel mérsékeltek bennük látták a legfőbb veszélyt, mivel ők hathattak legerjesztőbben az ekkor még kiszámíthatatlannak tetsző események alakulására. Egy részük a Porosz-Sziléziában fekvő Boroszlóba (Wrocław, Breslau) tette át a székhelyét, hogy onnan irányítsák galíciai híveiket, mások – így a demokrata Wiktor Heltman is – Lembergbe telepedtek át, vagy szétszóródtak Galíciába.

A bécsi udvar számára azonban túl sok veszélyes megoldatlan probléma halmozódott fel – Magyarországon és itáliai tartományaiban – ahhoz, hogy Castiglione altábornagy receptje szerint intézze el Galíciában a lengyelkérdést. Végző soron, veszélyes fordulat esetén, bármikor maga mellé sorakoztathatta a lengyel és az ukrán parasztokat, ugyanúgy, mint két évvel azelőtt. Annál is inkább, mert Galícia helytartója, Franz Stadion gróf április 22-én – a habozó lengyel nemességet megelőzve és az udvar utólagos jóváhagyásában bízva –

mint április 17-én kelt királyi leiratot kihirdette a jobbágyszabadítást. A leirat a következő hónap 15-ei érvénnyel „a jobbágyságot és az azzal járó mindennemű kötelezettséget” eltörölte. Ezzel Bécs megnyerte a jobbágyságot. De nemcsak a jobbágyságot, hanem a tartomány ukránságát – lengyel fogalom szerinti – ruszinságát is. Hrihorij Jahimovics görög katolikus lemergi püspök követelésére 1848. május elején – a lengyel Központi Nemzeti Tanács ellensúlyaként – megalakult a Ruszin Főtanács (Holovna Rada Ruska), amely Stadion anyagi támogatásával folyóiratot is megjelentetett Zoria Halitska címmel. Az udvar iránti lojalitásukat kifejező gyűléseiket a Szent Györgyről elnevezett görög katolikus templomban tartották. Követelték, hogy Kelet-Galíciában a lengyel helyett a németet vezessék be hivatalos nyelvként, s zászlójuk nemzeti színeiül a kék-sárgát választották. A Stadiont követő új helytartó, Wacław Zaleski ukrán tannyelvű gimnázium működését is lehetővé tette Lembergben. A lengyelek iránt lojális galíciai ukrán értelmiségiek a Ruszin Nemzeti Szábort alapították meg. Ettől az időtől kezdve a galíciai ukránság olyan tényezővé válik a Habsburg Birodalomban, amellyel bécsi udvarnak és a galíciai lengyel politikai elitnek mind inkább számolnia kell.

A nyári hónapokban egyelőre alkotmányosan tovább működhetnek a nemzeti tanácsok, és tovább szerveződhetnek a helyi nemzeti gárdák. Ez persze nem azt jelentette, mintha Ausztria háborúra készül volna Oroszország ellen – mint a lengyelek remélték. (E remény jegyében több száz fiatal kelt át Orosz-Lengyelországból Galíciába, hogy I. Miklós cár birodalma ellen harcolhasson.) Pont ellenkezőleg. Hogy a legkisebb félreértés is azonnal elsimítható legyen, a bécsi udvar még április elején elküldte Pétervárra Friedrich Thun grófot, akit I. Miklós cár tüntető kedvességgel fogadott. Beszélgetésüket azonban az alábbi mondatokkal fejezte be: „Soha semmilyen körülmények közepette nem tudnám eltérni a lázadás tüzét az ajtóm előtt, és lengyel barátaimmal képtelenek lennék érintkezni. Ha ilyesmi bárkiben is fölmerülne, vagy Galíciában forradalom törne ki, s nem lépnének fel ellene a lehető legergikusabban, kénytelen lennék beavatkozni, és végül egy pillanatig se haboznák átlépni Ausztria határát és Ferdinánd nevében helyreállítani a rendet...”

1848. november 2-án Lembergben felkelést provokált ki Hammerstein lovassági tábornok, Galícia katonai parancsnoka, aki annak elfojtása után ostromállapot alá helyezte a várost és környékét. Az ostromállapotot 1849 elején egész Galíciára kiterjesztette. Ez egyben a nemzeti tanácsok és a nemzeti gárdák feloszlását is jelentette.

A Lengyel Királyság helytartója, Paszkevics herceg kormányzásának „eredményességét” bizonyítja az is, hogy 1848 tavaszának eseményei nem találhattak

visszhangra határai között. Litvániában kisebb összeesküvő csoportok adtak magukról életjelet. Közülük legjelentősebb volt a Dalewski fivérek összeesküvése, akik a Magyarország ellen vonuló cári hadsereg sorait próbálták tevékenységükkel bomlasztani. A letartóztatott összeesküvőkre szibériai száműzetés várt.

A lengyel légiók megalakulása Magyarországon

Bem, aki október közepétől Bécs védelmét szervezte és irányította, november 3-án jelentkezett a Schwechat alól visszavonult magyar hadsereg pozsonyi főhadiszállásán. Amikor Kossuthnál szóba került a légió ügye, ő arra figyelmeztette az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökét, hogy a lengyel egységek és lengyel zászlók megjelenése a honvédseregben ürügyül szolgálhat Miklós cárnak az intervencióra. A lengyeleket – így Bem – kisebb csoportokban kell betagolni a honvédseregbe. Ekkor azonban már több száz lengyel tartózkodott Késmárkon, Eperjesen, Kassán és Pest-Budán. A Magyar Királyság október 3-a óta nyílt háborúban állt a lengyel–litván állam egyik felosztójával, az Osztrák Császársággal. A napóleoni korszaktól élő hagyományok szellemében a lengyelek számára magától értetődő volt, hogy légiót szervezzenek és a honvédsereggel vált vállhoz vetve harcoljanak Ausztria ellen.

Bem légióval szembeni fenntartásának egy-kettőre híre ment a Pesten gyülekező lengyel fiatalok körében. November 9-én több mint száz fiatal aláírását tartalmazó, Kossuthnak címzett beadványban tiltakoztak Bem ellen, kinyilvánítva, hogy mindnyájan Józef Wysocki parancsnoksága alatt kívánnak szolgálni, aki az 1831-es szabadságharcot tüzetiszként harcolta végig, s az emigráció demokratikus szárnya katonai szakértőjének számított. Másnap egy, Franciszek Ksawery Kołodziejski nevű galíciai ifjú merényletet kísérelt meg Bem ellen, de kiskaliberű pisztolyának golyója megakadt a „kutyaarcú” generális pofacsontjában. Szenvedélyes sajtóvita robbant ki Wysocki hívei és Osztrólenka hőse között. Bem hiába nevezte cári ügynököknek a demokraták vezetőit, a sajtó és a közvélemény ellene fordult. A huszadik életévét még be nem töltött Kołodziejski ügyét rendes bíróság elé utalták, amely egy év börtönrre ítélte „az orgyilkos merénylőt”.

Kossuth, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke sietve intézkedett. November 17-én Józef Wysockit nevezte ki a légió – ekkor még papíron: lengyel-

magyar zászlóalj parancsnokává, s a szerveződő zászlóalj már felállított két századát kilenc nappal később Aradra küldte. Bemet november 29-én az Erdély területéről már szinte teljesen kiszorított, szétzilált magyar haderő főparancsnokává nevezte ki. Wysockinak arra tett ígéretet, hogy a lengyel zászlóalj további megszervezett századait utána küldi Aradra.

Pesten ekkor már nemcsak a lengyel gyalogság szervezése folyt. Władysław Tchórznicki őrnagy november második felében egy század „gyalogos” ulánussal jelent meg a fővárosban. Állományának többségét sambori, przemysli és lembergi diákok alkották, akik mint nemzeti gárdisták alapos kiképzésben részesültek. A franciaországi emigrációból Galícián át Magyarországra érkezett Jacenty Grabowiecki és Jan Łącki főhadnagyok is ezekben a napokban kaptak Pesten megbízást arra, hogy a légio tűzéréségét megszervezzék.

December elején menetkészen állott a lengyel zászlóalj Hipolit Żółtowski százados parancsnoksága alatt megszervezett 3. százada is. Mivel Kossuth egyre-másra kapta a fenyegető híreket arról, hogy Franz Schlik tábornok Duklánál betörni készül a galíciai hadtest élén, a 3. lengyel századot Pulszky Sándor ezredes kiképzetlen és felszeretlen sárosi, abaúji, zempléni nemzetőri zászlóaljakból szerveződő északi hadseregének erősítésére küldte Tchórznicki ulánusszázadával együtt. Ugyanakkor a szerveződő 4. századot, amely csak tisztekből állt, Tadeusz Idzikowski őrnaggyal az élen a Görgei vezette feldunai hadsereg győri táborába irányította.

Schlik a 7 zászlóaljból, 3 lovasosztályból, egy hatfontos, egy tizenkét fontos ágyúütegből, egy röppentyűütegből álló és összesen mintegy 8000 embert számláló galíciai hadtest élén december 6-án kelt át a Duklai-hágón és még aznap ellenállás nélkül bevonult Bártfára, majd két nappal később Eperjesre. Szerencsére itt hosszabban ült addig meglepő könnyen szerzett babérjain, s emiatt csak december 10-én éjfélkor indult meg Észak-Magyarország fővárosa felé.

A galíciai hadtest és az északi hadsereg között a Kassa közelében, Budamérnél került sor ütközetre. A december 11-én reggeltől ülésező kassai városi tanács jegyzőkönyvi bejegyzése szerint délelőtt 11-kor dördültek meg az ágyúk, amely annak jeladásaként is felfogható, hogy nyílt téren először került sor Schwechat után császári reguláris erőkkel ütközetre, amely két órán belül eldőlt. Az északi sereg szétszóródott: a nemzetőrzászlóaljak többsége és a 20. honvéd zászlóalj Miskolc felé menekült. Csak a kemény utcai harcokra számító, s emiatt a városi bevonulásra hosszasan készülő Schlik tábornok óvatosságának köszönhető, hogy a vereség nem lett megsemmisítő.

Az utóvédet mindvégig a fegyelmét mintaszerűen megőrző lengyel dzsidás-csapat alkotta. A császári alakulatok közül a Ferdinánd császár könnyűlovas-

ezred őrnagy osztálya mutatkozott legenergiusabbnak. A vezérkari főnök, Anton Scudier százados parancsára a város Hernádba vezető csatornatöltésén bevonult Kassára... Mivel az egyenkénti „töltés-menet” lassú volt, parancsnokuk, Horatio Concoreggio őrnagy és Scudier százados nem várta meg az egész osztályt, hanem a már szilárd talajt fogott két szakaszával a menekülők nyomába szegődött. Már az első kilométereken több száz foglyot ejtettek, de céljuk a bárcai kocsmaudvaron letáborozott honvédeküket zsákmányul ejtése volt. Könnyű prédára számítottak akkor is, amikor észrevették, hogy egy kettős vonalban felsorakozott szedett-vedett küllemű alakulat állja útjukat. Władysław Tchorznicki nyolcvannégy ulánusa néhány honvéddel és nemzetőrrel kiegészítve alkotta az élő torlaszt, amely nem rebbent szét a svalizsérok láttán és akkor se, amikor a feléje vágató Concoreggio őrnagy kiáltása fegyverletételre szólította fel tagjait. Tchorznicki parancsszavaira ügyelve egészen közel engedték magukhoz, majd több gyilkos sortűzzel kényszerítették megfutamodásra a könnyűlovasokat. Tizennyolc lovas maradt holtan a téren, köztük Concoreggio őrnagy is. Anton Scudier törzskapitány fogságba esett. A lengyelek hőstette országos visszhangot keltett.

A Miskolcon újjászerveződő hadtestben Tchorznicki lengyel századán kívül még két lengyel század is működött. Az egyik a rendkívül ambiciózus Henryk Rembowski őrnagy vadászcsapata, a másik Hipolit Żółtowski kapitány gyalogosszázada volt. Január elején, a második vesztes kassai csata után csatlakozott hozzá Idzikowski őrnagy eredetileg Görgei hadtestében szolgáló gyalogosszázada és Wieruski őrnagy – szinte csak papíron létező – gyalogosszázada is. Rembowski a feltiszai hadtest frissiben kinevezett parancsnokától, Klapka ezredestől engedélyt kapott, hogy vadászcsapatát Munkácsra vezesse, s ott a Kárpátok észak-keleti hágóinak védelmében egy kisebb lengyel dandárt szervezzon. A rendelkezésére bocsátott négy ágyú révén Rembowski egy tényleges lengyel üteget is felállított Munkácson. A dandár azonban nem alakult meg, mert a fegyelmetlen Rembowskit pénzügyi visszaélések vádjával elmozdították állásából. Vadászcsapatát 1849. március közepén Törökszentmiklóson betagolták Wysocki zászlóaljába. A 2. lengyel zászlóalj a január második felében vívott bodrogkeresztúri, tarcali, tokaji ütközetekben kitüntette magát. Századait március közepén szintén Wysocki zászlóaljába tagolták be, míg az alezredessé előléptetett Tchorznicki február elején engedélyt kapott, hogy dzsidásszázadát Nyíregyházán ezredé fejlessze.

Wysocki, akit 1849. január elején alezredessé léptettek elő, elégedetlen volt azzal, hogy zászlóaljának a bevehetetlennek tartott Arad ostromseregében kell szolgálnia. Még december első felében azzal bízta meg Władysław Poniński

századost, hogy a két lengyel század ötven emberéből alakítson dzsidásszázadot. A század egy részét csongrád és csanád megyei szlovák honvédek és nemzetőrök alkották. A parancsa alatt szolgáló kis lengyel zászlóalj és lovasszázad február elején csatlakozott Damjanich tábornoknak a Közép-Tisza vonalához vonuló bántéri hadosztályához.

A császári hadsereggel vívott háború menetében az 1849. március 5-én a Szolnoknál vívott győztes ütközet vezette be a tavaszi diadalt hozó fordulatot. A győzelem kivívásában Damjanich hadosztályáé volt a döntő érdem, amelyhez de a győzelemből Wysocki galogsága és a Władysław Poniński kapitány dzsidáscsapata is kivette részét. Az ütközetben a hat fontos ágyúüteget szemből megrohamozó és elfoglaló 3. zászlóalj öregbítette leginkább a hírnevét, de több lengyel tiszt és Poniński kapitány egész dzsidásszázada is kitüntette magát. Az utóbbi Pikéty alezredes félreérthető mondatára egymaga indított rohamot a visszavonuló lovasüteget fedező egész Ferenc József dragonyosezred ellen. A százhusz lengyel dzsidás vakmerő rohamát látva a dragonyosok parancsnoka Regelsberg alezredes állítólag megjegyezte: ezek vagy örültek, vagy lengyelek. Negyedóra sem telt el, s meggyőződhetett róla, hogy lengyelek, mert lőtt sebbel a fogságukba esett. Valószínűleg nem vigasztalta, hogy öt ágyúja is a dzsidások zsákmánya lett.

A szolnoki győzelemben szerzett érdemeiért öt lengyel tiszt – Wysocki, Adolf Grochowalski, Ignacy Czernik, Poniński, Julian Przyjemski – kapott III. osztályú érdemjelet. Emellett Wysockit ezredessé léptették elő, s kinevezték a III. hadtest egyik hadosztályának parancsnokává.

A lengyelek helytállása nyilván hozzájárult ahhoz, hogy márciusban engedélyt kaptak Nánáson a tényleges 2. zászlóalj szervezéséhez, s Szoboszlón pedig Poniński dzsidásszázadának osztályá, távlati céllal ezreddé fejlesztéséhez.

A tavaszi hadjáratban az 1. lengyel zászlóalj mintegy 600 embere és az 1. dzsidásezred 120 lovasa vett részt. 1849. április 30-án Görgei Artúr tábornok, a magyar főhadssereg vezére és frissen kinevezett hadügyminiszter még Komáromban fontos közlendők végett magához kérte József Wysocki ezredest. A találkozón arról a régóta várt döntésről tájékoztatta beosztottját, hogy a légio Magyarországon szétszórta csapatrészeit végre egy hadosztályba vonhatják össze, amelynek főparancsnoka immáron a valóságban is ő, Wysocki lesz. Kossuth május 6-án Debrecenben nyújtotta át Wysockinak a tábornoki előléptetés dokumentumát, s egyúttal kinevezte őt a magyarországi lengyel légio teljhatalmú parancsnokává. Ennek jegyében az újsütetű tábornok engedélyt kapott arra, hogy az országban szétszórta lengyel egységeket egyetlen légióba vonja össze, amelyet idővel 5000 fős hadosztállyá akart fejleszteni.

Wysocki kérésére Kossuth Miskolcot jelölte ki a lengyel légió összpontosítási és szervezési központjául. Az itt felállított légió 3 gyalogos zászlóaljból, két kis lovasezredből, két fél ágyúütegből és egy utászszázadból állt, s mintegy 2400 embert számlált. Emellett Bem parancsnoksága alatt Erdélyben is szerveződött egy lengyel légió, amely 1849 júliusa elején egy teljes és egy csonka zászlóaljat és néhány csonka lovasszázadot jelentett. Kötelékükben mintegy 900 ember szolgált. (A honvédsereg kötelékében is közel ezer lengyel harcolt.) A gyalogság részt vett a Beszterce és Marosvásárhely térségében vívott harcokban, míg a lengyel lovasság az augusztus 6-i döntő nagycsúri vereség utáni összecsapásokban jutott szerephez. Az erdélyi hadszíntér Bánffyhungyad és Csucs térségében lezajlott utolsó összecsapásaiban is részt vettek lengyelek: a Kolozsváron szerveződő 1. és 2. lengyel zászlóalj valamint egy kis létszámú dzsidászszázad.

Wysocki tábornokot 1849. május végén katonai karrierje csúcspontjára ért. Kossuth Görgei javaslatára kinevezte az északi hadsereg parancsnokává. Közvetlen parancsnoksága alá mintegy 11.000 ember, a szerveződő IX. hadtest és a lengyel légió tartozott. Ezzel az erővel kellett volna feltartóztatnia a június közepén Magyarországot elárasztó 200.000 fős orosz hadsereg főhadserégét. A „Varsó hercege”, Paszkevics tábornagy által vezetett 112 ezer fős főhadsereg Eperjes körül egyesült, mivel hírért vette, hogy Wysocki tábornok itt készül vele június 22-én megütközni. A lengyel tábornok azt a hírt terjesztette, hogy 50.000 ember áll a rendelkezésére. A rendkívül óvatos orosz fővezér bonyolult hadművelettel akarta az általa erősnek hitt magyar honvédsereget bekeríteni. Wysocki az utolsó pillanatban csekély haderejével kisiklott az orosz gyűrűből. Ezt a hadműveletet Kassa előtt is megismételte. Ezzel hatásosan lassította a Miskolcon át Budapestre tartó orosz főszereget menetét.

Július elején a IX. hadtestből, a frissen felállított X. hadtestből alakították meg a közép-tiszai hadsereget, amelynek Perczel Mór tábornok lett a fővezére, lovasságának parancsnoka pedig Władysław Tchorznicki ezredes. A Perczel által július 17-én láttamozott kimutatás szerint a hadsereg lengyel gyalogdandárjának mindhárom százada hat századból állott, de az egyes zászlóaljak létszáma eltérő volt. Az 1. zászlóalj 758 embert, a 2. zászlóalj 606 katonát, a 3. zászlóalj 497 légionistát számlált. A gyalogdandárhoz tartozott egy hatfontos félüteg is, amelynek Aleksander Dunowski főhadnagy volt a parancsnoka, s a három darab hatfontos ágyút és egy hétfontos rövid tarackot 82 ember kezelte. A lengyel dzsidásdandár 1. ezredének két százada 220 embert számlált, míg a 2. dzsidás ezred csak 176-ot. A dandárhoz tartozó lovasfélüteg 4 darab háromfontos ágyú kezelőszemélyzete 33 főből állt. Miután Jan Wójcik főhadnagy Turánál hősi halált halt, helyét Władysław Bentkowski főhadnagy foglalta el.

A lengyel légió lovasdandára is részt vett a magyar szabadságharc egyik legnagyobb lovasütközetében, amelyre 1849. július 20-án Turánál került sor. A lengyel dzsidások a tiszai hadsereg 17 századból álló magyar lovasságát egészítették ki. A Hatvan felé felderítést végző, majd ütközetbe bonyolódó magyar huszárok és lengyel dzsidások hatásosan megzavarták az orosz főszereg utánpótlási vonalát. A magyarországi lengyel légió augusztus 2-ától, vagyis az újszegedi hídfő védelmétől az Orsovaig tartó visszavonulásig állandóan harcban állt az üldöző orosz és osztrák csapatokkal. A temesvári csatában különösen a 3. zászlóalj szenvedett nagy veszteségeket, de a 2. dzsidásezrednek is több tisztje elesett. A Teregovai átkelőt Władysław Bentkowski főhadnagy védte két ágyúval, s csak Wysocki tábornok írásbeli parancsára vonult vissza.

Az augusztus 17-e és 20-a között Törökországba menekülő légió nevében Wysocki tábornok a magyar nemzethez intézett búcsúszózatában kiemelte azt az eszmét, amelyért a lengyelek az ország felosztását követő 123 éven át szerte a nagyvilágban küzdöttek: „Együtt harcolánk veletek, magatok tudjátok, nem zsoldosok gyanánt, nem személyes vagy önző érdekből, hanem egyedül azon reményben, hogy a ti szabadságtok kivívása s a mi részvételünk alapját képezzék egy további harcnak, életünk végcéljának, a Lengyelország függetlenségéért vívandó harcnak, mely nélkül Magyarország függetlensége sem fenn nem tartható, sem célhoz nem vezet.”

STANISŁAW BYKOWSKI VISSZAEMLEKEZÉSE

Galícia 1848-ban

Stanisław Jaksza Bykowski 1876-ba vetette papírra máig kéziratban maradt emlékiratát. Ekkor töltötte be hatvanegyedik életévét. 1815. május 4-én született a Lemberg-től északra fekvő kis faluban Karówban (ukránul: Kariv), s 1895. március 8-án halt meg Stanisławówban. Visszaemlékezését felettesének, a sokali nemzeti gárda kapitányának, Włodzimierz Dzieduszyckinak ajánlotta, akit a „legtiszteltetreméltóbb polgárnak” nevez. 1848-tól Dzieduszycki, 1899-ben bekövetkezett haláláig, Galícia legnagyobb erkölcsi tekintélynek örvendő képviselője. Az iránta tanúsított tiszteletet, amelyben az ország minden nemzete, nemzetisége osztozott, azzal alapozta meg, hogy birtokain még a jobbágyfelszabadítás hivatalos kihirdetése előtt eltörölte a jobbágyságot. (1848 végén állítólag a korszak kiemelkedő galíciai politikusa, Franciszek Smolka beszélt le arról, hogy belépjen a Magyarországon szerveződő lengyel légióba.) Attól kezdve, hogy Galícia 1868-ban korlátozott autonómiát kapott, tevékenységét mind inkább a tartomány gazdasági modernizálása, a művészet- és kultúrapártolás, karitatív tevékenység, a tudományok és az oktatás támogatása jellemezte. Különös figyelmet fordított a hucul és a rutén népi kultúra támogatására és nemzetközi megismertetésére. 1880-ban ő alapította a lembergi Természettudományi Múzeumot. Szenvedélyesen gyűjtötte a lengyel-litván állam történelmének, irodalmainak írásos és tárgyi emlékeit, dokumentumait. Bykowski kéziratát is ő mentette meg az enyészettől.¹

Bykowski 1848 márciusában egyik szervezője a Lemberg-től északra, az orosz határ közelében fekvő kisváros, Sokal nemzeti gárdájának. A népek tavaszának forradalmi vihara Galícia fővárosát is megrengette, de nem rázta úgy fel, mint Párizst, Berlint vagy Bécsset, Budapestet. 1848 tavaszán még élénken élt a két évvel ezelőtti véres nyugat- és közép-galíciai események emléke. A változásokat akaró, demokrata beállítottságú, hazafias szellemű lengyel nemesség

¹ A kézirat Lvivben az Ukrán Tudományos Akadémia Vaszilij Szeifanyik Tudományos Könyvtárának (Lvivska Naukova Biblioteka im. V. Stefanyika NAN Ukraini) kéziratgyűjteményében található. Jelzete: Didus. 204. opis 1–23.

semmiképpen se akart ürügyet szolgáltatni arra, hogy a bécsi udvar egy Galíciában esetleg kirobbant forradalom esetén, a helyzet számára eredményes megoldása érdekében, az 1846-ban már bevált eszközhöz nyúljon: a lengyel nemesség ellen fordítsa a „Galíciai és Lodomériai Királyság” lengyel és rutén (mai fogalmak szerinti ukrán) jobbágyokat.

1846 februárjában a közel másfél évtizede folyó galíciai konspirációs mozgalom eredményeként és az emigrációs Lengyel Demokrata Társaság ideológiájától vezérelve mozdultak meg az össznemzeti felkelést kirobbantani akaró lengyel nemességnek az összeesküvésbe beavatott csoportjai, amelyek a jobbágyfelszabadítást – mint minden politikai megoldás varázsszavát – is zászlajukra tűzték. Az ügyefogyottan, kapkodó rajongással előkészített (vagyis előkészítetlen) felkelést Bécs csírájában elfojtotta, és jobbágyok feltüzelésével véresen leszámolt a vélt vagy valóságos résztvevőkkel. A hatalom számára tálcán kínált lehetőség volt a veszélyesnek tartott földalatti mozgalommal, amely az osztrák hadsereg Galíciában állomásozó gyalogezredeit se hagyta érintetlenül, egyszer és mindenkorra leszámolni. 1848 tavaszán már több százan töltötték tíz-tizenöt-husz évi büntetésüket Spielberg erődbörtönében. Vizsgálati fogságban is sokan vártak még ítéletre.

Érhető volt a galíciai „politikacsinálók” óvatossága. Az 1848. március 13. és 15. közötti bécsi események híre, elsősorban az, hogy Ferdinánd császár engedélyezte a nemzetőrség felállítását, a szabad sajtót és alkotmányt ígért birodalmának, március 18-án estére ért el Lembergbe. A későbbi politikai életben is kiváló szerepet játszó két ügyvéd, Franciszek Smolka, Florian Ziemiałkowski és barátai feliratot fogalmaztak meg a császárnak, amelyet másnap estig lehetett aláírni a város polgáraival vagy az éppen ott tartózkodó vidékiekkel. A feliratot és az aláírt íveket ezt követően adták át Franz Stadion kormányzónak, aki annak azonnali továbbküldését Bécsbe személyesen jelentette be a palotája előtt összegyűlt népnek. A feliratban megfogalmazott kérések 13 pontja között szerepelt a cenzúra és a jobbágyság eltörlése, a politikai foglyokra vonatkozó közkegyelem kihirdetése és a lengyel nemzetiség szabad fejlődési lehetőségének biztosítása, így többek között a lengyel nyelv hivatalossá tétele az iskolákban, bíróságokon, közhivatalokban.

Galíciában azonban nemcsak lengyelek laktak, hanem németek, zsidók, örmények is nagy tömegben, míg Kelet-Galícia népességének túlnyomó részét a mai fogalmak szerinti ukránok alkották, akiket ekkor még ruténeknek hívtak, de voltak olyan népcsoportok, akik megkülönböztetésül, lemákoknak, bojkóknak, huculoknak vallották magukat. Vallásuk görög katolikus, kisebb hányaduké pravoszláv volt. A galíciai lengyel nemzeti mozgalom és ideológia

képviselői erőnek erejével azt tartották róluk, s hirdették is, hogy e népcsoportok tagjai voltaképpen dialektusban beszélő lengyelek. 1848 tavaszának eseményei döbbszerűen rá őkét végérvényesen, hogy a ruténság saját nemzeti öntudatára ébredő, történelmi múlttal rendelkező, különálló nép. Bykowski mintha nem akarna megbékélni ezzel a ténnyel. A maguk sajátos eszközeivel nemzeti különállásukat hangsúlyozó vagy éppen önálló rutén nemzeti gárda alapításáért fellépő görög katolikus papban vagy az ellenszenvesnek bemutatott Dzerovicsban a bécsi reakció ügynökeit látja.

Tény, hogy Franz Stadion kormányzó a kezdet kezdetén észrevette, hogy a galíciai ruténság nemzeti tudatának erősítésével, pártfogásával a bécsi udvar komoly szövetségest nyerhet a lengyel nemzeti mozgalom ellensúlyozására. A rutén nemzeti eszmét a görög katolikus egyházat övező még vékony, de egyre izmosodó értelmiségi réteg képviselte. Éppen ezért az osztrák alkotmány április 25-i kihirdetését követően Stadion, miután kénytelen volt engedélyezni a tizenegy napja újságszerkesztőség ürügyén működő lengyel Nemzeti Tanácsot, amely egy hónappal később átalakult lemerbergi Központi Nemzeti Tanácsá, támogatta a Rutén Főtanács – Holovna Rada Ruska – megalakítását, s anyagiilag finanszírozta annak a Halicsi Csillag néven kiadott orgánumát.

Az itáliai tartományaiban dúló háború miatt szorult helyzetbe került bécsi udvar érdekeinek képviseletében Stadion kormányzó és a konzervatív bürokrácia a galíciai lengyel és ukrán jobbagyságra is támaszkodhatott. Ennek oka a lengyel nemesség habozása volt, amely 1848. május elejére időzítette a jobbagyfelszabadítás kihirdetését. Stadion, anélkül, hogy a bécsi udvarral egyeztetett volna, villámgyorsan cselekedett: április 22-én, húsvét hétfőn kihirdette a jobbagyság eltörlését, ezzel szimbolikusan is sugallva, hogy e történelmi tett az uralkodó adománya.

Bykowski természetesen lengyel szemmel közelít az általa felidézett eseményekhez. Ráadásul akkor, amikor már érzékelhető volt az 1849-es Magyarország elleni orosz intervenció következménye. A cár megjelenése Galíciában, az orosz hadak átvonulása a ruténok lakta vidékeken évtizedek múlva érezte az hatást, amellyel az orosz segítséget kérő bécsi udvar nem számolt. A Kárpátok gerincén Barwineknél Magyarországra bevonuló csapatait megáldó I. Miklós emlékezete reményt keltett az osztrák császárnak mind a görög katolikus, mind a szláv alattvalóiban. Reményt, amely a moszkvai propaganda különböző eszközeivel bizonyossággá vált: ha érdekeik képviseletét Bécs elhanyagolja, támogatásért fordulni minden oroszok, pontosabban: minden szlávok cárához lehet.

Feljegyzések a sokali nemzeti gárda létrejöttéről és feloszlataásáról 1848-ban

Mielőtt a nemzeti gárda tevékenységének ismertetésébe kezdenék, vázolniom kell mindazokat a korábbi eseményeket, amelyek a gárda megszervezéséhez hozzájárultak.

A Sokalhoz közel fekvő Sawczynban laktam, ahol egy majort béreltem, amikor március 21-én vagy 22-én este, moszkóvi szomszédomtól, Aleksander Polanowski-től kártyalapot kaptam azzal az írásbeli kéréssel, hogy be akarva avatni engem egy rendkívüli és meglepő hírbe, azonnal menjek hozzá. Mivel tőlem negyed órányi járásra lakott, nyomban útra keltem. Nála szereztem tudomást a Bécsben kitört forradalomról és a Ferdinánd császár által aláírt alkotmányról. A hírt egy másik szomszéd, Henryk Obertyński hozta, mivel a Gazeta Lwowska (a Lembergí Újság) legfrissebb száma, amelyet a posta hozott, minderről hallgatott. Ezen az egyetlen hivatalos leMBERGI újságon kívül az országban nem léteztek politikai jellegű hírlapok, a távirók pedig Angliában és Észak Amerikában is éppen, hogy működni kezdtek.

Íme, az egyenesen Lembergől érkezett Henryk Obertyński arról számolt be, hogy a város olyan akár a megbolydult méhkas, s hogy a hosszú elnyomatás után minden új életre kelt, megnyitották az 1846-os év áldozataival zsúfolt börtönök ajtajait, s mindenki fehér kokárdát tűzött a mellére. Az ország feliratával és követeléseivel elkészült a császárnak címzett petíció, amelyet egy küldöttség visz el neki. A beadványt a Zsorzs szállodával szemben álló Kulczycki szabó házának erkélyéről olvassák fel, s a népek oda igyekeznek, hogy aláírják.

Ez a hír, hogy felfegyverzett diákok tartják fenn a rendet, olyannyira meglepőnek és annyira valószínűtlennek tetszett, hogy mindezt Obertyński ugratásának és agyszüleményének tartották. Csak hosszabb idő elteltével, s miután becsület-szavával jót állt érte, adtak hitelt a szavainak, s hívták meg sorra a közeli szomszédokat, hogy tudtukra adják a történeteket. Az eszmecsere vagy éjjélig eltartott; senki se gondolt az alvásra. Emlékezetünkbe idéztük a megannyi elnyomatásunkat, különösen azokat, amelyeket a legutóbbi esztendőkbén szenvedtünk el, és meghánytuk-vetettük, hogy a legfrissebb eseményeknek milyen jövőbe kiható következményeik lehetnek. Későn értem haza, de mivel koratavasz volt, s elkezdődtek a mezei munkák, néhány napig semmilyen újdonság híre sem jutott el hozzám, míg végre a Gazeta Lwowska közzé nem tette, hogy a császár engedélyezte a szólásszabadságot, nemzeti gárda alakítását, valamint alkotmányozó gyűlés összehívását ígérte Bécsben.

Végre megérkezik hozzám Ksawery Rosnowski Tartakówból, s az ártatlant adva hozza tudomásomra, hogy a felesége két napja gyötri azzal, hogy jöjjön értem, s együtt utazzunk Dłużniówba Ryłskihez² kerületünk helyzetének megvitatása és a szükséges lépések megtétele céljából. Megérkezvén Ryłskihez abban állapodtunk meg, hogy április 8-ra mindegyikünk tanácskozássra hívja ismerőseit Żółkiewbe.

Żółkiew Winniki nevű külvárosában lakott ismerősöm és barátom, Dionizy Dombay, mint az ottani major tulajdonosa, így rögtön írtam neki, hogy a jelzett napra hívja össze a żółkiewi polgárokat és gondoskodják a gyűlés számára megfelelő helyszínről. A járást elárasztottuk levelekkel.

A városba vezető utakat már [április – K. I.] 7-én este ellepték a messzibb vidékekről érkező nemesek. Az örömteli żółkiewiek zeneszóval fogadták őket, s a fogadók előtti tér apránként hazafias daloktól lett visszhangos.

Másnap reggeltől kezdve benépesedőben volt a hatalmas piacér. Egyszer csak Dombay bejelentette, hogy a kaszinó társaság rendelkezésünkre bocsájtja a területét, így az egész gyülekezet odavonult.

Mielőtt a további események ismertetésébe fognék, említést kell tennem gróf Seweryn Polityłóról, aki Korczyn és Uluwek helységek és a belzi földeken fekvő gyönyörű majorok birtokosaként a gazdagok közé számított. Mivel azonban az anyja Németországban neveltette, az ottani szokásokat és módokat vette fel, s németül is jobban beszélt, mint lengyelül. Bandzsa volt, fekete archőrért rútvonások csúfították, s hányaveti magaviseletével taszítóan hatott környezetére. A gazdálkodásban azonban körültekintőnek és igényesnek bizonyult, az üzleti ügyekben pedig tisztességesnek, jóllehet oly furcsa módon állt a dolgokhoz, hogy mániákusnak vagy másként mondva bogarasnak tartották, s emiatt tökkelütött hírét keltették. Nos, ez a Polityło úr is eljött Żółkiewbe, s mivel reggel volt, háziköntösben és papucsban ücsörgött a fogadó előtt, hosszúszerű pipáját szívogatva. Anélkül hallgatta a gyülekezetet és az ott elhangzottakat, hogy egy árva szót ejtett volna. Amikor valaki tréfásan megkérdezte tőle: miért nem osztozik a várt alkotmány fölötti közmegeledésben? – németül válaszolt: „Der Kaiser ist kein

² Ryłski (Ścibor-Ryłski), Eustachy (1817–1899): jogot végzett a Lembergi Egyetemen, de az 1840-es években birtokán gazdálkodott és mezőgazdasági szakcikkeket írt a cukorrépa-termelésről és cukorfinomításról. A bécsi forradalom hírére bortokán eltörölte a jobbágyságot. Az 1848. április 14-én még újságyszerkesztősként működő Nemzeti Tanács titkára volt, az április 26-tól legálisan működőben az Országos Ügyosztály tagja. Társalapítója és társszerkesztője volt az 1848. szept. 2. és nov. 1-je között kiadott demokratikus szellemű újságnak, a „Dziennik Stanisławowski”-nak. 1861 után egy ideig az Országos Szejmben, s az 1870-es években az Osztrák Államtanácsban képviselő.

Esel, um eine Konstitution zu geben.”³ Amikor pedig megmutatták neki a hivatalos újságok idevágó passzusait és ismét tréfálkozva hozzáfűzték, hogy az ily véleményért most börtönbe juthat, merthogy ami régen a lojalitás bizonyossága volt, most politikai gáztettnek könyvelhető el..., azt felelte, hogy én nem hiszek a német alkotmányban; ha pedig a császár azt kényszer nyomására gyorsan megadta, még gyorsabban fogja elvenni. Felállt, befogatott és hazament. Az ilyen csevegés után néhány hónappal elkezdtek beigazolódni Polityko szavai, s eszembe jutottak egy már nem is tudom hol olvasott vers sorai:

*Ne gúnyold a jóslatot, hirdeti a mondás,
„Téved a bölcs, a hülye, ki jövőnkbe jól lát.”*

Elmentünk akkor a Terembe, amely megtelt a legkülönfélébb rendű és rangú emberekkel. Megjelent a kerületi biztos, Bolesław Borkowski is, egyenruhában, oldalán karddal, szótlánul hallgatva és gondolatban feljegyezgetve mindazt, ami a fülébe jutott.

Hosszabb ideig tartott az egyes csoportok zsivaja és csevegése, míg végül Dombay oldalba nem bökött és fel nem szólított: Ha már egyszer idehívtál minket, mondd, amit mondani akarsz... Magam se tudtam, hogy az ily felkérésre miként reagáljak, vagy mit mondjak, mivel kezdjem, mert a lárma csak nem akart véget érni. Amikor pedig a másik oldalról is megböktek, hogy vágjak már bele, megkértem, Abancourt-t,⁴ aki jobb szónok hírében állt, mint én, hogy szólaljon meg. Harsány tapsomra elcsitult a zsivaj, s Abancourt a rend kedvéért javaslatot tett az elnök megválasztására, aki csengettyűjét rázogatva majd kinek-kinek megadja a szót. A skwarzawai Wincenty Antoniewiczet választották meg elnökké, míg jegyzetelő titkárrá Abancourt-t. Ekkor egy zółkiewi polgár, állítólag Nalik patikus szólalt meg, aki a vidéki polgártársaknak megköszönte, hogy ide-siettek velük szövetkezni és kívánságaikat, amelyeket már a Sztaroszta tudomására hozták, támogatni... de mindhiába. Nemzeti gárdát ugyan ők is akarnak, mint Lemberg, merthogy ők ugyanúgy készek áldozatot hozni a hon javára, mint a többi város, de ezzel együtt ugyanazokat a szabadságjogokat követelik.

³ A császár nem számár, hogy alkotmányt adjon. (német)

⁴ d'Abancourt, de Franqueville Franciszek Ksawery (1815–1892): a francia forradalom idején Lengyelországba menekült Auguste, XVI. Lajos hadügyminisztere fivérének fia. Az 1849. okt. 20-án Pesten kivégzett Karol d'Abancourt százados (őrnagy?) bátyja. A Bécsi Műegyetemen tanult. Birtokán még a jobbágyszabadság kiírása előtt eltörölte a jobbágyságot. A lengyel Központi Nemzeti Tanács egyik legaktívabb tagja. Az 1850-es években az ország gazdasági életében, az 1860-as évektől a politikai közéleten vállalt aktív szerepet. Galícia helytartójával, Agenor Gołuchowskival egyetértésben, 1872-ben Andrassy Gyulának benyújtott emlékiratban taglalta Lengyelország helyreállításának tervét.

Aztán egy falusi lakos követelte, hogy a kerületi hivatal katonai egységek fedezetében küldjön ki biztosakat szerte a kerületbe, akik a falvakban közhírré tennék az alkotmányos alapelveket, s mindezt a földbirtokosok jelenlétében.

Én azzal a követeléssel álltam elő, hogy távolítsák el hivatalából Juliusz August Maj tanácsost (mulatságos névösszetétel, merthogy az első kettő keresztnév, s a harmadik, a Maj a családnév)⁵ a pénzügyi részleg főnökét, aki, lévén külföldi, nem ismeri az ország nyelvét, ráadásul az elmúlt években irántunk táplált ellen-szenvének is kifejezést adott, amikor a pénzügyőrséget a parasztok megtévesztésére és a nemesség elleni gyűlölet felkeltésére használta.

A továbbiakban valaki azt javasolta, hogy ne csak Majt, hanem az összes olyan hivatalnokokat távolítsák el, akik nem beszélik az ország nyelvét. Megannyi más hozzászólás után, amelyek a bennünket ért sérelmeknek adtak hangot, a gyűlés küldöttséget választott, amelynek az lett volna a feladata, hogy megfogalmazott követeléseinket a sztarosztának átnyújtsa. A megválasztott küldöttség összetétele az alábbi volt: Antoniewicz Wincenty, Abancourt Ksawery, Bykowski, Nalik patikus, s élükön Józef Jabłonowski, Rawa város tulajdonosa.

Akkoriban Martynowicz volt a sztarosztá, egyike azon kevés hivatalnoknak, akik tisztességesen intézték ügyeinket. Ütközben megállapodtunk arról, hogy ki mit hozzon szóba a beszédében. Antoniewicz arról beszélt, hogy a falvakban kiküldött bizottságok hirdessék ki az alkotmányt. Abancourt arról szólt, hogy közkívánság a jobbágyság eltörlése, amelyet a nemesség hosszú évek óta követel a szejmeken, de a Császár egyetlen ízben se akart róla tudomásul venni, ám most ez a lehető leggyorsabban és leghatározottabban megtörténjék. Én Maj tanácsos ügyét vetettem fel, bizonygatva, hogy olyan politikai kérdésekbe ártotta magát, amelyek a sztarosztára tartoznak, akinek annál inkább is érdeke lehet, hogy a fogadatlan ellenőrtől, mi több kéretlen előjárótól megszabaduljon. Nalik a gárda létrehozásáért emelt szót. Mindezekre a sztarosztá diplomatikusan válaszolt, márminthogy Maj tanácsos eltávolítása nem az ő hatáskörébe tartozik. Ami pedig az alkotmány biztosok által történő kihirdetését illeti, az ellen nincs semmi kifogása, de előtte ki kell kérnie Stadion kormányzó⁶ véleményét; ugyanez érvényes a jobbágyság eltörlésére is. A gárda felállítását azonban nemcsak hogy meg nem engedheti, hanem határozott utasítása van rá, hogy bármily fegyveres

⁵ A tréfasság jellege a hónapnevek jellegéből is fakad: július, augusztus, május – a ford. megjegyzése.

⁶ Stadion, Franz (1806–1853): 1847 áprilisától 1848 szeptemberéig Galícia kormányzója. Ezt követően az osztrák kormányban belügyminiszter. Ekkor még nem lehetett szó az alkotmány kihirdetéséről, mivel az április 25-én történt.

alakulat létrejöttét, ha kell, akár katonai erővel is, de akadályozza meg. A mi bejelentésünkre, hogy megyünk Lembergbe a kormányzóhoz, azt felelte, hogy cselekedjünk belátásunk szerint. Úgy hogy akkor küldöttségünk majdhogynem üres kézzel távozott; délután kettő körül beszámoltunk a gyűlésnek – ismét a biztos jelenlétében.

Annak hírére, hogy gárdáról szó sem lehet, itt is, ott is hangos szóval nyilvánították ki: „Fegyverkezni fogunk – az engedélyük nélkül; merthogy alkotmányos országban nem tilos a fegyverviselés.” Arra a hírre pedig, hogy Maj nem bosztottja a Sztarosztának, s így az el sem távolíthatja, harsány kiáltozás tört ki: „Le Majjal! elkergetjük mi őt a sztaroszta nélkül is! Takarodjon vissza oda, ahonnan jött! Marsch nach Drausen.” Amikor a láрма elült, elhatározták, hogy Antoniewiczet Stadionhoz küldik, hogy átadja neki gyűlésezésünk követeléseit. Antoniewiczet sürgették, hogy azonnal induljon, és már ma találkozzék Stadionnal, s holnap reggelre itt legyen a válasszal. – Antoniewicz elutazása után a gyűlés résztvevői még jó ideig a teremben maradtak, mivel Abancourt, aki egyenesen Lembergől érkezett, azt bizonygatta, hogy nem kell a sztarosztára hallgatni. Elmondása szerint Lembergben is úgy történt, hogy Stadion sokáig ellenállt, végül azonban meghátrált. Azt javasolja hát, hogy azonnal válasszunk bizottságot, amelynek a gárda felállításával kell foglalkoznia. Akadtak olyanok, akik azt tanácsolták, hogy várjunk vele holnapig, Antoniewicz visszatéréséig, annál is inkább, mert e pillanatban nem áll rendelkezésünkre fegyver. Erre az egyik polgár elkiáltotta magát, hogy van fegyver! A pénzügyőrségnek van fegyvere, van kardja és szuronyos puskája, amelyet ugyan sohase használ, hacsak nem parádéra; azt javasolja hát, hogy a kardjukat hagyjuk meg, de a puskákat, amelyekből hatvan darab van raktáron, vegyük el a gárda részére. A többség azonban mérsékelt álláspontot elfoglalva tanácsolta, hogy várjunk holnapig. Így történt, de a gyűlés még azt határozta, hogy a jelenlevő földbirtokosok hazatérvén, hívják össze a bírókat és jelentsék be nekik, hogy Húsvétól kezdve a községek mentesek a jobbágyi szolgáltatásoktól és hogy az ügy további elintézése az első soron lévő szejm feladata. Ezt követően az egybegyűlteknél apránként szét-
széledtek.

Még ácsorgott egy-egy csoport a városban, bár már besötétedett és itt-ott kivilágosodtak az ablakok, amikor a Glinai kapu felől kiáltások és füttyök hallatszottak, de hamarosan csend támadt, míg átellenből, Lemberg felől postakürt hallatszott: a sztarosztához igyekvő futaré. Lefekvéshez készülődtünk, amikor azzal a hírrel jelent meg a fogadós zsidó, hogy a külvárosi láрма a Maj tanácsos háza előtt összeverődött és az annak ablakait beverő tömegtől származott. Azzal fenyegették meg, hogy ha három napon belül nem takarodik el Żółkiewből, rosz-

szabbul járhat. A befutott postakocsi elkerülte a sztarosztát, aki szintén Lembergbe utazott, de ott egy hivatalnoktól arról értesült, hogy a nemzeti gárdát érintő híradást az ő székhelyére is megküldték. Az éj folyamán a sztarosza is visszatért Lembergől és hamarosan megtudtuk, hogy engedélyezték a gárda felállítását.⁷ A hír villámgyorsan elterjedt a városban és a kaszinó ismét zsúfolásig megtelt. A biztos is bejelentette, hogy a gárda felállítását nemcsak Żółkiewben, hanem Galícia valamennyi városában és nagyobb településén engedélyezik. A biztos a továbbiakban azt is közölte; a sztarosza kéri, hogy az egybegyűltek válasszanak ki maguk közül olyan személyeket, akiket a kormány kormánybiztosi titulussal és hatáskörrel látna el. A következő városok számára választottak nyomban ilyen biztosokat: Żółkiew, Sokal, Belz és Lubaczów. Żółkiew számára Dombayt, Lubaczów számára Grochowskit, Belz számára Józef Zawadzkit választották meg, engem pedig Sokal képviselőjével bíztak meg.

A Lembergbe kiküldött Antoniewicz nem tért vissza; és mi vártunk rá. A gárda kérdése ugyanis bár megoldódott, de mások még megoldásra vártak. A közben megválasztott biztosok a sztarosztával tárgyaltak arról, miként állítsák fel és lássák el fegyverrel a gárdát. Arról, hogy a fegyvert a pénzügyőrségtől vegyük el, a kormány hallani se akart. Csak községek költségére történő fegyvervásárlások vagy magánadományok jöhettek szóba.

Az írásban kapott megerősítés és utasítások után hazamentem, hogy nyomban Sokalba utazzak, és munkához lássak.

Az osztrák kormány intrikussága általában véve, Stadioné pedig különösképpen máris érzékelhető volt. Ha a kormány nem tudott a városok közvéleményével megbirkózni, s nem tudta meggátolni a fegyverkezést, titokban olyan rendelkezéseket küldött szét, hogy az országban szanaszét fellelhető csendőrség és a pénzügyőrség minden igyekezetével beszélje le a falu népét, a kisvárosok begyepesedett polgári lakosságát pedig olyan híresztelésekkel árasztotta el, hogy a császár el akarja törölni a jobbágyságot, míg az urak azért fegyverkeznek, hogy ezt meggátolják és hogy visszahozzák ama régi törvényeket, miszerint a paraszt megöléséért a nemesnek 50 zlotyt kellett fizetnie.

Az ilyen jellegű hírek terjesztéséhez a kormány nem csupán a zsandárokat, hanem a rutén egyházi személyeket is felhasználta. Stadion konferenciát kezdeményezett, Jahimovics, przemysli görög-katolikus püspökkel⁸, hogy hozza elő a rutén ügyet, s a kormánynál a lehető legerősebb támogatást fogja kapni. A bárói

⁷ A nemzeti gárda felállítását egész Galíciában április 11-én engedélyezte Stadion kormányzó, részletesen szabályozva annak működési feltételeit is.

⁸ Jahimovics, Hrihorij (1792–1863): 1848 májusában lett görögkatolikus leMBERGI érsek.

címmel jutalmazott Jahimovics, az ígéret szerinti leMBERGI érseki szék várományosa odaadó buzgalommal támogatta a kormány áskálódását, felszólította az espereseket, s az egész egyház lengyelelles propagandába fogott. A rutén egyháziak ilyen jellegű fellépése nyomán Stadion a kezét dörzsölgette elégedettségében, s a rutén népnek a lengyel néppel történő egyenjogúsítása ürügyén fogott bele a két nép szétválasztásába, mit sem törődve azzal, hogy mindez találkozik Oroszország jövőbeni törekvésével.

A tettek mezejére léptem. Felhívást intéztem Sokal város és a környező nemesi udvarházak lakosaihoz, s mindjárt az első napon a népesség teljes értelmiségi része lajstromba vetette magát. Mert a törvény ugyan a 20 és 40 év közöttieket mind nemzetőri szolgálatra kötelezte, fegyver és felszerelés miatt beértem az első önkéntesek csoportjával.

Éppen akkor szólították el Danek polgármestert, más posztot bízva rá, s néhány nap múlva új utasításokkal érkezett meg Lobeski Żółkiewből. Danek, akivel baráti kapcsolatot ápoltam, bevallotta, titkos utasítást kapott arra nézve, hogy ne csak a gárda felállítását akadályozza, hanem a forradalmi hangulat bármiféle megnyilvánulását is, beleértve a kokárdaviselést, ha pedig ez utóbbit semmiféleképpen nem tudná meggátolni, maga is tűzzön fel kokárdát és úgy járjon-keljen. Nekem mint kormánybiztosnak tette ezt a bizalmas vallomást. Ebből azonban kiderült, hogy a kormány csak abban az esetben hátrál meg, ha erre rákényszerül.

Az újonnan érkezett polgármester közölte velem, hogy nem tudja engedélyezni azt, hogy a nemzetőrök letegyék az esküt, mert a megalakulás első szakasza törvénytelen volt, vagyishogy az első bizottsági formát nem a községi hivatal tagjai hozták létre, mint ezt az előírás megköveteli, hanem az önkéntesek.

A polgármester illetén fellépése okozta a késedelmet.

Akkoriban a polgármestereket még nem a közösségek választották, hanem az egész hivatali apparátust – a polgármesterrel az élen – a kormány nevezte ki, s a közösség csak a forma kedvéért választott a tagjai, vagyis a polgárok közül tízegynéhány embert, úgynevezett bizalmi férfiakat, akiket felváltva kellett meghívni az ülésekre, s ezen ülések eredménye rendszeresen úgy alakult, ahogy a polgármester és hivatalnokai kívánták. Ahhoz, hogy a polgármesternek ne legyen ellenzéke, a polgárság alsóbb rétegeiből az ő nyomására választottak képviselőket, olyanokat, akik közül sokan olvasni se tudtak, ezért, noha a törvény szerint lehetett volna valami jelentőségük, a műveletlenségük miatt nem tudtak lehetőségükkel élni. A dolgok illetén állása a kormánynak kedvezett, vagyishogy teljességgel kezében tartotta a közösségeket, s ezt a polgármester ki is használta a hivatalnokaival azáltal is, hogy úgy számoltak el a város jövedelmeivel, ahogy

nekik tetszett. Ezért elemi érdekük volt meggátolni azt, hogy a városi értelmiségiek közül bárkit is beválasszanak a tanácsba.

A fentebbiekkel magyarázható az, hogy miért azok az emberek hozhatták létre a gárdabizottságot, akik vakon követték a hivatalnokok és zsandárok sutogva kiadott utasításait.

Amikor legálisan akartam eljárni, s a városháza termében szólítva ezen embereket előadtam jövetelem célját, nyomban kifejezték ellenszenvüket. Az egyik megszólalt, leszögezve, hogy nekik ily gárdára nincs szükségük, mert sokba fog kerülni, s a császárnak elég katonasága van, hogy megvédje magát. A másik azt fejtegette, hogy látott ő gárdistákat 1809-ben,⁹ s tart tőlük, mert szörnyű emberek voltak; saját szemével látta, amint négy ilyen gárdista húsz dragonyostól elvesz egy 30 lóból álló szállítmányt. A harmadik azt mondta, hogy ő is emlékszik 1809-re, arra, hogy egy ilyen gárdista előfogatot követelt, s Belzbe kocsizva állandóan rugdosta és bökögte, hogy hajtson gyorsabban. Neki bizony nincsenek ínyére az ilyen gárdisták.

Képtelenség volt meggyőzni őket arról, hogy a háborús katona és a nemzeti gárdista két különböző fogalom. Értelmesebbek is akadtak közöttük, mint Zablocki, az asztalos, vagy Gottlieb, a szűcs, vagy Kochlewicz, a szűcs, akikben megszólalt a hazafias érzület, de a többség lehurrogta őket. Végül az egyikük, akinek három katonakorú fia volt, azt mondta, hogy hozzájárul a gárda megalakításába, ha kezeskedek azért, hogy a fiait nem viszik el katonának. Persze ilyen kezességet nem tudtam vállalni, csak a gárda küldetéséről és céljairól tudtam őket felvilágosítani, hozzátéve, ha a gárdában sokan szolgálnak, akkor a katonaságnak kevesebb emberre lesz szüksége, s a szejmben keresztülvihetünk egy olyan törvényt, hogy a katonákat önkéntesek közül verbuválják, mint ezideig ez az ulánusoknál szokás. Semmit sem végeztünk, mert a végén felállt az egyikük és azt mondta, hogy ő semmiféle lázadásra nem kapható, mert hallotta a csendőrség alparancsnokától, hogy a gárda nem más, mint a császár elleni nyílt lázadás. Ezután Sokal város választott képviselői szétszéledtek, s ímígyen véget is ért a gárda megalakításának első felvonása.

Mialatt vidéken a régi rendszer így tudott gátat emelni a forradalmi hullámnak, Bécsben és a nagyobb városokban mind inkább ez utóbbi került fölénybe,

⁹ A Napóleon oldalán küzdő Varsói Hercegség hadserege az 1809-es háború „mellékfrontján”, az osztrákok által 1795-ben megkapott ún. Új-Galíciában harcolt, májusban pedig benyomult az 1772-es felosztások során Mária Teréza által birtokba vett Galícia középső részébe is, s elfoglalta Lemberget, ahol Központi Kormány alakult. Az osztrák ellentámadás hatására június 19-ét követően a kormány Sokalba tette át a székhelyét. A kétkedők ezen időkben szerzett tapasztalataikat emlegethették fel Bykowskiak.

ami befolyásolta a bürokrácia további magatartását. Lembergben „Nemzeti tanács” néven hazafias klub alakult, de még ez a klub se alakulhatott meg egyenesen, ahogy ez alkotmányos államokban történt és történik. Lembergben ezt át kellett címkézni, vagyis kerülő úton alakulhatott meg, merthogy Stadion a katonaság bevetésével fenyegetve semmiféle gyűlést nem engedélyezett. De élve a szólásszabadság kihirdetésével, úgymond irodalmi társaság alakult „Rada narodowa” címen egy politikai napilap kiadása céljából.¹⁰ Csak ezzel az ürüggyel jött létre a klub, amelynek a régi színház termében tartott gyakori nyilvános ülésein hatalmas tömeg gyűlt össze. E klub tett közé olyan felhívást az újságjában, hogy a kerületi városokban filiákat alakítsanak. E filiák ellen is felléptek a sztaroszták, de végül engedniük kellett, s minden kerületi városban nemzeti tanácsok alakultak, amelyeknek az lett a feladatuk, hogy a kormány tevékenységét ellenőrizzék és a nemzet alsóbb rétegeiben felébresszék a hazafiság érzését, megmagyarázzák nekik az ország állapotát és követeléseit.

Żółkiewben egy olyan nemzeti tanács rendezkedett be, amelynek volt egy, néhány emberből álló állandó osztálya, amely hetenként tagjait váltogatva szünet nélkül ülésezett az irodájában, s mind a leMBERGI Központi Tanáccsal, mind a kerületben szanaszét lévő tagjaival kapcsolatot tartott. Csak a titkár volt állandó és húzott fizetést az irodaszolgáival együtt. Ennek az osztálynak a székhelye a Lemberg nevű külvárosban, Janiszewski házának az első emeletén volt.

A fentebbi részletet azért ismertetem, mert köze van a gárda megalakításához, ugyanis a nemzeti tanácsnak itt is feladata volt, hogy a nemzetet minél gyorsabban felfegyverezze. Mindnyájan meg voltunk arról győződve, hogy egy 100.000 főből álló gárda képes ellenállni a reakciónak.¹¹ Ezzel azonban az osztrák kormányzat is tisztában volt, s a legkülönbözőbb eszközöket bevetette, hogy létrejöttét megakadályozza. A nagyobb városokban ezt nem tudta megakadályozni, így a polgárság mohón vetette magát a fegyverekre, s amennyit csak tudott, birtokba vett. Żółkiewben tízegynéhány napon belül már két század állt fegyverben,¹² a másik kettő csak papíron létezett, mert fegyverhiány miatt nem jöhetett létre. A kormány nem akart fegyvert adni, s megnehezítette, hogy külföldről hozzanak be puskákat. Eközben a már megalakult egységek, úgymond, jótékony hatással voltak a falusi népességre is, amely általában azok mellé áll, akinél a fegyveres erő. Ekkor a kormány feladatul tűzte maga elő, hogy rémhírekkel

¹⁰ A Rada Narodowa (Nemzeti Tanács) című lap 1848. április 14-én alakult meg. A Központi Nemzeti Tanács hivatalos megalakulását követően a lap neve Gazeta Narodowa lett.

¹¹ A Nemzeti Gárda összlétszáma a szeptember 4-i kimutatás szerint 16.557 fő volt.

¹² A żółkiewi Nemzeti Gárda két százada a fentebbi kimutatás szerint 211 főből állt.

ámítsa a falvak népét, míg a nemzeti tanács tagjainak az lett a feladata, hogy a rémhíreket helyesbítse és a titkos ügynököket leleplezze.

Egy Dzerovics nevű ügynök, görögkatolikus papfi vásáros napokon a parasztszekerek között kószált és éppen különféle híreket terjesztett, amelyeket hivatalnoki kalpagja hitelesített. A nemzeti tanács kinyomozva ezt, jelentette a sztarosztának, hogy hivatalnoka felforgató tevékenységet folytat, s követelte a megbüntetését. De a sztraroszta diplomatikusan lerázta a nemzeti tanács tagját, azzal a magyarázattal, hogy ez egy pénzügyekkel foglalkozó hivatalnok, s ő nem a főnöke. Dzerovics tovább folytatta társadalmi propagandáját. Ekkor a nemzeti tanács felszólította a nemzeti gárda őrhelyének parancsnokát, amelynyiben a gárda kötelessége a rend és a biztonság fenntartása az országban, az esetben törvényes joga mindazokat letartóztatni, akik a rend felforgatására törekcszenek. E felhívásra a parancsnok kiküldött egy őrzáratot, amely Dzerovicsot éppen akkor vette körbe és tartóztatta le, amikor az erdőkhoz és legelőkhöz való jogukról tudósította a parasztokat. Az eset nem maradt rájuk hatás nélkül. Dzerovicsot bezsupplálták az őrszobára, másnap pedig mint felforgató egyént további eljárás végett átadták a sztarosztának. Ezt követően a hivatal méltóságának megőrzése végett nem tarthatta Zólkiewban Dzerovicsot, s ő maga is kérte, hogy helyezték át Tarnopolba; a nemzeti tanács jelentése azonban, amelyben leírták személyét és a tetteit, megelőzte őt. Abban a meggyőződésben, hogy Tarnopolban tovább folytathatja a propagandáját, ismét feltűnt a vásárokon, de leírása alapján kihallgatták, miket mond és felismerték, s rögtön a gárda őrhelyére került, ahol már egy kicsit nyersebben bántak vele, mielőtt átadták a sztarosztának. Akkor sem maradt más, minthogy kiutasítsák őt Tarnopolból, és Csernovicba küldték.¹³

Bukovinában más rendszert működtetett az osztrák kormányzat. Ott az elnémetesedett román nemesség becsben állt, Csernovicban pedig, ahol sok volt a német kereskedő és iparos, a bécsi forradalom szele fűjdogált. Dzerovics erről megfecedkezve vagy mit se tudva, már ott-tartózkodása kezdetén egy, fiatalokkal zsúfolt étteremben galíciai tevékenységének dicséretébe fogott gyalázva a lengyeleket, akként állítva be őket, mint akik hajlamosak a forradalomra. Ekkor innen is, onnan is hallani lehetett, hogy ilyen Dzerovicsra nincs szükség Csernovicban,

¹³ Dzerovics (vagy Dzsierovics) Viktor ellen, aki a zólkiewi kincstári hivatal segédhivatalnoka volt, a zólkiewi Nemzeti Tanács panaszbeadvánnyal fordult a Központi Nemzeti Tanácshoz, amely május 28-án zárt ülésen tárgyalta a hivatalnok ügyét. Mivel azonban ekkor már a ruténság politikai megnyerése volt a cél, ezen a szinten nem léptek fel ellene. Később azért toloncolták át Bukovinába, mert Tarnopolban rutén gárdát akart szervezni.

jobb lenne, ha Oroszországba távozna. Még magához se térhetett a döbbenettől, amikor máris letartóztatták és bezárták.

A Csernovici Klub nem volt egyetlen nemzetiségbeliekből álló nemzeti tanács, hanem németek, lengyelek, oláhok és örmények ötvöze. Ők alkották Bukovina népességét. Ez a demokratikus klub ellensége volt a régi bürokráciának és Metternich kormányzatainak. Néhány nap múlva úgy döntött, hogy Dzerovicsot visszaküldi Galíciába, vagyis Lembergbe, hogy az akadémiai légio bírósága ítélkezze fölötte. Úti passzussal a gárda kíséretében szállították Csernovicból Kolomeán, Stanisławówon, Sztríjen át Lembergbe.¹⁴ Amikor az előfogata befordult az egyetem elé, az őrhely parancsnoka egy altiszt, hajdani tánctanár, aki zólkiewi praktikáiról jól ismerte Dzerovicsot, így szólt a diákokhoz: nézzétek fiúk, egy spion! Akkoriban mi sem kellett több, megragadták a puskavesszőt és a puskatust, és mire az áldozatot átvezették az udvaron, ruházata, inge cafatokban lógott a hátán az elszenvedett ütlegektől. A lármára kifutott Bedkowski őrnagy, az akadémiai légio parancsnoka és kiszabadította foglyot, azzal akarva lecsillapítani a fiatalokat, s egyúttal kimenekíteni Dzerovicsot az egyetemről, hogy nemtelen dolog valaki fölött bíróság nélkül ítélkezni. Dzerovics súlyos büntetést érdemel, s a városházán kell elítélni. Így talált ürügyet arra, hogy eltávolítsa őt az egyetemről és átadja a városházán strázsáló régi gárdának, ahol a hozzá hasonló mesterkedés miatt letartóztatott hivatalnok, Stropel mellé zárták.

Így távolították el azt az embert, aki szédítette a népet, s nemcsak a zólkiewi gárda ellen agitált, hanem Sokalba el-lelátogatott, hogy Greilinger segítségére legyen. Eltávolítottak egyet, de száz hozzá hasonló maradt zavartalanul a helyén.

Miután Dzerovicsot eltávolították Zólkiewből, felhívást kaptam a nemzeti tanácstól, hogy Greilinger viselt dolgait jegyezzem fel és tanúkkal igazoljam őket. Elkészítettem a megfelelő jelentést és több tanú vallomását csatoltam hozzá, akik megismételték Greilinger szavait: „Látjátok, a lengyelek már fenik a kardjukat és nyeregbe szállnak, hogy a császári hadakat kiűzzék az országból és visszaállítsák a jobbágyságot.” E szavakkal fordult ugyanis a parasztokhoz. Hivatalnok kollégáinak pedig bevallotta, hogy az uhrynówi görögkatolikus pappal, Lotuszkóval megállapodva a parasztokkal egyezsége jutott, akik legalább kétezren csak „felsőbb” parancsra várnak, hogy oly meglepetésbe részesítsék a nemességet, mint 1846-ban Mazúriában.¹⁵ Az ilyen jelentéssel a nemzeti tanács tagjai kikényszerítették, hogy a zólkiewi sztarosza Greilingert eltávolítsa Sokalból, de alig távozott el, újabb akadály támadt, s ez az osztrákoknak az olaszok fölött aratott győzelmének híre volt.

¹⁴ Dzerovicsot a stansilawóvi nemzeti gárdisták adták át az akadémiai gárdának.

¹⁵ Azaz, Galícia lengyelek lakta területein.

Ez jól rávilágít Ausztria politikájára. Ahogy az olaszok felkeltek és elfoglalták Lombardiát, Tirol határait fenyegették, a bécsi kormány szinte a nép minden követelését teljesítette. De miután Radetzky megverte Szardínia királyát, a háború menetében fordulat állott be, s ez azonnal érezte hatását.¹⁶ A kormány, mintha megbánta volna engedményeit, azon volt, hogy azokat apránként visszavonja. Ha nem erős Magyarország mozgalma, már akkor teljes egészében a reakció jutott volna uralomra, de így is egyre fenyegetőbb lett.

Ez volt az oka annak, hogy a kormány pillanatnyilag felfüggesztette az agitációt és sor került a bizottság alakítására, amelyben a polgármester is részt vett és kijelölték az eskütétel napját. Mielőtt ez beköszöntött, a polgármester a kerületi köriratban értesített arról, hogy a gárda szervezését ellenőrző biztosi hivatalom megszűnik. Ez az 1848. augusztus 19-én Zólkiewben, s augusztus 20-án a sokali városi tanácsban kelt rendelkezés már német nyelven jelent meg.

Sokal lakosait ez megdöbbenetette és rögtön kiderült az oka, amikor a polgármester a következő szavakkal fordult hivatalnok barátaihoz: „Radetzky elfoglalta Milánót, s ezek az ostobák a nemzeti gárda létrehozását erőltetik, azt gondolván, hogy ez még sokáig tart! Ők meg a magyarok is sorra kerülnek, mert mi másért, ha nem ezért állnak az oroszok a határon.”

A polgármester e szavaiból kikövetkeztethető, mi volt a kormány szándéka. Nem más, mint a muszkákat segítségül hívni. De ennek még nem érkezett el az ideje annak ellenére se, hogy híre kelt: a magyar minisztérium haza hívja a Csehországban és Galíciában állomásozó ezredeit, s eltávolítja Magyarországról a galíciai, cseh és olasz ezredeket. Látszott, hogy ez újólag befolyásolta a bécsi döntéseket, mert alig kaptam kézhez a polgármesteren keresztül a fentebb említett írást, már augusztus 23-án kézbesítették a sztarosza levelét, ráadásul lengyel nyelven, amelynek hangvétele sokkal szelídebb volt, s látszólag nem sokban különbözött a korábbiaktól. Amikor Sokalba jöttem, egy más magaviseletű polgármester fogadott, készen (hogy szavait idézzem) a biztos úr parancsainak teljesítésére, hozzátéve, hogy az csak valami félreértés lehetett.

Már akkor önszántamból le akartam mondani e titulusról, merthogy e hivatali címnek semmi haszna nem volt, de az a kötelességérzet, hogy a már fegyverben álló osztagocska eredményes legyen, eltántorított ettől. Belevetettem magam a munkába, de csak szeptember első napjaiban mutathattam fel eredményt. A felhívásra

¹⁶ Az 1848. július 23. és 25. között vívott custozzai csatában Radetzky tábornagy tönkrevverte Károly Albert piemonti-szárd király hadseregét, s augusztus 4-én újabb győzelmet aratva bevonult Milánóba. Károly Albert fegyverszünetet kötött. Ez a győzelem fordulatot hozott az osztrák politikában, s a tavaszi engedmények egy részének visszavonása került terítékre.

nyolcvan ember jelentkezett, akiknek névsorát csatolom e beszámolóhoz. Elő-
olvastam az esküt, amelyet a jelenlévők utánam mondták, így a gárda magva
megalakult, amely az első század elnevezést kapta, s csak miután ez száz főre
növekedett és fegyverben állt, jöhetett létre a második század.

Miközben mindez történt, megjelent egy görög katolikus diakónus három külvá-
rosi ember társaságában, akik a görög katolikus gyülekezet tagjai voltak s a helyi
görög katolikus pap befolyása alatt álltak. Azért jöttek, hogy a rutén lakosok
nevében nyilatkozatban követeljék, hogy mint császári biztos engedélyezzem
a rutén gárda felállítását, mert ha a lengyeleknek van gárdájuk, a ruténeknek is
lehet rutén gárdájuk. Azt bizonygattam nekik, hogy nem lehet külön lengyel
vagy külön rutén gárda, csupán egyetlen egységes nemzeti gárda, olyan, amilyen
Lembergben és Żółkiewben van, ezért Sokalban sem lehet másféle. Másnap ismét
megjelentek ugyanazzal a követeléssel, de most már a görög katolikus pap is
velük tartott és az egyenjogúságra hivatkozott. Arra törekedtem, hogy ismételten
meggyőzzem őket arról, hogy lehetetlent kívánnak, végül ráálltam, hogy a máso-
dik századot a ruténok állíthatják fel, de az is közös parancsnokság alá tartozik,
s végül arról is említést tettem, hogy minden századnak külön gazdasági taná-
csa lehet, amely az egyenruhákról és fegyverzetéről gondoskodik. Ezen utóbbi fel-
tétel nem volt kedvükre való, s amennyi időn át elleneztem a rutén gárdát, a dia-
kónus és a pap ugyanolyan hosszasan gyözködött. Miután elmondtam nekik, mi
módon intézhető el ez a kérdés, többet már nem jelentkeztek a különállás köve-
telésével, mi több a bizottságnál se mutatkoztak. Néhány rutén lakos viszont
azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy helyezzem el őket az első században.

Nekiálltunk a tisztek megválasztásának. Századosig ugyanis minden rangot
választás alapján ítéltünk oda; a törzstiszteket viszont a kormány nevezte ki.
A szomszédos Poturzyca falu tulajdonosát, gróf Włodzimierz Dzieduszyckit egy-
hangúlag századosná választották. Henryk Nowakowski, helyi végrehajtó (ez egy-
fajta bírósági hivatalnok volt) főhadnagy lett. Karol Schreiber magisztrátusi hiva-
tálnokot és Stanisław Bykowski, a nemzeti gárda felállításának kormánybiztosát
hadnagyokká választották. Balciewicz magisztrátusi hivatalnokot, az osztrák had-
sereg volt őrmesterét őrmesterré választották – a többi rangot egyenként jelölöm
a névsorban. Ezen kívül még két olyan társat választottak, akik a tisztekkel
együtt a gazdasági tanácsot alkották, amelynek az volt a feladata, hogy a felsze-
relésre és a fegyverzetre anyagiakat gyűjtsön.

A törvény szerint ruházatról mindenkinek magának kellett gondoskodnia,
a fegyverzet beszerzése viszont a közösség feladata volt. Mivel pedig Sokal közös-
ségének gazdasága olyan állapotban volt, hogy a város kasszája kiürült, a fegyver-
tárban is csupán négy kováspuskát tartottak a rendőrök részére. Az első gazda-

sági ülésen a százados felajánlotta, hogy egyelőre a saját költségére 200 puskát hozat be Belgiumból, amelyeket aztán vagy egyénileg, vagy közösségileg megtérítik. Bejelentették, hogy az egységes felszerelés javára gyűjtést rendeznek.

Mussil patikus felajánlotta, hogy fél évre térítés nélkül az őrház rendelkezésére bocsátja a gyógyszerháza mellett lévő helyiséget.

Amíg a megrendelt puskák megérkeztek, be kellett érni a legkülönbébb fegyverekkel, amelyekhez hozzájutottunk. Egy vasboltban véletlenül tízegynéhány szuronyra bukkantunk. Árverésen vette őket a kereskedő azzal a céllal, hogy kést csinál belőlük. Átvettük tőle, s egy helyi puskaműves úgy alakította át őket, hogy az egyes puskákra ráilleszthetők legyenek. Elkezdődhetett a különböző alaki mozdulatok begyakorlása. A kiképzés reggel történt, hogy utána mindenki egész nap zavartalanul végezhesse dolgát: ki a kereskedelembe, ki az iparban.

A gárdisták közül néhányan az osztrák katonaság obsitosai voltak, de akadt egy hadastyán, aki hajdan a lengyel hadseregben szolgált, méghozzá ulánusként. Ők láttak neki a többiek kiképzésének, de a kommandírozás nyelve nem kis nehézséget okozott, ugyanis a szolgálati szabályzatot éppen akkoriban fordították németről lengyelre. Csak miután Łoś őrnagy szolgálati szabályzata nyomtatásban megjelent Lembergben,¹⁷ s eljutott valamennyi galíciai gárdához, gyorsult fel a kiképzés olyannyira, hogy négy hét elteltével már szakaszával, félszakaszával elsajátítottuk a jobbra-balra alaki mozgást. Ezt követően a mustrák heti két órára korlátozódtak, s így az embereket nem kellett órákra elvonni mindennapi foglalatosságuktól.

Lemberg város mintájára egységes egyenruházatot fogadtunk el. A nyári öltözet szürke vászonból varrt kurtkából, a téli vagy díszöltözet málnavörös galérzátú és hajtókájú sötétkék kurтка egy sor fehér gombbal, szürke, félpolgári szabású esőköpennyel, átmenetileg fekete viaszosvászon négyszögletű csapka, amelyet idővel kiszorított volna a lakkozott bőrrel szegélyezett málnavörös vászonból varrt föveg. A mellen keresztbe átvetett szuronytartó és tölténytáska szintén fekete bőrből készült. Ahol lovasgárda alakult, a gárdisták szintén sötétkék, fehér-gallérzátú és hajtókás kurtkát hordtak, nadrágjuk sújtása és a csapkájuk

¹⁷ Łoś, Franciszek Salezy (1794 v. 1795–1875): a Varsói Hercegség hadseregének tagjaként fiatalon részt vett a napóleoni háborúkban, majd az 1830/31-es szabadságharcban. 1848 áprilisától a Nemzeti Gárda főfelügyelője volt, s nevéhez fűződik a gárdisták katonai szabályzatának összeállítása és kiadása. 1849 májusában Magyarországra ment, s jelentést készített az intervenció orosz hadsereg erejéről. Július elején Bem Besztercén kinevezte az erdélyi lengyel légió szervezési bizottságának elnökévé, s a lovasság főparancsnokává. Az aug. 16-i bánffyhunyadi ütközetben súlyosan megsebesült. 1850 májusában besorozzák az 1. (komáromi) büntetőszázadba. Egy év múlva mint invalidust leszerelik

fehér színű volt, dzsidájukat pedig fehér-sötétkék színű zászlócskák díszítették. A gyalogos gárda az 1831-es varsói nemzeti gárdára emlékeztetett, míg a lovasgárda az akkori korszak 2. dzsidásezredére.

Minden kerültkben kineveztek egy őrnagyot, aki az egész ottani gárda főnöke volt. A Żółkiewi kerület ilyen előjárója Józef Szumanczowski őrnagy lett, aki hajdan az osztrák hadseregben tisztként, majd 1831-ben a lengyel hadseregben kapitányként szolgált.

Értesítést kaptunk, hogy november 2-án szemlét tartanak felettünk, s ez alkalmából az őrnagy Sokalba érkezik.

Ideiglenesen már felállt a gárda, mivel a közbiztonsági őrség oly módon teljesített szolgálatot, hogy ünnep- és vásárnapokon, amikor nagyobb embertömeg jelenik meg a városban, az őrházban egy altiszt és öt bajtársa tartózkodott, hogy csődület esetén fenntartsa a rendet. Ilyen esetekben gyakran panaszkodtak arra, hogy a helybéli rendőrségnek kellett volna intézkednie, de hányavetiségből nem intézkedett. Például egy paraszt szekérről félíg-meddig kicsépelte búzaszalmát hozott eladni. Egy zsidó néhány kévét vásárolt tőle, s megkérte, hogy vigye a házához. A paraszt teljesítette a kérést, de mire visszament, az otthagytott kévek nagy részét szétlopták. Szerencsés fordulatként egy gárdista látta, hogy két zsidó legényke emelte le a kéveket a szekérről, s vitte a közeli házba. Így az őrházban megjelent paraszt panaszára könnyen igazságot lehetett tenni. A szalmát elvetették s a tetteseket áristomba zárták. Másodszor egy pénzváltás során kirobbant veszekedés igényelt közbeavatkozást. Így a falusi lakosság nemcsak hogy megbárátkozott a gárdisták látványával, de mind nagyobb bizalommal kopogtatott be az őrházba, s kért tanácsot különböző ügyekben.

Végül beköszöntött november 2. Kora reggel érkeztem Sokalba. Belépve az őrházba, Janowski őrmestert éppen jelentésírás közben találtam. Többek között a következőket olvastam: „Jan Burdon bajtárs jelenti, hogy éjszaka, amely csendes volt és csillagfényes, valahonnan nagy távolságból ágyúlövéseket hallott.” – Elmosolyodtam egy ilyenfajta látomásra vagy hallomásra, mivel nekem egészen valószínűtlennek tetszett az éjszakai ágyúszó. Nappal az ilyet a Lemberg körüli őszi gyakorlatozások visszhangjának vehettem volna. E véleményemet más is osztotta, de Burdon bajtárs kitartóan állította, hogy azok igazi lövések voltak, s ebben Sperry altiszt is megerősítette.

A század felsorakozott az őrház előtt. Hat ember adta az őrseget. Tizenegy óra körül megérkezett Szumanczowski őrnagy, s Balciewicz őrmester felhívta a figyelmemet, hogy a katonaságnál uralkodó szokás szerint ilyen esetekben díszőrséget kell állítani az előjáró lakása elé. Természetesen semmi kifogásom nem volt ez ellen, s az őrség felállt. Miközben az őrnagy átöltözött, Dzieduszycki kapitányunk is megér-

kezett Poturzycából, és az őrnaggyal együtt kivonultak a térre. A század kettős oszlopba felsorakozott, s az őrnagy megkérdezte tőlem, mennyi a létszám? Nem lévén katonaviselt, nem ismertem az arra vonatkozó katonai szokásokat, hogy a parancsnok miként jelentse emberei létszámát. Szerencsére a második sorban mögöttem állt Balciewicz őrmester, aki mint volt katona jártas volt és mindenre felkészülve odasúgta az adatokat, én pedig hangosan elismételtem az őrnagynak.

Miután mindkét sort megsejmelte, elégedettségének adott hangot katonás tartásunkkal kapcsolatban, majd a fegyver és a felszerelés számáról, állapotáról kérdezett. Végezetül pedig felszólította a jelenlévőket, hogy nem akadnának-e, akik önként belépnének a lovasgárdába. Elmondta, hogy a törzskarban elfogadták azt az elvet, hogy ha tizenkét ember összeáll, azt az egységet úgy tekintik, mintha egy altiszt parancsnoksága alatt alakult volna meg; huszonöt ember viszont egy tiszt és két altiszt parancsnoksága alá kerül. A hatvan és száz fő közötti svadron élén pedig kapitány áll.

Rögtön jelentettem tizenöt önkéntes készségét a lovasgárdában való szolgálatra. Többen is lettek volna, de a lovat saját költségből kellett kiállítani, s ennek feltételét csak a közeli falvak lakosai tudták teljesíteni. Így átmenetileg beértük a 15 főnyi egységgel. Miután bejegyeztük a tagjait, s az őrnagy jóváhagyta, már csak az egyenruházat maradt hátra.

Így ért véget a szemle, s az őrnagytól, aki Pieczogwa nevű falujába távozott, üdvözléssel vettünk búcsút. Többedmagammal és a kapitánnyal felkerekedtünk Lembergbe, részben azért, hogy a fegyverbeszerzést és fegyverszállítást meggyorsítsuk, részben magánügyek intézése céljából.

Az éjszaka Wielkie Mostyban lepett meg bennünket. A kisvárosba érve kátrányszagú füstfuvallatot éreztünk, s mintha az erdőt is füstpára lepte volna el. Azon a véleményen voltunk, hogy ez szénégető parasztok műve lehet, akik valahol a fenyőerdőben dolgoznak. De a Żółkiewből érkező parasztok elmondása szerint ilyen füst övezi Żółkiewet is, mi több ilyen füstgomolyagokat sodor a szél Lemberg felől is, ahol ágyúlövések is hallatszottak.

Wielkie Mostyban egy század huszár alkotta a helyőrséget Lam kapitány parancsnoksága alatt. A kapitány német volt, a főhadnagy és a hadnagy meg az altisztek magyarok.

A kapitány az előző napon ment Żółkiewbe, hogy ezredesének jelentse: a századában agitáció folyik a katonái között és az altisztek fizimiskája is titkos tervekről árulkodik.

Ezalatt Mosty Wielkieben valóban összeesküvés történt a strázsamester és az altisztek vezetésével. Éjszaka indulást trombitáltak, az őrmester előbb felébresztette az orvost – akit Ambroży Neuhauser doktornak hívtak, s később Belz-

ben lakott – utasította, hogy fogja a sebészeszközöket meg a gyógyszeresládikát és szálljon lóra. Ezt követően elment az ott maradt tiszthez, s miután őt is felébresztette, felszólította, hogy szálljon lóra, vegye át a parancsnokságot és a haza hívószavára vezesse a századot Magyarországra. Ellenkező esetben ő (a strázsamester) fogja a parancsnokságot átvenni, de a tiszteletartóztatja és magával viszi. Ily felszólításra a tiszt anélkül, hogy hosszasan töprengett volna, elkiáltotta magát: „Éljen a nemzeti kormány! Éljen Magyarország!” – és élére állt a századnak.¹⁸

Miután minderről Mostyban tudomást szereztünk, arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a Lemberg környékét felverő ágyúlövések a hazaszökő huszárok és az útjukat álló osztrák katonaság közötti összecsapás visszhangjai. Míg végre a Lembergbe hazatérő belzi zsidóktól megtudtuk, hogy ágyúgolyók és a tarackgránátok több leMBERGI lakóépületet, továbbá a városházát és az egyetemet felgyújtották, s mutattak néhány gránátrepeszt is. A bombázás okairól azonban nem tudtak felvilágosítással szolgálni. Csak másnap tudtuk meg a Lembergbe érkezettektől a bombázás és a nemzeti gárda lefegyverzésének részleteit.

Dzieduszycki, mivel Lembergben lakó beteg édesanyját feltétlenül meg akarta látogatni, továbbutazott oda, nekem azonban vissza kellett térnem Sokalba, hogy a gárda és a csendőrség meg pénzügyőrség közötti esetleges összetűzést megakadályozzam. Gyanítottuk ugyanis, hogy a kormány maga keres ürügyet a lefegyverzésünkre azáltal, hogy belénk kötve véres összecsapást provokál.

Mivel éjfélről esett az eső és az utat sár borította, csak estére értünk Sokalba. A Lemberg bombázásáról szóló híradás megelőzött bennünket. Amikor megérkeztem, az őrház tele volt gárdistákkal, akik éppen éles töltnyek készítésével foglalatostkodtak, anélkül, hogy a legelemibb elővigyázatossági rendszabályokat betartották volna. A puskaapor ugyanis kupacokban púposodott az asztalon, közelükben fagyúgyertyák álltak, amelyek meggyújtása során egy-egy kanócdarab füstölögve hullott az asztalra – a puskaporkupacok közelébe. Megérkezésemet félig-meddig elvarázsoolt, félig-meddig tudatos örömteli kiáltás fogadta. „Éljen a főhadnagy! Mi majd megmutatjuk nekik, hogy kell a gárdát lefegyverezni, merthogy mi fogjuk őket lefegyverezni! Gyerünk az pénzügyőrök kaszárnnyájába, amelynek raktárában húsz puska van. Vegyük el őket.” Ilyen és ehhez hasonló hallatszottak mindenfelől.

¹⁸ A 8. (Coburg) huszárezred ezredesi osztályának 2. százada 1848. október 30-án szökött meg Mosty Wielkie-ből Adam Popławski és Arnold Bees hadnagyok vezetésével. Ugyanezen a napon az őrnagy osztály 1. százada Sulyok Vince főhadnagy vezetésével indult haza Hruszówból.

Csak most vettem észre, hogy a jelenlévők fele részeg volt, így szerfelett nehéz feladatnak bizonyult a lecsillapításuk. Úgy-ahogy sikerült őket meggyőződnöm, hogy égő gyertyák mellett nem ildomos töltéseket készíteni, mert könnyen bekövetkezhet a robbanás. A puskaport egy zsákba töltöttem, őket pedig hazaküldtem, másnap reggel 8-kor dobszóra sorakozót rendelve a téren, ahol napiparancs felolvasására kerül sor.

Dzieduszycki kapitány távozása után Nowakowski főhadnagy volt a rangidős, aki a külvárosban a kettős plébániatemplommal átellenben lakott. Jelentkeztem nála, hogy parancsaival rendelkezzek velem. A rangsorban harmadik tiszt, Schreiber, mihelyt tudomást szerzett a lemergi eseményekről, a lehető leghatározottabban bejelentette; leteszi tiszti rangját, mivel, lévén hivatalnok, attól tart, hogy üldöztetésnek lesz kitéve, s nem akarja elveszíteni állását, amelyhez ragaszkodik. Nowakowski főhadnagy, aki szintén hivatalnok volt, jó lengyelként nem tudta, miként viselkedjek. Táviró akkoriban nem volt, hogy máris megtudjuk, mennyire kerekedett felül a reakció. Csak az újságokból értesültünk arról, hogy Jelačić horvátjaival Magyarországon átkelve Bécs alatt állt, s az osztrák hadsereggel egyesülve nekikezdett a város ostromának és bombázásának. Ezen ostrom eredményéről nem volt tudomásunk, csak az osztrákok lemergi viselkedéséből következtethettünk arra, hogy ők győztek Bécsnél, s hogy a pillanatnyi alkotmánynak apránként vége.

Nowakowski tehát nem akarta azt mondani: „Álljunk fegyverben, amíg tehetjük!”, de azt se merte bejelenteni: „Tegyük le a fegyvert!” A haditanács azzal ért véget, hogy elfogta a gyengeség, s rám bízta, hogy cselekedjek belátásom szerint.

Másnap reggel a dobszóra mind felsorakoztak a helybéli bajtársak, kivéve a három hivatalnokot. S mivel már az éjszaka frissen hazatért polgároktól alaposabban tájékozódttam mindarról, ami Lembergben történt, a napiparancsot ennek megfelelően fogalmaztam meg. Többé-kevésbé e szavakat intéztem a századhoz: „Bajtársak! Lembergben sajnálatraméltó dolgok történtek, annál is inkább, mert mi szolgáltattunk rájuk ürügyet. Az akadémiai légio összetűzött a katonasággal és barikádok építésébe kezdett az utcákon.¹⁹ A másik oldal válasza bombázás volt. Az egyetemet és a városházát emésztő tűzvész hatására a városi hivatal és a gárda parancsnokai kapituláltak, amelynek következtében az egyetemi légio

¹⁹ Hammerstein-Equord, Wilhelm von (1785–1861): lovassági altábornagy, Galícia katonai parancsnoka összetűzést provokált a lemergi akadémiai légióval és a nemzeti gárdával, amelynek következtében a város ellenállásra készülését ürügyül használva, lövette a városházát, az egyetemet és környékét. Augusztus 2-án a magát megadó Lemberget és környékét ostromállapot alá helyezte. Az ostromállapotot 1849. január elején egész Galíciára kiterjesztette.

fegyverletételre kényszerült. További híreink nincsenek. Ezért a lehető legszigorúbban azt ajánlom bajtársak, hogy tisztességesen viselkedjünk és senkibe se kössünk bele! Egyszóval, semmit se tegyetek határozott utasítás nélkül, annak kiadása ugyanis a parancsnokok dolga. Sajnálatomnak kell hangot adnom amiatt, hogy tegnap az őrházban néhány bajtársunkat ittás állapotban találtam. Nem sorolom fel a nevüket, mert nem akarom őket megszegényíteni. Meg vagyok győződve róla, hogy hasonló eset nem fog előfordulni. Mivel beköszöntöttek az őszi esők, mi pedig a fegyverforgatásban már kellőképpen jártasak vagyunk, a kiképzés abbamarad. Az eddigi, öt főből álló őrség megmarad a továbbiakban is, amely vásárnapokon megkettőződik.”

Beszédem ezzel véget ért. Tevékenységünk a szokásos módon folyt továbbra is, de megtudván, hogy Lembergben az egész gárda letette a fegyvert, joggal gondoltuk, hogy a sokali gárda napjai is meg vannak számlálva.

Két ízben szólított fel a polgármester, hogy rablások kinyomozásához és bírósági végrehajtásokhoz kíséretet biztosítsak. Végül értesítést kaptam a zólkiewi sztarosztától, ismét német nyelven, hogy kormánybiztosi tevékenységem véget ér, és Stark biztos lép a helyembe, aki azzal kezdte működését, hogy megvizsgálta a gárda fegyvereit és anyagi helyzetét. Átnézve a bajtársak névsorát felhívta a figyelmemet arra, hogy olyan személyek is szolgáltak a gárdában, akik törvény szerint nem szolgálhattak, mármint az iparoslegények. Erre azt válaszoltam, hogy a törvény szerint a cselédség nem kötelezhető szolgálatra, mert kétkezi munkából él, s így a nemzetőri szolgálat megakadályozná abban, hogy a mindennapi kenyerét megkeresse, de ha önként akar szolgálni, nem zárhatjuk ki, ha csak valami büntett nem terheli. A továbbiakban arra is utaltam, hogy fékezhetlen elemek is akadnak soraikban, akiket jobb a mérsékelt magaviseletű gárdisták között tudni, ahol fegyelem uralkodik, mint onnan kizárva teret adjunk nekik a titokban való paktálásra. Véleményem helyességének alátámasztására más városok példáját is felhoztam. Ezen érvekre azt felelte, hogy utasítása van a tisztogatásra, de azok után, amit hallott, Zólkiewbe kell mennie, hogy a kérdést megtárgyalja a sztarosztával, s hamarosan visszatér.

Ez volt a dolgok állása egészen december első napjaiig. Mindarról, ami történt, jelentést tettem az őrnagynak, aki hamarosan megérkezett és közölte velem, hogy Lembergől tér vissza, ahol hadiállapot van; hogy a kerületi városokban a gárdák még zavartalanul szolgálatban állnak, de az az általános vélekedés, hogy sorra feloszlátják őket, mivelhogy a magyarok fenyegető eltökéltséggel szembefordultak Ausztriával, s Ausztria a lengyelekben sem bíz, merthogy a Sztríji és a Sambori kerületek egynémely gárdája, segítséget nyújtott a huszároknak abban, hogy hazajussanak Magyarországra, s velük tartottak. Pesten

pedig már ott van Dembiński és Bem, s alakulóban a lengyel légió. Nekünk itt Galíciában fegyvertelenül, az ellenünk tüzelt parasztság szorításában nem maradt más, mint kivárni a dolgok alakulását, mintsem kellő erő híján felkelve ismét elszenvedjük az 1846-os vereséget.

A fegyver letétele mindazok számára, akik viselői voltak, fájdalmas és meg-alázó. Éreztem, hogy előbb vagy utóbb ránk is ez vár. Az őrnaggyal folytatott fentebbi beszélgetés után már biztos voltam abban, hogy a megrendelt puskákat a németek nem engedik be az országba, mi több azokat is elveszik, amelyeket közösen az őrházban tartottunk. Ezért december 19-én vagy 20-án összehívtam a századot, s szinte szó szerint a következőket mondtam a gárdistáknak:

„Bajtársak! A balsors, amely Lemberg bombázásával vette kezdetét, egyre jobban üldöz bennünket. Egy reakciós minisztérium került hatalomra, amely mindenütt az alkotmányosság megfojtására törekszik. Számos városban oszlatták fel mondvacsinált ürüggyel a gárdát, amelynek át kellett adnia a fegyverzetét. Méltatlan dolog megvárunk, hogy itt is megjelenjen a katonaság és lefegyverezzen bennünket. Abban a reményben, hogy a dolgok ilyenén állása nem tart örökké, s a kormányzat megváltozásával visszatérünk alkotmányos jogainkhoz, a visszavonásig meghatározatlan idejű szabadságot kaptok. Arra a dobszóra, amely annyiszor szólított benneteket kötelességetek teljesítésére, egyszer majd ismét ezen a téren sorakoztok fel. Lehet, hogy egy hónap, egy év, lehet, hogy majd tíz év múlva. Ez a Mindenható elrendelésétől függ. Tulajdon fegyverét mindenki magával viheti, egyszer még szükség lehet rá. Bajtársak, legyetek egészségesek! A mielőbbi viszontlátásra!” – Néma kézfogás volt rá a válasz és a búcsú.

Így ért véget a sokali gárda. Eszembe jutottak Polityllo Żółkiewben mondott szavai; a császár nem számár, hogy alkotmányt adjon, ha pedig gyorsan adta, még gyorsabban veszi vissza. Így történt.

*

Nem hallgathatom el azt az esetet, amely újabb bizonyítéka annak, hogy a lengyel milyen nemes tud lenni még az ellensége iránt is.

Az említett Dzerovics, akit Bietkowski őrnagy mentett meg az egyetemisták ütlegeitől, egészen Lemberg bombázásáig a városházán maradt. Amikor már az egész épület lángokban állt, Edward Dulskinak, a gárda törzstisztjének eszébe jutott,²⁰ hogy a harmadik emeleten be van zárva egy fogoly. Megkereste a kulcsot és az égő lépcsőön élete kockáztatásával rohant fel annak kimentésére.

²⁰ Dulski Edward százados, a Nemzeti Gárda tüzérségi parancsnoka és térparancsnoka.

Egy ilyen önfeláldozó tett még a legmegátalkodottabb latrot is megváltoztatta és az erény útjára térítette volna. Nem úgy Dzerovicsot és bandáját. Néhány héttel később már Żółkiewben láttuk őt, s a vásáros napon a pópák harangszóval csődítették a baziliánus kolostorhoz a parasztokat, hogy megmutassák a rutén mártírt, Dzerovicsot, akit a polyákok előbb fel akartak akasztani, majd meg akartak égetni Lembergben, de az úr csodálatos keze megmentette őt, s most, íme, ismét itt áll a saját népe körében. És még hosszú ideig ámitotta és vezette félre a falusi népet, egészen addig, míg Moszkva segítségével le nem verték Magyarországot. Akkor aztán magával ragadta azoknak a hivatalnokoknak szennyáradata, amelyet Ausztria Magyarországra zúdított.

*

Végül 1849. januárjának első napjaiban még egy értesítést kaptam a kerületi hivataltól, miszerint formálisan is elmozdítanak a gárda-biztosai állásomból. De mint fentebb említettem, ekkor már valójában nem létezett a gárda Sokalban. Néhány nappal később pedig egész Galíciát ostromállapot alá helyezték és minden gárdának le kellett tennie a fegyvert.

Hammerstein tábornoknak, Galícia katonai parancsnokának az aláírásával közhírré tették, hogy az erre kijelölt helyeken a katonai törvények teljes szigorával be kell szolgáltatni a lövő- és vágófegyvereket. Sokalt jelölték ki arra, hogy a környékről a fegyvereket – átvételi elismervény ellenében – leadják.

A fegyverek leadása után megkezdődött mindazoknak a legkülönfélébb jellegű üldözése, akik gárdában szolgáltak. Amikor pedig az új rend eltörölte a jobbságát és a törvény előtt mindenkit egyenlővé tett, a lengyel nemes is katonai szolgálatra fogható lett. A nemes ifjakat besorozták, azokon kezdve a sort, akik a gárdában szolgáltak. A polgárok és a parasztok közül a volt gárdistákat fogták be, jóllehet a törvény szerint már kiöregedtek a katonakorból. Az idősebbeket rendőrségi felügyelet alá helyezték. Engem is ez a megtiszteltetés ért. – Az események végülis odavezettek, hogy az üldöztetés a bírósági tárgyalóterembe vezette az embert. Ha első fokon az illető a politikai per nyertese volt, biztos lehetett benne, hogy a németekkel teleültetett feljebbviteli bíróságon elveszíti a pert. De minden gaztett előbb vagy utóbb elnyeri méltó büntetését. Nálunk is így történt.

Amikor a felkelt magyarok azzal fenyegettek, hogy benyomulnak Galíciába, az osztrák kormány félt, nehogy védtelen maradjon a katonaságtól megfosztott ország, ha a magyarok megjelennek a Kárpátok innenső oldalán. Így nemcsak hogy beszolgáltatta a fegyvereket, hanem ugyanúgy, mint 1846-ban felszólította a parasztságot, hogy keljen a fenyegetett állam védelmére. A biztosok bejárták

a kerületeket, hogy „Landsturm” néven népfelkelésre szólítsanak fel. E célból Sokalba hívták a községi bírókat is, ahol a megérkezett biztos felolvasta nekik a császár felhívását, s azt, hogy mi módon szerveződjenek meg. De itt már csatlódnia kellett a népben.

Mert, ha a paraszt a hivatalnok által megszédítve és ámítva a fegyvertelenre is veti magát, reguláris katonaság ellen fellépni nem nagyon akarózik neki, még ha azt honvédnak is hívják. Az után, amit a saját szemükkel láttak nem sokkal azelőtt, a biztosok felhívásait hitetlenkedve fogadták, s az volt rájuk a válasz, amit egy évvel azelőtt a gárda megalakításánál tanítottak nekik: „A császárnak van elég katonasága, erre való az újonc, ők pedig semmiféle lázadásra nem mutatnak hajlandóságot.”

Azt hozták fel a biztosoknak, hogy a gárda alakítására rábeszélni is hasonló hivatalnokok érkeztek, aztán pedig üldöztetés lett a gárdistának beálltak része. Így hát semmiféle Landsturmokról hallani nem akarnak, mert egy idő múlva majd újabb biztos érkezik, aki a Landsturm miatt fogja őket büntetni.

Ausztriának nem maradt mit tennie, mint Moszkvát hívni segítségül a magyarok leverésére. Hogy ezzel mennyire járt jól, az a jövő titka.

JAN ALEKSANDER FREDRO VISSZAEMLEKEZÉSE

Nemzetőr, dzsidás főhadnagy, színműíró

A lengyel irodalom klasszikusának számító híres drámaíró, Aleksander Fredro egyetlen fia 1829. szeptember 2-án született Közép-Galíciában fekvő Bienkowa Wiszniában, s 1892. május 14-én halt meg a Német Császárság területén fekvő Siemienicében. Iskoláit magántanulóként végezte. 1848-tól a Lembergi Egyetemen jogot tanult. Tagja volt a lemergi nemzeti gárdának, s kivette részét szűkebb szülőföldje, a rudki nemzeti tanács szervezéséből. Kapcsolatban állott a sambori nemzeti gárával is, amelynek parancsnoka, Władysław Tchorznicki apja régi bajtársa még a napóleoni időkből. (Apja, Aleksander Fredro az 5. lovasvadászezred tisztjeként részt vett az 1812-es oroszországi hadjáratban, s érdemeiért megkapta a francia Becsületrendet.)

1848. november 9-én Józef Czajkowski és Kornel Szczepański társaságában kelt át Magyarországra. Ungváron és Kassán keresztül utazott Pestre, ahol csatlakozott Tchorznicki dzsidáscsapatához. A lengyel légió egyik legnépszerűbb katonája. Decemberben tizedes a Tchorznicki őrnagy által szervezett és vezetett (ekkor még „gyalogos”) dzsidásszázadban. 1849 januárjában már századadju-táns-őrmesterként harcolt a felső-tiszai fronton. Kitüntette magát a január 22-én vívott tarcali ütközetben, amiért – a hagyomány szerint – Klapka még a csataterén hadnaggyá nevezte ki. Formálisan a dandárparancsnok, Tchorznicki őrnagy javasolta Fredrót január 26-án kelt jelentésében hadnaggyá előléptetni. Részben azért, mert határozott fellépésével ő oldotta meg a Fiedler tábornok és Tchorznicki őrnagy váratlan találkozásával támadt veszélyes helyzetet a Kápolna-hegyen. 1849. március 16-tól főhadnagyként szolgált a Nyíregyházán szerveződő 2. dzsidásezredben, amelynek minden ütközetében és csatájában részt vett. Józef Wysocki tábornok javaslatára Kossuth augusztus 17-én Orsován III. osztályú érdemjellel tüntette ki. Az indoklás szerint: „A turai ütközetben Poniński alezredessel, Korzeliński kapitánnyal és Madejski közvitézzel ő maradt a csataterén a dzsidások hátrálása után, és hozzájárult a század megállításához, bátorságot és hidegvért tanúsított mindig, vitéz katona.”

Dembiński kíséretében augusztus közepén távozott Magyarországról. Az Oszmán Birodalomban nagy befolyással rendelkező, dúsgazdag Władysław

Kościelski támogatásának köszönhetően hamarosan elhagyhatta Sumlát. 1850 januárjában már Franciaországban tartózkodott. A tartózkodási engedély gyors megadásában bizonyára az is szerepet játszott, hogy apja a napóleoni hadsereg tisztje volt. A család megpróbált az egyetlen fiú számára amnesztiát kijárni. Mivel ez sikertelen maradt, a szülők leányukkal, Zofiával együtt utána utaztak Párizsba. Fredro képzőművészi és írói tehetségét kitűnő társak, a festő Juliusz Kossak és Henryk Rodakowski, az író Juliusz Klaczko és a költő Teofil Lenartowicz pártfogásával próbálgatta. Ferenc József császár 1857. április 27-én kelt rendelete értelmében hazatérhetett, de éveken át rendőrségi felügyelet alatt állva az apjától átvett Bieńkowa Wisznia-i gazdaságot igazgatta. 1858. március 7-én Lembergben megnősült. Felesége, a bécsi születésű Cecilia Henryka Agnieszka Karolina Mier három év múlva meghalt: egy fiút és egy leányt hagyva maga után.

Jan Aleksander Fredro hazatérése után fogott vígjátékok írásába. Egyfelvonásosai (*Reggeli előtt, Egyetlen leány*) révén Magyarországon ismertebb drámaírónak számított, mint az apja, akinek egyébként megszakításokkal, de az 1830-as évek közepétől játszották a darabjait. A kiváló művelődéstörténész és író, Kazimierz Chłędowski találóan így jellemzi Fredrot: „Sokáig elkerülte a közfigyelem, mert apja idős kort élt meg és természetes, hogy hírnevével háttérbe szorította őt. Olest, noha már kopaszodott és fia is cseperedőben volt, még mindig ifjoncnak tartották, csak miután néhány vígjátékot írt, vált lassan egyéniséggé. Vigkedélyű, rokonszenves, kissé bohókás, könnyed, mulatozásra hajlamos, de rendes, becsületes ember, már pedig ezt nem minden arisztokrata ivadékról lehet elmondani.”

A visszaemlékezés megírásához bizonyára az is hozzájárult, hogy Fredro a szabadságharc alatt nem tudott kapcsolatot teremteni a szüleivel. A sorsáért aggódó apa, Aleksander Fredro 1849 januárjában levélben érdeklődött jó ismerősénél, a galíciai osztrák hadtest parancsnokánál, Schlik tábornoknál fia felől. Ő dicsérve a magyar oldalon harcoló lengyel légiót azt válaszolta, hogy értesíti, ha a hadifoglyok között van. Egyébként arra kérte az apát, ha valamilyen csatornán kapcsolatot tud teremteni a fiával, bírja rá, hogy hagyja ott „az eleve veszett ügyet”. Jan Aleksander Fredro az utolsó pillanatig kitartott a „közös szabadság ügye” mellett.

A magyar szabadságharcra vonatkozó emlékirata, amelyet saját rajzaival illusztrált, az 1944-es varsói felkelés alatt a Nemzeti Könyvtár Kézirattárának anyagaként elégett. A Divéky Adorján kéziratos másolatában megmaradt részletre, amely a Magyar Országos Levéltárban az R. 31. jelzet 2. csomagjában található, Hermann Róbert hívta fel a figyelmemet. Sajnálhatjuk, hogy e kitűnő

tollú dzsidás főhadnagy szabadságharcos élményeit rögzítő kézirat a német lángszórók martaléka lett. Örülhetünk, hogy Divéky Adorján egy részét megmentette számunkra.

A 2. ulánusezred főhadnagyának visszaemlékezése a magyar szabadságharcra

Az első írásomat, mely tollam alól kikerült, Neked szánom drága jó Apám, hogy legalább ezzel bizonyítsam hálámat mindazon igyekezetedért, amelyet annyi év óta érzek oltalmazó atyai kezed részéről, s hogy legalább részben kárpótoljalak azért a szenvedésért, amelyet hosszan tartó távolléttemmel okozok Neked. – Ha tehát ezen oldalakat lapozod, ne akadj fenn a Neked ajánlott dolgok reális értékelésén, mert az rossz mércéje volna hálámnak és ragaszkodásomnak, hanem azt a gondolatot tedd mérlegre, amely e lapok megírására késztetett, s szíved az, ami tettemet legjobban megvilágítja Előtted.

A honvédseregben megszerzett rangom és a hadi mesterségben való jártaságom elégtelensége nem teszik lehetővé, hogy az 1848-as és 1849-es magyar hadjárat részleteit hadművészeti szempontból elemezzem, így csak azokat a benyomásaimat vázolom fel, amelyek a háború során nyomot hagytak bennem. A csatákat csak annyira írom le, amennyire részt vettem bennük, vagy a magasabb rangú és tapasztaltabb tisztek véleményeiből tájékozódhattam róluk. Azon okok taglalásával kezdem, amelyek engem a szülői ház elhagyására késztettek és azon maroknyi lengyel honfitárs sorába állítottak, akik segítséget vittek a legvalószínűbb ellenségeinkkel szemben szabadságukat kiharcoló magyaroknak.

1848 késő őszén, élve a lemergi lovasgárdától kapott szabadsággal, Szüleimnél falun múltattam az időt, ahol a néhány hónapon át tartó elképesztő politikai hangzavartól és pártoskodó viszálytól félrehúzódva pihentünk. – Életünk minden napjai, mint általában a falusi mindennapok, vidám felszabadultságban teltek, ahogyan munkával az egymást követő napok. Apám átadta magát a gazdasági ügyeknek. Anyám¹ a háztartásnak, húgom² a leckéknek és a sétáknak, én pedig a vadászatnak. – Így persze napközben ritkán láttuk egymást, de a hosszú esték, amelyeket anyánk hálósobájában töltöttünk, kárpótoltak érte. Anya megrendült

¹ Zofia z Jabłonowskich

² Zofia Fredrówna (1838–1904)

egészségi állapota miatt már este hatkor lefeküdt, míg mi körbeültük a közelében álló asztalt. Apa újságot olvasott, én és a húgom rajzoltunk, ő kedvencének, Bireknek, a kis tacsónak új vázlatát, én az asznapi vadászat valamely jelenetét vagy egy oly csata képét, amelyet képzeletben én magam vívtam. Adela kis-asszony, húgom nevelőnője, a fiatal svájci hölgy vásznat varrt ki. Igen, egy-kettőre elrepültek az órák, mígnem a nagy falióra tízet ütött az ebédlőben, jelezve, hogy vége a napnak, ideje nyugovóra térni.

November 2-án kezdődött az az új korszak, amelynek elbeszélésébe belefogok. Mint mindig, Anya ágyánál összegyűlve beszéltünk arról, hogy a télre közelesen Lembergbe utazunk, amikor jelt adtak, hogy küldönc érkezett a szomszédban lakó nagybácsinktól, akinek utasítására csak apámnak adhatta át a levelet. E szokatlan formáság baljós érzetet keltett bennünk, mindnyájunkban, s mielőbb véget akartunk vetni a gyötrő bizonytalanságnak. A levél a következő szavakat tartalmazta: Közlöm veled, hogy Lembergben forradalom tört ki és már reggel óta tart a harc – Henryk.

E hír már régóta várható volt, mert ki kételkedhetett abban, egyrészt látva a feltüzelt hadsereget és a hivatalnokokat, másrészt érzékelve nemzeti gárdánk tollforgókkal és ostoba göggel elegyes gyengeségét, hogy Bécs bevétele után a németek rögtön bombázni fognak, s a gárdát és a márciusi eseményekkel kiharcolt szabadság minden csíráját széttapossák, elpusztítják. – Mégis annak tudata, hogy az egyenlőtlen harc már megkezdődött, annyira letaglózott bennünket, hogy mindnyájan szinte sóbálvánnyá meredve némán álltunk egy pillanatig. Én törtem meg a hallgatást azzal, hogy közöltem Apámmal: mivel a leMBERGI gárda tagja vagyok, amely most a barikádon küzd, azonnal indulok Lembergbe bajtársaimhoz csatlakozni. – Mindezt fennkölt lelkesedéssel közöltem, ahogyan a szívem diktálta, mit sem törődve sem a fenyegető veszéllyel, sem azokkal az akadályokkal, amelyek tervem megvalósítását gátolhatták. – Atyám abból az álláspontból közelített a dologhoz, amelyet a végigküzdött napóleoni háborúk és a megélt tapasztalatok kristályosítottak ki benne. Mialatt az én szemeim előtt csak a gárda németeket megrohamozó ulánusai jelentek meg, s az, hogy én nem lehetek köztük, kétségbeeséssel töltött el, Apámban egyszerűen az egész országra leselkedő veszély tudatosodott, s unszólásomra elmondta; lehetetlenség eljutnom Lembergbe, mivel a várost e pillanatban már körbeveszi a kaszával felfegyverzett parasztok hada. De ha már, ahogy ez a levélből kiderül, kitört a forradalom, akkor elkerülhetetlen, hogy a járási székhelyeken ne kerüljön sor összetűzésre a gárda és a katonaság között. Vagyis menjek Samborba, ahová még szabad az egyetlen odavezető út.

Sietve ki akartam adni az utazás előkészítésére vonatkozó utasításokat, amikor hallhatóan nagy robajjal bekanyarodott az udvarház elé egy bricska. Konsztanty Morawski uraságé volt, akit perjelnek hívtak, tekintettel arra, hogy a szertartásos ünnepségeken, például névnapokon, keresztelőkön, sőt még a lovassági lakomákon is az egymást követő kupicák mindegyikénél megőrizte tekintélyét. A művelt fiatalember az 1831-es lengyel–oroszlaború után falun telepedett le, ahol megnősülvén, a későbbiek során az egész környéken köztisztletnek és közszeretletnek örvendett. Ezen a késő estén Samborból hazatérőben éjszakára megállt nálunk, és csak itt szerzett tudomást a zajló eseményekről, mivel azon a vidéken, ahonnan jött, nyugalom honolt. – Apámmal beszélgetésbe mélyedve hagytam ott őt, s fölmentem a szobámba, ahol felsoroltam az én öreg Stanisławomnak, hogy miket pakoljon nekem össze, majd mindenre felkészülve megtöltöttem az összes otthon található fegyvereket.

Az emlékiratot írva, itt egy pillanatra meg kell szakítanom elbeszélésemet, hogy több teret szenteljek a hűséges Stanisław személyének leírására. Ötven év körüli magas, sovány ember volt, s megőrizte katonás tartását, amelyet mozdulatai is mutattak. Nem csoda, hiszen tíz-egynéhány évig szolgált az osztrák hadseregben. Az osztrák munder azonban nem tudta szívéből kiszorítani a szülőföldjéhez és annak egykori uraihoz való ragaszkodást. – Hazatérvén eleinte csőszként dolgozott, majd példás magatartásáért Apám magához vette az udvarba, és néhány éve kizárólag az én szolgálatomba állította. – Mindenben ráhagyatkozhattam, de különösen akkor volt felbecsülhetetlenül oltalmazó a gondoskodása, amikor az időnként előforduló korhelykedés után bizonytalan léptekkel tértem haza. Amikor pedig később a háborúban voltam, szegény öreg nem tudott úgy az ifjú úrról beszélni, hogy szemét el ne öntötte volna a könny.

Visszatérek kalandjaim további elbeszéléséhez. – Egy óra se telt belé, s a felpakolt bricska begördült az udvarház elé. – Meg se fordult a fejemben, hogy az anyámtól vett búcsú oly hosszú időre szól. Ő talán érezte, mert, ahogyan a kijárat ajtóhoz közeledtem, még egyszer hátrapillantva, láttam, hogy búcsúzóul keresztet rajzol a levegőbe, majd megtántorodik és a mellette álló kanapé karfájának támaszkodik. – Annál fájdalmasabb volt az elválás, mintsem húztam volna még az időt, fejemmel intettem Morawski úrnak és húgomnak, hogy istápolják anyámat, majd Apám ölelő karjaiból kibontakozva felugrottam a bricskába. A kocsis a lovak közé csapott, és a szülői ház rövidesen az éj sötétjébe veszett.

Most, hogy hűvös távolságtartással és józan elmével felidézem azokat a pillanatokat, nem értem, miként tudtam elhagyni a szülői házat akkor, amikor a parasztfelkelés minden pillanatban kitörhetett. Ezt csak azzal tudom magyarázni,

hogy a szülői házra leselkedő veszély nem tudatosodott bennem, veszélynek csak magamat teszem ki – gondoltam szent meggyőződéssel. – Valóban, akinek nincs része nagy veszedelemben, az sohasem tudja azt felfogni, ezért gyakran azok, akik először kerülnek tűzbe, nem rendülnek meg tőle, s következményeit sem látva, teljesen más lélekkel mennek a következő csatába. – A veszélytudatnak ezen hiányával magyarázható az, hogy azokat a dolgokat, amelyeket csak a veteránok, így Napóleon gárdistái képesek megcselekedni, lelkesedésükkel az újoncok is el tudtak érni. – Így lelki szemeim előtt csak az elnyomóik ellen felkelt nemzet és a városokban a katonasággal viaskodó nemzeti gárdák jelentek meg. Persze én is osztoztam abban a hibában, amelyben szinte az egész ifjúság, amikor azt hiszi, hogy egy maroknyi lelkes és vakmerően bátor ember szembe szegülhet, s mi több, leszámolhat a jól kiképzett osztrák hadsereggel, amelyre neveltetésünknel fogva gyermekkorunk óta mély megvetéssel néztünk.

A mai napig meg vagyok győződve arról, hogy egy háromszor erősebb katonaság is megfutott volna a mi egyetemi légiónk előtt, amelyet azonban, ha néhány órán át tartja is magát, végül a túlerő legyűrte volna.

A majdani győzelmekről álmodozva trappoltunk éjszaka az átkozottul rossz úton, s hallgatásomat csak időnként szakítottam meg, hogy kocsisom csapjon a lovak közé. Koniuszki környékén járhattunk, amikor egyszer csak a bricska nekicsapódott valaminek és nagy csattanással megfeneklett. – Egyszerre két hang hasított bele az éjszakai csendbe: „Hogy a mennydörgős mennykő csapjon beléd!” – kiáltottam: „Alighanem belesüppedt az iszapba!” – visszhangzott válaszul az én Stefanom. Nem volt mit tenni, a tengely eltörött; úgy ahogy összekötöttük és nagy kínkeservvel elvonszolódtunk Koniuszkiba. Ott már az egész udvarházat mély álomba merülve találtuk, váratlan érkezésemre csak a kutyák ébredtek fel; vonyítózva és ugatva ugráltak körbe. Kotródjatok a helyetekre! csapkodtam jobbra-balra a kardhüvellyel és a leoldott kardkötővel. – A visszavonulást így biztosítva jutottam el az udvarház melléképületéhez, ahol a kis Lewicki nevelője lakott. Hosszas kopogtatás után végre kezében lámpással ajtót nyitott a félig alvó, ijedtségtől félholt pedagógus. – Néhány szóval elmondtam neki váratlan jövetelem okát és kértem, hogy Lewicki uraságékat fel ne ébresztve, teremtsen elő nekünk egy másik bricskát. Míg e bicskára átrakodták a holmimat, bementem hozzá, pipára gyújtottunk és a németeket szidalmazva vártuk az indulás pillanatát.

További kalandok nélkül éjfél után egy órakor hajtottunk be Samborba, ahol különféle kellemetességek vártak rám. – A sambori nemzeti gárdát ugyanolyan-nak képzeltem el, mint a lebergit, vagyis, hogy egyenruhás és legalább egy kis mértékben katonásan kiképzett. Mekkora volt a döbbenetem, amikor a központi strázsahelyhez közeledve egy toprongyos alakot pillantottam meg a lámpafény-

ben, aki kardját kirántva érdes hangon rám kiáltott: „Állj! Ki vagy?” „Jóbarát!” – feleltem, s magamban arra gondoltam: Jó, hogy nem kérdezett rá az én Stefanomra is: És az a másik kinek a barátja? Mint ez a leMBERGI ŐRBÓDÉ előtt strázsáló zsidóval megesett. Beléptem az őrtoronyba. De alig nyitottam meg az ajtót, oly sűrű levegő csapott az arcomba, hogy három lépést szökelltem hátra... Majd összeszedve minden bátorságomat, beléptem. – Az őrtorony, amennyire magamhoz térve felmérhettem, két förtelmes és mocskos szobából állt. Az első faggyúgyertya világította meg, amelynek, mint véltem, nyers krumpliból fargott tartóját a falhoz ragasztották. – A valamiféle folyadéktól foltos asztalnál két vagy három – a legelsőhöz hasonló – polgártárs ücsörgött, s politikai diskurzusba merülve éppen akkor végeztek a második korsó sörrel. – A szalmával felszórt egyik sarokban néhány bajtárs hortyogott elképesztő alakzatot formált lábbelikben. Alighanem képzeletem szüleménye volt, de úgy láttam, hogy noha mozdulatlanul feküdtek, a szalma zizegett alattuk. – Nem akarom pontosan leírni, mit értek ezen, de aki belekóstolt a tábori életbe, könnyen kitalálhatja. – A másik sarokban öt puská és ugyanannyi kard állt.

A másik szoba valamivel rendezetlenebbnek festett, legalábbis a fal mentén állt egy kerevet, amelynek valamikor vörös lehetett a borítóhuzata. A földön, vagyis inkább a szalmán, egy köpenyébe burkolózott ember feküdt, akiben azonnal altisztre ismertem.

Kérdésemre, hol találhatom a gárda parancsnokát, vezetőt adtak mellém, hogy megmutassa a házát. Amíg elérek hozzá, rövidem be kell mutatnom a parancsnok személyét, merthogy elbeszélésemben fontos szerepet fog játszani. E parancsnok Władysław Tchorznicki úr,³ Apám hajdani bajtársa volt még a napóleoni időkből, kit nem régiben ismertem meg odahaza nálunk. – Lengyel nemes volt – e szó igaz értelmében. – Közepes termetű, vállas, idős korához képest sovány, mintha mindig karót nyelt volna, s ez katonás tartást kölcsönzött neki. Kopaszítás, bajszát, mintha dér lepte volna be, szájformája keresztben álló félhold, apró, de élénk szemek alatt elképesztően nagy orr, amelyet részben lovasbaleset-, részben kardpárbaj-okozta hatalmas sebhely osztott ketté. A sebhely a jobb szemöldökében kezdődött, érintette a szemhéjat és az arcot, majd az állában végződött.

³ Tchorznicki, Władysław (1793–1862): a 12. ulánuszrezd tisztjeként részt vett Napóleon Oroszország elleni hadjáratában. 1848 áprilisától parancsnoka a sambori nemzeti gárdának, amelyet 1848 novemberében Magyarországra vezet. A gyalogosan küzdő ulánusok kitüntetik magukat a Kassa környéki és FelsőTisza vidékén folyó harcokban. 1849 februárjától a Nyíregyházán szervezett 2. dzsidászrezd parancsnoka alezredesi rangban. Nyáron a közép-tiszai hadsereg lovashadosztályának parancsnoka. A katonái a szokásoknak megfelelően az alezredest is ezredesnek titulálták.

– A sebet egy, néhány héttel az itt lezajlott események előtti párbajban kapta – a nagy párbajhős hírében álló osztrák tisztől, Schaller századostól,⁴ akit a folytatódó viadal során a válla alatt elhelyezett döfessel megölt. – Ennyit a Tchorznicki urat jellemző külső jegyeiről, jelleméről és katonai képességeiről később fogok szólni.

Az ágyban találtam, nemsokkal azelőtt fújta el a gyertyát. – Miután üdvözölt, meghallgatta a leMBERGI eseményekről tett jelentésemet, aztán mélyen elgondolkodott azon, mit tegyen. Végül úgy döntött, hogy a fal felé fordul, fejébe húzza a hálósípkáját és megvárja a pontosabb híreket. Úgy vélem, az volt a legbölcsebb, amit tehetett, hogy biztos értesüléseket szerez a dolgok állásáról. – Nem akarván felfordulást okozni, lemondtam az ágyról, amit házában felajánlott, s búcsút véve tőle elmentem a fogadóba, ahová Stefan már előttem megjelent a bricskával.

Ily kalandos utazás után természetesen éhes voltam és fáradt. Jóleső érzéssel töltött el az ízletes vacsora és kényelmes ágy gondolata, de sajnós megfélemlítettem arról, hogy egy kerületi kisvárosban vagyok. Vacsora szóba se jöhetett, s ágyként is a billiárdasztalt ajánlották, amelynek nagyobb részén már egy pockos polgártárs terpeszkedett. A többi szoba foglalt volt. Nem volt mit tennem, már-már álomba merültem e polgártárs körül, amikor egy gyanús erős hang, amely alvótársam nem éppen szalonképes társasági szokásairól árulkodott, magamhoz térített. – Talpra szökkentem és bricskámhoz siettem, amelyben az éj hátralévő részét tölteni szándékoztam. – Ezen utolsó menedékhelyemen is utolért a mostoha sors néhány sambori polgártárs alakjában. – Alig hunytam le ugyanis a szememet, amikor iszonyú zajt, fegyvercsörgést és kapudörömbölést hallok: egy pillanattal később néhány pödrött bajszerű nemes rontott be a pitvarba, fülére húzott kucsmával és kivont karddal. – Egyikőjük azonnal galléron ragadja a pincért és a sarokban dögönyözi, mert nem nyitott nekik elég gyorsan kaput; a másik torkaszakadtából ordítja: „Hol van Fredro polgártárs?”, társa ennél is hangosabban: „Fredro polgártárs? Szólalj meg már az Isten szerelmére!” – Hogy az ördög vinne el benneteket, de tüstént, gondolom magamban. De már mindegy: ha csak húzva az időt szólalok meg, vagy ők találják meg később, egyre megy, kikászálódok hát a bricskából és szemközt találok magam a vérszomjas nemesekkel. – Látván maguk előtt kívánságuk boldogtalan tárgyát, egy kissé megnyugodtak, de kérdések özönével árasztottak el. – Keveset tudtam nekik elbeszélni, s úgy véltem, hogy kíváncsiságukat lecsillapítva, nyugovóra térhetek, de

⁴ Schaller, Joseph Hannibal (1805–1848): 1820-ben lépett be a 30. sorgyalogezredbe, 1845-ben léptették elő főhadnaggyá. 1848 februárjában átmenetileg nyugállományba helyezték. A számára végzetes párbajra 1848. augusztus 24-én került sor.

búcsút kellett tőlük venni. Már-már szemembe húztam a sapkám, hogy jó éjszaka kívánjak nekik, amikor egyiküknek eszébe jutott, hogy menjek velük az őrtoronyhoz, s az ott összegyűlt nemeseknek számoljak be a lezajlott eseményekről. Gondolatban mozgósítottam ugyan ellenük néhányezer ördögöt, de a kényszernek engedve lemondóan velük tartottam.

Eközben az őrtorony benépesedett, s már néhány mundér is feltűnt és az asztalon álló sárgaréz-gyertyatartóban egy másik gyertya is világított. Végül valakinek az a szerencsés ötlete is támadt, hogy ablakot nyissanak, s így már egész emberi módon festett a terem belseje. – Itt aztán újból el kellett mesélnem, hogy Lembergben órák óta folyik a harc, és hogy semmi mást nem tudok. – Beszámolómrá kaptam egy karéj kenyeret és brindzát, minek elfogyasztása után letelepedtem a sarokba és hamarosan elszunyókáltam. – Egy jótét lélek megszánt, akinek nevére már nem emlékszem, bár később velünk volt Magyarországon. Ajánlotta, hogy aludjak nála. A felkínált ágyat örömmel elfogadtam. – Megyek hát újsütetű barátommal, míg egy külvárosi, egészen rendes küllemű udvarházhhoz nem érünk. – Egy különböző életkorú gyermekekkel zsúfolt szobába lépek, de ennél is nagyobb baj volt, hogy a helységet macskák is ellepték. Már pedig oly iszonyú undorom van a macskáktól, hogy a közelségüket se szenvedhetem. – Társam bement szülei szobájába, hogy elmesélje nekik a lebergi eseményeket, de alig ejtette ki a száján azt a szót, hogy forradalom, az Asszonyúszágon szörnyű fejfájás lett úrrá, mire a szolgálók össze-vissza rohángásznak, a gyerekek ordítanak, a megrémült macskák a bútorokon ugrándoznak, én pedig teret akarván nyitni nekik, belelépek egy bölcsőbe, s oldalt ugorva rátaposok egy macskára, és addig hányódtam ide-oda, míg nem belezuhanom a nekem ajánlott ágyba. Egy pillanat múlva minden elcsendesedett; de ki tudta volna megszámolni, hogy e szerencsétlen éj során hányszor ütött ki a hideg veríték, amikor egy-egy macska az ágyamba szökött.

A napfelkelte is a velük folytatott harc közben köszöntött ránk, mire gyorsan felöltöztem, megköszöntem a szíves vendéglátást, és Tchorznicki úrhoz siettem, ahol már reggelihez terített asztallal vártak rám. – Rögtön beköltöztem a házába, s ezzel a környezeti kellemetlenségek véget értek, de azt a néhány napot, amit Magyarországra való távozásom előtt Samborban töltöttem, sohasem fogom elfelejteni. Iszonyú bizonytalanság lett akkor az osztályrészünk: egyrészt el kellett viselnünk a hadsereg szekatúráját, amely csak arra várt, hogy lemészároljon bennünket, másrészt tartanunk kellett a Sambor térségében grasszáló felfegyverzett parasztoktól. A nyugtalanságot azok az újabb és újabb dajkamesék is fokozták, amelyeket a sárga-feketék ugyanúgy terjesztettek, mint ellenkező szándékkal a mi szájhőseink. – Csak a harmadik vagy negyedik napon kaptunk biztos híreket Lemberg bombázásáról és a gárda lefegyverzéséről.

Ki gondolta volna, hogy a csapástól szabadságjogaink és reményeink mind a porba hullnak, s hogy ettől a pillanattól kezdve a parasztkaszákra támaszkodó katonai despotizmus fogja országunkat kormányozni. Nálunk akkor lett éppen mindennek vége, amikor a magyar nemzet Kossuth vezetésével Ausztria ellen mindent eldöntő harcra készült. – Kossuth emisszáriusai már két hónap óta igyekeztek minél több lengyel fiataalt megnyerni a magyar ügynek. Matczyński kapitányon,⁵ aki egy nagyobb csapat lengyellel vonult Eperjesre, és több tucat egyenként Magyarországra átkelő fiatalon kívül, a nagyobbik részt visszatartotta az a meggyőződés, hogy saját országuknak lesz szüksége szolgálatukra és áldozatukra. Ez a szempont Lemberg bombázása után már megszűnt, mi több, az utóbbi időkben kompromittálódott személyek, lett légyen szó a régi és az új emigráció tagjairól, kiknek Galíciában tartózkodniuk már tilos volt, arra kényszerültek, hogy mint megmenekülésük szalmaszálába kapaszkodjanak a magyar ügybe.

Én azok közé tartoztam, akik, amíg reménytelinek látszott a honi jövőendő, ellene voltam az idegenbeli katonai szolgálatnak, annál is inkább, mert úgy láttam, hogy az Ausztriával való nézetkülönbség a magyarok részéről nem megy túl az országgyűlési vitákon és veszekedéseken.

A fentebb ismertetett események után úgy éreztem, hogy elérkezett az a pillanat, amikor fiataljaink számára nem maradt más hátra, mint hogy kezet nyújtsanak a szomszédos magyaroknak és velük vállvetve küzdenek meg életre-halálra a közös ellenséggel.

A döntő lökést elhatározásomhoz ifjúkori kebelbaráttommal, Kornel Szczepańskival⁶ történt találkozásom adta. Ő vérbeli katona és remek lengyel ember volt, s lelkesedését át tudta belém plántálni. – Elhatároztuk, hogy együtt megyünk Magyarországra, s kéréseimre előbb a szüleimet ejtettük volna útba, hogy jóváhagyásukat elnyerjem. – Ezúttal Apáink megelőzték bennünket, akik mindketten Samborba jöttek. – Lehet, hogy ezen útjuk tette lehetővé távozásunkat, mert nem tudom, hogy anyám könnyei nem tartanak-e vissza, s akkor bizonyára én is maradtam volna. A sors másként rendelte, és jó, hogy így történt, különben én is Lembergben poshadtam volna, mint a fiatalok többsége. Így

⁵ Matczyński, Konstanty (1815–1898): részt vesz az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. 1848 októberében a lengbergi nemzeti gárda 150 emberével érkezik Magyarországra. A november végén Aradhoz rendelt Wysocki-zászlóalj 1. századának parancsnoka. Hagyományos eszközöket (botbüntetés) alkalmazó szigora miatt leváltják, de 1849 májusától ismét a lengyel légióban szolgár őrnagyként. A június 18-i héthársi ütközetben kitünteti magát.

⁶ Szczepański (Dołęga-Szczepański), Kornel (1828–1900): a Lengbergi Egyetem bölcsészhallgatója. 1849. március 16-tól hadnagy a honvédtüzérségnél, majd a légio egyik ütegének főhadnagya.

viszont egy gyönyörű háborúban vettünk részt, megannyi emberrel kötöttünk barátságot, s ami ennél is több, részünk volt inségben és nyomorúságban is, s mindennek köszönhetően olyan tapasztalatokra és ismeretekre tettünk szert, amelyeket egyszer még Hazánk és honfitársaink javára is hasznosítani tudunk.

Rövid kérések után mindketten engedélyt kaptunk, s a szükséges útravalóval, pénzzel és miegymással is elláttak. – A szüleimtől vett búcsút nem fogom leírni, mert azt csak az képzelheti el, akit egyszer már háborúba készülve apja megáldott és szívére ölelt.

Két nappal később könnyes szemmel és sajgó szívvel, a leggyönyörűbb álmokba ringatva magam hagytuk el Sambort, s vele együtt a számomra legkedvesebb lényeket a világon. Velünk tartott Józef Czajkowski is,⁷ egy sambori fiatalember, alapjában véve jó fiú, de nyugtalan és szenvedélyes vérmérsékletű, akit csak nagy tapintattal és végtelen türelemmel lehetett elviselni. – Mindegyikünket más ennivalóval tarisznýáztak fel. [...] Nekem például az elemózsia mellé jutott egy üveg jóízű vodka. Czajkowskiak dohánya és szivarja is volt. – Fentebb elfelejtettem megemlíteni, hogy magamhoz vettem egy fiatal lovat is, amelyet pár héttel azelőtt Seweryn Drohojowskitól⁸ vettem, és amely a kocsi hátuljához rögzített kötőféken különféle mutatványokra ragadtatta magát. Az utazás eddig szerencsés körülmények közt telt, a Kárpátok lábainál ért bennünket az első baleset. Gyors hegyi patakokon kellett átkelnünk, amelyeken nem volt híd. – Abonkir (mert hogy így hívták a lovamat) az ilyesfajta utazáshoz túl lassúnak bizonyult, de nem makacskodott egészen addig, míg egy Tuligłowy nevű kis faluhoz nem értünk. Ott alighanem az ördög bújt belé, mert az utolsó patak közepén cöveket vert, s bárhogy fenyítettük vagy édesgettük simogatással, szénával, képtelenek voltunk megmozdítani. – Kocsink első kerekei már meglehetősen a meredélyen álltak, miáltal helyzetünk szerfelett kritikussá vált. – „Ohó! tartsd! Az Isten szerelmére! Már késő!” Abonkir egyet rántva a kötőféken a kocsit felborította, mi pedig érett gyümölcsökként hullottunk a vízbe. – Tetszett, nem tetszett, mindnyájan elmerültünk, s noha a patak nem volt mély, amikor kibukkantunk a vízből, mindnyájunk arcát más és más grimasz torzította. – A kistermetű Szczepański mint egy megtépázott kiskakas minden lehetséges nyelven káromkodott, én

⁷ Czajkowski József (1813–?): 1848 végén és 1849 januárjában közlegényként harcolt Tchorznicki dzsidáscsapatában. Később főhadnagy a 2. ulánusezredben. Kimenekülése után éveken át Petronević szerb miniszter lovásza. A krími háborútól kezdve részt vesz a törökországi lengyel emigráció mozgalmaiban.

⁸ Feltehetően Marcell Feliks Seweryn Drohojowskiról (1817–1909), a Czorsztyni sztarosztaság egy részének tulajdonosáról van, aki az újszandeci nemzeti tanács tagjaként szervezte és támogatta az önkéntesek Magyarországra utazását.

halálra nevettem magam, Czajkowski pedig a vízben úszó tárgyak után kapkodva a rostopczyini vodkásüveg miatt kesergett. Végre két kő közé szorulva ráakadt a szerencsétlen flaskára, pontosabban a fonatára, amely még összetartott néhány üvegdarabot. – Egy pillanatig elérékenyített ezen útitársunk balsorsa, s elhatároztuk, hogy ha egyszer majdan a légióval térünk vissza lengyel földre, ezt a helyet örök emlékeztetőül Rostopczyinnak nevezzük el. Eközben mihamarjában fogvacogva átöltözködtünk és folytattunk utunkat Tuligłowy felé.

Ott, a falu egyik uránál, a Jędrzej Dwernicki családnál finom ebéd várt ránk, amelynek látta még a Szczepański búval bélelt arcán is mosolyt fakasztott. Ott találkoztunk egy csapat Coboug-huszárral. A huszárok gyalog és fegyvertelelenül igyekeztek hazafelé egy főhadnagy vezetésével, akinek nevét elfelejtettem.⁹ – Szép volt ezen öreg huszárok látványa, akik Hazájuk hívószavára hazafelé tartottak: egyenruhájukon már se sast, se sárga-fekete kokárdát, se zsinórt nem láttál, mert megvetéssel letépték, várván, hogy majd nemzeti színekkel pótolják őket.

Ebéd után rögvest elhagytuk a Dwernicki család házát. – Alig tettünk meg két mérföldet, amikor találkoztunk egy polgártársunkkal, s kevés hiányzott ahhoz, hogy a vele való félreértést meg ne szenvedjük. Leszállt a nyirkos és sötét éjszaka, hogy két lépésnyire az ember arca és ruházata már felismerhetetlen volt. – Elhagyunk egy bricskát, amelyen két illető ült, amikor egyszer csak hirtelen azt halljuk: „Állj! Várj csak!” Valaki leugrik a magunk mögött hagyott járműről és utánunk ered. – Oly körülmények közepette, amelyben akkor leledzettünk, az ember minden árnyékban, minden fatörzsben ellenséget lát, így az első gondolatunk az volt, hogy a kerületi biztos vagy valami efféle lehet, aki le akar bennünket tartóztatni. Megállítom a bricskát, előveszem a pisztolyom, s oly csendesen húzom fel a kakasát, hogy ne lehessen hallani a kattánást, közben csendben oda-súgom Szczepańskinak: ha ez egy kaiserlich-königlichen, világíts a szeme közé. – Eközben lihegve odafut hozzánk egy termetes polgártárs:

„Fredro úrhoz van szerencsém?”

„Igen, uram...”

„Ha uraságod eléri Turkát, nézzen be Bogusławski úrhoz, mert ott már várnak az urakra.” „Nagyon hálás vagyok, ajánlom magam.” „Minden jót, uraságodnak” – feleltem visszaeresztve a pisztoly kakasát.

„Indulj!”

⁹ Galícia főhadparancsnoka, Hammerstein altábornagy, aki az elfogott huszárokat hadbíró-ság elé akarta állítani, a 8. (Coburg) huszárezred Galíciában maradt 64 lefegyverzett emberét Żółkiewből gyalog hazaküldte Magyarországra. A huszárokat, akikkel Fredro találkozott, Lukács Károly hadnagy vezette.

„Isten magukkal!” – kiáltotta mögöttünk a becsületes nemes, akinek álmában sem jelent meg, hogy micsoda veszedelmes volt a határon átkelők megállítása.

Két óra múlva bekanyarodtunk Bogusławski úr udvarába. Nála ugyanúgy, mint Dwernicki úrnál, igazi ólengyel vendéglátásban volt részünk. – Nem volt oly kellem, nem volt oly óhajunk, amelyet a háziasszony vendégszeretete ki ne talált volna, mivelhogy magát a gazdát nem leltük otthon.

Másnap, november 9. ködös és szomorú volt, szüntelenül szemerkélt az eső, s ez az egész vidéket szomorú és gyászos színekbe öltöztette, amelyeket a mi szívverésünk annál inkább is érzékelt, mert már elértünk a Kárpát-hegységet, amely pár órán belül közöttünk és hazánk valamint családunk között akadályként tornyosul majd.

Hamarosan elértük a Kárpátok hófödte csúcsait. – Még néhány lépés és máris magyar földet ért a lábunk. – Visszafordulva tekintetünkkel és szívünkkel még egyszer utoljára búcsút vettünk attól a földtől, amelybe születésünktől fogva bele-nőttünk, hogy szeressük és oltalmazzuk azokkal a személyekkel együtt, akiknek emléke oly drága és fájdalmas érzelmeket keltett a lelkünkben.

Aztán azt dúdolva, hogy „Nincs még veszve Lengyelország” bátran átléptük a magyar határt.

Uzsok, az első magyar városka, amely feltűnt előttünk, a Kárpátok lábainál fekszik. Riczkó kormánybiztos¹⁰ fogadott bennünket ott. – Első foglalatosságunk az volt, hogy családunknak és barátainknak írjunk, aztán következett a vacsora. – Bátran mondhatom, hogy fogadtatásunk őszinteségét a magyarok azzal bizonyították, hogy a gulyáshúst, mi náluk a legnagyobb inyenccség, úgy meg-paprikázták, hogy másnap parazsat éreztünk a nyelvünk helyén.

A további utazás során semmilyen különleges kalandban nem volt részünk. Valamennyiünket mindenütt a legnagyobb rokonszenvvel fogadták, ami nem merült ki pusztán a lengyeleket éljenző kiáltásokban (Éljen a lengyel!), hanem a házi vendéglátásban is megnyilvánult. Ungváron egy tizennégy főből álló lengyel csapatot találtunk, tagjai engem azzal tiszteltek meg, hogy legyenek a vezetőjük.

Említést kell tennem itt egy olyan kúráról, amelyet Szczepański esetemben alkalmazott. Ehhez tudni kell, hogy egynémely helységben már felütötte fejét a kolera, és hogy Szczepański attól a fürdőtől, amellyel bennünket Abonkir meglepett, valamiféle hasmenést kapott, míg engem heves torokfájás fogott el. – Együtt voltunk bekvártélyozva. – Egy este jövök vissza a városból, ahol több ügyet kellett elintézni, és többek között remek szilvapálinkát ittam. – Egészségesen, vidámban belépek a szobámba, ahol Szczepańskit összegörnyedve és jajgatva hagytam.

¹⁰ Riczkó Lőrinc (1815–?): 1848 nyaratól az ungvári nemzetőrség századosa.

Most viszont teljesen más állapotban találtam őt; fel és alá róva a szobát pipázgatott – oly elégedett ábrázattal, amilyennek rég nem láttam. Szó szerint idézem a közöttünk lezajló párbeszédet:

„Hogy vagy? Látom felkeltél, most jobban vagy?”

„Ó, kedvesem, kincs!”

„Miféle kincs?”

„Seechoferischen Balsam.”

„Mi a fene?”

„Mondom neked, kincs. – A Seechoferischen Balsam nem csak minden betegségre jó általános gyógyszer, hanem a kolera ellen is hatásos. – Nézd – ott – abban a fekete micsodában.”

„Förtelmesség.”

„Nem – nem förtelmesség. – Nem hiszed, hihetetlenül jól esett, oly jó most a gyomromban, jó meleg. – Próbáld ki!”

„Menj a pokolba!”

„Mit ártana – pár csepp a náthádra.”

„Hagyj békén.”

„Kolera van.”

„Mi – kolera?”

„Ez meg a leghatásosabb ellenszere.”

„De undorítónak látszik.”

„Semmit se kérdezz.”

„Épp most ittam szilvapálinkát.”

„Annál inkább.”

Meg akartam kérdezni, miért annál inkább, de máris megtöltötte a kanalat azzal az átkozott balzsammal és erőnek erejével belém diktálta.

Amióta élek, ily förtelmesség nem volt a számban; sós, kesernyés, fanyar és erős, mint a tiszta szesz, úgy torkon ragadott, hogy néhányszor körbe kellett futnom a szobát, amíg egyetlen szót is ki tudtam ejteni. – Hogy gyötrelmeimnek mikor lett vége, nem tudom megmondani, az olvasóra bízom. Amikor egy kissé magamhoz tértem, megfogadtam, hogy soha az életemben Seechoferischen Balsamot a számba nem veszek, s ha Isten gyermekekkel áld meg, azokat is eltiltom tőle.

Mindaz, amit fentebb említettem, Ungváron történt, pár nappal később Kassán beértük Tchorznicki csapatát, aki negyven ember élén pár nappal azelőtt lépte át a magyar határt. Ő maga előre sietett Pestre, így én Wołyński főhadnagynak¹¹

¹¹ Wołyński, Tadeusz (1808–?): részt vesz az 1830–1831-es lengyel szabadságharcban. Élve az amnesztiával visszatér a Lengyel Királyságba, de 1833-ban ismét emigrációba vonul. 1848

jelentettem jöttünket, aki közölte velem, hogy ideiglenesen altiszti helyet töltök be és átadta a zsoldot, hogy osszam ki rajom katonái közt.

Nehéz elképzelni, hogy mit jelent egy szervezetlen lengyel csapat számára az előfogatokon való utazás. Állandó veszekedés, összetűzés, hol a jobb kocsiért, hol a fogadóban elköltendő ételért, este pedig a szálláshelyért; miközben a holminkat folyvást a kezünkben kellett tartani, amiről csak később győződhettem meg, amikor a Dudziński úr által készített vadonatúj bagariacsizmámat ellopták. – Fájdalmas veszteség volt ez számomra, mivel a természettől kapott különleges tehetségemnél fogva a cipőt sarkánál fogva elkoptatom, az utolsó pár sarkot oly kerekre tapostam, hogy azzal is bizonyítani tudnám, hogy a világ gömbölyű.

Mint minden dolognak a világon, így az előfogatokon való utazásnak is van jó és rossz oldala. Utazásunk jó oldala volt, hogy utunk során naponta nyaktörő versenyzésbe fogtunk. – A magyar paraszt, ha őt borral traktálják, az állomáshelyet elhagyva, azonnal csépelni kezdi a négyes, ötös fogatot és vágatva előzi meg a szekereket; aztán a lehagyott is ügetésre fogja, s rövidesen vágta csap át, és úgy suhanva, ahogyan csak a lovak tudnak, vágat mindaddig, amíg aztán egy szekér olyan előnyt nem nyer, hogy győztesnek ismerik el. – E versenyek során mi a kocsikon állva, vagy ülve lövöldöztünk pisztolyainkkal és duplacsövű vadászpuskáinkkal az út mentén álló legkülönbözőbb tárgyakra, vagy a bennünket megelőző kocsi utasaival mértük össze kardunkat; némelyek fegyverek híján óvatosságból csibukjaikkal és botjaikkal hadonásztak.

A több napig tartó örült utazás nyomán szerencsésen megérkeztük a Pesthez közel fekvő Hatvanba. Ott nagy meglepetésünkre fogadással vártak. – Be kell előbb avatnom olvasóimat, hogy mi módon szállásoltak el. – Azokat a tiszteteket és közlegényeket, akik némi pénzzel rendelkeztek, mindig a fogadókban szállásolták el, részben a saját kényelmük céljából, részben azért, hogy szegényebb bajtársainknak jusson a polgároknál biztosított ingyenes és jobb szálláshely. Azon az estén hát egy nagy ebédlőben gyűltünk össze vacsorázni, amikor hirtelen nyílik az ajtó és a gazdag polgárok küldöttsége lépi át a küszöböt. – Magyar szokás szerint a magyar nemzet nemes szabadságharcáról szóló beszédet intéznek hozzánk, kifejezve azt, hogy segítségükre jöttünk etc. etc. – ezt követően az, ami az egész beszéd során a legjobb volt, engedélyünket kéri, hogy a mai vacsoránkat ők állhassák és oszthassák meg velünk. – „Egy ily udvarias invitálást sohasem szabad visszautasítani...”

---

tavaszától a sambori lovasgárda parancsnoka. 1848. dec. 16-tól főhadnagy Tchorznicki dzsidáscsapatában. 1849 februárjától századosként a légio 2. ulánuszredét szervezi Nyíregyházán. A nyári hadjáratban őrnagy a közép-tiszai hadseregben.

Jan Aleksander Fredro

Aleksander Fredro

Tchorznicki Władysław

*J. A. Fredro barátja, Felicjan Szybalski
a 2. dzsidásezred egyenruhájában*

ZYGMUNT MIŁKOWSKI VISSZAEMLEKEZÉSE

Egy méltatlanul elfeledett lengyel író és politikus

Az 1824-ben Oroszországban, a podóliai Saracelben született Zygmunt Miłkowski a legkiemelkedőbb képviselője az 1849 utáni úgynevezett „új” vagy „fiatal emigrációnak”. „Nagy emigrációnak” az 1830–31-es lengyel szabadságharc leverését követően Nyugat-Európába menekült lengyel politikai, katonai, szellemi elit képviselőinek közösségét hívták, s olyan nevek fémjelezték, mint a művészek közül Adam Mickiewicz és Fryderyk Chopin, a legbefolyásosabb (konzervatív) tábor politikai vezetőjének számító Adam Jerzy Czartoryski, a kiváló történész Joachim Lelewel, s a katonák közül a Magyarországon is ismert Józef Bem vagy a magyar közemlékezetre Henryk Dembińskinél érdekesebb Józef Wysocki, az 1848 őszén szervezni kezdett lengyel légio parancsnoka.

A Kijevben diákoskodó Zygmunt Miłkowski 1848 novembere elején Pesten lépett be a Wysocki őrnagy által szervezett lengyel zászlóaljba, amelyben bajtársai rögtön örvezetőnek választották. A november végén az aradi ostromsereg mellé rendelt lengyel zászlóaljban őrmesterként szolgált. Részt vett a tavaszi hadjárat minden ütközetében és csatájában. 1849. május 26-án Wysocki tábornok hadnaggyá javasolta kinevezni a Miskolcon összevont légio 3. zászlóaljának 3. századába, s így már tisztként harcolt az újszegedi, szőregi és a temesvári csatákban. Az utóbbiban a 3. lengyel zászlóalj súlyos veszteségeket szenved.

A szabadságharc leverése után kimenekült az Oszmán Birodalomba. A lengyel légionisták első csoportjával 1851 júniusában érkezett Angliába, Southamptonba. Itt lépett be a Lengyel Demokrata Társaságba, amely az arisztokraták kiiktatásában és a radikális jobbagyfelszabadításban látta a lengyel jövő zálogát. Miłkowski e politikai párt orgánumában, a *Demokrata Polskim*ban tette közzé első cikkeit. Eredeti szándéka szerint a belga hadseregbe akart belépni, de mivel állást kapott Londonban, maradt – egy rövid látogatást téve Párizsba. A Lengyel Demokrata Társaság Központjával együttműködő Európai Demokrácia Központi Bizottságának megbízásából 1851. augusztus végén William Smith névre kiállított útlevéllal érkezett ismét Párizsba, majd utazott tovább emisszáriusként a Balkánra, Moldvába. A cél az volt, hogy a megbízó szervezet

hálózatát a hajdani Nemesi Köztársaság egész területén kiépítsék. Egykori légi-onista bajtársaival kapcsolatba kerülve hosszabb időt töltött a moldvai Tulcsában, ahonnan Isztambulba utazott. A krími háború kitörése után Wysocki tábornok és a román Telle tábornok megbízásából Viddinbe ment, ahol a török oldalon román önkéntesekből álló sereget s ezen belül egy lengyel különítményt akartak felállítani. A terv nem valósul meg. Miután Miłkowski meggyőződött arról, hogy „mint lengyel, demokrata és republikánus” az Oszmán Birodalomban nem csinálhat karriert, Szerbiába tette át működésének terét, de onnan néhány hónap múlva az osztrák kormány követelésére kiutasítják. Hosszabb ideig Isztambulban megállapodva születnek első szépirodalmi jellegű írásai. 1858-ban tért vissza Franciaországba. Szeptemberben megválasztják a Lengyel Demokrata Társaság október 1-jétől működő Legfőbb Intézetének tagjává. Párizsban írja meg első regényét, a magyarországi, főként aradi élményeit feldolgozó *Szandor Kowaczot* (Kovács Sándor): egy honvédtiszt és egy szerb lány szerelmének történetét. Kapcsolatba került a lengyel emigráció politikai és szellemi elitjével. 1859 őszén Berlingen, Breslaun és Krakkón keresztül Kelet-Galíciába utazott. Lembergben személyesen megismerkedett az írásait közlő tekintélyes irodalmi lap, a *Dziennik Literacki* főszerkesztőjével, Stanisław Dobrzańskival, s kapcsolatba került Galíciai befolyásos konzervatív politikusaival – Franciszek Ziemiałkowskival, Włodzimierz Dzieduszyckival, Mieczysław Pawlikowskival – is. Innen Moldvába utazott, de többször visszatért Galíciába. Egy ilyen alkalommal ismerte meg Czwortkówban Zofia Wróblewskát, akit hamarosan feleségül vett. Ez már a forrongó Lengyel Királyságban történő felkelés előkészítésének időszaka, amikor Moldvában több lengyel szervezési központ is alakult az Oroszországból átszökő lengyel fiatalok számára. Az 1863. január 22-én a Lengyel Királyságban kitört („januári”) szabadságharc Központi Nemzeti Bizottsága ezredessé nevezte ki, és azzal bízta meg, hogy a Moldvában szervezett lengyel légiónal törjön be Oroszországba, és igyekezzen eljutni a Lengyel Királyságba. A lengyel osztagnak 1863. július 15-én Kostangaliánál útját állta a román hadsereg. A lengyelek a sokszoros túlerő ellenére is győztek, de a megállapodás értelmében végül mégis hagyták magukat lefegyverezni. Miłkowski ebben az időben kötött ismeretséget Türr Istvánnal és Klapka Györggyel. A győzelem hírnevet szerzett Miłkowski, aki Isztambulon, Párizson keresztül – a Nemzeti Kormány megbízásából – tért vissza Galíciába, ahol egy idő után letartóztatták, s rövid időre Olmützbe internálták. Kiszabadulása után visszatért Párizsba, ahonnan a Nemzeti Kormány Belgrádba küldte képviselőjének. A januári szabadságharc leverése után Miłkowski egy időre kenyér nélkül marad, kizárólag írásaiból tartja el családját. 1864-től két éven át

Belgrádban, utána hat éven át Brüsszelben tevékenykedett, majd pedig hosszú időre Svájcban telepedett le, de gyakran megfordult Galíciában is. 1887-ben a Nemzeti Kincstár felügyelőbizottságának elnöke lett. 1887-ben társalapítója volt a Lengyel Ligának, amelynek programja: Lengyelország helyreállítása demokratikus köztársaságként. A Lengyel Liga 1893-ban átalakult Nemzeti Ligává, s fokozatosan a lengyel demokrata Roman Dmowski befolyása alá került, aki 1905-öt követően hajlandónak mutatkozott együttműködni a cári hatalommal. Emiatt Miłkowski 1905-ben kilépett tagjai közül. 1887 és 1897 között a Párizsban megjelenő *Wolne Polskie Słowo* (Szabad Lengyel Szó) című újságot szerkesztette. Tagja volt a Lengyel Számkivetettek Szövetsége Választmányának és a Raperswille-i Lengyel Nemzeti Múzeumot igazgató Múzeumi Tanácsnak.

Közel kilencven történelmi-társadalmi regényt írt, de a többségük csak a sajtó hasábjain látott napvilágot – többnyire Teodor Tomasz Jez álnéven. Az 1889-ben írt *Ci i tamci* című regényében (amely 1963-ban magyarul is megjelent *Fent és lent* címmel) 1848/49-es magyarországi élményeit dolgozta fel. Legkiemelkedőbb műve az *Od kolebki przez życie* (A bölcsőtől egy életen át) című háromkötetes visszaemlékezése 1936-ban és 1937-ben Krakkóban látott napvilágot. A magyar eseményeket feldolgozó fejezetei nemcsak a lengyel légióra, hanem a szabadságharc egyes epizódjaira vonatkozóan is számos történelmi forrásértékű adalékot tartalmaznak. A hagyományos cselekményszövésű regények a romantikus és a realista művek jegyeit egyaránt magukon viselik. Szerzőjük éles szemű megfigyelője a társadalmi jelenségeknek és szokásoknak. Külön figyelmet szentel a szlávság ábrázolásának, amelynek során előszeretettel emeli ki az egzotikumokat.

Zygmunt Miłkowski megélte a XIX. századi lengyel álom megvalósulását, „a nagy háború” kitörését, amelytől az 1815-ben létrehozott európai rend összeomlását és Lengyelország helyreállításának esélyét remélték a lengyelek. 1915-ben Svájcban halt meg.

A bölcsőtől egy életen át

V. fejezet: Kijevtől Szolnokig

Könnyen elképzelhető, hogy a párizsi eseményekről szóló hírek milyen hatással voltak ránk. Hamarosan hallhattunk a Bécsben történekről is. Ennek nyomán az újabb és újabb hírek élesztőként növesztették összeesküvő szervezetünket. Nem tudom, akadt-e lengyel az egyetem hallgatói közt, aki ne lett volna tagja. A rutének külön utat választottak. Baráti kapcsolatot tartottunk fenn velük, összejártunk és együtt énekeltük: „Hej, kto v lisi obizvisja”¹ tanácskoztunk, de többnyire mindenki magával volt elfoglalva. Szövetségünk teljesen kitöltötte Kijevet, vidéken kellett volna már szervezkednünk. Beköszöntöttek a húsvéti ünnepek, s ez alkalomból az egyetem pár hétre bezárt. Fiatalfaink jelentős része hazatért szüleihez, s útra kelve vállalta, hogy a szövetség működési elveit terjeszteni fogja. Ennek én is elköteleztem magam. Kijevet Prażmowski társaságában hagytam el, mindketten Krasnopólkába tartottunk, ahol nagybátyja telket bérelt... A városon túl homokos területre értünk. A postakocsi lépésben haladt, egy szintén lassú hatosfogatú postabátár után. Kiszálltam és az út mentén borókabokrok között kitaposott ösvényt követtem. Így értem utol egy magas, szikár, idősebb uraságot, aki katonanadrágot és katonasapkát viselt. Amikor elhaladtam mellette, megszólított és pár keresetlen szót mondott a homokról. Válaszoltam neki. Szóba elegyedtünk, beszélgettünk, s nagy általánosságban egy-kettőre kitértünk az időszerű eseményekre.

– Magukat, diákokat bizonyára élénken foglalkoztatják a történekek – mondta.

– Mint mindenkit – feleltem.

– Annál is inkább. A fiatalság ilyen esetben rendszerint fontos szerepet játszhat...

– De nem Oroszországban – jegyeztem meg, tekintettel hanghordozására és rangjelzéseire, amelyek arról árulkodtak, hogy beszélgetőtársam magas rangú tiszt.

– Ugyan! Mi az, hogy Oroszországban?! – hárította el. – Oroszország állja a rohamozó áramlatok ostromát, de ki tudja, meddig. A történelem nem henyél. Előre viszi az egész emberiséget a haladás útján és végzetesen mulasztást követysz el, ha Oroszországot nem arra tereled. Ezen az úton különféle dolgok történhetnek, például forradalmak.

¹ Helyesen: *Hej, kto v lisi ozovisja* (ukrán népdal).

– De lehet-e forradalom Oroszországban?! – kiáltottam fel.

– Miért ne lehetne, főleg, ha Lengyelország módján forradalmi erjesztő anyagot kötött magához.

Ímígyen és e hangnemben folyt, mélyült el a beszélgetés. Társam a dolgok állásáról letisztult és merész, a mi ifjú kebeldagasztó reményeinket és kilátásainkat igazoló értékítéleteken alapuló nézeteket hangoztatott. Ezen felbátorodva mind őszintébben beszéltem. A véletlenszerűen kibontakozó beszélgetés teljesen lekötötte figyelmemet, úgy hogy sajnáltam, amikor a postakocsi és postabátár megkeményedett talajra ért. Beszélgetőtársam kezét nyújtott, s búcsút véve tőle, elárultam a nevemet és megkérdeztem:

– Kihez van szerencsém?

– Dannenberghez, a tábornokhoz.²

A név ismeretlen volt számomra. Később ugyan hallottam róla, de a nevet viselő emberrel soha többé nem találkoztam.

Hrebenkiben, a Kijevtől harmadik postaállomáson különleges élményben volt részem. Éppen vásár volt. Prażmowski a cókmojkainknál maradt, és két órát várt a visszatérésemre. Átszállási helyünket más utas rendelkezésére bocsátották. Türelmetlenkedve haragosan szidott, amikor visszatértem után megkérdezte, hogy hol időztem, s azt feleltem, hogy a vásár menyecskéit bámultam. A falusi lányok, asszonyok szépsége annyira elbűvölt, hogy magamról megfeledkezve az időérzékemet is elvesztettem. Nem győztem eléggé csodálni az ukrán lányokat, akiknél szebbek alighanem egész Ruténföldön nincsenek.

Taraszczában – újabb látványosság. A piac közepén egy fekete karos oszlop állott. Hiába vettem alaposan szemügyre, nem tudtam, hogy mire szolgálhat, megkérdeztem hát a postakocsist.

– Mi ez?

– Bitófa.

– Kiknek?

– Hát a lengyeleknek.

Ijesztésül állították fel, ahogy a madárijesztőket szokás.

Másnap érkeztünk Krasnopólkába. Az otthoniakat nyomott hangulatban találtam a hirtelen bekövetkezett változások miatt. A joghatóság vezetője (jurisdiktor) a saját sógorának adta bérletbe a falut, és apám újra költözködni kényszerült. Niemirów közelében egy Sażki vagy Szaszkí nevű falu jutott neki Bolesław Potocki birtokán. Jeleniskowska nagynéni kereste ki, aki szerette volna a közelében

² Dannenberg, Pjotr Andrejevics (1792–1872): orosz altábornagy, 1849 tavaszán az V. hadtest vezérkari főnöke, a moldvai és havasalföldi megszálló csapatok parancsnoka.

tudni nővérét, az én anyámat. Apámat dühítette, hogy az őt szörnyen megrövidítő Mieczysław Potocki testvérbátyjával kényszerül közeli kapcsolatba lépni. De nem volt mit tenni. Előre küldte Szaszkiba a leltárt és a gazdatisztet, ő maga pedig az ünnepek, a gabona cséplését követően, miután a magot átadta a kereskedőnek, akart átköltözni.

Krasnopólkában jól ment apám sora. Minden évben jó termés volt, s az egyik évben közel ezer kéve búzát arattak. A gabona tartotta az árát. A szomszédokkal és a jobbágyokkal kielégítően alakult a kapcsolata. Ami az utóbbiakkal, a jobbágyokkal való kapcsolatot illeti, apám számlájára honpolgári tett is írható. 1847-ben, nem tudni honnan és miért, híre kelt, hogy húsvét lesz az ideje a nemesség teljes kiirtásának. A hír egyre nagyobb méreteket öltött, s ahogy a húsvét közeledett, azt eredményezte, hogy az ünnepek előtt pár nappal a rémület a nemesség gazdagabb részét a falvakból a fegyveres erővel rendelkező kis- és nagyvárosokba űzte. A gazdagabbak már nem sokkal azelőtt Odesszába költöztek, mások később Granówba, Hajsynba, Humanba. Nagypénteken Humanon átutazóban találkoztam néhány szomszédunkkal, azokkal, akik apámat „különcnek” mondták azért, mert a parasztjai között maradt. Csodabogárnak hívták vagy még rosszabbnak. Siettem haza. Oradijówkában megálltam, hogy a lovak kifűjják magukat egy kocsma előtt, amely arról volt nevezetes, hogy I. Sándor cár³ is megpihent a falai között. Csodálkoztam, hogy nagy csődület támadt a kocsma előtt. A kocsisomat, aki egy kupica pálinka fölhajtása után visszatért, megkérdeztem, hogy mi történik.

– Csak annyi, úrfi – felelte –, hogy mi benneteket ki fogunk irtani.

A közelben álló parasztok e szavakat meghallván lassan közeledtek, s körbevették a bricskáinkat. Egyikük mélyen a szemembe nézve, vállát megvonva megszólalt:

– Azt mondják.

– És ti mit szóltok hozzá? – kérdeztem.

– Mit szólnánk? Hallgatunk.

– Lehet, hogy kiirtanátok, de nincs kit.

Mosolyogva bólogattak.

Oradijówka két úr tulajdona volt. Mindketten családotul beköltöztek Humanba.

Mindez szomorúsággal töltött el. Sebes ügetésre ösztökélve a lovakat igyekeztem haza, és amikor megérkeztem, anyámat nagy riadalomban találtam. Nyugtalanossággal töltötték el a fenyegető hírek. Mihelyt meglátott, máris apámról beszélt,

³ I. Sándor cár – Alekszandr Pavlovics Romanov (1877–1825): 1801-től Oroszország cárja, 1816-tól a Lengyel Királyság királya.

akinek konokságát érthetetlennek tartotta, s arra kért, hogy térítsem jobb belátásra. Bementem hozzá. Hátra tett kézzel járt fel s alá; amikor megszólaltam, megállt, s mutatóujját a szája elé téve mondta:

– Inkább öljenek meg a parasztok, mintsem hogy a katonaság... oltalmára szoruljak...

Tetszett nekem ez a demokratizmussal átitatott elhatározottsága. Nem apámat, hanem az anyámat kellett meggyőznöm; igyekeztem őt megnyugtatni. Megvártuk a húsvétot és elégtétellel töltött el bennünket, hogy mindenek ellenére igazunk volt. Az udvarunkat ellepték a parasztok, akik a szokásoknak megfelelően jókivánságaikkal és ajándékaikkal kopogtattak. Szóba került a mészárlás is. Kiderült, hogy a hírt maga a nemesség terjesztette el. Még a saját árnyékától is félt. Üldözte az 1846-os galíciai eseményekben bebábozódott és kikelt kísértet.

Húsvétól egy újabb év telt el, hogy Kijevből hazatértem. Ezúttal a dolgok ellenkező fordulatot vettek. A félelmet kiszorította helyéből a reménykedés; a parasztok általi mészárlás helyett az európai eseményekről beszéltek, számba véve a lehetőségek legkülönbözőbb változatait; abban mindenki egyetértett, hogy a szerencsés helyzetet nem szabad elszalasztani. E végkövetkeztetés kialakulásához a hazai hatóságok tevékenysége is hozzájárult. Be kellett szolgáltatni a nemesek által birtokolt hideg- és lőfegyvereket. Ez már mindenkinek sok volt, s aki fegyverrel rendelkezett, azt elrejtteni vagy újat beszerezni igyekezett. Emellett háttaslovait nagy gonddal ápolgatta és nyergelte fel. Az ilyesfajta rendeletek mindig az ellenkező hatást váltják ki. Vidéken nem valamiféle elszigetelt helyi mozgalom, hanem kívülről jövő mozgalom támogatásához találtam lehetőséget. Ez a legkülönbözőbb módon manifesztálódott; emitt nyugalmasan, tekintettel arra, hogy az események nem váratlanul robbantak ki, amott lázas nyugtalansággal, megint másutt nevetségesen ostoba módon. Egy nemes, akinek nevét, mivel nem vagyok benne biztos, nem árulom el, s akinek egy évvel azelőtt birtokfelmérést készítettek az úrdolgát szabályozandó, az előírás ellenére cséplést rendelt el. Az udvarban ugyan megjelentek a parasztok, de nem akartak munkába fogni. Miután a nemes erről tudomást szerzett, kijött az udvarra, s megkérdezte; mit jelentsen ez.

– A cár... ukáz... – mormogták a megkérdezettek.

– Mit nekem a cár! – kiáltotta megemelt hangon a nemes. – Egy hét múlva a cár is itt fog nekem az udvaron csépelni.

A nagy hazafi e mondásáért tömlöcbe jutott, – elhurcolták Kijevbe; saját ostobaságának esett áldozatul. De a nemességet dicsérendő, meg kell mondani, hogy az ilyesfajta hazafi ritka volt, mint a fehér holló. A közhangulat inkább mindenre felkészülten az események kivárására játszott. Juliusz két lovat vásárolt

Sanguszko méneséből: egy szürkét magának, egy gesztenyepejt pedig nekem. Amikor Kijevből történt jövetelem céljáról beszámoltam neki, meghívott magához néhány személyt: Hulaniecki Felikset, Zapolski Jant, Trzcińskit és másokat: beszámoltam nekik a dolgok állásáról és élére állítottam a felkelés kérdését, amelyet én reálisnak és szükségesnek tartottam. A kérdést elnapolták – majd később, „majd meglátjuk!”

– Várjunk felkészülten.

– Mire? – kérdeztem.

– Galíciában nemzeti gárda szerveződik.

Számomra a gárda, amelyről kósza hírek keringtek, az azonnali cselekvés csapja volt; míg ők éppenséggel benne láttak okot a kivárára. Egész bensőm tűzben égett. Eszem ágában sem volt nekik igazat adni, de meg kellett hátrálnom azzal a vigasszal, hogy a várakozás ideje a járások leendő vezetőinek továbbképzésére fordítható.

Találkoztam Bolesław Popowskival, aki az ulánusoknál szolgált. Általa ismertem meg a voznieszenszki ezred néhány tisztjét, többek között Edward Rulikowskit⁴ és egy kapitányt, akinek a neve kiesett a fejemből. Szerintük az ezred megnyerhető. Vállalták, hogy mindent átgondolnak, kitudakolják, hogy ki nyerhető meg a tisztek és az altisztek közül.

Meg kell mondanom, hogy nem pocskoltam el az ünnepek idejét. Az ünnep után felkerekedtem vissza Kijevbe. Kibéreltem egy parasztot, aki rövidebb úton vitt engem Tetijówba. Azért döntöttem így, hogy kipuhatom a nép hangulatát. E módszerrel felsültem, mert csak egy álmatlanul, a nyílt téren álló hitvány kocsmában eltöltött éjszakát eredményezett. A kocsmáros egy kis szobában vetett ágyat, a sötétben parasztok ittak nagy lármával és egyike a másikat rábeszélni igyekezett:

– No, menjünk csak, verjük fel a polyákot... Ébresszük csak fel... Mi nem alszunk, ő meg igen... Ébresszük csak fel, fizessen nekünk egy kupicát...

De eltérően attól, amit Krasnopólkában és általában mindenhol tapasztaltam, itt a parasztok nem viseltettek a nemességgel szemben ellenségesen. Azt a benyomást keltették, mintha semmiről sem tudnának, s mint később erről meggyőződhettem; nem is tudtak. Erre később még visszatérek.

Kijevben már megérkezésem első pillanatában kellemetlen meglepetés ért. Egyenesen a szállásomra hajtottam, oda, ahol az ünnepek előtt laktam, s most is megszállni szándékoztam. Gazdasszonyom, egy kijevi polgáresszony, nem volt otthon. A lányával, egy fiatal leánykával találkoztam csak, aki közölte velem,

⁴ Valójában Konrad Rulikowskiról van szó.

hogy a rendőrség kérdezősködött felőlem, kérte személyleírásomat és azt, hogy visszatérésemről értesítsék a hatóságot.

– És ki adta meg a személyleírásomat? – kértem.

– Én... – felelte.

– No és?

– Mondtam, hogy maga feketés, magasnövéssű, sovány, s hogy bajszos.

– Miért pont ilyen! – kiáltottam fel.

– Hogy a rendőrség ne ismerjen magára...

A leányka hamis személyleírást adott rólam. Ennek ellenére a hír nem sok jóval kecsegtetett. Megköszöntem a lánykának a figyelmeztetést, és a Kędzierski fivérekhöz mentem, akiknek két szobájuk volt. Meg akartam tudni, mivel keltetem fel a rendőrség érdeklődését. E hír egy bizonyos velünk kapcsolatban álló hivatalnok révén jutott el hozzánk, merthogy a testvére velünk járt egyetemre. Pár nappal később mindenre fény derült. A rendőrség bizonyos felhívások szerzője után nyomozott, és olyanok miatt terelődött személyemre a gyanú, amelyekhez semmi közöm nem volt. Valaki a Pfeifer cukrászdában kivágta a „Népek figyelmezzetek és hódoljatok meg, mert Isten velünk van”⁵ kifejezésekkel kezdődő cári manifesztumot. A gyanú rám esett, és a büntett iránytűül szolgált a nyomozásban. Hogy miért engem gyanúsítottak vele, örök rejtély marad. Alaptalanul; de a gyanúsítás mégis azzal járt, hogy noha nem derült fény a felhívások szerzőjére, engem perrel, s ki tudja, milyen hosszú börtönnel fenyegetett. Ha éppen akkor hagynám magam harcképtelenné tenni, amikor az egész világ forrongott, bizony a falon zúznám szét a fejem. Ez a megfontolás nem csak bennem vert gyökeret. A saját magamnak szánt intés mindazon kollégáimban is megfogalmazódott, akik egyfajta őrláncot vontak körém. Ettől függetlenül előbb utóbb úgyis börtönbe jutnék. Ez nem csupán ma, hanem az elkövetkező napok mind egyikén fenyegetett az egész kijevei kormányzásában, de lehet, hogy annak határain túl is. Az ilyesfajta kilátások nem derítettek jókedvre, annál is inkább, mert e perspektíván túl más talányos vonzalmaival, csábjaival telt távlat villant meg előttem, amelyet úgy hívnak: nagyvilág. A hozzá vezető út nyitva állt előttem. A családi hagyomány is ilyen utat jelölt ki számomra.

Nem tudom, magam jöttem-e rá vagy társaim sugallták, hogy a börtöntől a galíciai határ átlépése menthet meg. Az ötlet Kijevben született. Megbeszéltem társaimmal, hogy szövetségünknek én leszek a galíciai delegáltja, s azt én tudósítom az ott foganatosított intézkedésekről. Úgy éreztük, hogy Galíciában háborús

⁵ I. Miklós cár 1848. március 26-án az európai forradalmi mozgalmak ellen kelt manifesztuma.

készülődés folyik, amelyből mi se maradhatunk ki. Túlzás nélkül mondhatom, hogy cselekvésre ösztökélt szárnyaló lelkem is, amelyet a börtön fenyegető lehetősége is sarkantyúzott. Meghányva és mindent megfontolva vettem búcsút társaimtól, lelkükre kötve, hogy amibe belefogtunk, folytassák, és elhagytam Kijevet. Egy zsidó bricskán utaztam, amelyet Lipowiecig béreltem ki. Lipowiec közelében lakott Juliusz. Tőle tudtam meg, hogy apám, akit a hivatal rólam faggatott, azt mondta, hogy Kijevbe mentem. Felkerekedtem hát a szüleimhez Szaszkiba, s több mint egy hónapot velük töltöttem, részben Niemirów, részben Lipowiec közelében, elővigyázatosságból nyúlként ide-oda szökdelve, változtatgatva a helyemet. Az óvatosság, úgy érzem, nem volt hiábavaló.

A határnak Niemirówból, Jelenkowska nénemtől vágtam neki, akihez kora reggel érkeztem. Pirkadatkor vettem búcsút a szüleimtől. Apám tudott úti célomról, amelyet nem árultam el anyámnak, tekintettel megroppant egészségére. Anyám azonban mintha sejtette volna, mivelhogy megáldott és homlokomon éreztem könnyeit. Kistestvéreimet nem ébresztettem fel. Ma is látom legkisebb húgom szőke buksiját, aki, amikor homlokon csókoltam, felébredte és álmosan mosolyogva nyakam köré fonta kezecskéit. Józef, Jan, Szcześny, Justynjan nem tudták búcsúmat mire vélni, másképpen biztos, hogy a két idősebbik velem akart volna jönni. Bronisława húgom tudta, hová készülök. Az utolsó hozzám közel álló személy Józefa Jelenkowska volt, szinte a menyasszonyom. Sírt. E szavakkal vettem tőle búcsút:

– Viszontlátásra... legkésőbb négy év múlva...

Lehetetlennek tartottam, hogyha életben maradok is, négy évvel hamarabb hazakerüljek. Eljegyeztem magamat e sejtelemmel, amely csalókának bizonyult.

– Várni fogok rád – mondta.

– Nem tovább, mint...

– Ó..., bármeddig is...

Ezen ünnepi ígéret a szerelem istennőjének nyílvesszőjével vízre írt szöveg maradt. Mielőtt a négy év letelt volna, megtudtam, hogy... „bizony, férjhez ment” – méghozzá ugyanabban az évben, amelyben nekem ünnepi fogadalmat tett.

Mit sem sejtve, szívemet mardosó fájdalommal váltunk el és az engem szállító zsidó bricskában sokáig nem leltem vigaszra, annyira vágyakoztam mindazok után, akik számomra drágák voltak: apám és anyám után, testvéreim és a menyasszonyom után. E bánat annyi idő múltán, ma is kísért, noha most, hogy e szavakat írom, az egyetlen Bronisława húgomat kivéve, már mindnyájan a földben pihennek.

Ah!

Utazásom során nem ütköztem akadályokba. Célállomásom a krzemienieci kormányzóságban fekvő Jakimowce falu volt, egy odesszai társam, Zygmunt Małachowski apjának tulajdona. Winnicán, Litynen, Stary Konstantynówon és Jampolon át vezetett az utam. Zygmutot otthon találtam. Örültem neki, és ő is megörült nekem. Megismertem a családját: szüleit és két fivérét. Nem voltam elragadtatva tőlük. Orratlan apja, idejétmúlt eleganciájú anyja olyan benyomást keltenek, mint akiknek félresikeredett az életük, ugyanezt sugallta a kijevei egyetemre járó bátyja, s nem kevésbé iskolát soha nem látogatott öccse is. Délceg, szép, egészséges fiatalemberek voltak, de könnyelműek, tékozlók, kiknek a hozományon és a kártyán kívül más meg sem fordult a fejükben. A kártyázás alkotta a család férfi részének legfőbb, állandó foglalatosságát. A preferánsz soha el nem hagyta az asztalt, és rendszerint egy halom pénz koszorúzta. Mindenkinek játszania kellett, aki odavetődött, s vendégek híján az apa volt kénytelen játszani fiaival. Nyolc alkalomból kétszer, háromszor is veszített és sírt – fiai nagy hahotájára. Rendetlen összevisszaság jellemezte a házat, amely egyfajta áporodottságot árasztott, pedig az udvarházat egy gazdag nemes, egy gyönyörű falu tulajdonosa birtokolta, aki ráadásul a krzemienieci líceum⁶ növendéke volt. Zygmunt briliánsként ragyogott a családban, olyannyira, mintha nem is lett volna annak tagja. Egyetlen pont, amely odakötötte, a zöld asztal volt. Hogy vonzásának ellenálljon, az már az ő erejét is meghaladta.

Zygmunttal őszintén beszéltem a kijevei feladatokról. Ennek jegyében Jakimowcét is kiszemeltem a határátkeléshez közvetítőpontul. Rávettem, hogy foglalkozzék a propagandával és a szervezéssel. Miután éppen elvégezte az egyetemet, velem egy időben érkezett oda egy Mogilnicki nevű fiatalember, akiről a lehető legjobb véleményemmel voltam. Hármában elemeztük az országban kialakult helyzetet és jártuk be a történelmi helyeket. Meglátogattuk Krzemieniecet, Wiszniowiecet, Paczajówot⁷ és Horyń partvidékét. Jól éreztük magunkat együtt. E helységek alkalmasak voltak arra, hogy Lengyelország jövőbeli kilátásairól álmodozzunk. Jakimowcéban terhesnek éreztem a vendégeket és a kártyázást. Néhány napot töltöttem ott, mialatt Zygmunt révén megismerkedtem Soter Witwickivel vagy Witowskival, aki egy dombokon elterülő hatalmas faluban, a határ közelében fekvő Roztokiban lakott. Soter kapcsolatban állt a csempészekkel, ismerte őket és vállalta, hogy pár nap múlva átsegít a határon. Hogy miként, arról fogalmam se

⁶ Az 1805-ben a már Oroszországhoz tartozó Volhíniában alapított híres lengyel líceum. 1831-ben I. Miklós cár megszüntette.

⁷ Wiśniowiec – kisváros, 1512-ben az egyesült lengyel–litván hadak itt verték szét I. Girej tatár kán seregét. Paczajów – híres görög katolikus és pravoszláv zarándokhely.

volt. Az átkelésnek más útját-módját választottam a voznieszenszki ezred ulánusainak segítségével, akiket Hajsynból küldtek a határvonalra, s szállásoltak be az ottani falvakba. Az ezred parancsnokságát Radziwiłłowban rendezték be. Az említett céllal lovagoltam be Radziwiłłowba és kerestem fel az onnan egy mér-földre fekvő határmenti faluban, egy Jabłonowski vagy Jabłoński nevű nőtlen fiatalember bérlőhöz bekvártélyozott Bolesław Popowskit. A tisztek közül többeknek ott volt a kvártély, így a fentebb említett kapitánynak is. A késő délutáni preferánsznál találtam őket. A játékhoz egy délceg tartású, vállas, bajszos, kopaszodó nemes is kibicelt – azt hiszem, a birtok tulajdonosa. A játék a vacsoráig elhúzódott. A vacsora után a nemes mintegy mellékesen mutatott egy könyvet és azt javasolta, hogy hangosan olvassunk fel belőle. Bolesław rám mutatott, mintha jó olvasó hírében álltam volna. A könyvet még nem ismertem, Stefan Witwicki *A zarándok estéi* című munkája volt.⁸ Felolvastam néhány bevezető fejezetét, azokat, amelyekben a szerző szenvedélyesen szapulja a franciákat. A nemes megkérdezte, hogy tetszik-e. Egyöntetűen dicsértük a szerzőt. A nemes magához ragadta a szót, és nézeteiért egészében és részleteiben is kritizálni kezdte a szerzőt. A kritika a nemzetek közötti egyenlőség honpolgári szemléletéből indult ki, amelyet Witwicki erősen bírált, míg a nemes észérvekkel és bizonyítékokkal támasztotta alá állításait. Mindez arra utalt, hogy emberünk sokat tudott és elmélkedett. Nagy hatással volt rám. A beszélgetés más témára terelődött. Kapitányunk meghívott bennünket a másnapi mustrára, bejelentve, hogy katonáit és lovait akadályugratásban gyakoroltatja. Nyugovóra tértünk. Másnap kedvderítő látványban volt részünk. A század vonalba sorakozott; az arcvonaltól másfél száz lépésre szalmával körbefont sorompókat állítottak fel; elhangzott a kapitány harsány parancsa: „Jobbról egyesével!”; a lovasok egymást követve vágattak előre. Öt ló ugrott, s mind az öt lovas kiesett a nyeregből.

– Állj! – hangzott a kapitány parancsa.

– Hm... nem rossz... – szólalt meg a nemes és sétára invitált a gabonátlákhhoz. Lassan, beszélgetésbe elegyedve bandukoltunk, mígnem a nemes egy bizonyos ponton megállt és a kékes porfellebbe burkolt fenyvesekre mutatva mondta nekünk, hogy az ott Galícia.

– És Galíciában?... – szólalt meg valaki.

– Hah, bizony, ott szabadságra törekszenek a népek.

⁸ Witwicki, Stefan (1801–1847): a lengyel romantika korának költője. *A zarándok estéi* (Wieczory pielgrzymy) címmel tette közzé 1837 és 1845 között emigrációban írt politikai, erkölcsi, irodalmi jellegű eszmefuttatásait.

Az ottani események képezték a kialakuló beszélgetés tárgyát, amelyből a nemes a republikánus demokrácia lényegét szűrte le. Hogy egyértelmű legyen, mondandóját két ünnepélyesen kiejtett szóban foglalta össze:

– Isten és a nép!

Mint később megtudtam, ez volt Mazzini jelmondata.⁹ Akkoriban fogalmam se volt róla. E szavak a megvilágosodás erejével hatottak elmémre, mintha a Szentlélek szállt volna rám. A szétbombázott és szillogisztika-hidakkal összetartott meggyőződéseim számára végre akadt egy konkrét kifejezés. És ezt egy így vagy úgy, ismeretlen nemes ültette el az agyamban. Soha többé az életben nem találkoztam vele, s azt sem tudom, hogy hívták. Lehet, hogy ő... – de nem... A számomra szintén ismeretlen, alkalmi beszélgetőtárshoz, Dannenberg tábornokhoz akartam hasonlítani, akiben kettős meggyőződés uralkodott: egy saját maga által kikristályosított és egy szolgálatilag előírt. Ez a kétkedő megjegyzés ma fogalmazódott meg bennem; akkor ugyanis, amikor huszonnégy éves voltam, s hittem az emberi ígében, ama kifejezések mélyen a lelkembe vésődtek és politikai-filozófiai fénné lobbantak benne.

Galícia helyzetéről meglehetősen biztos forrásból, Marcin Tarnowski ezredes-től szereztem tudomást, aki Podberezcében megkapta a postakocsikon Seredecből a Turkuł által küldött lengbergi lapokat. Jobb képet kaptam a nemzeti tanácsokról és a nemzetőrségről, mint amilyet Kijevben és Niemirówban alakíthattam ki róluk magamnak. Nem a lengyel hadsereg és a lengyel kormány képzetét keltették bennem, mint amilyeneknek távolból tartották őket. Annak tartottam, aminek egyébként mindnyájan tartottuk, beleértve a galíciaiakat is: egy olyan dráma bevezetőjének, amelynek feltétlenül le kell játszódnia. Mivel ifjúi képzelőerőm fölébe kerekedett az értelmemnek, a prológu és a cselekmény közötti felvonásköz nem nyúlt el hosszan. Úgy éreztem, hogy le se eresztik a függönyt, ezért ellenállhatatlan vágyat éreztem a határ átlépésére.

Nem emlékszem pontosan, mikor érkeztem Roztokiba. Július lehetett, mert a gabona még lábon állt, s a korai zab már a mezőn sorakozott megtépázott félkazlakban, jelül annak, hogy az ulánusok lopnak. Roztokiból Krzemienieche utaztam Soter társaságában. Krzemieniecből visszatérőben Soter egy adott ponton lépésre fogta a lovakat, s jellegzetesen köhécselve és krárogva időnként körbenézett. Holdnegyedes éjszaka volt. Hirtelen harákolással válaszoltak a krárogásra; Soter ráparancsnolt kozák kocsisunkra, hogy állítsa meg a lovakat. Az út

⁹ Mazzini, Giuseppe (1805–1872): olasz forradalmár, az egységes Olaszország egyik megteremtője. „Sem a király, sem a pápa – csak Isten és a nép nyithatja meg az utat a jövőbe” – hirdette többek között.

menti cserjésből kilépett egy parasztfforma ember és odajött a bricskához. A közte és Soter között kialakult rövid beszélgetésből megtudtam, hogy a paraszt keresztneve Fegya. Ez utóbbi ezen intő szavakkal fordult a kozákhoz.

– Te pedig... hallgatsz, mint a sír...

– Megfeszíthetnek – felelte a kozák keresztet formálva ujjával – ha erről bárkinek is pisszenek...

– No... – fordult hozzám Soter.

Megszorítottam a kezét, s leugrottam a kocsiból, ő pedig Fegya kezébe nyomta kis batyumat, aki, miután megkérdezte, hogy nincs egyéb, egy zsákba süllyesztette azt.

Ez volt az összes cókmókom. Jakimowcéba hatalmas poggyással érkeztem, benne a ruhatárammal, fehérneművel, ágyneművel és tízegynéhány számtankönyvvel. A számtankönyvek állandóan velem voltak, mint breviárium a pappal. Gyakran fellapoztam őket, mert a fejemben keringő feladatok és képletek arra készítettek, hogy belenézzek a függvényekről és számsorokról, jelekről és ábrákról, feltételezésekről és állításokról szóló szabályokba. Jakimowcében mindtől megváltam. A kabátokat, frakkot, mellényeket és más ruhadarabokat a számtankönyvekkel együtt átadtam Zygmuntnak, hogy adja el, s a befolyó pénzt fizesse be abba az alaptökébe, amely a krzemienieci kormányzóságban működő mozgó könyvtár létrehozásának fedezetét szolgálta volna. Nem tudom, hogy lett-e valami a tervből? Magammal tizenkét vékony vászoninget és némi fehérneműt vittem, annyit, amennyit szükségesnek és csomagként könnyűnek tartottam. Fegya hátára vetette a cókmókomat tartalmazó zsákot.

– Menjünk...

Elindultunk.

Azt gondoltam, hogy a határhoz megyünk. Egy faluba tartottunk. Amikor betértünk egy házikó udvarába, Fegya odafordult hozzám:

– Rövidesen leszáll a hold, szusszanjon egyet addig...

Egy körtefa alatt álló kecskelábú asztalra mutatott, amely kocsikerék gyalulására szolgált, ő pedig bement a házba. Egy pillanat múlva flaska vodkával és egy darab kenyérrel jött elő. A vodkából ittam, a kenyeret megköszöntem, mert Krzemieniecben jól megvacsoráztam. Fél óra múlva Fegya egy fiatal, jó kiállítású béres-sel jelent meg és szólt, hogy menjünk. A kerten át kijutottunk a mezőre, s előbb egyenes tartással, majd félig meggörnyedve haladtunk előre. A legkülönfélébb vetéseken – hol hajdina-, hol köles-, hol árpatáblákon – osontunk át, majd egy úton keresztülvágva bevetettük magunkat az erdőbe. Fegya meghagyta, hogy el ne ereszem a kabátja szárnyát, mivel a koromsötét erdőben, hiába is meresztettem a szemem, semmit se láttam. A kabátszárnyába kapaszkodva megkérdeztem:

– Messze van még a határ?

– Már túljutottunk rajta – felelte. – De még jégerekre¹⁰ akadhatunk...

Miután jó darab utat magunk mögött hagytunk, Fegya diadalittasan elkrá-kogta magát és hangosan megszólalt:

– No, most már pipára gyűjthetünk...

Leült egy fa alá és megtömte a pipáját. Taplóból tüzet csiholt, s a szűzdohány bűze szétterült a levegőben. Mellé telepedtem. Nem tudom, miről beszélgettünk, talán a dohányról, amelyből több nagy zsákot is cipeltek magukkal vezetőim. Némi üldögélés után folytattuk utunkat és rövidesen egy erdész-kunyhóhoz értünk. Fegya fölkelte az erdészt, befogatott vele, s a bérest a dohánnyal az erdész-kunyhóban hagyva, kikocsizott velem az erdei útra. Az út a mezőre vezetett. Pirkadt. Már jól kivilágosodott, amikor bekanyarodtunk egy faluba. Az előterében emelkedő hatalmas udvarházzal s a hozzátartozó kerttel együtt varázslatos tájkép tárult a szemünk elé. Megálltunk egy kapu előtt. Fegya kivette a csomagomat és az udvar fölé emelkedő melléképülethez kísért, amelynek gangjára lépcsősor vezetett.

– Mindnyájan alszanak – jegyeztem meg, amikor gangra értünk.

– Az... úr nem alszik... – mondta Fegya.

Amint e pár szó elhangzott köztünk, nyílt az ajtó, s megjelent egy pirospozsgás, fürgemozgású ősz uraság, aki jó ismerőseként köszöntötte Fegyát.

– Mi jót hoztál? – kérdezte.

– Hát, no... – felelte rám mutatva és egy Soter által küldött papírlapocskát nyújtott át neki.

Az uraság lapos pillantást vetve rám, tovább beszélgetett Fegyával. Egy öregemberről kérdezgette, meg még valamiről, majd így folytatta:

– Elkészítettem az újságokat. Várj egy kicsit.

Eltűnt az ajtóban és egy pillanat múlva tekintélyes újságköteggel jelent meg.

– Levél nincs? – kérdezte Fegya, átvéve az újságcsomagot.

Nem emlékszem, mit felelt rá az uraság; válasza után így folytatta:

– Aztán mi újság?

– Mi volna? Semmi új... Annyi az orosz, hogy Isten irgalmazzon. Három nappal ezelőtt úgy tüzeltek az ágyúkkal Krzemieniecben, hogy rengett belé a föld.

– Fölhajtasz egy pohárával... No?... Gyere be.

Bementek. Nem telt bele sok idő, már ki is jöttek: Fegya búcsút vett az uraságtól és hozzám fordulva jó egészséget kívánt. Villámgyorsan a zsebemben lapuló bugyellárisomért kaptam és egy rubelt nyújtottam neki.

– Nem kell – hátrította el hátrálva.

¹⁰ Határőrökre, vadászokra.

– A fáradozásért.

– Miféle fáradozás ez?

– Emlékül.

Elmosolyodott és legyintett.

– Legalább egy fél rubelt – erősködtem, elővéve egy másik pénzérmét.

– Tegye el a garast, még szüksége lehet rá. Nekem kellene adnom magának, mert, bár paraszt vagyok, tudom, mi célból jött ide. Isten segítse...

E szavakkal háritotta el pénzbeli köszönetemet a paraszt. Szívélyesen megszorongattam a kezét és mély megihatottságot éreztem. Hallgatagon néztem a távozó után, s amikor eltűnt a kapuban, az uraságra függesztettem tekintetemet, akiben Turkult sejtettem, mert hallottam, hogy Fegya „méltóságos úrnak” titulálja. A méltóságos úr jólelkű és kedves ember benyomását keltette. Miután a vezetőm elment, hozzám fordult és bevezetett a kamraszerű szobába, amelyet gazdasági irodának véltem.

– No, hát... Ki fia, borja vagy? Mi szél hozott erre?

Megmondtam a nevem, hozzátéve, hogy a közügyet szeretném szolgálni.

Nevem semmit se mondott Turkulnak; s cselekvési vágyamat kérdéssel ütötte el:

– Írni tudsz-e?

Furcsálltam kérdését. Érzésem szerint az, hogy egyetemi stúdiumokat hallgattam és felsőbb szintű képzésben részesültem, az arcomra van írva.

– Hogy mi? – válaszoltam.

– Hogy tudsz-e írni? – ismételte.

– Egy kicsit...

– Meglátjuk...

Leültetett az asztalhoz, amelyen árkus fehér papírlap feküdt, és tollat nyomott a kezembe, majd diktálni kezdett. Leírtam az általa mondottakat. Felvette előlem az ív papírost, belemélyedt, majd ezt mondta.

– Hm... nem rossz... Tanultál?

– Egyetemet végeztem.

– Mi a szösz?

– Így hát írni is megtanultam...

– Ugyan... – vágott vissza lekezelő hangon. A ti egyetemeitek... ugyan mit taníthatnak ott?

– Valamit csak... – hümmögtem.

– Tudnál írni valami fogalmazásfélét?

– Tudnék...

– No, meglátjuk. Írj nekem levelet valami érdekében, vagy anélkül, csak úgy, a magad kedvére, csak láthassam, hogy tudsz fogalmazni.

Pillanatnyi gondolkozás után megírtam a levelet. Tartalmára nem emlékszem, csak a „Tekintetes Uram” megszólításra, s a levél lezárására: „A legmélyebb tisztelettel”, stb. Turkuł elolvasta soraimat, s homlokát összeráncolva közölte:

– Elmegy, a kezdés és a befejezés kivételével. Nálunk ma már nincsenek méltóságos urak és hódoló tisztelgések. Kiiktattuk őket. Polgártársak vagyunk és egyenlők. Úgy kell kezdeni: „Polgártárs”, befejezni pedig: „Tisztelet és üdvözlét”.

– Nem tudtam...

– No, akkor tudd meg, addig is kávézzunk egyet.

A kávé mellett, amelyet kitűnőnek találtam, azon töprengett, mi hasznomat venné a közügyek szolgálata terén. Azt, hogy belépjek a nemzeti gárdába, bonyolította külföldi voltom, így egyetlen út nyílt előttem, az, amely a nemzeti tanácsba vezetett. A kerületi székhelyeken működtek nemzeti gárdák és mellettük titkárságok. Turkuł úgy érezte, hogy a złoczówi nemzeti gárda titkárságán hasznát vehetnék írástudásomnak.

– Meghányjuk-vetjük – mondta és megkérdezte, van-e Galíciában ismerősöm.

Senkit se ismertem, s ajánlólevelem se volt senkihez, kivéve egy lapocskát, amelyet minden eshetőségre számítva Franciszek Małachowski a kezembe nyomott. Leon Wróblewskinek címezte, aki Czortków tulajdonosa volt, de Krzemieniec közelében is rendelkezett birtokkal. Tizenkét év múlva ismertem meg őt, most azonban nem mérlegelve, hogy Wróblewski jobb volna Turkułnál vagy bárki másnál, nem hozakodtam elő Małachowski levélkártyájával. Elhatároztuk, hogy Złoczówban keresek magamnak foglalatosságot. Turkuł „töprengése” azt jelentette, hogy valaki legelőbb is kikéri valaki tanácsát. Erre abból a beszélgetésből következtettem, amelyet jelenlétemben a fiával, az osztrák hadseregből kilépett több mint harminc éves fiatalemberrel folytatott. Abban állapotok meg, hogy várni kell egy néven nevezett hölgy érkezésére. Ez pár napot vett volna igénybe.

Így néhány napot Seredeczen töltöttem Turkułékkal, az apával és a fiával; egyszer nyúlra vadásztunk; esténként a fiával kacsákra jártunk; folyton-folyvást a politikáról beszélünk; mindketten ízig-vérig demokratáknak bizonyultak. Szellemi táplálékul újságok szolgáltak, mert az egyetlen kalendáriumon kívül nem akadt könyv a házban. Könyvek nélkül szörnyen unatkoztam. Unalmamat egy koldulóbarát érkezése szakította félbe, aki számomra szerzetesi viselkedése miatt újdonságnak számított, s azon mód miatt is, ahogy vele Turkułék bántak. Nem tekintették Isten szolgájának és gúnyt űztek belőle, különösképpen az öreg: ő pedig ezt mint érdemet a vizslakutya hízelkedésével fogadta. Furcsálltam ezt, s némileg fel is háborított, bár nálunk, a szülői házban a papok nem örvendtek túl nagy tiszteletnek, de nem nézték le őket. Tisztelték bennük az erkölcsi alapo-

zottságot, amelynek képviselőjét rájuk testálták a történelmi hagyományok. A történelem produktumai nem egyszeriben teremődnek meg, s nem máról-hónapra múlnak el. Hozzászóltam hát, hogy tisztelettel viseltettek irántuk, így sértett az a kámzsás ember, aki mosolyogva fogadta azokat a gunyorosan tréfálkozó megjegyzéseket, amelyek rendjének szélhámoskodásait érintették. Ez engem nem szórakoztatott; újdonságnak vettem.

Seredeci tartózkodásom negyedik napján megérkezett a várva várt hölgy. Turkuł leányainak egyike volt, akit már nem tudom, kihez adtak férjhez. Lenyűgözött a szépsége, gyönyörű volt. Sorsom szerfelett érdekelte; elbűvölően kedvesnek mutatkozott irányomban. Ami pedig vállalt szolgálatomat illeti, meghagyta, hogy bátyja vigyen el Sasówba, s mutasson be a zloczówi Nemzeti Tanács elnökének, Starzyńskinak. Úgy történt, ahogy rendelkezett. Turkuł levélben fordult hozzá, s azt felolvasta nekem. A levél így kezdődött: „Kedves Gróf úr”, s a következőképpen folytatódott: „Noha a címeket eltörölték, nekem mindig gróf vagy, és gróf maradsz”, stb.

– Mert mint látod – mondta Turkuł egyszersmind a bevezető sorokat illetően felvilágosítással szolgálva – a tökkelütöttekhez fondorlattal kell fordulni...

– Mért választották elnöké Starzyńskit, ha tökfey? – kérdeztem.

– Azért, mert gróf.

– De’jzen a címeket eltörölték.

– Hm... – hümmögte, s legyintve olvasott tovább.

Az a „hm” jól jellemezte Turkułék harsány heveséggel hirdetett demokratizmusát. Egyből tisztába jöttem vele. Meglepett áttetsző csillogása, s az a tónus, ahogy hirdették. A fiatal Turkullal Sasówba kocsiztunk. Starzyński kedvesen, a nagyúr komolyságával fogadott és a tanács német nevű titkárának címzett levelet adott át nekem. Visszatértünk Seredecbe, s nyomban útra keltem Zloczówba. Indulásom előtt Turkuł felvilágosítással szolgált és útmutatásokkal látott el, majd hirtelen megkérdezte?

– És milyen pénzed van?

– Orosz arany félimperáljaim voltak, s a kérdésnek megfelelő választ adtam.

– És mennyi?

Megmondtam, mennyi, s a szám tekintélyesnek hangzott.

– Piha... mormogta. – Megkopasztanak az átváltáskor. De én beválthatom húszasokra, ha akarod?

– Hát persze... – mondtam – de azért nem mindet: az ezüst súlya terhemre volna.

– Mennyit akarsz?

Elővettem öt pénzdarabot.

– Csak ennyit? Legalább ötször ennyit beválthatnál. E mennyiség estén legalább nem csapnának be a zsidók.

Nem akaródzott nekem nagyobb összeget beváltani, tudtam ugyanis, hogy az arany mégiscsak arany és magában hordja értékét, s beváltáskor csak az esetben rövidíthetnének meg, ha nem vigyáznék. Az árfolyamot ugyan nem ismertem, de könnyen megtudhattam volna, hogy mi. Azért csak megkérdeztem Turkultól.

– Az árfolyam – felelte – ez és ez, de a zsidók nem adnak annyit. Megkopasztanak, mondom...

Hogy az első kiadásokra legyen idevaló pénzem, beváltottam tíz félimperiált. Ugyancsak elcsodálkoztam, mikor kiderült, hogy a pénzváltók néhány ezüsthússzal többet fizettek. Felhívta a figyelmemet a megkopasztásra, aztán ő maga kopasztott meg. Kibérelt parasztszekéren keltem útra tőle és befutottam a – ha jól emlékszem – Szperel nevű hotelhez. A szálloda első emeletén rendezték be a nemzeti tanács székhelyét. Megérkezésemkor már esteledőben volt, s az iroda ajtaját zárva találtam. Fogtam a kulcsot, lementem a tágas étterembe, és a vacsoraidőig fel és alá sétálgattam. A félhomályos teremben egyedül tartózkodtam. A séta során megálltam egy utcára nyíló ablaknál. Érdeklődve figyeltem a fel-feltünedező osztrák katonákat. Egy idő múltán a katonák menetelését kísérő ütemes dobszóra lettem figyelmes. Visszhangja mind harsányabb lett, amelyből arra következtethettem, hogy már közel a csapat. Pár pillanat múlva a dobszóval kísért egyenletes léptek dobaját követve előbukkant a csapat, amely azonban más volt, mint az osztrák katonaság. Időm se maradt, hogy rádöbbenjek – ez a nemzeti gárda! –, amikor tiszta lengyelséggel elkurjantott harsány vezényszavakat hallottam:

– Szakasz... állj!...

Beleremegtem. E szavak egész erkölcsi és fizikai lényemet áthatották. Úgy éreztem, mintha valami szétfeszítene belülről. Teljes akaraterőmet önmagam ellen harcba vetve arra összpontosítottam, hogy a belső robbanást megakadályozzam..., és könnybe lábadt a szemem. Miközben csorgott szememből a könny, hallottam a további parancsszavakat:

– Fegyvert fogj!... Fegyverrel tisztelej!... stb.

Mintha mindez tudatosan nekem szólt volna. Vártam egy darabig, s csak mikor az egység szétszéledt, tértem vissza szapora léptekkel a szobámba, miközben fojtogatott a keblemet mardosó sírás. Egy órácskát tölthettem a szobámban. Miután megnyugodtam, ismét lementem a földszintre. Immáron kivilágított és emberekkel zsúfolt terembe léptem. Egyesek söröztek, mások sültet ettek. Kerestem egy asztalt, ahol kevesebben ültek, mint másutt, letelepedtem, ételt rendeltem és belefüleltem a termet betöltő zsivajba. Miközben hallgattam, ide-oda járt a szemem.

Kedvtelve fürkésztem az élénken beszélgető büszke férfiak arcát. Az egyik asztalt huszártisztek ülték körbe, a másikat málnaszín-hajtókás sötétkék-egyenruhás katonák. Az utóbbiakat nemzeti gárdistáknak véltem. Összehasonlítottam őket az előbbiekkal, s ami a tekintetüket fűtő lovagi tüzet illeti, óriási különbséget találtam közöttük. Oly vitéz harciassággal, mint ami a lengyeleket jellemzi, egyetlen más nemzet se rendelkezik. Honfitársaimat fürkészve, szinte repesett a lelkem. Átadtam magam egyfajta képzőművészeti stúdiumnak. Tehettem, mert senki se figyelt rám. Miután a vendégek több mint fele távozott, én is elhagytam a termet.

Másnap legelőször is szemügyre vettem a várost, amely nem annyira a kaszárnnyává átalakított hajdani Sobieski-várral hívta fel magára a figyelmet, hanem civilizációs jegyeivel. Emeletes házak, kővel burkolt utak és terek, sétatér. Ma, miután már annyi nyugati várost láttam, Złoczów másként hatna rám; de akkor éppen egy olyan országból érkeztem, amelyben a Złoczównál kétszerite nagyobb és kereskedelmi szempontból nem tudom, hányszorta fontosabb városi települések, mint például Balta, jó, ha sátoros ünnepkor láttak kőburkolatot, s a pompázatosabb istállószerű épületek úgy voltak kialakítva, hogy mind az emberek, mind a lovak elférjenek bennük. Eszembe jutott Braclaw, Hajsyn, Olhopol, Lipowiec, Winnice, Humań és több más város; valamennyi elmaradt Złoczów mögött.

Kilenc körül tértem vissza a szállodába. A nemzeti tanács már nyitva volt. Bemutatkoztam a titkárnak és átadtam neki az elnök levelét.

Elfelejtettem időben megemlíteni; Turkuł azt tanácsolta iránymutatásul, hogy vegyek fel valamilyen nevet, amely elrejtheti igaz család- és keresztnévemet. Megkövetelte ezt az elővigyázatosságot. Az osztrák kormány kelletlenül tekintett az orosz uralom alól érkező fiatalságot és a látszat kedvéért szűrőpróbaszerűen letartóztatott egyet-kettőt közülük, s akadt, akit ki is adott. Felmerült a gyanú, hogy az osztrák kormányzat megegyezett az oroszral, s ennek megfelelően különös figyelmet fordított azokra a személyekre, akiket a határon túlról veszélyesnek bélyegeztek. Nem lehetett tudni, hogy nem vagyok-e köztük. Ezért keresztnévemet megtartva, családnevemet megváltoztattam, s így Zygmunt Fortunatnak hívtam magam. Turkuł elhagyta az utolsó t-t. Így lettem Zygmunt Fortuna.¹¹ E néven látott el Starzyński ajánlólevéllel.

A titkár, miután elolvasta a levelet, közölte, hogy a nemzeti tanács titkársága két hivatalnokból áll: titkárból és írnból, s több hely nincs. Ennek ellenére előzékenyen és kedvesen fogadott, megkérdezte, hol lakom, s amikor megtudta, hogy a hotelben, elrendelte, hogy azonnal költözzem át a nemzeti gárda őrházába. Ezt, ahogy mondta, biztonságom érdekében tegyem.

¹¹ A fortuna – mesebeli vagyont jelent lengyelül.

– Az őrházban – szavait idézve – megvédünk, polgártárs; arról, hogy a szállóban letartóztatnak, még csak tudomást se szereznénk.

Az írnok, egy magas, sovány, rőt hajú, de tisztességes kinézetű legény kísért el az őrházba. Abban az emeleti szobában laktam, ahol ő is. És ez a későbbiekben sem változott. Közvetlen kapcsolatba kerültem a nemzeti gárdával; az őrséget huszonnégy óránként váltották, így naponta új ismerősökre tettem szert. A szállodában étkeztem, ahová mindig egy gárdista kíséretében mentem, s vele is távoztam onnan. Sétálni se mentem egyedül, pártfogóim buzgón társamul szegődtek. De ez nem tarthatott örökké. Helyzetem újdonsága egy-kettőre megszűnt újdonság lenni, annál inkább, mert tétlenségre ítéltetem, s ez nem töltött el jókedvvel. Fő foglalatosságom az újságolvasás volt. Az akkortájt nagy számban megjelenő brosúrákat és röpiratokat is faltam. Szólásszabadság volt – s ezt kihasználva éltek és... visszaéltek vele. A sajtó valóságos zűrzavart támasztott, amelyben képtelen voltam tájékozódni. Úgy zsongott, mint a kaptár. A hangzavarban az alaphangot a lengyel demokratikus forradalmiság képezte, amelynek célja az Oroszországgal vívandó háború. Ennek kifejeződése a nemzeti tanács volt, amely a nemzeti gárdát irányította. A tanács mintha kormány lett volna, s fegyveres erejét a gárda képezte. Ez egyfajta kettősséget eredményezett, ezen kormány és fegyveres erő mellett ugyanis a jobban szervezett és valóságosabb osztrák kormány állt, amely a nemzeti tanácsot az állami szervezetet bomlasztó fekélynek tekintett. Így e viszonyt nem jellemezhetette kölcsönös harmónia. A célok, kilátások, tettek közötti különbség minden lépésnél megnyilvánult és az által is kifejeződött, hogy a nemzeti tanács hangosan kimondta, amit gondolt, s amire törekszik, míg az osztrák kormány talányos hallgatásba burkolózott. Az előbbi nyílt kártyákkal játszott és csupa alsót tartott a kezében, a másik csupa ászok és királyok birtokában gondosan titkolta, mit akar kijátszani.

Nem emlékszem pontosan, mennyi időt töltöttem Złoczówban. Csak az maradt meg bennem, mennyire zavart a határátkelés előtti dolgos és mozgalmas életemet követő tétlelkedés. Zúgolódtam ellene, mire azzal vigasztaltak, hogy ez az állapot hamarosan véget ér, mivel a nemzeti gárda átalakul hadsereggé, amelynek tagja lehetek. A złoczówi nemzeti gárdának egy Franciaországból érkezett emigráns volt a kiképző tisztje. Századosnak titulálták. Együtt jártunk a szálloda éttermébe vacsorázni, amelyben rendszeresen összegyűltek a złoczówiak és a környékeliek. Tekintélyes tömegek jöttek össze; legnépesebb néhány nappal érkezésem után, amikor a nemzeti tanács plenáris ülésére sor került, amelyen a környék számos polgára is megjelent. Az elejétől a végéig én is részt vettem rajta, élénk érdeklődéssel hallgatva a szerfelett tisztességesen vezetett tanácskozásokat. A viták tárgyára nem emlékszem, többféle volt; a napirenden szereplő

kérdéskörökről folyt, amelyeket sorra megvitattak. Az utolsót petíciók alkották. Ez azért vésődőtt élesen az emlékezetembe, mert az egyik szerzője az ülésen részt vett ősz hajú pap követelésének tartalmát és igazát ismertette. Az egyházi tizedről volt szó.

– Helyreállítjuk Lengyelországot – magyarázta –, s vele együtt a tizedeket is helyre kell állítanunk... Elismerjük a demokráciát; a demokrácia nem létezhet igazságosság nélkül... Add vissza annak, akié... Őseink döntöttek az egyháznak járó tizedekről: tiszteljük hát őseink akaratát...

Ez ügyben, amikor ismét napirendre került többek között egy Szersznik nevű fiatal, tüzes pap is szót kért, aki a tizedek ellen nyilatkozott, lelkesen bizonygatva a lengyeleknek, egyháziaknak és világiaknak egyaránt, hogy ne a tizedekről töprengjenek, hanem puskákról.

– Puskákról, háborúról, tűzkeresztségről, amely nélkül nem tudjuk felszabadítani Lengyelországot... Mindenekelőtt a háborúról elmélkedjünk, polgártársak!... – kiáltotta – Minden mást napoljunk el... Puskára van szükségünk, a nemzeti gárdának nincsenek puskái!¹²

E tárgyban többen felszólaltak. Az öreg pap nem szólalt meg. A Szersznik pap által érintett kérdés lett a beszélgetések tárgya a lenti teremben, amikor este az asztalokhoz telepedtünk. Annál az asztalnál, ahol a vacsorát elfogyasztottam, a százados, a nemzeti gárda parancsnoka taglalta a kaszával való bánás elméletét. Családi neve e pillanatban nem jut eszemben. Suzin keresztnévre hallgatott, tizenhét évvel azelőtt a lengyel hadsereg gyalogságában szolgált; a kaszásokról, a kaszászászlóaljak csatatéren való alkalmazásáról beszélt. Szavai meggyőzően hatottak rám. Lélegzetviesszafojtva hallgattam a százados előadását, amelyet a nemzeti gárda írnoka szakított félbe.

Egy ideje híre járt annak, mintha az osztrák rendőrség valakit keresett volna Zloczówban, akit az orosz rendőrség köröztetett. Erről nekem is említést tettek. Nem volt bizonyos, hogy én voltam a körözött személy. Mindenesetre talpam alatt égett a talaj. Nem akaródzott se tévedésből, se félreértés következtében rács mögé kerülni, annál inkább, mert magamnál tartottam dokumentumaimat, keresztlevelem és diplomámat, amelyeket nem akartam megsemmisíteni, noha vesztemet okozhatták. Azt tanácsolták, hogy utazzak falura. A tanácsot egészségesnek éreztem és megfogadtam. Csak a megvalósítása maradt hátra. Az írnok

¹² Szersznik (Scherschnik), Hernyk (1810 v. 1811–?): 1846 tavaszán azzal a gyanúval, hogy részt vett az összeesküvésben és felkelésben letartóztatják és tizenkét év várfogságra ítélik. 1848 márciusában amnesztiával szabadul. 1849 őszén az orosz cár szidalmazása miatt négy havi börtönre ítélik.

éppen azért szakította félbe figyelmes részvételemet, mert lehetőség nyílt rá. Kért, hogy kövessem, s elvezetett egy közeli asztalkához, ahol egy harmincegynéhány éves, ismeretlen férfi ült.

– Edgar Zwierzchowski polgártárs – szólalt meg az ismeretlenre mutatva az írnok –, felajánlja néked falusi vendéglakát.

– Megtiszteltetésnek veszem... – vette át a szót előzékenyen Zwierzchowski.

Helyet foglaltam mellette és beszélgetésbe elegyedtünk, amelyhez az szolgált kiinduló pontul, hogy Zwierzchowski az egész elmúlt évet Ukrajnában töltötte.

– Ismered, polgártárs, Ostrožanyt? – kérdezte.

– A Tykecz menti Ostrožanyt, ahol nagy halastó van? – válaszoltam.

– Azt... A nagybátyám birtoka...

– Egyszer jártam arra.

– Nagybátyámat ismered?

– Nem...

– És Markowskiékat?...

– Justyna kisasszonyt... az aranykeretes szemüvegűt...

– Őt...

Markowskiék Krasnopólka szomszédságában laktak, és látásból ismertem őket, közelebből inkább hallásból, mert szóbeszéd tárgyát képezték a színfalak mögötti otthoni viszonyok, amelyek magvas és hálás pletykaanyagot kínáltak a szomszédoknak. A pletykák híre Złoczówig is eljutott és általa én is Zwierzchowski bizalmába férkőztem. Kedvesen meginvitált magához; még aznap este elhagytam Złoczówot.

Zwierzchowski Pleśnianyban lakott; a falu az ő tulajdona volt. Anyja, Dulska asszony is vele élt, öccse, Julian a közeli Strutynt vette bérbe.

Miután másnap körülnéztem Zwierzchowski házában, szinte felszabadultam. Könyvekkel találtam magam szemben. Könyvet azóta nem láttam, hogy átkeltem a galíciai határon. Se Seredecben, se Złoczówban nem volt szerencsém hozzájuk jutni. Ez engem, aki állandó és szoros kapcsolatban voltam velük, rendkívül megviselt. Örömmel vetettem be magam a könyvtárba, amelynek állománya elárulta tulajdonosának műveltségét. Kezem ügyébe akadt Lamartine Histoire des Girondins című munkája,¹³ amely akkor az újdonságnak számított. Rávettem magam, mint farkaséhes az ételre. A könyvgyűjtemény döntő hányadát történelmi, továbbá francia és német nyelvű munkák alkották, olyanok, amelyekkel ritkán találkozhatott az ember. Lubickoltam a szellemi élvezetekben. Házigazdámiban

¹³ Lamartine, Alphonse de (1790–1869): *L'histoire des Girondins* (A girondisták története) című nyolckötetes műve a francia forradalomról 1847-ben jelent meg.

nagy tudású, éles elméjű és kritikus gondolkodású, de pesszimizmusra hajlamos emberre találtam. Sokat tanultam tőle, különösen, ami a galíciai helyzetet illeti, Zloczówban ugyanis képtelen voltam világos képet kialakítani róla. Zwierzchowskival sokat beszéltem erről – másról szinte nem is váltottunk szót.

Galícia helyzete nem volt irigylésre méltó. A demokratikus elveket és vezető szerepet vállaló nemzeti oldal nem rendelkezett koncentrált erővel, határozott irányvonallal és higgadtsággal. E hiányosságok megbénították a kormány tevékenységével szemben, amely türelmesnek mutatkozott, kivárt, de nem maradt tétlen. A színpalak mögötti tevékenységének következtében szinte a föld alól nőtt ki és kelt életre a hatalmas Szentgyörgy párt,¹⁴ amelynek élén a tehetséges Jahimovics püspök¹⁵ és a néppel közvetlenül érintkező görög katolikus klérus állt. Amit a lengyelek akartak, azt az utóbbiak nem szerették volna; amit az előbbiek összeillesztettek, az utóbbiak szétszedték; a Szentgyörgy párt eredményesen működött, mert szükség esetén maga mögött tudhatta a voltaképpen változatlanul maradt hatalom erkölcsi és tényleges támogatását. A hatalom erősnek mutatkozott, és ez az erő nem mulasztotta el, hogy a körülmények alakulását a maga hasznára aknázza ki. Beszédes bizonyítéka ennek a jobbágyfelszabadítás és kártalanítás ténye is, amely a nemesség műve volt, de azt az ünnepélyesen kihirdető császári manifesztum javára írták.¹⁶ Ez a tény összekapcsolva a Szentgyörgy párt magatartásával, azt eredményezte, hogy a nemzeti tanácsok a nemzeti gárdával együtt légüres térbe kerültek. Serénykedésük díszlengyeles és munda maszkabálnak festett Lembergben, amely a központi nemzeti tanács székhelye volt, míg a kerületi és járási székhelyeken is folyt a kerületi és járási nemzeti tanácsok komédiája. Lázas tevékenységük kimerült abban, hogy nagy zenébonát csaptak, mert azt csaphattak, s ennek az lett az eredménye, mint a Holt-tenger által tartósított szemgolyónak, amely formáját és színét az első érintésig megőrzi, majd porrá omlik.

¹⁴ A galíciai ukránok nemzeti mozgalmának központja a lembergi Szentgyörgy görög katolikus katedrális volt. Galícia kormányzója, Franz Stadion támogatásával itt hozták létre az Ukrán Főtanácsot, amelynek az egyik feladata volt, hogy a császár támogatását kérjék az állítólagos lengyel elnyomással szemben, s ennek jegyében Galiciát osszák fel lengyel és ukrán részre.

¹⁵ Jahimovics, Hrihorij (1792–1863): 1848 májusában lett görög katolikus lembergi érsek-metropolita. Az ukrán nemzeti mozgalom élén a görög katolikus felső klérus állt.

¹⁶ A galíciai nemesség jobbágyfelszabadítással kapcsolatos habozását kihasználva, Galícia kormányzója Franz Stadion Bécs előzetes jóváhagyása nélkül 1848 húsvétján bejelentette a jobbágyfelszabadítást, s ezzel megtartotta az udvar hűségén Galícia lakosságát.

Jó volna, ha a nemzeti párt egységet mutatna, határozott irányvonallal rendelkezne és higgadságról tenne tanúbizonyságot, s nem volna viselkedésében oly kihívó, ha már a hatalmat márciusban elmulasztotta magához ragadni. A kihívó viselkedésnek nem volt értelme. Galíciának 1848-ban önkormányzattal kellett volna rendelkeznie. Ez olyannyira a dolgok természetéből fakadt, hogy törekedett is rá, de sajnos ösztönösen, határozottság híján inkább ittasként támolyogva. A nemzeti párt semmire se jutott, merthogy semmi hatalommal nem rendelkezett, mivelhogy nem távolította el az idegen hatalmat az országból és nem helyettesítette azt nemzetivel. Ez nem lett volna lehetetlen, de kellő erőfeszítést és a gondolatokat ráncba szedő józan ész igényelt.

– Vaj’ híjával lenne ennek a nemzet?... – kiáltottam fel, amikor Zwierzchowski az értelmet mint sine qua non feltételt említette...

– Ugyan?... – válaszolta. Hetvenhat évvel ezelőtt Ausztria bepólyált bennünket, mint egy csecsemőt, s azóta is pólyában tart... Ha ma hirtelen önkormányzathoz jutnánk, fogalmunk se volna, mihez kezdjünk vele... Az iskolában csak butítottak és végül megbutítottak... Hogy akarhatnád azt, hogy értelmes, energikus vezetőnk legyen... Honnan vegyünk ilyet?... Elénk terem-e a kiáltásunkra?... Ott vannak a magyarok, akik ugyan más körülmények között, mint mi, de megcsinálták a maguk forradalmát, s úgy ahogy boldogulnak; mi meg itt nemzeti gárdistasdit és nemzeti tanácsosdit játszunk, mi, akik magunk is tanácsokra szorulunk... Hajtóka és sisak ugyan akad, de nem tudunk miből puskát venni...

Az újságok akkoriban tele voltak a Magyarországról szóló hírekkel. A magyarok lettek apránként a forradalom élharcosai, és ezzel ugyancsak felkeltették maguk iránt a figyelmet.

Zwierzchowskival bekocsiztunk Lembergbe. Eltöltöttünk ott néhány napot. Alaposan körbenéztem és hegyeztem a fülemet. Lemberg lekötötte a figyelmemet; ünnepélyesnek festett fellobogózva. Alig volt bérház, ahová ne tűztek volna ki zászlót. A fekete-sárga szín majdhogynem eltűnt, mert szinte mindent a fehér-piros szín uralt. A lengyel egyenruhák állandón fel-feltünedeztek. Kijártam a városon túlra, ahol a nemzeti gárda, a gyalogság és a lovasság gyakorlatozott. Látványuk ugyancsak feszítette a keblemet. Esténként muzsikától és danolászástól volt hangos a város; de nem játszottak, nem énekeltek mást, mint a Dąbrowski-indulót,¹⁷

¹⁷ Az 1797-ben Észak-Itáliában született Dąbrowski-mazurka vagy Az itáliai lengyel légiók dala szerzője Józef Wybicki. 1927 óta hivatalos lengyel állami himnusz. Ismert kezdő sora: „Nincs még veszve Lengyelország...”

a Dwernicki-mazurkát,¹⁸ az „Ó, Bartosz, ó, Bartosz, a remény el ne hagyjon!”¹⁹ című éneket és ehhez hasonlókat. Elragadtatva hallgattam őket. Nem tudtam betelni a látványukkal és a hallottakkal. Vágyakoztam a nemzeti gárdába belépni, amit az előírásokat megszegve s magamat belhonosnak kiadva, végül is megtehettem volna, de visszafogott az általános bizonytalanság, képlékenységek, amely egyszer a forradalmi utat, másszor a törvényes utat villantotta elém. Tik-tak, tik-tak – forradalmi út – legális út. Ez utóbbi még lengyel egyenruhában se vonzott, s fogalmam se volt, hogy hová vezet. Ausztria részéről, ismervén ezen ország történelmét és létjogosultságát, semmi jót nem vártam Lengyelország számára. Legális úton Galícia semmi könnyebbséget el nem érhet. De Galícia a felosztások előtti egészéből kiszakítva kevésbé érdekelt. Legalábbis csak annyiban, hogy az azonnali cselekvés kiinduló pontjául szolgálhatott, ahol addig kellett ütni a vasat, míg meleg, így az út a beláthatatlan messzeségbe vezetett. Legalábbis én így láttam. Én semmit se láttam abban a messzeségben, ellentétben, azokkal, akik ezen út hívei voltak. Éppen ezért adott helyzetben arra a következtetésre jutottam: ahhoz, hogy Galícia valóban kiinduló pontul szolgáljon, ki kell bontani az osztrák pólya kötéseit, ezt pedig csak Ausztria feje tetejére állításával lehetett.

– Így hát... – mondtam magamban: megyek Itáliába.

Akkor, amikor még – jut eszembe – az olaszok Peschierát ostromolták,²⁰ Peschiera az agyamba vésődött. Ha nem lett volna olyan messze, s az út a paszszus nélküli ember számára nem támasztott volna annyi akadályt, azzal a céllal állok be Károly Albert zászlai alá, hogy megdöntsem Ausztriát.

Nemcsak az én fejemben születtek ilyesfajta ötletek. Több hasonló gondolkodású ember akadt. Így született Artur Gołuchowski²¹ az a legenda, miszerint Itáliába készült távcsővel és vontcsövű puskával, mert elhatározta, hogy tíz oszt-

¹⁸ Az 1830–31-es lengyel szabadságharc első jelentős győzelmét Józef Dwernicki tábornok aratta 1831. február 14-én. Ennek visszhangjaként írta meg Wincenty Pol *Krakusok* (Krakusy) című versét, amely inkább kezdő soráról *Stoczeknél dörögnek az ágyúk* (Grzmia pod Stoczekiem armaty) ismert. A verset *Dwernicki mazurkaként* Albin Korotyński zenéje tette ismertté.

¹⁹ Az 1837-ben Marcell Skalkowski lengyel költő által írt *Kościuszko krakovjájka* című vers első két sora. Sokáig úgy tartották, hogy az 1794-es Kościuszko-szabadságharc idején született.

²⁰ Károly Albert (1798–1849) a Szárd-Piemonti Királyság uralkodója 1848. március 15-én hadat üzent Ausztriának, március 26-án bevonult a felszabadult Milánóba, a nyár folyamán elfoglalta az osztrák Erődnégyszög egyik tagját, a Peschierai erődöt.

²¹ Gołuchowski, Artur Teobald (1808–1894): részt vett az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. Az 1863–64-es lengyel szabadságharcban tábornok. 1878-tól az Osztrák-Magyar Monarchia Államtanácsának tagja.

rákot lelő, kijelentve azt is: ha mindenki ezt tenné, az osztrák hadsereg egy hónap múlva megszűnne létezni. Nem tudom, hogy szándékát Gołuchowski beváltotta-e. Nekem ilyesmi nem jutott eszembe. Ahelyett, hogy Olaszországba mentem volna, visszatértem Pleśnianyba és őszig ott mulattam az időt, nem tudván mihez kezdeni magammal. Zwierzchowskinál úgy éreztem magam, mint a saját otthonomban. Bőviben voltam az olvasnivalónak. Részt vettem a Złoczówban rendezett bálon és azon a fogadáson, amelyet a város adott a családjához igyekező Dwernicki tábornok tiszteletére,²² akit akkor láttam életemben először és utoljára. Kistermetű, kövér, szomorkás arcú, álmatag ember volt. A város lakossága összegyűlt tiszteletére; mellette állt egy ezredes, aki beszélt helyette és a köszöntőkre válaszolt. Dwernicki átutaztában Złoczówban megállt és megreggelizett vagy ebédel, majd továbbutazott. Sokat beszéltek róla. Szóbeszéd tárgya volt, hogy nem értenek egymással szót Bemmél,²³ aki akkoriban Lembergben tartózkodott. Elégedetten vették tudomásul, hogy Galiciának olyan fia van, akire mint a leendő nemzető hadsereg vezérére számítani lehet. Ebben a szellemben beszéltek hozzá, szívből jövő őszinteséggel, hogy legyen egy olyan hadsereg, amelyben a legkülönfélébb óhajok, törekvések megvalósíthatók, függetlenül attól, hogy e célt az osztrákok vigyázó szemei előtt nem lehetett elérni.

Pleśnianyban olvastam és tanultam; Strutyńban olykor-olykor vadászgattam. Attól tartottam, hogy idővel a Zwierzchowski fivérek szegényebb rokonává válok ősi szokás szerint. Ahhoz, hogy ez ne következze be, vállalnom kellett volna a megtorlás veszélyét, amelynek következtében a hozzám hasonlórú elemeket kisöpörték Galiciából. Hogy ezt elkerüljem, idejekorán leléptem. Mivel nem mehettam Itáliába, Magyarországra mentem. Mihelyt híre kelt annak, hogy a Kárpátokon túl háború készül Ausztria ellen, azonnal felkerekedtem. A nekikészülődés nem vett sok időt igénybe. „Vsztav, pidperesaszja”.²⁴ Złoczówban cipőt rendelttem, s vártam, hogy elkészüljön. Zwierzchowski nem akart csak úgy elengedni a vak világba. Szerencsére megtudtuk, hogy Krakóban és Lembergben a magyar kormány a lengyel légiókról tárgyaló bizottságok alakultak.

²² Dwernicki, Józef (1779–1857): 1809-től kitüntette magát, s így ezredesi rangig emelkedett a napóleoni háborúkban. Az 1830–31-es lengyel szabadságharc egyik legeredményesebb tábornoka, a franciaországi lengyel emigráció egyik vezére. 1848 júliusában hazatért Galiciába, ahol nagy tisztelettel fogadták, de különösebb szerepet nem játszott az eseményekben.

²³ Bem, Józef (1794–1850): 1848. augusztus második felében érkezett a franciaországi emigrációból Lembergbe, abban a reményben, hogy Ausztria és Oroszország között háború tör ki, s a galíciai haderőben meghatározó szerepet játszhat. Miután reményeiben csalatkozott, elhagyta Galiciát.

²⁴ Kelj fel, és csatold be a derékszíjadat. (Rutén közmondás – Z. M.)

Légiók!

Ez a kifejezés gyönyörűséggel töltött el, varázserővel hatott rám. A gyönyörűség bizonyára nem vonzott volna, ha nem válik bennem bizonyossá, hogy a légio nem csupán díszszemléző sereg, mint a nemzeti gárda. Csalétekül a háború szolgált, az ellen az Ausztria ellen viselendő háború, amely nélkül nem osztották volna fel Lengyelországot, s amelyet – meggyőződéseim szerint – el kellett takarítani Lengyelország útjából. Ezt vallom ma is, noha már a hetedik X-et taposom, hogyne vallottam volna még akkor, ifjúságom teljében, amikor a Lengyelországnak okozott megannyi szenvedést mélyen átéltem, s a rabság billoga égette homlokomat. Hiábavalónak bizonyult minden érvelés, lebeszélés, senki se tudott szándékomtól eltéríteni még azzal se, hogy legalább addig várjak, amíg a helyzet tisztázódik. Úgy éreztem, hogy magyarországi jelenlétem a háborút elkerülhetetlenné teszi.

Miután elkészült a cipőm, azonnal felkerekedtem Lembergbe. Az ifjú Zwierchowski vitt el, hogy segítsen a titokban működő bizottságot megtalálni. A bizottságot hamar megtaláltuk. Egyszerű verbuváló, vagyis lajstromozó iroda volt, mert nem verbuválták, csak fogadták és minősítették az önkénteseket. Három emberből állt: egy tagbaszakadt bajszos kapitányból, egy aszott, sovány harákoló és csibukoló valakiből és egy orvostól. Az önkéntesnek nyilatkoznia kellett, hogy nem kényszerből, hanem saját szent elhatározásából jött, és saját költségén megy Magyarországra. Akkor a kapitány a falnál rögzített mércéhez állította a jelentkezőt, az orvos pedig, miután a regruta levetkőzött, megvizsgálta. Aki a mértéket megütötte és egészségesnek bizonyult, azt a köhécselő uraság lajstromba vette és szabályos pecsétetes igazolással látta el arra nézvést, hogy katonának alkalmas. Kiálltam a próbát, és megkaptam a papírt. Velem együtt többen jelentkeztek, köztük az a két ember is, akik nem feleltek meg a feltételeknek. Egyikük egy hüvelykkel alacsonyabbnak bizonyult az előírt magasságnál, a másikuk, egy tagbaszakadt szabadságos katona kijelentette, hogy nincs pénze az útra. Az első lamentált, majd elsírta magát, a második egyre azt kérdezgette:

– No, és akkor most mi lesz?... Hogy-hogy nem utazhatom, amikor számolni is tudok az ujjaimon és ütni-vágni szeretném a németet?...

Annyira szívembe lopta magát, hogy magamra vállaltam utaztatásának költségeit.

Utazásunk úgy történt, ahogy az irodában eltervezték. Az egyik önkéntes azt javasolta, hogy csatlakozzam az alakuló úti társasághoz. A társaság tizenkét főből állt volna, mert annyian fértek el a zsidó szekéren. A tizenkét fős társaság hamar összejött. Megállapodtunk a gyülekezés helyében és idejében. A kitűzött időben mindenki megjelent, így rögtön elindulhattunk.

Társaságunk a legkülönfélébb rendű és osztályú tagokból állott: a szabadságos katona paraszt volt, én nemes, néhányunk diák, akadt közöttünk szabó, pikulás,

patikárius, gazdatiszt meg petárdás, aki röppentyűket hozott magával. Az utazás vidáman telt. A muzsikus rázendített, az egyik diák önfeledten énekelt. Dimbes-dombos, csodálatosan szép tájakon keltünk át, de egyik se vésődött annyira az emlékezetembe, hogy le tudnám írni. Éjszakai szálláshelyeink közül a przemysłire emlékszem, ahol egy izgága fiatalember e szavakkal üdvözölt minket: „Hé, testvérek, mentek a németet csépelni!”, majd vezetőnkül ajánlkozott.

– Demokratikus szálláshelyet adok nektek, majd demokratikus vacsorát ajánlok – jelentette ki.

A szállás jónak bizonyult: istállóban megvetett szalmán; ami az ételt illeti, jobb és főleg tisztább is lehetett volna. Gorlicében, tágabb családi fészünkön át vezetett az utunk. Kedvem támadt, hogy valamit megtudjak arról a családról, amelyet nem ismertem. A látogatást végül későbbre halasztottam, nem akaródzott bemutatkozni a rokonoknak, nem lévén biztos abban, hogy szép szóra elhíszik: dédapám az ő dédapjuk is volt. Megkérdeztem a város tulajdonosának nevét. Az én családnévemet hallhattam. Nem töltöttük az éjt, de még csak meg se pihentünk Gorlicében.

Nem emlékszem, a zsidó szekeret hol váltottuk fel négy lovas létrás szekérre, amelyet a mazur²⁵ fuvaros lóháton ülve hajtott. E szekérrel gyorsan haladtunk és egy-kettőre elértük a határt. Este volt. Hegyi gyalogúton találtuk magunkat. Az utat szegélyező cserjésből egy láthatatlan alak beszédet intézett hozzánk szemünkre vetve, hogy a szlávok ellenében csatlakozunk a magyarokhoz.

– Fogd be a pofád! – harsogta egyikünk válaszul.

Nem tudom, melyikünk talált rá egy vezetőre, gúrál-vezetőre, aki a hegyi ösvényeken az őrbódé mellett átsegített a határon. Láttuk a lábhoz tett fegyverrel silbakoló őrt. Némi távolság megtétele után kijutottunk az erdőn átvezető útra. A tűzmester-iparoslegény a magasba lőtt néhány rakétát, mi pedig egy hangon kiáltottuk:

– Éljen a szabadság...

A szabad magyar földön voltunk.

A diák teli torokból énekelte az „Ó, Bartosz, ó, Bartosz...” kezdetű dalt, a muzsikusz flótáján kísérte. Tűzijáték, ének- és zeneszó kíséretében keltünk át az erdőn, s megálltunk egy kocsmá előtt, ahol a zsidó bérlő egy liter borral kínált meg bennünket. A korsót kézről kézre adogatva megkérdeztük az utat és máris mentünk tovább. Hamarosan feltűnt a, ha nem tévedek, Komárnik nevű falu.²⁶

²⁵ Mazur – galíciai lengyel bocskoros nemes.

²⁶ Alsó és Felső-Komárnik a Duklai-hágó közelében fekvő egymáshoz közel eső, ruszin, szlovák és zsidó lakosú falvak.

A kocsmá söntése fel volt hintve szalmával, amelyen sorban egymás mellett a minket megelőző önkéntesek feküdtek. Voltak vagy húszan. Aludtak. Az általunk csapott lármára egyikőjük se ébredt föl. Híreket szerettünk volna kapni. A zsidó rámutatott egy szobára, amelyet saját bricskán érkezett két utas foglalt el, s akiktől lámpavilág szűrődött ki. Beléptem a szobába. A két, kényelmesen megvetett ágyon, piros paplan alatt két pipázó uraság feküdt. Egyikük középkorú, vöröses hajú, harcias kinézetű, másikuk világosszőke fiatalember volt. A vöröshajú nyersen fogadott és kérdésemre rám förmedt, hogy menjek innen és hagyjam aludni. Kimentem, megvacsoráztunk; a zsidó nekünk is szalmát hozott, és a szalmán mély álomba merülve aludtunk másnap reggelig.

A dátumokkal bajban vagyok. Nem emlékszem, hogy szeptember vége vagy október eleje volt-e. Annyi év telt el azóta. Az ifjúság elmúlt, az emlékezet megkopott. Arra emlékszem csupán, hogy az idő végig kedvünkben járt: csodálatos őszi idő volt, napközben szinte perzselt a nap, reggelente ködtakaró borította a földet.

Éjjel ugyan szó esett előfogatokról, de gyalog kellett tovább mennünk. A csoport megnövekedett, több mint harmincan voltunk, amikor éjszakára megérkeztünk Zboróba.²⁷ A város bejáratánál cigánybanda fogadott, amely a Rákóczi-indulással köszöntött bennünket és zeneszóval kísért a fogadóig. Gyerekhad jött velünk végig az utcákon. A fogadó előtt tízegynéhány magyar várta az érkezésünket; egyikük magyarul intézett hozzánk beszédet a magyar föld nevében s pihenni és koccintani invitált bennünket a fogadó nagytermébe. Egyre több magyar érkezett. A terem teljesen megtelt. A személyzet megterített egy hosszú asztalt. Feltálalták a vacsorát, amely azért maradt számomra emlékezetes, mert életemben először ettem magyar gulyást. A vacsora során egyre másra hangzottak el a beszédek és a köszöntők, és először csengett fülemben a kiáltás: Éljen a lengyel, éljen a szabadság!²⁸ A beszédeket két nyelven tartották: lengyelül és latinul.

Másnap, mialatt a beígért előfogatokra vártunk, megjelent néhány asszony, s egyikük közölte velünk, hogy szeretne velünk beszélni. Mindnyájan a hölgyek köré gyűltünk. Valamennyien Zboróban lakó lengyelek voltak. Nem tudom felidézni, miről volt szó, csak arra emlékszem, hogy elérzékenyülve vettek tőlünk búcsút. Találkozásunk ugyanis azzal végződött, hogy egy általuk szőtt zászlót ajándékoztak a lengyel légiónak. Megható jelenet volt. Az asszonyok sírtak és nekünk is könny szökött a szemünkbe, nehezen álltuk meg, hogy el ne sírjuk magunkat. Távozásukkor némelyikük keresztet vetett ránk, hogy oltalmunkul szolgáljon utunkon és a harcban.

²⁷ Bártfától északra fekvő mezőváros Sáros megyében.

²⁸ A kiáltás a lengyel szövegben is magyarul szerepel.

Nem vártuk be az előfogatokat. Tovább is gyalogosan kellett mennünk.

A Zboró és Eperjes közötti út felénél olyan fáradtságot éreztem, hogy alig vándorogtam. Meg-megálltam, hogy kifújhassam magam. Társaim így néhány órával korábban érkeztek a városba, mint én. Az eperjesiek által ünnepelt pompás és lármás találkozás nélkülüm zajlott le. Társaimat a város lakosaihoz szállásolták be. Én, aki elkéstem, nem tudtam erről, betértem az első utamba akadt szállodába, és szobát kértem. Úgy sajgott minden tagom, és tüzelt a testem, hogy azt hittem; megbetegedtem. Lefeküdtem és teát rendeltem. Rendelésemre megjelent a házigazda és a háziasszony, miután kifaggattak, összedugták a fejüket; végül valamiféle patikai szirupokat adtak. A tea 1848-ban még ismeretlen volt Eperjesen. A szirupok segítettek. Másnap reggel kipihenten és makkegészségesen ébredtem. Kimenve a városba, találkoztam egy bajtársammal, akitől megtudtam, hogy van már parancsnokunk a Lembergől érkezett Matczyński kapitány személyében.²⁹ Elmentem a szállására és bemutatkoztam neki; a még fiatalember számba menő kapitány jó benyomást tett rám; nyílt arca, fénylő tekintete intelligenciával párosult lovagiasságot sugárzott. Elmondtam késésem okát.

– Lemaradtál... – mondta. – Most az egyszer megúszta. De jól jegyezd meg, menet közben nem lehet lemaradni... Az utóvéd nem tréfál a lemaradozókkal...

Elküldött a hivatalba, ahol beszállásolási jegyet kaptam. Egy szlovák emberhez, egy volt huszárhoz szállásoltak be, aki nagyon kedvesen fogadott, vendégül látott és sokat mesélt a hajdani időkről és családi kötelékeiről.

Két napig maradtunk Eperjesen; a harmadik napon kezünkbe leszámolva első katonai zsoldunkat, előfogatokkal útnak indítottak. Pestig mindvégig előfogatokon utaztunk. Útközben meglepetten szemléltem a kocsik fogatolását, amelyeket vagy négy ló, vagy négy ökör húzott. Egyik párjukat a kocsirúd mellé fogták, a másik előttük haladt. Gyakrabban mentünk ügetve, mint bandukolva. Az ökrök a lovakhoz hasonlóan ügettek, másként festettek, mint mifelénk; robosztusságuk ellenére is arányosaknak, könnyedeknek tetszettek. Hatalmas, pompás ívben szétágazó szarvak díszítették őket, látható strapabírásukkal és más vonatkozásban is felérték a lovakkal. A magyarok másként festettek, mint a mi embereink. Teljességgel eltérő jellegüket oly viseletük is kiemelte, amilyent én még nem láttam. Bőszárú nadrág, derékszíjig érő rövid ing, amely a szíj fölötti részt pucéron hagyta, vállig feltűrt hosszú, széles ingujj, panyókára vetett, nagy gombokkal díszített sötétkék zeke, szalaggal és kakas- vagy pávatollal díszített föltűrt karimájú kalap. A magyar ember minden mozdulata mokányságról árulkodik, s száján úgy habzik a cáromkodás, mintha bőségsszaru árasztaná.

²⁹ Lásd Fredro: 5. lábjegyzet.

Bennünket lépten-nyomon tüntető kedvességgel fogadtak, amely nemegyszer rajongásba csapott át.

– Lengyel barátom... Lelkem, galambom...³⁰ – e kifejezések állandóan a fülünkbe csengtek, amelyek jelentése: „Polaku przyjacielu... duszko, gołąbku.”

Egész úton etettek, itattak, vendégül láttak, babusgattak, és Kassáig, Miskolcig, Gyöngyösig és Gödöllőig, majd Pestig, pontosabban Budáig előfogatokon szállítottak bennünket, ahol a Három Nyúl Kaszárnyának nevezett laktanyában szálásoltak el bennünket.

Ködös emlékezetemben elmosódva jelenik meg előttem Magyarország fővárosa. Alig-alig tudom felidézni homályba vesző küllemét és az érzelmi élményt, amelyben részesített. Villámgyorsan követték egymást az események; némelyikük közvetlenül érintett bennünket a hirtelen kérdésessé tett légió ügyébe vágva. Az ügyet a magyar kormány és a Józef Wysocki³¹ által vezetett krakkói küldöttség közötti tárgyalások döntötték el.

Miután Windisch-Grätz elfoglalta Bécset, Bem tábornokot Pestre vezérelte a sorsa. A magyar kormány örült e kiváló bajnok jelenlétének; s merthogy lengyel volt, élve az alkalommal, hozzá fordult a légió ügyében. Bem azonnal a lehető leghatározottabban ellene nyilatkozott. Szerinte a lengyeleknek másként sokkal nagyobb hasznuk lehetne. Az tanácsolta, hogy a lengyeleket szórják szét a magyar hadseregben, amelyben ők, a született katonák, kovászként szolgálhatnak. Véleménye meggyőzte a magyar kormányt, amely, mivel már megállapodott egy delegációval a légióról, bár nem írásban, úgy tartotta helyesnek, hogy e helyén való kérdés megoldását ránk bízza, megkérdezve: akarunk-e légiót vagy inkább be akarunk lépni a magyar hadseregbe; eggyel magasabb ranggal – mármint, ha valakinek rangja van, s mindazok, akiknek nincs, altiszti rangban. E dolog néhány napon át foglalkoztatott bennünket; az ügy forrongást idézett elő a kaszárnyában. Nem is ügy volt ez, mivel mindenki a légió mellett állt ki, de

³⁰ Az eredeti szövegben is magyarul szerepel.

³¹ Wysocki, Józef (1809–1873): tűzér hadnagyként küzdötté végig az 1830–31-es lengyel szabadságharcot. Franciaországi emigrációba vonult. A Lengyel Demokrata Társaság legfőbb katonai szakértője. 1848 tavaszán Galíciába utazott, s április elején társszervezője a krakkói Nemzeti Bizottságnak. Az ősz folyamán az egyik galíciai tárgyalóküldöttség tagjaként Kossuthal tárgyalt. Kossuth 1848. november 22-én őrnagyi rangban őt bízta meg a lengyel légió szervezésével. Az aradi ostromseregben kitűnt rátermettségével, s januárban alezredessé léptették elő. Február elején csatlakozik Damjanichnak a Közép-Tiszához vonuló hadosztályához. A szolnoki csatában tanúsított helytállásáért ezredessé léptetik elő s hadosztályparancsnoksággal bízzák meg a III. hadtestben. Május elején tábornok és a lengyel légiók főparancsnoka. Május végén az északi hadsereg parancsnoka.

a hangulatot mindinkább a Bem álláspontja elleni felháborodás jellemezte. A felháborodást fokozták azok a minden bizonnyal hamis hírek, hogy Bem a kormányt a légio elejtésére ösztökélte volna. És akkor közibénk csapott a röppentyűgránát. Egy Kołodziejski nevű fiatalembernek az az ötlete támadt, hogy Bem lelövésével hárítja el az akadályt.³² Senkit se avatott be a szándékába. Kabátujjába rejtve megtöltött pisztolyát, bekopogtatott a tábornok lakásajtáján, kihallgatásra jelentkezett és megvalósította tervét. Lőtt, de nem talált. Azonnal letartóztatták.

Ezen esetnek azonnal híre ment, és nyomasztó hatással volt ránk. Két ok miatt taglózott le bennünket; egyrészt azért, mert nem szíveltük a merényletet, másrészt azért, mert arra gondoltunk, hogy a magyar kormány e felelőtlen hőbortért mindnyájunkat okolva hátat fordít a légio ügyének. Másként történt. A légio felállítása megerősítést nyert. Egy delegáció hozta meg ennek hírét, azt is közölve velünk, hogy a parancsnokságot illetően a kormány ránk bízta a választást. A szerződés biztosította a nemzeti zászlót és egyenruhát, valamint a lengyel vezényleti nyelvet, s a magyar állampolgárság mellett azt is, hogy az egységes légiot ne szórják szét részenként az egyes magyar hadtestek között. A fegyverzetet, az élelmezést és a zsoldot illetően ugyanaz az előírás vonatkozott ránk, mint a fegyveres erők többi részére. A szerződést felolvasása után a küldöttség távozott, és mi azonnal nekiláttunk a vezér megválasztásának. Nyomban nyilvánvaló lett, hogy e tisztségre egyetlenegy jelölt van: Józef Wysocki. Egy ősz hajú férfiú eladogta érényeit, hogy s mennyire jártas a katonai ügyekben. Se ellenjelölt, se ellenvetés nem volt. Wysockit egyhangúlag megválasztottuk. Sor került még a szervezeti ügyekre, beleértve nevezetesen a rangok szétosztását is. Egyesek azt szerették volna, hogy ez a nemzeti gárda esetében szokásos módon történjék. A javaslat nem talált helyeslésre. Az ügyet Wysocki döntésére bízták.

A légio megalakítására, ha jól emlékszem, november első felében került sor; a szervezés a főparancsnok megválasztását követő napon ment végbe. A kormány Wysockit őrnaggyá nevezte ki. Wysocki az elsőként megszervezett – elsőnek és másodiknak hívott – két századhoz olyan tiszteket és altiszteket nevezett ki, akik azelőtt a lengyel vagy az osztrák hadseregben, vagy pedig a nemzeti gárdában szolgáltak. Az első század élére Konstanty Matczyński, a második század élére

³² Kołodziejski, Ksawery Franciszek (1830–1903): 1848. november 9-én kísérelt meg sikertelen merényletet Bem ellen. A bíróság a rokonszenves ifjút, akit fiatal kora miatt nem lehetett rögtönítélő bíróság elé állítani, a közvélemény nyomására csak egy évi börtönre ítélte. 1849. május közepén, Pest bombázása idején megszökött a börtönből és Miskolcon Ksawery Bognarski néven beállt a lengyel légióba.

Ignacy Czernik került.³³ Kivezettek bennünket az udvarra, ahol nagyságrendben felsorakoztattak. Nyolc egyenlő részenként osztottak el bennünket az egyes századokba, s minden egyes részhez került egy-egy altiszt. Miután mindez megtörtént egy számunkra előre nem látott választási ceremóniára került sor. Az örvezetőről, az idősebb közlegényekről volt szó, akik, amikor a rajt két szolgálati helyre vagy egyenként őrségbe osztották be, parancsnoki tisztet láttak el. E poszt rajonkénti betöltését választás útján ránk bízták. Amikor, miután az egyik örvezetőt megválasztották, az én – sorrendben a második – rajomra került sor, pillanatszerűen zavar támadt. Ezt az egyik választó úgy oszlatta el, hogy felém fordulva, anélkül, hogy a nevemet tudta volna, rám mutatott:

– Minek annyit töprengeni!... Válasszuk meg ezt a polgártársat.

Jelöltségemet elfogadták és örvezetővé választottak. Szolgálatom első napján a tiszta véletlennek köszönhettem előmeneteletem, amely nélkül lehet, hogy a háború végéig közlegény maradtam volna.

E napon osztották ki a köpenyt meg a lábbelit, kaptuk meg a puskát és a szíjzatot, s részesültünk délelőtt és délután, majd másnap alaki kiképzésben, s azt követően mindennap, amíg el nem készültek mundaingaink és a csapkaing: piros hajtókás fehér egyenruhát kaptunk, meg fekete báránybőrrel díszített négyyszögletes, ellenzős, piros csapkát. Amikor kiosztották az egyenruhát, már egészen jól ment az alakizás, s a légió díszmenetben vonulhatott a zászlószentelés szertartására. Az ünnepélyre a Nemzeti Múzeum előtt került sor, ahová Budán, a Dunahídon és Pest főútjain vonultunk végig. Megjelenésünk nagy néptömegeket vonzott. A járdákat emberek hada lepte el, s a Múzeum előtti teret övező házak tetejét is megszállták a bámészkodók. A zászlót az érsek-prímás szentelte meg, s a zászlóanya Ruttkayné, Kossuth nővére volt.³⁴ Dobszóra vonultunk be; s a már kibontott zászló alatt katonazenére vonultunk el, s a Múzeumtól a kaszárnyaig egyetlen, szünni nem akaró, önfeladt Éljen a lengyel!³⁵ kiáltás kísért végig. Ünnepélyes és rendkívül megható pillanatot éltünk át.

³³ Czernik, Ignacy (1803–1887): tisztként vesz részt az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. 1848 nyarától az újszandeci nemzeti gárda kiképzőtisztje. 1848 novemberében a szerveződő lengyel zászlóalj 2. századának parancsnoka századosi rangban. A tavaszi hadjáratot az 1. lengyel zászlóalj parancsnokaként küzdi végig őrnagyi rangban. A Miskolcon szerveződő lengyel légió főinstruktor.

³⁴ Ruttkayné Kossuth Lujza 1848. november 25-én a Nemzeti Múzeum kertjében vett részt a zászlószentelési ünnepségen. A szabadságharc után börtönbüntetést szenvedett, s csak az angol külügyminiszter, Palmerston közbenjárása helyezték szabadlábra azzal a feltétellel, hogy Amerikába kell utaznia.

³⁵ A szövegben eredetileg is magyarul szerepel.

E pillanatok nekem személyesen másként maradtak emlékezetesek. A parancs szerint bornyúval a hátunkon kellett felvonulnunk. Én a bornyút menetkészsre pakoltam, az előírásnak megfelelően mindent beletettem, amit kellett, beleértve a tizenkét inget is. A vékony ingek könnyen beleférték, de a vászoningek ugyan-csak próbára tettek. A fehérneműtől majd beszakadt a hátam meg a keresztcsontom, úgy hogy visszafelé jövet kiálltam a sorból. Mihelyt beértünk a kaszárnnyába, azonnal túladtam az ingeken: hármat megtartottam magamnak, a többit meg eladtam a kupecoknak, akik bejárták a laktanyát, mivel mindenkinek volt mit áruba bocsátania, mielőtt a harctérre mentünk volna.

A zászlószentelést követően pár nappal később hagytuk el a várost. Bizonytalan vagyok a dátumokat illetően. Bizonyára november 27-én vagy 28-án távoztunk Pestről, mivel a 29-re eső évfordulót³⁶ a Tiszánál ünnepeltük meg. Oda vasúton jutottunk el, amely egyetlen abba az irányba tartó vonalként Szolnokig akkoriban épült ki. Ma az országot már keresztül-kasul szeli a vasút. Nekem és bajtársaim többségének a vasúton utazás újdonság számba ment. Akkor volt benne először részem. Ilyen furcsaságot addig nem is láttam, ha csak nem rajzon. Elgondolkodtatott és csodálkozással töltött el. A légió Szolnokon hajóra szállt. A víz áramlásával egy irányban úsztunk estig. Éjszakára egy faluban szállásoltak el bennünket. Másnap, amikor úti célunkhoz behajózásra felsorakoztunk, Wysocki kört formáltatott velünk, s megemlékezett a tizennyolc évvel azelőtt lezajlott eseményekről és jelentőségükről. Arra biztatott bennünket, hogy kövessük a nagy idők vitézeinek példáját, s felhívta rá a figyelmünket, hogy csak azok reményei teljesülnek, akik tesznek és áldoznak is értük. Beszédét előírásosan harsány felkiáltással fogadtuk. A nap ködös volt és szomorú. Szentesig hajóztunk, s onnan előfogatokkal szállítottak bennünket tovább Aradra.

Arad a Tisza felé tartó Maros folyó mentén fekszik, amely a várost Ó- és Újaradra osztja. A folyó térdhajlatot formálva a bal parton elterülő Óaradot körbefogva folyik északról délnek. Vele átellenben emelkednek az erődítmény sáncái és falai. A erődítmény jelentősége rendkívül megnőtt a szerbek ellen viselt háború miatt, amely az Ausztriával vívott háború mellett ugyancsak próbára tette a magyarokat. Az osztrákok kezén lévő erődítmény Temesvárral együtt fontos támaszpontja volt a szerbeknek a Duna és a Tisza menti sakktáblán. Feltétlenül el kellett foglalni. Ezért küldtek bennünket Aradra. Azért rendelték az ostromsegreg mellé, hogy azt képzett katonai elemmel erősítsük. Ilyenben ugyanis az hiányt szenvedett, mivel az ostromhad zömét nemzetőrség alkotta, amely sok mindenre alkalmas, csak éppen háborút vívni nem. Mi már igazi katonaság voltunk.

³⁶ Az 1830. november 29-én kitört „revolúció” évfordulóját.

A légio értelmiségiekből állott, fele részben galíciai, fele részben orosz-lengyelországi diákokból. Kézműves és hivatalnok alig akadt, s aki volt, beleolvadt a diákok tömegébe.

Az ilyen elem, ha a felettesek nem tudnak vele bántani, nagy teher, de a must-rát és a szolgálatot egy-kettőre elsajátítja, és minden további nélkül tűzbe megy. Néhány heti kiképzés náluk annyit tesz, mint másoknál egy év gyakorlat. A táborverésben és a táborozásban voltunk csak járatlanok, s azon begyakorlott mozgulatokban, amelyeket a menetelésekhez szokott katona elsajátított. De mindezt pótolhattuk. Mivel később, amikor a táborozások időszaka ránk köszöntött, a tapasztalat megtanított rá, hogy mindazt, amit létfenntartásunk igényelt, elsajátítsuk. Aradon ez feleslegesnek bizonyult. Házaknál szállásoltak el minket. A polgárok mind a pihenésünkről, mind az étkünkről gondoskodtak. Nekünk csak a szolgálattal és csakis a szolgálattal kellett törődnünk: egyből jártasak lettünk benne és buzgó odaadással teljesítettük, mintha hozzáértő reguláris sereget alkottunk volna. Bennünket úgy vettek, mint az aradi ostromsereg derékhadát jelentő székelý zászlóaljakat.

Szakadó esőben érkezünk Aradra. Máriássy ezredes³⁷ törzskarával és a zenekarral együtt kijött a fogadásunkra, de a parádéból nem lett semmi. Minél előbb a kvártélyunkon akartunk lenni, kicsit lepihenni és megszáritkozni. Éppen lefekvéshez készülődünk, amikor a szolgálatos tiszt azzal a paranccsal járta körbe a kvártélyokat, hogy bornyú nélkül, de tölténytáskával és fegyverrel sorakozzunk a századosunk kvártélyá előtt. Kilenc óra lehetett. A parancs kellemetlenül érintett. Nemcsak amiatt, mert mint mindenki, fáradt voltam, hanem azért is mert valami belső nyavalya gyötört. Okom lett volna beteget jelenteni. De azért felkerekedtem. Szerencsére nem esett az eső, de az eget felhők borították, s az éj hideg volt és sötét. A századosunk kvártélyá előtt gyülekeztünk. Sorba álltunk és a második századhoz csatlakozva elindultunk a város utcáin át a folyó felé. A folyón kompra szállva keltünk át. A túlparton egy hosszú csűrbe vezettek bennünket, ahol vagy két órát ácsorogtunk, ha nem többet. Fogalmunk se volt róla, mire fel ez az éjszakai vonulás. Végre megtudtuk. Rohamozni mentünk, vagyis inkább a vár meglepetésszerű bevételére. Meghagyták, hogy mindvégig csendben legyünk. Létrákat kaptunk, hogy a sáncárcokba leereszkedhessünk, és fáklyákat, amelye-

³⁷ Máriássy János (1822–1905): őrnagyként a tiszántúli önkéntes nemzetőrök Aradon alakuló táborának parancsnoka. Októbertől az ebből létrejött aradi ostromsereg parancsnoka. November 6-án léptetik elő alezredessé. December 24-én felmentik állásából. 1849. február elejétől dandárnok, majd hadosztályparancsnok a felső-tiszai hadtestben. Buda bevételénél kitünteti magát, május 30-án ezredessé léptetik elő. A világosi fegyverletételig a feldunai hadseregben harcol.

ket csak a sánc tetején lett volna szabad meggyűjtanunk. Elmondták, hogyan ereszkedjünk le a sáncba és hogyan kapaszkodjunk fel annak túlsópartjára, s mit tegyünk, ha kudarc esetén jelt adnak a visszavonulásra. Végül tizenkét önként jelentkezőt kértek. Őket Władysław Poniński,³⁸ az első század főhadnagya, egykori osztrák dragonyos tiszt vezette volna rohamra. A felszólításra az egész légió önként jelentkezett. Poniński találomra kiválasztott tizenkét embert és eltűnt velük. Egy perc múlva mi is elindultunk. Menetünk egyhangú volt; pillanatonként megálltunk. Egy réten át vezettek, áthatolhatatlan sötétség vett körül. Bármerre mentünk, nem láttunk semmit. Hármas oszlopban vonultunk. Végre ellépegetett mellettünk Matczyński, s az altisztek fülébe súgta, hogy arcvonalat képezzünk. Amikor a parancsnak eleget tettünk, lábam alatt szakadék nyílt. A sáncárok voltak az. Meghagyták nekünk, hogy bocsássuk le a lajtörjüket és szép nyugodtan ereszkedjünk le. Hamarosan a sáncárok mélyén találtuk magunkat. Tompa csönd telepedett ránk. Átvonultunk a sáncárok alján és túloldalt a sánc falának támasztottuk a lajtörjüket. Ott, ahol az én rajom állt, én kapaszkodtam föl elsőként. Fokról-fokra haladtam fölfelé. Már leléptem a legfelső fokról. A falon álltam, megmarkoltam a kőpárkányt, amely a sáncbányás tetejét borította. Abban a pillanatban a sánc teljes hosszában fények gyúltak, és kézfegyverek ropogása verte fel a csöndet. A fáklyafényben látni véltük a pusкатusra tapadó és tekintetüket ránk szegező osztrák katonák arcát. Úgy éreztük, hogy a puskaövek már-már a fejünkhöz érnek. Arcomba forró léglökések csapódtak és puskapországgal telt meg a levegő.

Az osztrákok olyan közelségből lőttek, mint amilyen a sánc tetejét a kőfal tetejétől elválasztja. Kiderült, hogy felkészülten vártak ránk. Szó se lehetett a falak megmászásáról. Rendkívül kritikus helyzetbe kerültünk. A gyors menekülés menthetett meg bennünket.

Ma sem tudom, de akkor, közvetlenül az elmondott eset után se tudtam, hogyan kerültem a sáncárok túloldalára. Arra emlékszem, hogy átkoztam a lajtörjék rövidségét és hangosan ismételtettem a légionisták zsoltárát: „óvj meg minket...” A sáncárkot bevilágította az osztrákok tüzelése. Ez biztos, hogy nagy

³⁸ Poniński, Władysław (1823–1901): az 1. (János főherceg) dragonyosezred kilépett hadnagya, 1848. november 17-én főhadnagyi rangban a Pesten szerveződő lengyel légió zászlóaljsegédtisztje lett. 1848 decemberében már kapitányként ő szervezte meg Aradon az 1. ulánuszredet (valójában ulánusszázadot), amely 1849. március 5-én rohamot kezdeményezett a 3. (Ferenc József) dragonyosezred ellen, s döntő érdeme volt annak szétverésében. Részt vett a tavaszi hadjáratban, s Komáromból tért vissza Pestre, ahonnan tovább vonult Miskolcra. A magyarországi hadszínteret alezredesként hagyta el. Az 1860-as években az olasz hadsereg tábornokaként II. Viktor Emánuel király tiszteletbeli szárnysegéde.

segítségünkre volt. Nem tévedtünk el. Együtt indultunk meg visszafelé és hamarosan a puskalövések hatókörén kívül kerültünk. Abban a pillanatban dördült el az első ágyú, s lövedéke a fejünk fölött süvített el, mint egy seregélyraj, tompán és élesen. Nappalodott. A dörrenések és süvitések meg-megismétlődtek. A tisztek rendezték sorainkat. Erőltetett menetben haladtunk. Jobbra és balra tőlünk nemzetőrzászlóaljok szaladtak, amelyek minden ágyúlövésre hasra vetették magukat, majd fölpattantak és futottak tovább.

Az a hatás, amelyet a tűzkeresztség keltett bennem, inkább a csodálkozás volt, mint bármi más. Nem mondhatom azt, hogy nem féltem, de igazi félelem csak rövid időre fogott el. A sáncárookban. A cselekvés pillanatában, amelyről nem tudok számot adni. De a félelem nyomban kihunytt bennem, mihelyt a sáncárok-ból kikerültem. Ahogy jött, úgy el is múlt, s átadta helyét a csodálkozással vegyes kíváncsiságnak, amely figyelmemet arra irányította, amit tennünk kellett: a visszavonulásra. És ez a csodálkozás nem hagyott el se az árok fölött, se az árokban, se a sáncon, se a visszavonulás alatt. Amikor óvatosan az árokhoz közeledtünk, fáj a keresztcsontom, sajgott minden porcikám és láz emésztett; az akció kezdetével minden nyavalyám elmúlt. Teljesen meggyógyultam, de csak addig, míg a kvártélyunkra nem értünk. Velem egy rajban szolgált Wilhelm Acht, segédpatikus³⁹. Ő állapotomat jelentette annak, akinek kellett, s az aznap éjszakát már nem a kvártélyunkon, hanem kórházban töltöttem.

Nem tudom, miféle betegség döntött ágynak. Nem kérdezgettem felőle. Az volt minden vágyam, hogy minél előbb túl legyek rajta. A vágyam végül is teljesült. Néhány napon át eszméletlenül feküdtem. Ezt követően visszanyertem emlékezőképességemet, s hamarosan a fizikai erőmet is, majd következett lábadozás. Ennek során gyakran álldogáltam az ablakban, s bámultam a messzeségben kirajzolódó erődsáncokat akkor, amikor az erőd vasgolyókkal, gránátokkal és bombákkal lőtte a várost. A látvány különösen éjszaka kötötte le figyelmemet, amikor az öblös lövedékek óriási ívet rajzolva a levegőbe tűzcsóvát húztak maguk után. Az egyik hajnalon fehér galambot láttam átrepülni a város fölött. Nem tudom miért, de nagyon lekötötte figyelmemet: tekintetemmel követtem röptét. A galamb hirtelen tollgomolyaggá változott, amely szétszóródott és békésen pilinkázott lefelé. Bizonyára egy elsüvítő lövedék léglökése érthette szegény madarat. Lelkem mélyéig megrendültem. A galamb eszembe juttatta az én galambjaimat, a szüleimet, akik azt se tudták, mi van velem. Összeszorult a szívem. Mardosott

³⁹ Acht, Wilhelm (1826–?): az 1. lengyel zászlóaljban küzd a szabadságharc leveréséig. Ezt követően, hogy büntetést elkerülje, önként belép a 40. sorgyalogezredbe, amelyben 1858-ban alhadnagy lesz.

a fájdalom, amely, mint minden fájdalom, előbb szorongató volt, majd csillapodott, s végül elmúlt.

A kórházban meglátogattak bajtársaim. Leggyakrabban egy olyasvalaki, aki, azon oknál fogva, hogy volhíniai volt, közel állt hozzám. Neve kihullott az emlékezetemből. Egy alkalommal örömteli hangon kiáltotta:

– Ulánusok!...

Aztán elmagyarázta, hogy ulánusszázad alakul, amelyet egy Pestről érkezett újabb önkéntes csapat tett lehetővé. Rá akart beszélni, hogy lépjek be a lovasságba. Nem tiltakoztam ellene, de mert szándékomban állt a hadimesterségben alaposan kiképezni magam, kedvemnek nem engedtem teret, s a gyalogságtól nem váltam meg.

Téli időben hagytam el a kórházat. A földet vastag hótakaró, a folyót jégpáncél borította, fogvacogtató fagyok járták. Egy Sava Simić nevű, vajdasági szerb ügyvéd házába kvártélyoztak be, aki a magyarok esküdt ellenségének bizonyult. Úgy fogadott, ahogy a kénytelen-kelletlen vendéget fogadni szokás: udvariasan, de hűvösen. Németül beszélgettünk. Ebéd után odamentem a könyvespolchoz, levettem egy könyvet és belelapoztam, némely bekezdést elmélyülten el is olvasva. Raićnak a könyve volt, az *Istorija raznych slaweńskich narodow, naipac Bolgar, Chorwatow i Serbow*.⁴⁰ A szerb lapos pillantásokat vetett rám, majd megkérdezte:

– Az az érzésem, mintha uraságod tudna olvasni...

Hangosan felolvastam egy bekezdést.

– Ah... – kiáltott fel. – És érti is?

– Értem...

Ez volt a bevezetése a kölcsönös közeledésnek, amely hamarosan szívélyes barátsággá alakult. A szolgálaton kívüli idő mind a Simić-csel folytatott beszélgetések jegyében telt el, aki mintha a kisujjából rázta volna ki részletesen taglalta a szerb nemzet történelmi jogait. A történelem áttetszett az irodalmon, a történelmi tények a népdalokon. A szerb felolvasta és lefordította nekem Vuk Karadžić gyűjteményének énekeit.⁴¹ Gyakran kerültek terítékre a jelen helyzet politikai

⁴⁰ Rajić, Jovan (magyarul: Raics János) (1726–1801): görögkeleti szerb archimandrita. Tanulmányait többek között a komáromi jezsuita gimnáziumban és a soproni evangélikus líceumban végezte, teológiát Kijevben tanult, de hosszabb időt töltött Moszkvában is. Fő műve, a Miłkowski által is idézett *Istoria raznych slawenskich narodow naipace Bolgar, Chorvator, i Serbow iz trny zabvenija izjataja* (A különféle szláv népek, bolgárok, horvátok és szerbek története) 1794-ben és 1795-ben Bécsben jelent meg öt kötetben, majd 1823-ban Budán is napvilágot látott négy kötetben.

⁴¹ Karadžić, Vuk Stefanović (1787–1864): szerb filológus és nyelvész. Többek között négy kötetben kiadja a szerb népköltészetet (*Srpske narodne pesme*) és a szerb epikus költészetet (*Srpsko epsko pjesništvo*).

és más eseményei. E később képzeletbeli történelmi háttérbe ágyazott beszélgetésfolyam lett a forrása a Szándor Kowacz című regényemnek. Akkor fel sem merült bennem ilyesmi. Figyelmesen hallgattam őt és szorgosan jegyzetelgettem a legkülönfélébb dolgokat: jegyzeteim elvesztek, ami élesen belém vésődött, az egy dal kezdete:

Gorom jezdi kralewitiu Marko,
Gorom jezdi i gorom biesiada... etc.⁴²

Vízkereszt ünnepén Sava Simićnél régi szokás szerint összegyűlt néhány szerb, akiknek politikai meggyőződése nem különbözött vendéglátójukétól: az asztalra harmincéves niegotini bor került, ettek, ittak, énekeltek, „egyszóval vidámkodtak”. Én is ott voltam, édes bort ittam, államon lecsorgott, torkomon lecsúszott. A fajrokonok ugyancsak közel kerültek a szívemhez. Mégis jelentős véleménykülönbség választott el bennünket. Azt állították, azért tartanak Ausztriával, mert azt remélik, hogy segítségével megzabolázhadják a dölyfös magyarokat és biztosíthatják nemzeti jogaikat. Én arról igyekeztem őket meggyőzni, hogy a hozzájuk viszonyított számarányuknál fogva, s a harci zászlajukra tűzött szabadságeszme miatt se tudják őket elnyomni; s hogy rájuk nézve az osztrák állameszme veszélyesebb, mint a magyar, amely nem oly szövevényes, nem oly hatalmas és külső támogatásra sem számíthat. Ebből eredően egy ilyen állam részéről jóval nagyobb a hajlandóság a nemzetiségek egyenjogúságának biztosítására. Ezt magyarázgattam és bizonygattam. Ők sérelmeikkel és panaszaikkal álltak elő, amelyek igazát lehetetlenség volt nem elismerni. Az osztrákok nem fukarkodtak a nagy ígéretekkel. Ők hittek bennük; én nem. A dolog egyszerű, a magyar hatóságokkal szemben érzelmeiket és néphiedelmeiket tartották pajzsul, s ez azt a gyanút keltette, mintha az ellenséges oldallal tartanának. Úgy éreztem, ezt a bonyodalmat nem nekem kell megoldanom. Vitába szálltam velük, hallgattam bizalmas beszélgetéseiket, s azokat megtartottam magamnak, s örültem, ha olyan dolgokat közöltek velem, amelyek élénken foglalkoztattak. Az a hónap, amelyet Sava Simić házában töltöttem, egyfajta bevezető volt a déli szláv népek tanulmányozásához, amelynek a későbbiek során átadtam magam. Közvetlenül e bevezető tanulmánynak köszönhetően jelent meg előbb a Szándor Kowacz című regény, majd ezt követően közvetten: az Uskoki, a Narzeczona Harambaszy, a Dachijsczyzna, a Rotulowicze című munkák. Figyelmem ez irányba fordult, a déli szlávság mágnesként hatott rá.

⁴² Markó királyfi (Kraljevic Marko) a bolgár, szerb, horvát népköltészet főhőse a török elleni harcok idejéből.

Simičet családszerető embernek ismertem meg: volt felesége, voltak gyermekei, akik eleinte gyanakodva néztek rám, később azonban olyannyira a bizalmukba férköztem, hogy mindig nagyon kedvesen fogadtak. Simiç asszony soha nem engedett el a szolgálatba anélkül, hogy tarisznyámat tele ne pakolta volna élelemmel és ingyencségekkal.

Aradon előőrsi szolgálatot láttunk el. Az ostromzárat Máriássy ezredes vezette, aki nem különösebben volt jártas a hadimesterségben. Az ostromzár csak Wysocki megérkezése után vált szorosabbá azzal a céllal, hogy az erődöt kiegészítéssel vegyék be. Erre azért volt szükség, mert a várat körülfogó haderő nem volt elégséges az ostrommunkálatokhoz. A kaszákkal, vasvillákkal, vadászpuskákkal vagy pisztolyokkal felfegyverzett gubás parasztokból álló nemzetőrség alkalmatlan volt a reguláris katonai szolgálat ellátásához. Ráadásul nem sokkal megérkezésünk után a székely zászlóaljat is elküldték Erdélybe, ahol Bem vette át a főparancsnokságot. Egyedül mi képeztük a reguláris haderőt: a háromszáz főnél alig többet számláló gyalogság és lovasság. Küldtek egy csekélyebb, jól fegyverezett, de alig kiképzett honvédcsapatot is. Velük se lehetett komolyabb akcióba kezdeni, legfeljebb csak arra voltak alkalmasak, hogy az élelem bejuttatását az erődbe megakadályozzák. Ebből a célból az erődrendszert őrlánccal és ágyúütegekkel vették körbe. Az ágyúk tömör vasgolyókkal rombolták a sáncokat; a várba pedig gránátokat, bombákat lőttek a tarackokkal. Az őrszemek arra ügyeltek, hogy az erődítmény semmilyen kapcsolatot ne tarthasson a külvilággal, s e célból hármass őrlánccal vették körül. Az első vonalat őrszemek, a másodikat őrhelyek, a harmadikat őrzáratok felügyelték. A járőrök és az őrzáratok szünet nélkül mozgásban voltak. Az őrségváltás óránként történt.

Az őrláncot éjszaka egészen az erődítményig tolták, s azt a lehető legszorosabb abroncsba fogta, úgy hogy az éji csendben hallani lehetett a sánc tetején járkáló osztrákok lépteit. Őrségváltás idején a mi őrszemeink és az osztrák őrk rendszerint keresetlen szavakkal illették egymást. Ez utóbbiak a szolgálati szabályzathoz tartva magukat a vonításhoz hasonló elnyújtott éneklő hangon adták át egymásnak a szolgálatot: Patrol vorbe! A mieink gunyoros hangon utánozták a kiáltást megfűszerezve azt más egyébvel is, mire ők gyalázkodva válaszoltak. Még egymásra is lőttek volna, ha nem tiltják. Ennek ellenére az osztrákok többnyire nem állták meg lövöldözés nélkül. Ehhez még kirohanások is társultak, amihez a helyőrség nemegyszer folyamodott, hogy az ostromlóknak ütegállásait megrongálva és ágyúit beszögezve ártson. Kirohanásra ritkán került sor, ott pedig, ahol a légió adott őrséget, egyetlen egyszer se. Ennek ellenére az ostromlottak nem egyszer okoztak nekünk olyan fajta meglepetést, amelyről az alábbiakban beszámolok. Egy éjjel rám esett a sor, hogy az őrzáratot vezessem. Két

katona élén jártam végig az őrszemeket, megadva a jelszót és megkérdezve, mi történt. Éppen a Górecki nevű,⁴³ szép szál legény által elfoglalt őrhelyhez közeledtem. Az ösvény egy halomnak vezetett felfelé, ahol meg kellett állnom, hogy a silbak kérdésére – Állj! Ki jön? – válaszolhassak. Éppen a számat készültem kinyitni, hogy a kérdésre válaszoljak, amikor a sáncok tetején kettőt villant és dörgött – engem és társaimat tetőtől talpig beborított a szétfröccsent hó. Ebben a pillanatban válaszoltam: – Patrul! – Górecki pedig hangosan tagolt szavakkal kiáltotta:

– Őrjárat állj! Altiszt előre lép!

Az őrjárat fogadása a silbak részéről kellő időben és akadálytalanul megtörtént, akárcsak az előírásosan megadott jelszó.

Az osztrákok oly káromló és gyalázkodó szavakkal árasztottak el a sánc tetejéről, amelyek megismételhetetlenek. Kudarcot vallottak velük. Nappal az őrjárat szokásos találkozási pontjára irányítottak két kartáccsal megtöltött ágyút, hogy a dombot ellenőrző őrjáratot elsöpörjék. Nem jártak sikerrel. Ez felbosszantotta őket; még jobban a mi hidegvérünk, amellyel az ilyfajta meglepetéseket fogadtuk. Attól a kérdéstől: „Állj! ki jön?”, addig a válaszig, hogy „Őrszem!” legfeljebb egy szempillantás telhetett el, ennek ellenére a kérdés és a válasz között a két kartáccsal töltött ágyú eldőrdült. Szerencsére a tüzekek kissé alácéloztak, s a kartácsok, ahelyett, hogy belénk csapódtak volna, csak hóvihart támasztottak.

Az erődítmény időnként tüzesőt zúditott ránk, ágyútűzzel árasztotta el a várost. A lövedékek elérték a piacteret, s azon is túljutottak. Éjjel egy gránát – a jelentős távolság ellenére – Sava Simićék házába is becsapott, átütötte a tetőt, a mennyezetet és a pitvarban robbant fel. A család a pincében töltötte az éj hátralévő részét. A lőtávolságon belüli házakat elhagyták a lakók, és alig akadt ház, amelyet belövés ne ért volna. Az osztrákok megkísérelték felgyújtani a várost. Egy ízben sikerült nekik tűzvészt kelteni. Bennünket is kiparancsoltak az oltáshoz. Ágyúgolyók záporában oltottuk a tüzet, a lövedékek nyomán újra és újra szikraszökőkutak támadtak. De megtettük, ami tőlünk tellett. A tűz elemészített néhány házat, de a város megmenekült.

Az ostrom elhúzódott. Nekünk ebből az lett a hasznunk, hogy mint katonák belejöttünk a szolgálatba, különösen az előőrsibe. De ez untatott bennünket. A szolgálaton és a mustrákon kívül rengeteg szabad időnk maradt, amellyel nem

⁴³ Valószínűleg Szymon Góreckiről van szó, akit 1847-ben tizenhat évi sáncmunkára ítélték, mert részt vett az 1846-os galíciai megmozdulásban. 1848 márciusában amnesztiával szabadult, s novemberben belépett a Wysocki őrnagy által Pesten szervezett lengyel zászlóaljba.

tudtunk mit kezdeni. Nekem ott volt Simić könyvtára, amelyben rengeteg érdekes olvasnivalót találtam. Bajtársaim rendelkezésére nem állt ilyen forrás, s úgy ütötték agyon az időt, ahogy tudták: egyesek kártyáztak, mások vitatkoztak. Az a különbség, amely az első és a második század között fennállt, bőséges vitanyagot biztosított. A különbség nemcsak a számokban rejlett, hanem abban, hogy az első főként a Lengyel Királyság menekültjeiből, a második galíciaiakból állt. A királyságiak magukat jobbagnak tartották a galíciaiaknál – és viszont. Ebből támadtak a viták és veszekedések, amelyekben én már azon egyszerű oknál fogva se vettem részt, hogy egyikőjükhöz se tartoztam. Egyetlen voltam a gyalogságban, aki a Dnyerper vidéki Ruténiából származott. Voltunk onnan többen is, de azok egy része beállt a lovassághoz, más része Pesten maradt, ahonnan, miután az osztrák hadsereg elfoglalta a fővárost, az északi megyékbe mentek, ahol szintén sor került lengyel gyalogság és lovasság szervezésére: az előbbi Idzikowski,⁴⁴ az utóbbi Tchorznicki⁴⁵ parancsnoksága alatt. Nekik is hozzánk kellett volna csatlakozniuk. Ismerőseim közül Faustyn Dobrzyńskin⁴⁶ kívül senki más nem volt ott. Vele Odesszában találkoztam: zenészcsaládból származott, de ő maga semmilyen hangszeren nem játszott. Rajta kívül egyetlen bajtársamhoz se fűzött semmilyen emlék, legfeljebb a Lembergől a határig tartó utazás. Bizonyára ezért húzódtam félre, s nem vettem részt a vitákban, amelyek a származás körül lobbantak fel, majd fokozatosan mind nagyobb lángot vetettek és az első adandó alkalommal haragra lobbantottak. Alkalom pedig sokféle adódott. Például az is, hogy kezdetben századonként csak két tisztünk volt: egy százados és egy főhadnagy. A hadnagyi posztot altisztek töltötték be. Amikor őket hadnagyokká léptették elő, helyükbe négy őrzetöt tettek meg altisztnak. Ez elégedetlenséget keltett. Mindegyik úgy vélte, hogy rászolgált az altiszti poszt betöltésére, és mindegyik úgy érezte, hogy mellőzésével sérelem érte. Ez sokfajta szóbeszédre adott okot. De komolyabb ok is akadt.

⁴⁴ Idzikowski, Tadeusz (1793–1858 után): mint az 1830–31-es lengyel szabadságharc tisztje az emigrációban a belga hadsereg főinstruktora. Magyarországon honvéd őrnagyi rangban előbb a felső-tiszai hadtest egyik dandárjának parancsnoka, 1849 márciusától a 2. lengyel zászlóalj szervezője, majd dandárparancsok az északi hadseregben. Július elejétől alvezet.

⁴⁵ Lásd Fredro: 3. lábjegyzet.

⁴⁶ Dobrzyński, Faustyn 1848 novemberében lépett be Wysocki őrnagy Pesten szerveződő zászlóaljába. A Żółtowski százados-vezette 3. század katonájaként 1849 januárjában részt vett Kassa környékén és a Felső-Tisza vidékén folyó harcokban. Június közepétől hadnagyként szolgált a 3. lengyel zászlóaljban.

Az első századba belépett néhány úrfi vagy legalábbis olyanok, akik magukat annak tartották. Egyiküknek volt szolgája is, aki urával együtt lépett be a seregbe, s tett eleget eredeti hivatásának nemcsak urát, hanem annak barátait illetően is. Közte és az utóbbiak között valamiféle kényes nézeteltérés támadt, amely valami módon Matczyński századost is érintette. Nem tudom, mi volt a botrányos vita lényege, s hogy kinek volt igaza. Csak azt tudom, hogy miként zárult le az ügy. Matczyński az elé a döntés elé állította a lakájt, hogy vagy távozik a seregből, vagy hagyja magát megbotoztatni. A százados, úgy látszik, ebben szerette volna kedvét lelteni. A lakáj belement, s hagyta magát megbotoztatni. Így a seregben maradt, ahol aztán elkürtölte, hogy mifajta sérelem érte. Az eset óriási felháborodást keltett, s joggal, mert Matczyńskinak nem volt joga a légióban tiltott testi fenyítés eszközéhez nyúlni még akkor se, ha ez az érintett beleegyezésével történt. A megbotozott nem maradhatott tovább a seregben; eltávolították; ezzel együtt azonban Matczyński posztja is megingott. A légió az eltávolítását követelte. Egy e céllal összeálló küldöttség ment Wysockihoz és azzal a válasszal jött vissza, hogy az ügy máris megoldódott: Matczyński kilépett a légióból. Helyét a század élén Józef Jagmin főhadnagy foglalta el.⁴⁷ Litván volt, az azon fajták közül, akit Sienkiewicz Podbięta⁴⁸ alakjában megrajzolt, azzal a különbséggel, hogy Jagmin nem volt vallásos.

A botrányos nézeteltéréstől azért tartottam távol magam, mert jobban érdekeltek a szerb dalok, mint a viták. Azon kívül sajnáltam Matczyńskit, aki jártas volt a katonai mesterségben, és vitézül festett a század élén. Az eset mégis megtörtént: és ami történt, nem sok jóval kecsegtetett a jövőre nézve, azért, mert mintha a seregben eluralkodó pártoskodásra. A légió szünet nélkül vitatkozott és delegációt választott. Igen, a sikeres kezdet megannyi vitát és deputációt szült, ami harcvonalon az ellenség közvetlen közelében számtalan veszéllyel fenyegetett volna, ha a légió továbbra is Aradnál marad. A megoldás eszközét a légió elvonulása jelentette, amelyre 1849. január végén vagy február elején került sor.

Éppen akkor ért Aradhoz Damjanich Jánosnak a Bánságból északnak vonuló hadteste,⁴⁹ amely néhány gyalogoszászlóaljából, néhány huszárszázadból és két

⁴⁷ Jagmin, Józef (1810–1877): részt vett az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. 1848. november 21-től hadnagy a Wysocki őrnagy által szervezett lengyel zászlóalj 1. századában, majd főhadnagyként Matczyński leváltása után ennek parancsnoka. Május végétől százados az 1. lengyel zászlóaljban.

⁴⁸ Podbięta, Longinus – Henryk Sienkiewicz *Tűzzel-vassal* című regényének egyik, litván származású hőse. Valóságban is létező történelmi személy.

⁴⁹ Damjanich János tábornoknak a Közép-Tisza térségébe tartó bánsági hadosztálya 1849. január 23-án ért Aradhoz, ahol csatlakozott hozzá a lengyel légió. Február elején vonult tovább.

gyalogütegből állt. A gyalogság nagyobb részét honvédek alkották, de akadt néhány reguláris zászlóalj is, többek között az egyik a Waza nevű sorgelegezredhez tartozott. A Pikéty ezredes⁵⁰ parancsnoksága alatt álló lovasságot, régi huszárszázadok alkották, amelyek élén nagyobb részt német tisztek álltak. Róluk nem lehetett tudni, miként viselkednek, ha az osztrák hadsereggel kell megütközniük. A Bánságból jöttek, ahol a törvényes hatalom elleni szerb felkelés lecsillapítására folyt a háború a magyar korona nevében. A háború elhúzódása során a törvényesség megkérdőjeleződött, felmerülhetett, hogy azt talán mégis az osztrákok képviselik. Emiatt nem lehetett tudni, hogy mit tartanak felőle a huszárokat vezető német tisztek.

Damjanich hadteste néhány napot maradt Aradnál. Híre kelt a vár megrohanásának is. De ez megmaradt a lábra kapott hírek szintjén. Nagy örömeinkre megtudtuk, hogy a légiót beosztották a hadtesthez, és hamarosan elvonulunk. A gyalogságot Leiningen dandárjába osztották be.⁵¹ Ütött a távozás órája. Elindultunk.

Ez örömmel töltött el mindnyájunkat, beleértve engemet is, noha Simicének köszönhetően kivételes helyzetben voltam. Míg mások unatkoztak és civakodtak, én nem. Minden pillanatban találtam magamnak elfoglaltságot, voltak barátaim, s helyzetem, amelyet én is alakítottam, elégedettséggel töltött el. Csábított a harctéren vívandó háború újdonságának varázsa, noha fájó szívvel váltam meg attól a családtól, amelyhez engem semmi más nem fűzött, mint hogy érdekeltek azok a dolgok, amelyeket az szívügyének tartott. A Simic házaspár és gyerekek könnyezve és áldások közepette vettek tőlem búcsút. Simic félrevont és csendben a következőket mondta:

– A háború rátok nézve rosszul is végződhet: ez esetben, ne feledd, házunk mindig nyitva áll előtted... Érted?... – tette hozzá sokat sejtető kézmozdulattal.

Vonulásunkat nem tudom napról napra híven felidézni. Aradtól Szentesisig a Tisza partján mentünk. Ekkor került rám először a sor, hogy nyílt tűzön konderban főzzek levest a szakaszomnak. Úgy elsóztam, hogy ehetetlen volt. Tágas és gazdag magyarok-lakta falvakon vonultunk át. A házakban bőség honolt. Oly helyekre szállásoltak be bennünket, ahol házigazdáinkkal csak mutogatással tudtuk megértetni magunkat. Különféleképpen fogadtak bennünket: volt ahol

⁵⁰ Pikéti Ágoston (korábban: Pigetty Gusztáv) (1805–1876): a 2. (Hannover) huszárezred parancsnoka volt mint ezredes. A szolnoki ütközetben a hadosztály lovasságának parancsnoka.

⁵¹ Leiningen-Westerburg Károly (1819–1849): 1849. január közepétől őrnagyként a bánsági hadosztályba beosztott 19. (Schwarzenberg) gyalogezerd 3. zászlóaljának parancsnoka. A szolnoki csatát követően léptetik elő alezredessé, és lesz dandárparancsnok.

vendégszeretettel, másutt nem feltétlenül úgy, kérdéseinkre: kenyér? hús? bor? szalonna? rendre azt a választ kaptuk: nincs, lelkem, nincs, galambom.⁵² Noha mindenük volt. A szemet szűrő szokások közül mindenekelőtt a férfiak henyesége tűnt fel. A magyar ember, panyókára vetett hatalmas subájában egész télen át semmi mással nem foglalkozik, mint hogy a kemencénél gubbaszt. Az asszonyok sűrögnek-forognak, takarítanak, főznek és egy egész hónapra való kenyeret sütnék. A kenyértésztát kukoricaliszttal kevert búzalisztból dagasztják, s akkora cipót formálnak, amely nagyobb, mint a prądniki kenyér.⁵³ Ezek a kenyerek frissen nagyon ízletesek, de ha kiszikkadnak, baltával kell őket felvágni. A szalonna fontos szerepet játszik a magyarok életében, nemcsak étékül szolgált, hanem a haját és a testet is vele kenik be, emellett a gazdagság fokmérője is. A lányos gazda a padlásgerendára közszemlére aggatott paprikás és füstölt oldalszalonnákban készíti a hozományt. Az egész falu tudja, hogy mely eladó leányzó hány oldalszalonnát ér. A ház két szobából áll, amelyeket pitvar választ el egymástól. A pitvarból lép ki az ember az udvarra és a kertbe, lép be a jobbra és balra eső szobába. A pitvar közepén tapasztott, fűzőlapos tűzhely vagy nyitott tűzhely áll. A szolgáló egyebet se csinál, mint főz. A szobákat hatalmas búbos kemencékkel fűtik, amelyet a családnak téli pihenőhelyül szolgáló széles, alacsony padka övez. A kemence elfoglalja az ajtó melletti egész szobaszegletet. A falnál dunnákkal és párnákkal plafonig beágyazott és hímzett vagy kivarrt takaróval borított díszes ágy áll. Az ágyban általában senki se alszik. Alváshoz más ágyak szolgálnak, amelyek az udvar felőli fal mentén sorakoznak. A bútort az asztalokból és egyszerű hokedlikből áll.

A falvak, mint mondtam, hatalmasak, s több ezer lakosúak. Végláthatatlan szántók övezik őket, amelyeket a kora tavasztól késő őszig tanyákon lakó parasztok művelnek meg. Nem egy falu templomtornyán óra látható. Az óra a település gazdagságáról árulkodik. Az óriási falvakban piactér s több fogadó és bolt található. A falusi házak takarosak, egyenlő távközökben állva sorakoznak a hosszú, széles és egyenes utak két oldalán. A házat a hozzájuk tartozó kerttel és udvarral együtt magas kerítés övezi.

Szentes (lengyelesen kiejtve: Sentesz) városnak számít, holott mégiscsak falu. Városi jelleget az itt, más helységektől eltérően, nagyobb számban élő zsidók adnak neki. A Tisza elágazásánál fekszik, amely nádassal és füzekkel benőtt lápok között folyik. Szentestől gátszerű földút vezetett a folyóhoz. Ezt az utat kellett őriznünk.

⁵² A lengyel szövegben is magyarul szerepelnek.

⁵³ Krakóban sültött hatalmas kerek rozskenyér, amelynek súlya elérheti a 14 kilogrammot is.

Hogy a dolgok állását tisztázzuk, pár szóval felvázolom, miként alakult a magyar-osztrák háború télen.

Az osztrák csapatok még az ősszel elfoglalták Pestet és hadműveletüket a Tisza irányában folytatták, e folyó jobb partjáig elárasztva az országot. Az osztrák had főparancsnoka Windisch-Grätz herceg volt. Hogy Pest elfoglalása után az osztrák vezér miért nem kelt át csapataival a Tisza bal partjára, az soha meg nem fejthető titok marad. Nem tartotta volna alkalmatosnak a télen vezetendő hadjáratot? A forradalom összeomlására számított. A Debrecenben berendezkedő magyar kormány hatalmas energiával fogott neki a fegyveres erők megszervezésének és a tavaszi hadjárat előkészítésének. A fegyvergyárak és ágyúöntő műhelyek lázas tevékenységbe kezdtek, a honvédszászlóaljok, a lovasszázadok és ágyúütegek, mintha gombamód a földből nőttek volna ki, s egykettőre hadtestekbe szerveződtek, amelyek mintaszerű buzgalommal gyakorlatoztak. A haditerveket a kormány felkérésére és ellenőrzése mellett hozzáértő emberek dolgozták ki. Két ilyen felkészült ember jött szóba: Vetter tábornok⁵⁴ és a tél folyamán Magyarországra érkezett Henryk Dembiński tábornok.⁵⁵ Elsőként azt kellett eldönteni, milyen

⁵⁴ Vetter Antal (1803–1882): 1848 novemberétől tábornokként szervezte a honvédsereg vezérkarát, s december elejétől a hadügyminisztérium tábornoki osztályának főnöke. Kossuth első számú katonai tanácsadója. Az 1849. január eleji pesti haditanácson ő javasolta, hogy a honvédsereg főerőit a Tisza mögött vonják össze. Március 8-tól altábornagyként a fel-dunai hadsereg főparancsnoka a hónap végéig.

⁵⁵ Dembiński, Henryk (1791–1864): 1806-tól a bécsi Hadmérnöki Akadémia hallgatója. Miután 1809. április 6-án Ausztria hadat üzent Franciaországnak s így az 1807-ben Napóleon partfogásával megalakult Varsói Hercegségnek is, Dembiński hátat fordított az osztrák hadseregnek s közlegényként belépett a Varsói Hercegség 5. lovas vadászszerebébe. Az 1830–31-es lengyel szabadságharcban is határozatlanság jellemezte. Legmaradandóbb fegyverténye, hogy a szabadságharc hanyatló szakaszában egy hadosztályt az orosz vonalakon át 23 napig tartó erőltetett (vissza)vonulással Varsóba vezetett Litvániából. A csapata élén s több száz orosz fogollyal augusztus 3-án a lengyel fővárosba bevonuló Dembińskit óriási lelkesedéssel fogadták. Foglya volt Panyutyin orosz tábornok is. Őt azonban Samuel Rózycki ezredesnek a visszavonulás során július 27-én Dembińskihez csatlakozott önálló hadteste fogta el. A „litvániai visszavonulás” révén Dembiński óriási elismertségre tett szert. Ennek köszönhető, hogy augusztus 11-én fővezérré választották. Miután azonban a lengyel hadsereget harc nélkül visszavonta Varsó alá, augusztus 19-én megfosztották posztjától. Ettől függetlenül Dembiński lett a lengyel emigráció leghíresebb tábornoka, aki Kossuth meghívására 1849. január közepén érkezett Magyarországra. Február elején altábornagyként négy honvéddadtest fővezére. A kápolnai csata után leváltják. Április közepétől a szerveződő északi hadsereg parancsnoka. Állásáról május 24-én leköszön, de a sereget csak június 18-án hagyja el, s ezzel majdhogynem megbénítja Wysocki hadseregearancsnoki működését. Július elején a névleg fővezérré kinevezett Mészáros Lázár vezérkari főnöke. Július

hadjáratot folytassanak: védekezőt vagy támadót? Az utóbbi mellett döntöttek. Aztán az került terítékre, hogy mi módon folytassák azt. Az osztrákok által ellenőrzött hadműveleti terület olyan háromszöget alkotott, amelynek csúcspontját Pest alkotta, az alapját pedig a Szolnok és Kápolna között húzódó vonal. Szolnokonál a Tisza bal partján az osztrákok sáncokkal megerősített hídfőt építettek ki, hogy majd ott keljenek át a folyón. Erre támaszkodott a jobb szárnyuk. Magyar részről a támadó mozdulat abban állt, hogy az osztrák hadakat a jobb vagy a balszárnyukon rohamozzák-e meg. E tekintetben eltérőek voltak a vélemények. Dembiński amellet kardoskodott, hogy a jobb szárnyat kell támadni.

A hadjárat a másik terv megvalósításával kezdődött. E célból Damjanich hadteste elfoglalta a Szolnok alatt fekvő Szentest, és ezzel lehetővé vált, hogy az ellenség jobbszárnyának átkarolásával kezdjünk támadó hadműveletbe. E hadműveletet kétszer kísérelték meg. Először Szentesről kimozdulva, majd megérkezésünk után nem sokkal a Szolnok és Szentes között fekvő faluból, Cibakházáról elindulva. Mindkét esetben félbeszakadt a menet, és visszatértünk. Szentesről a jég hátán keltünk át a Tiszán. Bevonultunk Csongrádra, majd másnap ismét visszatértünk Szentesre, ahol egy zsidónál szállásoltak el, és egy este órákon át hallgattam a házigazdám és egy gyalog érkezett és távozott, csavargóképű vándor zsidó között folyó érdekes beszélgetést. A beszélgetés tengelyében Spinoza állott.⁵⁶ A Cibakházából kiinduló vállalkozás fatális körülmények között történt. Egy frissen épített hídon keltünk át a folyón, majd egész nap meneteltünk, s éjszákára letáboroztunk. A nappal hideg volt; déltől esni kezdett az eső, s bőrig áztunk. Este fagyott. A tábornok mellett se felmelegedni, se megszáritkozni nem volt módunk. Azzal telt el az éj, hogy testünk hőháztartásával próbáltunk fölmelegedni.⁵⁷ E célból egymás mellé feküdtünk, s a rétegesen egymásra rakott köpenyekkel takaróztunk. Ezt „gépszerű alvásnak” hívják. Ily módon pihenhattunk egy kicsit. Másnap, visszafelé menet megismétlődött az előző napi időjárás, de magasabb fokon; reggel olvadt, majd permetegszerű, sűrű eső esett, este pedig oly erős volt a fagy, hogy átjegesedett tőle a köpenyünk szárnya. Cibakházával átellenben egy réten állapodtunk meg, s parancsba adták, hogy verjünk tábornok. Nekifogtunk, hogy tüzet gyűjtsunk. A nedves fa nem akart meggyulladni. Kétségbeesés vett rajtunk erőt. A folyó túlpartján terült el a falu, a hídon örök álltak, akik minden-

---

végétől a Szegednél összevont déli hadsereg főparancsnoka. Állásáról – az Arad felé történő visszavonulás elszabotálása miatt – Kossuth augusztus 9-én leváltja.

⁵⁶ Spinoza, Louis Jakobs (Baruch) (1632–1677): a zsidó filozófiatörténet kiemelkedő alakja. Fő műve az 1665-ben írt *Etika*.

⁵⁷ A kudarccal végződő támadási kísérletre 1849. március 16-án és 17-én került sor.

kit feltartóztattak, aki a táborot elhagyta. Miután leszállta az est, a katonák tömegével tódultak a hídra, s ügyet sem vetve az őrségre elárasztották a falut, s befurakodtak a házakba, amelyekben tűt se lehetett leejteni. Kilenc óra körül megszólaltak a dobok. Indulást parancsoltak. Ez jobban ínyünkre volt, mintsem hogy a táborban maradjunk. Meneteltünk az egyre sűrűbb hóesésben. Kijelöltek a század szállásmesterének. Az ulánusok szállásmestereivel együtt vágtunk neki az útnak. Ők lovon, én gyalog jutottam el Törökszentmiklósrá, ahol rajomat abban a házban kvártélyozták be, ahol egy fényárban úszó ravatalon halott feküdt. Ő a ravatalon pihent, mi pedig ott, ahol éppen tudtunk. Oly mélyen aludtunk, hogy nem hallottuk, amikor a halottat elvitték, pedig az nem mehetett a pap és a templomszolgák éneke nélkül, amellet bizonyára mozgásuk is zajjal járt. Törökszentmiklóson alaposan kipihentük magunkat. Aztán kezdetüket vették a menetek és az ellenmenetek.

Mindezek homályosan élnek emlékezetemben, mivel mindig csapnivaló időben meneteltünk, s másra sem gondoltunk, mint a pihenésre. Mégis élesen emlékezetembe vésődött egy pillanat, amelyet lehetetlen elfelejteni. Egy nagy faluban töltöttük az éjszakát, s a nappalt is ott pihenéssel. Híre ment, hogy hadtestünkhöz⁵⁸ osztották be a kilencedik honvédzászlóaljat, amelyet sapkájuk vörös színéről veressípkás zászlóaljnak hívtak. E Kassáról származó zászlóalj néhány bátor tétével nagy hírnevet vívott ki magának. Hallottunk róla, s kíváncsiak voltunk rá. Kíváncsiságunkat hamarosan csillapíthattuk, mivel éjszakára a faluba bekvártélyozott zászlóalj menetoszlopban közeledett, hogy helyét elfoglalja. Amikor benünket menetkészen a faluból kivezettek és az út menti téren felsorakoztattak, úgy gondoltuk, hogy a vörössípkások arra fognak elvonulni. Amint lábhoz tett fegyverrel vártunk rájuk, az úton feltűnt egy öregasszony, akit egy fiatal lány vezetett kézen fogva. Az asszony egyre közeledett; észrevettük, hogy vak. Arcvonalkhoz ért, kinyújtotta kezét és ujjaival végigsimított egy katona mellén. Félig megfordulva, karját és tekintetét az égnek emelve megszólalt:

– Köszönöm neked, uram, hogy halálom előtt lengyel katonát érinthettem...

Mindezt lengyelül mondta. Alig hangzottak el szavai, ütemes menetdobszó verte fel távolban a csöndet, és az úton feltűnt a vörössípkás zászlóalj éle. A lány elvonszolta az öregasszonyt; mindketten szapora léptekkel átvágtak az úton. Soha többé nem láttuk őket. Figyelmünket a vörössípkások kötötték le.

A híres csapat nem festett oly deli férfiak hadának, mint feltételeztük. A hadsorokat alkotó férfiak rendkívül vegyes képet mutattak a magasságot, testsúlyt, arckifejezést illetően. Hármassorokban haladtak el mellettünk. A szálfatermetű

⁵⁸ A 9. honvédzászlóaljat március közepén Wysocki ezredes hadosztályába osztották be.

mellett alacsony haladt, a jóvágású mellett poszka. Felfedeztem egy köpcös, jól fésült úriembert, aranykeretes szemüvege fölött kackiásan félreacsapott vörössipkájában; mintha a kisvárosi női szívek hódítóját bújtatták volna angyalbőrbe. A másik meg úgy festett, mint egy kiugrott pap. A többséget tejfelesszájú legénykék alkották, akik szinte meggörnyedtek a nehéz puska alatt. Bizonytalan, imbolygó léptekkel haladtak. Üdvivalgással köszöntöttük őket:

Éljen a vörössipkás!⁵⁹

Éljen a lengyel! – hangzott válaszul. De e kiáltást nem hatotta át makulátlan őszinteség, akadozva távolodott, majd elhalt. Szóval a vörössipkások nem tettek ránk különösebben jó hatást. Másoknak képzeltük el őket, sokkal delibbeknek. A további menetet velük együtt tettük meg, s hamarosan mindnyájan ugyanazon a Cibakházán találtuk magunkat, amelyet szerencsétlen hadi vállalkozásunk emlékeztetéssé tett.

Kvártélyainkat túlszűfolttság jellemezte, ellátásunk akadozott, és előőrsi szolgálatokkal gyötörték bennünket. Rajomat a magyar Wasa zászlóalj⁶⁰ egyik rajával egy lakásba szállásolták be. Egy cigány honvéd, nem tudom, miért, megszeretett, s ki tudja, miként szerzett halakból készült étekkel kínált rendszeresen. Három napot töltöttünk e helyen. Az első éjszakát előőrsi szolgálatban, a másodikat a falu őrházában töltöttem, a harmadikon, szándékom szerint, szerettem volna alaposan kialudni magamat. Tervemet keresztülhúzta az a parancs, amely átkelni rendelt a hídon, és egész éjszaka tartó menetet írt elő. Ez kellemetlen meglepetésül szolgált számomra. Úgy éreztem magam, mint akit agyonvertek. De menetelnem kellett, menetelnem a bornyú ütemet jelző súlya alatt, miközben a puskát jobb vállamról a bal vállamra, bal vállamról a jobb vállamra tettem, hogy keresztcsontom és vállaim sajgását enyhítsem. Mert kegyetlenül sajogtak! Mindemellett letaglózott az álom. Menet közben el-elbóbiskoltam, s hirtelen arra ébredtem, hogy el akarok esni. Egész éjszaka csak egyetlen rövid pihenőt engedélyeztek, ami feldühített. Összeestem a kimerültségtől és az álomosságtól, s csak a pirkadat ébresztett fel.

A napfelkelte kirajzolta előttünk a messzeségben hosszan elnyúló város panorámáját, amelyet tőlünk lejtősen aláhullámzó, majd amerre a szem ellát, kiemelkedő, szántóföldekkel borított tágas fennsík-kettős választott el tőlünk. Jobbra folyt a Tisza, balra a távolban erdőcskék látszottak; a körös-körül nyitott láthatáron falvak házai, amelyek közül itt-ott égbe szökött egy-egy templomtorony. Megállítottak és arcvonallal a városnak felsorakoztattak bennünket.

– Csata!...

⁵⁹ A lengyel szövegben is magyarul szerepel.

⁶⁰ A 60. (Wasa) gyalogezred 3. zászlóalja.

E szó végighullámzott a hadsorokon. E pillanatban elfelejtettem, hogy valaha is fáradt, nyúzott és álmos lettem volna. Egyből magamhoz tértem. Figyelmemet lekötötte az állásába ügető tűzéség, a lovak úgy húzták az ágyúkat, mint ekéket a szántóföldön. Azután a fejünk fölött a levegőben dalolgotó pacsirtákat figyeltem. Elrendelték, hogy nyomuljunk előre. Pár száz lépést tettünk meg, amikor a reggeli csöndet ágyúdörej verte föl. Az első ágyúlövést rövid szünetekkel követte a második és a harmadik. Aztán újra csend lett. Tekintetünket a városra szegezve nyomultunk előre. Aztán semmit se láttunk, majd egyszeriben az az érzetünk támadt, mintha mozgó lócák keltek volna életre és nyúltak volna el az átellenben húzódó fennsíkon: előttünk a mieink, s mögöttünk a város. Ez volt az a pillanat, amikor Damjanich a felsorakozott reguláris hadakat látva, habozott. A honvédek nagy többsége először került tűzbe. Így volt némi oka a bizalmatlanságra, és emiatt tévovázott, mi több, már a visszavonulásra is parancsot adott, de azt nyomban visszavonta, miután Wysocki a csata kimeneteléért felelősséget vállalt. Segédtisztjei azonnal megvitték a hadoszlopoknak a parancsot: „Előre!” s hogy a csatárláncok szétbontakozzanak az arcvonal előtt.

Zászlóaljunk jobbszárnyából két szakaszt küldtek csatárláncba. Csatárláncba szakadoztunk, s e pillanatban mindkét részről megszólaltak az ágyúk. Sietve nyomultunk előre, előbb lefelé haladva, majd fölfelé kapaszkodva a szemközti fennsíkra. Felbukkanásunkkor kézfegyverek sortüze fogadott bennünket, amely az arcvonalba fejlődött osztrák hadsorok adtak le, oly távolságból, hogy elle-neink arcát jól láttuk. Fülünk megtelt golyófütyögéssel, amely hasonlított a darázs-zúgáshoz. Puskánkat elsütve és megtöltve, majd ismét elsütve futottunk előre. Az osztrákok zászlóaljanként még egy sortűzzel köszöntöttek, mi „Hurrá”-kiáltással válaszoltunk és szuronyt szegezve rájuk vetettük magunkat.

Rohamunk mit se ért volna, ha nyomunkban nem jönnek szapora léptekkel az új hadoszlopok. Az osztrák parancsnok láthatóan nem feltételezett rólunk ily elszántságot. Így elrendelte a mielőbbi visszavonulást. A gyalogság gyors léptekkel húzódott vissza a városba, s a tűzéség is retirált. Bennünket megállítottak, míg jobbszárnyunkon Wysocki élére állt a harmadik zászlóaljnak, hogy megvesse lábát a városban.

E pillanatban Szolnok magasságában álltunk, egy ároknál, amelyen út vezetett keresztül. Tőlünk balra két zászlóalj állt. Egyikük a mezőn emelkedő kunhalm-mon piros foltot formált. A veressipkások voltak.

Hamarosan megparancsolták, hogy nyomuljunk az erdő felé. A várost jobbra magunk mögött hagyva haladtunk előre a szántóföldön, amelybe belesüppedt a lábunk. Összesen három zászlóalj nyomult így előre. Amikor a kunhalmot elhagytuk hullani kezdtek mellettünk az ágyúgolyók, amelyek beleragadtak

a puha talajba. Ott, ahonnan a lövedékek jöttek, kibontakozott a szemünk előtt a vértesekből és dragonyosokból álló osztrák lovasság csillámló vonala. Lassan haladtunk a ránk tüzelő ágyúk irányába. A kis erdő felől hirtelen előbukkant egy föld fölött lebegő pipacságyás. A látványt dzsidásaink zászlócskái keltették. Vértörő pipacsmezőként hullámoztak tova, majd egyszerre eltűntek. A helyükön porfelleg támadt – a porfelhő tova gomolygott és megállt. Gondoltuk, jobban mondvá, sejtettük, mi történt. Dzsidásaink rárontottak az osztrák lovasságra. A látvány meglendített bennünket. A zászlóalj parancsszó nélkül futott a szántóföldön. Elfűlő lélegzetünk is mind nagyobb gyorsaságra ösztökélt. Szállni szerettünk volna, villámgyorsan repülni, hogy segítséget vigyünk, mert láttuk, hogy óriási a különbség a mi kis lovasszázadunk és az ellenség két osztálya, vagyis négy nehézlovas százada között. Hirtelen elvágtatott mellettünk két század huszár. Föllélegeztünk, mintha kő esett volna le szívünkről, s a többiekkel együtt megállottunk. A két másik zászlóalj is megállt. Egy idő múltán láttuk, hogy azon a helyen, ahol a lovasság összezapott, az egymással viaskodó lovasok nyomán porfelhő csap fel, amely miatt nem tudhattuk, pontosan mi történik.

Hamarosan mindenre fény derült.

Miután az osztrákok a város előtt meginogtak, s a jobbszárnyunk elfoglalta a várost és balszárnyunk a Cegléd felé vezető visszavonulási út birtokbavételével fenyegetett, az osztrák csapatoknak nem maradt más, mint hogy gyors kiutat találjanak a kelepceből. Ezt a Szolnoknál a Tiszába ömlő Zagyva folyó völgye jelentette. E völgybe irányították a gyalogságot, a tűzértséget és a szekértábor, míg a lovasság két ágyúval állást foglalt, hogy a visszavonulást fedezze. A győzelem teljessé tétele érdekében a magyaroknak meg kellett támadniuk az ellenséges lovasságot. A feladat a huszárságra várt volna. A huszárokkal azonban az történt, hogy amikor harcrendbe felsorakoztak, szinte valamennyi tisztjük elhagyta őket azzal az indokkal, hogy nem akarnak a császári haddal megütközni. Helyükre altiszteket kellett állítani a csatatéren. Amikor a rohamra sor került, Pikéti ezredes azt mondta, nem tudja, hogy a huszárokat harcba lehet-e vinni; talán, ha az ulánusok mutatnák nekik az utat. Emiatt küldték az ulánusokat rohamra, s csak miután megütköztek az ellenséggel, követték őket a huszárok. Az ulánusok csaleteken szolgáltak, s alighanem valamennyien elestek volna, ha a csali nem válik be. Az osztrák lovasság helyben várta őket. Parancsnokuk⁶¹ a század rohamát látva állítólag ezt mondta:

⁶¹ Regelsberg von Thunberg, Josef alezredes, a 3. (Ferenc József) dragonyosezred parancsnoka, aki sebesülten fogságba esett. Miłkowski tévesen írja róla, hogy őrnagy volt és a vértések parancsnoka.

– Ezek vagy örültek, vagy lengyelek...

A dragonyosok és a vértések soraik közé engedték őket, s kardjukkal nekik estek. Helyzetük szerfelett kritikus volt.⁶² E pillanatban törtek rájuk a huszárok, az ulánusokat kiszabadították, a dragonyosokat és a vértéseket elsöpörték, s mindent zsákmányul ejtettek, ami a Zagyva folyó völgyében a kezük ügyébe esett. Egy ágyú kivételével az egész tüzérség a kezükre került a löszeres szekerekkel és a mozdonyokkal együtt. Ez tette teljessé a győzelmet. Csak a gyalogság siklott ki, de az sem teljes egészében. Több század tette le a fegyvert a hídfő sáncai között; s a városban is sokan estek fogságba.⁶³ A zsákmányt elvonultatták előttünk. Huszárok kísérték az ágyúkat, löszeres szekereket és a mozdonyokat, s közben véres kardjukat mutogatva éljeneztek. Szekereken szállították az elfogott osztrák tiszteket. Az egyikén szétvetetett lábakkal ült a vértések őrnagya sisakban és mellvértben. Rendkívül harcias kinézetű, nagy bajuszú, tagbaszakadt ember volt. A légió mellett elhaladva szemében megvetéssel nézett le ránk. Katonáink közül többen fityiszt mutattak neki.

Nagy öröm lett rajtunk úrrá.

VI. fejezet: Magyarországon

Szolnoknál aratott győzelmünk nagy hatással volt a magyar háború további menetére. Ez március 2-án, három nappal a Dembiński parancsnoksága alatt álló hadsereg által vívott kápolnai csata után történt.⁶⁴ Ez a csata ugyan nem hozott sikert a magyar fegyvereknek, de abban a tekintetben mégis nagy jelentőséggel bírt, hogy a magyarokat először vonták össze és vetették harcba kidolgozott terv szerint. Az osztrák balszárnny megtámadását előíró hadműveleti terv Dembiński műve volt. A Szolnok ellen intézett elterelő jellegű támadás eredménye diadal; a fiatal katona aratott diadalt az öreg fölött, a felkelő sereg a reguláris had fölött. A győzelem azt bizonyította, hogy a felkelők hadserege sikerrel mérkőzhet meg a reguláris hadakkal. Az ebből eredő erkölcsi haszon a háborúban nagy jelentőséggel bír. A honvédhad Kápolnánál nem zilálódott szét, Szolnoknál ragyogó győzelmet aratott. A fiatal sereg Schwechatnál megfutott, az ősz folyamán vívott

⁶² Władysław Poniński volt az egyetlen lengyel törzstiszt, aki megkapta a II. osztályú érdemjelet is a március 5-i szolnoki győzelemhez hozzájáruló lovasrohamáért és a tavaszi hadjáratban tanúsított vitézségéért.

⁶³ A császári csapatok közel ötszáz foglyot veszítettek.

⁶⁴ A szolnoki ütközetre 1849. március 5-én, tehát a kápolnai csata után hat nappal került sor.

ütközetek során nem tudta megtartani a tért, s most végre igazi katonaságnak érezhette magát; önbizalommal telt el, s önbizalmat keltett a vezetőikben is. Nagy győzelem volt.

Pár szót a magyar seregről. A forradalmi kormány maroknyi reguláris haderővel rendelkezett, amely nem haladta meg a 16.000 főt. Az országgyűlés elrendelte, hogy honvédség néven egy mozgó nemzeti gárda-jellegű őrsereget szervezzenek, azzal a megkötéssel, hogy az nem választhatta a tisztjeit. A tiszteket a kormány nevezte ki. A honvédtoborzás a szokásos sorozás útján történt. A fiatalembereket az osztrák mintára szervezett gyalogsághoz, lovassághoz és tüzérséghez osztották be. A lovasság svadronokból, ezredekéből, dandárokból, hadosztályokból állt; a tüzérség nyolc ágyúból álló ütegekbe szerveződött; a gyalogság az osztrák szervezeti rend szerint, de más néven működött. A szervezeti egységet a zászlóalj jelentette, s a négy századból álló zászlóaljokból szervezték a fél dandárokat, dandárokat és hadtesteket. A féldandár egy ezrednek, a hadtest egy hadosztálynak felelt meg. Egy hadtest általában 12.000 embert számlált és tizenkét zászlóaljból, két lovasezredből, két gyalogütegből és egy lovasütegből állt. A hadtesthez századonként több árkászt-hidászt osztottak be – nem kellő felszereléssel. A hadtestekből állt össze a hadsereg, amelyet fővezérek irányítottak.

Mivel mindezt emlékezetből írom, nem bízom magamban annyira, hogy megadjam, összességében milyen erővel rendelkezett a magyar hadsereg. Erejére csak a hadtestparancsnokok neveiből következtethetek. A következő nevek jutnak eszembe: Görgey, Klapka, Damjanich, Aulich, Gáspár, Kmety, Perczel.⁶⁵ Az utóbbiak ketten a déli hadszíntéren a rácok ellen harcoltak, de nem tudom, milyen erőekkel. Nem számítva a városi helyőrségeket és a komáromi erődöt, valamint Erdélyt, ahol Bem önálló parancsnokként működött, Magyarországra öt hadtest esett, s így mintegy 60.000 ember működhetett nyílt téren. Hadtestünk ennek részét képezte.

A szolnoki győzelem után még ugyanezen a napon újabb ütközetre számítottunk. A két vasúti megállóra fekvő Cegléden ugyanis egy osztrák dandár állt. Láttuk, ahogy a riadót jelző lövésre egy mozdony zakatolt el Cegléd felé. Ennek megfelelően a vasúti töltésnél sorakoztuk fel, s őrzáratokat küldünk ki. Parancsnokaink a szemhatárt fűrésztek távcsöveikkel. Amikor már magasan járt a nap,

⁶⁵ Miután Görgei Artúr tábornokot 1849. március végén ideiglenes fővezérré nevezték ki, helyét a VII. hadtest élén Gáspár András tábornok foglalta el. Az I. hadtest parancsnoka Klapka György, a II. hadtest parancsnoka Aulich Lajos, a III. hadtest parancsnoka Damjanich János tábornokok voltak. Perczel Mór tábornok ekkor a IV. hadtest élén a Bácskában folytatott hadjáratot a szerb felkelők ellen. A június végén tábornokká kinevezett Kmety György csak július közepétől harcolt hadosztályával Jelačić csapatai ellen.

délibábot láttunk, ellenséget azonban egy szálat se. A csata reggel kilenc körül fejeződött be. Legalább déli egyig tartottuk állásunkat. Forrón tűzött a nap; szomjúság gyötört. Pocsolyából ittam, amelyben egy döglött kutya feküdt. Végre elvezettek a városba, ahol beszállásoltak. Az osztrákok szálláshelyeit foglaltuk el, s a nekik készített ételt ettük meg. Arra számítottak, hogy megvernek bennünket, s visszatérnek oda, ahonnan elindultak. Másként történt. Emlékezetembe vésődött az általam elfogyasztott leves; oly paprikás volt, hogy borral, vízzel és széllel hűtöttem a szájüregemet. Húst nem ettem, mivel az udvarra bevezettek egy lovat, amely a csatatéren lábát törte. Letaglózták, megnyúzták és a húsát felszeletelték. A lóhús pusztá gondolatára elment az étvágyam.

A csata másnapján visszavezettek bennünket a Tisza bal partjára, és az osztrákok által hányt hídfő-sáncoknál vertünk tábort. Itt csatlakozott hozzánk a légió Észak-Magyarországon szervezett két százada. A táborban egy ranggal előléptettek, s elfoglaltam a csatában elesett Trylowski helyét,⁶⁶ aki szakaszparancsnok volt. Altiszt lettem. Megkomolyodtam. Légiónk egy teljes zászlóaljat tett ki, s mivel Szolnoknál kitüntette magát, a legvitézebb dandárba osztották be, amely a vörössipkás kilencedik honvédzászlóaljból, a harmadik honvédzászlóaljból, a Wasa ezred zászlóaljából és a lengyel zászlóaljból állt. Pár napig maradtunk a táborban; aztán elindultunk Szolnoktól északra, s több helyen megálltunk néhány napra, majd végre átkeltünk a Tisza jobb partjára. Ez Tiszafürednél történt. A jobb parton a magyarok tekintélyes sáncokkal erősítették meg a hídfőt arra az esetre, ha az osztrákok támadást kezdeményeznének. Átkeltünk rajta, s Poroszlón túl elértük az országutat, amelyen négy hónappal azelőtt mint önkéntesek előfogatokkal már végigmentünk. A Hatvanba vezető országút volt ez, amely Dembiński hadműveleti tervének tengelyét alkotta. A Gyöngyösön átvető országúton ováció fogadta a légiót. Amerre mentünk, virágosó fogadott, s a nők kokárdát tűztek keblünkre. A lakosság így hálálta meg nekünk Szolnokot. Az Éljen a lengyel!⁶⁷ kiáltások a városon túl kísérték bennünket. Egy Gyöngyös közelében fekvő nagy faluba kvártélyoztak be néhány napra. Ezt követően hadtestünk egy része Wysockival az élen letért az országúttal párhuzamosan futó útra. Reggel kilenc körül pihenést rendeltek el; ágyúlövéseket hallottunk. Jobb felől visszhangzott a dörgés. Hamarosan fegyveresen felsorakoztattak, és szaporá léptekkel követtük elinduló tisztjeinket.

⁶⁶ Az 1. lengyel zászlóaljban szolgáló Antoni Trylowski, a siebieczóvi görög katolikus pap fivére túlélte a szabadságharcot, s még az 1880-as években is élt Galíciában. Bizonyára egy másik Trylowskiról lehet szó.

⁶⁷ A lengyel szövegben is magyarul szerepel.

Egyre tisztábban hallottuk a lövéseket. Wysocki időnként megállt a törzskarával, szeméhez emelte távcsövét és a láthatárt fürkészte. Ő, de szerettem volna abba a messzelátóba belenézni. Ugyanezt szeretnék volna bajtársaim is, ugyanis ha valahányszor a közelünkbe ért Grochowalski, a táborkar egyik tisztje,⁶⁸ mindig azt kérdeztük tőle, mit látni a távcsőben.

– Osztrákokat látni – mondta.

– Sokan vannak?

– Hamarosan megszámloljuk őket...

Amikor elhagytunk egy valamilyen falut, parancsot kaptunk, hogy menetoszlopból harci alakzatba fejlődjünk, s csatárláncok fedezzék a hadoszlopokat.

– Őrnagy úr... csatárláncokat... – fordult hirtelen Jagmin a zászlóaljparancsnokhoz, Czernikhez, s két ujját szalutálásra emelte, mintha diákként professzorrától arra kért volna engedélyt, hogy kimehessen az osztályból.

– Első század első szakasza csatárláncba fejlődj! – felelte az őrnagy.

– Első szakasz... előre!... indulj... indulj!... – harsogta Jagmin diadalittasan.

Kiléptünk az arcvonal elé, s megkettőzött léptekkel több tucat lépést tettünk előre. A jobb oldal két szakasza, az első és az enyém, csatárlánccá bomlott. Futva megindultunk; Jagmin vezette nyomunkban a tartalékot és sípjeleket adott le. Az út két oldalán hosszan elnyúló kerteknek ütköztünk. Átmásztunk a kerítésen és beugrottunk a kertekbe. Ahogy előre haladtunk, az ágyúdörgés és puskaropogás alkotta csatazaj egyre áthatóbb lett. Gyülekezőjelet hallottunk. Kifutottunk az utcára, ahol Jagmin hármas sorokba állított bennünket, s egy pontra szegezve tekintetét, megindult előre. A kézfegyver-rofogás egy pillanatra se maradt abba. Bezárt házak között haladtunk. Az egyikből kijött egy ember, két kezében dézsát tartva. Szomjúság kínozott, megragadtam a dézsát, a számhoz emeltem, és ittam, ittam, nem tudva, hogy bort iszom. Visszaadtam a dézsát és a szakaszom után futottam, amely éppen akkor kanyarodott be a katonasággal megtelt piacérre. Mélyén néhány befogott ágyú és egy huszárcsapat állt; a közelünkben gyalogos-zászlóaljok. Megálltunk az úttorkolatban. Szerfelett eredeti látványban volt részünk. A piacérre befutott a fővezér segédtisztje azzal a paranccsal, hogy el kell foglalni az emeletes házak mögötti hidat. A parancs végrehajtására hol az egyik, hol a másik zászlóalj vállalkozott; de ez is, az is visszahúzódott az osztrák kar-

⁶⁸ Grochowalski, Andrzej Adolf (1819–?): 1846 márciusában hadnagyi rangjának megtartása nélkül kilépett az osztrák hadseregből. 1848 decemberében főhadnagy Wysocki zászlóaljának mérnökkaránál, majd az aradi ostromseregben a műszaki munkálatok irányítója. 1849. január közepétől százados. Márciusban a III. hadtest Wysocki hadosztályának táborkari főnöke. 1849 májusától ismét az aradi ostromseregben szolgál. A nyár folyamán őrnaggyá léptetik elő.

táncszáportól, a két ellenséges üteg kereszttüzébe kerülve. A próbálkozó zászlóalj között volt egy kakastollas német vadászzászlóalj is.⁶⁹ Ez húzódott vissza utoljára, s ezért a magyarok szitokáradatot zúdítottak rá, de a németek se maradtak adósak.

– Menjetek ti! – kiáltozták egymásnak cifra káromkodások közepette.

A német sorokból kiugrott egy nő, és puskáját felemelve, puskaportól kivörösödött arcára mutatva prézsmitált.

Folyt a szitkozódás, amely ki tudja, mit ki nem váltott volna, ha nem furakodunk a veszekedők közé. Megjelenésünkre a szópárbaj abbamaradt, s az egyik oldalon kitört az Éljen a lengyel!, a másik oldalon pedig az Es lebe Polen! Jagmin kiadta a parancsot:

– Kettős léppessel, indulj... indulj!....

Amikor elhaladtunk a zászlóaljak között, még mindig dörgött az éljenzés, de a vivátokat apránként felváltották a Magyar előre! kiáltások, s a német Vorwärts!-ek, amelyek persze lengyelül azt jelentik: Naprzód! A hangzavar óriási volt, s az is növelte, hogy Grochowalski annál a háznál, amelynél az utca a hídnak fordult, több tucat dobost gyűjtött össze, s rohamot veretett. A zsvaj szinte magával sodort bennünket; vele úsztunk be az utcába, majd előbukkantunk, a kartácszáporban alkottunk rohamoszlopot és máris a hídon voltunk, megfutamiatva az osztrák utászokat, akik a hídpallókat felszedve az oszlopokat akarták ledönteni. A gerendákon futva keltünk át a hídon. A túloldalon Jagmin ismét csatárlánccá bontakoztatott, és amikor előre nyomultunk, bal oldalunkon megdördültek az ágyúk, amelyek részütosan vették tűz alá az osztrák ütegeket. Az ágyúkat Wysocki rendelte oda. Az osztrák tüzérség hamarosan feladta állását. A hidat megjavították. A gyalogság után átkelt rajta tüzérség, s a tüzérséget követve a lovasság. Abban, hogy további harcba bonyolódjunk, megakasztott bennünket a kései idő. A csapatok estig a helyükön maradtak, s így a mi szakaszunk is az általa birtokba vett országúton.

Jagminnak esze ágában sem volt visszahúzódni. J'y suis, j'y reste.⁷⁰ Szürkületkor megjelent Wysocki segédtisztje azzal a paranccsal, hogy a hadoszlopához vezesse a szakaszt. Jagmin válasza erre:

– Nem fogadok el szóbeli parancsot... hozz írásbeli parancsot...

⁶⁹ A tiroli vadászokról van szó.

⁷⁰ Mac Mahon francia tábornok szájából 1855. szeptember 7-én elhangzott mondat, miután a Szevasztopoli-öböl bejáratánál álló Malakov erődöt elfoglalta: *Itt vagyok, és itt is maradok!* A krími háborúban született mondást természetesen Jagmin nem ismerhette hat és fél évvel azelőtt.

A segédtiszt távozott, de nem hozott írásbeli parancsot. Nem tudom, mi üthetett Jagminba. Tevékenysége attól fogva, hogy a csatárláncokat a kertekbe vezette, folyvást ellentmondott a szolgálati szabályzatnak. Annak a szolgálati szabályzatnak, amely számára a bölcsesség sűrítőménye, evangélium, mindennapi rózsafüzér volt. E rózsafüzér ellenére elszakadt a hadoszloptól, s szem elől veszítve azt megrohamozta a hidat. Úgy röpítette a lelkesedés, hogy megfélekezett a szolgálati szabályzatról, s nyilván azt gondolta, hogy a birtokba vett állást nem méltó feladni. A végsőkig kitartott, olyannyira, hogy a magyar csapatok mind visszahúzódtak, besötétedett, s mi egyedül maradtunk ott.

– Húzódjunk vissza, főhadnagy úr – hangzott itt is, ott is a szakaszból.

– Várom a parancsot – felelte.

Parancs nélkül egy tapodtat se akart tenni. A végén aztán csak észbe kapott; ha írásbeli parancs nélkül nem hagyhatja el állását, akkor parancs nélkül a szakaszt se tarthatja állásában. Ott tartásának célját illetően kételyei támadtak. Mit tettünk volna az országúton éjjel, étlen-szomjan, álmatlanul. Nem tudom, hogy Jagmin feltette-e magának e kérdéseket, de valami egészen más következtetésre jutott. Úgy fogta fel, hogy a felsőbb parancs teljesítése részéről kötelességszegés lett volna. Ez feldühítette. Fejét csóválva sóhajtozott; végül kéréseinknek engedve, elrendelte a visszatérést: arcvonalba sorakoztatta a szakaszt, „Jobbra át!”-ot parancsolt, s a hármaskor jobb oldalának élére állva a hídra vezetett bennünket. A hídon túl többször megállítottak az őrszemek, mi pedig az őrhelyeken Damjanich hadteste után kérdezősködtünk. Nem egykönnyen találtunk rá. Késő éjszaka értük el a zászlóaljunkat: a tábortüzek már kihunytak, a katonák bizonyára jóllakottan aludtak; mi sem megmelegedni, se éhünket elverni nem tudtuk. Emlékszem, a földön feküdtem, s már-már elaludtam, amikor talpra ugrasztott a hideg. Młodecka asszonyra, a markotányos nőre esett a pillantásom, amint éppen arra halad jókora batyuval a hátán.

– Mi van a zsákjában, asszonyság?...

– Tokaji...

– Vodka?

– Vodkaért mentem ugyan a városba, de vodka helyett aranylótokajihoz jutottam... igazi tokaji borhoz...

– Aztán melegít-e a tokaji...

– Ó! De még mennyire...

Vettem egy üveggel, s egy szuszra megittam.

Másnap, nem kis döbbenetünkre, megtudtuk a szolgálatos tisztától, hogy Jagmin letartóztatták. Azt is rebesgették, hogy hadbíróság elé állítják. Az ügyre végül úgy került pont, hogy délig kard nélkül maradt, s Wysocki állítólag jól lete-

remtette. A magyarok miatt úszta meg ennyivel, akik egyhangúlag tanúsították a lengyelek hősiességét. Tekintélyünk egyre növekedett a hadseregben.

Az ütközet, amelynek főtebbi epizódját leírtam, április 2-án Hatvannál zajlott. Ez egy seregnyi csata bevezetője volt; mindegyik győzelemmel végződött. Két nap múlva Tápióbicskénél ütköztünk meg, ami azért maradt számomra emlékezetes, mert lerongyolódott rólam a cipő, s mezítláb kellett helyt állnom a csatatéren. Menetelés közben ugyan zavart, de az ütközet során meg se fordult a fejemben, hogy mezítláb tapodom a földet – kitéve a legkülönbébb sérüléseknek. Tápióbicskénél nem a hidat, hanem egy hosszú töltést kellett elfoglalnunk. Ennek megrohamozása és birtokbavétele pontosan ugyanúgy történt a kiadott parancs szerint, mint Hatvannál. A réteken az osztrákok visszavonulását fedező ingoványosabb részek felé menetelő zászlóaljok parancsot kaptak a kitűzött cél elérésére. A visszavonulásuk útvonalát jelentő töltést az osztrákok keményen védték. Felállították ellenünk a tüzéséget és a gyalogságot. A parancs vétele után három zászlóalj állt készen a rohamra. Jobbra tőlünk megszorozva lépteiket a veressipkások törtek előre; osztályoszlopból szakaszokra bomolva, elnyúlva, futólépésben haladtak, mit sem törődve a rájuk zúduló pokoli tűzzel. A kartács- és puska- golyózápor nem tartóztatta fel őket. Rendületlenül törtek előre. Átkeltek a töltésen és a túloldalon kisebb csoportokban az osztrákokra vetették magukat. Nyomukban futottunk mi. Ránk már nem lőttek. A veressipkás zászlóalj súlyos veszteségeket szenvedett. A töltést elborították a sebesültek és a halottak, akiknek nem kis része egyik oldalon a vízben, a másik oldalon a csalánosban és a mocsárban feküdt. Egy darabig üldöztük az ellenséget, amelynek fogatai a kezünkre kerültek. Az egyik szekeret Kwiatkowski bajtársam⁷¹ hajtotta.

– Nincs ott valami cipőféleség? – kérdeztem harsány hangon.

Kwiatkowski egy pár nemezcizmát nyomott a kezembe. Azonnal felhúztam. Mivel azonban kétszerte akkora volt, mint a lábfejem, sarkon és térdben meg kellett kötnöm madzaggal. Így jutottam könnyű és kényelmes lábbelihez. A két nappal később, Isaszegnél vívott csatában darabokra esett, s ismét mezítláb maradtam.

Az isaszegi csatában légiónk tanúbizonyságot tett igazi vitézségéről.

Az ütközetet Klapka hadteste kezdte meg az osztrák hadak ellen, amelyek természet alkotta erős állásaikat sáncokkal erősítették. A magyaroknak ki kellett jutniuk az erdőből. Felvonulás közben Damjanichot arra kérték, hogy küldje előre főerőit, s a leváló néhány zászlóaljnak erődemonstrációt kellett volna végrehajtani az osztrák balszárnynon. A hadtest egy balra kanyarodó úton vonult, a vett parancs szerint

⁷¹ Kwiatkowski Tomasz 1848 novemberében lépett be a Wysocki őrnagy által szervezett zászlóaljba. Később altisztként szolgált.

a menetoszlopról levált zászlóaljunkat, a Wasa-zászlóaljat, egy huszárszázadot és egy fél ágyúüteget jobb felé vezették. Az erdei út nem volt túlságosan kijárt. Az élen népes törzskarával Damjanich lovagolt Wysocki társaságában. Az erdőből dombo-sabb vidékre értünk ki. Lábunk előtt a messzeségben apránként kibontakozott a csatakép, amelyet fehértűs füstpamacsok foltoztak össze és ágyúdörgés remegtetett. A csatátér keretét széles félkörben ölelő erdőségek alkották, odébb jobbra zöld mezők húzódtak s beleolvadtak a láthatárba. A magunk mögött hagyott erdők két irányba nyúltak el. Jobbra tőlünk egy hegyszoroszerű mélyút kezdődött, amelyen túl itt-ott fákkal benőtt legelők húzódtak. Gáspár hadtestének beérkezését abból az irányból remélhettük, ahonnan az elibénk tárulkozó térséget beláttuk.

Mihelyt kijutottunk az erdőből, éppen abban az irányban valamiféle hadoszlopok tűnedeztak fel. Lassan, szinte lépésenként meg-megállva haladtunk előre. Damjanich és Wysocki távcsövön pásztázták a vidéket. Egy pillanat múlva a tábornok felderítő osztagot küldött a távolban mutatkozó hadoszlopok felé és – mivel bizonyosnak tetszett, hogy az Gáspár – mi is megindultunk felénk. A huszárszakasz elvágtatott. Mi is megindultunk az iménti lassú tempóban. Damjanich és Wysocki közvetlenül a légió mellett lovagoltak. Érdeklődve szemléltem Damjanichot, akit addig csak távolról láttam; mintha vetített kép lett volna. Most magam előtt láthattam. Tanulmányozhattam azt az embert, aki a vezérünk volt, s mint ilyen élénk érdeklődést váltott ki belőlünk. Damjanich nagytermetű, vállas ember volt, enyhén sasos orra, tekintete marcona arcot kölcsönzött neki. Mellére hosszú, fekete szakáll omlott, még jobban kiemelve olajbarna színű arcát. Az olyasfajta szerb ember benyomását keltette, mint amelyet Karagyorgyevics⁷² portréi tükröznek. Magyar atillát, nagy csizmát viselt, oldalán kard, fején kacki-
-án félrecsapott tábori sapka.

Lépésenként haladunk előre. Jobbra hirtelen megjelent a visszatérő huszárszakasz. Visszatért, de... hogyan? A huszárok szétszóródva vágtattak, ahogy csak ló inaszakadtában vágtathat; vakon viharzottak el; néhányuk betört a Wasa gyalogság hadsoraiba, s több embert legázolt. Az egyik lovasnak leesett a csákója, s csak az állsúly tartotta, hogy le ne repüljön, takarója a nyeregből kibomolva a ló mögött úszott. Kiáltásuk azt visszhangozta:

– Németek!

Gáspár várva várt hadteste helyett Schlik hadteste⁷³ érkezett: tizenkét vagy tizenöt gyalogoszászlóalj a hozzájuk tartozó tüzérséggel és lovassággal.

⁷² Karagyorgyevics Sándor (1806–1884): 1843 és 1859 között Szerbia fejedelme.

⁷³ Schlik, Franz (1789–1862): altábornagy, a galíciai osztrák hadtest parancsnoka, a szabadságharc legsikeresebb osztrák tábornoka Haynaun kívül.

A meglepetés érthető volt: Schlik hadteste a harcoló magyar hadseregnek egyenesen a szárnyába és hátába került. Ennek eléréséhez el kellett foglalnia az erdőt. A dolgok illetén állása olyannyira fenyegetőnek tetszett, hogy Damjanich szinte sóbálvánnyá változott a lovon, elsápadt, s homlokát összeráncolva a következő szavakkal törte meg pillanatnyi némaságát:

– Nem tudom, mit tegyek...

Tisztán hallottam e németül elhangzó szavakat.

– Én tudom – felelte Wysocki.

És felénk fordulva e szavakat intézte hozzánk:

– Az erdőbe! Csatárláncokra bomolj! Meg kell védeni az erdőt! Egyikőtök se kerülhet ki innen élve, ha az osztrákok elfoglalják az erdőt.

Az ott helyben elhangzó parancsra „Balra át, vissza!”, a Wasa-zászlóaljjal együtt benyomultunk az erdőbe és csatárláncokra bomlottunk. A Wasa-zászlóalj balra, mi jobbra. E hadmozdulatot egy hosszú és szűk tisztáson vittük végbe, amelyen túl a tartalékunk foglalt helyet. Az osztrákok gránátokkal kezdtek bennünket puhítani. A gránátok az ágakat törve, zúzva visszhangos zajt csaptak. A tisztáson átvágva csatárláncot alkotva nyomultunk előre, s hamarosan heves tüzelésbe kezdtünk, mihelyt feltűntek az osztrák csatárláncok. Az erdő megtelt szüntelen fegyverropogással. Az erdő széléig űztük az osztrákokat; az osztrákok a tisztásig nyomtak vissza bennünket, s a visszavonulás során keresztülfutva rajta, ismét csatarendbe sorakoztunk és megindultunk előre. Mindez háromszor ismétlődött meg. Háromszor futottunk át rajta a golyózápokban „Hurrá!”-kiáltásokkal biztatva magunkat. E jelenetsor délelőtt tizenegy órától este kilencig tartott. Nemegyszer néhány lépés távolságból vettük célba egymás fejét, máshol meg szuronyal estek egymásnak a hadsorok. Ami engem illet, nem keveredtem szuronyharcba, s a szakasz rendjéért felelős altisztként a puskámmal se puffogtatam. Egyetlen egyszer lőttem. Valamelyik hátrálás során egy Nowakowski nevű katona haladt mellettem⁷⁴ – visszafordult és elkiáltotta magát:

– Altiszt úr!...

Én is visszafordultam s ösztönösen összemértem puskámat az ellenségével. Az osztrák katona néhány lépésről célba vett és rám sütötte fegyverét. Szinte egyszerre lőttünk, de eltérő sikerrel. Én találtam, ő nem. Láttam, ahogy a szerencsétlen összeesett, de azt is, hogy tízegynéhány katona közeledik futva. Nowakowskival

⁷⁴ Nowakowski, Leon (?–1849. ápr. 11.): 1846 tavaszán azzal a gyanúval, hogy részt vett az összeesküvésben és felkelésben, letartóztatják. 1848 novemberében belép a Wysocki őrnagy által szervezett lengyel zászlóaljba. Az isaszegi csatában halálos haslövést kap. A jászberényi kórházban hal meg.

mi is futásnak eredtünk; az üldöző osztrákok ránk sütötték puskáikat. Egy pillanat múlva Nowakowski feljajdult „ó-j-ó-j!”, s megragadta karomat. Egy darabig magammal vonszoltam, majd megbotlott és belezuhant egy avarral kibélelt gödörbe. Ott hagytam, s visszatérőben láttam, hogy halott.

Az erdőben az osztrákok és mi is sok embert veszítettünk. Heves és makacs küzdelmet folytattunk. Odaadón védtük az erdőt, s végül, amikor már besötétedett, visszavonultunk. A tüzelés abbamaradt. Csatlakoztunk a tartalékhoz, s a tisztást fürkésztük, amely számunkra titokzatos homályba burkolózott. Hirtelen sötét tömeg jelent meg előttünk.

– Osztrákok – hullámozott sorainkon végig a suttogás.

Úgy tetszett, hogy gyalogososzlop bontakozik ki előttünk, s ennek helyénvalóságáról győzött meg, amikor a hadoszlopban megszólaltak a dobok. A dobszóra puskatúzzal feleltünk. A hadoszlop puskatúzzal válaszolt. Kiderült, hogy egy segítségünkre küldött magyar zászlóalj érkezett. Wysocki egész nap hiába kérte, hogy friss erőkkel támogassanak. A csatatérről egyetlen századot se lehetett elvonni. Ez csak este vált lehetővé, amikor megérkezett Gáspár várva várt hadteste.⁷⁵

A beérkező zászlóalj felváltott bennünket. Megmutatták az erdei utat, amelyen át a rengetegből kijutva megálltunk egy falunál. Az úton törött kerekekre, felfordult társzekerekre akadtunk. Egész nap egy falat ennivaló nem volt a szánkban. Ennek ellenére se éhséget, se szomjúságot nem éreztünk. Letaglózott az az érzés, meggyőződés, hogy a csatát, amelyben részt vettünk, elvesztettük, s mi voltunk a vereség oka. Azt táplálta e meggyőződésünket, hogy meghátráltunk. Nem gyűjtöttünk tábornöveket, nem álltunk neki főzni; ki hol állt, a földre omlott a fáradtság súlya alatt; pihennünk kellett. Esetemben megismétlődött a szolnoki és tápióbicskei csata érzete, amelynek révén az elsőben magamhoz tértem a letaglózó fáradtságból, a másodikban megfeledkeztem a lábbelim hiányáról. E csata után kimerültnek éreztem magam, s a nemezciszma leszakadt a lábamról. A filc nem állta a reszelős fatörzseket és a tüskés növényeket. Ismét mezítláb voltam; a lábam felsértve, kezem és köpenyem csupa vérfoltos. De nem ez sajgott bennem igazán, hanem az bántotta a lelkiismeretemet, hogy a csatát elvesztettük. Meghátráltunk, s átengedtük a teret az ellenségnek. Ez marta a lelkemet és a nyomán támadt kérdés: mi lesz ezután?

A kérdés hamarosan megoldódott. Napfelkeltekor azzal a hírrel futott be Wysocki segédtsíztje, hogy a csatát megnyertük és ez nekünk köszönhető. Feltartóztattuk Schliket. Minden az irányú erőfeszítése megtört rajtunk, hogy az erdőn átkeljen. Két zászlóaljjal feltartóztattunk egy egész hadtestet, amely egy erősebb

⁷⁵ Aulich Lajos tábornok II. hadteste érkezett meg a csatatérre.

hadosztály erejével ért fel. Az osztrák hadsereg minden vonalon visszavonult Pest felé. Egymás után három vereség érte: Hatvannál, Tápióbicskénél és most, Isaszegnél – már képtelen volt szembeállni velünk.

Isaszegnél három-négy napot töltöttünk jól megérdemelt pihenéssel. Táborozásunkat a húsvéti ünnepek tették emlékezetessé, jóllehet ünnepi kalácsban és lepényben nem volt részünk, őzpecsenyében annál inkább. Katonáink zsákmányul ejtettek egy őzet, a gödöllői vadasparkból kiszököttek közül. Így étekül vadpecsenyét és húsvéti tojást szolgáltak fel; ünnepi szokás szerint osztottunk a tojáson és kifeküdtünk a napra. A napfény és homokmező, amelyen táboroztunk, jótékony hatással volt a csatában szerzett lábsebeimre, amelyek begyógyultak. Hozzájutottam egy kitaposott nemezcipőhöz is, így a továbbiakban nem kellett mezítláb menetelnem.

A menet a Kossuth előtti díszszemlével kezdődött, amelynek során átvonultunk Gödöllőn. Zászlónk láttán Kossuth levette kalapját és tiszteletteljesen meghajolt. Mi „éljen!”-t kiáltottunk neki; mire ő kezét felemelve fejezte ki köszönetét, nem éljenzésünkért, hanem egyszerűen a légiónk csatákban tanúsított vitézségeért.

Gödöllőnél megváltozott felvonulásunk iránya. Addig a cél Pest volt, ettől kezdve Komárom. Csak egyetlen hadtestünk jelent meg Pest alatt, a többi különböző utakon a Szűz által védett erődnek⁷⁶ vette az irányt. Damjanich hadteste alkotta a felvonuló had jobbszárnyát. A hadműveletnek az volt a feladata, hogy visszavesse a Csehországból és Morvaországból érkezett, útjába kerülő friss osztrák csapatokat, s felmentse a háború kezdetétől ostromzárba fogott Komáromot. E cél megvalósítása érdekében három ütközetet, csatát vívtunk: Vácnál, Nagysallónál és Komáromnál.

Vácnál csak a mi hadtestünk került harcba és aratott győzelmet. A légio megrohamozta és bevette a várost. Rengeteg fogoly került a kezünkre, olyanok, akik galíciai ezredekben szolgáltak. Közülük sokan beálltak a lengyel légióba. Ez nem kis haszonnal járt, mivel soraink erősen megritkultak. Az osztrákok soraiból a harmadik és negyedik századot gyarapították a hadifoglyok, még hozzá harminc rutén dezertőr, mielőtt velünk egyesültek volna. Nem is tekinthetők szökevényeknek, mert önszántukból jöttek át hozzánk. A Vácnál fogságunkba esett katonák Jabłonowski tábornok dandárjához⁷⁷ tartoztak, aki nagyon fenekedett a légióra. Felemlgették, hogy mit mondott nekik a tábornok:

⁷⁶ I. Lipót idejéből származó kőszobor, amely jobbában koszorút tart, baljával fűgét mutat az ellenségnek, annak jeléül, hogy a „szűz Komáromot” még nem vette be ellenség.

⁷⁷ Jabłonowski, Felix (1808–1857): osztrák tábornok, dandárparancsnok ő vette át a váci csatában elesett Götz tábornok hadosztályát.

– Elég biztatnom a fiaimat, s ők egy pohár vodka után szőröstül-bőröstül fel-falják ezeket a polyákokat...

Hát ez bizony Vácánál nem sikerült szegényeknek. Jablonowski volt az, aki a vert hadat elvezette, mert parancsnoka, Götz tábornok elesett.⁷⁸ A váci csata után volt egy pihenőnapunk. Miután Aradot elhagytuk, először került újság a kezünkbe. Mohón faltam a betűket és megtudtam, hogy Windisch-Grätz helyét Welden tábornok⁷⁹ készül átvenni a magyarországi osztrák fegyveres erők felett. A napilapok katonai ügyekben kiváló személyiségeként állították be és reményűknek, mi több, bizonyosságuknak adtak hangot, hogy kijavítja, amit Windisch-Grätz elrontott, és győzelemre vezeti az osztrák zászlókat.

A nagysallói csata fölött kicsit hosszabban elidőznék személyes élményeim miatt, mert erősen az elmémbe vésődtek. Ezek kezdete az április 18-ról 19-re virradó csatanap előestje. Miután Ipolyság magasában átkeltünk a Garamon, éjszákára megálltunk egy faluban, amelynek neve kiesett az emlékezetemből. Századonként szállásoltak be bennünket egy-egy istállóba. Megkettőzött éberséget parancsoltak ránk. Őrszemeket állítottunk fel, s altisztek parancsnoksága alatt őrzőjáratokat küldtünk ki. Éjfél körül Jagmin a következő instrukcióval ébreszt fel:

– Végigmész a falu kőtemplomáig vezető úton; a templomnál balra fordulsz, az út a falun túlra vezet, ott ráakadsz a silbakunkra, s itt ismét balra fordulsz; az őrszemek vonalán elérsz a kocsmába, s a kocsmánál visszafordulsz a faluba és az őrházban jelentést teszel... De – tette hozzá –, jól jegyezd meg; a silbaknál balra fordulsz, mert jobb felé Klapka hadtestéhez érnél...

Emlékezetembe véstem azt a „balra” kifejezést és a szakaszom élére állva megindultam a templom iránt, majd a falun túlra; megyek a nyílt mezőn átvágó úton, megyek és silbakot egyetlen egyet se találtam. Az utasításhoz pontosan tartva magam, nem térek vissza, bár úgy éreztem, hogy messze eltávolodtam a falutól.

– Az ördögét!... – szólalt meg az egyik katona. – Hol a fenében az a silbak?

Én is ugyanezt a kérdést tettem fel magamban, de a parancs egyértelmű volt. Mentem hát, s jókora utat tettem meg, nem tudom, mennyit, de silbakra nem akadtunk; s ehelyett egy idő után tábornokok tűntek fel a láthatáron. Ez elgondolkodtatott. Nem értettem, mit jelentsen ez; de eszembe jutott Klapka hadteste

⁷⁸ Götz, Christian (1783–1849): részt vett az 1849-es téli hadjáratban. Az 1849. április 11-i váci ütközetben ő vezette a beteg Ramberg hadosztályát. Halálos sebet kapott.

⁷⁹ Welden, Ludwig von (1780–1853): osztrák tábornok. 1849. április 15-én Ferenc József császár őt nevezte ki a leváltott Windisch-Grätz helyébe az itáliai haderőn kívül – az összes császári csapatok főparancsnokává.

és úgy gondoltam, hogy számomra felfoghatatlan okból talán éppen e hadtest táborához jutottam el. Az is megfordult a fejemben, hogy majd e tábornál akadok rá a silbakra, akit már, ki tudja, mióta, üldözök. Így hát szakaszomat a tábortüzek felé vezettem; elértük őket, s nyugodtan mentünk tovább, amikor katonáim velem együtt észrevették, hogy az osztrákok táborában vagyunk. Az osztrákokat a lábbelijükről és nadrágjukról ismertük meg. A magyar gyalogság úgynevezett „bakancsot” hord. A tábortüzek körül üldögélő vagy heverésző katonák nem festettek úgy, mint a „bakancsosok”. Emellett a magyarok sapkát hordtak fejfedőül, míg ezek csákót. A helyzet egyértelmű volt. Megfordultam és intettem: a katonák megértették jelzésemet és levették vállukról a puskájukat. Ismét intettem, balra át visszafordultak és megindultak ugyanazon az úton, amelyen jöttünk. Kikerültünk a táborból és ismét a nyílt mezőn találtuk magunkat. Szapora léptekkel és csendben vonultunk. A csöndet csak akkor törtük meg, amikor a tábortüzek eltűntek látókörünkől. Vajon valóban osztrákok voltak? – fordult meg a fejemben. Vajon nem érzékeim csaltak meg? A faluba vezető úton a silbaknak ütköztem.

– Állj? ki vagy? – dörögte.

Megváltoztatva a szolgálati szabályzat előírásait, megkérdeztem:

– Itt voltál, amikor elhagytam a falut?

– Itt voltam és láttalak – mondta –, de budira kellett mennem... és...

Erre az igazolásra nem volt mit mondanom. Végigmentem a silbakok láncán, s a kocsmától visszatérve kénytelen voltam végighallgatni Jagmin szigorú ledorongolását, gyanúját, hogy bizonyára a kocsmában mulattam. Isten látja lelkemet, hogy a kocsmába be se dugtam az orrom. De hiába magyarázkodtam. Jagmin meg volt győződve róla, hogy az osztrákok megláttak engem és katonáimat is.

Nem láttak meg, az biztos. A hajnalban kiküldött felderítő őrző csapatok igazolták jelenlétüket, s mihelyt felkelt a nap, harcrendbe sorakoztattak bennünket. A hadoszlopok lassan haladtak előre, és amikor jobbszárnyunkon elhangzottak az első ágyúlövések, furcsa, megmagyarázhatatlan borzongás kerített hatalmába. Miután a korábbi csaták előtt soha ilyesmit nem éreztem, úgy véltem, hogy ez a halál lehelete. Szakaszom katonáihoz fordultam és a következőket mondtam nekik:

– Úgy érzem, hogy ma a fűbe harapok... Tudnotok kell, hogy jobb zsebem mélyén egy kis csomagocskát találtok, s benne néhány osztrák bankjegyet, s több tucát félimperialt... Ha meghalok, legyen inkább a tiétek, mintsem a magyaroké, vagy, ne adj’ Isten, a németeké...

Rövidesen belovagolt Wysocki, s jókedvűen közölte velünk:

– A csata sikeresnek ígérkezik... Klapka a német torkának ugrott. Rövidesen ti is szerephez juttok. Látjátok azt a templomtornyot – tette hozzá látszólag kelletlenül, ujjával a messzeségbe mutatva... Pontosan e templomtorny iránt kell vonulnotok... Azt a falut kell mindenképpen birtokba vennetek.

Kiadta Czernik őrnagynak a rendelkezéseket és elvágtatott. Az őrnagy kiküldte a csatárláncokat, de nem Jagmin parancsnoksága alatt, hiába kérte; a csatárláncok szétszóródtak. Hamarosan feltűnt a falu, amelyet cölöpsor övezet felőlünk. A csatárláncok elérték a cölöpsort és megálltak; a hadoszlop megszorította lépteit; az első sorok katonái nekifeszültek a cölöpsornak és kidöntötték. Pont abban a pillanatban találták magukat az osztrák hadoszlop oldalában, amikor az a faluból kiérve, sorait rendezte. „Hurrá!” kiáltással és szuronyt szegezve rontottunk rájuk. Az oldalról megtámadott oszlop hátrafelé menekült – mi utánuk. Bevetette magát egy utcába, mi a nyomukban... Egy sereg, páni félelemtől hajtott, hanyatt-homlok menekülő egyenruhás tömeget űztünk így, amely azelőtt zászlóaljkat alkotva a falun akart átkelni. Három zászlóaljat tereltünk össze. Az osztrák katonák nemcsak az utcákon, hanem a kerteken, portákon át menteni igyekeztek az irhájukat, imígyen rövidítve le a faluból kivezető utat. Az utca hamarosan megtisztult, a légionisták apránként ott gyülekeztek. E pillanatban történt az, hogy egyedül menve, megláttam magam előtt Faustyn Dobrzyńskit, aki egy ház kerítésoszlopának támaszkodva az udvar mélyébe lőtt. Lőtt, töltött és ismét lőtt.

– Mi az ördögöt csinálsz, Faustyn? – kérdeztem a közelébe érve.

– Abban az örömben van részem, hogy az osztrákokat s...-be lőhetem – felelte.

Benéztem az udvarba. A következő látvány tárult a szemem elé: az osztrákok maguk torlaszolták el a kerti kijáratot, s összetömörülve sűrű embertömeget alkottak a kapunak háttal.

Továbbmentem. A légió a falu túloldalán a templomtól a temetőig terjedő téren gyülekezett, amelyet akácossal szegélyezett árok választott el a mezőtől. Az őrnagy (Czernik) ezen árok előtt sorakoztatott vonalba minket. Jobbszárnyunk a temetőnek támaszkodott, a bal a templom mellett húzódó útnak. Az osztrákok rohamra készültek, hogy a falut visszavegyék; bevezetőül gránáttal szórtak meg bennünket. Rövidesen a hadoszlopaik is megindultak. Azok a katonák, akik az osztrák hadseregből álltak át hozzánk (a váci csata után) egy távolban, deresen ülő lovas mutogattak:

– Az ott Jabłonowski...

Tehát a mieink, a galíciai ezredek álltak velünk szemben, azok a fickók, akik azt hirdették, hogy früstök leszünk a vodkájukhoz.

Egyik zászlóaljuk előbbre húzódott és megindult felénk. Távolról figyeltük őket, míg őrnagyunk parancsszava fel nem hangzott:

– Zászlóalj, vigyázz! Őrsönként tűz! Rajonként jobb és bal őrs, tűz!

Én a templom közelében, az árkot átszelő ösvényen álltam, s a parancs következményeit figyeltem. A sortűz az akácok közül csapott ki; az osztrák hadoszlop még előrehaladt, majd megállt, fellazult és riadtan hátrálni kezdett. A tisztek kardlapozva próbálták együtt tartani a katonákat. Nem sikerült. A zászlóalj rendetlenül visszavonult, nálunk pedig megperdültek a dobok, s a lövöldözés abba maradt. Ez kétszer ismétlődött meg. Az előrehajszolt zászlóaljak nem állták a tüzet. Utolsóként a medvebőrsüveges gránátosok futottak meg így. Az osztrákok nyomban felhagytak a rohamokkal, amikor megjelentek a 9. honvédszászlóalj veressipkásai. Később azt olvastam a hivatalos jelentésekben, hogy ebben az ütközetben tízezer lengyel vett részt. Nyilván a veressipkásokat is lengyeleknek nézték sapkájuk piros színe miatt. De még így, a veressipkásokkal együtt sem voltunk 1200 embernél többen; e csata kulcspozícióját jelentő Nagysallót azonban mi vettük be, védtük és megvédtük. Osztrák holttestek borították az árok előtti mezőt, amelyet medvebőrsüvegek is tarkítottak. Az árkokból füst szállt föl, amely egy lilaakácot formált a földhányás fölött.

E csata további szakaszában nekünk csatárláncoknak kellett átfésülnünk egy bizonyos erdőrészt. Jagmin ezúttal bekönyörögte magát egy csatárláncba. Az erdőben szinte minden bokor alján osztrák katonára bukkantunk. Letették fegyverüket és önként hadifoglyok lettek. Így vagy háromszáz fogoly került a kezünkre. Jagmin három katonával engem rendelt ki, hogy hátrakísérjük őket. Csehek voltak. Egyikük elmondta nekem, hogy az éj folyamán érkeztek erőltetett menettel Nagysallóba, ahová Welden vezette őket. A kiváló tábornok azzal mutatkozott be, hogy tönkre verték. Késő estig üldöztük az osztrákokat és a csatamezőn töltöttük az éjszakát. Előérzetem megcsalt, nem estem el, de a pénzemet... valaki kiemelte a zsebemből. Másnap vettem észre egy németek által lakott gyönyörű faluban, ahol ebédre invitáltam szekcióm katonáit. Amikor fizetésre került sor, kiderült, hogy üres a zsebem, s kölcsönnel kellett a helyzetet megmenteni.

Két nap múlva, változékony időjárás mellett, délben egy faluban állapodtunk meg, s úgy táboroztunk le, mintha ott akarnánk éjszakázni. Szűk helyen szállásoltak el bennünket; este azonban sorakozót doboltak és menetelésbe fogtunk. A levegő nyirkos és hideg volt. Egy órányi menetelés után megállítottak bennünket; Wysocki lovagolt elibénk és a következő szavakat intézte hozzánk:

– Komáromba megyünk, az osztrák tüzérség lőtávolán belül kell átvonulnunk; mindazonáltal rátok bízom; éjszaka menjünk, vagy várjuk meg a nappalt...

– Menjünk! Menjünk! – hallatszott innen-onnan.

– Figyelmeztetek benneteket – folytatta –, hogy útközben három vízkiáradáson kell átgyalogolnotok.

– Mélyeken? – kérdezte valaki.
– Térdig érnek.
– Menjünk! Menjünk! – kiáltozták.
– Jó, hogy az éjszakai menetet választottátok – mondta Wysocki. – A magyarok is ezt tették, miután megkérdezték őket. Komáromban kényelmes szállásokat lesz, s megszárítkozhattok...

Elindultunk és hamarosan át kellett kelniünk a vízen, amely azonban nem térdig, hanem derékig ért. Ez első vízátfolyást követte a második, majd a harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik. Kétségbeesés lett rajtunk úrrá. Egész éjjel caplattunk; hajnalra keveredtük ki a Nyitra és a Vág folyók árterületéről, amely tavaszonként észak felől övezte a mélyebben fekvő területek révén Komáromot. Pirkadatkor ázottan-fázottan ácsorogtunk az erődítmény meredélyén, az egyik városba vezető kapu előtt. Hideg és ködös reggel volt.

Ott álltunk és ácsorogtunk fogvacogva a sáncokon a száraz köpenyben fel s alá járó silbakokat bámulva. E pusztá látvány dühvel töltött el bennünket. Irigyeltük őket. Eltelt egy óra, kettő, szállásnak se híre, se hamva. Türelmünknek egyszerre vége szakadt, és hangosan szapultuk a magyarokat és Wysockit. Az előbbieket hálátlanságát, az utóbbi nemtörődömségét tettük szóvá. Végre érkezett egy tiszt és közölte, hogy nem kerül sor beszállásolásra, hanem táborot kell ütnünk, mindjárt hozzák a fát és az ebédet. Az eddig féken tartott felháborodás elemi erővel tört ki:

– Nem kell! – kiáltozták mindenfelől. – Nem kell se fa, se étel. Kilépünk a szolgálatból... Kilépünk! Köszönjük a magyaroknak a szolgálatot!

Az őrnagy és a tisztek hiába próbálták minden igyekezetükkel lecsillapítani a zúgolódást. Semmire se mentek a rábeszélésükkel. A lázadás hangja erős volt. A hirtelen támadt szónokok egymás szavába vágtak, valószínűleg ugyanúgy, ahogy a hajdani Lengyelországban, azon vitéz időkben, amikor a katonaság azzal a céllal szövetkezett, hogy a hatóságoktól zsoldot vagy pálinkát sajtoljon ki. A mérsékeltebbek nem jutottak szóhoz. Elhatározták a hadseregéből való kilépést, s e célból küldöttséget választottak, s várták a bekvártélyozást. Tíz óra körül ugyanaz a tiszt, aki a táborverést közölte, azzal a paranccsal érkezett, hogy házakban kijelölt szálláshelyekre vezessen bennünket.

Voltaképpen egészen kényelmes kvártélyaink voltak. Ez azonban nem csillapította le az általános felháborodást, amelyet az ismertetett utolsó eseten kívül a legkülönbébb korábbi emlékek is tetéztek, összekapcsolva azzal a jelenbeli ténnyel, hogy rongyosak voltunk, s úgy festettünk, mint a nyomorult ágrólszakadtak. Testünket rongyok borították, csapkáinkat a táborűz megpörkölte. A két hónap óta tartó szakadatlan menetelések és ütközetek vezettek bennünket e szá-

nalmas állapotba. Úgy éreztük, hogy a magyaroknak nagyobb gondoskodásban kellene bennünket részesíteniük. Emiatt nem palástoltuk szemrehányásunkat, s még nagyobb szemrehányással illettük Wysockit.

Osztoztam ezekben az érzelmekben, de nem teljesen. Ahhoz a kisebbséghez tartoztam, amely a háborúra mint rendkívüli állapotra tekint, így azokat a hiányokat sem hagyja figyelmen kívül, amelyeknek a hadsereg ki van téve. Ismertem a háborút a történelemből, leírásokból és apám elbeszéléseiből. Ezért ellene voltam a kilépési nyilatkozatnak, s szerettem volna, ha ettől mások is elállnak. Rábeszélésem, akárcsak másoké, nem járt sikerrel. A küldöttség jelentkezett Wysockinál és átadta a kérvényt, leszögezve, hogy követelésétől nem áll el. Wysocki átvette a beadványt. Este parancsot kaptunk, hogy másnap reggel fegyver nélkül sorakozunk fel az ezredes szálláshelye előtt.

A megjelölt órában a légió összegyűlt, zászlóalj-arcvonalba sorakozott és várt. Megjelent Wysocki.

– Kört formálj! – hangzott a parancs.

A jobbszárny és a balszárny megindult és körbevette Wysockit, aki a következő lényegi beszédet intézte hozzánk:

– Bajtársak, leszereléseket kéritek. Tudom, nem mindegyikötök. Azoknak, akik igen, csak annyit tudok mondani, hogy jelentkezzenek Krobickinél,⁸⁰ ő senkitől se tagadja meg az obsitlevelet, s lekerül a listáról. Azoknak pedig, akik maradnak, kijelentem, hogy sem menetben, sem harcban kímélni őket nem fogom. Ennek bizonyosságául máris közlöm, hogy holnap ellenséges tűzben fogunk átkelni a Dunán... Tehát jól gondoljátok meg! Ha csak tíz emberem marad, azt a tízet is tűzbe küldöm. De a leszerelést senkitől sem tagadom meg.

A beszéd után a sorok szétoszlottak. Kisebb-nagyobb csoportokban tértünk vissza szálláshelyeinkre.

Másnap ugyanott sorakoztunk fel teljes fegyverzetben. Egyetlen ember sem hiányzott közülünk.

Tutajhídon keltünk át a Dunán, amely meg-megsüllyedt alattunk. Birtokba vettük a hídfőállás sáncait, amelyekkel szemben az osztrákok is földhányást emeltek. Az osztrákok az előző napon még a sáncaik mögött foglaltak helyet, s az áttellenes magyar állásokat lőtték és az erődítményt bombázták. Az éj folyamán

⁸⁰ Krobicki, Wiktor (1816–1849): részt vett az 1846-os galíciai felkelésben, ezért 1847-ben hét év várfogságra ítélték. 1848 novemberében belépett a Wysocki őrnagy által szervezett zászlóaljba. December végétől hadnagyi rangban zászlóalj-segédtsízt az aradi ostromseregben szolgáló lengyel zászlóaljnál, s egy ideig számvevő tiszt is. Július 1-jétől százados a légió 1. ulánusezredében.

elvonatták az ostromszereket és negyvenezer fős haddal vártak ránk. Felső-rakoztattak bennünket a csatára, amelynek egyik epizódját, mármint a lovasrohamot, megörökítettem a Kovács Sándor (Szandor Kowacz) című regényemben. Az osztrák lovasság áttörte a magyar lovasságot, amely rendetlenül a Dunáig futott, de aztán megfordult, rendezte sorait, megindult, s szétverte az osztrák lovasságot. Amíg ez megtörtént, négyszöget formálva vártuk a lovasság rohamát. Az nem következett be. Tizenkétezeren küzdöttünk egész álló napon át a negyvenezer főt kitevő osztrák had ellen,⁸¹ majd a csatatéren aludtunk, gondolván, hogy a viadal másnap folytatódik. Éjjel megérkezett Aulich hadteste. A csata azonban elmaradt. Az osztrák hadsereg visszavonult – nyomukba szegődtünk, s az egész általuk odahagyott ostrompark a kezünkbe került. Visszafordultunk, ők pedig tovább vonultak Bécs felé.

Előttünk volt Bécs, de nem mentünk oda.

Azt, hogy visszafordultunk, a történelem óriási katonai és egyúttal politikai hibaként írja a magyarok rovására. Miért nem követtük a fölöttük aratott győzelmeinktől szétzilált, megtört, demoralizált sereget? Ezt azzal magyarázzák, hogy a magyarok védekező háborút folytattak, s ezért nem hagyhatták el Szent István koronájának országát, amelyet miután Ferdinánd császár lemondott Ferenc József javára, köztársasággá kiáltottak ki. A köztársaság sikereiben önmérsékletet akart tanúsítani: meg akarta védeni azt, ami az övé, de nem kívánta azt, ami a másé. Ausztria részéről is ugyanilyen önmérsékletet várt, hogy ezáltal létrejöhessen egyfajta tárgyalásos *modus vivendi*, amely mindkét felet kielégítette volna. Itt valamiféle vakságról lehetett szó: vagy a köztársaság kikiáltása nem volt őszinte, vagy nem voltak azzal tisztában, hogy a magyar köztársaság és az osztrák monarchia között tárgyalásos úton lehetetlenség egyezsége jutni;⁸² avagy a köztársasági formulát ijesztésül használták, hogy a császári udvart ezzel késztessek arra, hogy a magyar királyság javára meghátráljon. Ebben és abban az esetben is a Bécs felé szabadabbá vált útról való visszafordulás végzetes hiba volt.

A győztes csapatokat Buda alá küldték az osztrák helyőrséggel megszállt vár bevételére. Ennek a legcsekélyebb hadijelentősége se volt. A Budán álló néhány zászlóalj a megbénult osztrákoknak mit sem segített, s a magyaroknak nem árthatott a hadszíntéren. Valószínűleg a magyarok hazafias érzéseit akarták kielégíteni:

⁸¹ 1849. április 26-án a Duna jobb partjára átkelt honvédsereg a fővárosból Ausztria felé visszavonuló osztrák haderővel ütközött meg, amely azonban nem számlált 40.000 embert.

⁸² Magyarország államformája nem változott meg az 1849. április 14-i függetlenségi nyilatkozattal. Királyság maradt, amelynek élén Kossuth kormányzóként állt, akárcsak annak idején Hunyadi János és Szilágyi Mihály. Az osztrákok fejében meg se fordult a tárgyalás, ekkor már eldöntött tény volt I. Miklós cár fegyveres beavatkozása.

megszabadítani a fővárost a Budáról Pestet fenyegető ellenségtől. Ez abban az esetben is megtörtént volna, ha egy nyolc-tízezer fős hadtestet rendelnek oda. Ehelyett az egész hadsereget odaküldték. Felszabadultan és nyugodtan, csodálatos vidékeken át vonultunk a Duna jobb partján: amikor elértük a célállomást, rögtön elhelyeztek bennünket a számunkra kijelölt állásokban. A zászlóalj a derékhad tartalékát képezte, amelynek állásaihoz őrszemeket adott. Az ilyesfajta szolgálatot gyakorlatból már tökéletesen ismertük, s el is láttuk megfelelően, amikor a magyar tűzérés az erőd falait rombolta. A vár szívósan védekezett, energikusan válaszolt a magyar ütegeknek és mindenfelé lőtt, amerre vélekedése szerint az ellenségnek árthatott; Pestet és Budát is bombázta és mindegyik főutat tűz alatt tartotta.

Fekvése miatt a vár teljességgel alkalmatlan volt az eredményes védekezésre. A fölötte minden oldalról domináló hegyekkel körülvett magaslaton emelkedett. Falak vették körbe. Egyik oldalával nyílt mezőre, másikkal a beépített városra nézett, a harmadik oldalánál a Várhegy lábánál a Duna folyt. Cölöpsorok (paliszádok) révén lehetett lejutni a Dunához. A várostól egy hosszában beépített utca választotta el, amelybe alulról merőlegesen betorkollott néhány utca abból az irányból, ahol Buda kiterjeszkedett, s fölfelé, ahol a lőrésekkel csipkézett falak fehérlettek. Külső védelem semmi. A város felől százötven méterre meg lehetett közelíteni várat, s a házak felsőbb emeleteiből be lehetett látni. Egy alkalommal úgy adatott, hogy mi is ott álltunk őrséget. Az átlós úton álltunk fel, s egyik őrhelyünket a várhoz közeli bérház padlásán rendeztük be. A tetőnyílások kitűnő megfigyelőpontoknak bizonyultak mindaddig, amíg a tetőről el nem dördült egy lövés. Valamelyik katonánk nyilván nem bírta idegekkel nézni, ahogy a falakon túl az osztrákok mászkáltak. Elsütötte puskáját, s ezzel kartácstűz alá is vetette a tetőt. El kellett hagynunk az állást. Mi a keresztutcából tartottuk megfigyelés alatt a derékszögben várnak futó utcákat. Silbakjaink a házszegek mögül kukucskáltak ki, a legteljesebb óvatossággal, mivel a várfalokról mesterlövészek lestek bennünket, s rögtön tűz alá vették azt, aki az orrát kidugta. Egyikünket se lőtték le vagy sebesítették meg, noha azzal bosszantottuk őket, hogy időnként egyikünk-másikunk nagy bakugrásokkal az út túloldalára szökdelt. Annyira megbarátkoztunk a halállal, hogy gúnyt is űztünk belőle. A tréfa egy fiatal őráratot vezető magyar altiszt esetében rosszul sült el, akinek szerfelett tetszésére volt az úton való átfutkorászásunk. Ő is megpróbálkozott vele, nagy lendülettel indult neki, de az út közepén fejét golyó találta, és összeesett.

A légio a szőlőskertekkel borított Weinberg⁸³ lábainál vert tábornak, amelyet egy kisebb-nagyobb kövekkel kirakott széles és mély árok határolt. Úgy tettünk, hogy

⁸³ A Gellérthegy.

az árokból és a kövekből sajátos módon hasznunk lehessen. A nap minden szakaszában anyaszült meztelenre vetkezett légionistákat lehetett látni, akik kisebb kövekkel csapkodták a nagyobb kövekre kifeszített fehérneműkorcaikat. A hajlatokban ugyanis százával éltek az emberi lényeket gyötrő élősködők. Kíméletlenül öldöstük őket, amilyen kíméletlenül ők is gyötörtek minket. Agyonvert tetvek ezreit hagytuk a Weinberg lábánál húzódó árokban. Egy hetet vagy valamivel többet, a vár bevételéért indított roham előestéjéig maradhattunk ott. Arról, hogy nem vettünk részt a rohamban, a sors döntött. A főhadiszálláson sorshúzással döntötték el, hogy mely zászlóaljnak induljanak rohamra az első vonalban. A mi kártyánkat nem húzták ki. Amellett kijárt a pihenés; ráadásul a hadifoglyok közül annyian jelentkeztek a légióba, hogy számbelileg és szervezeten fel lehetett fejleszteni nagyobb egységgé, ezért átszervezés céljából Miskolcra küldtek. Elhagytuk táborunkat, átkeltünk a Dunán és rövid időre – egy napra – Pesten szállásoltak be bennünket.

A szálláshelyek elfoglalásánál eredeti jelenetben volt részem. Egész szakaszommal egyazon címre kaptuk a beszállásolási jegyet. Elindultam a megadott címre és könnyen megtaláltam a ragyogó bérházat, amelynek gazdája bennünket kötelező lett volna elszállásolni. Amennyire könnyen megtaláltam a bérházat, annál nehezebben a gazdát. A lakosztályokra osztott ház a legfelső emeletig lakókkal volt zsúfolt, akiket beszállásolásunk nem érintett. Mindegyik azzal háritott el, hogy ez rá nem vonatkozik, és csaknem mindegyik rendkívül rossz véleménnyel volt a ház tulajdonosáról. Svarcgelb Harpagonnak hívták.

– Hol találom őt? – kérdeztem.

Azok közül, akikkel legkorábban találkoztam, senki se tudott eligazítani. Az egyik lakosztályban csupa nők laktak, akiket nem lehetett volna Veszta-szűzeknek hívni. Ezek, mihelyt megtudták, miről van szó, az udvar mélyén fekvő szűk és sötét szobácskára mutattak. Ott leltem rá a háztulajdonosra.

– Itt a beszállásolási jegy... – mondtam átnyújtva neki a dokumentumot.

Úgy tett, mintha nem értené, miről van szó. Elmagyaráztam neki. Erre elégedetlenkedve körbemutatott a szűkös szobán és megszólalt:

– Hol helyezem el én itt az urakat?!...

– És a bérház!... – mondtam.

– A bérház nem az enyém, hanem a lakóké... A lakókat nincs jogom kidobni!

– Csináljon az úr, amit akar, csak nekünk megfelelő helyiséget biztosítson!

– Semmit sem tehetek az urakért.

A beszéd tovább nyúlt közöttünk, míg türelmemet nem veszítettem.

– A városházára megyünk! – kiáltottam.

– Rendben – mondta. – Rendben van, megyek, és a városházán majd megmagyarázom...

Kettesben vágtunk neki az útnak; az udvaron már félhomály honolt. Az út felén tarthattunk, amikor a várban fény villant és ágyúgolyó süvített a távolban. A német (merthogy német volt) összerázkódott és megállt.

– Menjünk – sürgettem.

– Jó – mondta.

Egy-kettőre befordultunk abba az utcába, ahol a városháza állt, pár tucat lépést tehettünk meg, amikor az út tengelyében végigzúgott egy ágyúgolyó.

– Nem! – mondta a gazda. – Nem megyek tovább.

– Messze a városháza? – kérdeztem.

– Ó... – mutatott előre a kezével.

– Akkor menjünk...

Néhány lépést tett; elzúgott a második ágyúgolyó, mire visszahőkölt. Megragadtam a grabancát.

– Gyerünk.

– Nem megyek! Nem... nem.

Rúgkapálózott. Vasmarokkal szorítottam. A harmadik golyó viszhangjára térdre omlott. Felszólításomra, amelyet kivont kardommal is nyomatékosítottam, – ahogy mondani szokás – aranyhegyeket ígért.

– Találok én az uraknak szállást.

– Kényelmeset?

– Tágas nagyszobát.

– Ágyneművel.

– Azt honnan vennék!

– Szalmát adsz.

– Adok.

– És vacsorát?

– Ó! – jajdult fel.

Ágyúgolyó süvített. Gyorsan hozzátette:

– Adok...

– Rendeset?... Levest, sült húst krumplival, salátával és bort?

Sorra ismételte az általam felsorolt étkeket.

– Jó, akkor visszamegyünk... – szólaltam meg –, de jól jegyezd meg; ha ígéreted megszeged, büntetésül a várasházára kísérlek.

– Állom a szavamat – esküdözött nyárfalevélként remegve.

Valóban betartotta az ígéretét. Tágas szobát talált nekünk, felhintette szalmával és bőséges vacsorát talált fel.

Másnap már Miskolc felé meneteltünk. Az első század szállásmesteréül engem jelölt ki Jagmin. Ennek az volt az előnye, hogy a magyarul jól tudó, s a zászlóalj élelmezési tisztje mellett a légió szállásmesteri tisztét is betöltő öreg Sikorski hadnagy⁸⁴ vezetésével a többi század szállásmesterével együtt szekéren utaztam. Élelmezési tisztként a légió tulajdonát képező szekér és több ló állt a rendelkezésére. E szekérre felkerülni – nagy megtiszteltetés volt, s kevesek részesültek e kegyben. Ezúttal is előrement; mi a következő állomáson értük utol, kijelöltük a kvártélyokat, krétával megjelöltük az ajtókat, majd a beérkező hadoszlopokra várva beültünk az útmenti fogadóba. A fogadó tágas ebédlőterme tele volt beszélgető emberekkel. A legkülönbébb fegyvernemek különféle rangú tisztje ettek, ittak, pöfékeltek. Az egyik asztalnál megláttam Sikorskit, s mivel vele szemben volt szabad hely, oda ültem. Azonnal felkeltette figyelmemet a fiatal katona, légi-onista, aki úgy festett, mint aki nem a mi világunkból való. A mi világunkat fárasztó és mostoha mindennapok jellemezték, s ez ruházatunkról és arcunkról egyaránt lerítt; ő viszont vadonatúj köpenyeget, újdonatúj csapkát viselt, finom és pirulékony volt – mint egy elkényeztetett úrfi. Azt hittem, hogy frissen felcso-pott önkéntes. De érdeklődésemet nem ez keltette fel, hanem az az előzékenység és gondoskodó figyelem, amellyel az amúgy harapós természetű Sikorski viselte-tt iránta. A kérdés, hogy ki lehet ő, magától értetődő módon született meg az elmémben. De sem őt, sem Sikorskit nem kérdeztem efelől. Sört vagy bort rendeltem magamnak, Sikorskival pedig a lehető legközbösebb beszélgetésbe ele-gyedtem. A beszélgetés során az öreg áthajolt hozzám, s szinte a fülembe bújva sutto-gta:

– Tudod, ki ő?

– Nem tudom.

– Egy lány. Wysocki szeretője... sikerült ide átszöknie...

Mindegyik kifejezés megrendített. Fiatalember számára mindig különlegesség a leány, hát még ha Wysocki kiszökött szeretője. Wysockié, akit mindennel meg lehetett volna gyanúsítani, csak eggyel nem, hogy romantikus románcok hőse. Rásandítottam oldalról a katonára és megértettem, hogy miért olyan finom kül-lemű, halovány mimóza. Sikorski tovább sutto-gott:

– Hétpecsés titokról van szó, s azért árultam el neked, hogy segíts megőriz-ni... Isten ments, hogy valaki is szemet vessen rá... Gondod legyen rá...

Megőriztem magamnak a titkot, de aznap még egy titok birtokába jutottam, mármint annak, hogy ez egy olyan titok, amiről mindenki tud. Még a huszárok

⁸⁴ Sikorski, Aleksander: 1848. december 1-jén hadnaggyá nevezik ki Wysocki zászlóaljához. Május 26-tól főhadnagy az 1. zászlóaljban, amelynek egyben élelmezési tisztje és szállásmestere is.

is tudtak. Wysocki szeretője lett a beszélgetések és a széptevések tárgya. Számtalan hódító pillantás, bajuszpödörintés, kardcsörrentés, sarkantyú-pendítés, negédes szó és cukorkakínálás ihletője volt. Minden erőfeszítés az elcsábítására irányult. Elmondták, hogy Sikorski tölti be a cerberus szerepét, éjszakánként hét lakatra zárja és a küszöbén alszik. Az ilyen erőfeszítésekben azért sem vettem részt, mert nem tudtam versenyre kelni a huszárokkal és az ulánusokkal. Rongyos és mocskos gyalogosként ilyesmi meg sem fordult a fejemben.

Mekkora volt aztán a döbbenetem, amikor Miskolcon megtudtam, hogy Wysocki szeretőjét Sikorski ötlötte ki, mert nemhogy a tábornok szeretője nem, de még csak leány sem volt. Az öreg eszelte ki a tréfát. E bohókás tréfában nem minden bizonyult kitalációnak. A kiszöktetés igaz volt. A fiút kiszöktették, pontosabban megszökött a börtönből. Minderről jóval később, ha jól emlékszem, Törökországban szereztem tudomást, merthogy a légióban más néven szolgált. Az igazi neve így hangzott: Kołodziejski. Igen, az, aki Bemre rálőtt. A magyar kormány, ahogy erről a maga helyén már szó volt, letartóztatta és perbe fogta őt, de mielőtt a per lezárult volna, az osztrákok elfoglalták Pestet. Kołodziejskit ott találták a börtönben, de bizonyára nem tudtak mit kezdeni vele. A Bem elleni merényletkísérletet nyilván nem tekintették büntettnek. Kołodziejski a börtönben élte meg a magyarok visszatértét, s kihasználva azt a felfordulást, amelyet a hirtelen hatalomváltás keltett, megszökött. Minderről semmit se tudtam, s kevesen is értesültek róla. Bátyja egyébként a légió soraiban szolgált.⁸⁵ Igazi neve csak Törökországban derült ki. Bem tudta, hogy a légióban tartózkodik és megbocsátott neki, megbocsátott – méghozzá azon oknál fogva, hogy ő is lengyel légiót szervezett Erdélyben.

Miután megérkeztem Miskolcra, kellemes meglepetésben volt részem. A légió parancsot kapott, hogy érkezésünk másnapján fegyvertelenül sorakozzék fel az immáron tábornokká avanzsált Wysocki szállása előtt. Megjelentünk és felsorakoztunk. A tábornok rövid beszédet intézett hozzánk, amelynek az volt a lényege, hogy szervezetünk három zászlóaljra bővül, s hogy a mi zászlóaljunk kapja az első sorszámot, a második szervezés alatt áll, s az első zászlóalj altisztjeinek egy része tiszti rangban átkerül az Englert őrnagy⁸⁶ parancsnoksága alatt

⁸⁵ Kołodziejski, Wincenty (1824–1886): 1848 novemberében belépett a Wysocki őrnagy által szervezett lengyel zászlóaljba. Az öccse által Bem ellen elkövetett merénylet miatt visszatért Galíciába, de 1849 májusában Miskolcon ismét beállt a légióba, amelynek egyik zászlóalijában őrmester lett.

⁸⁶ Englert, Władysław (1805–1863): hadnagyként részt vesz az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. 1848 novemberében lép a Wysocki őrnagy által szervezett lengyel zászlóaljba. December elejétől százados a 4. században, s két hónapon át a felső-tiszai fronton harcol.

álló harmadik zászlóaljhoz. Felolvasták az előléptetett altisztek névsorát – az én nevem is ott csengett a többiek között. A sors rendelte így, mivel mindnyájan, akik az aradi ostromzárban és a tavaszi hadjáratban részt vettünk, rászolgáltak az előléptetésre. Minthogy mindnyájan tanúbizonyságot tettünk vitézségből, állhatatosságból, fortélyosságból. Nehéz kitalálni, hogy a táborkar milyen szabály szerint döntött az előléptetésekről – lehet, hogy sorsot húzott. Elég az hozzá, hogy előléptettek. A névsor felolvasása után a Wysocki mellett álló számomra ismeretlen tiszt vette át a szót.

– Bajtársak – szólalt meg –, azokkal, akiket a harmadik zászlóaljhoz neveztek ki tisztnek, mindenekelőtt meg kell ismerkednem. Englert őrnagy vagyok.

Sorra odamentünk hozzá. Ő szívélyesen kezét fogott velünk és mindegyikünk-től külön megkérdezte, hogy hívják.

– Most pedig, hogy megismerkedtünk, mindnyájatokat kérlek, gyertek a szálláshelyemhez – mondta.

Együtt mentünk oda. Útközben elgondoltam, milyen arcot vágok majd az arcvonal előtt. Töprengésemet az is fokozta, hogy öltözékemet illetően tetőtől talpig siralmasan festettem. Semmi épnek mondható nem volt rajtam. Lábbelimnek hiányzott a talpa; nadrágom szárai úgy ahogy kinéztek; rongyos és itt-ott megpörköldött köpenyem helyettesítette egyenruhámat, amely darabokban foszlott le rólam; csákómon kikandikáltak hajtincseim. Tölténytáskámmal együtt pus-kám és bornyúm fedte el hiányosságaim egy részét. Az ilyesfajta maszka méltatlan volt egy tiszthez. Gondokba merültem éppen az jutott eszembe, milyen jól jönne most az a pénz, ami a nagysallói csata után elveszett, amikor az őrnagy szállásán a következő szavak ütötték meg a fülemet:

– Bajtársak, kedves kötelességem, hogy a tiszt felszerelés beszerzésére kiutaljak nektek ennyi és ennyi (nem emlékszem, mennyi) pénzt...

És mindegyikünknek külön leszámolta az illetményét.

Még néhány szót váltott a szolgálatról és a szemléről, majd „vizontlátást” mondvá elköszönt.

Az őrnagytól egyenesen a fehérnemű-, ruha- és cipőboltba mentem. Cipőt, inget, alsóneműt, nadrágot, köpenyt, sapkát vettem, s mindezt becsomagoltam egy batyuba, majd elmentem a fürdőbe. A fürdéshez rendeltem egy adag spirituszt, és szappannal alaposan lecsutakoltam magam. Régi gönceimet a fürdőben hagytam; s teljes egészében új öltözékben távoztam onnan. Mintha újjászülettem

---

Május végén a Miskolcon összevont légio 3. zászlóaljának parancsnoka őrnagyként. E rang megerősítését kéri Wysocki tábornok júliusban.

volna. Kardot és kardkötőt vásároltam, a szabónál egyenruhát rendeltem, elláttam magam fehérneművel, köpenyt vettem – teljesen átformálódtam.

Közel két hónapot maradtunk Miskolcon. A légió újjászerveződött, állománya megnőtt, arculata megváltozott. A Nánáson – Az emlékezetem szerint a második zászlóaljat Nánáson szervező Idzikowski ezredes alá kerülő gyalogság Miskolcon három zászlóaljat számlált; a lovasság egyenként négy svadronból álló két ezreddé fejlődött fel; az elsőnek Tchorznicki, a másodiknak (a most olasz szolgálatban álló) Ponínski volt a parancsnoka. Mindkettőt Tchorznicki parancsnoksága alá rendelték, aki az 1831-es szabadságharc töről metszett tisztje volt: erényeiben is ízig-vérig lovas – mintha eleve lóra termett és oldalán kardot hordott volna. Az újkori hipokentaur⁸⁷ típusa volt: uborkához hasonló nagy piros orr díszítette, a csatában érdes-érces hangon biztatta katonáit:

– Aki fél, bújjon a deresem fara mögé!

Az első ezred fehér sisakot, sötétkék, fehér hajtókás egyenruhát viselt, a második vörös sisakot és vörös hajtókát.

A gyalogság egyenruháját is fehérről sötétkékre cserélték; egy zászlóaljat öt századra osztottak, az első négy sorgyalogszázad, az ötödik vadászszázad volt.

Gyalogos és lovastüzérséget is szerveztek; egy-egy félüteg alkotta a tüzérséget. Alakult egy utászszázad is.

A sorokat teljesen más elemekkel töltötték fel, mint a korábbiakat. Az osztrák hadsereg volt katonái tették ki a többséget. Az értelmiségiek a törzskarokat alkották. A legalacsonyabb főtiszti rangot, mi kiszolgált altisztek kaptuk, a magasabb főtiszti rangokat az osztrák és lengyel hadsereg tisztjei. Ecsetre és tollra kínálkozó alakok is akadtak köztük. Ma is magam előtt látom Piotrowski százados⁸⁸, Konstantin nagyherceg iskolájának⁸⁹ zömök, barna neveltjét, amint éles oktató hangon, magából kikelve üvölti:

– Ha egyszer elhangzik a parancs, hogy „indulj!”, a lábad, mint a villám vágódik ki a s...ból!

⁸⁷ Félig ember, féli ló alakú lény.

⁸⁸ Piotrowski, Piotr (1804–1871): 1817-től a Lengyel Királyság hadseregének 4. ulánusezredében szolgált. Részt vesz az 1830–31-es lengyel szabadságharcban, s érdemeiért hadnaggyá léptetik elő. 1848. november végén a lengyel légió 4. századával Görgei tábornok táborába kerül a feldunai hadtesthez. December végén Görgei főhadnaggyá lépteti elő. 1849 januárjától a felső-tiszai fronton harcol a 2. lengyel zászlóaljban. Májusban a 3. lengyel zászlóalj 5. vadászszázadának parancsnoka századosi rangban.

⁸⁹ Romanov, Konstantin Pavlovics (1779–1831): orosz nagyherceg, I. Miklós bátyja. A Lengyel Királyság katonai kormányzója és hadseregének főparancsnoka.

Mindennap folytak a gyakorlatozások: az első és a második zászlóalj teljes létszámban, a harmadik félig feltöltötten, mivel sorait hadifoglyokkal akarták kiegészíteni, akiknek érkezése késett. Emiatt zászlóaljunk századai egyenként csak hatvan embert számláltak. Gyakorlatozáshoz ez elegendő volt. A tiszti és altiszti posztok teljes egészében be voltak töltve.

A gyakorlatok nem töltötték ki az egész napot. A helyőrségi élet egymás társaságában telt, de a kaszárnyán túl is volt hely számunkra a nap alatt. A napok vidáman teltek. Polgárokhoz szállásoltak be bennünket, akik őszinte, nagy szeretettel vettek bennünket körül; éttermekben étkeztünk; kávézni cukrászdában gyűltünk össze; a kocsmákban közlegényeink ropták a táncot, a tiszteket pedig estélyekre invitálták. Az első ulánusezred bált adott a polgárok tiszteletére – a bál pompásan sikerült, amelyen még irodalmi élményben is részem volt, mert hogy az egyik ulánustisztünk Wincenty Pol Dorosz strázsamester című poémáját⁹⁰ szavalta. A cigányok éttermekben, kávéházakban, sétányokon és tereken egyaránt bizonygathatták, mily mesterei a muzsikának. Reggeltől estig visszhangzott a Rákóczi-induló és a megannyi csárdás, itt-ott a szabad ég alatt is táncra perdültek: a magyarok a csárdást ropták, a lengyelek a krakowjákat és az obereket. A lengyel nemzetiségű néprétegből származó nők is nagy számban jelentek meg körünkben. Mazóviai tájszólásban beszéltek és őszinte lelkesedéssel vettek részt a katonák mulatozásaiban.

A dolgok ilyenén állásakor bekövetkezett az, aminek be kellett következnie. Ahol összejön a katona-fiatalság és a női nem, ott románcok is szövődnek. A románcokról sok szó esett. Gyalogos- és lovas-bajtárim sikerei nemegyszer szóbeszéd tárgyát képezték. Nekem is kedvem támadt e téren szerencsét próbálni. E célból kinéztem magamnak egy csábos magyar leányt, aki a piactéren lakott, s gyakran elsétáltam az ablaka előtt, a helyzethez illő komoly ábrázattal. Egy ilyen alkalommal fatális eset történt velem. Fensterparádém pont vásárnapra esett; ügyesen át akartam surranni a piaci kofák között, de kardom beleakadt egy tejeskannába, a kanna felborult, a tej szétfolyt, én egy tojásos-szakajtóba ugrottam, amelynek tartalma megsemmisült. A tej és a tojások árát kiegyenlítettem, de soha többé nem léptem föl a fensterparádén. Imigyen végződött az én első és egyetlen szerelmi kalandom, amelyben becses személyemnek része volt. A tojások sorsa akár a szép magyar leányka szívének sorsa is lehetett volna, amennyiben azt töröm össze. Ha a leányka szíve valamikor is meghasadt, annak nem én voltam az okozója. A leányka, ha még él, bizonyára már anyóka, és

⁹⁰ Pol, Wincenty (1807–1872): költő, földrajztudós, etnográfus. A Dorosz strázsamester Litvániában (Wachmistrz Dorosz na Litwie) című „katona-adomája” 1845-ben jelent meg.

elfogja a nevetés akárhányszor megjelenik előtte az összetetejezett és összetojásózott szerelmes lengyel tiszt.

Még néhány más emlékkép is felvillan előttem.

Időnként egy cukrászdában gyűltünk össze. Tulajdonosa egy kedves és gazdag svájci ember, akinek Miskolcon hatalmas szőlőskertje és jól berendezett pincéje volt. A pince a szőlőskertben állt, a szőlőskert a városon túli hegy oldalában húzódott a Tisza egyik jobb parti, meredek martú, Rimának hívott, mély mellékfolyójánál, amelyben a hegyi patakok jellege a közepes nagyságú folyócskák jellemző jegyeivel elegyedett. Az országút egy kőhídon vezetett át. A szőlőskerthez azonban rövidebb útvonalon is el lehetett jutni, amennyiben az ember átkelt egy magas oszlopokra fektetett hosszú, keskeny, minden lépésére recsegve megingó pallón, amelynek csak egyik oldalán volt korlát. Hegyvidéken gyakran találhatók ilyen gyalogbűrűk. A svájccal gyakran beszélgettünk a szőlőművelésről, a szőlőkről, a borról. Egy alkalommal meghívott néhányunkat a pincéjébe, hogy olyan különlegességet mutasson, amelyhez hasonlót magunkfajta ember még nem látott. A megadott napon és órában a vezetőnkül is szolgáló tulajdonos társaságában keltünk útra. Átkeltünk a pallón és a hegyre vezető ösvényeken eljutottunk a szőlőskertbe, amelynek alján a tetővel fedett épület kívülről és belülről kerti lugas benyomását keltette. Falai mentén asztalok sorakoztak, középen kerevet, néhány szék és kerek asztal állt. Az egyik falat nagy kovácsoltvas ajtó uralta. Az alagútszerűen és -méretűen földbe vájt pincébe vezetett. Néhány lépcsőn át lehetett a belsejébe jutni. A svájci mind-egyikünk kezébe üveg poharat adott a borkóstoláshoz, kinyitotta az ajtót, és kezében gyertyával vezetett a pince két oldalán hosszan sorakozó hordók közé. A svájci időnként megállt és mesélt egy-egy bor születéséről és érényeiről, egy-egy hordóban található bor mennyiségéről, az egyiknél kiütette a felső felében található dugót, s a lyukon kiömlő borsugár alá tartottuk poharainkat. Ily módon társult az előadás-hoz a példa. Meggyőződhattunk a borok érényeiről visszafelé ízlelgetve az évjáratokat. Az újborktól kiindulva jártuk végig az idősebb évjáratokat. A kis poharakat a svájci csak negyedrészt töltötte meg; s a fény felé emelve szemléltetgette velünk, hogy gyönyörködjünk a színek játékában és a szánkban forgatva ízlelgessük a kortyot. A jelenet gyakran megismétlődött, oly gyakran, hogy én, ki nem éreztem vonzalmat a bor iránt, csak minden ötödik pohárkát ittam ki, a többit lopva a hordók mögé lötytintettem. Így tiszta maradt a fejem. A nemes itóka iránt vallásos tisztelettel viseltető bajtársaim feje se zúgott. Egyiküket ez meglepte és így szólt:

– A bor pompás és könnyű. Érzem a számban, de a fejemben nem.

– Várjon még ezzel az úr – vágott vissza a svájci.

A pincében még annyit se érzett az ember, hogy be lenne csípve, így megittunk mindent, ami a kóstolás során megiható volt. Így – rajtam kívül – mindegyikünk

egy butéliányit ihatott a nemes italból. Amikor a kóstolást befejeztük, házigazdánk kivezetett bennünket a nagyszobába és kérte, hogy a kereveteken és a székeken pihengessünk.

– Tán fáradtak vagyunk! – szólalt meg valaki.

– Nem arról van szó, hogy fáradtak lennénk – hangzott válaszul –, hanem arról, hogy fel tudjunk menni a pallóra....

– Ugyan! – mondta Jan Zamojski,⁹¹ a főhetman névrokona s jó bajtárs, aki vitézül botladozott kezében pohárral.

– Üljön le az úr – szólította fel a házigazda.

– Nem tudnék felmenni a pallóra? Mennyit ittam? Tízegynéhány gyűszűnyi bort!... Ittam már ennyit, és eltaláltam oda, ahova menni akartam. Megyek most is.

– Ne tréfálkozzék az úr – figyelmeztette a svájci.

– Megyek! Ki tart velem?

– Én – feleltem.

Példánkat senki sem követte. Elindultunk kettesben. Én elől, Zamojski mögöttem; menetközben azokon gúnyolódtunk, akik maradtak: annak ellenére, hogy én voltam a legjózanabb, hamarosan érezni kezdtem a kóstolás következményeit, amely Zamojskinál dadogásban nyilvánult meg. Valamiféle Janekekről, Franekekről és Krakkóról hadovászott, ahol született, és a Cracoviae educatum, Varsoviae bibatum borról⁹², meg más ehhez hasonló és nem hasonló dolgokról, míg el nem értünk a pallóhoz. Fölmentem rá, s már a közepén lehettem, amikor éreztem, hogy inog alattam, s lenézve, láttam a kövek fölött habzó Rima hullámait. Megfogalmazódott bennem, hogyan kel át rajta Zamojski? De nem néztem hátra. Amikor a palló végére értem, részeges krárogást, több káromkodást, majd hatalmas vízcsobbanást hallottam magam mögött. Megvillant agyamban, hogy hátha Zamojski esett a folyóba. Ekkor se néztem hátra. Egyenesen a szállásomra mentem, úgy ahogy voltam, ruhástul lefeküdtem és elaludtam. Pár órával később felébredtem, és csak akkor jutott eszembe a baleset, ami Zamojskit a pallón érthette. Kivert a hideg veríték. Talpra szöktem és néhány perccel később befordultam annak a háznak udvarára, ahol Zamojskit elszállásolták. Az első tárgy, ami a szemembe szökött, kitergetett ruhája volt. Beléptem a szobájába, s láttam, hogy

⁹¹ Zamojski, Jan: részt vett az 1846-os krakkói felkelésben. 1848 novemberében belép Wysocki zászlóaljába. A tavaszi hadjáratot az 1. lengyel zászlóalj őrmestereként küzdi végig. Májusban Wysocki tábornok hadnagyként kinevezi az 1. zászlóalj 4. századának parancsnokává. Utalás Jan Zamoyskira (1542–1605), aki a Lengyel Királyság főhetmanja volt, s többek között Báthori István lengyel király és litván nagyfejedelem tanácsadója.

⁹² A Lengyelországba szállított tokaji aszú a latin mondás szerint Krakkóban érlelődött és Varsóban itták meg.

alszik, mint a tej. Később megkérdeztem, mi történt vele, nevezetesen, hogy menekült meg. Nem tudott semmiről. Patakba-esésére abból következtetett, hogy ruhájából facsarni lehetett a vizet, s ő maga kék-zöld folt volt. Elcsodálkoztam és felháborodtam azon, hogy milyen közönyösen hagytam sorsára. Igaz – én magam is be voltam állítva. Bajtársaim, akikkel a svájci pincéjét meglátogattuk, még a szőlőskertben kialudták magukat és épségben tértek haza.

Miskolcra naponta érkeztek önkéntesek, akiket két osztályba lehetett besorolni: elégedettek és követelőzők. Az előbbiek beléptek közlegénynek, az utóbbiak rangot követeltek maguknak. Ez utóbbiak nem kevés borsot törtek Wysocki orra alá, s jócskán gyarapították ellenségeinek számát. Kettejükre ma is élénken emlékszem: egyikük főhadnagynak, másikuk századosnak mondta magát. Mieczysław Woroniecki kinevezési dokumentumaival hozakodtak elő, aki vitézségével nagy hírnévre tett szert, s Magyarországra érkezésekor lengyel légió szervezésébe fogott. E célból Észak-Magyarországon (talán Munkácson) maga köré gyűjtött néhány vagy tizegynéhány embert, egyenruhát rendelt számukra, tisztekké nevezte ki őket,⁹³ maga pedig (Debrecenbe – K. I.) utazott, hogy a kormánnyal elismertesse a szervezés művét. Kérését elutasították, s így nem tért vissza. A kinevezettek közül néhányan beszerezték az előírás szerinti egyenruhát, s kettejük mundérban és felvarrt tiszti rangjelzésekkel jelent meg Miskolcon és követelte, hogy a Woroniecki által adott ranggal vegyék be őket a légióba. De figyelembe lehetett-e venni az ilyen követeléseket? Szegények sajgó szívvel voltak kénytelenek a légióba belépni. A főhadnagyot a harmadik zászlóalj ötödik századának altisztjévé, a századost őrmesterévé „léptették elő”. Különösen a Baczyński nevű százados⁹⁴ nem talált elég vaskos szavakat, hogy Wysockit a lehető leghátrányosabb oldaláról befeketítse.

Több ezekhez hasonló eset történt. Ma is magam előtt látok egy lovassági tisztet: kismövésű, csípős nyelvű, pattogó emberke, hegyesen fölfelé pödört bajuszkával. A bennfentes szakértők hangján kritizálta a lovasság szervezését és adta elő, mit kellene tenni, hogy úgy legyen, ahogy kell. Tiszti vállrojjtal láttam – sikerült

⁹³ Woronecki, Mieczysław (1825–1849), aki az 1848. szeptember 5-i perlaszi győzelem során nagy hírnévre tett szert, unokabátyjával, Józef Woroniecki alezredessel Máramarosszigeten szervezte a lengyel vadászcsapatot. Márciusban átkerült Erdélybe, ahol bekapcsolódott a lengyel légió szervezésébe. Ekkor lett alezredes. Augusztus 5-én Szőregnél fogságba esett. 1849. október 20-án hadbíróági ítélet alapján Pesten felakasztották.

⁹⁴ Baczyński, Edward: az 1848 őszén a Galíciába elvonuló 9. sorgyalogezred hadapródormes-tereként Munkácson maradt, majd Máramarosszigeten csatlakozott a szerveződő lengyel vadászcsapathoz. Woroniecki Mieczysław tisztté nevezte ki, bár erre nem volt felhatalmazása, éppen ezért felterjesztését Debrecenben elutasították.

elérnie, hogy instruktor legyen, rendkívül komoly képpel járt-kelt az első ütköze-
tig, mely után szörnyen alázatos lett.

Némelyek meghatározatlan cél nélkül, műkedvelőként érkeztek Magyarorszá-
ra. Találkoztam egy ilyennel, akit Miłkowskiak hívtak és gorlicei rokonaim
között tarthattam számon.⁹⁵ A nemzeti gárda egyenruháját viselte. Megtermett,
szakállas ember volt, fél szemére vak. Kétszer láttam: egyszer, amikor megismer-
kedtünk, másodszor kártyázás közben. Aztán eltűnt a szemem elől.

Kalandorok, botránylovagok és hivatásos csalók is megjelentek.

Egyikük eredeti egy figura volt. Az orosz hadsereg kalusi kormányzóságából
származó dezertőrje, tényleges százados. Véletlenül találkoztam vele. Az utcán
átkelve megláttam két embert, egy ulánust és egy szőrmegalléros köpenyt viselő
uraságot, akik a hangzásából ítélve olyan nyelven beszélgettek, hogy azt orosz-
nak éreztem. Megálltam. Rájöttem, hogy az ulánus borzalmas módon töri az
orosz vagy pedig a beszélgetőtársának egy érthetetlen nyelvet kreál. Befolytam
az eszmecsérébe, s oroszul megkérdeztem, miről van szó. Az uraság jókedvre de-
rűlten fordult hozzám:

– Mennyire örülök – mondta –, hogy szót érthetek valakivel...

Ismertette a helyzetét. A táborkarban volt, ahová beadványt intézett, de nem
érti a rá kapott választ. Az ulánus úgy téve, mint aki tud oroszul, vállalta, hogy
lefordítja a táborkar válaszát. Fordította, de nem magyarázta meg.

– A napnál is világosabban elmondom a muszkának, no... de hiába mondja
seggfej a püspöknek, amikor a püspök maga is seggfej...

Az ulánus kicsi, alacsony ember, ugyanolyan eltökéltséggel fogadta megjegy-
zésemet, ahogy a fentebbi kifejezéseket mondta. Határtalan magabiztosságot
sugárzott.

– Olyan nyelven beszélsz hozzá, bajtárs, amelyet ő nem ért.

– Mi az, hogy nem ért!... Én muszkául beszélek hozzá...

– Muszkául-e? – szólok közbe.

– Már hogyne úgy... – replikázott és megkérdezte: – A bajtárs honnan van?

– Podóliából – feleltem.

– Én meg Litvániából. Akordnak hívnak.

– Akord? – csodálkoztam, mert még sohasem hallottam, hogy embert így hív-
tak volna.

⁹⁵ Valószínűleg a Szandeci kerületből származó Rudolf Miłkowskirol van szó, aki 1848 novem-
berében lépett be a Wysocki által szervezett zászlóaljba. Feltehetően nem került le az aradi
ostromsereghez, s nem vett részt a tavaszi hadjáratban, mert akkor Miłkowski gyakrabban
találkozott volna vele.

– Akord – ismételte nyomatékkal. – No, de'jszen muszkául beszélek.

– De bizonyára litvánosan – jegyeztem meg. – Miről van szó?

Arról volt szó, az orosz beadványt intézett azt követelve, hogy századosi rangban vegyék be a légióba. Azt válaszolták, hogy nem tehetnek eleget követelésének, egyrészt azért, mert nincs hely, másodsor azért, mert nem tud lengyelül, végül pedig azzal az indokkal, hogy az orosz szolgálatból átlépve nehezen tudna alkalmazkodni azokhoz a törvényekhez, amelyek alapján a légió működik. Számfelletti altiszti rangot ajánlottak neki.

– Csört pabjeri!⁹⁶ – fakadt ki, amikor Akord szavait válaszként lefordítottam.

– Nem loptam el az ezredkasszát, hogy lefokozzanak. Százados vagyok, és századoság dukál...

– Hát ilyen a rend nálunk... – feleltem.

– Vot parjadok!... – válaszolta a bölcs ember lemondó hangsúlyával, és hozzátette: – Enni szeretnék, de nem tudok szót érteni.

Mivel éppen ebédelni mentem, vezetőjének és tolmácsának ajánlkoztam. Akord elbúcsúzott tőlünk. A város legelőkelőbb éttermébe mentünk és leültünk egy asztalhoz, amely mellett egy karosszékekkel körbevett nagy asztal állt előre rendelés által egy nagyobb társaságnak megterítve. Levest rendeltünk. Megkérdeztem, hogy miért hagyta el az orosz hadsereget.

– A rjeszpublikáért – felelte. – Hallottam, hogy itt rjeszpublika van, hát... elszöktem ide.

Mesélni kezdte, hogy merre és hogy jött ide, amikor a teremben megjelent Wysocki néhány törzstiszt társaságában. Wysocki felénk tartott, s amikor elhaladt mellettünk, bólintottam neki. A százados felugrott, vigyázzba vágta magát, hogy tenyere rátapadt a nadrágvarrásra, és szemével kísért a tábornokot. Wysocki helyet foglalt, de ő még mindig állt. Többször odasúgtam neki:

– Ül le.

Még a nadrágszárát is megrángattam.

Állt, mint a sóbálvány.

Nem ült le mindaddig, amíg Wysocki észre nem vette, hogy a vigyázzállás neki szól, s nem intett a kezével.

Leült, zavartan és mint aki karót nyelt. Alig sikerült őt magához térítenem, s miután ez sikerült, a fülemhez hajolt és a következő szavakat suttogta:

– Vot, je...na máty! tak gjeneral, a ták já... Vot rjeszpublika...⁹⁷

⁹⁶ Pokolba vele! (orosz).

⁹⁷ Hát igen, b... anyját! igen, egy tábornok, én meg... Íme, ez aztán a köztársaság... (orosz)

A továbbiakban már, bárhogy akartam, nem tudtam szóra bírni. Időnként egy-egy név törte fel a szájzárát: ggenerál Dembinyszkij és ggeneral Viszockij, kiegészítve néhány jellegzetes káromkodással.

A terem megtelt vendégekkel, s néhány dáma is megjelent; az egyik sarokban zenekar foglalt helyet, amelyben egy hölgy hegedűn játszott. Amikor a zenekar megszólalt, a kapitány megrázkódott és így szólt:

– *Vot je...na máty, rjeszpublika...*

Az ebéd után elváltunk. Soha többé nem láttam. Nem tudom, mi történhetett vele.

Miskolci tartózkodásunk végén zászlóaljunkat egy nagy faluban szállásolták el, amely a kassai út közelében feküdt. Pár hétig állomásoztunk itt. Tartózkodásunkat e faluban a litván Braziewicz főhadnagy⁹⁸ névnapija tette emlékezetessé. Bennünket, századának tisztjeit meghívott vendégségbe, és a szokásos mindennapi ebédjét osztotta meg velünk. Nagyon tiszteletreméltó és nagyon takarékos ember volt. Levesét felvizeztette, így mindegyikünknek egy teli tányér híg leves jutott – negyedporciónyi hússal és kenyérrel; ehhez hasonló mód kitöltött borral köszöntöttük fel az ünnepeltet; hogy a lakoma teljes legyen, főhadnagyunk a kertbe invitált bennünket és desszertnek felajánlotta a meggyfák gyümölcsét. Különleges jellege ennek abban rejlett, hogy mindezt olyan hangon tette, mintha bőséges fogadásban volna részünk. Így biztatott bennünket, meghívottakat:

– *Egyetek, bajtársak, egyetek..., ne sajnáljátok magatoktól...*

Ez gúnyolódásnak tetszhetett volna, de szívből jött. Nem mondhattuk, hogy szőrös szívű... A légiónkban ketten voltak ilyenek: ő és Jagmin, – mindketten tiszteletreméltóak, de... takarékosak. Magatartásukban és ismeretanyagukban különböztek. Jagmin a szolgálati szabályzaton kívül semmilyen könyvet nem olvasott. Braziewicz annyira olvasott volt, hogy demokratikus nézeteit alá tudja támasztani. Bátorságban nem volt oly vakmerő, mint a másik, az általa vezetett század fölötti gondoskodása nem tette részrehajlóvá. Jagmin úgy bánt századával, mint anyja a gyermekével; követelődött, veszekedett érte; a katonáival egyenként és összességében is törődött, pártfogójuk, szószólójuk, orvosuk volt. Azért vállalta az orvos szerepét, mert volt egy kipróbált gyógyszere, olyan, amely minden betegség ellen használt: vodka hamuval. Mindenkinnek, aki fejfájásra, hasfájásra, nyilallásra, vagy bármi más nyavalyára panaszkodott, egy javallata volt:

⁹⁸ Braziewicz, Karol (?–1872): altisztként részt vett az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. 1848. december elejétől hadnagy a lengyel zászlóalj 3. századában. 1849 januárjától főhadnagy. Május végén Wysocki századossá és a 3. zászlóalj 4. századának parancsnokává javasolja kinevezni.

– Pohárka vodka hamuval. Ha nem használ, igyál még egy pohárkával, aztán egy harmadikkal is.

Az orvosság hatásossága azon az elven alapult, hogy az emberi nemet gyötrő mindenfajta betegség forrása a gyomor beszennyezése. Mivel pedig a serpenyőket hamuval tisztítják, a hamu a gyomorra is jótékonyan hat.

Századának gondoskodó pártfogása többek között abban is megnyilvánult, hogy ha valamelyik katonájának a puskája elromlott, Jagmin egy másik századtól puskát lopott, s a jó helyében ott hagyta a rosszat. Az első zászlóalj első századát vezette. Eredeti egy szerzet volt.

Miskolci tartózkodásunk vége felé híre kelt, hogy újra kitör a háború, amelyet Ausztriával már befejezettnek tekinthettünk. Magyarországot megtisztítottuk az osztrák hadaktól, amelyek már csak néhány erődöt – Temesvárt például – tartották megszállva. Úgy hírlett, hogy állítólag az oroszok sietnek az osztrákok segítségére. Ezt illetően a kormánykörökben megoszlottak a vélemények, s így abban is, hogy milyen ellenlépéseket tegyenek. Voltak, akik a beavatkozást lehetetlennek tartották; miért mentse meg Oroszország Ausztriát? Vajh nem szolgál I. Miklósnak Sobieski példája⁹⁹ elég bizonyítékul arra vonatkozóan, hogy a Habsburg-ház miként viszonzza az ilyenét segítséget? Azok, akik ezt az álláspontot képviselték, azt hangoztatták, hogy Magyarországnak kizárólag belviszonyai rendezésével kell foglalkoznia, nem pedig lehetetlen feltételezésekkel e folyamat elé akadályokat gördíteni. De nem ez a vélemény kerekedett felül. Kossuth lehetségesnek tartotta az orosz intervenciót, és emiatt kezdetben hajlott a Dembiński által felvázolt terv támogatására, aki azt tanácsolta, hogy nyomuljanak be Galíciába, foglalják el e tartományt, és az ott rendelkezésre álló eszközökkel az oroszokat támadva tegyék át a háború színterét Oroszországba. E bátor és vakmerő terv kivitelezésére megtörténtek a kezdeti lépések. A kormány elrendelte a két hadtestből álló északi hadsereg felállítását Dembiński főparancsnoksága alatt.¹⁰⁰ Az egyik hadtest, amelybe a légiót is beosztották, a határnál állott; a Kazinczy tábornok parancsnoksága alatt álló másik hadtest Debrecenből vonult Dembiński

⁹⁹ Sobieski (III.) János (1629–1698): 1674-től lengyel király. 1683. szeptember 12-én a szövetséges hadak főparancsnokaként felmentette Bécsset. Utalás arra, hogy ennek ellenére Ausztria részt vett a lengyel–litván állam felosztásában.

¹⁰⁰ Kossuth április közepén nevezte ki a szerveződő északi hadsereg főparancsnokává Henryk Dembińskit. A hadsereg a szerveződő IX. hadtestből, a szerveződő máramarosi hadosztályból, amelynek Kazinczy Lajos ezredes június elejétől volt a parancsnoka, Görgey Ármín őrnagy különítményéből és a lengyel légióból állt. Dembiński áprilisban valóban foglalkozott a galíciai betörés tervével, ezt azonban a kormány május 5-én megtiltotta. Ellene volt maga Bem tábornok is.

támogatására. Dembiński Bártfán rendezte be főhadiszállását, ő is ott tartózkodott és készítette elő a hadműveletet, amely Kazinczy¹⁰¹ beérkezésével kezdődött volna meg. Mi is készen álltunk, annak ellenére, hogy a harmadik zászlóalj még nem volt teljesen feltöltve. A tervből egyszerre nem lett semmi. Június 16-án Dembiński parancsot kapott, amely megtiltotta a galíciai betörést azon oknál fogva, hogy Galíciába orosz csapatok vonultak be. Ez ésszerű indok volt. A terv ugyanis Galícia elfoglalásán alapult. Miután ellenséges hadak szállták meg, a terv fundamentuma összeomlott. Dembiński lemondott, s az északi hadsereget Wysocki parancsnoksága alá rendelték.

Wysocki rendkívül kritikus pillanatokban és rendkívül nehéz feltételek között vette át a parancsnokságot: akkor, amikor az oroszok egyszerre már három ponton átkeltek a Kárpátokon. Erejük minden ponton háromszor akkora volt, mint a mi Bártfán álló hadtestünké.¹⁰² A Bártfa felé vonuló hadtesttel szembeszállni azt jelentette volna, hogy kiteszük magunkat a bekerítésnek. Egyetlen napot, egyetlen órát sem veszíthettünk. Wysocki, akit Lőcse felől már átkaroltak, mihelyt a helyszínre ért, azonnal elrendelte a visszavonulást, és ki tudott kerülni a kelepceből, amelybe már-már beleesett.

A tartalék lovasságot és a harmadik zászlóalj négy századát kivéve a légió azonnal a harcvonalra indult. A harmadik zászlóaljból csak a több mint kétszáz emberből álló első század csatlakozott hozzá Horodyński százados parancsnoksága alatt.¹⁰³ A másik négy század csak a tiszti és altiszti állományát illetően volt teljes, legénysége csak annyi volt, hogy az őrszolgálatot el tudta látni. Utasítást kaptak, hogy a raktárakat, a légió felszereléséhez szükséges fegyverek, eszközök és ruházat raktárait kísérik Pestre. Szekéroszlop alakult, amelynek parancsnokságát az e pillanatban beteg Czernik alezredesre bízták. A zászlóalj parancsnoka, Englert őrnagy engem nevezett ki szállásmesternek, mint olyat, aki altisztként nemegyszer töltöttem be ezt a posztot.

¹⁰¹ Kazinczy Lajos (1820–1849): a május végén ezredessé kinevezett Kazinczyt egy tartalék-hadosztály szervezésével bízták meg Munkács és Beregszász központtal. Ez a végül 7300 embert számláló hadtest formálisan az észak hadsereghez tartozott, de nem csatlakozott a Wysocki tábornok parancsnoksága alá került IX. hadtesthez és a lengyel légióhoz. Ilyen jellegű terv nem is született. Végül augusztus elején Bem segítségére indult.

¹⁰² Az Észak-Magyarországra benyomuló orosz hadsereg 112.000 főt számlált. Az Eperjesen álló északi hadsereg létszáma a légióval együtt se haladta meg a 11.000 főt.

¹⁰³ Horodyński, Franciszek Ksawery (1811–1864): hadnagyként részt vesz az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. 1849 tavaszán lép be a lengyel légióba. Májusban Wysocki tábornok a 3. zászlóalj 1. századának parancsnokává nevezi ki századosi rangban. A temesvári csata napján ő a beteg Antoni Wieruski őrnagy helyett a 3. zászlóalj parancsnoka.

Előre mentem, s megbízatásomnak kellőképpen eleget tettem. Semmi különös nem történt, kivéve a Miskolc és Pest közötti út első szakaszát. Az első napi menet során, miután kijelöltem a szálláshelyeket, a szekéroszlop megérkezésére várva betértem a fogadóba, hogy elverjem az éhemet. Az étkezőterem dugig volt a mindkét nembeli vendégekkel, főleg nőkkel és gyermekekkel. Azok a családok voltak, akik az oroszok bejövetele után az ország belsejébe menekültek. Alig találtam helyet egy asztalnál, és éppen hogy valamit rendelni tudtam magamnak. Amikor a tányérom üres lett, belépett egy ősz hajú katonai személy, körbenézett, s látva engem, odajött és lengyelül fordult hozzám.

– Nem lenne számomra hely melletted, bajtárs?

Odébb húzódtam. A jövevény leült és megszólalt:

– Éhes vagyok, mint a farkas... Csak jusson valami étel...

Éltelt rendelt és beszédbe elegyedve velem bevezetéképpen a következő kérdést tette fel:

– Mi újság felétek?

Elmondtam, hogy éppen most kísérjük a raktárakat Pestre.

– És a harcvonalon? – tette hozzá.

– Hallottam, hogy Wysocki éjjel menetel, nappal pihen...

A lényegyet illetően Miskolcon ilyen híreink voltak.

– Az nem jó. Valójában csak az éjszakai alvás ad erőt. Éjszakánként csak kikerülhetetlen kényszerűségből menetel az ember, s a kényszer Wysocki számára kiiktatható lett volna, ha betartja útmutatásaimat.

Az utóbbi kifejezés elevenembe vágott. Eleitől fogva arra gyanakodtam, hogy az ismeretlen magas rangú személy, s az utolsó kifejezés ezt egyértelművé tette.

– Csak nem Dembiński tábornokhoz van szerencsém? – kezdtem.

A „Demiński” kifejezést hallva a közelben ülők fölkapták a fejüket, majd szájról szájra futott körbe az asztaloknál suttogott hír. A teremben mindenki ránk szegezte tekintetét. Amikor a tábornok föllállt, nyomban körbevette a fehérnépek hada, akik kérésekkel, kérdésekkel és az orosz seregek benyomulása után kialakult helyzet felőli faggatózásaikkal árasztották el. Ő az ajtó felé araszolva udvariasan mosolyogva válaszolgatott. Egy gyönyörű, ifjú dáma a kozákokkal kapcsolatos félelmének adott kifejezést.

– Ugyan mi rosszat tehetnének Önnek a kozákok! – felelte.

Nyomában én is átfurakodtam a tömegen, s a kocsihoz kísértem őt, amely nem más volt, mint egy kétlovas magyar bricska. Mellette egy fiatal, rendkívül jóvágású tiszt álldogált. Dembiński főbólintással vett tőlem búcsút, pár szót váltott a tiszttel lengyelül, majd mindketten fölkapaszkodtak a kocsira és elbaktattak.

Nem tudom, melyik menetszakaszon várt ránk a több mint hatszáz embert, volt osztrák katonát számláló önkéntesek csapata. A századok feltöltődtek. A zászlóalj, nem számítva a harcvonalban álló első századot, teljes zászlóaljként vonult be Pestre.

Pesten csak három napot maradtunk. A fővárosban nyugalom honolt. A népet lekötötték a színelőadások és a koncertek. Nem lehetett érzékelni a Magyarhon fölötti eget elsötétítő háborús viharfelhőket. Ugyanarra a vasútvonalra vagoníroztak be bennünket, mint hét hónappal azelőtt. Indulás előtt minden tisztnek ki kellett állnia egy sajátos ostromot. A vasút csak a katonákat szállította, a nőket nem, márpedig minden századhoz legalább negyven nőszemély tartozott. Ez már akkor feltűnt nekem, amikor a Miskolc környéki faluból Miskolcra vonultunk. A katonák az országúton vonultak, s a felbattyzott asszonyok hada az országút mellett húzódó mezőn. Ugyanez a tömeg vonult be Pestre is; ez mazóviaiassan mondva úgynevezett palimadárkákból, katonaszeretőkéből állt. Ha tovább is gyalogosan vonulunk, e tömeg is gyalogosan követ. A vasút azonban útját állta. Az őrnagy meghagyta a századosoknak, hogy századonként két markotányosnőn kívül ne engedjenek egyetlen fehérnépet se a vonatra felszállni. A markotányosnőket a legegészségesebbek és legerősebbek közül válogassák ki, akik azt is vállalják, hogy a tisztekre mosnak. Kiválasztották a századonkénti két-két asszonyt; a többiek sírva, zokogva fordultak a tisztekhez, kezüket csókolgatva, lábuk elé borulva, könyörögve kérték őket. Lehetetlent kértek. Szegények Pesten maradtak a sors kénye-kedvének kiszolgáltatva. Említésre méltó az, hogy amikor megkérdeztük, honnan jöttek, mind azt válaszolta.

– Szandecből...

Vajh Szandec lett volna fészke e palimadárkáknak?

Vasúton tartottunk Szolnokra, de nem jutottunk el Szolnokig. Pest és Szolnok között leszállítottak bennünket a vonatról. Előbb Kecskemétre kellett mennünk, majd onnan Keresztúrra, vagy fordítva. Pár hetet álltunk itt. Ez volt az a vidék, ahol a frissen sorozott katonákat összevonták és hadsereggé szervezték, amely fölött Perczel tábornok vette volna át a parancsnokságot.¹⁰⁴ Mindez lázas igyekezettel történt. E had húszegynéhány ezer emberből állt, negyed részüket azonban puska helyett lándzsával fegyverezték fel. A gyalogság már hiányt szenvedett puskákban, emiatt szerveztek úgynevezett pikásokat, akiknek zászlóaljait tűzfegyverrel ellátott féldandárokba osztották be. Éjjel-nappal gyakorlatoztatták

¹⁰⁴ Perczel Mór (1811–1899): tábornok 1849. június közepétől szervezte a Duna-Tisza közén alakuló tartalékhadtestet. Július 7-től az e tartalékhadtestből, a IX. hadtestből, a lengyel légióból kialakított közép-tiszai hadsereg főparancsnoka.

őket. Mi is állandóan gyakorlatoztunk, de előny volt számunkra, hogy nekünk csak a lengyel vezényszavakat kellett a katonákba sulykolnunk, s ehhez elég volt néhány mustra. Vártuk az indulási parancsot, hogy a légióhoz csatlakozhassunk, amelyről halvány fogalmunk se volt, hogy hol lehet. Egyszerre híre kel, hogy Perczel beolvasztott bennünket a hadtestébe.

– Milyen címen?

Ez csodálkozással töltött el bennünket és meg is döbbsített. E rendelkezés ellentmondott a kormánnyal kötött szerződésnek, miszerint a légiót nem lehet felosztani a magyar hadtestek között. Tiszti gyűlést tartottunk és felkerekedtünk az őrnagyunkhoz. Az őrnagy Czernik alezredeshez küldött bennünket. Ez utóbbi álláspontunk ismertetése nyomán azt válaszolta, hogy határozott parancsot kapott. Amikor pedig kértük, Perczellel közölje, hogy parancsa helytelen és jogtalan, kijelentette, hogy kérésünket nem teljesítheti, mert a katona kötelessége a hallgatásban és nem az okoskodásban áll.

– Ez esetben mi magunk megyünk Perczelhez...

– Menjetek – mondta fortyogva.

Küldöttséget választottunk magunk közül és máris mentünk a tábornokhoz. Én is tagja voltam a deputációnak. Perczel fogadott bennünket, de amikor követelésünket meghallotta, iszonyú haragra lobbant, mutatóujjával fenyegetve bennünket, a lengyel pártoskodást felhánytorgatva kijelentette, hogy mindnyájunkat agyonlővet, a küldöttség tagjain kezdve a sort. Amikor haragját kiöntötte, így feleltünk:

– Tábornok úr, nem egy csatában tettük ki magunkat a halálnak, így fenyegetőzésétől nem félünk... A kormánnyal kötött szerződés alapján szolgálunk, követeljük hát az abban rögzített feltételek betartását... Másként szolgálni nem akarunk...

– Menjetek a pokolba a légiótokkal... – kiáltotta erre.

Távozásunk után azonban lehiggadt. Czernikkel megbeszélte a dolgot és a beolvasztásunkra vonatkozó parancsát visszavonta.

Másnap az egész hadtest elmasírozott. Utunk vizenyős mélyföldön vezetett keresztül. Ingoványos részeken haladtunk át, amelyet itt-ott vöröses rézűszög borított. Forró júliusi napokat éltünk át. A lápvidéken megszabadultam bőrkeményedéseimtől, de ezt követően minden harmadik napon elkapott a mocsári láz. Végre elértük Szolnokot, ahol nagy örömünkre egyesültünk a légióval, amely szintén ide vonult vissza.

Szolnoki tartózkodásunk idején Magyarország helyzete inkább gondterhes volt, mint kétségbeejtő, s ez azt követelte volna tőle, amit a viharos tengeren hanykolódó hajón a kapitánytól és matrózoktól követelnek. A Pesten fenyegetett

kormány székhelyét Szegedre tette át. Fegyveres erői kettős nyomás alatt állottak: az egyik északról nehezedett rá, a másik nyugat felől. Észak felől az orosz hadak közeledtek és szorongatták Görgeyt, aki dicsőségesen és olykor sikeresen ellenállt, de vissza kellett húzódnia a Tiszán túli saktáblára, s a Debrecen, Nagyvárád és Arad útvonalon magára vonta az ott operáló hadtesteket. Nyugat felől az osztrák hadsereg közeledett Haynau tábornok parancsnoksága alatt. Felvonulásának útjában állt Komárom, amelynek falai közé zárkózott Klapka. Komáromnál hagyva egy megfigyelő hadtestet, akadálytalanul elfoglalta Pestet és Perczel Kecskemét környékén tüntető újoncokból álló csapataival és Wysocki Szolnoknál tartózkodó egész hadtestével találta magát szemben, aki magára vonta a Pest magasságában megállt orosz hadak egy részét.

Szolnoknál a magyar fegyveres erőket hadsereggé vonták össze, amelynek az volt a különleges feladata, hogy szembeforduljon Haynauval.¹⁰⁵

Ily módon két hadsereg alakult: egy északi és egy déli. Az előbbi Görgey parancsnoksága alatt állt, az utóbbi parancsnokságát Mészárosra bízták,¹⁰⁶ aki azt csak azzal a feltétellel fogadta el, hogy Dembiński lesz a tábornoki főnöke. Harci értékét tekintve a két hadsereg jelentősen különbözött egymástól. Az északi hadsereg harcedzett hadtestekből állt – a déli nagyrészt olyanokból, amelyek többsége a nagy téren megvívott csatákat csak hallomásból ismert. Ebbe tagolták a lándzsás zászlóaljkat, s a tűzfegyverrel ellátott csapatok is alig részesültek kiképzésben. Katonai jelzők Wysocki hadtestéhez illettek leginkább; csak egy-egy zászlóalj volt hozzá hasonlítható, olyanok, amelyek részt vettek a tavaszi hadjáratban vagy a külföldi légiós zászlóaljok: mint a német légió zászlóalja, amely egyenruházatát tekintve semmiben sem különbözött a magyar seregtől, vagy az olasz légió, amely inkább elütő egyenruházatával hívta fel magára a figyelmet, mintsem szép szál katonáival. E katonákat az osztrákok válogatták össze, mivel az olasz légiót a Budavár védelmére hátrahagyott gránátoszászlóalj alkotta.¹⁰⁷ E zászlóalj, amikor a magyarok létrákkal rohamra indultak, fegyvereit

¹⁰⁵ Haynau, Julius von (1786–1853): 1849. május végén az Itálián kívüli osztrák haderők főparancsnokává nevezik ki. Pest-Buda elfoglalása után június 24-én indul meg gyors ütemben Szeged felé.

¹⁰⁶ Mészáros Lázárt 1849. július 1-jén nevezik ki a honvédsereg főparancsnokává. Kinevezését azzal a feltétellel fogadja el, hogy tábornoki főnöke Henryk Dembiński altábornagy.

¹⁰⁷ A budai vár helyőrségében az olasz 23. (Ceccopieri) gyalogezred egy zászlóalja szolgált. Az árulásáról elterjedt mendemondát nem igazolja a zászlóalj ellen indított osztrák hadbíró-sági vizsgálat. A zászlóaljból 1849. május 21-én 95 fő esett el a vár védelmében, s ez is bizonyítja helytállását. A zászlóalj fogságba esett katonáinak egy része valóban beállt az olasz légióba.

kidobta a várfalon és a felkapaszkodó honvédeket az olasz ezredzenekar által játszott Rákóczi indulóval fogadta.

Ilyen volt a gyalogság. A lovasság se festett jobban. A fehér gubás és pörgekalapos huszárszázadok nem voltak bizalomgerjesztők. Közülük két csikósszázad tűnt ki, és az, amelyet maga Rózsa Sándor vezetett.¹⁰⁸ Az első kettőt a pusztá méneseinek csikósai alkották; vitézül küzdöttek, ügyesen használták a karikás ostort, amellyel az összecsapások során kiverték ellenfeleik szemét, és a lasszót, amellyel le tudták rántani az ellenséges lovaszt a nyergéből. Rózsa Sándor betyár volt a forradalom előtt, aki felállított egy svadront. A husároknak nem sok hasznuk volt belőlük, s arra használták őket, hogy a sereg nyomán hajtsák a csordákat. Az e hadsereghez beosztott lovasságban legnagyobb bizalmat a mi ulánuszereink keltettek, amelyeket tapasztalt tisztek vezettek és soraikban képzett katonák szolgáltak, legnagyobb részt volt osztrákok. Egy szóval e hadsereg gyalogsága és lovassága sok kívánnivalót hagyott maga után. Összehasonlíthatatlanul többet, mint a tüzérség, amely nem tudom, mely okból, tekintélyes volt, összességében és lőszerben sem szenvedett hiányt. A harcvonalon huszonegynéhány üteg sorakozhatott fel megfelelő kezelőszeméllyel. A légió tüzérsége viszonylag szerény volt: fél gyalog- és fél lovasüteggel rendelkezett. Az utóbbinak Władysław Bentkowski volt a parancsnoka.¹⁰⁹

Zászlóaljunk, miután Szolnoknál csatlakozott hozzá a Miskolcra máshová rendelt század, teljes létszámú lett – csaknem nyolcszáz emberrel rendelkezett. Én az ötödik lövészszázadban szolgáltam.

Szolnoktól Ceglédre tettük át a székhelyünket, ahol néhány napig táboroztunk, s ahonnan a lovasságunk felderítő portyát végzett, hogy kipuhatolja az ellenség szándékait. Erdőben berendezett kényelmes táborunk volt. A katonák gallyakból készítettek nekünk szállásokat.

A szállás rendkívül jól jött, hogy kiheverjem a váltólázamat. Szpaczek doktor,¹¹⁰ a zászlóalj-orvos gyógyított, aki egyike volt a Galíciából Miskolcra érkezett önkénteseknek. Kininnel kúráltam magam. Ennek ellenére újra és újra elkapott

¹⁰⁸ Miłkowski összekeveri Rózsa Sándor időközben feloszlott szabadcsapatát a 13. (Hunyadi) huszárezrednek a IV. (bácskai) hadtestben szolgáló századaival, amelynek egyenruházata és fegyverzete, (különösen a karikás ostor) Rózsa Sándor legényeire emlékeztethette őt.

¹⁰⁹ Bentkowski, Władysław (1817–1887): a porosz hadsereg tüzértisztje. 1848 tavaszán kilépett a porosz hadseregből, 1849 áprilisában Magyarországra jött és beállt a lengyel légióba. A turai csatában 1849. július 20-án hősi halált halt Jan Wójcik helyébe Wysocki őt nevezte ki a lovasfélüteg parancsnokává. Lásd a rá vonatkozó fejezetet.

¹¹⁰ Szpaczek, Ludwik (1817–1859): a lengyel légió orvosa. Wysocki tábornok 1849. május végén a 3. lengyel zászlóalj főorvosává javasolta kinevezni. Kütahiaiban ő volt Kossuthnak is az orvosa.

a váltóláz. Az erdőben elkapott egy erős roham. Eszméletemet veszítve lázasan feküdtem, s amikor a láz elmúlt, felemelkedtem és kikúsztam szállásomból. Olyan látványban volt részem, amelyet azóta se tudok elfelejteni. A felállított dobok zöld asztalt formáltak, amelyet zöld egyenruhás gyalogos és lovastisztek népes csapata vett körbe. Az ördöggel játszottak, vagyis fáraóztak. Gyorsan pörögtek a lapok. A játék résztvevői egymás után húztak a körbeadogatott lapokból. Ez veszített, amaz nyert; zászlóalj-segédtsíztünk, Łuczyński¹¹¹ mögött ültem; nem volt jó lapjárása, folyvást veszített. Két-három kör is lement, de ő egyre csak fizetett. Ez bosszúsággal töltötte el. E pillanatban megjelent egy szolgálatos altiszt, szalutált és hangosan jelentett:

– Łuczyński hadnagyot kéreti az őrnagy.

Łuczyński felpattant. Valaki megjegyezte:

– Elveszítéd a kezedet.

– No, ja – így Łuczyński, majd körbenézve hozzám fordult – Foglald el a helyem.

– De' jszen én nem tudok játszani – szabadkoztam.

– Majd megtanulsz. Nem nagy ügy...

A játékot követve, rájöttem, hogy lényegét illetően nem nagy ügy. Elfoglaltam hát Łuczyński helyét. Amikor rám került a sor, húztam, és a kezembe került lap fordulatot hozott. Nyertem. Örült módon kedvezett a szerencse, olyannyira, hogy amíg mások a bugyellárisukat és pénzes zacskójukat teljesen kiürítették, én a dobról rendre felmarkoltam a bankókat, ezüsthúszasokat, aranydukátokat. Az utóbbi pénzt egy Jan Tyszkiewicz nevű ulánus¹¹² borította ki a meztelen testén hordott pénzes tüszőből. Rövid idő alatt ezerkétszáz rénusi aranyat nyertem. Ez zavarba hozott. Mivel véletlenül kísértettem meg a szerencsét, azt, hogy rám mosolygott a szerencse, tisztességtelennek tartottam, és tovább játszottam, hogy veszítsek. Talán elértem volna célomat, ha a játéktól nem szólítanak el az őrnagyhoz. A parancsot Matuszyński hozta,¹¹³ akivel együtt szolgáltam az ötödik szá-

¹¹¹ Łuczyński, Alfons (?–1860 körül): 1848 novemberében belép a Wysocki által szervezett lengyel zászlóaljba. 1849 tavaszán hadnagy a 2. lengyel zászlóaljban. Május 10-től a 3. zászlóaljban szolgál, később főhadnagyként és zászlóalj-segédtsízként.

¹¹² Tyszkiewicz, Jan: az erdélyi lengyel légióból került át a magyarországi lengyel légióhoz, amelynek egyik dzsidásezredében szolgált hadnagyként.

¹¹³ Matuszyński, Maksymilian: 1848 novemberében lépett be a Wysocki által szervezett zászlóaljba. 1848 decemberében ennek Idzikowski őrnagy alatti 4. századában Görgei hadtestéhez csatlakozott, s részt vett a bicskei és tétényi ütközetekben. 1849 januárjában százada csatlakozott a felső-tiszai hadtesthez. A január 19-i szántói összecsapásban megsebesült a karján. Március közepétől hadnagy a Nánáson szerveződő 2. lengyel zászlóaljban. Júniustól főhadnagy a 3. lengyel zászlóalj 4. századában.

zadban. Amikor helyemet valaki másnak átengedve felálltam, néhány bizonytalan lépést tettem, Matuszyński belémkarolt, másik oldalról meg a bátyja, elvezettek az erdőbe, s kértek, rábeszéltek, hogy ne játsszak többet. Az őrnagy egyáltalán nem hívatott. Ez fortély volt részükről, amelyhez azért folyamodtak, hogy a játékot abbahagyjam. A lázroham után annyira gyenge voltam, hogy nem tudtam ellenszegülni, s haragudnom nem volt miért, de nem tértem vissza kártyázni, így a nyereség nálam maradt. Ezt követően a nyert pénz nagy részét eljátszottam ugyan, de nem lettem kártyás. A niemirówi eset¹¹⁴ örökre belémvésődött; egyébként a legcsekélyebb vonzalmat se éreztem a kártyajáték iránt – a legförtelmesebben ostoba időpazarlásnak tartottam.

A ceglédi táborban olyan ügy részese lettem, amelynek lényege teljesen kiesett az emlékezetemből. Nem tudom már, miről volt valójában szó, csak arra emlékszem, hogy a kérdés a demokratikus alapelvek értelmezése körül forgott, s emiatt a gyalogság parancsnokához, aki Idzikowski volt, szőlítették az egész tisztikart. Idzikowski ezredest¹¹⁵ addig csak távolról ismertem. Tagbaszakadt, kövérkés, tekintélyes, katonás kinézetű férfiú volt, beszédeit teletűzdelte viccekkel, amelyek aztán elterjedtek a seregben. Amikor körbevettük, belefogott a demokrácia lényegének taglalásába; előadását többé-kevésbé a következő szavakkal kezdte:

– Az ördögít neki... hát ti azt hiszitek, hogy én nem vagyok demokrata?... Közületek biztos, hogy senki se evett egy tálból krumplit zsellérekkel, én bizony ettem..., s jobban ízlett, mint a szarvasgombás kappan...

Ebben a stílusban folytatta, miközben elejtett néhány szólásmondást, majd elköszönt tőlünk. Beszéde senkit se töltött el lelkesedéssel és senkit se győzött meg, csak az ezredes tekintélyét rombolta, amelyet az alapozott meg, hogy közvélekedés szerint a katonamesterségben avatott emberke volt. Nem minden halandóról deríthető ki, hogy sokoldalú – s ugyanúgy jártas a katonamesterségben, mint a demokratikus alapelvekben.

Július végén Ceglédre a Nagykőrösön és Félegyházán át vezető országúton Szegedre vonultunk. A menetben csak a nap zavart bennünket, amely forrón sütött és időnként jégesőt zúdított a nyakunk közé. A levegő lehűlt. Átázva és fagyoskodva álltunk meg az ideiglenes főváros előtt húzódó, csatatérnek is beillő mezőn. Ameddig a szem ellátott, kisebb és nagyobb sáncerődítmények emelkedtek.

¹¹⁴ Utalás arra, hogy Miłkowski egy alkalommal preferánszot játszott, s előbb nyert 100 rubelt, majd egy tétre téve az egészet elvesztette.

¹¹⁵ Idzikowskit július 1-jével nevezték ki alezredesté. Lengyel szokás szerint az alezredest is ezredesnek szőlítették.

Katonaságot helyeztek el bennük. Nekünk hely a balszárnyon jutott, amely a mező közepén emelkedő, magas kőfallal és gyümölcsöskerttel körbevett házra támaszkodott. Előttünk végeláthatatlan búzatáblák és kukoricatáblák húzódtak, balra látszott valami, amelyben közelebről szemlélve bitófára ismerhettünk, s mivel kövekre állították, gótikus kapu benyomását keltette. A ház a hóhér lakásául szolgált. A menetelő katonáknak az a szokásuk, hogy be-benézegetnek a lakásokba. Amikor híre ment, hogy ki lakik ott, egyetlen katona se kopogtatott a zárt kapun. A kapu egyetlen egyszer se nyílt meg, amíg a Szegedet nyugat felől védő erődökben tartózkodtunk.

Talán egy hétig időzhettünk a sáncokban. Nem kellett folytonos harckészültségben állnunk, s ezért mind a katonáknak, mind a tiszteknek megengedték, hogy bármi ürüggyel bemenjenek a városba. Egyszer hozzám fut egy ulánus altiszt, a volhíniai, ugyanaz, aki Aradon közölte velem, hogy lovasságot szerveznek, s kér, hogy azonnal menjek a városba.

– Minek? – kérdezem.

– Nem árulom el... Meglepetés... Gyere! Meglátod.

Kérdezgettem. Nem akart semmit mondani, de egyre sürgetett, hogy jelentkezem az őrnagynál és menjek vele a városba. Bevezetett egy ház udvarába, ahol orosz katonákra esett a pillantásom. A voznjeszenszki ulánusezred egyenruháját viselték. Ugyancsak elcsodálkoztam; csodálkozásomnak kérdéssel adtam hangot.

– Gyere csak tovább – felelte a vezetőm –, még jobban fogsz csodálkozni.

Fölvezetett a lépcsőkön egy szobába, ahol megláttam Rulikowskit, a voznjeszenszki ezred tisztjét, aki annak idején Bolesław Popowskival és másokkal és velem együtt összeesküvést szőtt az ezredben. Az összeesküvés a lengyelek ellen viselt háború esetén lépett volna érvénybe, s mivel ilyen nem volt, kötelező ereje megszűnt. Rulikowski azonban, aki ifjú és lelkes ember volt, nem tudta lelkiismeretével összeegyeztetni, hogy a magyarok ellen harcoljon. Át akart állni. Célja eléréséhez kihasználta az első adandó alkalmat. Kiküldték egy felderítő osztaggal; elért egy faluba, amelynek papjával bizalmasan közölte szándékát. Az ő közvetítésével a magyar előőrsökhöz küldött levélkét azzal a felhívással, hogy fogják el. Rövidesen megjelent egy huszárcsapat, körbevette a plébániát és elfogta a felderítő különítményt, amelynek fogalma se volt, hogy fortélynak esett áldozatul. A táborkarhoz vitt Rulikowski kijelentette, hogy a lengyel légióban akar szolgálni. Ulánusaival együtt elküldték a légióhoz, levele a törzs irattárában maradt. Ő, az a szerencsétlen papírlap! Annak alapján lőtték agyon Rulikowskit.¹¹⁶

¹¹⁶ Rulikowski, Konrad (1825–1849): Magyarországon tévesen Kazimierz (Kázmér) keresztnévvel ismert. A voznjeszenszki ulánusezredben szolgált zászlósként. 1849. július 23-án Po-

Elképzelhető, mekkora örömmel köszöntöttem a szülőföldről érkezett első jövevényt, akit személyesen ismertem. Rulikowski, mintha kilépett volna önmagából, zavart és nyugtalan volt. A háború szerencsétlen fordulatot vett, s cselekedetét elhamarkodottnak tartotta. Rendkívül gondterhelt volt.

– Most mi lesz? – kérdezte.

– Mi lenne? – feleltem. – Csak nem félsz elesni?

– Elesni nem nagy dolog. De ha nem esnék el?

E kérdést nem tettem fel magamnak, így nem is tudtam rá válaszolni. Amennyire tudtam, nyugtatgattam Rulikowskit, akit parancsnokként is a tartaléksvaderonhoz osztottak be; később kapott volna helyet valamelyik ezredben.

Találkozásunk a sáncokból való kivonulásunk előestéjén történt. Parancsba kaptuk, hogy másnap reggeltől kezdve álljunk harckészültségben, sejtettük és reméltük is a csatát; mindazonáltal délután négy vagy öt óra körül felfedeztük, hogy magunkra maradtunk a sáncokban; ezzel együtt elrendelték, hogy húzódjunk vissza a város felé. A szokott tempóban vonultunk át Szegeden anélkül, hogy bármit is sejtettünk volna. A talány csak a Tisza-parton oldódott meg a két, lapos fenekű csónakokkal tartott híddal szembesülve. Közülük az egyiket már szétszedték, darabjai a vízen úsztak, a másikat a tetre kész csákyás hidászok bármelyik pillanatban szétrombolhatták. Az utóbbi hídra mentünk. Mivel a szétbontakozó zászlóalj jobbszárnya haladt elől, én pedig az arcvonala baloldalán álltam, utolsónak léptem a hídpallóra, és láttam, ahogy mögöttem a hídgerendákat a vízbe dobálják. Ahogy a jobbszárny túlpartot ér, fokozatosan felsorakoztunk a folyóval párhuzamosan. Balra tőlünk kis csapat lovas álldogált, élükön egy őszhajú úrfélével, akiben könnyen Dembińskire ismertem. Kicsit odébb kisebb sáncféleség látszott, rajta ágyú.

Mihelyt felsorakozott a zászlóalj, egy őrnagy nyomban Dembińskihez ment, aki kezével a folyó felé mutatva néhány szót mondott neki. Az őrnagy felénk fordult és megszólalt:

---

roszlónál átállt a magyarok oldalára. Előtte a poroszlói papon keresztül értesítette Korponay János ezredest, a tiszafüredi átkelőt őrző különítmény parancsnokát, hogy őt és szénagyűjtő különítményét kerítsék be és ejtsék fogságba. Katonái azonban, akiket nem avatott be tervébe, ellenálltak, s közülük heten megsebesültek. Az augusztus 2-i debreceni ütközet után Korponay iratanyaga az oroszok zsákmánya lett, vele – a legenda szerint – Rulikowski levele is. Ettől függetlenül egy fogságba esett, Zrínyi nevű honvédtiszt is vallott az átállásáról. Rulikowski minderről mit sem sejtve, visszatért hadifogolyként jelentkezett a III. hadtestben. Rögtön hadbíróság elé állították, s augusztus 28-án Nagyváradon agyonlőtték.

– A tábornok azt parancsolta, hogy a zászlóalj vonuljon tovább, egy szakaszt és egy megfontolt tisztet hagyva csak a parton... – Ez utóbbi jelzőt kimondva, mintha észbekapott volna, hogy az felesleges, a nyelvébe harapott és hozzátette.

– Még mit nem! Marad az utolsó, tizedik szakasz, a parancsnoka kíséretében. Imígyen szólva adta ki a parancsot:

– Tizedik szakasz, állj! A többi szakasz jobbra át! Zászlóalj! kettős lépésben, in-duuulj, induuulj!

A zászlóalj hármas sorokban megindult fölfelé. Az őrnagy rám mutatva, fojtott hangon adta ki rendelkezését, amelynek értelmében a partot meg kellett szállnom, s gondosan ügyelnem kellett arra, hogy senki se juthasson át a bal partra, besötétedésig kellett a parton maradnom, s csak azután lehetett a szakaszt elvezetnem a táborba.

Az őrnagy elügetett. Magamra maradtam. Körbenéztem: már Dembiński is eltűnt. Csak a sánc tetején álló tisztet, az ücsörgő tüzérek és a füstölgő kanócot, s nem messze tőlük a lövegmozdonyt, nyeregben ücsörgő szekereseket láttam.

A partvonal megszállásához kihasználtam az egymás mellett sorakozó vastag törzsű fűzfákat. A szakasz minden egyes emberét egy-egy fűzfához állítottam. Ezt követően a folyóra összpontosítottam figyelmemet. Az egyik híd már a vízen úszott lefelé, a csónaktalpaktól megfosztott másik kettétört; a víz részben megemelte, a hidászok kis csónakokban sürgölődtek körülötte, valamit ki-kiszakítva, ki-kirángatva belőle, s a tutajszerű részeket az áramlat középebe terelgetve. Mindaddig bámultam, amíg vége nem lett. Miután a hidászok a hidat leeresztették a vízen, csónakjaikon fölfelé evezve, eltűntek a fűzfák függőnye mögött. A sánc felé néztem. A sáncon már se az ágyút, se a tüzérek nem láttam. Úgy eltűntek, hogy észre sem vettem. Az az érzésem támadt, hogy én is szedelőzködhetnék már, de az volt a határozott parancs, hogy egészen a besötétedésig tartsam ott a szakaszt. Hagytam hát, hogy a katonák a fűzfák mögött kuporogjanak, míg én kardomat hónom alá csapva sétálgattam fel és alá a parton – a jobb szélen strázsáló katonától egészen a bal szélen strázsálig, miközben meg-megálltam, hogy a naplementében элем tárulkozó Szeged tájképét bámuljam. Emitt a bádogtetőzetek csillámlottak, odébb az ablakok szikráztak vérvörösén, s a házak közül súlyosan kiemelkedtek a bástyákkal és csipkés oromzatokkal tagolt ódon várfalak. Mindez lekötötte figyelmemet és emlékképeket hívott elő a lelkemben; előbb városok, majd emberek s végül a szívemhez legközelebb álló azon emberek képeit, akik világra hoztak és felneveltek. Mintha könnybe lábadt volna a szemem. Nem bámultam tovább a magyar tájat. Teljes egészében átadtam magam gyermekkori emlékeimnek.

A nap mind inkább nyugovóra tért, míg végül teljesen alámerült az égen, s eltűnt az ódon vár mögött. Ezzel párhuzamosan egyre sűrűbb homály ereszkedett a folyóra. A szürkület magamhoz térített emlékeimből. Fölnéztem az égre – szürkesség borította; majd tekintetemmel a folyót pásztáztam, amelyen már nyomuk se volt a hidaknak; magával ragadt őket a víz, eltűntek; a folyó csendesen folydogált; üvegként meg-megcsillant a sötétségben, majd teljesen beleolvadt a messzi homályba. Az alkonyi homály, akár a többi, titokzatosságot keltő alkonyat, felkeltette kíváncsiságomat. Balra pillantottam, s követtem a víz áramlását – semmi különöset nem észleltem, tekintetemmel a folyó jobb oldali térségét pásztáztam és egy idő után úgy tetszett, mintha valamiféle fekete, mozgó pontot látnék. Hosszasan fürkésztem azt a pontot. A maga valójában mozgott. Mi lehet az? Nem kellett sok idő hozzá, hogy kitaláljam. Tudtam, hogy álláshelyüinktől nem messze ömlik a Maros a Tiszába, s hogy torkolatvidékének jobb oldali része járhatatlanul mocsaras, amelynek fedezékében az ellenség nyugodtan felkészülhetett a folyami átkelésre. Az átkelésben nem kis szerepet játszottak a kompszerű tutajok, amelyek arra szolgáltak, hogy jelentősebb osztagokat átdobjanak a túlsó partra. Feltételezhettem tehát, hogy erről lehet szó és katonáimat figyelmeztetendő azonnal végigjártam a fűzfákat. Kértem, hogy tartsák tüzelésre készen a puskát és várjanak parancsomra. Hamarosan meggyőződhettem róla, hogy feltételezésem maga a valóság. A tutajon, amennyire felmérhettem, zászlóaljnyi katonaság tartózkodhatott. A fejeken lengedező tollforgókról felismertem, hogy vadászok. A tutajt felénk sodorta a folyó árama. Kivártam, amíg elhagyta a jobb oldali szélen álló katonám vonalát és kiadtam a parancsot, hogy ki-ki tetszése szerint lőjön. A fűzfák mögül egymás után dördültek el a lövések. A katonákat sorra járva egyenként figyelmeztettem őket:

– Jól célozz! Ne kapkodj! Ne pazarold a puskaport!

Nem hiszem, hogy sok puskaport ment volna kárba. A katonák a fűzfának támaszkodva céloztak és lőttek bele a tömegbe. A lövések minden bizonnyal találtak, mert a tömegben zavar támadt, kavarodás itt-ott, parancsszavakkal vegyes jajkiáltások a görcsösen örvénylő homályból. A katonák folyamatosan tüzeltek. A fűzfák mögül szabályos időközönként, de szakadatlanul el-eldördültek a pusokák. Végül a tutaj távolodni kezdett. Akkor se hagyattam abba a tüzelést; a lövések egészen a túlsó partig kísérték az osztrákokat. Csak akkor vettem véget a lövöldözésnek, amikor a tutaj már elnéptelenedett. Rengeteg sebesültjük és halottjuk lehetett. Az estéli sötétségben nem láthattam. Csak később – jóval később – tudtam meg a magyar háború történetének leírásából, hogy a csapatot személyesen vezető Benedek, aki akkoriban dandártábornok volt, ekkor sebesült

meg.¹¹⁷ Emiatt kapta a tábornok-hős nevet. Ez volt karrierjének kezdete, nagyságának hajnalhasadása. Én avattam őt akkor este leendő fővezérré, ily módon járulva hozzá Ausztria 1866-os bukásához, és annak következtében a birodalom alkotmányos berendezéséhez. Nem bánom, hogy a Habsburg állam e szomorú sorsfordulóinak én is véletlen és akaratlan okozója lettem. Akkor persze ilyesmi meg se fordult a fejembe. Abbahagyattam a tüzelést, s megvártam, míg teljesen besötétedik, majd felsorakoztattam a szakaszt és elvonultam.¹¹⁸

Az út fölfelé vezetett. Mire a domb tetejére értem, a két part között tüzérségi párbaj bontakozott ki. A golyók és a gránátok a fejünk fölött süvítettek el. A mi gránátjaink a városra hulltak, s szétpattanva villámfénnyel világították azt be, fantasztikus képmetszeteket alkotva az épületekről, falakról és a parton felvonuló katonaságról. Elbűvölt a látvány. Nehéz festőibbet elképzelni. Egy gát tetején vonultunk végig; éjfél körül értük el a táborban letanyázó zászlóaljunkat.

Ezen az estén kezdődött el az a csata, amelyet három napon át csaknem kizárólag a tüzérség vívott. Övé volt a főszerep. Másnap dél körül zászlóaljunkat a tűzvonalban sorakoztatták fel. Mi a Tisza áradása ellen emelt gát mögött álltunk, amely derékszőget alkotott a Maros mentén húzódó gáttal. Előttünk és a jobb oldalunkon is gát húzódott. Az előbbin, tőlünk kissé balra egy kis halom emelkedett, amely Dembiński számára figyelpontul szolgált. A tetején állva kezében messzelátóval fürkészte az ellenséges hadak mozgását. Egész napon át ott láttam őt. Az osztrákok fölfedezhették, mert valóságos gránátéső szakadt a dombocskára, a gátra, amely mögött álltunk. A tömör vasgolyók gellert kapva süvítettek el fölöttünk. Elbűvölt az öreg tábornok látványa. Ügyet se vetette az ágyúgolyókra. Időnként meg-megjelent egy-egy segédtszjtje tajtékos lovon. Feléjük fordulva jelezte kezével, hogy ne menjenek föl a dombocskára, s miután meghallgatta őket, mondott néhány szót, jólelkűen elmosolyodott, s tubákkolt egyet. Leszállt az éj. Meghagyták, hogy sűrűbben állítsuk ki az őrszemeket, maradjunk állásunkban, egy század álljon fegyverben, a többi azon a helyen, ahol addig harcrendben állt, lefekhet és puskáját a keze ügyében tartva alhat. A tiszték egymást váltva az ügyeleti rendben gondosan vigyáztak arra, hogy minden közlegény és tiszt a helyén legyen.

¹¹⁷ Benedek Lajos (1804–1881): az augusztus 3-i újszegedi csatában részt vett, de a két nappal később vívott szőregi csatában sebesült meg. Az 1866-os osztrák–porosz háborúban az északi sereg főparancsnoka volt. Az 1866. július 3-i königgrätzi vereségért őt tették felelőssé és hadbíróság elé állították.

¹¹⁸ Az osztrák hadijelentések az esetet máshogy taglalják. Szerintük Benedek partra szállt a bal parton, s a zászlóaljat a magyarok kétségbeesett rohamai miatt vonta vissza a jobb part-ra. Az osztrákok nem érték el a bal partot, ahol egyetlen magyar se volt. (Miłkowski jegyzete).

Amikor az éj folyamán rám esett az ügyeletesség, fel és alá jártam az alvó és ácsorgó arcvonal előtt. Sétám a zászlóalj jobb szárnyán túlra a Maros menti gátra vezetett. Az az érzésem támadt, mintha a gát árkában valaki aludna. Leereszkedtem az árokba. Valóban, két személy aludt ott, fejüket köpenyükkal betakartan. Kik lehetnek? Meg voltam győződve róla, hogy zászlóaljunk két legénye lopakodott oda, hogy nyugodtan alhasson. Rájuk mordultam, s miután morgásom süket fülekre talált, az egyikbe és a másikba is belerúgtam:

– No, állj már fel!...

Rúgásomra a köpenyből kibontakozott egy ősz fej, és kérdés kopogtatott a dobhártyámon:

– Mi van?

– Ó, bocsánat – mondtam. – Azt hittem, hogy valamelyik katonám.

– No, jó, jól van.

A fej ismét beburkolózott a köpenyszárnyba.

Dembiński volt az, a déli hadsereg vezérkari főnöke. Mellette Mészáros, a fővezér töltötte az éjszakát.¹¹⁹ E főhadiszállásukról bizonyára tudtak a segédtsíztjeik és a hadtestparancsnokok, én viszont nem, s ezért ragadtattam magam oly illetlenségre, amelyet, szigorúan véve, a közlegénnyel szemben sem engedhettem volna meg. De... à la guerre comme à la guerre.¹²⁰

Másnap hajnalban Dembiński ismét a dombon állt. Délben leváltott bennünket az első zászlóalj, amely jóval nagyobb veszteségeket szenvedett, mint a mienk. Nekünk csak néhány sebesültünk volt.. Az elsőből akkor vitték el a halottakat, akiket puskagolyó terített le. Így végezte be földi éltét Janiszewski is,¹²¹ akit combon lőttek: tréfálkozott a sebéen és hirtelen meghalt. A légió markotányosnőjének, aki ebédet hozott a katonáknak, mindkét lábát szemem láttára tépte le egy ágyúgolyó. Az éj folyamán élénk mozgást észleltem a magyar zászlóaljok között. Arra számítottunk, hogy a dolgok állásában másnap jelentős fordulat áll be, de az egész nap úgy telt el, mint az előző. Az ágyúpárbaj tovább tartott. A harmadik éjszaka hirtelen parancsot kaptunk az elvonulásra.

A parancsnak az volt az oka, hogy Makónál, tehát mögöttünk egy orosz hadtest átkelt a Maroson.¹²² Ez meglepett bennünket. Az átkelést megakadályozó sakk-táblán Görgei működött, akinek a Szegednél történetekről értesülten, tájékoztatnia

¹¹⁹ Miłkowski fölcseréli a két tábornok szerepét.

¹²⁰ A háború az háború (francia).

¹²¹ Janiszewski, Władysław 3. zászlóaljban szolgált.

¹²² Augusztus 7-én a Schlik vezette I. osztrák hadtest kelt át a Maroson. Görgei ekkor még Nagyvárad és Arad között tartózkodott.

kellett volna bennünket, hogy nem tudja tovább tartani a Makóra vezető utat. Ezt elmulasztotta. Ha erről Dembiński időben nem szerzett volna tudomást, két tűz közé kerülünk.

Dembińskinek az volt a szándéka, hogy az osztrákokat átengedi a Tiszán és felmorzsolja. A terve kudarcot vallott. Ehelyett ő kényszerült gyors visszavonulásra. Éjszaka elkerültük az orosz hadat¹²³ és másnap délben abban a tudatban álltunk meg, hogy a hátunk biztosítva van. E pihenő nekem a lehető legjobbkor jött, mert elkapott a hideglelés, amelyet csak átmenetileg szüntetett meg a kinin. A polgárháború színterén, elpusztított vidéken vonultunk végig. A falvak és városok romokban heverték; lépten-nyomon elüszkösödött házakat lehetett látni. Az éjszakai menetelésünket követő napon olyan esemény részesei lettünk, amelynek jelentőségét később értettük meg. Hirtelen hatalmas robajlás és lódobogás ébresztett fel. Talpra szökkentünk. Fegyverbe sorakoztattak bennünket. Kozák-támadásról szóltak a hírek. Reggelig fegyverben álltunk. Kiderült, hogy ulánuszázadaink karókhöz kikötött lovai a kötőféket eltépve szétszéledtek. Több tucat lovasszázad vált egyszeriben gyalogossá. A szélrózsa minden irányában szétküldték őket a lovakat összeszedni; a gyalogságot és tüzérséget csatarendbe sorakoztatták, mert minden pillanatban vártuk a közelünkben felvonult ellenség támadását. Órák teltek el anélkül, hogy egyetlen szál ellenséges katona mutatkozott volna. Végre a huszárok összeterelték a rónaság szénakazlai körül ácsorgó lovakat és a sereghez hajtották. Szét kellett válogatni őket az egyes századok között. Ismét órák teltek el, de az ellenség nem támadott. Ezt annál is inkább furcsának tartottuk, mert az előző este az utóvédet képező légió összezsapott az osztrák előhaddal, a kukoricásban lesben állt olasz légió pedig megtépázta az ellenséges könnyűlovasságot. A lovak elrendezése után tovább vonultunk. A rejtély, hogy az osztrákok miért nem támadtak, később oldódott meg. Az ő lovaik is szanaszét széledtek. Az ezt kiváltó ok a lovakat megriasztó földrengés volt.

Másnap hajnalban indultunk el és javában meneteltünk, amikor reggel nyolc óra körül megálljt parancsoltak. Fél órás ácsorgás után egy kifejezés ütötte meg egyre-másra a fülünket: Bem.

Bem érkezett meg azzal a miniszteriális paranccsal, hogy rábízta a fővezérséget.¹²⁴ Átvette a főparancsnokságot, s elhatározta, hogy ott helyben, ahol a had-

¹²³ A Panyutyin parancsnoksága alatt Haynau hadseregébe beosztott orosz hadosztály lehetett az orosz had.

¹²⁴ Bem az 1849. augusztus 6-i nagycsúri vereség után kapta kézhez Kossuth levelét, amelyben Magyarországra szőlította őt a fővezérség átvételére. Dembiński leváltásának közvetlen oka, hogy a többszöri utasítás ellenére se vonult Aradra, hanem a török határ irányában fekvő

sereggel találkozott, csatát vív. Azt mondják, hogy Dembiński, amikor átadta neki a vezényletet, eltanácsolta e döntésétől, bizonygatva a csata megvívásának stratégiai és taktikai hátrányait. A hadsereg abból a célból vonult Arad felé, hogy az északi hadsereggel egyesüljön, s ennek semmi sem állt az útjában. Ez volt a stratégiai szempont, amelyről majd később ejtek még néhány szót. Ami a taktikai feltételeket illeti, a helyzet a következőképpen festett: a csatához az osztrák kézen lévő temesvári erődítménynek háttal kellett felvonulni. Emellett a tartalék tüzérségi és gyalogsági löszert szállító kocsioszlopot előre küldték, s az már három mérföldre tartózkodott a hadseregtől. A tüzérség csak annyi löszerral rendelkezett, amennyi a löszeres taligában volt, és azzal a gyalogság se volt teljesen ellátva. Az egyes lövészszázlójak katonáinak löszertáskájában nem volt több tízegynéhány töltésnél. A helyzet ilyenén állása nem befolyásolta Bemet a döntésben, úgy hogy állítólag Dembiński azt mondta neki:

– Ha ostobaságot akarsz csinálni, tedd azt egyedül magad!...

A hadsereg örömteli lelkesedéssel fogadta Bem főparancsnokká történt kinevezését. Máris harcrendbe sorakozott. Zászlóaljunk a Béga csatorna menti országúton, a kőhíd közelében foglalt állást. A hídtól balra álltunk, majd Bem parancsára lehúzódtunk a csatornához, amelyet akkor víz helyett zsombékos láp lepett el: a part menti lejtős pázsitot nyaldosta. A parancs nekem a lehető legjobbkor jött, mert abban a pillanatban úrrá lett rajtam a hideglelés. Letelepедtem, s fejemet egy vakondtúrásra hajtottam. Alig heveredtem le, lövés dörrent a fejem fölött, oly hirtelen és váratlanul, hogy a dörgéstől talpra ugrottam. A csatorna mentén kibontakozott egy magyar üteg. A csata elkezdődött. Jobbra nem messze tőlünk megszólalt a lengyel félüteg, s távolabb az egész vonalat ágyúdörgés verte föl, ami kiváltotta a szembenállók válaszát. Ez a ránk bőségesen hulló vasgolyók, gránátok, srapnelek formájában fejeződött ki. Utóbbiak vagy a bennünket fedező gátba, vagy a pázsitba, vagy a lápba csapódtak. A hideglelésemet felváltotta a láz. A vakondtúráson szunyókálva egyszeriben perzselő szomjúságot éreztem, s hogy csillapítsam, feltápaszkodtam és lekúsztam a csatornához. Amikor megmerítettem csapkámat, egy tizenkét fontos ágyúgolyó a vakondtúrásba csapódott. Ha csak egy pillanatot kések, fejem a vakondtúrásban maradt volna pépként. A láz életmentőmnek bizonyult. Nincs az a rossz, ami javunkat ne szolgálná. Nem sokkal ezután az országúton lovon ülő Bem meghagyta Horodyński századosnak, aki az aznap beteg őrnagyunkat helyettesítette a parancsnoki poszton, hogy vezessen bennünket a híd jobb oldalára. Bizonyára abból a célból, hogy

---

Temesvár felé, ahonnan augusztus 9-én már a tüzérségi löszertartalékot is előre küldte Lugosra.

kivonjon a tűz hatóköréből. Amikor elhaladtunk az országúton, életemben először vehettem szemügyre Bemét. Az országút közepén egy gesztenyepej lovacs-kán ült, s úgy szemlélt bennünket, akik hármás sorokban meneteltünk, mintha díszszemlét tartana. Tőlem tízegynéhány lépésre futott a dobos, egy jóvágású legényke, vállán a dobbal; a golyófütyögésekre ugyancsak kapkodta a fejét. Bem kötekedő hangon odaszólt:

– Te huncut dobos!... hajlongsz a golyóknak?

A dobos kiegyenesedett, tett néhány lépést, majd összerogyott. Egy golyó pont fejen találta. A híd jobb oldalán, arról a helyről, ahol a zászlóaljam bal szárnyán álltam, alkalmam volt annyit bámulnom Bemet, amennyit csak akartam. Éltem a lehetőséggel. Állandóan őt fürkésztem. Az országúton közvetlen közelében csapódtak le a gránátok. Bem ügyet sem vetett rájuk. A lova is csak akkor nyújtotta ki a nyakát és fülelt, amikor pont előtte pörgött és sistergett felrobbanása előtt a gránát. Egy idő után Bem fehér zsebkendőt húzott elő az atillájából és az arcához szorította. A zsebkendőn vér ütött át. Pillanatonként jelentek meg előtte a segédtsztek, akik máris távoztak a vett paranccsal. Közöttük felfedeztem egy tagbaszakadt férfiút, aki bojtos fezt viselt a fején, sötétpej lovon feszített, amelyet nem kantárral, hanem selyemkötőfékkel irányított. Később megtudtam, hogy Iliński Aleksander,¹²⁵ másként Skinder-bej, a majdani Skinder-pasa volt az. Bem a szemem láttára sebesült meg a vállcsontján egy gránátrepesztől s bukott le a lóról. Kocsi jött érte és elvitte.

Helyzetünk a híd jobb oldalán rosszabb lett ahhoz képest, amilyen a bal oldalon volt. Ott egyetlen embert se veszítettünk; itt valódi mészárlásra került sor. Egyre-másra csapódtak soraink közé a gránátok; közülük egy is több embert megölt és megsebesített. Történt az ötödik században, hogy a katonákat páni félelem fogta el; csapatostul rohantak a híd fedezékébe. Amikor ebben meg akartam akadályozni őket és kardomat kivonva útjukat álltam, egyszerűen ellöktek, a lábba tapostak, és ügyet se vetve rám a híd alá tódultak. Tízegynéhányan elszöktek. Egyenként kellett őket arcon paskolni, megnyugtatni, bátorítani s szinte kézen fogva visszavezetni a seregbe, olyatén szavakat intézve hozzájuk, mint a gyerekekhez szokás:

¹²⁵ Iliński, Antoni Aleksander (Iskander pasa) (1814–1861): részt vesz az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. A. J. Czartoryski ügynökeként 1844-ben került az Oszmán Birodalomba, ahol áttért a mohamedán hitre, s Muhamed Iszkander Illahi néven az oszmán hadsereg őrnagya lesz. 1849. május 15-én Mehádiában jelentkezik szolgálatra Bemnél, aki őt Pancsova térparancsnokává nevezi ki honvéd őrnagyi rangban. Július közepén a felállítani tervezett román légiónak főfelügyelőjének nevezték ki. Alezredesként és Bem hadsegédéként hagyta el Magyarországot.

– Mért félsz?... Mire fel? Ma veszel oda, vagy pár év múlva halsz meg, nem mindegy?

Ily módon állítottuk helyre a rendet a halottak és elszállított sebesültek révén felére zsugorodott zászlóaljban. A bennünket sújtó gránát- és golyózápor abba-maradt. Felszabadultabban éreztük magunkat. Fellélegezve vártuk az események alakulását, amely mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy délután három vagy négy óra körül egymás után hallgattak el az ütegeinek. Mindez akkor történt, amikor a csatatéren megjelent a Panyutyin tábornok által vezényelt orosz hadtest. Nem segített a jobbszárnyunkon végrehajtott sikeres lovasroham, amelyben bátorságával és hidegvérével Władysław Bentkowski, a félüteg parancsnoka is kitüntette magát. Az oroszok negyven ágyúból álló tüzérsége, amely akkor bontakozott szét, amikor a mi ágyúink nem felelhettek, pusztítást okozott és félelmet keltett fiatal katonáink hadsoraiban. Elsőként a lándzsás zászlóaljak bomlottak fel és hagyták el a harcteret, majd példájukat követve a többiek is. A bomlás a jobbszárnyon kezdődött és indult meg a balszárny irányába, s bennünket bizonyára azért nem ragadott magával, mert a csatornánál állva nem láttuk, mi történik a harctéren. A csatornánál megjelent egy lovon ülő, számmunkra ismeretlen, természetességében is szikár valaki, aki néhány szót váltva Horodyńskival, harsány hangon így szólt hozzánk:

– Testvérek! – harsogta. – Elvárom, hogy megmentitek a lengyel név becsületét.

Az illető, mint később megtudtam, Władysław Zamoyski volt.¹²⁶ Adam Czar-toryski herceg politikai képviselőjeként jelent meg a háború színterén. Egyelőre nem tudtuk, ki fia-borja, s azt se, hogy került oda. Szavai nagy hatással voltak ránk. Megtudtuk, hogy a csata elveszett. Horodyński elvezetett bennünket a csatornától, a híd előtt arcvonalba sorakoztatott és kiadta a parancsot: „Balra át!”, és elvezette a zászlóaljat a tágas mezőn, amelyen jobbra dombok hullámoztak, balra lápvidék, mögöttünk párába vesző erdőségek szürkültek. A térség messzeségében a távoli erdők felé igyekvő szétszórt embercsordák. Mi is arrafelé tartotunk, de oly katonás rendben, mintha díszszemlén vennénk részt. Mögöttünk

¹²⁶ Zamoyski, Władysław (1803–1868), az 1830–31-es szabadságharc leverése után ezredesként vonult emigrációba, amelynek Adam Jerzy Czartoryski (1777–1861) herceg vezetett konzervatív szárnyához tartozott. 1848 őszétől Károly Albert szárd-piemonti király hadseregében szolgált, amely 1849. március 23-án Novaránál döntő vereséget szenvedett a Radetzky vezette osztrák hadseregtől. Zamoyski A. J. Czartoryski és Károly Albert megbízásából érkezett Magyarországra 1849 júliusában, részben azért, hogy közvetítsen a magyar kormány és a nemzetiségek között. Részt vett a szabadságharc utolsó csatáiban, összecsapásaiban. Kossuth címzetes honvédezzredessé nevezte ki.

a hídon fegyvercsörgéssel és patadobajjal átkelt egy szapora osztrák lovasszázad, megállt, felsorakozott és megindult ellenünk.

– Zászlóalj állj! Balra, hátra arc! – hangzott a parancs.

Horodyński ezt követően megparancsolta, hogy a fegyvert tartsuk tüzelésre készen. A lovasszázad megállt, s mögötte a hídon vágatva átkelt két ágyú és még két svadron. Az ágyúk előre vágattak és lemozdonyoztak. Abban a pillanatban Horodyński hátra arcot parancsolt a zászlóaljnak:

– Kettős léptekkel! indulj, indulj!

Az ágyúk egyszer, kétszer, majd harmadszorra és negyedszerre is kiköpték a kartácsot, majd felmozdonyoztak, a lovasszázadok eközben előre nyomultak. A zászlóalj több száz lépést tett előre. Ismét megállt, arcvonalat képezett a lovassággal szemben és tüzelésre készen tartotta a puskát. A lovasság előtt megjelent a tüzérség.

A néhány kilométernyi térségen ez többször megismétlődött. Végül a lovasságnak elment a kedve attól, hogy szétverjen bennünket. Mi magunk oszlottunk szét. Az erdőségekben, mihelyt elértük azt, a zászlóalj állománya alaposan megcsappant. Hamarosan csak a tisztek maradtak az úton. A katonák, akik a kartácszár előtti pillanatokban oly derekasan helytálltak a lovassággal szemben, szétfutottak. Bátorságuk azon a szomorú napon – 1849. augusztus 9-én, a temesvári csata napján – különböző szakaszokon ment át. Először kifejezett határozottságról tett tanúbizonyságot, majd a béka feneke alá süllyedt, ezt követően bámulatosan felragyogott, s végül fennakadt a mohák és lombok csálóján, amely magához vonta a fizikailag és erkölcsileg kimerült embereket.

Mindnyájunkat gyötrellem kínozta, különösen engem, akinek szervezetét még emésztette a váltóláz, amely torkomban szomjúságként, keresztcsontonban, oldalamban és végtagjaimban hasogató fájdalomként érezte magát. Épp hogy csak vonszoltam magam. Leültem, feltápáskodtam és mentem tovább. Az is megfordult a fejemben, hogy maradjak ott, ahol vagyok, feküdjek le a televényre és kerüljek az osztrákok fogságába. De mégiscsak felálltam és mentem, hagytam sodortatni magam a különböző fegyvernemek katonáival, akik az úton hömpölyögtek. Útközben hasznára váltam egy köpenyében cipelt sebesültnek. Ulánusok voltak, s maga is ulánus volt. Rangjelzésén láttam, hogy tiszt. Az arca sápadt volt, a szeme és az ajka szelíd, szinte női mosolyt sugallt, amely szinte illet világozó hajához. Akkor értem oda, amikor azok között, akik cipelték, és a magyar katonák között vita támadt egy szekérért. Mindkét fél jogot formált a járműre. Az ulánusok, meglátva engem, hozzám fordultak segítségért azt bizonygatva, hogy a szekér a légió tulajdona, és így fel akarják rá tenni sebesült főhadnagyukat. Vállaltam a közbenjáró szerepet. Tiszti rangom imponálhatott a magyaroknak. A szekér az ulánusoké lett, akik a sebesültnek fekhelyet készítettek rajta. Én

pedig mentem tovább. Pedig nagyon akaródzott, hogy én is hasznát vegyem a szekérnek. De miután átadtam egy katonának a köpenyt, a kardot, s mindazt, ami terhemre volt, tovább gyalogoltam. Vonszoltam magam. Beért néhány huszár; egyikük kötőféken vezette felnyergelt lovát. Megálltak. Az, aki a lovat vezette, intett és felajánlotta, hogy üljek a lovára. Örömmel fogadtam az önzetlen ajánlatot. Amikor a nyeregben találtam magam, úgy éreztem, mintha a mennyországba jutottam volna. Ma is emlékszem a ló színére – fakó volt. Késő éjszakaig poroszkált velem. Egy faluban kászálódtam le róla; a falun túl húzódo úton aludtam egyet, majd mentem tovább, mindvégig az összevissza tömeggel. Kenyérrel és boron éltem. A következő éjszakát is az úton aludtam át. Az azt követő napon érkeztem meg Lugosra, beleütközve a város előtt felállított ágyúütegekbe és az őrségbe, amely elirányított a légió gyülekezési pontjához.

Az augusztus 9-én Temesvárnál elvesztett csata a döntő csaták sorába tartozik. Eldöntötte a háború sorsát. Hajszálon múlt, hogy elveszítettük. Van egy feljegyzésre méltó különlegessége, nevezetesen az, hogy kétszáz ágyúja közül a hadsereg egyetlenegyét se veszített el a csata során.

VII. fejezet: Törökországba...

A temesvári csatáról annak idején megannyi ítélet született. Abban az egyben mindnyájan egyet kellett értsenek, hogy megvívásához nem pusztán katonai jellegű megfontolások vezettek, mint ez a dolgok természetéből adódhatna. Ez esetben más szempontok is közrejátszottak. Valójában melyek ezek?

Augusztus első napjaiban a magyar ügy állása kritikus volt, de nem kétségbeejtő. A hadvezetés, ha a győzelmet nem is tudta volna kivívni, de a becsületes kapitulációt kiharcolhatta volna. Magától értetődő módon a Maros menti lápvídek alkotta a hadművelet tengelyét. Ez választotta el egymástól az ellenséges hadakat; az északon és délen működő magyar hadseregek arra törekedtek, hogy egyesüljenek. Semmi sem állt útjában annak, hogy a Görgey parancsnoksága alatt álló mintegy 50–55.000 fős, kitűnő katonákból álló hadsereg egyesüljön Dembiński 60 ezer fős Maros menti haderejével. Az Aradra vezető út a temesvári csata napjáig nyitva állott. A Haynau parancsnoksága alá tartozó osztrák–orosz hadak és a Paszkevics-vezette orosz hadsereg, az előbbi a Maros bal, az utóbbi a jobb partján, egyenként nem haladta meg a 80.000 főt.¹²⁷ A százezres haddal előbb az egyik vagy másik ellen lehetett volna fordulni, s egyikőjüket megverve, folytatható lett volna

¹²⁷ A Dembiński vezette déli magyar haderő nem érte el az 50.000 főt, Görgei feldunai hadserege 25.000 embert számlált.

a háború, vagy esély nyílt volna annak tárgyalásos befejezésére. De ehhez Aradon össze kellett volna vonni a hadsereget. Ez volt a sine qua non feltétele a súlyos helyzettel való komoly szembesülésnek, s ezen út vezetett a sikeres megoldáshoz.

Ki torlaszolta el ezt az utat? Ki volt az, aki az Aradig kikövezett országútról Lugos felé térítette el a hadsereget?

Ha Bem nem vívott volna csatát Temesvárnál!

De miért is vívott csatát?

Az erre a kérdésre adandó válasznak akarva-akaratlanul is érintenie kell a magas posztot betöltő emberek szívében rejlő irigység szomorú, mégis köznapi történetét.

A háború két harcost emelt a nemzet élére, Magyarországon Görgeyt, Erdélyben Bemet. Bemet a nyomasztó túlerő lehengette, s Magyarországhoz fordult segítségért. A kormány nem tudott neki segítséget nyújtani; tőle kért segítséget: nevének, az őt övező dicsőségnek és géniuszának – mely a legnagyobb nehézségek közepette is kiutat mutatott tanácsaival – segítségét. Neve és lángelméje miatt állították Bemet a fiatal déli hadsereg élére. Neve nem okozott csalódást. A hadsereg lelkesen fogadta a vezért. A géniusz is jól jött volna, ha Bem nem tudja, hogy Aradra érkezése után az egyesült hadsereg főparancsnoki posztjáért meg kell mérkőznie Görgeyvel. Vagy Görgey, vagy Bem?... A vagy-vagy kérdés dilemmáját csak egy nagy, győztes csata tudta feloldani. A csata éppen felkínálkozott. Bem megragadta a lehetőséget, anélkül, hogy bármit is mérlegelt volna. Annyira hitt volna a szerencsecsillagába?... – Alighanem igen. Mással mivel magyarázható az, hogy háttal az ellenséges erődítmények és tartaléklőszer nélkül csatába kezdett? Mintha csak katonai diákcsinról volna szó. A temesvári csata egy csapásra véget vetett a háborúnak. A hatvanezer fős hadsereg azonnal megbénult. Ott maradt Görgey, akinek 50–55.000 fős hadserege mind Haynau, mind Paszkevics hadseregénél gyengébb volt. Ez kezére játszott, hogy Világosnál letegye a fegyvert; ürügyül szolgált a háború gyalázatos befejezéséhez. A két oldalról őt harapófogóba szorító túlerővel szemben nem hadakozhatott tovább – annyi bizonyos. De – alkudozhatott volna, s ha Ausztria akasztott emberekre volt kiéhezve, magát ajánlhatta volna fel, hogy bitófára húzzák, így biztosítva azon emberek életét, akik nevüket a magyar és világtörténelem lapjaira oly fényes betűkkel jegyezték fel.

Lehetetlen, hogy e tetről említést téve az ember fel ne háborodjék. Megalázó az emberiségre nézve, s Ausztriának ragadozó szelleméről állít ki oly bizonyítványt, amellyel magamagát bélyegzi meg a történelemben. Hozzá kell tenni, hogy Temesvár kapcsán nem beszélhetnénk vesztes csatáról, ha nincs ott Bem. Az egyik vezér féltékenysége összekapcsolódott a másik vezér kishitűségével, s ez akasztó-

fákkal rajzolta tele a történelem egy lapját. Görgey mentségéül azt hozzák fel, hogy zsigerből ellene volt Kossuth köztársasági elveinek. Nincs itt szó semmiféle republikanizmusról. Ez esetben az emberi jellem teendő oly mérlegre, amelynek a politikai színezethez semmi köze.

Közelebbről szemügyre véve a dolgok állását, Görgey nem volt arra kényszerítve, hogy magának létbiztonságot és holtig tartó életjáradékot kijárva tegye le feltétel nélkül a fegyvert, s szolgáltatassa ki hadát Ausztria kénye-kedvének. A déli hadsereget alaposan megtépázták ugyan, de talpon maradt. Azok a tömegek, amelyek két napon át áramlottak Temesvár alól Lugosra, ott némi téblábolás után az egyes hadtestek részére kijelölt pontokon gyülekeztek és szerveződtek újjá. Talpra álltak a zászlóaljok, lovasszázadok, útegek – az elsők felerészben, a svadronok megtizedelten, az útegek teljes egészében. Ez a meggyengült és szökésektől demoralizált hadsereg már képtelen volt egymagában a magyar zászlót győzelemre vinni; de mint katonai-politikai érv még eszközül szolgálhatott a tárgyalásokhoz. Ennek bizonyítéka, hogy az osztrákok a győzelem után nem üldözték; – miért nem? Miért nem küldtek a fejvesztetten menekülők nyomába egy hadosztályt, amely lehetlenné tette volna, hogy Lugoson megállapodjanak? Az osztrákok – mint egyesek állítják – nem tudtak a hadsereg széthullottságáról? Tudtak róla, hogyne tudtak volna, amikor saját szemükkel látták. De Görgeyt fürkésztek, aki rájuk vethette volna magát, és akinek emellett még egy adukártya volt a kezében; az északi hadsereget egyesíthette volna a lugosi haderővel, vagyis megszállhatta volna a visszavonulás útját, amelyen a diktátor (Görgey az utolsó pillanatban diktatori felhatalmazást kapott) nem lett volna arra kényszerítve, hogy bajtársait hóhérekre adja.

Mindezt nem tette.

Mi, anélkül, hogy az ellenség háborgatott volna, két napot töltöttünk Lugoson. A katonák apránként szivárogtak a gyülekező pontokra. De sokan hiányoztak. Zászlóaljaink sorai nagyon megcsappantak. Századomban, amely teljes létszámban vonult a csatába, alig hatvan ember állt fegyverben. Ugyanígy festettek a honvédzászlóaljok is. Levertség lett rajtunk úrrá, de készek voltunk a kapott parancsokat teljesíteni. Mindazonáltal az a kérdés okozott gondot, képezte beszélgetéseink tárgyát, hogy hogyan tovább. Nyugtalanság csak akkor fogott el, amikor villámcsapásként beütött a világozi fegyverletétel híre.

– Vége, immáron mindennek vége! – hallhattuk mindenütt.

A vég nekünk egyszerűen azon oknál fogva nem jelenthette azt, hogy letegyük a fegyvert és elleneink kényére-kedvére kiszolgáltassuk magunkat, mert lehetőség nyílt a bosszúszomjas ellenség karjaiból való szabadulásra. A szabadság kedves az ember számára. Márpedig Törökország felé rés nyílt a szabadság felé. Az arrafelé vezető utat mi magunk is láttuk. Hangosan, egyre hangosabban beszél-

tünk róla, s végül annak a nagy tanácskozásnak is tárgya lett, amelyen az összes táborlakók részt vettek. Mindnyájan egyetértettünk abban, hogy számunkra nincs más hátra, mint hogy az önkéntes rabság helyett az önkéntes száműzetést válasszuk. A harc folytatását lehetetlennek tartottuk. Nem kis csodálkozásunkra egy emelvénnyel – ha jól emlékszem, hordón – megjelent századom egyik őrmestere, az a Baczyński, akiről elbeszélésem során már szóltam, s harsány hangon tett tanúbizonyságot ellenkező véleményéről. Szerinte nemcsak a további harc, hanem a győzelem kivívása is lehetséges. A háború színterét át kell tenni Erdélybe.

– Árulás folytán és a vezérek ügyefogyottsága miatt buktunk el... – kiáltotta. – Elárultak bennünket... Elárult Kossuth, elárult Görgey, elárult Wysocki (Wysocki a begyében volt, így nem csoda, hogy az árulók közé sorolta)... Mindnyájan elárultak... De van egy nagy ember, egy génius, aki bennünket fel akar és fel fog emelni a porból... Bízunk rá magunkat, s ahová megy, kövessük őt... Testvérek, ne csüggedjünk, ne csüggedjünk mindaddig, amíg Bem se csügged... Le Kossuthtal, le Görgeyvel, le Wysockival!... Éljen Bem!...

Ez utolsó kiáltás nem váltott ki visszhangot, annak ellenére, hogy a szónok hévvel és mély meggyőződéssel harsogta. A zömök, erős, vállas, kis kerek szakállal árnyalt alak eltűnt az emelvénnyel. A Törökországba történő kivonulás elhatározott. Én is emellett voltam – kedveszegett katonaként és lázgyötört emberként is. Beteg voltam.

Lugosig köpeny, kard, tarisznya, málha nélkül vergődtem el, csupán abban, ami rajtam volt. Tisztiszolgám megjelent és átadta mindazt, amit rábíztam. Tarisznyám, amelyben a ruhaneműt és különféle jegyzeteimet tartottam, odalettem. De megmaradt a bugyellárisom, benne a több száz magyar rénusi forinttal, így vehettem egy felnyergelt lovat, hogy a határig vezető utat azon tegyem meg. A huszárok sorra adogatták el lovaikat. Nekem is akadt egy mokány hollőfekete erdélyi igásló, olcsón jutottam hozzá. A menethez a zászlóaljok átalakultak századokká, ezáltal mint számfeletti tiszt kikerültem a seregből. Sok volt a számfeletti tiszt. A századok élére önkéntesek kerültek. Ők vezették a megcsappant légiót. A többiek a menetoszlop mellett vonultak csoportonként. E csoportokat elvi, erkölcsi közösség alapján alakította meg öt-hat-nyolc ember.

A mi csoportunkhoz rajtam kívül Franciszek Zima,¹²⁸ Ludwik Jastrzębski,¹²⁹ Faustyn Dobrzyński és Jan Zamojski tartoztak. Mindnyájan lovon mentünk, s egy-

¹²⁸ Zima, Franciszek (1827–1899): 1848 novemberében lépett be Wysocki zászlóaljába, amelyben december közepétől már hadnagyként szolgált. 1849. május végén Wysocki tábornok főhadnaggyá javasolja kinevezni az 1. zászlóalj 2. századához.

¹²⁹ Jastrzębski, Ludwik (1829?–1873 után): 1848 novemberében lép be Wysocki zászlóaljába. A tavaszi hadjáratot az 1. lengyel zászlóalj szakaszvezetőjeként küzdi végig. 1849. május végén

mást kölcsönösen segítő társaságot alkottunk a megtett út során, amelynek okát tudtuk, de a cél a beláthatatlan messzeség talányos kódéba veszett.

Az út hegyvölgyes vidéken vezetett Karánsebesen át Mehádia mellett Orsováig. Orsova a Duna partján fekszik. Az átkelés azonban ezen a helyen nem a török hatóságoktól függött, mivel a Duna jobb partja egészen a Timok torkolatáig szerb fennhatóság alá tartozott. Ennek kapcsán oly akadályba ütköztük, amely nem kis gondot okozott volna nekünk, ha azt Władysław Zamoyski el nem hárítja. Törekvésének köszönhetően a szerb kormány megengedte, hogy átkeljünk, és szerb területen vonuljunk át. Ennek feltétele az volt, hogy fegyvereinket átadjuk a szerbeknek. E feltétel nem érintette a tiszteket. Az egyezség hamar létrejött, s mire megérkeztünk Orsovába, máris megkezdődhetett az átkelés, előbb a gyalogságé, aztán a lovasságé. Azoknak, akiknek lovaik voltak, várniuk kellett, mivel éjszaka került rájuk a sor. Mivel nem volt elég komphajó, az átkelés lassan ment. Egy nagy bárka és pár csónak csak kisebb csoportokat tudott átszállítani. A szerb komposok elszedték a katonák fegyvereit.

Orsovában töltöttem az egész napot, hol az utcákon, hol a Duna-parton cselengtem. Az utcán nem mindennapi élményben volt részem, ami köznapi fizimiskámról árulkodik. Megyek és már messziről látok egy számomra ismeretlen, ukrán küllemű ulánust. Ahogy közeledünk egymáshoz, egyre kedvesebben mosolyog rám, majd megszólít:

– Hát te hogy kerülsz ide?... Hogy vagy?...

Megölel, megcsókol, magához szorít, majd hirtelen e szavakkal taszít el:

– A fene... Hisz ő a karjaimban halt meg!...

– Kicsoda? – kérdem.

– Postępski – feleli. – Olyannyira hasonlított hozzád, bajtárs! Mintha nem halt volna meg... De hiszen meghalt... A karjaim között...

– Hová való volt?

– Podóliába, oda, ahová én is...

– Én is podóliai vagyok...

– No tessék... – mondja az ulánus erre. – És hogy hívnak?

Megmondtam a kereszt- és a családnevem.

– Én Józef Czajkowski vagyok.¹³⁰

Wysocki tábornok hadnaggyá javasolja kinevezni az 1. zászlóalj 5. századához. Június közepén a 3. zászlóaljban lesz főhadnaggy.

¹³⁰ Miłkowski szerint 1813 körül Podóliában született gazdag nemesi családban. Részt vett az 1831-es lengyel szabadságharcban, amelynek leverése után kikerült Franciaországba, ahol fuvarosként dolgozott. 1848 tavaszán visszatért Galíciába, ahonnan Magyarországra jött. Feltehetően ugyanaz a személy, akit Fredro útitársaként említ.

Czajkowskival, akihez később oly közel kerültem, így kötöttem ismeretséget. 1831-es emigráns volt, s Franciaországból érkezett Magyarországra.

A parton, az átkelésre várakozó kocsik és szekerek között megpillantottam Rulikowskit. Odamentem hozzá. Körbevették a voznyeszenszki ulánusezredben alatta szolgáló katonák. Velük beszélgetett, a beszélgetés tartalma arra kérdésre vonatkozott, hogy átkeljenek-e a Dunán, vagy visszatérjenek-e eredeti ezredük-höz? A katonák a visszatérés mellett voltak, és különösen Rulikowski tisztiszolgája, egy falubelije igyekezett őt ugyanerre rábírní. Zokogva csókolgatta a kezét és a lábát, miközben kérve kérte:

– Ne menjük idegenbe...

Rulikowski, amint meglátott, távozásra intette katonáit és szolgáját, és leült velem annak a kocsinak a tövébe, amely az ő tulajdonát képezte. Tanácsomat kérte.

A lehető leghatározottabban ellene voltam annak, hogy ne jöjjön velünk. Részletesen elmesélte nekem, miként állt át:

– A katonák – kérdeztem –, valóban úgy érzik, hogy váratlanul rájuk támadtak?

– Igen, meg vannak róla győződve, s a hadbírószágon is ezt fogják vallani.

– Mivel magyarázod meg azt, hogy beálltál a lengyel légióba?

– Kényszerből... Azzal, hogy választanom kellett: légió vagy hadifogság. Egyéb-ként se vetettek harcba..., nem harcoltam...

Magyarázkodását sikamlósnak éreztem. Rulikowski más véleményen volt:

– Habár... – mondta. – A legszigorúbb büntetésem ez esetben is csak a lefokozás lehet. Lefokoznak: no és? Közlegényként szolgálok néhány éven át, leszolgálom a kiszabott időt, aztán kilépek a hadseregből, s visszatérek a szeretteimhez. Az emigráció elborzaszt...

Megpróbáltam ráijeszteni, s azt bizonygattam, hogy rosszabb nem érheti őt se, mint ami minket.

– Mi se azért vonulunk emigrációba, hogy az egész életünket ott töltsük.

– De ki tudja, mégis meddig...

Látva, hogy beszédem nem győzi őt meg, azt tanácsoltam, menjen Wysockihoz és kérje ki az ő tanácsát is. Meghallgatott és eszerint cselekedett. Egy óra múlva visszatértem a kocsiához. A katonák éppen a lovakat fogták be.

– No – kérdeztem – voltál Wysockinál?...

– Voltam.

– No és?

– Ugyanazt mondta, amit te.

– Tehát csatlakozol az átkelőkhöz.

– Nem... Visszatérek. Így döntöttem. A katonák nem árulhatnak el, s én a hadbírószág előtt állhatatos leszek. Nincs bizonyítékuk ellenem.

Azt, hogy Görgey törzse átadja az oroszoknak a levelét, nem sejthette. Jó reménnyel tért vissza. Ezt énbelém is belém plántálta. Szívélyesen búcsút véve tőle, kértem, hogy adjon hírt felőlem a szüleimnek, s mesélje el nekik, hol és milyen körülmények között találkoztunk.

Az a levél okozta a vesztét. Elmondták nekem, hogy amikor azt a bizonyos levelet megmutatták neki a bíróságon, elsápadt, megzavarodott és mindent bevalótt. A hadbíróság elnöke azt sugallta, hogy tagadjon. Zavarában nem értette, miről van szó, és kitartott a vallomása mellett. Agyonlőtték a szerencsétlent.

Az átkelésnél éjszaka került rám sor. Magam után vezetve a lovat beszálltam a kompba, s alig helyezkedtem el, máris jött egy szerb, s a kardomat kérte.

– Tiszt vagyok – mondtam.

– Ha maga az Úristen vagy, akkor is át kell adnod a kardodat.

Nem volt mit tennem. Az éjszaka lehetetlenné tette az átvételi elismervényt. Kardomat lecsatoltam, s átadtam a szerbnek. Ugyanez a sors érte Zimát és a gyalogság mindazon tisztjeit, akik lovaik miatt nappal nem kelhettek át, csak mindenki után utolsókként. Biztosítottak róla, hogy visszakövetelhetjük a kardokat. A túlparton megmutatták a tábort. Ki hol talált magának helyet, letanyázt, s csak másnap mértük fel helyzetünket.

A Duna partján, a folyó vonulatát követő hegyek lábánál fekvő Tekia nevű városka közelében vertünk tábort, amely a kertekig nyúló nagy réten terült el. A kertek között árkokkal övezett ösvény vezetett a városba. Reggel ennivalót osztottak. Miután megreggeliztünk felkerekedtünk a kardunkért. A városban igazolást kaptunk Wysockitól, amelyre egy kövér, nemzeti viseletben feszítő őrnagy, akit a kormány nevezett ki felügyelőnké, elküldött a kocsiszínbe, ahol halomba dobálták a század kardjait.

– Keressétek ki a magatokét... – mondta az őrnagy által mellénk rendelt hivatálnok. Nehéz lett volna a sajátot kikeresni. Mindegyikünk a legjobbat vette magához. Keresgeltünk a kardok között, válogattunk, egyet felcsatoltunk, majd visszatértünk a táborba. Zima nem tartott velünk. Valamiféle ügy elintézése végett a városban maradt, s ez majdnem az életébe került. Visszatértekor ugyanis a kertek közül előugrott egy szerb és, mellének szegezve pisztolyát, rárivallt:

– Add a kardodat...

Zima a támadás pillanatában kirántotta a kardját. A dolog bizonyára tragikusan végződött volna, ha nem hallik egy átható füttyszó, mire a támadó visszaugrott és eltűnt a kertek között. Az ösvényen feltűnt a lovon feszítő őrnagy.

A szerbek nem viseltettek különösebben jó szívvel irántunk. A lakosság ferde szemmel nézett ránk és kíméletlenül megkopasztott bennünket. Különösen a kapcsos szíjak vonzották őket ellenállhatatlanul. Ha egy szerbnek alkalma nyílt

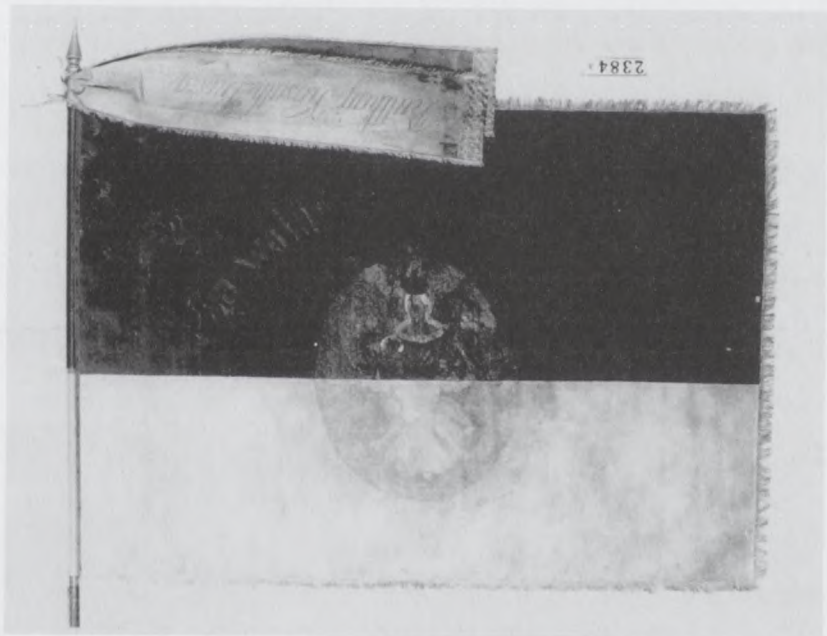

szíjat lopni, pillanatig se habozott. A kormány szabályos időközönként és kellő mennyiségben biztosította ételmezésünket. A honi gárda egy felfegyverzett osztaga felügyelt bennünket, s ez alkotta kíséretünket is, amikor Szerbián át a török határra vonultunk.

Wysocki tábornok mellszobra a Nemzeti Múzeum kertjében

A 1. lengyel zászlóalj zászlója, szalagján a felirat: Ruttkay Kossuth Lujza

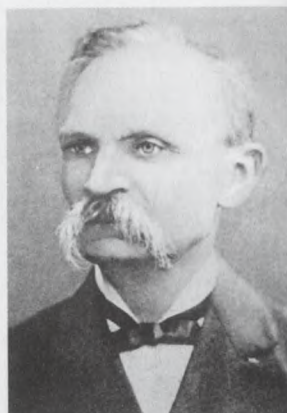

*Poniński Władysław
mint olasz tábornok*

Miłkowski Zygmunt

Miłkowski Zygmunt

Damjanich tábornok háttérében a Szolnoknál rohamozó lengyel dzsidások

Az osztrák katonák megpróbálják szétszedni a hatvani Zagyva-hidat, amelyet Jagmin légionistái rövid idő múlva elfoglalnak.

*Horodyński Ksawery
Franciszek*

Zima Franciszek

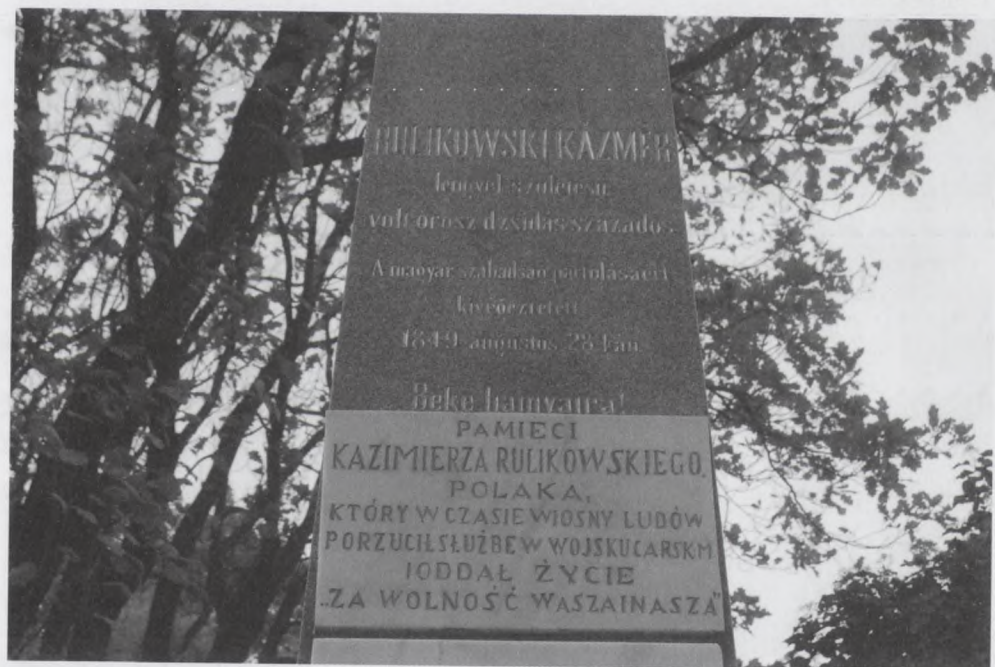
Iliński Aleksander

Magyar–lengyel fegyverbarátság

Rulikowski sírja Nagyváradon a róla elnevezett temetőben

Copyright 1999 by [illegible] All rights reserved.

KAZIMIERZ BIELAŃSKI VISSZAEMLÉKEZÉSE

Egy galíciai összeesküvő család legkisebb fia

A Bielański-család tipikus nemesi képviselője a jelzett korszaknak. Tagjai résztvevői és elszenvedői voltak az 1831 és 1848 közötti időszak eseményeinek. Mivel Wincenty Bielański támogatta Józef Zaliwski Oroszországba betörni szervezett vállalkozását, bujkálni kényszerült, Magyarországon is megfordult, majd börtönt szenvedett. A közeli rokonok közül többen részt vettek a napóleoni háborúkban és az 1831-es szabadságharcban, majd szerepet vállaltak az 1846-ban elvetélt felkelésben, így esve áldozatul a császárpárti parasztság nemesség ellenes véres megmozdulásának.

Az *Emlékirat* szerzője, a még szinte gyerekember Kazimierz Bielański a magyar szabadságharcban látott arra lehetőséget, hogy az osztrák hatóságok által provokált 1846-os vérengzésért bosszút álljon. Ez nemcsak rá nézve igaz. Az 1846-os felkelés előkészítéséért bebörtönzött, majd 1848 tavaszán amnesztiával szabadult lengyel hazafiak közül hónapokkal később sokan léptek be a lengyel légióba vagy a honvédseregbe, mint Kolomb Borzęcki, Jan Michalski, a Dominowski Kajetan és Teofil, vagy a Terleckiek: Antoni és Leopold.

Az *Emlékirat* szerzője az Oszmán Birodalmat elhagyva Angliába került, ahol már-már tartós egzisztenciát sikerült teremtenie. Kiújuló tüdőbaja miatt orvosi tanácsra azonban minél előbb el kellett hagynia Angliát. Döntését megkönnyítették azok a hírek, amelyek az újonnan feltárt ausztráliai aranylelőhelyekről érkeztek, s tömegestül vonzották a „szerencsét próbálókat”. Bátyja, Antoni támogatásával nekiáll megszervezni a hajóutat. Az egyik legnagyobb angol óceánjáró, a négyárbocos gőzhajó, a Great Britain fedélzetén 1852. augusztus 21-én hagyja el Liverpoolt, s 1853 januárjában érkezik tizenkét légiós bajtársával, köztük Seweryn Korzeliński őrnaggyal Melbourne-be, ahol a néhány hónappal partot ért két másik bajtársuk, Leopold Kabath és Władysław Kossak vár rájuk. Ahogy Kazimierz Bielański emlékiratában megörökíti: pár hónap elteltével a lengyel bajtársi közösség szétvált, s Bielański Stanisław Chojecikvel, Stanisław Szumlańskival és Karol Zaliwiskivel egy „munkaközösséget” alkotva folytatott aranyásást. Kazimierz Bielański egy idő után közülük kiválva előbb kereskedéssel, majd a 8. huszárezred egy századát főhadnagyként Galíciából

Sulyok Ede főhadnaggyal és Wierzbicki Longin hadnaggyal együtt Magyarországra hazahozó Marian Skolimowski biztatására – s az ő stráfkocsiját és lovait megvásárolva – fuvarozással foglalkozott. A „John Casimir” nevű, idővel már két stráfkocsival és alkalmazottakkal rendelkező vállalkozás mind nagyobb jövedelmet biztosított tulajdonosának. Ezért is keltett a melbourne-i lengyelek körében már nagy tekintélynek örvendő Bielański 1860-ban tett bejelentése megdöbbenést, hogy hazatér Európába. Ugyanazon a hajón – Great Britain – tért vissza Southampton kikötőjébe, amellyel onnan 1852 késő nyarán Ausztráliába távozott. Megérkezése után nyomban csatlakozni akart az olasz egység megteremtéséért harcba szállt Garibaldi alatt szerveződő lengyel légióhoz. Bátyjának, a változatlanul Sheffieldben dolgozó Karolnak a rábeszélésére jelentkeztek a Habsburg Birodalom londoni követénél, gróf Apponyi Rudolfnál, aki közölte velük, hogy apjuk folyamodványára büntetlenül hazatérhetnek Galíciába. Visszatérése után rövidesen megnősült. Az Orosz-Lengyelországban 1863. január 22-én kirobbant szabadságharc hírére jelentkezett a földalatti kormány Galíciában megbízott s a Sambori Területekre kinevezett főnökénél, aki Bielańskit felhatalmazta, hogy a sambori és turczyni járásokban a felkelés támogatására kivetett önkéntes adókat behajtsa. A Galíciában bevezetett ostromállapot idején e tevékenységéért letartóztatták és Olmützben letöltendő négyévi várfogságra ítélték. Büntetését nem kellett kitöltenie, 1866-ban kegyelmet kapott. Nyomban megválasztották a staromiastói járási tanács elnökhelyettesévé. Megválasztását azonban I. Ferenc József császár nem hagyta jóvá, s így csak tanácsnok lehetett.

Az alkotmányos rend helyreállítása után Kazimierz Bielańskit többször megválasztották a járási tanács elnökévé. Minderről maga számol be emlékiratában. 1896. szeptember 28-án a staromiastói választási kerület Bielańskit követte választotta a galíciai Honi Szejmbe, ahol a bányászati, a petíciós és az úthálózati bizottság tagjaként tevékenykedett – eredményesen. 1900 szeptemberében bejelentette, hogy visszavonul a politikai közélettől. A staromiastói járási tanács közgyűlése 1900. szeptember 27-én mondott neki köszönetet „az annyi sok éven át a járás javára elvégzett eredményes munkájáért és a megtisztelő hivatal méltó viseléséért”. Ettől függetlenül tagja maradt a Galíciai Gazdasági Társaságnak, amelyben a staromiastói körzet érdekeit képviselte. 1909-ben a topolncai katolikus templom felépítését szervező bizottság elnökévé választották. Gazdasági tevékenységével – korszerű sertésenyésztés és szarvasmarhatartás – is példát mutatott. 1912 után halt meg.

A kiadatlan *Emlékirat*nak azt a két részét tesszük közzé, amelyekben Kazimierz Bielański 1848-as galíciai és 1848–49-es magyarországi élményeiről és az

Oszmán Birodalomban töltött vidini és sumlai hónapokról számol be: a kézirat számozása szerinti 1a-tól a 14a oldalig. Az *Emlékirat* utolsó lapjain – a 104a oldaltól a 105c oldalig – Józef Kujlowski görög katolikus metropolitával való találkozása kapcsán Bielański visszatér galíciai–magyarországi élményeihez. Számára a hajdani magyarországi lengyel légió egyik zászlóaljában hadnagyként harcoló Kujlowski metropolita annak a lengyel reménynek a megtestesülése, hogy Galícia rutén, mai fogalmak szerinti ukrán lakossága vállalja a lengyel nemzettel együtt harmonikus együttműködésben megteremtendő közös jövőt. Ez már akkor hiú reménynek bizonyult, mivel egyre inkább érzékelhető volt az önálló ukrán nemzeti létre való törekvés, s a kialakuló identitásban egyik legfontosabb szervező elv a lengyelektől való radikális, mondhatni, ellenséges elhatárolódás. Ez utóbbi folyamatból a görög katolikus papok többsége is kivette részét. Kujlowski metropolita 1899 októbere és novembere fordulóján pásztorlevélben lépett fel a politizáló papok ellen, s ez is magyarázata lehet annak, miért örvendett köztiszteletnek a lengyelek körében: „Az egyház tiszteletreméltó képviselői politikával foglalkoznak, s ez lerombolja a kölcsönös bizalmat, veszélyezteti a testvéri érzületet, a legkülönbébb félreértésekre ad okot és az isteni és anyaszentegyházi akarattal szemben hangulatot kelt. Ez pedig ártalmas a keresztény társadalomra nézve, s ebből következően a lelkiatya nem csak saját egyházközségének hívei szemében, hanem az egész társadalom előtt is veszít tiszteletéből és tekintélyéből azzal, hogy papi küldetésével ellentétes útra tévedt. A mi rutén nemzetünket az anyaszentegyháznak ártó legkülönbébb elemek vonják befolyásuk alá, s így a főként radikalizmust sugárzó hamis rutén hazafiság fűti, amely aláássa a tévelygő papok iránti tiszteletet és megbecsülést, s magát a krisztusi tanok tévedhetetlenségét.”

Emlékirat¹

I.

1830-ban születtem. Szüleim 1831-ben vették bérletbe a kolbuszewi birtokot. A sors úgy hozta, hogy pont itt vert tábornok a novemberi szabadságharc bukása után Ramorino hadteste.² Házunkban a mai napig relikviaként őrizzük a 6. gyalogezred azon tisztjeinek édesapámnál hagyott névsorát, akik szüleim vendégszeretetét élvezték. Wybranowski ezredes volt az,³ aki szüleim iránti barátságának bizonyítékeként az említett tiszti névsorra tűzte katonai érdemkeresztjét. Żarski, Racibor és Fischer voltak ezen ezredben az alezredek.⁴

Atyám tevékenyen részt vett Zaliwski összeesküvésében, amelynek következményeként különféle álneveken bujkált idegenben és szerte idehaza. Néha-néha megjelent otthon, de mindig álruhában, s olyankor mi gyerekek – (öten voltunk fiútestvérek: Antoni, Karol, Kazimierz, Michał és Władysław) – mint Maciejewski nagybácsit köszöntöttük őt. Ő összevissza csókolgatott, babusgatott, dédelgetett, majd ismét odébbállt, szegény, gondterhelt anyánkra hagyva az egész hatalmas gazdaságot, amelynek jövedelméből kellett a bérleti díjat fizetnie. Atyám azonban nem sokáig tudott elrejtőzni szemfüles üldözőink elől. Egy idő után elfogták, s nemzetünk megveszekedett ellensége, Wittman által⁵ folytatott hosszas nyomozás után több év börtönre ítélték. A büntetést Lemberg kazamatáiban kellett letöltenie.

Életem történetét az 1846-os év eseményeinek elbeszélésével kezdem. Annak az esztendőnek históriájával, amely oly szörnyen véssődött be nemzetünk újkori krónikájának lapjaiba, s az akkor még fiatal bárdunk kebeléből a „Füsttel és

¹ Kazimierz Bielański *Pamiętnik (Visszaemlékezés)* című 420 oldalas emlékirata a varsói Nemzeti Könyvtár Kézirattárában található (Biblioteka Narodowa, Dział Rękopiśmienny). Jelzete: akc. 12994.

² Hieronim (Girolamo) Ramorino tábornok (1792–1849): a válogatott csapatokból álló 2. hadtest parancsnoka. A Varsó tehermentesítésére kapott feladatnak nem eleget téve 1831. szeptember 16-án Galíciába menekült, ahol seregével együtt internálták. Mivel felelősnek tartották az 1849. márciusi novarai vereségért, Ignacy Chrzanowski tábornok parancsára letartóztatták, a szárd-piemonti hadbíróság halálra ítélte és Torinóban agyonlőtték.

³ Wybranowski, Roman (1789–1863): részt vett a napóleoni háborúkban, az 1830/31-es szabadságharcban a 6. gyalogezred parancsnoka, 1848 nyarán az osztrák kormány tábornokként kinevezi és a galíciai nemzeti gárdák parancsnokává.

⁴ Fiszer, Konstanty a 6. gyalogezred őrnagya volt.

⁵ Wittmann, Maurycy, kíméletlenségéről hírhedt büntetőbíró Lembergben. Részletesebben lásd: Agnieszka Kawalec: Az árulók: Adolf Roliński, Ludwik Księżopolski – és a galíciai igazságszolgáltatás. *Aetas*, 26. (2011) 4. sz. 35–47. o.

lángnyelvekkel..." című, Istenhez szóló fohászt fakasztotta.⁶ Ifjú korom ellenére, merthogy még alig töltöttem be a tizenötödik életévemet, ebben az esztendőben kezdett foglalkoztatni az ellenséggel folytatandó harc, s a hőn szeretett haza szabadsága kivívásának gondolata. Kétlem, hogy ma, hetvenéves aggastyánként képes volnék felidézni az általam átélt összes eseményeket, merthogy volt pár év az életemben, amikor szinte az egész világot bebolyongtam. De lehet, hogy a legfontosabb eseményeket mégiscsak fel tudom eleveníteni.

Ama emlékezetes 1846-os esztendőben a forradalmi kormány atyámat bízta meg a staremiastói és turzei járások megszervezésével, azzal, hogy felkészüljenek az országos felkelésre kijelölt napra. Apám a kormány szoros rendőrségi felügyelete alatt állt, besúgók hada övezte, miközben gyakran tartottak házkutatásokat nálunk. A legváratlanabb pillanatban törtek ránk tekintélyes katonai kísérettel a rendőrbiztosok. A ház népeit falhoz állították, majd átkutatták az épületeket, föltépték padozataikat, fölforgatták az istállókat, s a gyanúsnak tetsző helyeket átkutatták, a szénaboglyákat széthányták. Mivel atyám portáját ily szoros megfigyelés, szinte őrizet alatt tartották, rendkívül körültekintően kellett eljárni, hogy a forradalmi kormány utasításainak eleget tehessen, és se az ügyet, se a benne részt vett személyeket ne leplezze le. Ehhez a rendelkezéseket, parancsokat feltétlenül megbízható emberei által kellett eljuttatni a kijelölt személyekhez. Közéjük számított három legidősebb fia: Antoni, Karol és én, Kazimierz. Őcsénk, Michał még kiskorában meghalt, legkisebb testvérünk, Władysław pedig túl fiatal volt ahhoz, hogy fontos ügyekbe lehessen beavatni. Ő később az 1863-as januári szabadságharcban vett részt tevőlegesen, számos összecsapásban kitüntette magát. A Kobylankánál vívott ütközetben⁷ súlyosan megsebesült a lábán, s így hosszabb ideig ápolásra szorult a cieszanówi kórházban. Ma már nem él.⁸

1846-ban Samborban jártam gimnáziumba, s akkori, Kaider nevű prefektusunk, ki megveszekedett ellensége volt a lengyeleknek, hihetetlen ébersége ellenére is, tizenegy idősebb társammal összeesküdve vártuk a felkelés kirobbanását.

Közismert az 1846-os felkelés véresen szörnyű, fájdalmas vége. Kiderült mily sok Káinja van nemzetünknek, s alig akad család a felkelésben részt vett tágabb

⁶ Kornel Ujejski barátja, Józef Nikorowicz *Karének* című orgonaművére írt ugyanezen a címen verset az 1846-os galíciai dráma hatására. 1848-ban lett közismert, s a XIX. század második felében egy ideig nemzeti himnusznak számított. Ennek első sorát idézi Bielański.

⁷ A Lengyel Királyság és Galícia határán fekvő Kobylankánál 1863. május 1-jén és 6-án vívott ütközetek lengyel sebesültjeit a közelben fekvő galíciai Cieszanówban ápolták.

⁸ Biealński Firlej Władysław 1865. május 28-án, hatvankét éves korában halt meg. Mivel Kazimierz Bielański nem tesz említést fivére, Karol és Antoni haláláról, feltehetően ők az emlékirat írása idején, 1900-ban még éltek. *Gazeta Samborska*, 1895. június 2.

szülőföldünkön, amelynek ne volna mártírja a gyászos halállistán. A mi csalá-
dunk is drámai veszteségeket szenvedett.

A tarnówi kerületben lakott atyám legidősebb bátyja, Joachim Bielański, aki számos más társával (lehettek vagy húszan) Buchcice faluba érkezett. Ez Celina Dębicka grófnő gyülekezőhelyül kijelölt birtoka volt. (Innen kellett volna Tarnó-
wot megtámadni.) Az udvarházat kaszákkal, villákkal, cséphadarókkal felfegy-
verzett részeg parasztok serege rohanta meg. Szela volt a parancsnokuk. Az ud-
varházban gyülekező jól fegyverzett felkelők védekezni akartak, de úgy vélték,
sikerül a parasztok szívére hatni, s rábeszélhetik őket, hogy csatlakozzanak hoz-
zájuk a közös ellenséggel szemben. A buchcicei udvarház ellen intézett támadás
volt alighanem az első. Miután a felkelő befejezte beszédét, a tömegből kilépett
egy ember (mint később kiderült, a kerületi kapitányság jobbagynak öltözött
hivatalnok) és kijelentette, hogy az urak azért fogtak fegyvert, hogy paraszto-
kat gyilkolják, így a népnek nincs hozzájuk bizodalma. Hogy a parasztokat meg-
nyerjék, az urak tegyék le a fegyvert, és akkor beszélhetnek a felkelésről. Amikor
ezek a szerencsétlenek letették a fegyvert, abban a pillanatban az ittas, elállati-
asodott tömeg rájuk vetett magát. Kezüket, lábukat megköttözték, s kéveként egy-
más mellé fektették, majd a cséphadarókkal ütlegelni kezdték őket. Miután úgy
gondolták, hogy már meghaltak, e tízegynéhány fokos hidegben csaknem ruhátlan
mártírokat szekerekre rakták, s a tarnówi cs.k. kerületi hivatal épületéhez szál-
lították. Ott az akkori sztaroszta, Breinl átvette a holttesteket és mindegyikükért
10 zlotyt fizetett. Mily nagy csalódás volt e csürhe számára, amikor nagybácsimat
lerakták a szekérről, s kiderült, hogy a fagytól csonttá dermedt és számtalan seb-
ből vérző tetem, merthogy csak a koponyáján hét lyuk tátongott, az élet jelét
mutatta, s érte, mint élőért, a sztaroszta úr csak 5 zlotyt fizetett. Nagybátyámat
a börtönkórházba vitték, ahol a tisztességes orvosok és a család gondos ápolásá-
nak köszönhetően felépült, s még néhány évig élt, hogy elmondhassa az elszen-
vedett szörnyűségeket és bennünk, fiatalabbakban elhinthesse a bosszú érzését
ellenségeinkkel szemben, kik e testvérgyilkosságban azt a bizonyos „kardot tartó
kart” alkották. Ekkor halt meg atyám öccse, Erazm Bielański, az 1831-es szabad-
ságharc lengyel hadseregének ulánuskapitánya. Wierchniában, Tyszkiewicz gróf-
nál lakott.⁹ A forradalmi kormány Mielec város parancsnokának jelölte, s a meg-
adott napon barátai figyelmeztetése ellenére, merthogy már híre ment a véreng-

⁹ Erazm Bielańskit 1831. július 3-án nevezték ki a Visztulai Légio főhadnagyává. Lehetséges, hogy kapitánnyá történt előléptetésére a szabadságharc utolsó napjaiban került sor. Józef Tyszkiewicz weryniai birtokán volt gazdatiszt. Az összeesküvésben érintett Tyszkiewicz grófot saját jobbagyai 1846. február 20. után fogták el és adták át az osztrák hatóságoknak.

zéseknek és a rablásoknak, a kijelölt helyre igyekezett. A megadott helyre tartott, s mint öreg katona nem tudta, mi a félelem. Útközben több népes bandával találkozott, de jó lovaival elért Mieleche. Nyomában az említett gyilkolászásokban részt vett, vodkával leitatott szapora léptű bandákkal. Rátaláltak bácsikámra egy tisztességes zsidó ember házában, ahol a zsidók egy darabig meg tudták őt védeni, mondván, hogy a rabbi van náluk vendégségben. A parasztok, miután ezt elhitték, elhagyták a várost, de valaki megszólalt: „Már hogy lehetne az rabbi, amikor ma szombat van, márpedig rabbi nem kel útra szombaton.” A csürhe visszatért Mielechen, bácsikámat kirángatták az utcára, s szörnyű módon gyötörték és öldökölték, majd még félholtan a közeli harangtoronyhoz vonszolták, és lábánál fogva felakasztották a harangtoronyba. Elmondták, hogy fejét a meghúzott harangokkal zúzták szét. Ily halált szenvedett az a katona, aki a muszkákkal vívott harcokban több sebet szenvedett, de felgyógyulván a lengyelek kezétől kellett elpusztulnia. Akkor veszett oda anyám bátyja, Ignacy Sawicki – (az emlékezetem szerint Tarnówi kerületben fekvő) – straszęcini birtok tulajdonosa. Ritka jószívű ember volt, jobbágyainak nem ura, hanem pártfogója, jótevője, barátja. Nem volt e faluban olyan szerencsétlenség, a birtokán lakókat ért csapás, legyen az halál, betegség, tűzeset, marhavész, hogy ne elsőként sietett volna támogatással, jó tanáccsal a rászorulóknak segítségére. Mivel jobbágyainak jótevőjeként volt ismert, bízott benne, hogy szeretetével megnyerte a népet. Emiatt nem igyekezett biztonságos menedéket találni, hanem nyugodtan otthon maradt. Egy napon estefelé népes banda tódult nagy lármával a straszęcini udvarház gangja elé. Bácsikám meglátva az ittas népes tömeget galambbószon a legnagyobb nyugalommal kiment a gangra. „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” – és a megkérdezte, mit kívánnak tőle. És noha lecsillapította a nekihevült hordát, s az már-már bocsánatát kérte, hogy így rátámadtak a házára és elmenni készültek, amikor egy részeg szabadságos katona, az udvar egykori neveltje, előlépett és jól irányzott pisztolylövéssel leterítette bácsikámat. A tömeg elment, hogy másutt raboljon, s bácsikám magához térvén elkúszott a közelben fekvő temetőbe. Itt felesége sírjához térdelt és buzgón imádkozott, merthogy mélyen hívő ember volt. Pár óra múlva egy másik banda vonult arra, s meglátván a sírnál imádkozó öregot, nem volt bátorságuk doronggal és cséphadaróval agyonverni. Lövésekkel oltották ki a szentéletű ember életét.

II.

Anyám másik bátyja, Jan Nepomuk Sawicki mint őrnagy Napóleon hadseregében szolgált, s részt vett a spanyolországi hadjáratokban. 1831-ben odahagyva feleségét és hét apró gyermekét elment harcolni a forradalomba! Bukása után halálraítéltként Galíciába menekült. Két nagybácsim nagyapja „a bari konföderációban” harcolt.¹⁰ A muszkák elfogták és ágyúhoz láncolva vonszolták több mérföldön át a börtönig. A legnagyobb átéléssel hallgattam elbeszéléseit a napóleoni háborúkban általa megvívott csatákról, átélt eseményekről, történetekről. Akkor kezdtem ábrándozni arról, hogy katona leszek, harcolni fogok a szabadságért, bejárom a legkülönfélébb országokat, megismerem a legkülönfélébb nációkat. De nem gondoltam volna, hogy álmaim teljesülnek, hogy küzdeni fogok Lengyelország ellenségeivel, s hogy bejárom a kerek világot.

Bácsikám elbeszéléseiből egy spanyolhoni eset vésődött jól az emlékezetembe. Bácsikám édesanyja (nemzetségét illetően Grabowska) szerfelett szentéletű személy volt. Amikor fiát messzi, világgá eresztette, egy fémlapocskára festett, ryng-rafnak hívott képet adott neki. Egyik oldalán a częstochowai Szűzanya, a másikon Nepomuki Szent János volt látható. Anyja a lelkére kötötte, hogy e képecskét mindig a kebelén hordja, és sohase feledkezzen el reggelente és esténként a Jóságos Anyához imádkozni. Mivel bácsikám a kongregáció tagja volt, lelkiismeretesen teljesítette édesanyja kérését. Minden reggel és este kezében rózsafüzérrel imádkozott a hívőket segítő Anyához. A fohászt s az imákat latinul mondta, mert akkoriban eleinknél, különösképpen, akik kolostorokban nevelkedtek, e szokás gyökeresedett meg. Bácsikámat, aki őrnagy volt, egy gazdag spanyolhoz szállásolták be – ha jól emlékszem Saragossában. A spanyol úr gyűlölettel vizslatta bácsikámat, ahogy az egész spanyol nép gyűlölettel viseltetett Napóleon hadai iránt. Egy alkalommal azonban hallotta imádkozó bácsikámat, s mert-hogy latinul, rájött, hogy valóban imádkozik. Miután többször is hallotta kezében rózsafüzérrel és a Szűzanya arcmásával imádkozó bácsikámat, egy napon elébe állt, s megkérdezte tőle, miként van az, hogy ő, hitetlen francia létére, ily buzgón imádkozik? Bácsikám erre azt mondta, hogy ő nem francia, hanem lengyel. Bácsikám kijelentése, hogy ő nem francia, hanem lengyel, szemmel láthatóan meglepte a spanyolt, aki szívélyes kézfogással vett tőle búcsút, s estefelé

¹⁰ A lengyel nemesség egy része 1768 februárjában a Nemesi Köztársaság délkeleti szegletében fekvő kisvárosban, Barban szövetkezett a II. Katalin cárnő támogatásával reformokat bevezetni akaró Szaniszló Ágost király és az ország orosz katonai megszállása ellen. A partizán hadviseléssel jellemezhető háború a bari konföderánsok vereségével 1772 nyarán ért véget, s közvetlen következménye a lengyel–litván állam első felosztása lett.

zavartan, szinte feldúltan jelent meg a lakásánál. Bácsikámnak kezet nyújtva e szavakkal fordult hozzá: „Őrnagy úr, lehet, hogy helytelenül járok el, lehet, hogy elárulom a hazámat, de a keresztényi érzület arra int, hogy figyelmeztessem Önt; legyen óvatos. Biztonsága érdekében jobb, ha az éjjel nem ágyban alszik, sőt, ha egyáltalán le se fekszik.” Amikor tehát leszállt az éj, bácsikám bebiztosította a szobáját, bezárta az ajtót, elreteszelte az ablakokat, s minden eshetőségre felkészülve megtöltötte pisztolyait, ágyára helyezte emberformán elrendezett köpenyét, maga pedig ruhástul az átellenes fal mentén álló kerevetre feküdt. De nem jött álom a szemére. Éjfél körül mintha éppen azon fal mögül szűrődtek volna be zajok, olyasfélék, amelyeket lábujjhegyen tett léptek keltenek. Úgy tűnt fel neki, mintha az előszoba rejtett ajtaja nyílna meg apránként. Bácsikám fölkelt a kerevetről és csendben állt töltött pisztollyal a kezében. Az éj sötét volt, az ablakok elfüggönyözve, de észrevette, mintha két árnyék közeledne az ágyához, s máris tompa ütésekkel hallott. Egy pillanat, s a két árnyék a rejtekajtóhoz szökkent. Bácsikámnak csak annyi ideje maradt, hogy a menekülők után süttötte pisztolyát. Gyertyát gyújtva láthatta, hogy az emberformára hajtogatott köpeny törökkel át van lyuggatva s szinte az ágydeszkákhoz szögezve. A lövés föllármázta a házat, s talpra szökkent a bácsikám szolgálatában lévő két katona is. Elfogták a lábán sebesült embert. Közben más katonák is megjelentek. Bácsikám kiment az udvarra, és látván, ahogy éppen összekötözik az embert, megparancsolta, engedjék őt szabadon, kijelentve, hogy félreértés történt.

Valamiféle istenáldotta érzés költözött a szívembe – folytatta bácsikám –, amikor az eset után pár nappal parancsot kaptunk az indulásra. Szállásomat elhagyásakor, megjelent egy nagyon gondosan öltözött asszony négy apró gyermekkel. Rájuk parancsolt, hogy csókolják meg a lábamat, ő pedig imára kulcsolt kézzel mondta: „Őrnagy úr, Megváltónk Anyja, ki azon éjszaka a biztos haláltól oltalmazott meg, legyen védpajzsod és gyámolítód egész életedben, mert ezen apróságok neked köszönhetik, hogy még van apjuk.”

Jan Sawicki arról szóló dokumentumai, amelyek érdemeit és a hadjáratokban való részvételét bizonyítják, a család tulajdonában vannak. Rajtuk Napóleon marsalljainak és tábornokainak eredete aláírásai. A papírok között legnagyobb értéke talán Sokolnicki¹¹ sajátkezűen írt és aláírt dokumentumának lehet. E bácsikám Turzéban (sztriji kerület és sambori járás) a görög katolikus temetőben két mocsári tölgy között nyugszik.

¹¹ Sokolnicki, Michał (1760–1816): 1792 és 1814 között a Lengyelországért folyó valamennyi háborúban részt vett. Az 1794-es Kościuszko-szabadságharcban lett tábornok. Az 1812-es oroszországi háborúban a Nagy Hadsereg egyik hírszerzőfőnöke.

III.

A Bielański-család Mazuriából költözött át Turzéba. 1846-ban tizenöt éves koromban a sambori gimnázium ötödik osztályába jártam. Márciusban vagy áprilisban súlyos tüdőgyulladást kaptam. Aligha gondolta valaki, hogy e halállal fenyegető betegségből kilábalok. Amikor kicsit magamhoz tértem, szüleim hazavittek Turzéba, hogy a friss hegyi levegőn felgyógyuljak. Amikor a betegség alatt élet és halál között lebegtem, álomszerű furcsa látomásom volt, mert nem lehetett pusztán álmoknak mondani. Az udvarház egyik legnagyobb szobáját rendezték be hálószobámmal, hogy ne szűkölködjem levegőben. E helyiség egyik oldalán húzódott apám szobája, a másikon anyámé. Általában éjszakánként szökött föl a lázam. Egy ily éjjelen furcsa látomásom támadt; teljes élességgel láttam magam mellett az ágyon mindkét 1846-ban meggyilkolt nagybátyámat. Valami rendkívülinek kellett történnie a szobámban, mert atyám és az én drága jó anyám is felébredtek, s szinte egyszerre rontottak be gyertyával a kezükben. Az ágyon ülve találtak, oly furcsán festve, mintha nem lettem volna magamnál. Apám megkérdezte: „Mi történik itt, fiam, mi van veled?” – „Hát nem hallotta, apám” – s elmeséltem, hogy mit beszélgettem a bácsikáimmal? Itt voltak nálam, itt ültek az ágyon: Joachim nagybácsi, Erazm nagybácsi és Nepomukén bácsikám – mert e néven ismertük Sawicki bácsikámat, Napóleon hadseregének őrnagyát – és Ignacy nagybácsi. Ők voltak azok, akiket oly szörnyű módon mészároltak le. Éreztem kézszorításukat, s Nepomukén bácsikám oly hangosan szólt hozzám, hogy még most hallom a számomra annyira ismert hangot: „Vigyázz magadra, fiú, mert lehet, hogy hamarabb, mint bárki gondolná, elérkezik a pillanat, amikor alkalmad lesz szolgálni a hazát, s megbosszulni halálunkat.” Anyám ez éjjel már nem hagyta el az ágyamat, s nyugtató orvosságokat adott. A látomást a magas láznak tulajdonították.

Rövid időn belül beigazolódtott e titokzatos felhívás. Azt, hogy a lengyelek képesek lehetnek ellenségeiket megrettenteni, ki gondolta volna akkor, amikor a kormány a legjobban üldözte őket, amikor már elfogyott a bilincs azon gonosztevők számára, akik a haza felszabadítására, szabadságára merészeltek gondolni, amikor egyeseket lemészároltak, mások kazamatákban csörgették láncukat, amikor megtelek Spielberg, Kufstein, Olmütz börtönei, s idehaza a leMBERGI, WISNICZI és más börtönökben már nem volt hely a foglyok számára. Ki gondolta volna, hogy alkalom nyílik a bosszúra akkor, amikor bitófán függött Wiśniowski és Kapuściński.¹² Ki gondolta volna, hogy az a furcsa látomás, jóslat oly hamar

¹² Wiśniowski, Teofil (1806–1847): a Lengyel Demokrata Társaság tagjaként galíciai összeesküvő mozgalmak, szövetségek szervezője. Kapuściński, Józef (1817–1847): városi hivatalnok,

teljesülni fog, hogy az az alig tizenhat éves fiú oly rövid időn belül fegyverrel kezében fog harcolni a népek szabadságáért.

1847/1848 telét Lembergben töltöttem, az akkoriban nagy hírnevű leMBERGI orvos, dr. Orzechowicz gyógyító felügyelete alatt. Amikor atyám állapotom felől érdeklődött, így válaszolt. „Meg fogjuk menteni ezt a fiatal életet, mindent megteszünk, ami tőlünk telik, de minden eshetőségre fel kell készülni.” Ekkoriban Lembergben lakott Ludwik Dębicki özvegye, a tiszteletreméltó lengyel asszony, Celina Dębicka grófnő, akiről már szoltam. Két gyermeke volt, a hétéves Wanda, és a négyéves Ludek. Szívvel-lélekkel támogatta az 1846-os felkelést. Gyülekezési pontul szolgáló házában legyilkolták az ott megjelenteket. Ott ölték meg az én Joachim nagybátyámat is. Lévéen a Bialański-család barátja, gyógyításom idejére házába fogadott. Celina Dębicka grófnőt 1846-ban letartóztatták és tizenkét év börtönre ítélték.¹³ Kegyelem útján megengedték neki, hogy a Karmelitáknál vele lehessen két kis gyermeke. Börtönbeli sorsában nagynéném, Joachim Bielański lánya, Konstancja is osztozott, aki egész későbbi életét a mártírasszony barátságának szentelte.

A szörnyűséges 1846-os és 1847-es esztendőök után köszöntött ránk 1848. Tollam gyenge ahhoz, hogy leírassam azt a lelkesedést, amely Európa szinte majd minden népét magával ragadta. A forradalom, amely március első napjaiban tört ki Párizs utcáin, gyújtózsínór-sebességgel lobbantotta lángra Európa országait. A nép mindenütt birtokba vette az arzenálokat, fegyvert ragadott, s egyetlen jel-szó visszhangzott egész Európában: „Fegyverre a nép szabadságáért, halál a zsarnokokra!” Az utcákon mindenütt barikádok emelkedtek. A védtelen polgárok bátorságától elképedt és megszeppent katonaság nem tudta elfoglalni a szeke-rekből, kocsikból, bútorokból, zongorákból, utcakövekből emelt erődtorlaszokat. Metternich elbújt, majd elmenekült, Latour lámpavason függött, a zsarnok kormányok kénytelen-kelletlen alkotmányt adtak népeiknek.¹⁴ Az örömteli szó:

---

forradalmár. Pilzno polgármestere elleni merénylet miatt halálra ítélték és Wiśniowskival együtt kivégezték.

¹³ Śląska Katarzyna Celina 1823. január 9-én a Bochniai kerületben fekvő Dembnóban született. Ludwik Dębicki grófhhoz ment férjhez, aki 1843-ban meghalt. Egyik legtevékenyebb résztvevője az 1846-os felkelést előkészítő összeesküvésnek. Mivel tartott tőle, hogy emiatt piotrkowicei és buchcei birtokait elkobozzák, eladta őket Starzewski ügyvédnek. Előbb halálra, majd kegyelemből öt év börtönre ítélték. 1848 tavaszán amnesztiával szabadult.

¹⁴ Bielański néhány mondatban összefoglalja 1848 európai eseményeit. Párizsban február 23-án tör ki a forradalom, Metternich a március 13-án Bécsben kitört forradalom miatt menekül Londonba, Latour hadügyminisztert az október 6-án kitört bécsi forradalom eseményei során ölik meg és akasztják lámpavasra.

„Alkotmány!” pillanatok alatt bejárta az osztrák tartományokat. Kedvtelten visszahangzották Lemberg és Krakkó falai is. A férfiak, de még a nők is nemzetiszíniű kokárdát tűztek sapkájukra és kebelükre. A három szín – fehér, málnavörös, zafír – közepén fehér sasocska. E címersasok mintha a föld alól nőttek volna ki vagy az égből hullottak volna csillagként alá.

A gyógykúra befejezése után visszatértem családomhoz Turzéba. Nincs idő betegeskedni akkor, amikor mindenki fegyvert ragadott és sietette beállni a nemzetőrségbe. Mint minden nagyobb városban, Samborban is nemzetőrséget alakítottak, mégpedig mind gyalogságot, mind lovasságot. A gyalogság instruktora az 1830/31-es szabadságharc lengyel hadseregének egykori századosa, Braziewicz lett,¹⁵ a lovasságé Tadeusz Wołyński,¹⁶ aki 1831-ben egy lovasvadász-ezredben szolgált kapitányként. A gárda parancsnoka a napóleoni hadak derék ezredese, Władysław Tchorznicki lett.¹⁷ Én is felcsaptam a lovassághoz, s atyám megengedte, hogy állandóan Samborban lakjak. Atyám felkantározott, felnyergelt gesztenyepejt ajándékozott nekem. Vagy negyvenen voltunk ulánusok zászlócskás dzsidával parádézva.

Tchorznicki ezredes, a napóleoni veterán nem katonásdit akart játszani, hanem a nemzetőrökből igazi katonát akart faragni, mintha megérezte volna, hogy rövid időn belül annak kell lennünk. Naponta több órát gyakorlatoztunk. Hosszú őrzáratban bejártuk a járás legtávolabbi különféle szegleteit. Nemesi udvarházaknál táboroztunk, amelyeket előzőleg jöttünkről tájékoztattuk. Ősi lengyel vendégszeretettel fogadtak bennünket. Vidáman teltek a gárdisták ilyen vitézkedései. De ez az örömteli háború hamarosan véget ért, a despotizmus ismét fölülkerekedett. Vér folyt Prága utcáin, ágyúgolyók, kartácsok és röppentyűgránátok rombolták ezt a szépséges várost.¹⁸ Az egyetemistáknak is bőségesen ömlött a vére Bécs utcaköveire. Ugyanez a sors érte Lemberget is.¹⁹ Ágyúkat vontattak a fellegvárhoz, s a katonaság löni, gyilkolni kezdte az ártatlan lakosságot, különösen a nemzetőröket és az egyetemi légión tagjait. Az ágyúkat úgy állították

¹⁵ Lásd Miłkowski: 99. lábjegyzet.

¹⁶ Lásd Fredro: 11. lábjegyzet.

¹⁷ Lásd Fredro: 3. lábjegyzet. Tchorznicki feltehetően az 5. lovasvadászvezred tisztjeként vett részt az 1812-es oroszországi háborúban. Magyarországra jövet alezredesnek tüntette fel magát, de csak 1849. febr. 12-én léptetik elő hivatalosan alezredessé.

¹⁸ Az 1848. június 12-én kirobbant prágai felkelést Windisch-Grätz néhány nap múlva fegyveres erővel verte le.

¹⁹ A város császári helyőrsége által is provokált felkelést 1849. november 2-án Hammerstein altábornagy tüzéséget is bevetve fojtotta vérbe, Lemberget és környékét másnap, egész Galíciát pedig 1849. január 10-én ostromállapot alá helyezte.

célra, hogy a legfontosabb épületek földig rongthassák. Lemberg bombázásának híre még inkább arra ösztökélte a lengyeleket, különösen a nemzetőröket, hogy Magyarországra menjenek, ahol már javában tartott a szabadságharc. Megalakult a lengyel légió, a legkezdetén Bem parancsnoksága alatt.²⁰ E légió lett volna a leendő lengyel hadsereg magva.

Fegyveres nemzetőröket szállító szekerek hagyták el szép számmal Sambort. Voltak, akik a Turkába vezető országutat választották, de tízegynéhányan letértek Turze felé. Ez utóbbiak közé tartozott a sambori nemzetőrség két kiképző tisztje, Braziewicz százados és Tadeusz Wołyński kapitány. Én is befutottam szüleimhez Turzébe, da már Samborban megfogadtam társaimnak, hogy velük megyek Magyarországra. Hozzá kell tennem, hogy bátyáim már hosszabb ideje nem tartózkodtak otthon. Legidősebb bátyám, Antoni, Celina Dębicka birtokát igazgatta azt követően, hogy a grófnőt letartóztatták, másik bátyám, Karol joghallgató volt Lembergben, s persze az egyetemi légióban szolgált – akkor is, amikor a várost bombázták. Szüleim annak hírére, hogy a katonák micsoda kegyetlenkedéseket műveltek, különösen a nemzetőrökkel és az egyetemistákkal, folytonos aggodalomban éltek, mivel nem tudták, mi történhetett vele. Őcsém, Władysław gyerekként még gimnáziumba járt Samborban. Tehát csak egyedül én tértem haza Samborból. Rajtam, mint deklaráltan tudóbajoson, ugyancsak lötyögött a nemzetőri egyenruha, de kész voltam hadba vonulni Magyarországra.

Este ugyancsak emberrel és lármával telt meg a turzei nemesi udvarház. Szüleim az önkéntesek népes seregét látták vendégül. A hegyeken át akarták folytatni Turkába az utat, hogy ott azokkal, akik már elhagyták Sambort, egyesüljenek. Atyám egész éjjel nem aludt, előfogatok szervezett az önkénteseknek, s erről a szomszédokat is értesítette küldöncei által. Anyám a szakácsnak segített reggelit és útravaló elemózsiát készíteni. Utolsó éjszakámat töltve drága szüleim fedele alatt, én se tudtam aludni, mert gyötört az amiatti aggodalom, hogy egészségemet féltő atyám nem fog elengedni. Pedig én már Samborban kézfogással megpecsételten szavamat adtam rá, hogy megyek. Becsomagoltam, s magamhoz vettem a régi szablyát, amely lovas nemzetőri fegyverem is volt. Úgy gondoltam, hogy titokban, búcsú nélkül távozom, s hagyom itt a számomra oly drága személyeket, akiket lehet, hogy soha többé nem látok. Hosszas vívódás után úgy döntöttem, hogy titkomba beavatom nagynénémet, atyám húgát,

²⁰ A lengyel–magyar zászlóaljnak nevezett lengyel légiót 1848. november 17-től hivatalosan Józef Wysocki őrnagy szervezte. Ettől függetlenül Bem is foglalkozott a magyarországi lengyel légió szervezésének tervével, amelyről akkor mondott le véglegesen, amikor Kossuth 1848. december 1-jétől kinevezte az erdélyi haderő főparancsnokává.

kérve őt, hogy elemenetelem után kérjen nevemben bocsánatot szüleimtől búcsú nélküli távozásomért. Úgy döntöttem, hogy az utolsó pillanatban, amikor társaim már a szekereken ülnek, én gyalog kelek útra az általam jól ismert, Turkában vezető hegyi ösvényen, s majd az Iwanowskinak hívott majornál csatlakozom hozzájuk.

Reggel páratlan alkalom kínálkozott, hogy az én drága jó Aniela nagynénémmel szót váltsak. Elmondtam, hogy most haladék nélkül mennem kell Magyarországra, mert elvihetnek katonának, s különféle üldöztetésnek lehetek kitéve. Érveim meggyőzték őt, s áldását adva megígérte, hogy megőrzi a titkot, és később kér bocsánatot s vesz tőlük búcsút a nevemben.

A Samborból érkezettekhez csatlakoznak: Jędrzej Tyimiński,²¹ aki hosszabb ideje töltötte be a mandatarius, vagyis az akkori kisbíró tisztét; testvére, Mścislaw,²² aki az alkotmány révén meghirdetett közkegyelem következtében szabadult Kufsteinből; Lipski,²³ az 1831-es lengyel hadsereg tüzértisztje, Franciszek N., aki a lengyel hadsereg veteránjaként hosszú időn át lakájként szolgált. Hozzászámítandó még két zsellér is, akik megkérték atyámat, hogy elmelessenek az urakkal együtt háborúzni. A zsellérek egyike Jurko Danilak volt, aki az egész magyarországi hadjáratot végigküzdötte, majd követte Tchorznicki ezredes a kisázsiai Kütahyába majd tovább Angliába is. Jó néhány évet töltött Londonban, s fehér glaszékesztyűben elegáns úrként tért haza. Ma is él még a töpörödött kis öregember, akiről senki se gondolná, hogy bojko²⁴ létére a fél világot bejárta. De máris visszatérek a búcsúhoz...

Amikor már bekanyarodtak a gang elé a hosszú szekerek, elébük négy-négy ló befogva, a vidáman elköltött bőséges reggeli után, amelyet a harc sikerére mondott pohárköszöntők tarkítottak, kezdetét vette a búcsúzkodás. Én azon gondolkodtam, hogy nem borulhatok szüleim lába elé, nem csókolhatom meg anyám kezét, s nem vehetek búcsút mindazoktól, akik oly drágák nekem. E magasztos pillanatban, amikor szinte minden szem könnytől csillogott, megszólalt az én drága anyám, nem rejtve véka alá fájdalmát amiatt, hogy ennyi lengyel gyerek hagyja oda szüleit, rokonait, barátait, hogy elmenjen a haza ellenségeivel harcolni... És így folytatta: nekem meg vannak fiaim, három is, akik velük tarthat-

²¹ Tyimiński, Jędrzej (†1849): 1849 nyarán a légio 2. dzsidásezredében szolgált hadnagyként.

²² Tyimiński, Mścislaw – nem Kufstein foglya volt.

²³ Lipski, Antoni (1801 vagy 1806–†?): 1849 elején tüzér hadnagy a felső-tiszai fronton. Februártól hadnagy, majd főhadnagy, a nyár folyamán pedig kapitány a 2. ulánusezredben.

²⁴ Danilak, Jurko (1824–1900 u.): bojko – a Kárpátok keleti vonulatain a lemákok és huculok szomszédságában élő rutén (mai fogalmak szerinti ukrán) népcsoport. Többségük vallása görög katolikus, de voltak köztük római katolikusok és pravoszlávok is.

nának, de közülük egy se megyen. Szavaira nagynéném odament hozzá – atyám akkor nem tartózkodott a szobában, mert továbbra is utasításokat, parancsokat adott ki –, s kezét megragadva mondta: „Nyugodj meg, lengyel Anya, mert fiainak csak egyike van itthon, méghozzá a leggyengébb, s ím, ő oda megy, ahol látni szeretnéd fiaidat.” Nem tudom, miként történt, de egyszeriben az én drága anyám lábai elé borultam, s kezét és lábát csókolgattam odaadó szeretettel. Anyám szeméből hullott a könny... egyenesen a fejemre, s mintha szentelt vízzel áldott volna meg. Odament a szekreterhez, s rejtékfiókjából egy zacskó ezüsthúszast halászott elő. A pénzerméket a Szűzanya képe díszítette. Ő az édesanyjától kapta esküvője napján azzal az ajánlással, hogy e templomban megszentelt szűzanyás pénzerméket gondosan őrizze, s csak akkor vegye elő, ha úgy véli, hogy áldását összekapcsolhatja az ő áldásával. Anyám úgy vélte, egyelőre jobb volna, ha apám nem tudná, hogy elhagyom a házat. Még egyszer búcsút véve, kifutottam a szobából, s nekivágtam a hegyen-völgyön át kígyózó ösvénynek, hogy az út második felében csatlakozhassam társaimhoz.

Turkában nagy volt a tumultus, a lárma, lépten-nyomon belebotlottam Samborból érkezett társaimba. Őrséget szerveztünk, mert mindnyájunkat az úgynevezett várban kvártélyoztak el, s eközben Turkában erős vámórség állt egy német felügyelő parancsnoksága alatt. Annak őrizetével, felügyeletével voltak megbízva, hogy a fiatalságot ne engedjék Magyarországra. Híre kelt ugyanis, hogy ott a háború már javában tart, s Pesten Bem parancsnoksága alatt folyik a légiók szervezése. E vámórségen több lengyel is szolgált, s közülük néhányan csatlakoztak csapatunkhoz. A német felügyelő úr a többi vámőrrel úgy elpárolgott Turkából, mintha sohasem lettek volna ott.

Néhány órával Turkába érkezésünk után, megjelent két lovas egy felnyergelt vezetéklóval. Egyikük apám gazdatisztje volt, másikuk a kocsisa, a vezetékló pedig az én gesztenyepejkóm, amellyel Samborban parádéztam. A gazdatiszt két levelet hozott apámtól. Az egyiket nekem, amelyben kifejti, hogy még nem épültem fel teljesen súlyos betegségemből, s tekintettel a háborús katonakötelességekkel járó fátalmakra, most halaszom el a hadba vonulást, s ha bátyáim hazatérnek, biztos, hogy rövid időn belül mind a hárman együtt mehetünk..., merthogy atyámnak nincs ellenére, hogy beálljunk a légióba. A másik levél Tadeusz Wołyńskinak szólt, kérve őt, hasson oda, hogy egyelőre hazatérjek. A levél további részében azt kérte atyám; ha nem hagyom magam a hazatérésre rábeszélésre, Wołyński vegyen a pártfogásába. E levélben volt még egy nekem szánt kártyalapocskas – atyai áldásával, s arra vonatkozó tanácsával, hogy tartsam meg a pejt, amelyen a mustrákat tanultam. De legjobb az volt, hogy se a gazdatiszt, se a kocsis nem akartak visszatérni, hanem velünk akartak jönni a háborúba.

Lipskivel együtt alig tudtuk erről lebeszélni őket. Mindketten nemrégiben nősültek, s atyámnak nagy szüksége volt rájuk.

Másnap kora reggel trombitaszó és dobpergés kíséretében indult el a csapat a magyar határ felé. Megérkeztünk a határátkelőhöz, ahol sárga-feketére festett oszlop állt, rajta kétfejű sassal. Egyikünk rálőtt, s a sas darabokra hullott. És mi máris magyar földön álltunk, ahol örömmel fogadtak bennünket. Azonnal előfogatokat biztosítottak, s így jutottunk el egyik helységről a másikba, s mindenütt lelkes éljenzéssel köszöntöttek. Így haladtunk szaporán Pest felé.

Kassára érkezvén ráakadtunk Tchorznicki ezredes úrra, aki itt várt be minket. Itt kellett néhány napot várakoznunk, míg a hadügyminisztériumból választ nem kaptunk arra vonatkozóan, hova menjen a csapatunk. Kassán remek fogadtatásban részesültünk. A vendéglátók határozott kívánsága volt, hogy a legelőkelőbb helyeken, a leggazdagabb polgárházakban kvártélyozhassanak el minket. Engemet és négy társamat a leggazdagabb magyaroknál helyeztek el, akiket a szolgaszemélyzet báróknak titulált. Különösen a ház úrnője, egy idősebb asszony mutatkozott irányomban rendkívül szívélyesnek – mint mondta, fiatal koromra való tekintettel, merthogy az egész egységben én voltam a legifjabb. Mesélnem kellett a házamról, a családomról és az anyámtól vett szívszorító búcsúról. Azt mondta, megérti anyám szívbeli érzelmeit, mert neki is van két fia. Tisztek az osztrák hadsereg huszárságánál, de most az egész ezredükkel hazatértek, hogy saját nemzetük szabadságáért harcoljanak. Az egész városban ünnepségek, terített asztalos fogadások voltak nap mint nap, s a szabadság mellett a lengyel nemzetet is éltető hazafias szónoklatok alig akartak véget érni. Én azonban csak akkor vettem részt ezeken a bankettekben, amikor a meghívás elháríthatatlannak bizonyult. Kedvemre valóbb volt a csendes, de annál szívélyesebb családi légkör, irántam tanúsított kedvesség, amely a szülői házat idézte fel bennem.

A báró-család házában tartózkodott ekkoriban közeli unokahúguk, egy fiatal, elbűvölően szép magyar leány, aki zongorajátékával és kedves énekhangjával megédesítette ottlétemet. Már akkor is megszámlálhatatlan volt a hazafias, nemzeti dalok száma, de legkedvesebbek közé az tartozott, amely mintha a mi nálunk annyira ismert „Ott a réten nyíló virág, az ulánus őrségen áll”²⁵ átdolgozása lett volna. Én nagyon megszerettem ezt a dalt, s a bájos unokahúgocska készséggel ismételte, kifejezve, hogy szívélyes rokonszenvet érez irántam, mivel unokatestvéreire emlékeztetem.

²⁵ Tam na błoni u blysczy kwiecie, / stoi ulan na wedecie. Az 1830–31-es szabadságharc idején keletkezett népszerű katonadal. Szövegét Franciszek Kowalski írta, zenéjét gróf Wenzel Robert Gallenberg szerezte, de van, aki szerint Fryderyk Chopin komponálta.

Végre megérkezett az általunk annyira hön várt indulási parancs. Pestre rendelték bennünket. Az itt tapasztalt vendégszeretet ellenére, mindannyian vártuk, hogy a mi katonáinkkal egyesüljünk. A tiszteletteljes matróna úgy búcsúzott el tőlem, mintha családbélije lettem volna, a bájos unokahúgocska pedig magyar nemzeti színű szalaggal átfont gyönyörű virágkoszorút nyújtott át nekem, kérve, mindig a szívem fölött hordjam arra emlékeztetendő, aki oly hön ajánl engem Isten oltalmába.

Így indultunk el végre Pestre, s minél bennebb és bennebb jártunk a valóban gyönyörű magyar földön, annál nagyobb szeretettel fogadtak bennünket és mindennel feltarisznyázva bocsátottak bennünket további utunkra. Mindegyik gazda hordócska bort, kenyeret, szalonnát rakott a szekerekbe, hogy „a lengyel barátok” ne éhezzenek és szomszédok legyenek az úton. Végre megérkeztünk Pestre. Egy hatalmas budai kaszárnyába irányítottak bennünket.²⁶ A kapuban gyalogos lengyel légionista állt – málnavörös hajtókás fehér egyenruhában és négyszögletes piros csapkabán. Az udvaron mindenütt tolongás, lármá, vidámság. Újabb és újabb önkéntesek érkeznek, s javában folynak a mustrák.

A teljesen felszerelt első zászlóalj gyakorlatozott, amely hamarosan útra kelt a harctérre. Tchorznicki ezredesünket felhatalmazta a minisztérium, hogy szervezze meg az első – fehérnek hívott – ulánusezredet. Csaknem mindnyájan, kik Samborból jöttünk, ebbe az ulánusezredbe álltunk be. Sambori kiképzőtisztünk, Tadeusz Wołyński megkapta az 1830-as lengyel hadseregben viselt kapitányi rangját, majd rövidesen őrnaggyá léptették elő. Megérkezésünk után néhány nappal a légió első egysége elmasírozott a hatalmas kaszárnyából. Amióta állt, falait még nem hagyta el vitézebb csapat. Kackiásan festett a vidám ifjú lengyel sereg, s vonult az egyik oldalán a Szűzanyával, a másikon a mi fehér sasunkkal díszített zászló alatt. Az utcákat, amelyeken át a vasútállomásra vonult a lengyel harcosok vitéz serege, a lengyeleket és a szabadságot éljenző sokaság lepte el. „Ó, Bartosz, ó, Bartosz! Reményed ne hagyjon. Isten is megáldja, s megmenti hazánkat.”²⁷

Mi csak a pályaudvarig követtük testvéreinket, akiket irigyeltünk, hogy a harctérre mennek.²⁸ A hadügyminisztériumban az a meggyőződés alakult ki, hogy

²⁶ A Károly-laktanyába.

²⁷ Az 1846-ban meggyilkolt Marcell Skałkowski által 1837-ben írt, *Kościuszko krakowiakja*, vagy *A kaszások krakowiakja* címen ismert hazafias dal eredeti kezdő sorai: „Bartoszu, Bartoszu! / Oj, nie traćwa nadziei, / Bóg pobłogosławi, / Ojczyznę nam zbawi.”

²⁸ Wysocki lengyel zászlóaljának első két százada Szolnokig vonaton, onnan Szentesisig hajón, majd előfogatokon jutott el Aradra. November 27-én vagy 28-án vonultak ki a Pesti pályaudvarra.

az ulánusokat eredményesebb lesz a galíciai határ közelében szervezni, ahonnan könnyebben reméltek fegyvert, lovat és önkénteseket. Így ezredünk azt a parancsot kapta, hogy térjen vissza Kassára. Nyomban nekiálltunk a fegyverládák, a ruhaládák, a hámosládák bepakolásának, s az első hősök távozását követő pár napon belül elindultunk vissza azon az úton, amelyen Pestre jöttünk.

Néhány nappal azután, hogy Kassára érkeztünk, hírt vettük, hogy Schlik átlépte a galíciai határt, s több ezres seregével erőltetett menetben Kassa felé tart.²⁹ Amikor pedig kiderült, hogy Schlik már-már a város falai alatt áll, ezredesünket utasították, hogy a felszereléssel együtt a lehető legrövidebb időn belül induljon Debrecenbe. Ezen utasításra ezredesünk a következőket mondta: „A felszerelést küldjétek oda, de amikor az ellenség közeledik, nem vonulhatok vissza. Ezért kérem; osszák ki a fegyvert a fiaimnak, s én velük együtt szembeszállok az ellenséggel.” Kerítették a raktárakból egyrészt puskákat, másrészt vadászpuskákat, s mivel se tölténytáska, se bornyú nem akadt, mindenkinek kiosztottak két-két vászontarisznyát, amelyeket keresztben akasztottunk magunkra. Az egyikbe a töltényeket, a másikba az élelmet pakoltuk. Imígyen felfegyverkezve bevetettük magunka a kassai hegységbe, amelyet már csaknem teljesen ellepett Schlik tábornok serege. Én valamiféle gyutacsosnak hívott puskát kaptam, amelyet azelőtt életemben nem láttam. Meg kellett tanulnom tölteni.

Az osztrák hadsereg diadalmasan nyomult előre, mert könnyen leküzdhető ellenséggel állt szemben. A magyar sereg, amelynek jól felszerelt, harcedzett parancsnok által vezetett reguláris haddal kellett megküzdenie, szinte csak nemzetőri csapatokból állott, s kis részben rendelkezett tűzfegyverrel. Többségét kaszás parasztok alkották. Igaz, hogy a hegyen tizenkét ágyút állítottak fel az ellenséggel szemben, de hiányoztak mellőlük a képzett tüzérek. Amikor fölértünk a kassai hegyre, az egész magyar sereg már szétszóródva özönlött vissza, s a szűrös parasztok a bokrok közé dobálták kiegyenesített kaszáikat. Ezen csöppet se lehetett csodálkozni, mert a csapatokat vezénylő tisztek is eltűntek. Mi osztrák csatárookra bukkantunk, akikkel váltottunk pár lövést. Őszintén megdöbentek azon, hogy akad egy csapat, amely szembe mer velük szállni, s már-már visszahúzódtak. Lipskinknek, az 1831-es lengyel hadsereg tüzértisztjének, aki éveken keresztül apám erdőkerülője volt, felcsillant a szeme a lövegek láttán. Hozzájuk szökkent, mint ifjú legény a szeretőjéhez, s megparancsolta a diákoknak: „Tűz!” Háromszor töltötték meg kartáccsal az ágyúkat, s háromszor hang-

²⁹ Franz Schlik tábornok 1848. december 6-án lépte át a Duklai-hágót a 8000 főt számláló galíciai osztrák hadtest élén. Három nap múlva ellenállás nélkül bevonul Eperjesre, ahonnan 10-én éjfél után indul meg Kassa ellen.

zott a parancsszó: „Tűz!” Az osztrák hadsorokban zavar támadt, s diadalmas előrenyomulásuk némileg megtorpant. Úgy gondolták, hogy friss erő érkezett Kassa védelmére. E célzott ágyúlövés az is lehetővé tették, hogy a lövegeket elvontassuk, amikor magunk is visszavonultunk a városba annak a seregnek utóvédjeként, amely a szó szoros értelmében eltűnt.

A Miskolcra vezető országúton meneteltünk. Kassától talán egy mérföldre az országút egyik oldalán húzódik a Bárca nevű falucska. Az országút másik oldalán több tucat lépésre a falu előtt megláttunk egy nagynak nem mondható kocsmáépületet. Ezt leírhatatlan örömmel nyugtáztuk, mert reggel óta egy falatot se ettünk. Kimerültünk, s a szomjúságtól kicserepesedett a szánk, mintha lázasak lettünk volna. Örültünk, hogy a kocsmában italhoz jutunk. Nem csálódunk, bőven volt bor, s a magyar korcsmáros, annyi bort hozott, amennyit csak akartunk, anélkül, hogy a fizetésről kérdezett volna. Pont jókor jött a pillanatnyi pihenés, mert a pár perc múlva vágatva érkező lovas nemzetőrségtől megtudtuk, hogy egy erős osztrák lovascsapat közeledik.

Ezredesünk vonalba sorakoztatott bennünket, hogy azt a benyomást keltsük: erős csapat áll a kocsmánál. Az országút és a kocsmá mellett elterülő vizenyős rét nem volt különösebben alkalmas lovassági rohamra. Már is megláttuk az országúton támadt porfelleget, de az ellenségnek is feltűnhetett a felsorakozott gyalogos csapat. Megtorpant. Bizonyára azért, hogy megbeszéljék a rohamot. Ezalatt Tchorznicki így szólt hozzánk: „Fiúk! kevesen vagyunk (nyolcvanketten voltunk, beleértve az öt fogságba esett sebesültet is), s az ellenség erős, történetünk pedig kevés van. Vaktában nem lövöldözhetünk, mert kár minden történetért. Mindenki az ellenség mellére célozzon, s csak akkor lőjön, ha már közel van!” Pillanatnyi szünet után az osztrák lovascsapat, két század dragonyos, vagyis mintegy 300 ember lehetett, teljes vágatában megrohamozott bennünket.³⁰ Mi szívélyes fogadtatásban részesítettük őket, mert az első sortűz után olyan forgolódás támadt körükben, mint a megriadt darvak tumultusában, s a rét emberi testek és megölt lovak nyoszolyója lett. A rohamot vitézül vezető Colorado őrnagy is elesett.³¹ Hogy jól céloztunk, azt az is bizonyíthatja, hogy e derék katona mellét hét golyó ütötte át. A lova is kimúlt, akárcsak Schlik segédtisztjének lova, akit foglyul ejtettünk a nála lévő haditervekkkel és térképekkel együtt.³² Kardját átnyújtva azt mondta; fogságát megédesíti az, hogy a vitéz lengyeleknek adta meg magát.

³⁰ A valóságban az 1. (Ferdinánd császár) könnyűlovasezred egyik századának két vagy három szakaszáról, vagyis hetven, maximum százegynéhány emberről lehetett szó.

³¹ A rohamot vezető őrnagyot Horatio Concoregióknak hívták.

³² Anton Scudier vezérkari százados esett fogságba.

Az egész lovascsapat hátat fordított. Csak annyi időnk maradt, hogy még egyszer megtöltsük puskánkat, s búcsúzóul utánuk lőjünk. A kassai kórházak megteltek sebesültekkel. Amikor másnap Schlik végigjárta a kórházakat, s ott a mi öt sebesültünkre is ráakadt, azt mondta: „Die Polen hasse ich als Feinde meines Kaisers, aber ich ehre Sie als Soldaten.”³³

Rövid ideig tartott a mi ellenséggel történt első ütközetünk, s szinte semmiségnek éreztük, következményeiben azonban rendkívüli jelentősége volt. Megmentettük a magyarok 12 ágyúját, azokat, amelyekkel Lipski oly eredményes fogadtatásban részesítette az osztrákokat. Ezek a Kassából kimenekített ágyúk aztán nem egészen egy mérföldre Bárcától a legnagyobb nyugalomban pihentek – a tüzerekkel és a lovakkal együtt. Összezsapásunkkal feltartóztattuk Schliket.

Ezalatt Miskolcon gyülekezett a magyar hadsereg, amelyet már a szabadság hívószavára Kossuth zászlaihoz pártolt, csupa magyarokból álló régi osztrák ezredek alkottak. Másfél nappal ezután bevánszorogtunk Miskolcra, ahol a Kassánál szétvert sereg maradékaira találtunk. Holtfáradtan érkezve alig álltunk a lábunkon, de fáradalmainkat feledtette az a lelkes fogadtatás, amelyben a miskolciak részesítettek bennünket. A bekvártélyozásnál szabályosan szétszedtek bennünket: mindenki lengyelt akart vendégül látni. Egy tisztos küllemű magyar valósággal a karjaiba kapott; átvette tőlem a nehéz puskát, amelytől mindkét vállam feldagadt, s alig bírtam kiszabadulni a hölgyek ölelő karjaiból. Később ezen összezsapásért első osztályú érdemjellel díszítették fel a zászlónkat, s mindnyájunknak hasonló vitézségi érdemjel került a kebelére.³⁴

Miskolcra történt megérkezésünkkel egyidőben, az aradi harctérről is híreket kaptunk, ahová az osztrák kézen lévő erőd bevételeire küldték Pesten elbúcsúztott bajtársainkat. Magyarország túlsó szegletében ők is kitüntették magukat. Megérkezésük első napján túlestek a tűzkeresztségen, s vitézségükkel rajongó tiszteletet keltette a magyarokban a lengyel fegyverek iránt. Ha az erőd ellen indított aznap éjjeli roham során a magyar sereg hozzájuk hasonló vitézséget tanúsított volna, Arad teljességgel a magyarok birtokába kerül. A lengyel katona már-már megmászni készült az erődítményt, amikor elrendelték a visszavonulást, s így támogatás híján a lengyelek érzékeny veszteséget szenvedtek halottakban.³⁵ Elég az, hogy a lengyelek Magyarország két távoli részén szinte egyazon

³³ „A lengyeleket, mint császárom ellenségeit gyűlölöm, de mint katonákat tisztetem.” (ném.)

³⁴ Bárcai tetteért Görgei Artúr főparancsnok és hadügyminiszter 1849. május 31-én díszítette fel az ulánusosztály zászlóját III. osztályú érdemjellel „a hálás magyar nemzet nevében”. Ez formálisan azt jelentette, hogy a kitüntetést az egység mindenegyes tagja megkapta.

³⁵ Az Arad vára ellen 1848. december 4-én végrehajtott, meglepetésszerűnek szánt rohamban két lengyel halt hősi halált és egy esett fogságba.

napon bizonyították be, miként tudnak harcolni a népek szabadságáért. A lengyel fegyvertények hírei egész Magyarországot bejárták.

Miskolcon szerveződött a lengyel had, egyesültek a különféle lengyel egységek. Az imígyen alakuló lengyel légiohoz mindenfelől érkeztek az önkéntesek, beleértve az osztrák hadsereg dezertőrjeit is, akik nem kevesen voltak. A hadsereg fölötti főparancsnokságot Mészáros altábornagy, a későbbi hadügyminiszter vette át, a parancsnokságot pedig Klapka tábornok.³⁶ A Wysocki tábornok³⁷ parancsnoksága alatt álló másik lengyel légio is erősödött néhány zászlóaljjal. És ott alakult meg az 1. ulánuszred is Poniński gróf parancsnoksága alatt, aki azelőtt az osztrák hadseregben szolgált, majd a magyarországi háború után magas állást töltött be az olasz hadseregben.³⁸

Nincs szándékomban leírni mindazon csatákat, amelyekben részt vettem, de eszembe jut a Tokajnál vívott ütközet, amelyben a légiónk is részt vett, s hathatósan hozzájárult a magyarok ragyogó győzelméhez.³⁹ Tokajban három hatalom – Ausztria, Oroszország, Poroszország – szőlőültetvényei húzódnak egymás mellett. Itt zajlott az említett győzelmet kivívó ütközet. Azon a hegyen, amelyen az osztrák hadsereg állt, a bécsi udvar szőlőbirtoka terül el. E hegyet kellett feltétlenül birtokba venni. A magyar sereg több sikertelen rohamot indított, hogy elfoglalja. Aznap sűrű köd ereszkedett a tájra. A lengyelek parancsba kapták, hogy foglalják el a hegyet. Nagy csendben az osztrák csapatok közelébe vonultunk, majd „Hurrá, fiúk! Szuronyt szegezz!” – kiáltással előre törtünk, s egy pillanat múlva már a hegy urai voltunk. Az osztrák sereg több sikertelen kísérletet tett a hegy visszavételére, de minden alkalommal visszavertük az ellenséges gyalogság rohamát! Hirtelen lódobogás verte fel a keményre fagyott földet...

³⁶ Miskolcon 1848. december közepén valóban egyesültek a szétvert északi hadseregben küzdő lengyel csapatok: Rembowski vadászszázada, a Wysocki-zászlóalj Żółtowski százados által vezetett 3. százada, Tchorznicki ulánusszázada. Valójában Miskolc azonban 1849 májusában lett a lengyel légio szervezési központja, ahol az országban szétszórta működő és szerveződő lengyel csapatok egyesültek.

³⁷ Lásd Miłkowski: 39. lábjegyzet.

³⁸ A december 11-i kassai ütközet után az északi sereg maradványai fölött Mészáros Lázár, hadügyminiszter vette át a főparancsnokságot, aki ekkor még csak vezérőrnagy volt. Miután a vezetésével újjászervezett hadtest 1849. január 4-én vereséget szenvedett Kassánál, annak vezényletét január 13-án Klapka Györgynek adta át, aki ekkor még csak ezredes volt.

³⁹ Az 1849. január 22-én Tarcálnál kivívott győzelemben a Jerzy Bułharyn ezredes által vezetett lengyel századok meghatározó szerepet játszottak, s különösen a Kápolna-hegy elfoglalásával tünnek ki. Itt Bielański az egész Tokaj hegységre gondolhatott, mivel a január 31-i tokaji ütközetben csak egy lengyel tüzérsízt, Józef Kleczyński vett részt és tüntette ki magát.

E háború alatt rendkívül szigorú tél köszöntött ránk. Oly kemény fagyokat éltünk meg, hogy a tokaji bor is megdermedt, pedig ilyesmire időtlen időktől fogva nem volt példa. Egy huszárrjárőr hozta a hírt, hogy egy egész vértesezred készül rohamra. Már arra se maradt idő, hogy elhangozzék a parancs: „Négyszöget alkoss!”, mert a sűrű ködből szinte orrunk előtt bontakoztak ki a vértések. De csúnyán ráfizettek vakmerőségükre. Oly célzott lövésekkel fogadtuk őket, hogy soraik azonnal összekuszálódtak.⁴⁰ Nem volt már módjuk visszavonulniuk, így körbevágattak bennünket, mi pedig nem sajnáltuk tőlük a golyót, sokuknak örökre megágyazva az egész hegyháton. A közlőről kilőtt golyók a vérteket is átütötték. Másnap Klapka ezredes napiparancsban adta, hogy jutalmul a tokaji ütközetben tanúsított helytállásunkért a légiót mentesíti a tábori szolgálattól. Nem kellett őrszolgálatot tartanunk, s az éjszakát kvártélyainkon tölthettük. Az ütközet után pár nappal Klapka arcvonalunk előtt fejezte ki a kormány köszönetét: „Lengyelek. A magyarok hálásak egyik legnagyobb győzelmük kivívásáért, én pedig tábornoki rangomért mondok nektek köszönetet.”⁴¹ A lengyel légió másik egysége, amely Wysocki tábornok parancsnoksága alatt szintén pár zászlóaljából állt, vitézül aprította az ellenséget, s a kápolnai csatában szerzett hírneve révén babérkoszorú került a lengyel zászlóra.⁴²

A téli hadjárat után a magyarok egyre-másra aratták a győzelmeket. Mi is kifújhattuk magunkat. Csapatunkat egy Nyíregyháza nevű kisvárosba küldték. Ott kaptunk volna lovakat, s szerveződünk volna lovasezreddé. Engem az első század azon szakaszába osztottak be, amelynek Wagner kapitány – szintén egy 1831-es tisz – volt a parancsnoka. Strázsamesterré léptettek elő.⁴³ Szakaszomban szolgált gróf Jan Aleksander Fredro főhadnagy is, akit testvérünként szeretünk, s „drága Oleśnek” hívtunk.⁴⁴ Alig alakult meg a két svadron, vagyis az első

⁴⁰ A lengyelek a 2. (Sunstenu) vértesezred egy századának rohamát verték vissza a honvédekkel együtt.

⁴¹ Klapkát csak március 31-én nevezték ki tábornoknak. Tehát e beszédben csak feltételes módon utalhatott a tábornoki rangra.

⁴² A kápolnai csatában a Tadeusz Idzikowski őrnagy által vezetett 2. lengyel zászlóalj tűnt ki vitézségével. Wysocki alezredes Aradnál szolgált lengyel zászlóalját és a Poniński kapitány vezette ulánusszázadot február elején Damjanich János tábornok bántási hadosztályába osztották be. III. osztályú érdemjellel a tavaszi hadjáratban részt vett 1. lengyel zászlóaljat tüntették ki.

⁴³ Wagner, Julian (1817–?): 1848. december 9-én hadnagynak nevezik ki a lengyel dzsidáscepathoz. 1849 januárjában Tchorznicki dzsidásosztályában dandársegédtisztként a felsőtiszai fronton harcol. A január 22-i tarcali csatában tanúsított vitézségeért a dandárparancsnok, Tchorznicki őrnagy január 26-án főhadnaggyá javasolta előléptetni. Később a légió 2. dzsidásvezredében főhadnagy. Kapitánnyá a törökországi emigrációban léptették elő.

⁴⁴ Lásd Fredro emlékiratának bevezetőjét.

osztály, (amelynek honi, turzei jó barátom, Tadeusz Wołyński volt a vezére), parancsnokunk, Tchorznicki ezredes parancsba adta, hogy menjünk Debrecenbe, a kormány akkori székhelyére, mivel tartani lehetett valamiféle ellenforradalmi felfordulástól.

Kedves és számomra teljesen váratlan találkozásban volt részem Debrecenben. Nagyszombaton történt, hogy a délutáni mustrán szakaszom éppen lovasbemutatót tartott. Wagner kapitányunk ugyanis derék lovas volt, s minden igyekezetével azon volt, hogy ulánusai is vitézül megüljék a lovat. A mustrán a magyar hadsereg egy ugyancsak fiatal ezredese szemlélte gyakorlatainkat. Kapitányomnak valami nem tetszett egyik katonám tartásában és rám parancsolt: „Bielański strázsamester! ügyeljen jobban arra a katonára!” Észrevettem, hogy miután kapitány szájából elhangzott a „Bielański!”, az említett ezredes odament a kapitányhoz és szóba elegyedett vele, időnként felém-felém pillantva. A szemlét követően, miután visszaértünk a szállásunkra, a kapitány magához hívatott és így szólt hozzám: „Kaziu, holnapra meg vagy híva Dembiński tábornokhoz⁴⁵ tojásszentezésre. Díszegyenruhában jelentkezz nálam, s a többi tiszttel együtt megyünk oda.”

A teremben, ahol a tábornok a fogadást adta, ismét felfedeztem az említett honvédezredest, s ugyancsak csodálkoztam, amikor odajött hozzám, s lengyelül megkérdezte: „Hogy vagy, strázsamesterem?” A beszélgetés során megkérdezte: „Hogy állsz anyagilag?” Azt válaszoltam, hogy már üres a bukszám, mert négy nappal ezelőtt volt zsoldfizetés, s a következőre az ünnepek után kerülhet sor. „Hallottam – mondja az ezredes –, hogy rövidesen útra keltek Pestre, s egy oly nagyvárosban az ulánusnak nem lehet üres a zsebe. Hogy fussa a különféle apró kiadásokra, fogadd el tőle, strázsamesterem, ezt a 100 forintot. Ezzel egy 100 forintos bankót nyomott a kezembe, s zavaromat látva, elmosolyodva mondta: „Hát nem ismersz meg? Igaz, én se ismertem volna rád, bár két bátyádat, Antonit és Karolt jól ismerem, mert közeli rokonaim. Zygmunt Jordan vagyok, Dembiński tábornok segédtisztje!”⁴⁶ Kedves találkozás volt, s az adomány ugyancsak jókor jött a katonának, aki Jordan kuzinom híradása szerint hamarosan az állam fővárosában

⁴⁵ Lásd Miłkowski: 56. lábjegyzet.

⁴⁶ Jordan, Zygmunt (1824–1866): 1848 őszén jön Magyarországra. 1849. február 1-jétől főhadnagy a 44. honvédzászlóalj állományában és segédtiszt Dembiński altábornagy mellett. Március 1-jétől százados. Ezt követően Dembiński megbízásával Németországba utazik, ahol többek között Bakunyinnal is kapcsolatba lép. Visszatérése után továbbra is Dembiński mellett szolgál: részt vesz a Dembiński által tervezett galíciai betörés előkészítésében. (A tervet május elején elvetik.) Az augusztus 2-i újszegedi csatában az utolsó pillanattig védi a Tisza hídját és súlyosan megsebesül. Itteni helytállásáért augusztus 8-án III. osztályú érdemjellel tüntetik ki, majd őrnaggyá léptetik elő.

találja magát, hol megannyi kellemetességben és jól megérdemelt pihenésben legyen része a fárasztó szolgálat után.

Jordan ezredes szavai tényleg beigazolódtak, mert a húsvéti ünnepek után pár nappal ezredünk parancsot kapott, hogy gyors menetben vonuljon Pestre. Megálltunk egy kisvárosban pihenni, inkább a megpatkolandó lovak, mint magunk miatt. E menet során jókora kelés nőtt a nyakamon, ami ugyancsak gyötört, mert nem tudtam begombolni az egyenruhát. Éltem a pihenés lehetőségével, és késő délután, elmentem ezredorvosunkhoz tanácsért. A doktor lakásában nagy lármák és vidámság uralkodott, gőzölögtek a szamovárok, s a szobában szanaszét heverő üvegek is bizonyították, hogy a vidámság és jókedv már hosszabb ideje uralta a teret. Mindenütt asztalok álltak, az asztaloknál pedig szenvedélyesen folytak a kártyacsaták. Kedvesen fogadtak. Az orvos a kelést szemügyre véve elmosolyodott és tapaszt tett rá.⁴⁷ Egy-kettőre meggyógyulok – mondta, majd hozzátette: „Most pedig ülj le közénk kártyázzni!” Szabadkoztam és kibúvót kerestem, hogy nem értek a kártyához, főleg ahhoz, amit ők játszanak. De a bajtársak azzal bízattak, hogy az nem baj, mert ezt a játékot könnyen meg lehet tanulni, s meg is tanítanak rá. Tudták, hogy van pénzem, mert kuzinommal történt debreceni találkozásomnak az egész ezredben híre ment. Helyet kellett hát foglalnom az egyik asztalnál, s beigazolódtak a mondások, hogy „hülyéknek áll a szerencse!” Már egy nagy halom pénz hevert előttem, annak ellenére, hogy gyötört a játék, de mivel nyeresre álltam, nem illett odahagynom az asztalt. Maga a Gondviselés jött segítségemre, hogy a bosszantó és kínzó szórakozástól megszabadítson. Az ezredes segédtsíztje jött írásbeli paranccsal, hogy éjjel után kettő órakor szakaszomnak a kijelölt gyülekezőhelyen kell sorakoznia. Mivel éjszaka, csendben, kürtész nélkül kell távoznunk, hogy a városban ne tudjanak az elvonulásunkról. Minden strázsamesternek magának kell indulásra felkészítenie a katonáit. Felmutattam az írásbeli parancsot bajtársaimnak, közölve, hogy búcsút kell tőlük vennem, mert szakaszomat a várostól távol kvártélyozták be. El akartam venni legalább a saját pénzemet, de az egyik bajtársam megszólalt, hogy helyettesíteni fog a játékban, mert hiszen bűn volna hátat fordítani ekkora szerencsének, amit az én kártyajárásom hoz. Hallgattam rá, s otthagytam a pénzt, magam pedig eltávoztam a vett parancsot teljesíteni. Csak pár óra múlva tértem vissza, de ahelyett, hogy a nyert pénzt felmarkoltam volna, asztalomat elnéptelenedve találtam. Nemcsak a pénzem került mások zsebébe, de még a veszteséget is ki kellett pótolnom. Csaknem teljesen üres zsebbel vonultam Pestre, de életre szóló tanulással. Megfogadtam ugyanis, hogy soha az életben nem nyúlok semmiféle hazardjátékoz.

⁴⁷ Latynik, Hieronim orvoskapitány.

Fogadalmamat a mai napig megtartottam. Nemegyszer voltam tanúja, mennyi szerencsétlenség okozója ez a sorscsapásszerű szenvedély.

Hosszú, fárasztó menet után vonultunk be Pestre. A gyönyörű főváros egyik legelőkelőbb szállodájába kvartélyoztak be minket. Közölték velünk, hogy ne kíméljük, ne sajnáljuk a szobákat, mert e hotel tulajdonosa nagy svargelb, itt-létük során mindvégig kedvében járt az osztrákoknak, s fegyvereik legszerényebb sikerei alkalmából is bankettet adott a császári had tiszteletére, s folyton-folyvást ellenségesen kezelte a Magyarország szabadságáért küzdőket.⁴⁸ Így a katona e pompázatos szobák vörös bársonnyal bevont bútorain rakta szét lófelszerelését, hogy megtisztogassa és rendbe rakja.

Vidámnak festett akkortájt a magyar főváros, csupa nyüzsgés és hangzavar uralta, mindenfelől vonultak be a győztes hadak, amelyek vereségek sorát mérték az ellenségre. Éppen a Poniński parancsnoksága alatt álló első ulánusezred készült bevonulni, s engem küldtek elébük, hogy bevezessem a derék hősokeket, akik bebizonyították Szolnoknál: „nagyobb úr nincs ki más, mint a lengyel dzsidás”, s hogy a dzsida a szálfegyverek királynője. Budát azonban még az osztrákok tartották megszállva, s nemegyszer Pest felől is látni lehetett a gránátosok őrségváltását a várban. Ők meg csak azt lesték, hogy egy csapat vagy őrzőjárat megjelenjék, s ágyúival azonnal tüzet nyitottak a városra. Amikor az első ulánusezred elébe mentem, elkerülve a Duna mentén húzódó utcákat, s éppen egy nagy téren készültem keresztülvágni, megállított egy magyar honvéd. Miután megkérdezte, hová tartok, s azt tanácsolta, hogy legjobb, ha vágatába fogom a lovamat, mert nemrégiben a téren átvágó őrzőjáratot tűz alá vették a várból, s két katona meghalt. Megfogadva a tanácsát, sarkantyúba fogtam a hátasomat és vágattam, ahogy csak a lovam bírta. Ám észrevehettek a várból, s csak arra várva, hogy a mellékutcából kiérjek, jól célozva rám sütötték az ágyút. De a golyóra nyilván még nem az én nevem volt ráírva, mert egy szegény zsidó pékárust találtak el, aki cipókkal telt batyut vagy puttonyt vitt a hátán. A zsidó emberke elterült a járdán s cipói szanaszét gurultak, én meg kardommal szalutáltam a várbelieknek. Nem messze ettől a helytől szembetalálkoztam az ulánusokkal, s az ezredesnek tett jelentésben beszámoltam az estről, amelyet mindnyájan mulatságosnak találtak. Más utakon vezettem őket a részükre elkészített szálláshelyre, nem akarván, hogy a várbeliek őket is megrézfálják.

⁴⁸ A 2. lengyel ulánusezred Debrecenen, Szoboszlón, Szolnokon át vonult Pest alá, s csatlakozott Aulich Lajos I. hadtestéhez. Egy ideig részt vett a budai vár zárolásában, majd elvonult Miskolcra. Pischinger, a *Két oroszlánhoz* című fogadó tulajdonosa tagadta meg a lengyelek elszállásolását.

Görgei tábornok majdhogynem Bécs alól vonta vissza a seregét Budához, és megkezdődött az erődítmény ostroma. Ezzel nagy stratégiai hibát követett el, mert Bécsben már várták a magyar hadakat, hogy leszámolhassanak a kamarillával. Buda bevétele rengeteg emberbe került, mert az osztrák helyőrség vitézül védekezett, s parancsnoka hősi halált halt.⁴⁹

Eközben nyugtalanító hírek érkeztek arról, hogy az oroszok már elárasztották Galíciát. Így a mi hadtestünk, amelynek kötelékébe tartozott az egész egyesített lengyel légió is, elindult a galíciai határ felé. Így érkeztünk ismét Miskolcra.⁵⁰ Istenem, mekkora volt az örömöm, amikor Miskolc egyik utcáján karjaimba futott az én drága Karol bátyám, aki legidősebb testvérünkkel, Antonival együtt tavasszal érkezett Magyarországra. Véttem a szigorú katonai szabályzat ellen, hogy nem szabad a menetoszlopot elhagyni, de megálltam, s a lóról is lepattantam. Megöleltük egymást, s vége-hossza se lett volna a szívélyes ölekezésnek, ha nincs az a szigorú katonai regula, hogy aki háború alatt parancs nélkül elhagyja hadsorát, golyót kap. Tehát még egy testvéri ölelés... és lóra pattanva előrevágtattam, hogy visszaálljak a helyemre. Azt a szívbéli érzést, amely keblemet feszítette, még Sienkiewicz is nehezen tudta volna leírni.⁵¹ Mivel én voltam a szakaszparancsnok, ott kellett lennem a szakaszom mellett, hogy a további szolgálatra vonatkozó parancsot átvehessem. Még időben érkeztem ahhoz, hogy szakaszom arcvonala előtt szemtől szembe állhassak az ezredesemmel, s meghallhassam, minő örömteli változás állott be a parancsban, miszerint egy huszárezredet rendeltek előrsi szolgálatra, amelyet az addigiak szerint nekünk kellett volna ellátnunk. A szomszédos faluba vonultunk kvártélyra. E szálláshelyen Karol bátyám is megjelent, s egész éjszaka örvendezhettünk egymásnak. Vége-hossza nem volt a kérdéseknek és a válaszoknak. Elmeséltem az elmúlt inséges tél nyomorúságait, amikor nem egy éjszakát töltöttünk a szabad ég alatt táborozva a tábortűz

⁴⁹ Arról, hogy kellő erő híján ne Bécs ellen vonuljanak, hanem a Budai várat vegyék be, haditanács döntött, nem Görgei. A budai vár mielőbbi elfoglalását tartotta fontosnak Kossuth is. Hentzi von Arthurm, Heinrich (1785–1849) cs. kir. tábornok esett el május 21-én Budavár védelmében.

⁵⁰ Az 1849 májusában Miskolcon egyesített magyarországi lengyel légió az északi hadsereg része volt, amelynek fő erejét a szerveződő IX. hadtest alkotta. Az északi hadsereg élén 1849. április közepétől Dembiński altábornagy állt. Az általa papíron tervezett galíciai betörést a kormány május 5-én megtiltotta. Dembiński áprilisi-májusi „csigahadjárata” egyébként se veszélyeztette Galíciát. Az, hogy Karol d’Abancourt kapitány egy szakasz huszár élén ráijesztett a barwineki határátkelő osztrák őrségére, tüntetésnek tekinthető csupán.

⁵¹ Sienkiewicz, Henryk (1846–1916) a XIX. század utolsó két évtizedében írt történelmi trilógiájával – *Özönvíz*, *Tűzzel-vassal*, *Kislovag* – tett szert nagy népszerűsége.

mellett is szörnyen fagyoskodva. Olykor még tüzet sem volt szabad rakni. Én pedig ahelyett, hogy a kérdésekre válaszoltam volna, az után érdeklődtem, hogy mi újság odahaza, apámnál, mint csinál a mi drága jó anyánk, s miként viselte el, hogy tőlük, másik két fiától is búcsút kellett vennie, s egyáltalán mit művel a család, s mi van odahaza, az országban?

Csak az elbeszélésem során jutottak eszembe a rövid és téli hadjárat különféle eseményei: példaként idézek egyet. Schlik tábornok még Kassán állomásozott, s a magyar kormány tervet készített arra vonatkozóan, hogy e fészkében fogja őt harapófogóba, mint vadászat során vadkant a rengetegben. Az akkoriban még méretét tekintve a mi kis szerény egységünket is Újhelyre küldték, ahol egy magyar csapat csatlakozott volna hozzánk. Újhelyen Kossuth úrhoz szállásoltak be, aki Kossuth Lajos kormányzó atyai nagybátyja volt.⁵² Éppen szentestére érkeztünk oda, mivel két napon át szinte pihenés nélkül erőltetett menetben marsíroztunk. Micsoda öröm, micsoda boldogság fűtött, kényelmes házban Szentestére megterített asztalhoz leülni, amelyen a legkülönfélébb fajtájú, fenséges borok sorakoztak. Nyolcunkat szállásoltak itt el. Látható örömmünket leltük az evésben és meggyőző bizonyítékát adtuk annak, mennyire ízlik a bor, de az egész fogadás semmiségnek tetszett ahhoz a boldogsághoz képest, amit annak pusztá gondolata keltett bennünk, hogy frissen vetett ágyban fogunk aludni. Máris leragadtak a szempilláink. De mielőtt éjfél ütött volna az óra, megzörgették az ablakot és fellármáztak, hogy fegyverbe, s ez már is rádöbbsentett bennünket, hogy a katonának nem szabad dunnák közt pihennie. Talpra pattantunk, s egy pillanat múlva puskával a vállunkon a téren sorakoztunk. E hirtelen és csendes riadót annak híre idézte elő, hogy egy Újhelyhez közeli faluban estefelé erős osztrák dragonyososztagot láttak, s a mi egységünk alig számlált 200 embert. Őrláncot kellett tehát vonni a város köré, mert a vett hírekből nem lehetett arra következtetni, merről várható a dragonyosok támadása. Két csapatra osztottak bennünket; az egyik adta az őrszemeket, a másik a városban teljesített őrszolgálatot. Engem őrszemnek osztottak be, s az őrláncot a vén hadastyán Lipski, apám erdőkerülője állította fel. Tudomásunkra hozták, hogy mivel kevesen vagyunk, két óránként váltanak fel bennünket. Arra is figyelmeztettek bennünket, hogy csendben legyünk és füleljünk minden neszre vagy lódobogásra. Minden nyugtalanító zajra le kellett térdelni és a földre tapasztott füllel figyelni, s ha már bizonyosságot nyert az ember, hogy ellenség közeledik, puskalövéssel kellett jelt adni.

⁵² Nagyon távoli rokonról lehet szó, mivel a Kossuth-család zempléni ága meglehetősen távoli rokonságban állt a turóci ággal, amelyből Kossuth apja, László származott.

Könnyű mindezt meleg, fűtött szobában, zöld asztal mellett kényelmesen elterpeszkedve leírni, de aki ezen írást olvassa majdan, képzelje el magát az alig tizenennyolc éves fiatalember helyében, aki állandóan betegeskedett. A kényelmes, meleg ágyból kiugrasztva, még mámoros fővel a tízegynéhány fokos hidegben nyílt mezőn magányosan őrséget állva nem feleltem meg a rám bízott feladatnak. A tilalom ellenére jókora léptekkel ide-oda szökdeltem, s szememet hóval dörzsölgettem, hogy elűzzem a letaglózó álmot. Az éjszakai csendben rendre úgy tűnt föl, hogy lódobogás csikorgatja a fagyos havat, máskor meg fojtott hangokat s harsány kiáltásokat hallottam. Letérdeltem, hogy földre tapasztott füllel állapítsam meg, merről hallik az emberi hangok zaja és a hócsikorgató patadobaj. Fejemet a földre hajtottam, de már nem tudtam fölemelni. Az álom mindennél erősebb volt: elaludtam. Hirtelen úgy éreztem, mintha szabályosan ráznának, és állandóan azt kiáltoznák: „Kaziu, ébredj!” A kiáltás az őrségváltás parancsnokától jött; szerencsémre a tiszt családunk barátja, Lipski volt. Miután végre észhez térített, rám rivallt: „Te jó Isten, mit tettél? Elfelelted a hadiregulát, hogy ellenség közelében az őrségben elalvást golyóval büntetik? Talpra, s ha háromszori füttyöt hallasz, ugyanazzal válaszolj: ez a jelszó.”

A havon csikorgó léptek, s a fojtott emberi hangok, amelyeket hallottam, az őrségváltás tagjaitól eredtek. Amikor az előttem lévő, vagyis az utolsóelőtti katonához ért az őrségváltás, s a háromszori füttyjelre nem válaszoltam, (tudva, hogy én állok azon a helyen), Lipski az egész őrjáratot megállította, s egymagában jött megkeresni engem, hogy meggyőződjék, mi történt velem. Miután az őrjáratához visszatért, megadta a jelszót, amire már én is válaszoltam, s leváltottak. Örvendve mentünk az ideiglenes őrszobába, amely egy gazda háza volt, aki-nek az udvarán a metsző hidegben párálló ganajdomb emelkedett, s mintha azt sugallta volna, hogy benne milyen jó meleg van. Megbontottuk kicsit, és sorra belefurakodtunk, s így egymás mellett fekvé adtuk át magunkat annak a kellem-nek, ahogyan csonttá fagyott tagjaink felengednek a melegben. Azon tréfálkoz-tunk, hogy mifelénk milyen bölcsen boldogulnak a magukat a fogcsikorgató hidegben trágyadombba fúró disznók.

Nyomasztóan telt az emlékezetes 1848-as év szenteste éjjele, s amikor felkelt a nap és beköszöntött a keresztény családoknál oly örömteli nagy ünnep, mi csak a közelben lévő ellenséges dragonyosokat éreztük, akik mindegyre nem akartak mutatkozni. Visszamentünk Újhelyre, s átkoztuk azt, aki azon dragonyosokat valahol látni vélte és megfosztott bennünket attól a kényelmes pihenéstől, amely-ben Kossuth úrék házában részünk lett volna. Olyanszerű volt a kívánságunk, hogy soha életében ne kóstolja többé az ízletes magyar paprikás szalonnát, s ne igyon rá a nemes borból, amely oly bőven terem az Újhelyt övező szőlőhegyeken.

Újhelyre egész éjen át hajnalig vonultak be a különböző csapatok, s megérkeztek a magyar ezredek is. Megjött zászlajával a légiónk egysége is, s vele együtt Tchorznicki ezredesünk, akinek parancsnoksága alatt kerítette volna be az egyesült had Kassát és a még mindig falai között táborozó Schlik tábornokot és hadtestét.⁵³ Mundérjainkat megtisztogatva némi pihenés után új zászlónk alatt vonultunk be a templomba, a karácsonyi ünnepi misére. Délután elindultunk Kassa felé. Azért emlékszem jól e hadjáratra, mert már a második éjszaka volt más és más fekhelyünk. Késő este vertünk tábor egy erdő szélén a szabad ég alatt. Híján voltunk a kvártélyoknak, csak egy kurta kocsmá akadt, söntésének két oldalán egy-egy szobácskával, amelyek a tulajdonosok lakásául szolgáltak. A lakást az ezredes és törzstisztjei foglalták el. A kocsmá előtt őrség állt, de be lehetett menni. Bár lehet, hogy csak azoknak, akik jelentést hoztak. Az egész had a szabad ég alatt táborozott. A csikorgó fagyban tábortüzek gyúltak. A tábortűz azonban csak az ember lángok felőli oldalát melengette, a másik oldala azonban szabályosan megfagyott. Parancsszó nélkül forgolódtunk, de alvásra senki se gondolt. Szekérderék kenyeret hoztak, de a kétszersült olyan volt, mint a jégkolonc. Be kellett dobni a tűzbe, hogy fölengedjen. A héja megpörkölődött ugyan, de a belseje kőkemény maradt. Éjfél körül megbolydult a tábor, visszaérkezett az őrjáratunk, amely néhány osztrák katonát hozott magával. Éltek, de éktelen sebek tarkították őket, mert a malomban, ahol éppen melegedtek, egy magyar őrjárat fogságba estek. A mi őrjáratunk ugyan megvédte őket a magyar katonák kegyetlenkedéseitől, de közben mindnyájan szörnyű sebeket kaptak. Hogy sebeiket orvosunk ellássa, s az ellenség helyzetéről hírt adjanak, a kocsmába kísértették őket. Én szerencsére szolgálatban álltam, s egy altisztet az ezredesünk elé kísérhettem. Belépve a kocsmában rögtön arra gondoltam, hogyan lehetne itt, fedél alatt a hideg elől valami sutban meghúzódni. Ahogy körbenézek, látom, hogy a söntésben áll egy kufának hívott nagy hordó. Ez az! Sarokba támasztom puskámat, s belemászok a hordóba, amelynek az alja tele volt libatollal. Lehet, hogy valamiféle kiszakadt párnát rakhattak bele. Összekucorodom, s máris fenségesen érzem magam a melegben, még ha kényelmetlen is a kvártélyom. Pár pillanat

⁵³ A magyar északi hadtest törzse kombinált haditervet dolgozott ki Kassa visszafoglalására. Ennek részét képezte, hogy a hadművelet bevezető lépéseként két magyar különítmény Eperjést veszi birtokba, és ezzel Schlik hátába kerülve, annak visszavonulási útvonalát elvágja. A haditerv a Kassától keletre fekvő Dargói-hágó megszállását is elrendelte. Ennek feladatával Władysław Tchorznicki őrnagyot bízta meg, akinek 1000 fős, két ágyúval megerősített különítmény állt a rendelkezésére, benne a lengyel „gyalogos” ulánusszázad 80 főt kitevő csapatával. A vállalkozás nem sikerült, s a lengyel század is húsz halottat, foglyot és sebesültet veszítve vonult vissza Szinyéről.

múlva mélyen elaludtam, s a szörnyen megvagdalt, összeszurkált osztrák katonákkal álmodtam. Nem tudom, meddig alhattam ebben a kucorgó testtartásban, amikor az udvaron hirtelen lövés dörrent. Valaki riadójelként elsütötte a puskáját. A söntésben is nagy lármá támadt. Felébredtem. Hirtelenjében nem tudtam, hol vagyok. Amikor pedig apránként rájöttem, mily nagy örömmel fedeztem fel e búvóhelyet, képtelen voltam felállni, annyira elzsibbadt minden tagom. Amikor össze-vissza rángatóztam, a hordó felborult, tollal belepetten tápáskodtam fel a földről, mintha madár lettem volna. Kiderült, hogy a lövés figyelmetlenség következménye volt, nem pedig riadójel. De már nem tudtam visszamászni a hordóba, s mivel pitymallott, az éj maradékát a tábortűz mellett töltöttem.

A csaknem egy éven át tartó háborúskodás során nem egy komikus, mulatságos jelenetben volt részem, de néha torokszorítóan fájdalmas szcénákban is. Egy alkalommal, amikor a fehér ulánusokkal mentem az utcán, egy szép magyar lány váratlanul szenvedélyesen megcsókolt. Szerelmi kaland és botrány is akadt nem egy, s beigazolódott a mondás, miszerint: amikor az ördög fiatal volt, nem hatott oly ijesztőnek. E fejet is sűrű, fekete haj takarta akkoriban, nem pedig galambősz, mint ma, s a fehér bajusz is alig pelyhedzett akkortájt feketén az orrom alatt. Amellett köztudott, hogy a lánykaszívek valahogy különös vonzalommal vannak az egyenruhák iránt, s fülüken kedves a sarkantyúpengés és a kardcsörrenés. Ahogy a dal mondja, a lányka haldoklik, de csak megkérdezi, hogy a túlvilágon vannak-e ulánusok? A bájos magyar lányok szíve pedig különösen kedves rokon-szenvvel dobogott azok iránt a fiatal vitézek iránt, akik a magyar nemzet szabadságáért jöttek harcolni. Ezzel kapcsolatos történetekkel is traktáltuk egymást a bátyámmal szinte egész éjszaka. Arról is beszámolt, mi történt odahaza eljöttöm után. De aztán csak véget kellett vetni a kedves beszélgetésnek, s álommal pótolni a Pesttől Miskolcig tartó erőltetett menettel elvesztegetett erőt.

Másnap svadronom messzi, több mérföldes őrzárra indult. Karol a szálláshelyemen aludt, s reggel búcsút vettünk egymástól. Megtudtam tőle, hogy már belépett a tüzérséghez, legidősebb bátyám pedig ugyanabba az ulánusezredbe, vagyis a fehérbe állt be, amelyben én szolgáltam, s a harmadik svadronhoz került.

A Galíciában gyülekező hatalmas orosz hadsereg különböző pontokon átlépte a határt és már Magyarország földjét tapodta.⁵⁴ Kezdetét vette a két ellenséggel

⁵⁴ A Rüdiger Fjodor Vasziljevics orosz lovassági tábornok parancsnoksága alatt álló III. orosz hadtest június 15-én Ófalunál lépte át a magyar határt, Pjotr Hrisztoforovics Grabbe altábornagy a 6. orosz gyalogoshadosztállyal ezen a napon szállta meg Alsókubint, az Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagy által vezetett orosz főhadsereg június 17-én és 18-án nyomult be a Duklai-hágón át Magyarországra.

– az osztrákkal és a muszkával – vívott háború. Az utóbbiak megjelenése a harc-
térén ugyancsak érzékelhető volt. Néha oly nyomasztó helyzet alakult ki, hogy az
ember arra kérte az Űristent; egy jó irányzott golyóval vessen véget szenvedései-
nek. Az is igaz, a Gondviselés vagy az én drága anyám megannyi forró imája
megerősített és visszaadta egészségemet. Mert én, aki csenevészén, fél egészsége-
sen hagytam el szülőföldemet, mindent kibírtam, ami velem történt, noha részt
vettem az ezredem által vívott összes ütközetekben és csatákban. Az Űristen
velünk volt és erővel töltött el, mert sohasem hátráltunk meg az ellenség elől, s én
nemegyszer csak a csodálatos isteni Gondviselésnek köszönhettem a megmene-
külésemet.

Nem egy ütközet során győződhettem meg arról, hogy még az állatok is ren-
delkeznek azzal az ösztönnel, amit megérzésnek hívnak. A turai ütközet előtt
történt a következő eset. Már az éjszaka folyamán néhányszor riadóztatták a tá-
bort a kozákok miatt, bár fogalmunk se volt arról, hogy az orosz hadsereg
annyira közel van. Még a gulyáshúst se tudtuk rendesen megfőzni, mert többször
fűjtak riadót. Kora hajnalban, alig kelt fel a nap, az egész vonalon riadót fűjtak
és doboltak.⁵⁵ Így minden ezred és az egész tüzérség harckészen állt. Az én ezre-
dem is felsorakozott. Már az egész szakaszom lovon ült, csak egy katonám nem
tudta felkantározni a lovát. A katona egy magyar ifjú volt, aki még a téli hadjá-
rat során önkéntesként állt be hozzánk akkor, amikor nem dzsidával, hanem szu-
ronyos puskával a kézben foglaltuk el a tokaji hegymagaslatot, s ez a magyarok
javára döntötte el az ütközetet. Élt Tokajban egy család, idős apa, s az anya se
volt már fiatal, egyetlen fiuk velem egykorú volt. Harcolni akart, de a szülők
visszatartották.

Korábban már beszámoltam a tokaji ütközetről,⁵⁶ arról, hogy a légio szurony-
rohammal foglalta el a dombot és megtartotta akkor is, amikor a sűrű ködből egy
egész vértesezred támadt ránk. Jól célzott lövésekkel fogadtuk őket, s az egész
dombot emberi testek és lótetemek borították. Ijesztően és szörnyen festett a csa-
tatér másnap, amikor a hófehér halotti leplet megfagyott vércsíkok szabdalták
meg, s az emberbőrbe bújt lények által ruhájuktól megfosztott, fagytól elkékült
temetek borították sűrűn. Hogy a háború szörnyűségeinek ez a kísértetszerű
rémképe elriassza a fiút, szülei kiküldték az ijesztő harctér megsejmlésére.

⁵⁵ A turai lovasütközetre 1849. július 20-án került sor. Magyar oldalról 17 lovasszázad, 2450 fő
és 12 löveg, orosz oldalról 17 lovasszázad, 2242 lovas, majd az utolsó szakaszban 2 gyalogez-
red – közel 6000 ember és 28 löveg – vett részt.

⁵⁶ Valójában a január 22-i tarcali ütközetről. A január 31-én vívott tokaji ütközetben a lengyel
légio nem vett részt.

De mekkora volt a döbbenetük, amikor egyetlenkékük a kísértetdombról visszatérván szinte rajongva bejelentette, hogy most már semmi sem tarthatja vissza, mert amikor a lengyelek ily vitézül harcolnak a magyar nép szabadságáért, ő nem maradhat otthon a nyugalmas kemencesutban. Kéri hát, hogy vegyék be a lengyel légióba. Beállt a mi ulánusezredünkbe, s előbb puskával a kézben végigharcolta a téli hadjáratot, majd ulánusként is megállta a helyét.

Ez a Timár nevű katona volt az,⁵⁷ aki a turai ütközetet megelőző reggelen képtelen volt felkantározni a lovát. Ma is a szemem előtt látom azt a gazdája által Miskának hívott kendersörényű gesztenyepejt. Iszonyú düh fogott el, merthogy az egész szakasz készen áll, s most egyetlen katonám miatt nem sorolhatok be a svadronba. Lehoradtam a fiatal katonát, mire ő így felelt: „Strázsamester úr, ma képtelen vagyok Miskát...” Megparancsoltam az egyik vértessel, ki korábban az osztrák hadseregben szolgált (nyolcan voltak ilyenek a szakaszomban), hogy szálljon le nyergéből, s míg Timár a lovát tartja, tegye bele a zablát a szájába. A vértess felrakta rá a nehéz nyeret és megszorította a nyeregszíjat. Közben odajön hozzám Timár s szinte könnyezve mondja: „Strázsamester úr! Ma vagy én esem el vagy a lovam vész oda, mert nézze meg maga is a saját szemével, hogyan sír az én Miskám.” És tényleg láttam, hogy szabályosan csorgott a könny a ló szeméből.

Csodálatos, szinte elbűvölő volt a vészterhes turai ütközetet megelőző reggel. Ameddig a szem ellátott, mindenütt lapályos táj, s az egész síkvidék megtelt ideoda mozgó lovasezredekkel. Odébb felmozdonyozott ágyúk vonultak a tőlük elválaszthatatlan lőszeres taligákkal. Őket fürkészve elgondoltam; a bátyám is ott lehet az ágyúk között. Távol gyalogososzlopok tűntek föl. Ezredünk a sereg bal-szárnyának legszélét képezte. Gyanútlanul vonultunk egy sűrű növényzettel benőtt domb felé. A bokrok, fák közül füstfelhők csaptak föl, lángnyelvek, mint villámok a vihar előtti égbolton. Hallottuk, ahogy eldördültek az orosz ágyúk. Az első golyó, amellyel az oroszok mintha jelezni akarták volna jelenlétüket, Miska pejko sügyébe fúródott. A ló földre rogyott és maga alá temette Timárt. Bajtársai segítségével kikászálódott alóla, odajön hozzám és zokogva mondja: „Nem mondtam a strázsamester úrnak, hogy Miska ma odavész. Hogy miért nem

⁵⁷ Timár József aláírása megtalálható azon az 1849. január 19-én Tállyán kelt iraton, amelyben a feltiszai hadtestben szolgáló lengyelek az ellen tiltakoztak, hogy a légió főparancsnoka Jerzy Bułharyn ezredes legyen. Ezek szerint Timár József már a tarcali ütközet előtt belépett Tchorznicki őrnagy ulánusszázádába. A leírtakból következően talán a december 11-i bárcai összecsapást követően vagy a január 4-i kassai ütközet után csatlakozott a lengyel ulánusokhoz Timár. Előfordulhat, hogy Szinyén, ahol Tchorznicki különítményét megsejpték.

tudott az a golyó engem is megölni.” És zokogva búcsúztatta a lovát, mintha legjobb barátja lett volna.

Az egész arcvonalon elkezdődött az ágyúzás. Dörögtek az orosz ütegek, hogy rengett belé a föld. 1831-es öreg bajtársainkat ez Grochówra, Osztrolenkára emlékeztette.⁵⁸

Csodálatos volt a napfelkelte azon a reggelen, amikor éjszakai táborunkat elhagytuk, de a nap véresnek bizonyult hadsoraink számára. Osztályokat formálva sorakoztunk fel, de az első svadron negyedik szakasza, amelyben én szolgáltam, a centrumban állott. Ezredesünk, Tchorznicki e szavakkal fordult hozzánk: „No, fiúk, ma össze kell szedni magunkat; nehéz munka vár ránk, s hogy erőnk legyen hozzá, énekeljük el a légiók dalát, a »Nincs még veszve Lengyelország«-ot.”⁵⁹ Soraink között felharsant e kedvteli induló, s bizonyára visszhangra talált kebelbéli barátainknál, mert ágyúik ösztűzzel válaszoltak rá. A muszkák huszonnégy nehézlőveget állítottak fel velünk szemben, s a mi oszlopunk centrumát vették tűz alá. Az első svadronból az én szakaszom és a második svadron első szakasza szenvedte meg leginkább nemzeti himnuszunk ily szívélyes fogadtatását. Részünkről hat darab kis hatfontos löveg viszonzta az oroszok köszöntését.⁶⁰ Ezek se sokáig szóltak, mert az orosz óriások szívszorítóan fájdalmas veszteségeket okozva nekünk befogták a szájukat.

Még ma, annyi évvel az átélt hatások és események után is összeszorul a szívem, ha eszembe jut a fájdalmas jelenetsor: ágyúink vonala előtt gránát robban, s megöli fiatal vitéz tűzértisztünk lovát, neki pedig letépi mindkét lábát. Ma is hallom jajgatását és könyörgését e derék ifjúnak: „Testvérek, bajtársak, löjtek agyon, mert nagyon szenvedek.”⁶¹ Milyen kár, hogy elfeledtem a nevét e bátor tisztnek, s így nem állíthatok neki emléket honfitársaim számára. A muszkák e napon nagyon megritkították sorainkat, s vérnászunkat is okozhatták volna,

⁵⁸ Varsó jobb parti elővárosának, Pragának térségében 1831. február 25-én, 26-án vívott csata, amelyben lengyel oldalról 90, orosz oldalról 212 löveg vett részt, s az oroszok több mint 9 ezer, a lengyelek közel 7 ezer halottat és sebesültet veszítettek. A lengyelek megakadályozták a főváros elfoglalását. Az 1831. május 26-án Osztrolenkánál vívott csatában a lengyel hadsereg súlyos vereséget szenvedett Gyibics tábornok orosz főszeregétől. A lengyel hadat a teljes szétveréstől Bem alezredes lovasütegének bátor fellépése mentette meg.

⁵⁹ Az 1797-ben Észak-Itáliában született Dąbrowski-mazurka vagy Az itáliai lengyel légiók dala szerzője Józef Wybicki. 1927 óta hivatalosa lengyel állami himnusz. Ismert kezdősora: „Nincs még veszve Lengyelország...”

⁶⁰ A lengyel légió lovas(fél)ütege 3 darab háromfontos ágyúval és egy darab hétfontos tarackkal rendelkezett.

⁶¹ Jan Wójcik főhadnagy, a lovasüteg parancsnoka halt hősi halált Turánál.

ha ezredesünk szándéka szerint rohamot indít az orosz ütegek ellen. Dembiński tábornok azonban, aki e csatában fővezérünk volt, megsejtette szándékát, és segédtisztje révén parancsban tiltotta meg annak megvalósítását: „Semmiképpen se rohamozni, mert az orosz ágyúk előtt vízenyős terület húzódik.”

Azt, hogy e napot épen és egészben túléltem, alighanem én is csak a Szűzanya pártfogásának köszönhetem, akihez anyám mindennap imádkozott könyörögve, hogy fiait tartsa meg oltalmában. Főhadnagyomat, Jan Aleksander Fredro gróft aznap reggel valamiféle fontos parancsnokkal elvezényelték, s távollétében én vezényeltem a szakaszt, így az ágyúzás idején annak arcvonala előtt álltam. Lovam, noha még fiatal volt, már hozzászokott az ágyúdörgéshez. Aznap azonban nagyon idegesnek bizonyult, s minden közelünkben lecsapódó gránát robbanására felágaskodott, megugrott. Az ágyúzás szakadatlanul folyt: „Állj, ne bomolj!” – nagyon bántott a lovam viselkedése. Hirtelen megint felágaskodik a ló és csukamozdulattal oldalt szökik néhány lépést, oly hevesen, hogy döngött belé a föld. Abban a pillanatban süvítve lecsapott egy gránát, s nyomában valószínűságon aratott a halál. Lovaink körében is alapos pusztítást végeztek aznap a muszkák. Végül parancsot kaptunk, hogy változtassunk frontot. Azonnal megszálltuk a közel fekvő dombhátat. Egy magyar üteget küldtek támogatásunkra. E manőverrel kellett fedeznünk az egész vonalon visszavonulni készülő magyar sereget.

Az oroszok nem értették e hadmozdulatot, s azt gondolták, hogy valamiféle fortély van készülöben, s hosszú, szürke hadsoraik kimozdultak a növényzet fedezékéből. Csak miután ütegeink tudomásukra hozták, hogy nincs rájuk szükség, húzódtak vissza ismét korábbi fedezett állásaikba. Újra és újra kisebb kozák csapatok tűntek fel azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy kipuhatolják állásainkat és felderítsék, mi történik azon a dombon túl, amelyet már órák óta mozdulatlanul megszállva tartottunk. A kíváncsiskodó kozákok elűzésére tőlünk is néhány főből álló ulánusőrsöt küldtek ki. A hajkurászás már jó ideje folyt, amikor ismét felfedeztük, hogy egy kis, a többieknél bátrabb kozákcsapat szinte hátulról közelít meg. Svadronunk első szakaszából azonnal kivált Kozłowski strázsamester két ulánussal. Jól belátható volt a dombhátról leereszkedő síkság. Láttuk, ahogy Kozłowski már-már beéri az egyik kozákot, aki leszáll lováról, letérdel és hosszú puskájával céloz, majd egy villanás, dörrenés, és Kozłowski lefordul a lováról. A kozák lóra pattan és elmenekül. A Kozłowskihoz vágatató két ulánus csak azt nyugtázhatta, hogy halott.

Már alaposan besötétedett, amikor parancsot kaptunk, hogy mi is vonuljunk vissza. Menetközben több szekeret láttunk. Ellátatlan sebesültjeinket szállították. Néhányan szörnyű állapotban voltak, jajgattak, nyöszörögtek mind. De az oroszok is egész vonalon visszavonultak. A véres harcteret mindkét hadsereg oda-

hagyta, hogy ne zavarják azok nyugalma, akiknek a katonakötelesség fárasztó teljesítése után örökkévaló pihenés lett osztályrészük.

Több ütközet és csata után Szegednél Dembiński parancsai alatt gyülekezett a magyar hadsereg. A lengyel légió is idevonult. A tervek szerint nyilván itt kellett volna döntő csatát vívni. Az egész hadsereg itt táborozott, s nagy volt a sürgés-forgás. A szélrózsa minden irányában futártisztek száguldottak parancsokat továbbítandó. Mi is gyakran és nagy kiterjedésű térben őrzáratoztunk. Nap mint nap érkeztek az újabb és újabb csapatok, löszeres szekerek. Végül tudomásunkra jutott, hogy a Tisza túlsó felén szintén nagyszámú osztrák had táborozik, s a seregben tartózkodik a fiatal Ferenc József császár is.⁶²

Mivel elbeszélésem célja sorsom, életem eseményeinek bemutatása, nem írom le a magyar nemzet szabadságharcának történetét. Nem térek ki a háromnapos csata ismertetésére se. A személyemet illetően csak annyit jegyzek meg, hogy e három napon és három éjen át tartó csata során hadnaggyá léptettek elő. E csatát a magyarok elvesztették, méghozzá Görgei tábornok árulása miatt.⁶³ Mi (az első és második ulánuszred) utolsóként hagytuk el a csatateret.

Egységünkhöz Dessewffy magyar tábornok is csatlakozott.⁶⁴ Hajnalban megvizsgáltuk a térképen, hogy merre vonulhatna vissza a magyar sereg. Csak reggel csatlakoztunk a hadhoz, de légiónkat az utóvédbe osztották be. Egészen Temesvárig fedeztük a visszavonuló hadsereget. A szolgálatot az nehezítette meg igazán, hogy alig kaptunk enni. Csaknem minden reggel, amikor svadronjaink felsorakoztak, kiosztottak egy kupica vodkát, karéj kenyeret, darabka szalonnát, s estig lovon ülve gyakran kellett beérni ennyivel. A lovak etetésével is hasonló volt a helyzet, mert amikor az egyik félsvadron készenlétben lovon ült, a másik

⁶² I. Ferenc József császár részt vett az 1849. június 28-i győri ütközetben, majd a július 2-i komáromi csatában. Ezt követően július 4-én visszatért Bécsbe. Nyilván csak jelenlétének terjedt el a híre, s annak nem, hogy időközben elhagyta a császári főhadsereget.

⁶³ A július 30-án a Szegednél összpontosított honvéderők főparancsnokává kinevezett Henryk Dembiński altábornagy augusztus 1-jén és 2-án harc nélkül feladta Szegedet, s az Újszegedet védeni próbáló csapatait augusztus 3-án Haynau visszavonulásra kényszerítette, majd a két nappal későbbi szőregi csatában vereséget mért rájuk. Ezt követően Dembiński figyelmen kívül hagyva a kapott utasítást, nem Aradra vonult, hanem Temesvárra. Bielańskiba nagyon beleivódott Görgei árulásmítosza, ha Dembiński e kudarcait a magyar tábornok fordlatainak tulajdonítja.

⁶⁴ Dessewffy Arisztid tábornok volt a Szegednél összpontosított magyar hadsereg lovaságának főparancsnoka. Személyesen fedezte a visszavonulást Temesvárig, amelynek során a lengyel dzsidásrezdek mindvégig a hátvédben működtek. Erről bővebben lásd a kötetben: Roman Gąsiorowski visszaemlékezései. Egy dzsidás közvitéz visszaemlékezése.

félsvadrón kicsit abrakoltatott, s megigazította a nyeret, megtisztogatta a lószerszámokat, de aztán máris lóra ült, hogy közben a másik félsvadrón ugyan-
ezt tehesse. Elég az hozzá, hogy meglehetősen kimerültek voltunk. Úgy hogy egy
reggel, amikor Dembiński megérkezett a törzsével, kiléptetett elébe Tchorznicki
ezredesünk, s közölte: „Tábornok úr! Az emberek és a lovak annyira elcsigázot-
tak, hogy legalább pár óra pihenésre szükségük van.” Mire Dembiński tábornok
így válaszolt nagy felháborodva. „Kit állítsak a helyetekre a demoralizálódott
magyarok közül, akik az első lövésre fedezetlenül hagynák az egész hadsereget?”
Mire katonáink megéljeneztek Dembiński tábornokot, és továbbra is eleget tettek
az utóvédben rájuk háruló farsztó kötelelességnek – egészen a temesvári csatáig.

A temesvári erődítményt az osztrákok tartották megszállva. Hogy mik voltak
Dembiński tervei a háború további folytatását illetően, azt bizonyára senki sem
tudta. Nemegyszer hallottam, amit mindahányszor elmondott a kíváncsiskodók-
nak: ha a fején viselt csapka kitalálná a gondolatait, agyonlővetné. De az biztos,
hogy előre kigondolt terv szerint cselekedett, amikor hadseregével Szegedről az
osztrákok kezén lévő Temesvárhoz vonult.⁶⁵

A nap már jócskán felkelt, amikor a Temesvár alatt felsorakozott egész hadse-
reg megmozdult és kezdetét vette a további visszavonulás. Mi persze, vagyis az
egész lengyel légio az utóvédben fedezte a sereg hátrálását. Az ellenség egyre
közelebből szorongatott. Az állandó menetektől elcsigázott és éhes, végül mind
inkább hitét veszített magyar had már nem keltette azt a benyomást, mint ami-
kor egyik győzelmet a másik után aratta. De egyszeriben mintha hirtelen min-
den megváltozna... Mintha elektromos áram futna végig a seregen... A lélek
erőre kap a katonában... Mintha váratlanul feltámadt önbizalma azt sugallná,
hogy az ellenség legyőzhető. Minden ezredhez, minden svadrónhoz és századhoz,
minden egyes katonához eljut az a szívdobogtató hír, hogy Bem átveszi a parancs-
nokságot és megütközik az ellenséggel.

Valóban, Bem a hadügyminisztériumnak azzal a parancsával érkezett Temes-
várhoz, hogy a parancsnokságot átveszi Dembiński tábornoktól.⁶⁶ Amikor a két
tábornok találkozott, Bem közölte Dembińskivel, hogy szándékában áll csatát
fogadni, és kéri; segítse őt ennek során. Mire Dembiński állítólag érdesen azt
felelte: „Ha ostobaságot akarsz tenni, tedd magad. Ne keverj bele engem!” Ezzel

⁶⁵ A Dembiński által „kigondolt terv”, a visszavonulás végső célja az Oszmán Birodalom lehetett.

⁶⁶ Bem az 1849. augusztus 6-án Nagyszebennél (Nagycsúrnél) elszenvedett vereség utáni napon Szászsebesen vette át Stein ezredestől Kossuth utasítását, miszerint kinevezte a magyar-
országi hadak főparancsnokává s kérte, hogy azonnal keljen útra új állását elfoglalni.
Augusztus 9-én reggel 9-re érkezett meg a Temesvár közelében álló magyar hadsereghez.

átadta a parancsnokságot, de nem tájékoztatta honfitársát arról, milyen rendelkezéseket adott ki addig. Ilyen körülmények között született meg a támadási parancs. Bem a hadseregnek azon egységeit vonatta össze, amelyeket a tervezett csata hatókörében a legvitézebbeknek tartott. Így légiónk zászlóaljai is felsorakoztak, s mi ulánusok is parancsot kaptunk, hogy foglaljuk el állásainkat. Vágtában haladtunk el a szaporán, lelkesen és reménytelenien vonuló ezredek mellett. Mindenütt „Éljen a lengyel” kiáltásokkal köszöntöttek bennünket, mire mi „Éljen a szabadság!”-gal feleltünk. Mintha egy teljesen más hadsereg lett volna, mint az, amelyik reggel a további visszavonulás céljából táborot bontott. Magabiztos bátorsággal vonult, hogy megmutassa az ellenségnek, miként tud a katona a szabadságért küzdeni.

Az ellenség az egész fronton megingott, s visszavonulni készült. Átellenben egy erdővel borított domb emelkedett, amelyet megszállva tartott az ellenség. Bem birtokba akarta venni. A légio negyedik zászlóalját küldte az elfoglalására. Az ágyúkat Bentkowski őrnagy, a porosz hadsereg tisztje igazgatta.⁶⁷ Vitéz parancsnoknak bizonyult. Leszállt lováról, s példát mutatva maga állította be az ágyúk mindegyikét. Amikor parancsszavára: „Tűz!”, az ágyúk eldördültek, s föl szállt a lőporfüst, látszott, hogy a parancsnok jól célzott. Erről a Bentkowskiról bácsikám azt mesélte, hogy az egész vezérkart el akarta takarítani császárostul együtt, de Bem nem engedte, mondván, hogy tapintatlanság volna. Ez fontos, bár lehet, hogy az eset nem ebben a csatában történt. Befutott ama zászlóalj parancsnokának a segédtisztje is, amely az ellenségtől elfoglalta a dombot, és löszert kért, mert katonáinak már szinte teljesen üres volt a tölténytáskája. Bem megdicsérte vitézségüket, de előrenyomulást parancsolt nekik, megígérve, hogy küld utánuk löszert.

Mi ezen a napon három rohamot intéztünk az osztrák lovasság ellen. Az egész háború folyamán először találkoztunk császári ulánusokkal. Bizonyára egyetlen háborúban se fordult elő, hogy a két, teljes sebességgel és előreszegzett szálfegyverrel egymásnak rontó egység mindkét oldalról szinte egyazon időben hirtelen elhangzó „Halt!” parancsszóra megáll. A két egység parancsnokai szóba elegyedtek. Tchorznicki ezredes így szól az osztrák ezredeshez: „Ezredes! az ulánusezred lengyel katonákból áll. Mi a szabadságért harcolunk. Csatlakozzatok hozzánk!” Mire az osztrák ezredes: „Éppen azért parancsoltam »Állj!«-t, hogy ne folyják testvérvér. Ez a magyarok végharca, talán utolsó csatája. Ezért mint nemzetetek

⁶⁷ A lovas félüteg parancsnokságát Wójcik főhadnagy halála után átvevő Bentkowski főhadnagy volt. Lásd Miłkowski: 110. lábjegyzet.

barátja azt javasolom, adjátok meg magatokat, s szavatolom biztonságotokat.”⁶⁸ Beszélgetésüket Korzeliński őrnagy szakította félbe harsány hangon: „Ezredes úr, ez árulás. Nézze, minden oldalról körülfognak bennünket, harcolnunk kell az utolsó lehetünkig.” Kardjának suhintásával átadta a szót a dzsidáknak.⁶⁹ Egy osztrák ulánus dzsidáját Korzeliński oldalába szúrta, de megbűnhődött érte, mert Prażmowski ulánusunk, egy tölgytermetű legény a szájába döfte dzsidáját, oly erővel, hogy amikor kirántotta, az ulánus lefordult a lováról.⁷⁰ Bő aratást hozott a további munka, s mi győztünk. Rövidesen ránk támadtak a dragonyosok is, de Isten segedelmével velük is elbántunk. Amikor üldözőbe vettük őket, egy vizenyős réttel övezett patakokskán kellett átkelnünk. A magas kukoricásban elrejtőzött ellenséges gyalogság tüze állított meg bennünket. Visszahúzódtunk a patakon túlra, s az „Állj! Igazodj” – parancsszavakra megálltunk, rendeztük sorainkat és elhárítottuk az ellenséges lovasság harmadik rohamát.

Egyszeriben szörnyű katasztrófa szakadt ránk. Zászlóaljunk után, amely oly nagy bravúrral foglalta el az említett dombot, nem küldtek löszert. Az egész harcvonalon csak annyi löszer volt, amennyi a gyalogság tölténytáskájában és az ágyúk löszeres-taligáiban éppen akadt. Állítólag Dembiński elmulasztotta arról Bemet tájékoztatni, hogy a tartaléklöszert még az előző napon útnak indította Temesváron túlra. Hogy most az általános löszerhiánynál mi történt, leírhatatlan. A zűrzavar kifejezés nem elég ahhoz, hogy érzékeltethető legyen a helyzetünk. A jól célzott ágyúgolyókkal, gránátokkal, kartácsokkal, rakétagránátokkal tűz alá vett seregünk páni félelemmel menekült, amerre látott. Az egységek szétszóródtak, egymásba gabalyodtak; az ágyúk, löszeres szekerek árkon-bokron át tébolyodottan menekültek. Ha felfordultak, s maradt rá idő és olyan állapotban voltak, kifogták előlük a lovakat, ha nem, otthagyták őket. Mi megőriztük a ren-

⁶⁸ Az ismertetett rohamot nem Tchorznicki alezredes, hanem Władysław Poniński alezredes vezette, s ő szidta lengyelül a 3. dzsidásezred lengyel katonáit.

⁶⁹ Seweryn Korzeliński (1804 vagy 1805–1876): az 1830–31-es lengyel szabadságharcban Dwerznicki tábornok hadtestének 2. dzsidásezredében szolgált. Miután a hadtest átszorult a Habsburg Birodalom területére, Korzeliński Galíciában telepedett le. Tizenegyed-magával 1849 áprilisában kelt át Magyarországra, ahol kapitányi rangban kinevezték a 2. dzsidásezred 3. századának parancsnokává. Május közepétől egy 60 dzsidásból és esetenként 200 fő gyalogból álló különítmény élén Palocsa, Szvidnik és Girált térségében cirkálva derítette fel és zavarta meg a határmenti orosz és osztrák erők mozgását. Lásd: Kovács István: „A lengyel légió legvitézebb hősei közé tartozott”. Seweryn Korzeliński dzsidás kapitány Magyarországon 1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998.) 1. sz. 194–213. o. – Kossuth a törökországi emigrációban őrnaggyá léptette elő.

⁷⁰ Prażmowski, Michał, a Kijevi Egyetem egykori diákja a 2. ulánusezredben szolgált. Kossuth a temesvári csatában tanúsított vitézségeért Orsován III. osztályú érdemjellel tüntette ki.

det, s még rövid pihenésre is futotta a mezőn álló hatalmas szalmakazlak mögött, de felfedezhettek, mert röppentyűlövedékekkel felgyújtották a kazlakat, s el kellett hagynunk ideiglenes rejtekhelyünket. E pillanatban a menekülő tömeg soraink közé hatolt, s szétszórt bennünket tíz-tizenkét főből álló csoportokra, s jó időbe telt, míg ismét összeállt az ezredünk.

Sötét éjszaka köszöntött ránk. Egy erdőben álltunk, s nem tudtuk, merre tovább, ha nem akarunk az ellenség fogságába esni. Végre fényt pillantunk meg a távolban. Óvatosan közeledünk felé. Kiderül, hogy az erdészház az, ahol az orvosok éppen a lábán megsebesült Bemet látják el. Nyugalom töltött el bennünket; tehát jó felé megyünk. Hajnalodott, amikor arra a helyre érkeztünk, ahol a katasztrofálisan szétvert had gyülekezett. Volt olyan magyar ezred, nem egy, amelynek zászlója körül csak néhány tiszt, s egy kis csapat közlegény ácsorgott. A mieink is kisebb csoportokban érkeztek meg, de végül az egész légió összeállt: a gyalogság, a tüzérség és a lovasság is. Csak azok hiányoztak, nem kevesen, akik a temesvári csatatéren már örök álmukat aludták.

Két napig tartózkodtunk e táborban. A harmadik napon azt a titokzatos parancsot kaptuk, hogy éjszaka a lehető legnagyobb csendben, észrevétlen hagyjuk el a tábor; nehogy a távozás gyanúját keltsük. Az ágyúk és a szekerek kerekére rongyot tekertünk, s ellenkező irányban, mint ahonnan jöttünk, kisebb csoportokban elhagytuk a tábor. Feltételezhetően a szintén távozó Kossuthot kellett követnünk, aki már nem bízott a magyar seregben, s a Szent Koronával a török határ felé tartott.⁷¹ A szerencsétlen temesvári csata után az osztrák hadsereg főparancsnoka kiáltványban tudatta a magyar nemzettel, hogy a magyar katonák amnesztiában részesülnek, s busás jutalmat ígért annak, aki Kossuthot elfogja, tudatva egyben azt is, hogy a külhoni légiókat fogságba kerülésük után meg kell tizedelni.⁷² Erőltetett menetben haladtunk az akkoriban török uralom alatt lévő Szerb Fejedelemség határa felé.

Orsovánál keltünk át a Dunán Szerbiába, s mi hárman testvérek – én, Antoni és Karol – szintén itt találtunk újból egymásra. Anyánk szemmel láthatóan eredményesen járt közben a Szűzanyánál értünk, mert bátyáimat is csodálatos módon elkerülte a halál. Antoni bátyám a szegedi csatában egy kartácsszilánktól könnyebben megsebesült a lábán, s őrjáratozás során pont a szíve fölött találta el egy puskagolyó: áthatolt a köpenyén és a kurtkáján, átlukasztotta az óráját, majd jelentéktelen sebet ejtve fáradtan megakadt ingének gyüredékeiben.

⁷¹ A Szent Koronát és a koronázási ékszereket nem Kossuth, hanem Szemere Bertalan miniszterelnök vitte magával és ásta el Orsovánál.

⁷² Ilyen kiáltvány nem ismert.

Szemmel láthatóan a szívét vették célba. Karol bátyám a tűzértségben a lőszeres-szekereknél szolgált; a töltéseket adogatta ki a tűzereknek. Az egyik ütközetben alighogy kiadta a töltéseket, úgy, hogy akkor is, mint mindig, néhány lépésnyire eltávolodott a szekértől, lecsapott egy gránát nyomban megölve a négy lovat és halálosan megsebesítve a két szekereszt. Egy negyedik Bielański is részt vett a magyar szabadságharcban, mégpedig az atyai nagybátyám, Ludwik, akit mindenki csak a keresztnévén ismert. Amikor néha szóba került, hogy e háborúban négy Bielański vett részt, csodálkoztak azon, hogy a negyedik, Ludwik, szintén Bielański.

Eredeti egy szerzet volt, a szó tréfás értelmében. Az amnesztia révén tért vissza Törökországból, de rögtön besorozták, pedig már a negyvenes éveit taposta. Felidézem egy tréfás esetét, amely a háború utáni években történt. Az osztrák hadseregből hamarosan elbocsájtották, mert teljességgel alkalmatlan volt, ahogy egyébként már a sorozás idején is. Amikor az orvos azt mondta „tauglich”, mert azt kellett mondania, a bizottság őszinte hahotába tört ki.

Élvén szüleim házában, állandó pénzzavarban volt. Az az ötlete támadt, hogy lefényképezteti magát, s a fényképeket szétküldi ismerőseinek – térítés ellenében. Elküldött egyet az én egykori főhadnagyomnak, a mindnyájunk által hőn szeretett Jan Aleksander Fredro grófnak is. Ő, miután a fényképet megkapta, szerfőlt baráti hangú levélben mondott köszönetet érte, s kért még öt darabot, azok árával is kiegészítve az egy fényképre eső summát. Közölte, hogy állandóan Lembergben lakik, s ha arra járna, szívesen látja őt ebéden. Bácsikám örömmel fogadta a meghívást. Tréfaszámba menően boldogult törökországi számkivetése idején is. Gépszerelőnek adva ki magát lengyel bajtársaival együtt vállalta egy elromlott malom megjavítását. Bár egyikük se konyított a masinákhoz, hosszú ideig elpiszmogtak a malomban, mert élelmezésüket a tulajdonos biztosította.

Miután Orsovánál átkeltünk a Dunán,⁷³ azonnal körülvett bennünket a belgrádi erődtímeny basájának parancsnoksága alatt álló török katonaság.⁷⁴ A mi parancsnokunkká is nyilvánítva magát értesítette feletteseit arról, hogy a magyar hadsereg török területre lépett. Fájdalmasan érintett bennünket első, arra vonatkozó parancsa, hogy tegyük le a fegyvert. Hogyne fájt volna a katonának az, hogy a harcok alatti leghívebb társától, amelynek nemegyszer az életét köszönhetette, s veszedelmességét nemegyszer megtapasztalta az ellenség, meg kellett válnia.

Végre a basa megkapta az általunk oly türelmetlenül várt parancsot, hogy azonnal induljunk Viddinbe. Lovainkat nem vették el, így mi ulánusok más úton

⁷³ 1849. augusztus 18. és 20. között. Bővebben lásd: Burchard-Bélaváry Gyula emlékirata.

⁷⁴ Hasszán pasa volt a belgrádi parancsnok, Szerbia kormányzója.

vonultunk, mint a gyalogság. Elkerülve a szerb falvakat és városkákat, szép és termékeny vidéken haladtunk át, de lépten-nyomon érzékelhető volt e sötétségben tartott vad végvidéki nép évszázadok óta tartó rabsága. A szerb lakosság ellenszenvvel viseltetett irántunk, magyaroknak tartva bennünket, akiket mindig gyűlölt. Több napon át tartó erőltetett menet után Viddin erődítménye alá értünk, ahol már álltak a különféle formájú és méretű sátrak, amelyeket sorra elfoglaltunk. A város köré sűrű szemű őrláncot vont a török katonaság. Senki se hagyhatta el a tábort, legfeljebb a basa határozott engedélyével.⁷⁵ Tábornokainkat, törzstisztjeinket Viddin városában szállásolták el, de rájuk is őrség vigyázott.

Nekünk egy hosszú sátor jutott, amelyben tizenhatunkat helyeztek el: nyolcunkat az egyik oldalon, nyolcunkat a másikon. A földet szalmával szórták fel. Ez volt hónapokon át a vetett ágyunk. Mi, négy testvér és rokon, mind itt laktunk legközelebbi barátainkkal együtt. Többek között Lipski, atyám erdőkerülője és Jędrzej Tymiński tartozott közénk, akikkel együtt indultunk el Turzéból Magyarországra. Tymiński testvére hiányzott körünkől: elesett valahol magyar földön. Leírhatatlan, micsoda kínokat, gyötrelmeket kellett itt átélnünk. A török kormány mindenegyes katonáknak – rangkülönbség nélkül – megszabta, mennyi húst és kenyeret kapjon. Ha valóban megkaptuk volna a fejadagot, nem éhezünk volna, de a parancsnokunkká tett török basa, aki a részünkre kiutalt pénz fölött is rendelkezett, meg akart gazdagodni rajtunk. Táborunkban kenyérsütődéket építtetett, amelyekben nem búzakenyeret, hanem számunkra ízetlen és egészségtelen rizscipót süttetett. Az említett kemencékbe tették a nyers tésztát, amely alig sült kicsit meg, máris kivették, mert úgy többet nyomott a latban, mintha teljesen megsült volna. A táborba terelt bivalyokat mészárolták le húsuknak, amelyet úgy mértek ki, hogy például a fejét is a mérlegre tették s a szarvakat is beleszámították a színhús súlyába.

Tehát ínséget szenvedtünk, ráadásul a Duna zavaros, s időnként undorító vizét használtuk szomjúságunk oltására és borotválkozáshoz egyaránt. A táborban kolerajárvány tört ki, s e szörnyű betegség megelőzésére se orvos, se gyógyszer nem állt rendelkezésre. Bajtársaink hullottak, mint a legyek. Betegek és haldoklók jajgatásai verték föl a sátrakat. A török járőrök sorra járták a sátrakat, s ahol halottat találtak, azt fejénél-lábánál megragadták és a Dunába dobták. Ez jelentette a temetést, s a tetemeiket talán a Fekete-tengerig vitte a folyó árama. Mi ebből a Dunából merítettük a vizet. Sátrunkban halt meg régi jó barátunk, Jędrzej Tymiński. Amivel csak tudtuk, próbáltuk az életet megmenteni, hiába;

⁷⁵ Zia pasának, Viddin parancsnokának intézkedései, illetve intézkedéseinek hiánya is kiváltozta a menekültek elégedetlenségét.

karjaink között lehelte ki a lelkét. Nem akartuk átadni a törököknek, nehogy úgy járjon, mint a többi holttest: elrejtettük a sátrunkban. Közben sikerült deszkákat szerezni, amelyekből koporsót eszközöltünk. Magunk ástuk meg a sírt is. Ott, bulgár földben alussza örök álmát. Helyzetünk kétségbeejtő volt, a szalma, amelylyel sátrunkat felhintették, inkább törek volt. Arról, hogy friss szalmát kapjunk, szó se lehetett. Férgék milliárdjai nyüzsgöttek. Sátrunkat más helyre költöztettük át, s a szalmatöredéket elégettük.

Semmi kilátásunk nem volt rá, hogy helyzetünkben bárminemű javulás álljon be, mivel a török őrség szigorúan ügyelt rá, hogy ne tudjunk Konstantinápolyba eljutni, ahol a szultán környezetéhez fordulhattunk volna, hogy siralmas helyzetünkől mentsen ki. De az Üristen nem hagyott el. Valami igazi csoda folytán három társunknak sikerült kiszabadulni Viddin erődítményéből. Azt mondják a Dunát átúszva jutottak el Konstantinápolyba. Ha jól emlékszem, köztük volt Żabicki is.⁷⁶ Igyekezetük nem volt hiábavaló; eljutottak a legfőbb török hatóságokhoz. Valóban, rövid idő múlva egy nagyon magas személyiséggel, Ahmed Efendivel tértek vissza.⁷⁷ Kivizsgálta helyzetünket, s a basát, aki oly lelkiismeretlenül viselte gondunkat, leváltották és állítólag felelősségre vonták barbár magatartásáért. Bennünket Viddin városában szándékoztak elszállásolni. Legfőbb ideje volt, mert a beköszöntött őszy nagyon éreztette hatását.

Ahmed Efendi küldetésének nem csupán az volt a célja, hogy helyzetünkön javítson, más feladattal is megbízták. Ez idő tájt ugyanis Ausztria és Oroszország azt követelte az Oszmán Birodalomtól, hogy szolgáltasson bennünket ki nekik. Erőszakosságát, határozottságát jól jellemzi, hogy visszautasítás esetén háborúval fenyegettek. Hogy ne kerüljön sor kiszolgáltatásunkra, de a háború veszedelmét is elhárítsák, a Porta azt javasolta, hogy térjünk át az iszlámra és meglévő rangunknál eggyel magasabb rangban lépjünk át a török hadseregbe. Ez is Ahmed Efendi küldetéséhez tartozott. Bem tábornok áttért a mohamedán hitre, s vele együtt tízegynéhány törzstiszt és néhány főtiszt, altiszt, közlegény is. Nekünk pár nap gondolkodási időt adtak. Ezredünkben szolgált egy Niewiadomski

⁷⁶ Żabicki, Antoni (1818–1889): 1848 decemberében közvitéz Tchorznicki ulánuszázadában, majd Wysocki alezredes emisszáriusa. Később ismét a 2. ulánusezredben szolgált hadnagyként.

⁷⁷ Ahmed Efendi, valójában Ahmet Vefik (1823–1891): a Porta reformpárti főhivatalnok. Bevezetőül a menekült politikai és katonai vezetők Sumlából Kütahiába történő internálását intézte biztosként. 1850. február 5-én érkezett Sumlába, amelynek kormányzója Halim Pasa volt. Veress Sándor így jellemezte Ahmed Efendit: „Középtermetű, csinos barna ember, aligha negyven éves, franciául jól beszél s körmönfont finom diplomatának tartatik.” Lásd a kötetben a *Julian Burchard visszaemlékezése* című fejezetet.

nevű káplán; hazáját forrón szerető (de odahaza politikailag kompromittálódott) lengyel volt.⁷⁸ Az Űristent azonban előbbre valónak tartotta, mint a hazáját. Bejelentette, hogy táborunkban fog misét tartani; abban a táborban, ahol annyit szenvedtünk. A misézés napján, majdhogynem a Duna partján felállítottak egy ideiglenes oltárt. Ugyanott állították fel a Megváltó képét is, aki kínhalált szenvedett az emberek iránti szeretete miatt. A Megváltót ábrázoló keresztet majdhogynem egy szál bicskával egy 2. ezredben szolgáló Wysocki nevű bajtársunk faragta ki nagy sebtében.⁷⁹ Az ideiglenes oltár előtt a Duna partján a volt lengyel légió egységei sorakoztak fel. Az olasz légió is részt vett az ünnepségen. Mintegy az ünnepi hangulat fokozására, az egész török zászlóalj is teljes menetfelszerelésben megjelent. Magasztos és egyben szomorúan megindító látvány tárult elébünk. Mi, akik nemrégiben még az osztrák és orosz hadseregeket szorongattuk, most elgyötörtén, éhesen, rongyosan, nyomorúságosan ácsorogtunk. Közöttünk itt-ott néhány nyomorék is, nem egy – mankóra támaszkodva, felkötött karral. Összesereglettünk a világ Megváltója előtt, hogy hangot adjunk szívfájdalmunknak, s megesküdjünk, hogy hitünket sohasem hagyjuk el. S az ég felé tört a fájdalmas és panaszos himnusz: „Füsttel és lángnyelvekkel...”⁸⁰

E pillanat hangulatát nem tudja visszaadni annak a tolla, akinek betegsége miatt el kellett hagynia az iskolapadot, s később csak annyit tanult: „Fegyvert rohamra! Rajta, rajta!” De e magasztos pillanatot megzavarta az a körülmény, hogy éppen ekkor közeledett a Dunán az a gőzhajó (parancsnoka állítólag Hauslab tábornok volt), amely azokért jött, akik hittek az osztrák császár ígéretének, miszerint azoknak, akik visszatérnek, nem esik bántódásuk.⁸¹ A hajó megállt, személyzete megcsodálta az ünnepséget. A szentmise végén a lengyel pap, aki az Istenszeretetet a hazaszeretet fölébe helyezte, a következő forró szavakat mondta gyatra emlékezetem szerint: „Testvérek, bajtársak, katonák. Nemrégén még így együtt vonultunk a véres csatákba, hogy kivívjuk a szabadságot. És a véres csatába menet nem volt-e mindegyikünk felkészülve arra, hogy elesik a harcmezőn.

⁷⁸ Niewiadomski, Józef (1813–1869): részt vett az 1840-es évek galíciai mozgalmában, ezért eljárás folyt ellene. 1849 februárjában érkezett Magyarországra, ahol kinevezték az 1. ulánusezred tábori lelkészének. A lengyel légióval együtt menekült ki az Oszmán Birodalomba.

⁷⁹ Három Wysocki szolgált a 2. ulánusezredben: Wysocki Feliks, Wysocki Józef (Franciszek), Wysocki Karol. Előfordulhat, hogy Wysocki Jan Kazimierz is ebben az ezredben szolgált.

⁸⁰ Utalás Ujejski: *Karének* című versére. Lásd a 6. jegyzetet!

⁸¹ Hauslab, Franz, lovag (1798–1883): az 1849-es nyári hadjáratban vezérőrnagyi rangban a magyarországi császári hadsereg tüzérparancsnoka. 1849. október 12-én érkezett gőzhajón Viddinbe, hogy a kimenekült katonákat, főként közlegényeket és altiszteket, valamint a cs. kir. hadseregben korábban nem szolgált tiszteket amnesztia ígéretével rábírra a hazatérésre.

És nemcsak a haza, hanem egész Európa csodálta vitézségeket. Ma kínzatás, s talán halál fenyeget, amelytől az menthet meg, ha megtagadjuk Istent. Ma is rajtatok Európa szeme, s ugyanúgy rajtatok függ Hazánk tekintete, s mindnyájan felteszik a kérdést; elgyávultatok-e, feladjátok-e önmagatokat. Atyáink, anyáink e pillanatban buzgón az Istenhez fohászkodnak, hogy szívetek a mártírok bátorságával teljen meg. Ha életeteket a népszabadság oltárán készek voltatok feláldozni, akkor annál nagyobb örömmel áldozzátok fel Istenetekért, Megváltótokért, s így Megváltónk Édesanyjáért, Nemzetünk Királynőjéért!”

Hogy milyen hatást váltottak ki Káplánunk szavai, arról a törökök bizonyosodhattak meg leginkább. Egy emberként harsant a kiáltás: „Inkább a halál, mint szent hitünk, eleink hitének elhagyása!” Ahmed Efendi valódi, örömteli megrendültséggel nyugtázta: ilyen feleletet várt a lengyelektől. „Uram, a Szultán és az egész Oszmán Birodalom inkább vállalja a háborút, de nem szolgáltat ki benneteket örök ellenségeiteknek.” Ennek kijelentésével tért vissza Ahmed Efendi Konstantinápolyba.⁸²

Helyzetünkben is jelentős javulás állott be, mert a városban szállásoltak el bennünket. Hál’ Istennek, nem sokáig használtuk viddini kvártélyainkat. Nyilván az után, hogy Ahmed Efendi visszaérkezett Konstantinápolyba, született meg a parancs, hogy költözzünk át Sumlába, s ezt örömmel vettük. Mindjárt előkészületek történtek e hosszú menetelésre. És kezdetét vette a naphosszat tartó, kimerítő és kényelmetlen vonulás a leírhatatlanul nyomorúságos létbe süppedt egész Bulgárián keresztül. Annak ellenére, hogy a föld termékeny, a falvak nyomorúságosak, épületet sehol se látni, mert ez embereknek a földvermek szolgálnak lakásul. E földalatti lak legfeljebb három helyiségből áll.

Két oszmán lovassvadron kísért bennünket, hogy szállásokat készítsen elő, élelmet biztosítson nekünk és megóvjon a váratlan kellemetlenségektől. Mekkora volt a döbbenetünk, amikor az egység parancsnoka lengyelül szólt hozzánk. Igaz, nehezen formálta a szavakat, de látszott, hogy ő is nagy örömét lelte benne, hogy lengyelül beszélhet. Aga efendinek szólították; százados volt. Mennyire sajnálom ma, hogy nem jegyeztem meg jobban mindazokat a kalandokat, amelyeken ez az ember az életében átment. Még szinte gyerek volt, amikor száműzöttként Szibériában jelöltek neki ki kényszerlakhelyet. Megszökött, de elfogták és szörnyen megkínózták, de ismét szökésben látta megmenekülése lehetőségét. Más jellegű fogságba került, s mint rabszolgát kétszer adták el. Elég az, hogy hosszú évekig

⁸² Viddinbe Ethem Efendi tűzérőrnagy, az oszmán hadügyminisztérium kiküldöttje érkezett meg 1849. szeptember 17-én a lengyel ügynökség képviselőjével, Jan Saih dragománnal, hogy a menekülteket rávegye a mohamedán vallás felvételére.

tartó hányódása után került el az Oszmán Birodalomba, ahol belépett a hadseregbe, s a kapitányságig vitte. Nekünk a hosszan tartó bulgáriai vonulásunk során felbecsülhetetlen jóttevőnk volt. Menet közben több olyan helységet is érintettünk, amelyek a törökök és a muszkák között folyó hősi háborúban majd nagy hírnévre tesznek szert. Megjártuk a Balkán-hegységet, ahol a híres Sipka-szoros található, amelyet annyi vér öntöz majd. Átvonultunk Plevnán s megannyi más helységeken, amelyeket vérrel jegyeztek fel ama háború krónikalapjaira, amely fölszabadította Bulgáriát a török uralom alól.⁸³

Hosszú, fárasztó menetelés után végre megérkeztünk Sumlába, ahol egy nagy kaszárnyában helyeztek el bennünket. Sumlában már más volt az életünk. Igaz, a hatalmas termekben, az ajtóban katonai őrség állt, de csak úgy, ahogy minden más kaszárnyában. Ellátásunk kezdetben katonai volt: reggelire törökül csorbának hívott rizspépet kaptunk, ebédre rizspépet, s második fogásul káposztás főtt bárányhúst vagy valamilyen más húst. A törököknél ünnepnapnak számító pénteken és a mi ünnepi vasárnapunkon piláfot, vagyis mazsolás rizst osztottak. Sumlában megtartottuk ramazán ünnepét,⁸⁴ vagyis a törökök amolyan ünnepi böjtjét, amikor egész nap nem esznek. A napfelkeltét ágyúlövessel köszöntik. Az ágyút egy olyan hegy csúcsán helyezik el, ahonnan legjobban látni, mikor kél fel a nap. Ez arra szóló jeladás, hogy ettől fogva a törököknek nem szabad enni. Naplementekor ágyúlövés jelzi, hogy ettől kezdve a törökök egész éjszaka ehetnek. Amikor a napnyugta ideje közeledik, a török már egy szelet kenyeret tartva a szájához várakozik, s ágyúlövéskor a kenyeret bekapja és lenyeli. Ramazán ünnepekor rólunk se feledkeztek meg, mert alig osztották ki a vacsorára járó levest, a napnyugta után ismét a csorbával kínáltak, éjjelkor pedig hozták a csorbát, a káposztás bárányhúst, desszertként pedig a piláfot. Mindeközben azt kiáltották: „Sultan csok u!!! (A szultán nagyon jó!) Napfelkelte előtt csorbát, majd utána a mi reggelinkül megint csorbát kaptunk. Azt vizslattuk, hogy valamelyikünk fülén nem jön-e már ki a főtt rizs.

⁸³ Az 1877–78-as orosz–török háború jelképes színhelyei: Sipka-szoros: a Gabrovót a Kelet-Ruméliában fekvő Kazanlikkal összekötő hágó – déli kijáratánál a Sipka-nevű faluval. A kulcsfontosságú átkelőhely elfoglalására indított – két nappal később sikert hozó – támadást az orosz hadsereg 1877. július 17-én. A hágót augusztus 20. és 27. között valamint szeptember 17-én eredménytelenül próbálta visszafoglalni az oszmán haderő. Az erődítésekkel övezett Plevnánál Oszmán Pasa csapatai 1877. július 20-ától közel öt hónapon át feltartóztatták a végcélként Konstantinápolyt elfoglalni akaró orosz és román csapatokat.

⁸⁴ Ramadán (perzsául: ramazán), a török holdnaptár kilencedik hónapja, amikor a törökök napkelte után napnyugtáig nem esznek, arra emlékezve, hogy Allah 610-ben e hónap 27. napján adta át az égből a Koránt Mohamed prófétának.

Noha török kaszárnyáról volt szó, megengedték, hogy az egyik kis termet berendezzük kápolnának. Ott tartottuk az istentiszteletet, amely alatt a törökök nem válhattak őrséget, nehogy a szertartást megzavarják. Később bennünket, tiszteket a bolgárok házaiban kvártélyoztak el, s csak a közlegények és az altisztek maradtak a kaszárnyában. Menázi helyett pénzt kaptunk, s magunk gondoskodtunk az ételmezésünkről. És mivel a főzéshez vízre volt szükség, bolgár szokás szerint egy nagy kondérral mi is a városi kútra jártunk vízért, ahonnan a török nők is hordták a vizet. Mindig úgy alakult, hogy amikor a törökök éppen őrzésen voltak vagy más foglalatosság kötötte le őket, nekünk éppen akkor volt szükségünk vízre, s hogy-hogy nem, véletlenül a török nőknek is. Gyakran előfordult, hogy a török nők fátyla is pont ekkor hullott le, s nem kis időbe telt, hogy visszaigazítsák. Nekünk pedig ezalatt alkalmunk nyílt a szép lány- vagy menyecskearcokat szemügyre venni. Az idősebb asszonyok valahogy gondosabban takarták el az arcukat, mert a réseken át csak a szemüket és az orrukat lehetett látni. Bizonyára az idősebbek már nagyobb tapasztalatra tettek szert a fátyol gondos rögzítésében. Veszedelmes dolog volt török nővel beszédbe elegyedni vagy még csak hosszabban is megbámulni. Erre figyelmeztetett török barátom, akinél hosszabb időn át a számunkra szükséges tejet vettem. A török, ez az öreg katona, aki állítólag harcolt a muszka háborúban, s szörnyen gyűlölte őket, éppen azért volt annyira kedves hozzánk, mert tudta, hogy mi is harcoltunk a muszkák ellen.

Akkor, amikor mi Sumlában laktunk, az szinte teljes egészében török város volt. (Ma nyilván más a helyzet.) Az ilyen török városban csak a főutcán nyitottak az épületek, ahol a kávéházak és az üzletek sorakoznak, s a gazdag keresztények lakásai találhatók. A mellékutca csak magas párkányzatok, vagyis kőfalak, amelyeken a pár lépésenként egymást követő ajtók mindig be vannak zárva. Ezeken át jut be lakásaiba a török, amelyek tágas udvaron állnak, de idegeneknek ezen udvarba a csorbadzsi (házigazda) határozott engedélye nélkül belépni szigorúan tilos. Én hosszú időn át járva török barátomhoz tejért, az ajtón kopogtattam. E célból mindegyik ajtón egy kis kalapács függ. A vele való kopogtatásra végül csak megszólal valaki az udvaron, hogy ki kopog? és mi kell? Ha az illető ismerős, az ajtó megnyílik, de küszöbét nem szabad átlépni. Én hosszú ideje naponta olykor kétszer is tejet vásárolva a család jó ismerőse, mi több, jó barátja voltam. Barátom, a török női papucsokkal kereskedett és kétlovas kocsijával szerfelett gyakran kelt útra messzi városokba. Ezalatt a felesége vette el tőlem a kannát, s adta át a tejet. Ilyenkor időnként hosszabb beszélgetésbe elegyedtünk, mivel e családban barátnak tartottak. Gyakran előfordult, hogy az anya helyett a család egyetlen leánykája jött ki a kannáért, egy fiatal és nagyon szép kislány,

még hozzá fátyol nélkül. Nem lehet csodálkozni azon, hogy ilyenkor a beszélgetésünk hosszan elhúzódott. Előfordult, hogy az anya és leánya együtt jöttek ki a tejért, amikor biztosak voltak benne, hogy a házigazda nem egyhamar tér haza. Ilyenkor beinvitáltak az udvarra, s a beszélgetésünk jócskán megkönnyítette, hogy mindketten bolgárul beszéltek Márpedig a bolgár nyelv ugyancsak megkönnyítette az eszmecserét. Megtudtam, hogy barátom édesanyja keresztény nő volt, s még barátom felesége is tudta a Miatyánkot. Emellett nagyon bánkódott a török nők sorsa miatt. Azt mondta, boldog volna, ha egyetlen leánya keresztény férfához tudna férjhez menni és visszatérne férje édesanyja vallására. Elég az, hogy jó barátok voltunk.

Egy nap, amikor délután tejért mentem, kopogtatásomra mind az anya, mind a lánya kijöttek elibém. Valahogy zavartan mosolyogtak s behívtak az udvarra, közölve, hogy a Csorbadzsi, a gazda délelőtt hosszan tartó, messzi útra indult az árujával. Az udvaron nagy vidámság támadt, mert a török lakások úgy rendeződnek el, hogy az utca felől nem kapcsolódnak egymáshoz, de belül érintkezhetnek a lakók. Biztos, már előre megállapodtak a szomszéd asszonyokkal, hogy azonnal értesítik őket, amikor jövök, mert nyomban megjelent néhány török nő. Vidáman folyt a beszélgetés, amikor kolompszó szűrődött be az utcáról – egyszeriben általános rémületet keltve, mert az én házigazdám bivalyai szarvait teleaggatta kolompokkal. Mint a komor farkas vagy vadász láttán megriadt őzek, úgy rebent szét a társaság, s nekem csak annyi időm maradt, hogy mire a kapu megnyílt, tejeskannámmal én már a bejárati ajtónál álltam. Amikor barátom belépett az udvarra, a legnagyobb nyugalommal köszöntöttem: „Sabata chajrosom, csorbadzsi” (Jó napot, gazda). Ő is köszönt nekem. De láttam, hogy arcán a szívében támadt összes érzelmek végigfutnak: csodálkozás, harag, féltékenység. Majdhogynem haragosan kérdezte: Mit keresek a köreiben? Tettetett fesztelenséggel és ártatlansággal közöltem, hogy az imént jöttem tejért, s mivel kopogtatásomra senki sem jelentkezett, gondoltam, hogy őt magát találok az udvaron, mert reggel még ő hozta ki a tejet, s nem mondta, hogy elutazik. Azért jöttem be az udvarra, mert, mint maga is látja, nincs itt senki. Mintha lehiggadva hallgatta volna magyarázkodásomat, kézen fogott és kivezetett az utcára, ahol kedvesen, de némileg fenyegetően figyelmeztetett: „A barátomnak tartalak, s a török számára hűségre kötelező a barátság, de ezúttal még egyszer figyelmeztetlek, sohase merd a török küszöbét átlépni, mert nagy balszerencse érhet!” Boldog voltam, hogy ezzel pont került az ügyre, tej nélkül tértem haza, s barátaim aznap este nem ittak tejeskávét.

Amikor beszámoltam nekik az esetről, mindegyikük előadott valamiféle vészterhes kalandot, amelyben része volt, mivel annak a gyanújába keveredett, hogy török nőt környékezett meg. Később Konstantinápolyban hallottam egy bajtár-

sunk kalandjairól, aki kertészetet tanult (állítólag a berlini egyetemen), s Konsztantinápolyban a szultán kertjében kapott állást, ahol a főkertésznek őrnagyi rangja volt. A szultán nagyon megkedvelte a lengyelt, mert nagy szerelmese volt a virágoknak. Bajtársunk tudott erről, s amikor a szultán megjelent a kertben, mindig igyekezett neki olyan virágot mutatni, amelynek révén felkeltheti maga iránt a figyelmet. Ilyenkor a szultán nagyon szívélyesen elbeszélgetett vele, s a bizalmas beszélgetés hosszan elhúzódott. Álmélkodva hallgatták a hadsegédek, s tudták, hogy a szultán kedvence. Bajtársunk keze alatt több alkertész és segédmunkás is dolgozott, döntő hányadukban külföldiek voltak, többségükben olaszok. Úgy rendelkeztek ezekben a kertekben, hogy amikor az eunuchok kíséretében kijönnek a hurik, megcsendül egy harang, s akik a kertben tartózkodnak, mindnyájuknak el kell onnan tűnniük. Fiatal és szerfelett jóvágású bajtársunk közről akarta szemügyre venni a szultán bájos feleségeit. Állítólag voltak vagy háromszázötvenen. Mivel jól ismerte a kert összes rejtekeit, bozótosait, lugasait, oly búvóhelyet készített magának a bozótosban, ahonnan mindenkét jól láthatott, őt pedig – meggyőződése szerint – nem fedezhette fel senki. Valóban a bájos hölgyek közül többen is elhaladtak mellette, s jól szemügyre tudta őket venni. De mit fel nem fedez a női szem, különösen, ha a tárgy egy csinos fiú személyében maga a megtestesült tiltott gyümölcs? Felfedezték a rejtekhelyén és nagy elégedetten, mosolyogva, kézjelekkel igyekeztek érintkezésbe lépni vele. S amint ez már a női természetből ered, a szultán feleségei nem tudták magukban tartani a titkot, hanem abba sorra beavatták egymást. Így egyre gyakrabban és egyre többen csoportosultak azon a helyen, ahonnan aztán vidám kacarászással távoztak. A végén ez az eunuchok felügyelőinek is feltűnt. Egy alkalommal ők is arra vették az útjukat. Ezt észrevéven a bájos hölgyek egy-kettőre ott termettek, s értésére adták bajtársunknak; veszély fenyegeti, meneküljön. Nem volt mit tenni; szégyen a futás, de hasznos. A kijárat kapu felé vetette magát, az eunuchok meg kivont jatagánnal utána. Már-már beérték, amikor szerencséjére éppen arra jött a szultán. Bajtársunk a lábai elé vetette magát és gyors magyarázkodásba fogott; ma teljesen belefeledkezett a munkába, mert meglepetést készített a szultánnak, s a fáradtságtól elaludt, s így nem hallotta a kert elhagyására szólító harangszót. A szultán elmosolyodott, s megparancsolta az eunuchoknak, hagyják békén a kertészt, őt meg figyelmeztette; jobb, ha nem dolgozza agyon magát, mert a fáradtságtól nehéz álomvészterhes következményekkel járhat. A szultán most ugyan meg tudta őt menteni a biztos haláltól, de bebizonyosodhat, hogy ő sem mindenható.⁸⁵

⁸⁵ Tchórzewski, Emeryk (1824–†?): a lengyel légio 1. zászlóaljának hadnagya, akit Viddinben

Sumlában is elhunyt néhány bajtársunk. Ők kapott sebeikbe haltak bele. Elhatároztuk, hogy emléket állítunk meghalt bajtársainknak. Köztük volt Woroniecki herceg is, aki még Magyarországon fogságba esett, és az osztrákok agyonlőtték. Rajta kívül több honfitársunk halt mártírhálát.⁸⁶ De hol állítsuk fel emlékművüket? Az ezt engedélyező törökök azt mondták, hogy ott állítjuk fel, ahol megfelelőnek tartjuk. Mi azonban megszentelt helyet kerestünk, s a bolgár pravoszláv templom környékét tartottuk annak, mert ha szakadár vallás is, mégis csak keresztény. De akadályokba ütköztünk, mert a sumlai bolgárok két táborra oszlottak velünk kapcsolatban. Voltak, akik baráti érzülettel viszonyultak hozzánk, s kedvünkre jártak, de nagyon sokan az általuk hön szeretett Oroszország ellenségeinek tartottak minket. Ez utóbbi párthoz tartozott az egész bolgár pravoszláv klérus, élén az ottani püspökkel. A sumlai bolgárok többsége azonban szeretett bennünket, s ők nemcsak hogy támogatták az emlékmű pravoszláv templom melletti felállítását, de kérték is...

És állt az emlékmű, egy két méter magas gránitoszlopot. Tetejében kifaragva egy kis pajzs; egyik oldalán a Czesztochowai Szűzanya képével, másik oldalon a mi drága fehér sasunkkal. Nagy ünnepélyességgel és parádéval történt az emlékmű beszentelése, amelynek szertartását Niewiadomski káplánunk végezte. Az egész légió, vagyis a légió Sumlában tartózkodó maradéka a török katonazenekar muzsikájára díszmenetben vonult ki a kaszárnyából. Kíséretként a török gyalogság két zászlóalját rendelték ki az ezredes (kajmakán), az ezred parancsnokának a vezetésével. Az ünnepségen összes tábornokaink, Bem, Dembiński, Wysocki, Bulharyn részt vettek közösségünk jelentősebb személyiségeivel és a lengyel földről érkezett hölgyek csoportjával együtt. Jelen volt a török parancsnok pasa, Fuad Efendi ezredes,⁸⁷ akit a konstantinápolyi kormány küldött hozzánk, hogy emigrációs közösségünk érdekeit képviselje kormánybiztosként. Még fiatal, alig harmincegynehány éves férfi volt, a bécsi Tereziánumon végzett rendkívül művelt ember, aki, amellet, hogy németül tökéletesen beszélt, franciául, angolul és olaszul is tudott. A templomi ünnepség után a két török zászlóalj díszsortüzet adott az elesett lengyel katonák tiszteletére, s a zenekar által játszott „Bartosz”

főhadnaggyá léptetnek elő. Az eset vele történt meg. Később megnősült, s Isztambulban telepedett le.

⁸⁶ Woroniecki Mieczysław alezredest és d'Abancourt Karol századost akasztották fel 1849. október 20-án és Rulikowski Konrad főhadnagyot lőtték agyon augusztus 28-án. Bővebben lásd: Kovács István: A magyar szabadságharc lengyel mártírjai. In: „Egy a lengyel a magyarral”. A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei. Budapest, 2014: 220–256. o.

⁸⁷ Fuad Efendi (1815–1869): a Porta főtölmácsa, diplomata, majdani reformpárti külügyminiszter.

induló hangjaira tértünk vissza nagy ünnepélyességgel a kaszárnyába. Fuad Efendi aznap este pompás fogadást adott rezidenciájában, amelyre szinte minden lengyel tisztet meghívtak. Engem is ez a megtiszteltetés ért. Hölgyeink közül is többeket meginvitáltak, akik kedvtelve töltötték az estét Fuad Efendi három feleségének társaságában. Ez utóbbiak gondos európai neveltetésben részesültek, beszéltek idegen nyelveken, tudtak zongorázni, s egyikük gyönyörűen énekelt. Társaságunkban nem takarta fátyol az arcukat.

Sumlában az 1830/31-es szabadságharc kitörésének évfordulójáról is megemlékeztünk. Az ünnepségen mind zenekarunk,⁸⁸ mind énekkarunk, mind színjátszó körünk és tánckarunk fellépett. Az ünnepségre a kaszárnyában került sor, ahol a török ezredes a legnagyobb termet bocsájtotta rendelkezésünkre, mert rengeteg vendéget hívtunk meg. Sajátjainkon kívül meginvitáltuk a török pasát, kajmakánt (ezredest), néhány őrnagyot, rengeteg főisztet, azokat, akikkel jó barátságot ápoltunk. Meghívtunk tízegynéhány előkelőbb bolgárt is, többek között Sztefanovics bankárt, aki szívélyes baráti kapcsolatban állt velünk. Az első padokban tábornokaink – Bem, Dembiński, Wysocki – ültek a török tábornok társaságában, majd a magasabb rangú lengyel és török tisztek. Az egész termet megtöltötték a nézők. Az est a török himnusz eléneklésével kezdődött, amelyet a mieink tökéletesen megtanultak, s ezért a pasa és a többi török tiszt forró szavakkal mondott köszönetet. Ezt követően elzengtük a mi „Nincs még veszve Lengyelország!”-unkat, amelyet mindnyájan állva hallgattunk végig, s befejezése után a török tisztek lelkes tapsba törtek ki. Ezt más hazafias dalok követték, amelyeket mind lelkesen megtapsoltak. A tapsnak véget kellett vetni, mert következett a zenei fellépés. Ez még nagyobb elragadtatást váltott ki vendégeink köréből. Valóban joggal dicsekedhettünk a zenénkkel. Említhető Suryn gyalogsági százados, aki fuvolakoncertet adott elő, de ott volt a légiónkban a Kugler nevű bécsi diák,⁸⁹ aki az október forradalom után Magyarországra szökött és belépett a légiónkba. Az első pillanattól az utolsóig velünk harcolt, s idegenben is osztozott a sorsunkban. Úgy hegedült, mint egy igazi művész. Tizenkét ilyen zenészünk volt, s együttesük bárhol nyugodtan felléphetett volna. Minden darabot harsány tapsal fogadtak. Ezt követte a Bentkowski őrnagy által írt, emigráns mindennapokat feldolgozó színdarab bemutatása, amelynek alapötletét egy Varsóban ját-

⁸⁸ A Sáfrány Mihály (1807–1902 vagy 1822–1905) által alapított zenekarról van szó, aki később a török hadsereg karmestere lett. Az ő nevéhez fűződik az első bolgár szimfonikus zenekar megalapítása is.

⁸⁹ Karol Kugler az októberi bécsi forradalom után menekült Magyarországra, ahol belépett a lengyel légióba.

szott komédia szolgáltatta: „Napnyugta után”. E darabban a napóleoni kódex egy minden bizonnyal kigúnyolt paragrafusát használták fel, amely kimondta, hogy napnyugta után senki bűnözőt nem lehet letartóztatni. Bentkowski darabjában egy valamilyen vétkéért Varsóban bujkáló fiatalember kiadja magát Törökországból hazatért emigránsnak, s bizonyos lévén abban, hogy napnyugta után nem lehet őt letartóztatni, meglátogatja egy lengyel család otthonát, amelynek közeli hozzátartozói Sumlában vannak. Ott elképesztő dolgokat mesél törökországi létükről. Többek között elmeséli azt az üldöztetést, amit a törökök részéről kell elszenvednünk, márminthogy a szultán parancsára mindegyikünknek három felesége kell, hogy legyen. Azon a családi összejövetelen, amelyen mind-ezekről beszámol, ott a nagynéni is, egy vénkisasszony, aki meghallván a szultán parancsát, fájdalmasan feljajdul: „Szegény fiúk!”, de nyomban felteszi a kérdést: „És mondja Uram, a nőknek is biztosítanak három férjet?” „Nem, hölgyem” – hangzik a felelet – „mert ez esetben egy házasság hat főből állna”.

A végén megkérdezi tőle a házigazda: „És mondja uram, mi van a mi tábornokainkkal, Bimmel, Dembińskivel és Wysockival?” – „Hál’ Istennek, jó egészségnek örvendenek! – hangzik a válasz. – Reggel együtt sétálgatnak, az estéket közös kártyázgatással, whistezéssel töltögetik el.” – „Vagyis békés egyetértés honol közöttük?” – „Mi az hogy, uram, a legteljesebb egyetértésben élnek.” – „Hál’ Istennek érte!” – rikkantja el magát lelkesen a házigazda, s hozzáteszi: „Merthogy itt, honunkban, uram, olyasfajta szomorú, lehangoló hírek keringenek, hogy már megint békétlenség, marakodás, folytonos gyűlölködés jellemzi hármójuk kapcsolatát. Hadd öleljem meg magát ezekért a jó hírekért, mert az egész országot, egész hazánkat lesújtotta az, hogy ismét egyenetlenkedés, gyűlölség és féltékenység vert éket vezéreink közé. Mert hiszen nemzetünk ezen hibái miatt veszítettük el szabadságunkat, veszítettük el hazánkat.” Harsány és szívbeli „Bravó!” kiáltással fogadta az öreg lengyel ezen szavait az egész terem, s hogy szíven ütötték-e az első sorban ülő három tábornokot, azt könnyű kitalálni. A színpadi fellépés tánccal fejeződött be, amelyet remekül adott elő Podhorodecki bajtársunk,⁹⁰ aki elropott egy magyar csárdást. Ugyanőt alkalmazta később a konstantinápolyi színház tánckara. Még egyszer elénekeltük a török himnuszt és a „Nincs még veszve Lengyelország”-ot, majd mindnyájan átmentünk a szomszédos terembe, ahol dúsan terített asztalokkal, katonásan elkészített étellel, itallal fogadtuk vendégeinket.

⁹⁰ Podhorodecki, Wojciech (1820–1892): a magyarországi lengyel légió tüzérségében hadnagyként szolgált.

A lakomához a közeli bolgár faluban vettünk két hízót, és bármilyen hihetetlen is, a hízódísznókat behoztuk a török kaszárnyába. Régebben még a városba is csak lopva lehetett volna ezt tenni, s most török kaszárnyában dolgoztuk fel kolbásszá, hurkává, sajttá őket, s most ezen ingyencségekkel és dísznópecsenyével raktuk meg az asztalokat. Ízletes tortákkal is díszítették, mert cukrászok is voltak közöttünk. Ezen ínycsiklandó étkeket a török tisztek sem vetették meg, s a török katonák által csebrekben hozott pompás bolgár bor a szomjúság oltásával együtt olyannyira a fejekbe is szállt, hogy a török ezredes a másnapi szemlét kénytelen volt elhalasztani. Igaz, a szétszéledő török tisztek is alig álltak a lábukon.

Az ez idő tájt Sumlában állomásozó török ezred zenekarában volt egy fiatal, de szerfelett muzikális karvezető, aki szívbeli barátságot kötött a mi zenészeinkkel. Sokat tanulva tőlük, olyannyira kiemelkedett a török hadsereg muzsikusai közül, hogy meghívták a konstantinápolyi szultáni gárdaezredhez. Megtanulta a legkülönfélébb nemzeti dalainkat és indulóinkat, s legjobban az „Ó, Bartosz, ó, Bartosz, a remény el ne hagyjon...” tetszett neki.

Mindazonáltal kitörő örömmel fogadtuk a hírt, hogy törökországi rabságunk, ha már nem is volt oly nehéz, hamarosan véget ér. Parancs jött Konstantinápolyból, hogy tábornokaink és jelentősebb törzs- és főtisztjeink Sumlából a kisázsiai Kütahiába költöznek át, amely a további parancsig kényszerlakhelyükül fog szolgálni.⁹¹ Mi, a többiek Konstantinápolyba távoztunk. Az internáltak között volt Tchorznicki ezredes is, s mint adjutánsa legidősebb bátyám, Antoni is vele tartott a tisztiszolgájával, Jurko Danilakkal együtt, aki – mint említettem – apám kocsisa volt. Turzéból vele együtt keltem útra Magyarországra. Jurko Danilak ma csaknem kilencvenéves aggastyán, s Turzéban lakik.

Elérkezett végre az oly hön várt pillanat, parancs jött Konstantinápolyból, hogy pár napon belül indulunk. Készüljünk fel, hogy felkerekedhessünk a messzi távolba. Fájó szívvel búcsúzkodtunk. Hosszabb időt töltvén Sumlában, sok embert alkalmunk volt megismerni, köztük olyanokat is, akik igazi barátoknak bizonyultak. Tőlük is búcsút kellett vennünk. Elbúcsúztatott a helyőrség a basával az élen; elbúcsúztattak a hozzánk jó szívvel lévő bolgárok. Sztojanovics bankár búcsúfogadást adott tiszteletünkre, amelynek nagyon ellene volt az ottani

⁹¹ A magyarok közül többek között Kossuth, Batthyány Kázmér, Mészáros Lázár, Perczel Mór, Perczel Miklós, a lengyelek közül Henryk Dembiński altábornagy, Józef Wysocki, Jerzy Bułharyn tábornokok, Władysław Tchorznicki ezredes, Julian Przyjemski, Tadeusz Idzikowski alezredek, Adolf Grochowalski, Konstanty Matczyński, Teofil Bleszyński őrnagyok, Stanisław Chojecki, Stanisław Bryganty főhadnagyok, Józef Niewiadomski káplán kényszerült a kisázsiai Kutahiában kijelölt lakhelyre utazni. Antoni Bielański önként követte Tchorznicki ezredest.

püspök. E fogadás alatt ő is megjelent Sztojanovics házában, s szemrehányást tett neki emiatt. Mire Sztojanovics azt felelte, hogy barátait búcsúztatja, s rendkívül boldognak érezné magát, ha a püspök atya is részt venne az ünnepségen. De a püspök egyszerűen sarkon fordult és elkocsikázott. Nem volt híja sírós-zokogós jeleneteknek sem, hiszen fiatal emberek távoztak Sumlából, s a fiatalok között könnyen szövődik szívbéli érzelem.

Én is búcsút vettem török barátaimtól. Öreg barátom ezúttal nem volt ellene, hogy házának küszöbét abból a célból átlépjem, hogy feleségétől és lányától elbúcsúzzam. Az öregnek könny szökött a szemébe; sok sikert kívánt hátralévő életemben, miközben lánya és felesége arcukat kezükbe temetve zokogtak. Másnap reggel, azután, hogy búcsút vettünk Sztojanovicstól, Sumla egész városa megbolydult. Szálláshelyeiken csomagoltak a tisztek, a kaszárnyában a katonák. Ott sorakoztak az elfogatok is, amelyekre felpakolták csomagjainkat. Annak ellenére, hogy aznap napfelkelteig örökre búcsút kellett vennünk Sumlától, már-már delelőn állt a nap, s a mecsetek tornyaiban elcsendesedtek a müezzinek, még mindig ott állt a kocsi-sor az előtt a kaszárnya előtt, ahol tízegynéhány hónapon át tétlenül töltöttük az időt. Végre a katonai kürtjelre menetoszlopunk is elindult a már korábban távozott pakkos szekerek után. A kaszárnyakapu előtt zenekar játszott a ulánusindulót, s az egész tisztikar a basával az élen tisztelegve búcsúzott tőlünk. Biztonságunk érdekében két gyalogosszázadot és egy lovassvadront rendeltek kíséretünkül.

Méltóságteljes tartással menetelt a fiatal lengyel sereg sorsának ismeretlen kikötője felé. Sumla utcáit ellepte a bolgár és a török lakosság, az előkelőbb polgárok fogatokon kísérték bennünket messze a városfalakon túl. Estefelé már magunkra maradtunk török kíséretünkkel, s így vonultunk – ma már nem emlékszem pontosan – három vagy négy napon át Várnáig, az egyik legjelentősebb török erődig. Végül átkeltünk a Várna előtt elterülő tágas térségen, ahol századokkal azelőtt a lengyel fegyverek számára szerencsétlen, véres csata folyt, amelyben Várnai Ulászló királyunk elesett.⁹² Megpihentünk itt, s mély megrendültséggel szemléltük a csatateret s hallgattuk a helybélieket, akik megmutatták azt a helyet, ahol királyunk elesett. Ez azonban nem biztos, mert még ma sem tudják teljes bizonyossággal, hol halt hősi halált a lengyel király. Végre megnyíltak előttünk a várnai erődítmény kapui, s részünk lehetett az oly hön várt pihenésben.

Nem sokáig időztünk Várnában, mert a kikötőben már ott állt a török haditengerészet ránk várakozó ragyogó gőzhajója. Láthatóan alig várta, már, hogy meg-

⁹² Magyar királyként (1440-től) I. Ulászló, lengyel királyként (1434-től) III. Ulászló 1444. november 10-én esett el Várnánál az egyesült keresztény had élén. Emiatt a lengyel történetírás és köztudat Várnai Ulászlóként tartja számon.

érkezzünk, mert sűrű füstfelhőt ontottak kéményei. Hallgatva a tapasztaltabb hajósok tanácsaira, miszerint töltsük meg gyomrunkat, ha nem akarunk tengeribetegségben szenvedni, amit csak lehetett, magunkba faltunk, s a kikötőbe siettünk. Életünkben először lévén részünk ilyen látványban, nagy kíváncsisággal bámultuk a tengernek nevezett végtelen víztükröt. Sok időbe telt, míg csónakokon mindnyájunkat a pompázatos és kényelmesen berendezett hadihajóra átszállítottak a partról. Amikor már mindnyájan elfoglaltuk helyünket a fedélzeten, a matrózok monoton énekük közepette felhúzták a horgonyokat. Két ágyúlövés búcsúztatta a várnai erődöt. Egyszeriben lassú ringását éreztük a hajónak. Apránként eltűnt szemünk elől az erődítmény. Aztán mind inkább elmosódott a part is, és körös-körül csak a Fekete-tenger végtelen víztükrét láttuk.

***

Elérkezett végre a Szejm összehívásának ideje, én is Lembergbe megyek.⁹³ A székesegyházban tartott ünnepi istentisztelet után a követek a Szejm üléstermében gyülekeznek. Micsoda meghitt pillanata ez az újbóli együttlétnek. A régi társak köszöntik egymást, az újonnan megválasztottak szívélyes kézfogással pecsételik meg az újdonsült ismeretséget, szívből jövő barátságot. Néhány pillanat elteltével megtelik a szejm csarnoka, már őexcellenciája a helytartó, Kazimierz Badeni gróf is itt van, s szokása szerint mindenkire kedves, mindenkit szívélyes kézfogással üdvözlő.⁹⁴ Tekintetünk máris találkozott, de én nem sietek őt köszönteni;

⁹³ A galíciai Honi Szejmet évente négyszer-ötször hívta össze az uralkodó – a nyári mezőgazdasági betakarítási munkák miatt – többnyire ősszel s általában két napra. 1899 őszén – az osztrák kormányválság miatt – csak december 29-én ült össze két napra a Honi Szejm, hogy Galícia következő év márciusáig szóló ideiglenes költségvetését megszavazza. *Gazeta Lwowska*, 1899. december 30.; *Gazeta Narodowa*, 1899. december 29.

⁹⁴ Badeni, Kazimierz (1846–1909): konzervatív galíciai politikus, 1888-tól Galícia helytartója. 1895. szeptember 29-én I. Ferenc József császár az osztrák kormány miniszterelnöki tisztére kérte fel, amelyet 1897 novemberéig töltött be. Kazimierz Badeni Galíciába visszatérve rendszerint részt vett a Honi Szejm ünnepi ülésén, így 1899. december 29-én is. Ekkor már az ülésteremben szintén jelenlévő Leon Piniński volt Galícia helytartója. Mivel Galíciában a titulusok egész életre szóltak, Bielański joggal nevezi K. Badenit helytartónak. A szejm ülésének ünnepélyes megnyitásán a görög katolikus egyházfőn kívül Andrzej Szeptycki, stanisławowi görög katolikus püspöki helynök is részt vett, aki elkötelezett híve volt az ukrán nemzeti egységnek s ezzel együtt a görög katolikus és pravoszláv egyház egyesítésének. Kujlowski öt hónap múlva bekövetkezett halála után ő lett a lembergi és halicsi metropolita, s ezt a tisztséget egészen 1944 novemberéig betöltötte. *Gazeta Lwowska*, 1899. december 30.

ne tehessen amiatt szemrehányást, hogy a helytartó úr kívánsága és akarata ellenére ismét a régi padomat és pulpitusomat foglalom el a teremben. De nagy megrökönyödésemre Őexcellenciája Kazimierz Badeni gróf mosolyogva, a harag legcsekélyebb jele nélkül, kézfogásra nyújtott kézzel jön felém, kijelentve: „Köszöntöm Önt, s nagy örömömre szolgál, hogy itt láthatom, remekül jött ki a küzdelemből, s én szerfelett elégedett vagyok sikerével.”⁹⁵

A szejm ülésének megnyitása után néhány nappal híre megy, hogy a szejm legközelebbi ülését meglátogatja a rutén metropolita, Kujlowski atya. Hogy milyen érzelemmel viseltettek iránta, s hogy mily nagy tiszteletnek, mi több imádatnak örvendett, s nem csupán a szejm üléstermében, hanem az egész országban a görög katolikus egyháznak ez a Magas Méltósága, annak legjobb bizonyítéka az, ahogyan őt a Szejm üléstermében köszöntötték. Azon a napon, amelyen bejelentették, hogy a Legméltóságosabb Kujlowski metropolita érkezik a szejm ülésére,⁹⁶

⁹⁵ Utalás arra, hogy az 1895. évi szeptemberi választásokon Bielański kilencvennégy érvényes szavazatból ötvennyolcat kapott a többségében ruténok által lakott választási kerületében. *Gazeta Lwowska*, 1895. szeptember 29.

⁹⁶ Kujlowski, Julian (1826–1900): előbb a Rudki triviális iskolát, majd a sambori német iskolát látogatta. A lemergi német gimnáziumban érettségizett 1845-ben. 1846-tól a Lembergi Egyetem bölcsészkarát látogatta, de mivel politikailag gyanús volt, tanulmányait Przemyszlben volt kénytelen folytatni. Anyagi kényszer miatt tanulmányait 1847-ben félbehagyta, s az Államkincstár Igazgatóságában alkalmazták gyakornokként. Az 1848-as népek tavasza idején az lemergi akadémiai gárda századosa és a járási nemzeti tanács tagja lett. Lemberg november 2-i bombázása után rövid időre letartóztatták. Szabadulása után azonnal elhagyta Galíciát, s a Bielański család segítségével – 1849 telén – Magyarországra távozott. A légio egyik zászlóaljában hadnagy. A szabadságharc leverése után kimenekül az Oszmán Birodalomba. Szerbiában belépett az Oszman pasa parancsnoksága alatt álló török hadseregbe, de miután Várnán át Isztambulba vonult, 1850 tavaszán leszerelt. Ezt követően a lazarénusok segítségével sikerül Franciaországba jutnia, anélkül, hogy vízumra lett volna. Hipolit Terlecki atya támogatásával felvették az újra megalapított keleti missziós rutén kollegiumba. Adam Jerzy Czartoryski is támogatta párizsi teológiai tanulmányait. Kapcsolatba került Adam Mickiewiczcel is. 1854. április 4-én latin szertartási rend szerint szentelték pappá, de azzal a kötelességvállalással, hogy görög katolikus liturgia szerint misézzen. A krími háború miatt nem utazhatott Bulgáriába, 1856-ban pedig betegsége akadályozta meg abban, hogy Korfuban legyen pap. Emiatt két éven át Párizsban teljesített lelkipásztori szolgálatot. Az 1857-es amnesztia után hazatért Galíciába. 1859-ben ő lett a przemysli járásban fekvő Ruskie Siolo első görög katolikus parókusa, s e szolgálatát huszonöt éven át ellátta. 1882-től Przemyszlben töltött be a székeskáptalan mellett magas egyházi tisztségeket. 1887-ben az újonnan szervezett stanisławówi székeskáptalanba költözött át. 1890-ben przemysli, majd ezt követően stanisławówi püspöki helynöknek nevezték ki. 1893-ban kihallgatáson fogadta XIII. Leó pápa. Mivel a lengyelséggel való megbékélés híve volt, a radikális ukrán ifúság többször tüntetett ellene, de a görög katolikus klérusban is sokan

már a szokásosnál is korábban megtelt a terem. Már az országos háznagy, Stanisław Badeni gróf is ott van, s háznagyi botját is behozták.⁹⁷ És egyszer csak a szejm ülésének megnyitására üt az óra. A Háznagy nem kapkodja el, hogy háromszor koppantson jogaival, így jelezve az ülés megnyitását.

Máris híre megy a teremben, hogy a Metropolita megérkezett a Szejm épülete elé. Egyszeriben mozgolódás támad, s a magas méltóságok mögött mindenki a szejm üléstermének ajtajához nyomul, hogy a metropolita atyát köszöntse. Valóban, nagy a tumultus a bejáratnál, mert a követek mindegyike be akar mutatkozni neki és meg akarja szorítani a metropolita atya tiszteletreméltó kezét. Sokáig tart az éljenző köszöntés, s a követek sorra adják át egymásnak helyüket, hogy mindenki részt vehessen a kedves és megtisztelő üdvözlő bemutatkozásban. Én arra várok, hogy a tömeg, a követek áradata megritkuljon, s ha már szinte mindenki túl van az ünnepélyes köszöntésen, nekem is tér és lehetőség nyílhat arra, hogy a megfelelő beszéd után a metropolita atyát köszöntsem. Ő azonban nem engedi el az üdvözlésére kinyújtott kezemet, hanem az arcomat fürkészve sokáig rázza, miközben a rá jellemző jóságos mosollyal megkérdezi: „Kihez van szerencsém?” „Kazimierz Bielański vagyok” – felelem. S e szavakra a szó szoros értelmében a nyakamba borul, szívélyesen megölel, s a még bennünket karéjozó követekhez így szól: „Ne csodálkozzanak az urak megindultságomon, ugyanis nem mindig voltam én pap. Volt idő, amikor katonáskodtam és a számkivetettek keserű kenyerét ettem idegen földön. A szabadság harcterén és a száműzetésben kötött barátság azonban kitörölhetetlenül az ember szívébe vésődik.”

A metropolita atya az ülés befejeztével a szejm termét elhagyva, s mindenkitől elbúcsúztatva, odajön az én padomhoz, s e szavakkal köszön el tőlem: „Isten áldjon, drága Kaziu. De'jszen tudod, hol lakom mostanság. Ne sajnálj hozzám, régi társadhoz, bajtársadhoz elfáradni. Lesz mit mesélnünk egymásnak az elmúlt időről, megélt kalandokról és az idegenbeli hányódásokról. Mily hosszú ideje vettünk egymástól búcsút, s vágtunk neki a jövőendő titkaitól vemhes nagyvilágnak...”

A metropolita atyához fűződő barátságon kívül, amelyet a magyar nép és a közös szabadságért folyó harc terein kötöttünk, s az idegenbeli számkivetettség teremtette bajtársi egymásrautaltságon és sorsközösségen kívül, még az az

---

ellenezték, hogy a polonofilnek tartott Kujlowskit leMBERGI érsek-metropolitának nevezzék ki. Az uralkodó 1899. január 22-én metropolitává nevezte ki, amelyet hét hónap múlva a Vatikán is jóváhagyott. Kitűnt karitatív munkájával.

⁹⁷ Badeni, Stanisław Marcin (1850–1812): Kazimierz öccse. 1883-tól a galíciai Honi Szejm követe, 1895 és 1901 valamint 1903 és 1912 között háznagya.

eseménysor is a metropolita atyához kötött, amelyet a szülő házban 1848-ban átéltünk. Ez akkoriban történt, amikor hazánkat elhagyva Magyarországra siettünk, hogy a lengyel légió soraiban küzdjünk annak a lengyel hazának ellen-ségei ellen, amelyet akkoriban a ruténok hazájuknak tartottak, és azt a lengyelekéhez hason érzülettel szerették. Igen, közösen túrték érte a börtönt, a rabbilincset, s még az életüket is készek voltak feláldozni, hogy a közös lengyel, litván és rutén haza visszanyerje a szabadságát.⁹⁸

Életem múltját, eseményeit és kalandjait felidéző beszámolómat attól a pillanattól kezdem, amikor az osztrák ágyúk bombákkal, gránátokkal és röppentyűkkel árasztották el Lemberget, hogy az egész város romhalmazzá váljék, s ezzel a pár hónappal azelőtt adott alkotmányt darabokra szaggassák. A haza jobb jövőjébe vetett áldott remény, a szabadság és fõlszabadulás reménye ismét áldozatul esett a zsarnok kormányzatnak és üldöztetésének. Az ifjúság emiatt honát elhagyva csapatostul siet Magyarországra, hogy ellenségeinkkel csatázva Magyarhon szabadságáért ontva vérét a mi Hazánk szabadságát is kivívja.

A Magyarországra vonulás kezdetén a határt nem őrizte katonaság, s népes gyalogoscsoportok tudtak csapatostul átkelni, nemegyszer fegyveresen, mint például az a sambori ifjúság, amelynek egy része Turzén kelt át, s amelyhez az én drága édesanyámtól megáldottan csatlakozva én is búcsút vettem hazámtól, családomtól. Később azonban már nehezebb volt átvergődni a határon. A kormány katonasággal szállta meg a kordont és a magyar határ mentén fekvő falvak népeit is felszólította a határ ellenőrzésére, védelmére, valamint a Magyarországra igyekvők elfogására és átadására a cs. kir. kerületi kapitányságoknak. E határ menti falvakban kiegyenesített kaszákkal felfegyverzett paraszthandák szerveződtek fináncfelügyelők vagy gyakran kiszolgált katonák parancsnoksága alatt. Turze falva, noha még messze feküdt a magyar határtól, de mivel régóta rajta vezetett át a helybéliek és a dohányt, az ún. szűzdohányt szállító csempészek által ismert út, az önkéntesek összefogdosására erős csapatot szerveztek. Turzén keresztül folyamatosan vonultak kisebb-nagyobb önkéntes csoportok, hogy beálljanak az akkor már Magyarországon harcoló lengyel légióba, amelynek kötelékében már én is átestem a tűzkeresztségen. Turzében ugyanis nagy vendégszeretettel fogadták őket, s biztos és megbízható vezetőket adtak melléjük, akik a magyar határig kísérték őket.

⁹⁸ A közös lengyel–litván–rutén(ukrán) haza fogalma az 1863/63-as szabadságharc egyik ideológiai pillére volt.

Turze falvát apám a fivérétől, Kajetán Bielańskitól bérelte, aki a ma már ismeretlen részvégrehajtói hivatal tisztségviselője volt Mościskában. A nagybácsi halála után özvegye három kicsi leánykával Turzéba költözött, s miközben atyám az úgynevezett nagy udvarházat lakta, bácsikánk özvegye annak szomszédságában oldalt a másik tágas udvarházat vette birtokba. Mivel atyámról még régebben azt jegyezte fel a kerületi kapitányság, hogy a kormányzatra nézve veszélyes, szinte állandó megfigyelés alatt állt. Így ha egy Magyarországra igyekvő önkéntes csapat lopakodott be hozzánk, gyakran a bácsikánk özvegyénél helyeztük el mindaddig, amíg a biztos vezető meg nem jelent az udvarházában.

Egy téli este a kései órákban hat fiatalember érkezik elcsigázva, merthogy jó messziről jöve, fényes nappal hegyen-völgyön és hófúvásokon kellett átkelniük. Az udvarház egy jól ismert barátja kéri, hogy segítsük át őket Magyarországra, mert üldözésnek, sőt kényszerbesorozásnak vannak kitéve. De e szabadságharcosok a lehető legrosszabbkor érkeztek, mert éppen pár nappal azelőtt indult el egy meglehetősen népes önkéntes csapattal a magyar határra az a megbízható vezető, aki már fiatalok százait vitte át biztonságosan Magyarországra. Igaz, számtalan veszéllyel dacolva, mert egyre erősebb strázsák őrizték a határt. Siemiarz, merthogy így hívták ezt a biztos vezetőt, tenyereként ismerte a Beszkidek meredélyeit borító ősrengetegeket. Pontosan tudta, hol az öregségtől korhatag, odvas óriásfenyő, amelyben elrejtetheti a magyar szüzdohánnyal teletömött zsákját, amikor fennállott annak a veszélye, hogy a fináncfelügyelők és örök a nyomában vannak és elkobozhatják a csempészett dohányt. Ismerte a barlangokat, amelyek ezekben az erdőkben a medvéknek szálláshelyül szolgáltak, akárcsak a csempészek által épített kalyibákat, amelyeket oly ügyesen álcáztak fiatal jegegyefenyőkkel, hogy akár napokra is meghúzhatták magukat bennük, nyugodtan fülvélve az őket üldöző fináncok jeladásait.

Ez a biztos vezető a Siemiarz nevű turzei bocskoros nemes volt, aki joggal dicsekedhetett az őseitől örökölt kutyabőrrel. Az oklevelet relikviaként őrizte egy fémdobozban, kijelentve, hogy azt lengyel királyok adományozták őseinek a haza védelmében tanúsított vitézségükért. Ily esetekben mindig leszögezte, hogy ő rutén, de lengyel nemes. Ő vezette át az önkénteseket, nemegyszer ezer veszélynek kitéve magát is, de korántsem csupán nyereségvágyból vagy valamilyen jutalomért, mert ha kellett, saját pénzzel is hozzájárult vállalkozása sikeréhez. Végül, amikor már letartóztatás fenyegette a megannyi önkéntes csapat Magyarországra történt átvétele miatt, nem tért haza, hanem belépett a légióba, és vitézségével kitüntette magát. Nem tudom, mi lett vele. Állítólag elesett.

E derék és megbízható vezető még nem tért vissza legutóbbi útjáról, amikor a hat fiatalember megjelent a nagybácsi özvegyének udvarházában. Mivel nem

volt biztonságos, hogy ott maradjanak, egy hasonlóan dohánycsempészettel foglalkozó és a vidék minden zegzugát alaposan ismerő vezető jelentkezett azzal, hogy már számos önkéntes csapatot szerencsésen magyar földre juttatott. Ő viszont busásan megfizettette a vezetést. Elküldtek hát érte, s megállapodtak vele a fizetségben. Késő este kellett volna útra kelniük, akkor, amikor az ember szemét majd kiverte az éjszakai sötétség. A megbeszélt időpontban tényleg megjött Kuzia, megpakolták a tarisznyákat, s a harcsomjas legények szívbeli búcsúvétel után útra keltek. Hármójuk beírt a családi albumba, s nevüket a mai napig megőrizte a lap. Laubert, egy 30 év körüli nagyon értelmes ember⁹⁹ a neve mellé odakörmölt egy szívből jövő, de szomorkás versikét. E búcsústrófát írva, mintha megérezte volna, hogy sohasem látja viszont a szülőföldjét és barátait, mert a lengyel légió katonájaként az egyik első ütközetben elesett. A másodikként Skrowaczewski,¹⁰⁰ harmadikként pedig a görög katolikus szeminárium hallgatója, Kujlowski írt be a családi naplóba. Mivel a másik hármójuk nem élt a beírás lehetőségével, lehetetlenség felidézni a nevüket. Arra emlékszem, hogy az egyikük az orosz hadsereg tisztje volt, s amikor az orosz földet is felverte a szabadság visszhangja, azé a szabadságé, amely az egész lengyelség számára boldogabb jövő reményét lobbantotta fel, Galíciába szökött, s most, hogy a remény semmivé foszlott, Magyarországra igyekezett, a népek szabadságáért harcolandó. Emellett persze az Oroszországnak való kiszolgáltatást is szeretne volna elkerülni, ahol biztos halál várt volna rá.

Kuzio késő este érkezett, s lépett be a nagynéni szobájába. Vagyis, hogy úgy mondjam; jött meg áldozataiért, akiket figyelmeztetett, hogy a lehető legfegyelmezettebben viselkedjenek, ne hangoskodjanak, s ami a legfontosabb; ne maradjanak el egymástól, hanem szorosan egymás mögött libasorban kövessék őt. A szobában egyetlen idegen lélek sem volt az eligazításon, s ezt Kuzio is jól tudta, mert az előre megbeszélt terv szerint az egész szolgaszemélyzetet a dolgukra küldték. Amikor a kis különítmény elhagyja a házat, ő mutatóujját az ajkához emelve körbehordozza tekintetét, s mintha még az ablakon is kilesne. Pont ez

⁹⁹ Laubert, N. Gazdatiszti írnok. Az utolsó állandó galíciai lakhelye (születési helye?) a Sambori kerületben fekvő Chłopy. Magyarországon beállt a lengyel légióba. Az osztrák rendőrség és a külügyminisztérium az 1850-es évek végén úgy tartotta, hogy a szabadságharcban való részvétele miatt külföldre távozott, s még nem tért vissza Galíciába.

¹⁰⁰ Skrowaczewski Jakub (1831–†?): a Lembergi Egyetem II. éves bölcsészhallgatója. 1849 telén szökött Magyarországra. A lengyel légió egyik zászlóaljában hadnagy. A szabadságharc leverése után kimenekül az Oszmán Birodalomba. 1851. március 4-én a lengyelek Angliába tartó második csoportjával érkezett Liverpoolba. Sheffieldben telepedett le, ahol festőként dolgozott. 1857-ben hazatérési engedélyt kapott.

a titokzatosság, ez a túlzott elővigyázatosság keltett Kujlowskiban gyanút, bizalmatlanságot. Kuzio iránti gyanakvását Skrowaczewskivel és Lauberttel is megosztotta.

Kujlowski figyelmeztetésére Kuzio iránti bizalmatlanságuk fokozódik, ezért minden mozdulatát vizslatják, mintha nyomoznának utána, s noha szinte kormosötét az éj, bizonyos távokzt tartva lemaradnak tőle. Jó nagy távolságot megtettek már, elhagyták az udvari pálinkafőzőt és beértek a bozótosba, amikor Kujlowski mintha titokzatos jeladást, hívó szót hallott volna, s végül Kuzio elég hangos szólongatását is: „Sinda do mene, panove!”¹⁰¹ Azok hárman, akik nem gyanakodtak Kuzióra, bizonyára már a közelében lehettek, de mivel másik három társuk még hiányzott, egyre hangosabban hívogatta őket: „Sinda do mene, panove!” És ez az egyre hangosabb és energikusabb szólongatás keltett bennünk mind nagyobb gyanakvást. Fülelnek hát és mintha valóságos zajt hallanának, mintha többek suttogó beszélgetését hallanák. Nagy óvatosan, szinte kúszva térnek vissza, s bár szörnyen sötét az éj, rálelnek az ismert ösvényre, s már-már szinte rohanvást igyekeznek nénikém udvarházába.

Ott rég kioltották a fényeket, a lakók mély állomba merültek. Megkopogtatják hát a szorongva, némi balsejtelemmel alvók ablaktábláját. Csupa nők vannak ott, a nagynéni, atyánk húga, vagyis Aniela néni és a nagynéni három kislánya, közülük a legkisebb alig tizenhárom éves. Pár szó után kiderül, kik kopogtatnak és mért jöttek vissza. Rövid idő múlva a legkisebb leányka óvakodik át a lakáj hálólhelyéül szolgáló pitvaron, majd a kisházban, ahol a szolgálók aludtak, s oly óvatosan vezeti a visszatérőket, hogy senki föl nem ébredt. Rögtön került elemőzsia és hálólhely a kimerült vándoroknak. Másnap pirkadatkor a rendkívül értelmes és hazafias érzelmű lengyel komornán kívül a szolgaszemélyzet egyetlen tagja se tudta, hogy az udvarházban három idegen férfi alszik.

Ezzel még nincs vége. Azt a három szerencsétlent, akiket Kuzio júdásmód a pandúrok kezére juttatott, rögtön reggel szekéren Samborba, a kerületi székhelyre vitték. Örök titok marad, mi történt szegény orosz tiszttel. Biztosan kiszolgáltatták Oroszországnak. Most azonban ki kellett ötleni, hol bujtassák el azokat, akik nem hagyták magukat elfogatni, de most egészen bizonyosan szimatolnak utánuk, merthogy csak nem nyelte el őket a föld. Skrowaczewski nyugodt volt, mert olyan dokumentumokkal rendelkezett, amelyek megóvták őt mindenfajta üldöztetéstől, különösképpen a letartóztatástól. Így meg sem fordult a fejében az elrejtőzés gondolata, de Lauberttel, aki hivatalnok volt, másként állt a helyzet, akárcsak Kujlowskival, aki titokban hagyta el a görög katolikus szemi-

¹⁰¹ Ide hozzám, urak! (ukr. dialektus)

náriumot. Ki kellett nekik ötleni olyasfajta rejtekhelyet, amelyről a szolgaszemélyzetnek sejtelve sincs, s ahol az elbűjtatottak biztonságban lehetnek házkutatás esetén. Mindkettejüknek, tehát Laubertnek és Kujlowskinak is ágyba kellett bújniuk, s rájuk ágyaztak be. A fekhelyek teljesen úgy festettek, mint mindennap – bevetetten. Azzal a különbséggel, hogy ezúttal a komorna ágyazott be, aki nap mint nap ugyanazt a szobalányt bízta meg a takarítással. És alig fejezték be az ágyazást, s ült le az egész család a reggelihez a kávéját egykedvűen iszogató Skrowaczewski társaságában, amikor nagy lármá verte fel az udvart és lábdöngölés a pitvart. Mintha valakik a havat vernék le lábbelijükről. Hirtelen egy kaszákkal felfegyverzett parasztsapat nyomul be a szobába, némelyiküknél löfegyver is, egycsővű ósdi flinta vagy kétsővű vadászpuska. A csapatban a parasztok közé vegyülten néhány finác is feltűnt, akik fojtott, oktató hangon bátorítják a parasztokat, hogy s mint járjanak el. A szomszéd szobában az egész család, csupa nőszemély. Az unokanagynéni, Ewelina Bielańska, a nagynéni, Aniela Bielańska és a három kislány, Marysia, Jadwisia és Aniela Skrowaczewski társaságában önfeledten csevegnek, mintha meg se hallották volna a lármát és a lábdobogást. Igen. Hangosan cseverészve és nevetgélve iszogatják kávéjukat.

A parasztok megsokallták az elnyúló várakozást, az egyikük, egy tagbaszakadt férfiú, a csapat parancsnoka, kiszolgált osztrák katona, Petro Plisz magas báránybőrkuksmában, kezében kaszával megáll az ajtóban és kevélyen parancsoló hangon megszólal ruténul: „Itt rebellisek rejtőzködnek, tegnap szöktek ide az erdőből, azért jöttem csapatommal, hogy letartóztassam őket.” Az elbeszélésemet olvasók közül bizonyára lesznek olyanok, akik még ismerték a kiszolgált osztrák katonának azt a típusát, aki az idegen tartományokban vándorló galíciai ezredekben gyakorta tizennégy évet is leszolgált anélkül, hogy akárcsak egyszer hazalátogathatott volna. Az ilyen katona keveréknyelven beszélt, mondatait német szavak uralták, de annyira eltorzítva használta őket, hogy nehéz volt megérteni a tartalmukat. Az ily kogel-mogel beszédhez egyfajta arrogáns, ellenséges viselkedésmód is társult, s mindez hozzájárult valamiféle újbeszéd kialakulásához. Az imígyen beszélő magabiztossága azt sugározta, hogy neki, a császár gyermekének senki sem parancsolhat. Ilyen volt a parasztsapat parancsnoka, ez a kegyetlen, tekintélyében magabiztos, kiszolgált osztrák katona, Petro Plisz, aki kuksmával a fején az ajtóban állva dölyfös szavakat intézett a bennlevőkhöz. De szavai egy lengyel matrónához csapódtak, aki nem ijedt meg a saját árnyékától, nem tudta, mi a félelem; testben aszottka és törekeny volt ugyan, de lelkében és szívében bátor és erős lengyel asszony, aki olyan méltóságteljesen közeledik az ajtóhoz, hogy a parancsnok és az egész banda a másik szobába hátrál, és ott torlódik össze. És most ő, az asszony szólalt meg parancsoló hangon, lábával

dobbantva: „Sapkát le! Elfelejtettétek volna, hogy úrnőtök vagyok, aki minap szabadított fel benneteket a jobbágyság alól. Ebben a házban én lakom, és kellő tiszteletet követelek magam és a lakom iránt. Így hát azt parancsolom, hogy ki a házból!” Egy pillanat alatt lekerültek a báránybőrkuksmák és a padlót söpörték a hajlongók kezében, akik a legalázatosabban kérték úrnőjük bocsánatát. Még a parancsnok is, aki az imént oly önhittén szónokolt, most bocsánatért esdekelt, s ráförmedt a parasztokra, hogy a lehető leggyorsabban hagyják el az udvarházat.

A szobában csak a csapat parancsnoka, a főfelügyelő maradt, de az is a testben gyenge, de lélekben erős lengyel nő szavainak súlya alatt megroskadtan veszi elő az írásbeli parancsot, miszerint utasítása van arra, hogy házkutatást tartson, s az idegeneket, akiket itt talál, letartóztassa. Mivel pedig az asztalnál egy idegen urat lát, azt ezennel letartóztatja. Skrowaczkeski előveszi iratait, bemutatja a parancsnok úrnak, de az udvarias határozottsággal kijelenti, hogy le kell őt tartóztatnia és elő kell állítania a sambori kerületi kapitányságon. Mindjárt akadt egy szekér, és Skrowaczewski szívélyes búcsút véve eltávozott Samborba. Ott iratai bemutatása után szabadon engedték. Hamarosán eljutott Magyarországra, ahol végigküzdötte az egész magyarországi háborút. Később az angliai emigrációban gyakran felemlítettük a Turzéban töltött kalandos pillanatokat.

Laubert és Kujlowski az ágyakban a dunyhák és a matracok vastag rétege alatt találtak rejtekhelyet. Olykor átlopakodtak a szekrényekbe, ahol órákon át gubbasztottak. Csak akkor bújtak elő, amikor biztos volt, hogy a ház körül nincs senki. Mert a parasztok és a főfelügyelők meg voltak győződve, hogy a felkelőket nem nyelhetette el a föld. És amikor átkutatták értük a szomszédos erdőket és bozótosokat, és még csak a nyomukat sem találták, biztosak voltak benne, hogy csak az udvarházban lehetnek. A legkülönbébb napszakokban odalopakodtak és be-bekukucskáltak az ablakokon. Tíz napig rejtőzködött Laubert és Kujlowski klerikus nénikém házában a kínok kínját állva ki. Végre visszajött Magyarországról az említett biztos vezető, a Siemiarz nevű nemesember, aki megadta a veszélyes útra kelés időpontját. Szerencsésen átvezette őket a határon. Miután érezte, hogy a kormányhatóságok látóterébe került, s veszély fenyegeti, nem tért vissza szülőföldre, hanem közlegényként belépett a lengyel légióba. Bátorságával, vitézségével, mi több bravúrjaival kitüntette magát.

Íme, hát ily régi ismeretség köt a mostani rutén metropolitához, s e barátság jegyében ezért üdvözölt oly szívélyesen engem a Szejm üléstermében.

Bielański Kazimierz

Bielański Firlej Antoni

Bielański Karol

Jordan Zygmunt

A lengyel ulánusszázad rohama Szolnoknál

Viddin látképe

JACENTY GRABOWIECKI VISSZAEMLEKEZÉSE

Jacenty Grabowiecki katonai pályaképe

Jacenty Grabowiecki a lengyel–litván állam teljes felszámolásának évében, 1795-ben látta meg a napvilágot a lublini vajdaságban fekvő Czymencinában. Szinte születése pillanatában osztrák alattvaló lett, 1807-től a napóleoni Varsói Hercegség polgáraként élt nyolc esztendőn át, majd ezt követően a lengyel királlyá koronázott orosz cárt mondhatta uralkodójának.

Az 1830. november 29-én kirobbant szabadságharc a Lengyel Királyság hadseregének könnyű tábori tüzérségében érte, amelynek 1. századában szolgált hadnagyként. 1831 februárjában, a nyílt orosz–lengyel háború kirobbanása után már a tábori tüzérség 3. századának főhadnagyként vesz részt a bialołękai és a grochówi csatában. A sebesülésével mit sem törődő helytállásáért március 21-én alszázadosná nevezték ki. Részt vett a május 26-i osztrolenkai csatában is. 1831. június 6-án megkapta a legmagasabb lengyel kitüntetést, a *Virtuti Militari* arany érdemkeresztjét. Szeptember 21-én az ügyfogyott, olasz származású tábornok, Girolamo Ramorino tábornok hadtestével Galíciába húzódott át, ahol előbb Kolbuszowában, majd a morvaországi Znaimban internálták. 1832-ben Franciaországba távozhatott, ahol ágyúöntőként, csatornaépítési felügyelőként, vasúti irodai alkalmazottként dolgozott, de kivette részét a franciaországi lengyel emigráció demokratikus szárnyának tevékenységéből is. A népek tavaszának eseményei lehetővé tették, hogy az emigráns létnek hátat fordítva Galíciában szolgálja a lengyel ügyet. 1848. április 5-én indult el Marseille-ből, s a viszonylag már jól kiépített vasúti hálózatnak köszönhetően, tizenkét nap múlva megérkezett Krakkóba.

Miután 1848 októberére kiderült, hogy a Habsburg Birodalom törékeny alkotmányos rendje összeomlik, s ez tragikus módon maga alá temetheti Galíciát is, többedmagával felkerekedett, hogy az októberi bécsi forradalom segítségére siessen. Végül társaival együtt Pesten kötött ki, s belépett a Józef Wysocki őrnagy által szervezett lengyel légióba. Mivel a tüzérségi felszerelésre várnia kellett, s a decemberben Schlik betörésével felgyorsult hadiesemények szétszórták a Pesten szerveződő lengyel légió századait, ő csak papíron lett százados a lengyel zászlóalj nem létező ütegénél. Ennek következtében a honvédtüzérségnél

vállalt szolgálatot: 1849 januárjától a felső-tiszai hadtest Bulharyn ezredes által vezette dandárjának tüzérparancsnoka. Igaz, a 2. lengyel zászlóalj és Tchorznicki dzsidáscsapata is ebben a hadosztályban harcolt. Márciustól lehetővé vált, hogy a légió tüzérségét megszervezze Debrecenben. 1849. május 14-én Bulharyn ezredes főszázadossá javasolta őt előléptetni Dembińskinek, aki április közepétől az újonnan felállított észak-magyarországi hadsereg parancsnoka. Grabowiecki a lengyel légióval együtt az északi hadsereg (amely júliusban közép-tiszai hadsereggé alakul át) kötelékében küzd a szabadságharc végnapjaiig.

A szabadságharc leverése után kimenekült az Oszmán Birodalomba. Sumlában alezredessé léptetik elő és kitüntetik III. osztályú érdemjellel. Francia útlevél birtokában 1850-ben Máltán keresztül visszatér Franciaországban, s egy idő után már ismét a marseille-i vasútnál dolgozik. 1857 májusában a II. Sándor cár által egy évvel azelőtt meghirdetett amnesztia következményeként engedélyezik hazatérését. Még ugyanabban az évben Marseille-ben meghal.

Moje wspomnienia w emigracji od roku 1831 do 1854 spisane w Marsylii (Marseilleben írott visszaemlékezéseim az 1831 és 1854 között emigrációban töltött évekről) című memoárja bevezető fejezeteiben az 1830–31-es szabadságharcra tekint vissza röviden, ezt követően hosszan ecseteli életének franciaországi sorsfordulóit, majd 1848-as galíciai törekvéseinek kudarcát. *Átkelés Magyarországra és a magyarországi lengyel légió* címmel négy ív terjedelmű memoárban foglalja össze lengyel légió, s háttérében a szabadságharc történetét. A személyes élmények csak helyenként színesítik a historikus elbeszélést. Mondhatni: rideg távolságtartással szemléli az eseményeket. Olykor kizökken vállalt szerepéből, s a Lengyel Demokrata Társaság nézeteitől vezérelve bírálja Bemet, s bár kritikus Dembińskivel szemben, de döntéseit, tetteit minden további nélkül mentegeti Görgei rovására (például a kápolnai csata és annak következményei kapcsán), holott „elszólásaiból” kiderül, hogy a magyar tábornokot jó katonának tartja. Csikorgóan száraz stílusban írt emlékirata a magyar eseményekre vonatkozóan is értékes, megbízható kor- és eseménydokumentum. A magyarországi lengyel légió megalakulásának, formálódásának, első harcainak ismeretét mindenképpen érdemesnek tartjuk.

Emlékeim az emigrációból

XIII. fejezet: Átkelés Magyarországra és a magyarországi lengyel légió

A hat havi galíciai tartózkodás arról győzött meg engem és Łackit,¹ hogy tovább nem maradhatunk, a reakció nap mint nap megsértette a Ferdinánd osztrák császár által birodalma számára riadtságában kihirdetett alkotmányt. Galícia-szerte sorra lefegyverezték, pontosabban, szétkergették a nemzeti gárdákat, az emigránsokat ugyan még megtűrték, de érzékelhető volt, hogy már nem sokáig. Éppen ezért minél előbb búcsút akartunk venni Galíciától, s e célból útlevelet kértünk Belgiumba, de válasz nélkül maradtunk.

Annak hírére, hogy Bécs, amely egész Európában a közfigyelem középpontjában állott, a frissen kivívott, de most megsemmisítéssel fenyegetett alkotmánya védelmére kel, s a népeket a despotizmussal való végső leszámolásra szólította fel a liberális német sajtó, mi is arra az álláspontra jutottunk, hogy – a limanowai fiatalokkal együtt – Bécsbe megyünk és a jogvédők sorába lépünk.

Szilézián és Morvaországon át bizonytalan volt az átkelés, már amiatt is, mert elsősorban arra vezetett a Bécs ellen vonuló galíciai hadak útja. Ezért az osztrák császárral már nyílt háborúban álló Magyarországot választottuk, lévén biztosak abban, hogy azon át akadálytalanul eljuthatunk Bécsbe.

1848. október 17-én hajnali három órakor hatan keltünk útra Limanowából: Łacki, Grabowiecki, Miłkowski,² Wójcik,³ Stanisław⁴ és Szewczyk.⁵ Éjszakára Krobicki-éknél⁶ szálltunk meg Harklowában, s a helyi bírótól megtudtuk, hogy a magyarok

¹ Łacki, Jan (1800–?): az 1830–31-es lengyel szabadságharcot tűzér főhadnagyként küzdi végig. A leveretést követően Franciaországba emigrál. 1848 novemberében belép Wysocki őrnagy zászlóaljába. Dec. 5-től százados. Részt vesz Arad ostromában. 1849. januárjában őrnaggyá léptetik elő. Májustól az északi hadsereghez beosztott lengyel légió tűzérparancsnoka. Kimenekül az Oszmán Birodalomba. A sumlai táborban alezredessé léptetik elő.

² Lásd Miłkowski: 96. lábjegyzet.

³ Wójcik, Jan (?–1849): a bécsi műegyetem hallgatója. 1849. november végén lépett be a Grabowiecki és Władysław Kłossowski főhadnagyk által szervezett tűzérütegbe, ahol őrmesterre léptették elő. 1849 májusától hadnagy, a légió lovasütegének parancsnoka, később főhadnagy. 1849. június 20-án a turai lovasütközetben hősi halált hal.

⁴ Stanisław, Antoni: jobbagyszülők gyermeke. Hadírnok Rembowski Munkácson szerveződő dandárjának tűzérütegében. Később hadnaggyá léptetik elő.

⁵ Szewczyk: papi szemináriumi hallgató.

⁶ Hazafias tevékenységről ismert család Harklowában. Két, 1846-ban bebörtönzött tagja – Wiktor Krobicki és Stanisław Krobicki – is tagja volt a magyarországi lengyel légiónak.

nem tiltják az átkelést, mi több, tárt karokkal, őszinte testvéri szeretettel fogadnak bennünket.

[Október] 18-án a bőséges búcsúreggeli után, jókedvűen és a Krobicki kisaszonyok által készített kokárdákkal és sas-jelvényekkel feldíszítve szálltunk fel a bricskákra és indultunk neki a határnak. A mi bricskánkat, amelyen hatan ültünk, a féleszű Miłkowski vezette, aki annyira nekieresztette a lovakat, hogy a nagy robogásban valami eltörött, a kocsi felborult, a lovak tovább húzták a jármű elejét és minden ripityára törött. Mi is alaposan összezúztuk magunkat, leginkább az az örült Miłkowski. Batyunkat a vállunkra vetve értük el a határt, ahol a magyarok „Vivát Lengyelek!” kiáltással köszöntöttek és ebédelni invitáltak.

Tízegynéhányan voltunk már. A magyarok előfogatokon küldtek tovább. Útközben találkoztunk egy, Galíciából éppen ekkor visszatérő magyarral, aki miután szándékunkról tudomást szerzett, csatlakozott hozzánk és egészen Pestig kísért bennünket. Egy Zsarnay nevű, igaz magyar hazafi volt,⁷ akit Kossuth küldött Galíciába azért, hogy felhívásaival a nemzet támogatására hazatérésre bírja mind az ott maradt huszárszázadokat, mind a gyalogoscsapatokat. Ehhez hozzáteendő, bankettekét is rendezett, amelyeken hazafias szónoklatokkal buzdította a magyarokat, s példaként hozta fel, hogy a Szláv Szövetséghez nekünk, lengyeleknek alig van valami közünk, s csupán azért jövünk, hogy a közös szabadságért harcoljunk. Az akkoriban elterjedt nézet szerint ugyanis a szlávság minden törzse tagja lett volna a Prágában kongresszust⁸ összehívó Cseh Szövetségnek, amelynek a magyarok teljességgel ellene voltak.

Az éjszakát Szepesófaluban töltöttük, ahol csatlakozott hozzánk az Újszandecből érkezett 25 fős galíciai ifjúsági küldöttség, amelyet egy Czernik nevű régi emigráns vezetett⁹, aki az újszandeci nemzeti gárda kiképző tisztje volt. Menetoszlopunk így több mint harminc főre gyarapodott. 20-án érkeztünk Késmárcra, ahol különféle polgárházakhoz szállásoltak be minket, s nem kis nehézséget okozott egymással szót érteni, mivel mi magyarul nem tudunk, s németül is csak kevesen beszéltek közülünk. A hazafiasságáról és vendégszeretetéről közismert város az 1846-os galíciai katasztrófa után napilapokban tette közzé, hogy a szerencsétlenül járt családoknak menedékhelyet, oltalmat biztosít. 1848-ban is megannyi lengyel emigránssal gondoskodott hónapokon át.

⁷ Zsarnay Pál (1822–1910): alszolgabíró Torna megyében. A megye önkéntes nemzetőrségének katonája. 1849. júniusától főhadnagy a IX. hadtestben.

⁸ 1848. június 12–16. között Prágában tartották az Első Pánszláv Kongresszust.

⁹ Lásd Miłkowski: 34. lábjegyzet

Miután Késmárkon beszállásoltak bennünket, Zsarnay úr egész éjszakára Ólublóra ment, hogy érkezésünket jelentse az alispánnak, akitől egyben előfogatot kért. Az alispán az alprefektusnak vagy a kerületi biztosnak megfelelő hivatal, míg a főispán – a rábízott terület teljhatalmú prefektusának számít.

Másnap a galíciai fiatalok újabb tízegynéhány fős csoportja érkezett s velük néhány idősebb polgártárs. Ők mindnyájunkat arra akartak rávenni, hogy térjünk vissza, mert a fiatalság távozásán nekibuzdult parasztok az 1846-oshoz hasonló mézszárlásra ragadtathatják magukat. Egyenként nem dönthettünk ebben a kérdésben, összegyűltünk hát valamennyien egy nagy teremben, ahol meghánytuk-vetettük a javaslatot. Egyesek a hazatérés mellett törtek lándzsát, mások éppen ellenkezőleg, azt bizonygatták, hogy a Magyarországra történt távozás inkább intésül szolgálhat. Olyan félelmet kelthet ugyanis a parasztokban, hogy honfitársaik oltalmára bármikor fegyveresen térhetnek vissza Magyarországról a lengyelek. Ez utóbbiak a maradás mellett kardoskodtak. A magyarok javára írandó, hogy amikor megtudták, mi a vita tárgya, magunkra hagytak bennünket, lengyeleket, s ha mégis véleményt mondtak, az a Galíciába visszatérni akarókat erősítette. Hogy a kérdés megoldódjék, szavazást rendeltünk el: döntsön a többség. Negyvenegynéhányunk közül pusztán hatan voltak a visszatérés mellett, köztük én és Lqcki. Egyáltalán nem állt szándékunkban visszatérni, de azt szerettük volna, hogy ne a régi emigránsokat okolják az ifjúság maradásáért. A többség – mondhatni egyöntetűen – úgy határozott, hogy folytassuk utunkat a célállomásul kitűzött Bécsbe, mivel ez, és nem más szándék vezérelt minket abban, hogy Galíciát elhagyjuk.

A döntés után rögtön a már indulásra kész előfogatokra szálltunk és abra-kolásra már Iglóba érkeztünk, ahonnan ökrösszekereken mentünk tovább. Igló hegy-völgyes vidékén alig van ló. 21-én reggelre Rozsnyóba értünk, ahol egy egész napot töltöttünk az előfogatok híján Késmárkon maradt társainkra várva, akik csak aznap éjjel értek be minket.

Mindenütt, ahol a politika szóba került, arról igyekeztük meggyőzni a magyarokat, hogy a bécsi forradalom ébren tartása egész Európa számára a legfontosabb feladat, s különösen a magyaroknak kellene egész erejükkel Bécs védelmére sietniük, mert országuk függetlensége múlik a bécsi forradalom sikerén. Leverését követően ugyanis Ausztria minden erejével Magyarországra törhet. Tanácsunk megkésettnek bizonyult. Hamarosan, még útközben megtudtuk, hogy a Móga tábornok parancsnoksága alatt álló magyar sereg Bécs alól visszavonult Pozsonyba. A magyarok közül ezt a lépést többen azzal magyarázták, hogy a bécsiek nem válaszoltak az előre megadott jelekre, mások azt hozták fel, hogy a tábornok elárulta őket, azért fosztották meg a parancsnoki posztjától, s bízták azt az

egyik legfiatalabb tábornoki tisztre, s a hadimesterségben leginkább jártas igazi magyarra, akit főhadnagyból ezredessé léptettek elő. Ez a tiszt Görgey volt.¹⁰ Az összeköttetés Béccsel megszakadt. A tervünket megghiúsító hír a legteljesebb zavart keltette köreinkben. Nem tudtuk, mi módon juthatnánk el Bécsbe. Félútról visszatérnünk nem lehetett, nem is illett, mert a magyarok ezt szerfelett gyanús-nak találták volna. Folytatnunk kellett hát az utat Pestre, s ott a Magyarország forradalmi eltökéltségéről meggyőződve végérvényes döntést hozni.

22-én Pelsőcön voltunk, 23-án Rimaszombaton, 24-én Losoncon, 25-én Balassagyarmaton, s még aznap Vácon, ahonnan egy dunai gőzhajón estére értük el Pestet.

Valamennyiünket egy koszos kaszárnyában szállásoltak el, ahol az újoncokat fogadták, beöltöztették, felfegyverezték és minden különösebb kiképzés nélkül a harcmezőre küldték. Az ilyesfajta szállás se a fiataloknak, se nekünk, öregeknek nem tetszett. Łackival együtt a város egyik szállodájában vettünk ki saját költségünkre szobát. Velünk is úgy akartak bánni, mint az újoncokkal; a fiatalabb Woroniecki éppen egy vadászcsapatot alakított¹¹, s mihelyt Zsarnaytól tudomást szerzett rólunk, elhatározta, hogy betagol bennünket a zászlóaljába. Anélkül, hogy egyetlen szóval is beleegyezésünket kérte volna, még aznap éjjel kijárta a minisztériumban a parancsot, hogy adjanak ki részünkre egyenruhát, fegyvert. Emellett felhatalmazást kapott, hogy bevegyen bennünket a zászlóaljába, amely másnap indult volna a Bánságba a rácok ellen. Kora reggel Woroniecki őrnagy úr tüntető elégedettséggel jelent meg a kaszárnyában, s közölte velünk, hogy nagy fáradtságok árán sikerült kijárnia nekünk az engedélyt és parancsot, hogy bevegyen a zászlóaljába. Mily nagy volt azonban a döbbenete, amikor nyíltan megmondtuk neki, hogy eszünk ágában sincs újoncként vagy zsoldosként mindenféle szervezeti előkészület és utasítás nélkül a harctérre menni. Azzal a céllal jöttünk ugyan, hogy részt vegyünk az Ausztria elleni magyar háborúban, de ezt lengyelként, lengyel jelleggel akarjuk tenni. Előbb tehát tájékozódunk kell helyzetünk felől, és magunknak kell erről a minisztériummal tárgyalni. Az őrnagy úr zavarba jött, hogy nem sikerült lépre csalnia bennünket, s néhányunkat meghí-

¹⁰ Görgei Artúrt csak az 1848. október 30-án Schwechátnál elszenvedett vereség után, Móga János altábornagy lemondását követően nevezte ki Kossuth tábornoki rangban a feldunai hadsereg parancsokává. Grabowieckiekhez annak híre juthatott el, hogy a magyar hadsereg ugyan átlépte Ausztria határát, de aztán mégsem Bécs felé nyomult, hanem október 14-én, majd egy újabb kísérlet után, 21-én is visszahúzódott Magyarországra.

¹¹ A Mieczysław Woroniecki által szervezett vadászcsapat mint 38. honvéd zászlóalj ekkor már Pesten tartózkodott. Woroniekit rövidesen elmozdították állásából. Lásd Miłkowsk: 94. lábjegyzet.

vott magához egyezkedni. Arannyal kivarrt fekete lengyel bársonykabátot viselt, s magyar színekkel – piros, fehér, zöld – strucc tollas vadászkalapot, s testhez simuló sújtásos magyar dísznadrágot. A mesésen gyönyörű mundér, ami azonban nélkülözte a katonai jelleget, s inkább könnyelműségről és kivagyiságról árulkodott, nem bővölte el azokat, akik nem szórakozni jöttek. A beszélgetés során különféle módon igyekezett a szívünkbe lopni magát, állítva, hogy zászlóalja nagyobb részt szlovákokból, lengyelekből áll, s néhány ütközetben már kiűntette magát, s hogy az első csata után tiszték leszünk. De se érvei, se hízelkedései nem hatottak ránk, s ajánlatát a lehető leghatározottabban elutasítottuk. Látva, hogy minden rábeszélő igyekezete ellenére sem tud meggyőzni bennünket, s csak az időt pazarolja, mert máris egy napot késett az elvonulással, feladta. Ő zászlóaljával elvonult, mi pedig maradtunk.

Amikor Zsarnay úr megtudta, hogy nem akartunk Woroniecki távozó csapatahoz csatlakozni, megjelent nálunk, hogy szemrehányással illessen bennünket, de miután közöltük vele; sem újoncok, sem zsoldosok nem vagyunk, s szabad lengyelekként jöttünk Magyarországra, hogy a népszabadság jogának védelmére keljünk, s hogy rajtunk, ötvenünkön kívül még számos galíciai ifjú érkezését várjuk – tehát e szándéknyilatkozatunk után –, Zsarnay úr közölte velünk, bejáratos a minisztériumba és kapcsolatai révén segítségünkre lesz, hogy a szervezkedést illetően egyezsége jussunk. A Szandeci Nemzeti Tanács küldötte, Drohojowski¹² úr is velünk volt, aki az utazásunk és pesti tartózkodásunk felmerült költségeit fedezte, s lévén birtokában a német nyelvnek, részünkről diplomataként vezette az általunk is elfogadott légió megalakításáról magyarokkal folytatott tárgyalásokat. Az első megérkezett csapat ötven főt számlált, de közülük csak hárman képviseltük a hadiismeretekkel rendelkező régi emigrációt: Łącki és én, valamint a gyalogságnál szolgáló Czernik.

Zsarnay úr azt a választ hozta, hogy a minisztérium beleegyezik abban, hogy a számunkra kíváncsatos légiót megszervezzük, feltételül szabva azt, hogy tízezer-néhány napon belül vonuljunk a frontra. Egyben átadta a hadügyminisztérium felhatalmazását, hogy fegyvert, posztót és egyéb szükséges hadfelszereléseket vételezzünk. Ami a légió megalakítását illeti, megkaptuk azt a szerződést, amelyet érkezésünk előtt már megkötött egy számunkra ismeretlen delegáció.¹³ A szerződés értelmében a magyarok engedélyezték egy csupán 1200 főből, négy ágyúból

¹² Lásd Fredro: 8. lábjegyzet.

¹³ Egy Lembergől érkezett küldöttség 1848. október 10-én kötötte meg Kossuthtal a Grabowiecki által ismertetett szerződést, amely a lengyel csapatnak lengyel egyenruhát, zászlót és vezényleti nyelvet is biztosított.

és két lovassvadronból álló légió felállítását. Mivel még alig voltunk – s nem is vártuk, hogy Galíciából nagy számban érkezzenek fiatalok –, a légió létszámához nem fűztünk megjegyzést, de az egyes cikkelyekre vonatkozóan megtettük észrevételeinket a kormánynak.

A magyarokra hagyományozott osztrák raktárakban volt elég készlet, különösen fehér posztóból nem volt hiány. Ezért ezt javasolták egyenruhának. Belementünk, hogy a légiós osztag krakkóiasra szabott málnavörös gallér- és kézelőpaszományos fehér kabátot és négyszögletes krakkói konföderatkát hordjon. Rendeltek sebtében néhányat belőle, hogy bemutathassák Pestnek az új önkénteseket: a lengyeleket. Ez szerény és kényelmes viselet volt, s a nemzeti jelleget se nélkülözte. Tetszett is mindenkinek, s másról sem beszéltek, mint a lengyelekről, akik mindenütt lengyel kabátban mutatkoztak.

Rögtönzött szervezkedésünk idején, november elején érkezett Pestre a Központi Nemzeti Tanács lemergi delegációja, hogy a magyarokkal a lengyel légió felállításáról megállapodjék. E delegációnak (az emigráns) Józef Wysocki, s (a két galíciai polgár) Dzierzkowski¹⁴ és Dobrzański¹⁵ voltak a tagjai.

A magyarországi lengyel légió megalakításának gondolata minden lengyel számára elfogadható volt. Maga Kossuth követelte ezt, amikor legelsőként Bułharynt,¹⁶ az egykori lengyel katonatisztet e javaslattal Lembergbe küldte, s kérte, hogy delegáljanak meghatalmazottakat a szerződés megkötésére.

E delegáció fellelkesített, mert biztosak voltunk benne, hogy nem maradunk magunkra. Másnap arról tájékoztattak, hogy a lemergi nemzeti gárda ifjú tagjai másnap két oszlopban bevonulnak Pestre. A delegációnak nem volt veszíteni

¹⁴ Dzierzkowski, Józef (1807–1863): korának radikális nézeteiről ismert írója, újságírója. A lemergi Központi Nemzeti Tanács Tagja, magyarbarát társaságok pártfogója. Többek között azt követelte Kossuthtól, hogy állítsa fel a lengyel ügyek minisztériumát. 1848 végén Magyarországot elhagyva Angliába utazott.

¹⁵ Valóságban: Dobrzecki, Józef (1813–?): a küldöttség tagjaként visszatért Galíciába, de 1849 januárjában már a felső-tiszai fronton harcolt. Összekötőtiszt a lengyel légió és a hadügy-minisztérium, illetve az Országos Honvédelmi Bizottmány között. 1849 nyarán tényleges honvéd százados.

¹⁶ Bułharyn, Jerzy (1798–1885): a 7. lovasezred parancsnokaként őrnagyi rangban vesz részt az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. Emigrál, majd Galíciába visszatérve részt vesz Zaliwski ezredes Oroszország elleni partizánakciójában. A megtorlás elől Magyarországra menekül. Ő javasolja Kossuthnak 1848 szeptemberében a lengyel légió felállítását. 1848 végén Kossuth őt nevezi a Pesten tovább szerveződő légió parancsnokának. 1849. január közepétől ezredes és hadosztályparancsnok a felső-tiszai hadtestben. Nagy szerepet játszott a január 22-ei tarcali győzelem kivívásában. Április közepétől a IX. hadtestben szolgált. 1849 októberében Kossuth tábornokká lépteti elő.

való ideje, s mivel Kossuth akkortájt a Pozsony térségében táborozó magyar hadseregnél tartózkodott, azonnal oda utazott. Első találkozásuk nyomán Kossuth sok mindent megígért a küldötteknek és minden javaslatukat készséggel elfogadni látszott. Két, lovasságból és gyalogságból valamint tüzérségből álló hadosztály felállítását követelték a létszámkeret meghatározása nélkül. A lengyel had így az önkéntesek érkezésének ütemében tíz-egynéhány ezer vagy akár több tízezer főt is számlálhatott volna.

Azon a napon, amikor a delegáció Kossuthtal találkozott és tárgyalt, érkezett Pozsonyba Bem tábornok,¹⁷ aki kocsisnak öltözve sikeresen kijutott Bécsből még – ahogy mondták – az osztrákok döntő támadása előtt. Saját szemével győződhetett meg arról, hogy Bécs nem rendelkezett elégséges védelmi erővel, csak a kellő lelki erővel rendelkező egyetemi ifjúságra és munkásokra lehetett számítani, a polgárok vagy közönyösen, vagy ellenségesen viseltettek az ügy iránt.

A küldöttek második tanácskozása Kossuthtal már sokkal nehezebb körülmények között zajlott le, és nemcsak a létszám vonatkozásában, hanem az egész légió megalakítását illetően kétségekkel viseltetett.¹⁸ Majdhogynem azt mondta, hogy nincs rá szüksége. Kossuth hozzáállásának e hirtelen megváltozása megdöbbsentette a küldötteket, akik egy harmadik meghallgatást is kikényszerítettek. Ezen részletesen taglalták, hogy a dolgok ilyenén alakulása nemcsak a delegáltakat és a Magyarországra érkezett lengyel ifjúságot, hanem szinte egész Galíciát kompromittálja, éppen emiatt határozott állásfoglalást kértek. Kossuth eközben a magyar minisztériumra hivatkozva kijelentette, hogy ez ügyben egyedül nem dönthet, s azt tanácsolta a delegációnak, hogy térjen vissza Pestre, ahová rövidesen maga is megérkezik és a légió megalakításának tervét a minisztérium elé terjeszti.

Mielőtt a delegáltak elhagyták volna Pozsonyt, találkoztak Bemmellel, hogy a lengyel légió ügyében megállapodjanak vele, de a tábornok tüntető közönnyel fogadta őket, kijelentette, hogy nem áll szándékában a légió szervezésének ügyébe ártani magát.

Miközben a küldöttek Pozsonyban tartózkodtak megérkeztek Galíciából a jelzett menetszlopok: 150 válogatott, a nemzeti gárdában jól kiképzett, fegyverrel bántató fiatal – Matczyński százados¹⁹ vezetésével. Így már több mint 200 lengyel

¹⁷ Bem 1848. november 3-án érkezett Kossuthhoz, aki Guyon tanácsadójává nevezte ki.

¹⁸ Utalás a Dzierzkowski és Wysocki vezette küldöttség kudarcára, amelyhez valóban hozzájárult az is, hogy Bem felhívta Kossuth figyelmét: egy önálló hadsereg jelenléte a magyar hadszíntéren kiválthatja I. Miklós cárra beavatkozását.

¹⁹ Lásd Fredro: 5. lábjegyzet.

várta a légió megalakulását, naponta gyarapodva az érkezők kisebb-nagyobb csoportjával. Mindnyájukat ugyanabban a kaszárnyában helyezték el, s noha még nem született döntés a légió megalakításáról, a fegyvert, ágyneműt és a különféle felszerelési tárgyakat kiosztották és a kiképzés is elkezdődött.

Kossuth és vele együtt Bem tábornok Pestre érkezett. A küldöttek azonnal találkoztak Kossuthal, hogy tájékoztassák a menetoszlopok megérkezéséről és megsürgessék a minisztérium döntését. Kossuth ezúttal is közönyt és kedvetlenséget mutatott az ügy iránt, kijelentve, hogy nem mehet elébe a miniszteri döntésnek, s meg kell várni a minisztérium légió ügyében hozott határozatát.

Bem tábornok megtudván, hogy Łacki és én Pesten vagyunk, elküldte értünk S.... urat – személyes találkozásra kérve bennünket. Megtudtuk, miről van szó: Bem mint magyar tábornok a magyar seregben akart bennünket elhelyezni. A mi rendületlen elhatározásunk azonban az volt, hogy sehol másutt, mint a lengyel légióban, nem szolgálunk. Nem akartunk rossz példát mutatni a fiataloknak arra ösztökélve őket, hogy egy idegen hadseregben szétszóródjanak. Ezért nem mentünk el és nem találkoztunk a tábornokkal.

Teltek-múltak a napok, s a lengyel légió ügye nem került a minisztérium döntéshozói elé. A küldöttek és a magyarokkal kapcsolatban álló más lengyelek igyekeztek előbbre vinni a légió ügyét, de mindenütt akadályokba ütköztek. Bizonyos forrásokból csak megtudták, hogy Bem tábornok ellenezte a légió megalakítását, azt tartva, hogy a lengyelek hasznosabbak lehetnek, ha kisebb csoportonként lengyel egyenruhában elvegyülnek a magyar hadseregben, amelynek katonáit a magyar ügyet támogató lengyelek látványa lelkesítheti. Ez a gondolat tetszett a magyaroknak: nem csorbította sem önimádatukat, sem büszkeségüket. Leginkább Kossuth támogatta – húzva-halogatva ezzel azt is, hogy a kérdés a minisztérium elé kerüljön. Emellett Bem még azt is jelezte Kossuthnak, hogy nem tartja törvényesen meghatalmazottnak a delegációt, amelynek tagjait nem ismeri, s érzése szerint a demagógok pártjából valók. A jelzett személyek iránti ellenszenvének és sértett önimádatának forrása az lehetett, hogy a légió megalakításának ötlete nem tőle származott. A delegáció személyi összetételét illetően a tábornok véleménye igazságtalan volt, s minden alapot nélkülözött. A delegáció törvényes volt, s írásbeli teljhatalmú felhatalmazása a leMBERGI Központi Nemzeti Tanácstól származott, amely akkoriban, 1848-ban az egyetlen törvényes hatalom volt Galíciában. Az, hogy a delegáció tagjait ismerte-e Bem vagy sem, a legkevésbé sem bizonyította annak törvénytelségét. Lehet, hogy a vele szemben álló párt tagjaiként ismerte őket. Amikor a küldöttek meggyőződtek arról, hogy Bem tábornok az akadály, 1831-ben szerzett és a magyarokat befolyásoló hírnevével ő áll útjába a légió szervezésének, összehívták a Pestre érkezett len-

gyeleket, hogy a közülük választott küldöttség közölje Bem tábornokkal, hogy a magyar ügyet egyetlen lengyel sem kívánja másként szolgálni, mint a lengyel légió tagjaként és ezért megkéri őt, hogy hagyjon fel a törvényesen felhatalmazott lengyel delegáció működésének megbénításával, s egyúttal kéri; nyújtson segítséget a légió felállításáról a minisztériummal folytatott tárgyalások sikeréhez. Az alábbi személyek alkották a delegációt: Drohojowski polgártárs, a Szan-deci Nemzeti Tanács által Magyarországra küldött ifjúság vezetője, (a három emigráns) Łacki, Czernik, Grabowiecki, valamint Matczyński, Rzepecki²⁰ és az idősebb Kołodziejski.²¹ Emellett mások is csatlakoztak a követséghez. Bem tábornok elcsodálkozott a váratlan csoportos látogatáson, de tüntető udvariassággal fogadta a küldötteket. Amikor pedig megtudta, hogy mi járatban vannak és mit kérnek, megdicsérte a légió alakításának szándékát, de tagadta, hogy azt bármilyen módon is akadályozná. Végül kijelentette, sajnálja, hogy mint magyar tábornok nem csatlakozhat hozzá, de ünnepélyesen megígérte: segíteni fogja tervünk megvalósítását. Rzepecki és mások néhányan figyelmeztették Bem tábornokot, hogy a lengyel légió megszervezésének akadályozásával a történelem és az egész lengyel nemzet ítéletének haragját magára vonja.

A Bem tábornok által tett ünnepélyes ígéret ellenére, márminthogy nem fogja gátolni a légió megalakítását, az elkövetkező események másról árulkodtak. Még a legméltatlanabb intrikáktól se tartotta magát távol: ügynökei szép szóval és pénzzel igyekeztek számára a fiatalokat megnyerni. A küldöttekkel folytatott beszélgetés másnapján hat fiatalember jelentkezett nála a kaszárnyából, akiket abban a hotelben szállásolt el, ahol ő is lakott, megélhetési költségeiket is maga biztosítva. A hat fiatalember között ott volt a Kołodziejskiek (akikből kettő tartózkodott Pesten) közeli unokatestvére is. Az ifjabb Kołodziejski²² felháborította elámitott unokafivére eljárása, aki társait faképnél hagyva csatlakozott a lengyel légió ellenségéhez. Elhatározta, bosszút áll, s e szándékát még bátyjának sem árulta el. Rajongóan lelkes, eltökélt ifjú volt. Bem tábornok szállodájába sietett és bejelentette; azért jött, hogy csatlakozzék az általa képviselt párthoz. A beszélgetés folyamán kellő pillanatban előrántotta zsebpisztolyát és a tábornokra sütötte,

²⁰ Rzepecki, Józef (1813–1849): 1843-ban őrmesterként szerelt le a 3. ulánusezredből, majd telepedett le Magyarországon. Mivel részt vett az 1846-os galíciai felkelésben, bebörtönözték. 1848 márciusában amnesztiával szabadul. Novemberben belépett Wysocki zászlóaljába, amelyben főhadnagyként számvevő tiszt lett. Decemberben Aradon átlépett a Poniński által szervezett ulánusezredbe. Március 5-én a szolnoki ütközetben hősi halált halt.

²¹ Az 1824-ben született Wincenty Kołodziejski volt az idősebb, aki apjával és Józef nevű bátyjával részt vett az 1846-os galíciai felkelés előkészítésében.

²² Kołodziejski Ksawery Franciszek. Lásd Miłkowski: 33. lábjegyzet.

akit megsebesített az arcán. A pisztolydörrenésre azok hatan, akik a szállóban nyertek elhelyezést, berontottak, Kołodziejskire vetették magukat, véresre verték és a földre teperték. Végül hívták a rendőrséget, amely letartóztatta és megkötözve elvezette Kołodziejskit a börtönbe. Az ügy rendes bíróság elő került, amely egy év börtönre ítélte Kołodziejskit.

Az egész városban híre ment annak, hogy a lengyelek meg akarták ölni Bemét. A magyarok ennek visszhangjaként valamennyi lengyel ellen haragra gerjedtek, annál is inkább, mert Bemben látták leendő megmentőjüket. Szerencsére a seb nem bizonyult súlyosnak, a golyó csak horzsolta a pofacsontot. A tábornok néhány napon belül felépült. Ami a lengyelekről alkotott magyar közvélekedést illeti, az azonnal megváltozott, mihelyt kiderült a merénylet előzménye.

Bem az újságok révén nem csupán a delegációt, hanem a Pesten található összes lengyelt gátlátalanul megrágalmazta. Vádjai és rágalmai egyaránt az újságok hasábjain nyertek bizonyítást és részesültek elutasításban. Még azt is felemlítették, hogy nem először érte Bemet hasonló körülmények között inzultus. Franciaországban Bourges-ban is rálóttek,²³ mert ösztönzésére az emigráció önfelszámoló módon távozni akart. Nem mondhatni, hogy erre a merénylet valamiféle lengyel delegáció ösztönözhetett, mert ilyen a városban nem tartózkodott. Az újsághasábjakon vívott szócsatában²⁴ Bem tábornok mindig a delegáltak becsületét és jóhiszeműségét vette tűz alá, akik védekezésük során minden rágalmat elhárítottak, és kimutatták, megvilágították a nyilvánvaló hazugságokat. A polémia leleplezte, hogy Bem miként viszonyul a helyzetünkhöz. A magyarok értékelve a delegáltak és általában a Pesten tartózkodó lengyelek viselkedésében megnyilvánuló önmérsékletet és méltóságot, Bemét tartották hibásnak. Senki nem kérdőjelezte meg a tábornok katonai tehetségét, de kiderült, hogy teljes egészében magának tartotta fenn a cselekvés jogát, s ezt illetően olyan ellenállásra talált, amelyet nem tudott letörni.

Bemet, néhány nappal azután, hogy felgyógyult, kinevezték az Erdélyben működő magyar hadtest főparancsnokának.²⁵ Elutazott oda. A légió megalakításáról Kossuthtal és a minisztériummal folyó tárgyalások Bem tábornok megsebesítése miatt néhány nappal elhúzódtak.

²³ 1833 júliusában Hipolit Platon Pasierba nevű tiszt sikertelen merényletet követett el Bem ellen.

²⁴ A Bem ellen Pesten elkövetett merénylet után alakult ki sajtópolémia a tábornok és a lengyel légionisták között a *Közlöny* hasábjain.

²⁵ Bemét 1848. november 22-én nevezték ki honvédtábornokká és december 1-jétől az erdélyi hadtest főparancsnokává.

Végre a minisztérium engedélyt adott a légio megalakítására, amelynek alapjául a korábbi, általunk nem ismert delegációval megkötött szerződés szolgált. E dokumentum értelmében a légio ereje 1200 főre, 4 ágyúra és két lovasszázadra korlátozódott. A magyarok azért nem hagyták jóvá nagyobb légio felállítását, mert nem bíztak a szláv származású lengyelekben, azt híván, hogy áldozatvállalásunkat a szláv érdekközösség motiválja, s nemegyszer a szemünkre vetették, hogy részt vettünk a prágai kongresszuson.²⁶ A küldöttek szem előtt tartva azt, hogy Magyarországon több száz galíciai menekült tartózkodik, akik politikailag kompromittálva nem térhetnek haza, és bármilyen formájú lengyel légio híján a szükségtől és a nyomorúságtól hajtva kénytelenek lesznek – a lengyel nemzetiség és a lengyel név jó hírnevének csorbításával – magyar szolgálatba állni. Úgy döntöttek hát, hogy e kis létszámú lengyel légio megalakításába is belemenek, attól a helyes megfontolástól vezéreltetve, hogy, ha a magyarok meggyőződnek a lengyelek tiszta szándékáról, önzetlen áldozatvállalásáról, hasznáról és arról a rokonszenvről, amellyel a lengyel légio pusztá hírneve módosíthatja a szlávság magatartását, akkor bizonyára nem tagadják meg az légio engedélyezését és nem lesznek ellene a ma csak 1200 főig fejleszthető létszám növelésének. A küldöttek a szerződés elfogadásakor kikötötték, hogy a lengyel légio által használt fegyver a légionisták személyes tulajdonát képezi, amellyel joguk lesz saját hazájuk szabadságharcát megvívni. Miután a szerződő felek hivatalosan aláírták a magyarok által felállítani engedélyezett lengyel légio dokumentumát, a delegáció feloszlott.

A minisztérium megengedte, hogy a lengyelek a saját soraikból válasszanak maguknak parancsnokot. A választás Józef Wysockira esett, akit őrnaggyá neveztek ki. A szervezés meggyorsítása céljából egy másik kaszárnyát, a Duna túlsó partján, Budán fekvő „Két nyulat”²⁷ jelöltek ki a légiónak, ahová nyomban átköltözött.

A leMBERGI fiatalságnak, különösen Matczyński kapitánynak nem tetszett a szukmány. Rábeszélte Wysockit, hogy cseréljék azt ki rövid lengyel kabátra, amelynek gallérpaszománya fehér, kézelőpaszománya málnavörös színű, a krakkói csapkát pedig váltsák föl simléderes, felül pipacspiros konföderetkára, a nadrág és a köpeny pedig készüljön szürke posztóból. A tüzérek viseljenek piros zsinórzatú sötétkék lengyel kabátot, fekete gallér- és kézelőpaszománnyal, a kék konföderatka felső posztórésze pedig pipacspiros legyen. A tiszti rangot a váll-lapon csíkok

²⁶ Az 1848 júniusi prágai szláv kongresszuson valóban részt vettek lengyelek, de többségük kiállt a magyarok mellett.

²⁷ A Fő utca 68 alatti épületet voltaképpen „Három nyúl kaszárnyának” hívták.

jelölték, akárcsak a magyar és az osztrák hadseregben, s ezt a karon csíkokkal tették teljessé. A minisztérium a Wysocki őrnagy által beterjesztett tiszti rangok mindegyikét megerősítette és hivatalos lapjában közhírré tette.

A zászlóalj (a leendő légió) parancsnoka Józef Wysodki őrnagy, táborkari segéd tisztje (az osztrák hadseregből kilépett, galíciai) Władysław Poniński főhadnagy, a ruházati tiszt és szállásmester – (a korábban szintén az osztrák hadseregben szolgáló) Rzepecki főhadnagy – számvevő tiszt századosi rangban a delegációval érkező, de Magyarországon lakó N. N.²⁸ Az első század századosa – (a lembergi nemzeti gárdában szolgáló) Matczyński, főhadnagya (a régi emigráns) Jagmin²⁹, a második század századosa (a lengyel hadsereg egykori tisztje, az emigráns) Czernik. A többiek nevére nem emlékszem, vagy emigránsok, vagy az osztrák hadseregből kilépett galíciaiak voltak.

A légió megalakulásának hírére aztán egyre-másra érkeztek Galiciából a kiszolgált katonák és a fiatalok. A régi katonák közé számított: Piotrowski (ezredes), Tchorznicki (a Varsói Hercegség lovassági századosa), Idzikowski³⁰ (a belga hadseregben szolgált, s Krakkóból érkezett), Woroniecki (galíciai herceg, Woroniecki őrnagy unoka nagybátyja), Rembowski (1846-os) emigráns.³¹ Számukra nem volt rangjuknak megfelelő beosztás a maroknyi légióban. Mindegyikük önálló csapatparancsnokságra tartott igényt, így kívül állt a szerveződő légión.

Tchorznicki, miután összekülönbözött Wysocki őrnaggyal, felhatalmazást kapott a fehércsákós ulánusszázad megalakítására. Önkéntes szép számmal akadt a fiatalok körében, még a szerveződés alatt álló gyalogoszászlóalj és tüzérség tagjai is beálltak lovasnak. Az átállást nem tiltották, s ez a későbbiek során zavart okozott és számos visszaélés forrása lett. A lovasság szervezési központjául Eperjest jelölték ki, amely közel feküdt Galiciához, ahonnan emberekre és lovakra egyaránt számítottak. Addig is Pesten kaptak egyenruhát és gyakorolták a lándzsavívást.

²⁸ Prokopowicz, Wilhelm (1820–?): 1848. december 16-án Aradon nevezték ki Wysocki őrnagy számvevő-tisztjéül. 1836-tól kezdve kisebb megszakításokkal valóban Magyarországon lakott.

²⁹ Lásd Miłkowski: 48. lábjegyzet.

³⁰ Lásd Miłkowski: 45. lábjegyzet.

³¹ Rembowski, Henryk Ludwik (1815–?): 1848. december 1-jén Teleki László ajánlólevelével jött Magyarországra. Őrnagyi rangban kinevezik az általa hozott vadászcsapat parancsnokává. Intrikáival eléri, hogy az ígéreteivel magához csábított légionistákkal felduzzasztott csapata Munkácsra vonuljon dandárra fejlesztés céljából. 1849 februárjában saját emberei kezdeményezik leváltását és hadbíróság előállítását. Perczel tábornok támogatásának köszönhetően 1849 nyarán ismét felelős beosztásba kerül Munkácson alezredesi rangban.

Engem Łackival még nem tagoltak be a légióba, mivel még nem tudtunk a magyaroknál ágyúkat kijárni, akiknek maguknak is több üteget kellett felszerelniük szerveződő hadseregük számára. Ettől függetlenül – amolyan műkedvelőként nekiálltunk a huszonhat önkéntes tűzér kiképzésének. Novemberben a Wysocki zászlóalj törzsét képező két, egyenként 130 embert számláló százada állt teljesen felszerelve készen.³² A hadügyminiszter és Kossuth sürgették, hogy vonuljanak rendeltetési helyükre, az Aradi erődöt ostromló honvédsereghez. Arra számítottak, hogy a piros csapkak és a lengyelek láttán az osztrák ulánusok és a védőség gyalogságában szolgáló galíciai katonák tömegestül fognak dezertálni és átállni. Mielőtt a két század elvonult volna, ünnepélyes keretek között szentelték meg a zászlóalj lobogóját. Az első ilyen jellegű szertartásra ekkor került sor Pesten, éppen ezért a főváros legszebb épülete, a Nemzeti Múzeum lépcsősorán, nagy néptömeg jelenlétében került rá sor. Kossuth nővére, Ruttkay asszony volt a zászlóanya,³³ s komái a legelőkelőbb magyarok soraiból kerültek ki. A két század tisztjeit és rangonként két-két személyt is delegáltak azok közé, akik a szögeket a zászlórúdba beverték. A szertartás befejezése után a századok díszmenetben masíroztak el az összesereglett emberek szakadatlan éljenzései közepette: éljen a lengyel!

Másnap a két századot vasúton Szolnokra küldték, ahonnan aztán Aradra vonultak. Kossuth mindent megígért Wysockinak, amit csak kért, különösen azt, hogy a Pesten megalakult további gyalogságot, lovasságot és tűzérséget azonnal Aradra küldi a légio kiegészítése végett.

Wysocki hibát követett el azzal, hogy nem hozott létre a minisztérium által megerősített szervező bizottságot – mint ahogy ezt többen is javasolták neki –, amely jelentőségénél, befolyásánál fogva megakadályozhatta volna az intrikákat és az alakulóban lévő légio feldarabolását. A régi hadsereg különböző fegyvernemeit képviselő tisztjeiben nem volt hiány Pesten. Wysocki a további szervezést Bulharyn alezredesre bízta, aki az 1831-es forradalom előtt a 2. ulánusezredben szolgált, onnan lépett ki, majd állt be a lengyel–orosz háború idején a lovassághoz. Jó katona volt, de a gyalogsághoz és a tűzérséghez nem értett, nem ismerván e fegyvernemek szükségleteit, róluk szólni a minisztériumban nem mert, ahogy a légio egységet megbontó intrikákat sem tudta megakadályozni.

Mi Łackival csak azt követően léptünk be a légióba, hogy sikerült két, a harcéri alkalmazásra használhatatlan ágyút – egy 6 fontosat és egy 3 fontosat – ki-
könyörögnünk. A miniszter 1848. december 7-én megerősítette tűzérszázadosi

³² A két század együttesen 300 emberből állt.

³³ Lásd Miłkowski: 35. lábjegyzet.

rangunkat, s a hírt az újságokban is közzétette. Tchorznickinek már 100 fiatal-emberből állt a lovassága, s a dzsidákat, kardokat, nyeregszerszámokat előfogatokra rakva további szervezés céljából Eperjesre vonult. Az ulánusok egyenruhája egyelőre csak papírcsákókból állt. Pesten formálódóban volt (a régi emigráns) Żółtowski százados³⁴ vezetésével a 3., és (a szintén emigráns) Englert³⁵ százados vezetésével a 4. század. Megalakításukat az első két századéval egy időben kezdték, de az utóbbiak egyenként csak fél-félszakasznyi emberből álltak. Rembowski Kossuth és a minisztérium felhatalmazta, hogy vadászcsapatot szervezzon, s e célból Miskolcra utazott, s ott a Galíciából Pestre tartó, s a légióba Pesten belépni szándékozó fiatalokat betagolta a Rembowski-vadászoknak hívott saját csapatába. Ezzel aztán teljesen függetlenítette magát a légiótól. Ettől kezdve a Galíciából és a Királyságból (mert onnan is sokan jöttek) érkező fiatalok közül kevesen jutottak el Pestre, így az ott alakuló két század és a tüzérség önkéntesek híján nem vonulhatott a harctérre. Maguk a magyarok is rábeszéltek – rangot ígérve – az úton lévő lengyeleket, hogy álljanak be honvédek.

Jan öcsém³⁶, akiről azt hallottam Galíciában, hogy a Királyságot elhagyva az Osztrák Birodalom területére lépett, megtudván, hogy Magyarországra távoztam, Pestre jött. Amikor Lengyelországot odahagytam, még gyermek volt, s így nem ismertem őt. Kétlem, hogy ő is rám ismert volna. Egy este a kávéházban ültem, amikor valaki odalépett hozzám és e szavakkal köszöntött: hogy vagy bátyám? E szavak a könnyekig meghatottak. Megöleltük egymást, érzelmeink – itt, idegen földön – derékba kapták egymást, hol a bánat, hol az öröm kerekedett felül. Öröm azért, hogy öcsémre találtam, s már nem voltam egyedül, a bánat meg azért, mert belegondoltam abba, hogy sorsa hasonló lesz majd az enyémehez, s ugyanazon fordulatokban, tapasztalatokban lesz része, mint tizennyolc évi hontalanságom során nekem volt. Betegség gyötörte. A lovasságot választotta, s hamarosan annak sorait gyarapította.

³⁴ Żółtowski Hipolit főhadnagyként részt vett az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. Főhadnagyként belép Wysocki zászlóaljába. 1848. december elején századosként a 3. század parancsnoka, amelyet Észak-Magyarországra küldenek. Részt vesz a Kassa környéki és a Felső-Tisza vidékén zajló harcokban. 1849. március közepén százada beolvad az 1. lengyel zászlóaljba, s részt vesz a tavaszi hadjáratban. Az Oszmán Birodalomban őrnaggyá léptetik elő.

³⁵ Lásd Miłkowski: 87. lábjegyzet.

³⁶ Grabowiecki, Jan (1817–?): 1848 novemberében belép a lengyel zászlóaljba, amelynek 5. századába osztják be. Így kerül Győr érintésével végül a felső-tiszai frontra. Február elején átlép a Nyíregyházán szerveződő 2. dzsidásezredbe. Végül az 1. dzsidásezredben lesz hadnagy.

Tchorznicki őrnagy alig érkezett meg egységével Kassára, amikor a magyarok megtudták, hogy Schlik osztrák tábornok egy hatezer fős hadsereg élén Galícia felől betört Magyarországra. A hír félelemmel töltötte el a magyarokat. A kassai nemzetőrség átadta fegyvereit az odaérkező ulánusoknak, akiket szekereken Eperjesre küldtek, hogy útját állják az ellenségnek. Lovat nem kaptak, de puskához jutottak, így de facto gyalogosok lettek, de megtartva ulánus papírcsákójukat gyalogos ulánusoknak hívták őket.

A magyarok még nem rendelkeztek akkora haderővel, hogy a minden irányból rájuk törő ellenséggel szembe tudjanak szállni. Schlik tábornok hadműveletére akkor került sor, amikor Windisch-Grätz megindult a Pozsony térségében összevont magyar hadsereg ellen, amelynek Görgey tábornok volt a parancsnoka. Erdélyben Puchner osztrák tábornok viaskodott a Bem tábornok által szervezett és vezetett magyar hadtesttel. A Bánságban Jelačić osztrák ezredes nyugtalanította rácaival és horvátjaival a Damjanich tábornok vezette magyar hadat. Vagyis a magyarok támadások keresztüzébe kerültek. Ráadásul ostromgyűrűbe kellett venniük az osztrák kézen lévő erődítményeket: Aradot és Temesvárt. Egyedül a Duna-menti Komárom erődítménye volt magyar kézen, amelynek Guyon tábornok³⁷ volt a parancsnoka. Elegendő szervezett katonai erő híján bevették Schlik ellen a pikákkal és vadászpuskákkal felfegyverzett nemzetőri zászlóaljakat, az újjászervezett kisebb régi huszárosztagekat és a szerveződő tüzérség tízegynéhány ágyúját is. Az így összegyűlt, összesen vagy 30 ezer főt számláló csapatokat Pulszky főispán³⁸ alá rendelték, aki jó hazafi volt, de semmilyen katonai tapasztalatokkal nem rendelkezett. Ennek ellenére úgy vélték, hogy a 30 ezer fős magyar tömeg elsöpri Schlik 6 ezer emberből álló kis osztrák hadtestét, amelyik bátran nyomult előre anélkül, hogy a legcsekélyebb ellenállásba ütközött volna. A magyarok visszavonultak Eperjes alól és a kassai hegyek lábánál foglalva állást várták Schliket. Elég volt a közeledő osztrákok tízegynéhány ágyú- és röppentyűlövedéke, hogy a magyarok tömegeit zavarba hozza és megfutamítsa. A menekülő magyarok nem gondoltak többé a védekezésre, ki-ki a saját bőrét menteni igyekezvén Kassa városát elhagyva szétszéledt és hazament. Tchorznicki alig száz embert számláló, hátvédet alkotó lengyel egysége látva,

³⁷ Guyon Richárd, tábornokká történt kinevezésének napjától, 1849. március 18-tól május 28-ig volt parancsnoka Komáromnak, ahová április 20-án tudott bejutni.

³⁸ Pulszky Sándor nem volt főispán. Mint katonaviselt ember 1848 júliusától nemzetőri őrnagy volt Sáros megyében. December 1-étől ezredes és egyben az Észak-Magyarországon szervezett, főként nemzetőri zászlóaljakból álló hadtest parancsnoka, amelynek létszáma 12.000 fő körül mozgott. A december 11-i kassai vereség után leváltják. Helyét Mészáros Lázár tábornok, hadügyminiszter foglalja el.

hogya a magyarok még ágyúparkjukat is hátrahagyták, csapdát állított az üldöző s valizséroknak, s puska lövésnyire engedve, sortüzekkel fogadta őket.³⁹ Több tisztet és közlegényt leterítették, míg a többiek rendetlen futásban iszkoltak vissza Kassára. A magyar hivatalos újságok elismerő szavakkal méltatták a lengyel egységet, amely a magyar hadtestet fedezte, és Schliket Kassánál feltartóztatta.

Ez után a vereség után, amely egész Magyarországot megrázta, igyekeztek újjászervezni a szétszóródott magyar hadtesteket, s mielőbb megszervezni legalább még egy lengyel századot. Az összes lengyelt betagolták a 3. századba, s az alig 100 főt számláló egységet azonnal szekereken Miskolcra küldték.⁴⁰ Az átszervezett hadtest fölötti parancsnokságot maga a hadügyminiszter, Mészáros tábornok vette át.

Miután Wysocki őrnagy két századával megérkezett Aradra, látta, hogy a magyarok nem rendelkeznek kellő erővel és ágyúval ahhoz, hogy szabályos ostrom alá vegyék az erődöt. Emiatt egy olyan tervvel állt elő, amely fortéllyal vette volna be a várat. Az ostromot irányító magyar tábornoki tiszt elfogadta a tervet és megvalósításához minden előkészületet megtettek. A lengyelek – magától értetődően – az első vonalban vonultak az erődítmény felé, s az éj leple alatt átkeltek a sáncrendszer meredek oldalán. Már-már a fedett úton voltak és éppen a létrákat eresztették le a sáncárokba, hogy a túlsó sáncra másszanak. Eképpen kevés hiányzott ahhoz, hogy az erődrendszeren belül találják magukat. Ekkor a második vonalban vonuló magyarok abban a hitben, hogy már minden megtörtént, örömeikben, vagy talán gyávaságukban kiabálni kezdték: vivát (éljen), s az erőd e kiáltással fellármázott helyőrsége a sáncokon termett és vad tüzeléssel fogadta a rohamozókat. A terv lelepleződött és a kézfegyverek tüze visszavonulásra kényszerítette a mieinket. Néhányan elesetek közülünk, ketten leestek a gyalogbőrükről, akiket a sáncárokba leereszkedő osztrákok fogságba ejtettek.⁴¹

Ettől az akciótól kezdve az osztrákok elővigyázatossága megsokszorozódott, így hasonló furfangos kísérletre már nem kerülhetett sor; a vár lövetésével kellett próbálkozni. Wysocki őrnagy ostromágyúkat és mozsárágyúkat kért Pestről, amelynek fegyvertárában ezekből nem volt hiány, s egyúttal felszólított, hogy egyikünk, akik a légio tűzérésgének szervezésével foglalkoztunk, menjen Aradra. Megállapodtunk, s Łącki volt az, aki elutazott. Egyedül maradtam az egység mel-

³⁹ Lásd részletesen Roman Gąsiorowski: *A bárcai összecsapás 1848 őszén.*

⁴⁰ A Żółtowski-vezette 3. századot már december 5-én Miskolcra küldték.

⁴¹ Wysocki zászlóaljának két százada 1848. december 3-án érkezett Aradra. Miután megtudták, hogy Máriássy alezredes meglepetésszerű éjszakai rohamot tervez, a lengyelek azonnal jelentkeztek, hogy részt vesznek benne. A sikertelen támadásban két légionista – Antoni Kostecki és Alfred Maciejowski – esett el és Aleksander Bogucki került fogságba.

lett, amely a szélrózsa minden irányából érkezőkkel együtt 26 főre szaporodott, mert a korábbi állomány fele beállt Tchorznicki ulánusai közé és elhagyta Pestet.

Aradon szerveződött meg az első, úgynevezett vörös csákós ulánusezred is. A század parancsnoka Władysław Poniński lett, aki Wysocki őrnagynak volt a segédtisztje. Helyét Krobicki foglalta el. Ebbe a századba osztrák hadifoglyokat is besoroztak. Wysocki zászlóalja az odaadással ellátott szolgálat, éberség és bátorság következtében elnyerte mind a magyar katonák, mind Arad lakóinak bizalmát. Amikor a lengyelek látták el az őrszolgálatot, az aradiak azt hangoztatták, hogy nyugodtan alhatnak. A magyar örök mellé három vagy még több lengyelt is állítottak – a poszt fontosságának függvényében –, hogy fenntartsák a rendet és az éberséget. Addig Wysocki zászlóaljában – ugyanúgy, mint a többi egységben – még nem szolgáltak hadifoglyok, csak Galíciából, a Lengyel Királyságból és az emigrációból jött önfeláldozó lengyel ifjak.

Az osztrákok nemegyszer kitörték az erődből és bombázták a várost, különösen akkor, amikor a vár élelmiszerral történő ellátásáról volt szó. Ilyen alkalmakkor időben egyeztettek Temesvárral, ahonnan az élelem és az erősítés érkezett. A magyarok nem rendelkeztek ahhoz kellő erővel, hogy az ilyen vállalkozásokat megakadályozzák.

Miután Wysocki zászlóalja elhagyta Pestet, az egyes csapatok szervezésére és vezetésére egyre-másra jelentkeztek az önjelöltek. Piotrowski ezredesnek⁴² az volt a szándéka, hogy partizáncsapatot szervez, de ehhez nem volt elég önkéntese, ezért az én tüzércsapatomra vetett szemet. Ő maga nem mert tárgyalni katonáimmal, ehhez egy tisztre volt szüksége. Kétszer is hozzám küldte a már kinevezett segédtisztjét, Barańskit,⁴³ aki mint hajdani emigráns néhány éve Pesten lakott, s fodrászként dolgozott. Kerültem azt, hogy Piotrowski ezredessel találkozzam, mert nem tetszett Krobickiék galíciai otthonában, ahol megismertem. Az általa gyakran nyakamra küldött Barański addig gyötört, nem tudván, miről van szó, hogy elmentem. Az ezredes különféle tervekkel állt elő, váltig bizonygatva, hogy a Nyugati és a Keleti Kárpátokban felállított egy-egy partizánoszlop nagy szolgálatot tehetne a magyaroknak. Arra gondolt hát, hogy parancsnoksága alatt az egyik oszlop alapját az én egységem, az Idzikowski parancsnoksága

⁴² Piotrowski, Antoni (1782–1850?): az 1830–31-es lengyel szabadságharcban ezredesi rangot ért el. Kossuth 1848. dec. 22-én (1-jei érvénnyel) honvéd ezredessé nevezte ki, s megbízta, hogy a Kárpátok észak-keleti térségének védelmére állítson fel egy 800 főből álló partizáncsapatot. Mivel a feladatnak nem tudott eleget tenni, átkérte magát Bemhez, aki az erdélyi lengyel légio szervezésével bízta meg. Tevékenységével itt is csalódást okozott. A kielcei orosz hadbíróóság halálra ítélte. Börtönben halt meg.

⁴³ Valójában Baranowski Teofilről lehet szó.

alatti másik oszlop alapját Englert egysége alkotná. Azt bizonygatta, hogy az öreg katonáknak támogatniuk kellene egymást. Ebből következően azt javasolta, hogy egységgel csatlakozzam az ő alakulatához, nem fukarkodva annak ígéretével sem, hogy a Kárpátokban akad számomra ágyú. Javaslataira azt válaszoltam, hogy már a nevemmel elköteleztem magam a légiónok, s mint olyan ember, aki kényes nevének tisztaságára, nem dezertálhatok. Vagyis kerek perec megmondtam, hogy nem kívánok a partizáncsapatába belépni. Elutasító magatartásom megghiúsította Piotrowski ezredes terveit, nem hallottam többé a partizánalakulatról, s még segédtisztjei is, akikből kettő volt, Barański és a Lengyel Királyságból frissen érkezett Wierzbicki,⁴⁴ elhagyták őt. Ő maga végül Erdélybe ment Bem tábornokhoz. Ebben az időben érkezett meg Krakkóból Klossowski, az 1831-es háború lengyel tüzérségének tisztje, aki főhadnagyként lépett be a légióba s tüzérséghez nyert beosztást. Így egységemben ismét két tiszt szolgált.

A fő, vagyis a legerősebb, a több mint húszezer főből magyar hadtest a legkiválóbb katona, Görgey tábornok parancsnoksága alatt állt Pozsonynál, várva az osztrákok hamarosan bekövetkező támadását. Ezek, miután Bécsset lecsillapították, ahol a forradalmat teljesen elfojtották és nem kellett többet félniük attól, hogy Ausztriában bármilyen mozgalom is kitör, erőiket Magyarország ellen fordították. Görgey bizonyára nem érezte magát elég erősnek, hogy ott csatát fogadjon, ezért Magyarország belseje felé húzódott az osztrák hadsereg elől, amelynek Windisch-Grätz tábornagy volt a parancsnoka.

A lengyel önjelölt-szervezők közül ekkor lépett a színre Idzikowski. Amikor Piotrowski terve hamvában holt, Idzikowski elhatározta, hogy belép a magyar hadseregbe. Őrnagyi rangban Görgey tábornok hadtestében nyert beosztást, amely akkor Győrnél állt. Bizonyára nem felejtette el Bem tábornok Kossuthnak átadott arra vonatkozó tervét, hogy a kisebb csoportokban érkező lengyeleket küldje a különféle magyar hadsereghez, hogy így akadályozza meg az egységes lengyel légio felállítását. Alighanem lehetetlen feladatra vállalkozott Idzikowski azzal, hogy meg akarta szerezni Kossuth és a minisztérium arra vonatkozó engedélyét, hogy a Pesten lévő valamennyi egységet az ő parancsnoksága alá helyezve Görgey hadtestéhez küldjék, lévén benne biztos, hogy a magyar főparancsnok jó szívvel és kegyesen fogadja majd a fiatal lengyel önkénteseket.

⁴⁴ Wierzbicki, Tomasz (1826?–1892?): 1848. decembert 6-án érkezett Magyarországra. 1849 februárjában vagy márciusában hadnaggyá nevezték ki a szegedi hadosztály szabadkai dandárjának tábornokához. (Lehetséges, hogy előtte rövid ideig Piotrowski segédtisztje volt.) A nyári hadjáratban Dembiński tábornok segédtisztje századosi rangban.

Pesten szervezés alatt állt a 26 fős tüzérség Grabowiecki százados és Klossowski főhadnagy parancsnoksága alatt, a 25 főből álló 4. század Englert százados, Pigłowski főhadnagy⁴⁵ és N. N. hadnagy parancsnoksága alatt.

Az Idzikowski által kijárt parancsot Bułharyn alezredes az éj folyamán írásban közölte velünk, egységparancsnokokkal. Vétele után Englerttel együtt azonnal Bułharyn alezredeshez mentünk és előadtuk neki; ha a szervezés kezdeti szakaszában lévő egységeket elküldjük, a lengyel légió sohasem lesz teljes létszámban kiállítható. Pedig Bułharyn alezredesnek – mint szervezőnek – a teljes létszám elérésére kell törekednie, mert a fiatalok kiképzetlenek, a tüzérek még ágyúgolyót sem láttak. A huszonhat tüzér és az ugyanannyi gyalogos aligha erősítheti a magyar hadtestet, épp ellenkezőleg, lejárhatja a lengyel katonát: s hogy egy ily kis egység legfeljebb csak elpusztulhat, kitüntetni nem tüntetheti ki magát.

Bułharyn alezredes igazat adott nekünk, de azt felelte, hogy a kiadott parancs nem vonható vissza, s szavunkat vette, hogy mi se törekszünk rá, mert-hogy e parancs teljesítésétől függ az ő, Bułharyn és a légió becsülete. Idzikowskihoz – a magyar hadsereg őrnagyához – küldött bennünket, aki azt bizonygatta, hogy ő semmiről sem tehet, ilyen parancsot kapott, s ő mint magyar őrnagy ezt nem kérdőjelezheti meg. A parancs hirtelen jött, s nem lehetett reklamálással a felsőbbiségekhez fordulni. Az elvonulásra vonatkozó éjszaka kapott parancsot másnap reggel végre kell hajtani.

Éjfél után egy másik parancsot kaptam, amelyet Klossowski főhadnagy kézbesített nekem. E parancs szerint nekem további szervezés céljából Pesten kellett maradnom, míg Klossowski főhadnagynak csatlakoznia kellett a távozó egységhez.

Reggel a két, alig 50 főből álló egység négy tiszt vezetésével gőzhajóra szállt és Idzikowski parancsnoksága alatt Görgey győri táborába távozott. E két egység távozása után érkezett meg Wieruski,⁴⁶ egy régi emigráns katona néhány galíciai fiatalemberrel. Magyarországon egyetlen korábban szervezett lengyel egységgel sem találkoztak, ezért jöttek Pestre. Wieruski belekezdett az 5. század szervezésébe – ez a sorrendiséget követte, jöllehet a harmadik és a negyedik század még

⁴⁵ Pigłowski Antoni 1848. dec. 5-től hadnagy a 4. században, majd december végétől főhadnagy ugyanitt. 1849. márc. 16-tól százados a Nánáson szerveződő 2. lengyel zászlóaljnál. Május közepétől a zászlóalj 5. és 6. századával a Dembiński parancsnoksága alatt álló északi hadsereghez csatlakozik.

⁴⁶ Wieruski, Antoni (1804–1869): az 1830–31-es lengyel szabadságharcban a 7. sorgyalogezred hadnagya. 1848 decembder végén kinevezik a Wysocki zászlóalj 5. századának parancsnokává. 1849 márciusától a Nánáson szervezett 2. lengyel zászlóalj parancsnoka. Júliusban őrnaggyá léptették elő.

nem volt teljes létszámú. Az 5. század magvát a kórházból gyógyultán távozott, hozzá beosztott húsz ember alkotta.

Windisch-Grätz nyomására Görgey tábornok elhagyta Győrt, Pest felé közeledve kerülte a csatát, csak kisebb összecsapásokkal tette harcedzetté a katonáit, ahogy akkor magyarázták.

A hadügyminiszter utasította Bulharynt, hogy a még Pesten található lengyeleket gyűjtse össze és induljon velük Miskolcra. A magyarok nem akarták Pestet védeni, s amit csak lehetett, áttelepítettek a Tiszán túl, Debrecenbe. A lengyel csapattal Bulharyn 1848. december 31-én hagyta el Pestet, s előfogatokon Miskolcra ment.

*Az 1848 végén szétszórta létező lengyel egységek állománya*⁴⁷

Az Aradon Wysocki őrnagy parancsnoksága alatt álló

1. és 2. gyalogoszázad és az ulánussvadron 260 ember

A Kassánál Tchorznciki őrnagy alatt gyalogosan

szolgáló ulánuscsapat 100 ember

Miskolcon Żółtowski százados 3. százada

100 ember

Wieruski százados 5. százada

30 ember

Rembowski őrnagy két vadászszázada

(függetlenül a lengyel légiótól) 150 ember

Görgey hadtesténél Englert százados 4. százada

29 ember

Klossowski főhadnagy tüzércsapata

26 ember

Összesen:

695 ember

Ezek az egységek együttesen egy meglehetősen erős zászlóalj, egy ulánusszázadot és négy ágyút alkottak volna: feldarabolva, szétszórva – semmit sem jelentettek.

Schlik tábornok befészkelte magát Kassára, sáncállásokat épített a tüzérségnek, emiatt terjedt el az, hogy beásta magát. Mészáros tábornok tízegynéhány ezer főből álló nemzetőri sereget és honvédcsapatot vont össze, és állást foglalt Mis-

⁴⁷ A 1848. december 22-én Miskolcon kelt kimutatás szerint, amelyhez névsorokat is mellékeltek, Żółtowski 3. százada 142 emberből, Rembowski vadászcsapata 129 emberből, Tchorznicki dzsídascsapata 114 emberből állt. Ugyanakkor Wysocki saját adata szerint 1849 elején a parancsnoksága alá tartozó lengyel zászlóalj 300, az ulánusszázad 100 főből állt. A feldunai hadtest december 29-én Bicskén kelt hadrendjében Weissl őrnagy dandárjában is számon tartottak egy 110 főt számláló lengyel légiót. Ez utóbbiból levonható Englert 4. százada és Klossowski főhadnagy tüzércsapata, de így is maradt Görgei hadtestében egy csonka lengyel század, amelyet a későbbi hadrendben is feltüntettek.

kolcon Schlik ellen. Ahogy Windisch-Grätz Pest felé közeledett, Schlik is kimozdult Kassáról, mire Mészáros ellene vonult és Szikszónál megütközött vele.⁴⁸ Ebben a csatában a magyarok hosszabban állták az osztrákok ágyútűzét, de nem mertek támadni, mozdulatlanok maradtak, s végül megtépázva az osztrák ágyútűztől, amelyre csak ritkán feleltek, s megrohamozva a könnyűlovasoktól, Mészáros altábornagy minden erőfeszítése és lelkesítése ellenére megfutottak a csatatérről.

Żółtowski 3. százada itt ismét fedezte a rendetlenül visszavonuló magyar hadtestet. A harci események során Żółtowski 100 emberével szuronyt szegezve megakarta rohamozni az osztrák ágyúkat, de szeretne volna maga mögött tudni Rembowski vadászcsapatának támogatását. Meg is állapodott vele. Amikor helyzetét kihasználva ágyúlövésnyire megközelítette a lövegeket, meg akart bizonyosodni a támogató csapat jelenlétéről, de sehol se látta a vadászokat. Így előzetes tervét nem tudta megvalósítani, mert minden különösebb haszon nélkül odavesztett volna a század. Az ágyútűzben visszavonulva egyetlen emberét se veszítette el. Rembowski – beosztottainak vallomása szerint – egyetlen parancsot se adott ki a keze alatt lévő két századának, s ő maga megbújt egy szalmakazal mögött.

A magyarok harccredben való megjelenése és az, hogy egy ideig állták az ágyútűzét, arra intette Schliket, hogy további előrenyomulása már veszélyes lehet, ezért egy időre visszahúzódott Kassára. A magyarok, akik már nem szóródtak szét, megszállták Szikszót, míg Żółtowski és Rembowski lengyel egységei visszavonultak Miskolcra. Tchornicki, aki más irányból érkezve kapcsolódott be ebbe a hadműveletbe, Tállyára vonult vissza. A lengyeleknek az az egysége, amely december 31-én hagyta el Pestet, vagyis Wieruski 5. százada és Bułharyn törzskara, már az összecsapás után érkezett meg Miskolcra. Bułharyn alezredes arra kapott a minisztériumtól parancsot, hogy a Miskolcon és környékén tartózkodó lengyel egységeket vonja össze és vegye át fölöttük a parancsnokságot. Rembowski nem akarta magát alávetni ennek a parancsoknak és ármányaival, rábeszélő képességével megzavarta a fiatalokat; azt ígérte, hogy húsvétkor már Varsóban lesznek, miközben egyetlen csepp lengyel vér se terheli majd a lelkét. Más, ehhez hasonló számárságokkal elérte, hogy Żółtowski 3. századának közel a fele csatlakozott hozzá. Bułharyn, akinek a keze meg volt kötve, Mészáros tábornokhoz fordult, aki szintén Miskolcon rendezte be főhadiszállását. Ez megparancsolta, hogy vala-

⁴⁸ 1848. december 28-án Szikszónál Mészáros tábornok rövid ágyúpárbaj után visszavonult Miskolcra, Schlik pedig visszahúzódott Kassára. Grabowiecki az 1849. január 4-én Kassánál vívott ütközetre utal, ahol a Mészáros vezett felső-tiszai hadtest súlyos vereséget szenvedett, s a visszavonulás során a lengyel légio 3. százada kitüntette magát helytállásával.

mennyi lengyel egység sorakozzon fel, s arcvonaluk előtt felolvasta a miniszter arra intő parancsát, hogy azt, aki e parancsnak nem tesz eleget, szigorúan felelősségre vonják. Ehhez ő maga azt is hozzáfűzte, hogy holnap reggel a Bulharyn alezredes parancsnoksága alatt álló egységek Szikszóra vonulnak.

Rembowski fűtyült a parancsra, meghagyta a századainak, hogy a fegyvert hagyják a szállásaikon, ő maga pedig a szállásmesterrel együtt aznap Debrecenbe utazott, hogy magával Kossuthal találkozzék.⁴⁹ A 3. és 5. század alkalmazkodott Mészáros parancsához, de e kettő személyi állománya együtt is alig haladta meg a 80 főt. Rembowski századai maradtak. Kijárta magának azt a rendelkezést, hogy egysége önálló maradjon, s nem tartozván a légióhoz, rá ne vonatkozzék semmiféle parancs.

Miután Bulharynnal megérkeztünk Szikszóra, alig pihentünk pár órát, amikor a dobos gyülekezőt vert és a magyarokkal együtt egész éjszaka masíroztunk a Tisza felé. Másnap éjszaka Tállyán álltunk, ahol a magyar hadtest Klapka ezredes parancsnoksága alá került.⁵⁰ Tállyán hagytuk gyalogos ulánusainkat Tchorznicki alezredessel az élén.

Klapka három hadosztállyá tagolt hadteste nem számlált négy-ötezer embernél többet. Az első hadosztálynak Bulharyn alezredes, a másodiknak Schultz,⁵¹ a harmadiknak Máriássy volt a parancsnoka. Tchorznicki dandárját valamenynyilengyelleggel együtt Bulharyn hadosztályába osztották be. 4 ágyú, 2 hatfontos, és két háromfontos került a parancsnokságom alá a hozzájuk tartozó magyar tisztekkel és tüzérekkel együtt.

Amikor Görgey Pest közelébe ért, Englert százados és Klossowski főhadnagy, annak a két egységnek a parancsnokai, amelyek Idzikowski vezetésével elhagyták Pestet, de Görgey hadtestében nem nyertek alkalmazást, nyomtatékosan kérték hadosztályuk tábornokától, hogy engedélyezze csatlakozásukat a Miskolcon tartózkodni vélt lengyel egységekhez. Miután az engedélyt megkapták, Idzikowski tudta nélkül elhagyták a hadtestet és Miskolcra mentek. Csak menet közben tudták meg, hogy Klapka hadteste Tállyán tartózkodik, így oda folytatták útjukat. Idzikowski, miután felfedezte, hogy a hadtestnél egyetlen lengyel egység sincs, a távozók nyomába eredt s menet közben csatlakozott hozzájuk. Ez azt bizonyítja,

⁴⁹ Rembowski őrnagy a felső-tiszai hadtest új parancsnokánál, Klapka ezredesnél járta ki az önállóságot, s azt, hogy Munkácsra vonuljon lengyel dandárt szervezni

⁵⁰ Klapka 1849. január 13-án Tokajban vette át Mészáros minisztertől a parancsnokságot. Újjászervezett hadteste 6110 embert és 27 löveget számlált.

⁵¹ Bátori-Sulc Bódog (Schulz Félix) (1804–1885): 1848. dec. 1-jétől őrnagy a 17. zászlóalj parancsnoka. 1849 januárjától dandárnok. A váci csatában játszott szerepéért alezredessé, az augusztus 3-i sikeres komáromi kitöréséért ezredessé léptetik elő.

hogy a magyar őrnagy nem kapott olyan beosztást Görgei tábornoktól, mint amilyet remélt, ezért a magyar mundér helyébe lengyel egyenruhát öltött, s ezzel a lengyel légió őrnagya lett. Az idősebb tisztek ilyesfajta visszaélése a légió fiatalabb tisztjei számára követendő például szolgált. Rembowski, miután kijárta Kosuthnál azt a parancsot, hogy önállóan működhet, elhagyta Miskolcot és a Tiszán átkelve Munkácsra vonult. Menetközben találkozott Englert és Klossowski egységeivel, s az utóbbinak megígérte, hogy Munkácson ágyúkhhoz juthat, aki ezért csatlakozott hozzá. Idzikowski csak Englert egységét vezette Klapka táborába.

A Klapka ezredes hadtestében tartózkodó lengyel egységek a következők voltak:

A gyalogosan harcoló ulánusok: 100 ember

Żółtowski 3. százada 60 ember

Englert 4. százada 30 ember

Wieruski 5. százada 30 ember

Összesen 220 ember

Bulharyn tábornok és a felsorolt századok tisztjei nélkül. Ezen egységekből állt össze a 2. zászlóalj, amelynek Idzikowski őrnagy lett a parancsnoka.

Klapka hadteste Tállyán táborozott. Tchorznicki dandárja a Tállyától két mérföldre fekvő Szántón foglalt védelmi állást. Január 18-ról 19-re virradó éjszaka a Szántótól félmérföldnyire előőrsi szolgálatot ellátó Żółtowski századát reggel az osztrákok megtámadták. Żółtowski százados jelentést tett a dandárparancsnoknak, s maga pedig csatárláncokká bontott századával feltartóztatta az ellenséget. Az alig néhány száz embert, 4 ágyút és pár gyenge lovasszázadot számláló dandár kivonult a város elé. Rövid ideig tartó kölcsönös ágyútűz és a 3. század csatárláncai által leadott puskalövések után, tekintettel a hátrányos állásra és az ellenséges túlerőre, Tchorznicki alezredes elrendelte a visszavonulást a város túlsó végébe, ahonnan átlátható volt az ellenség szándéka; az, hogy be akar bennünket keríteni. A könnyűlovasság már velünk egy vonalban állt a város túlsó felén, de látván, hogy fortélyuk lelepleződött, megálltak és felhagytak a támadással. Tchorznicki alezredes Tállyára vonult vissza a dandárral, menetközben érkezett meg támogatásunkra a hadosztály maradék része, s miután csatlakozott hozzánk, együtt húzódtunk vissza Tállyára, anélkül, hogy az ellenség háborgatott volna. Másnap az ellenség felderítésünk céljából egészen megközelítette Tállyát, de nem támadott. Január 21-én Klapka kiűritette Tállyát és Tarcalra húzódott vissza, amelyen át két út vezet a tokaji Tisza-hídhöz. Az ellenség követett bennünket, az utóvédet képező huszárjárőrök eredményesen tartották őt tőlünk távol.

A Tokajban elfoglalt állásunk fontos volt: itt lehetett ugyanis legkényelmesebben átkelni a Tiszán, s birtokba venni a folyón túl Debrecenig húzódó területet, mint ahogy ez az ellenség szándékában állt.

Klapka hadtestét a Tokajba vezető utak mentén helyezték el, s ha valamelyik pontot az ellenség el akarta volna foglalni, az egész hadtestet Tokajban lehetett volna összevonni az átkelő védelme céljából. Bulharyn hadosztálya Tarcaltan, a hegy túlsó oldalán húzódó másik úton, Keresztúrnál Schultz hadosztálya, a hegy hátában a Tiszánál fekvő Tokajban pedig, ahol a két út összefutott, Máriássy hadosztálya rendezkedett be.

Január 22-én az osztrákok megtámadták Tarcalt. A hadosztály síkra lépett, szétbontakozott, a tüzérség állást foglalt. Aznap azonban oly sűrű köd ereszkedett a tájra, hogy 20 lépésig se lehetett ellátni. Bulharyn attól tartva, hogy Schlik egész hadteste indít általános támadást, az ágyúkat a hosszú csatárláncot alkotó gyalogságon túli vonalra vonta vissza. Ennek jobbszárnya a megkerülhetetlen Tokaji hegységnek támaszkodott, a balszárnya saját lovasságára, a vonalat közepén kettémetsző úton pedig csak négy könnyű ágyú sorakozott. A jobb szárnyunkon állt Tchorznicki dandárja, amelynek szárnyát a lengyel zászlóalj alkotta. Az ellenséges hadoszlopok a jobb szárnyunk felé nyomultak előre, anélkül, hogy láttuk vagy hallottuk volna őket. Tchorznicki alezredes több tucat lépést tett előre az arcvonaltól földerítés céljából, de egy osztrák gyalogososzlopnak ütközött, amely fehér kokárdát viselt és fegyverét vállának támasztva tartotta. Tchorznicki nem jött zavarba, beszédbe elegyedett az osztrák parancsnokkal, s a fehér kokárda láttán felbátorodva azzal állt elő, hogy mint lengyeleknek nem kellene egymásnak esniük.⁵² Erre az osztrák kijelentette, hogy meg akarják magukat adni. Tchorznicki ennek megörülve tér vissza övéihez és megparancsolja: vöröscsapkások előre. Żółtowski százados megkérdezi: hová? – mit akar tenni? – hová kell menniük? – Mire Tchorznicki azt feleli, hogy az osztrákok meg akarják magukat adni; Żółtowski ezt nem hiszi el, de megkérdezi, hogy az ulánusok is mennek-e (akik gyalogosan harcoltak). Tchorznicki erre azt a választ adja: ők nem kellene. Erre a feleletre Żółtowski csak annyit mondott – akkor menj magad. És elrendelte katonáinak, hogy a puskát tartsák tüzelésre készen. A köd dacára Żółtowski felfedezte, hogy az osztrák gyalogososzlopban tüzelésre készülő mozgás támad. Erre nem várva, mi lesz, elrendelte, hogy katonái lépjenek pár lépést előre és vegyék tűz alá az osztrák oszlopot. A sortűz után pedig: „hurrá!”, szuronyt szegezzen. Hurrá! – hangzott az egész vonalon. A magyarok egy helyben maradva kiáltoztak. Az osztrák oszlop szétvált és helyet adott a lovasságának, amely rohamot intézett a mieink ellen. Żółtowski megállítja a vöröscsapkásait és rajonkénti

⁵² Tchorznicki őrnagy a 12. (Vilmos főherceg) gyalogezered Fiedler tábornok-vezette századaiba ütközött, amelynek sorozási körzete a kevert – lengyel és rutén – lakosságú Sanoki kerület volt.

tüzet vezényel, amellyel feltartóztatja, majd visszaveri a rohamozó lovasságot, amely nem kevés halottat veszít. Azzal egy időben, hogy jobb szárnyunkat támadás érte, a könnyűlovakok a balszárnyat is megrohamozták, akiket a huszárok tartóztattak fel, majd vertek vissza. Az osztrák tüzéség lövéseire csak az úton álló négy ágyúnk válaszolt, de amikor az osztrák üteg fokozta a tüzét, a mi tüzéségünk is előrébb húzódott és szapora lövéseivel elhallgattatta az ellenséget. A fél órán át tartó tüzéségi párbaj után mindkét oldalról abba maradt a tüzelés, egész napon át sűrű köd borult a tájra, így mindkét fél szinte szemmel áthatolhatatlan homályban harcolt. Az est közeledtével az ellenség már nem erőltette a támadást, hadosztályunk éjszakára visszahúzódott a faluba, őrzőpostákat, lovas őrszemeket, őrláncot hagyva a csatatéren. Ebben az ütközetben két lengyel esett el, s egy zúzóástól vagy félelmében megnémult, s csak pár hét múlva nyerte vissza beszédképességét. A magyarok tízegynéhány halottat és sebesültet veszítettek.

A galíciai származású Fredro, aki segédtiszti feladatot látott el Tchorznicki mellett, miután több osztrák körbefogta, oly ügyesen manőverezett lovával, hogy a támadókat szétszórta, s egyiküknek félreecsapva szuronyát egy hatalmas suhingtással levágta a fejét.

Az osztrákok aránytalanul több embert veszítettek, egy századosuk és néhány katonájuk fogságba esett: őket Debrecenbe küldték.

Január 24. A Tarcalnál tapasztalt ellenállásból az ellenség arra következtetett, hogy Klapka egész hadtestével találta magát szembe, ezért meg akarta azt kerülni. Keresztúr felé ment, ahol Schultz alezredes magyar hadosztályába ütközött. Az osztrákok a fehér kokárdával meg akarták tévesztetni a mieinknél óvatlanabb magyarokat. A jóhiszeműen közeledő magyar zászlóaljat puskatűzzel fogadták, sok honvédet megöltek, s többeket foglyul ejtették. Ezzel egyidőben megrohamták a hadosztály maradékát és kiszorították a városból. A magyarok azonban rendezték soraikat és az ellenfeleikéhez hasonlóan bosszúszomjas rohammal meghátrálásra készítették az osztrákokat. A magyarok végül a kétszer elveszített várost kétszer visszavették, s az osztrákok az eredménytelen rohamok után teljesen visszavonultak.⁵³

Bulharyn hadosztálya aznap elfoglalta a tegnapi helyét, ahol tízegynéhány ruhájától megfosztott holttestet találtak. A tegnapihoz hasonló köd uralkodott a tájon, amelyen nem lehetett eligazodni. Hallottuk a fegyverdörgést Keresztúr felől, de mivel mi is vártuk a támadást, nem mozdulhattunk. Schlik tőlünk erősebb hadteste két ponton is támadhatott. Amikor délben felszállt a köd, láttuk a Keresztút felől az országúton visszavonuló osztrákokat. Tőlünk jó két ágyúlő-

⁵³ A bodrogheresztúri ütközetre január 23-án került sor.

vésnyire tömör oszlopokban mozdulatlanul álltak a domb tetején az országút elágazásánál. Schultz hadosztályának két csatárlánca is és két ágyúja is megjelent jobb szárnyunknál húzódó országúton. Az osztrákokat figyelték.

A havazás által még jobban elegyengetett lapály választott el bennünket az osztrák hadoszlopától, amelyet csekélyke erővel és maroknyi lovassággal nem lehetett arcból megrohamozni. De a lengyel zászlóaljnak a jobb oldalon a szőlőkertekben kivehető mozgása azt az érzetet keltette, mintha bekerítésre indulnának, s ez az osztrák hadoszlopot visszavonulásra sarkallta. Minden bizonnyal nem lehetett szó Schlik egész hadtestéről, amely Kassán rendezte be a főhadiszállást, de a nagyobb része ott volt, amely elsöpörni és szétkergetni akarta Klapka gyenge hadtestét. Legalábbis azt remélte, hogy kivetheti őt állásaiból és elvághatja a Tiszától. Miután azonban két helyen is heves ellenállásra talált, jelentős veszteségeket elszenvedve meghátrálásra kényszerült. Ez volt az a két ütközet, amelyek során a magyarok nemcsak a teret tartották meg, hanem jelentős győzelmet is arattak. Bátran állítható, hogy ettől kezdve a magyar lélek megerősödött és megtelt az önön erejébe vetett bizalommal.

Január 25-én Bulharyn és Schultz két hadosztálya üldözőbe vette az ellenséget és ennek során eljutott Tállyába anélkül, hogy bárhol is ellenállásba ütközött volna. Az éjszakát a városban töltötte majd visszatért eredeti állásába.

Január 27-én, noha ellenség nem mutatkozott és semmi se mutatott arra, hogy frissen elfoglalt állásainkban megtámadjon, Klapka elrendelte az egész hadtestnek, hogy keljen át a Tiszán és rombolja le a hidat a befagyott folyó fölött. Schultz és Máriássy hadosztálya Tokajjal átellenben a Tisza túlsó partján állt és őrizte az itteni átkelő-pontot, míg Bulharyn hadosztálya egy mérfölddel odébb tartózkodott. Frissen elfoglalt állásainkban több napig pihentünk.

Tchorznicki magatartása az egész lengyel zászlóaljat joggal háborította fel, s harsány bírálatot váltott ki. A bizalmatlanság visszhangjai Klapka tábornokhoz is eljutottak, aki parancsnoki posztjáról elmozdítva saját tábornokarába helyezte át őt, s a parancsnokságot Idzikowskira bízta. Tchorznicki érezve a bizalomvesztést és azt, hogy kiesett beosztott tisztjeinek kegyeiből, szabadságot kért, hogy Debrecenbe utazva kijárja a régi szándéka megvalósítására felszólító parancsot: a fegyverszüneti üzenet eljuttatását.

Az osztrákok ismét feltűntek, bevonultak Tokajba és megkíséreltek átkelni a Tiszán, de a magyarok megverték őket. Jelentős veszteséget szenvedve kiszorultak a városból és visszavonultak. Bulharyn hadosztálya ebben az ütközetben nem vett részt, tartalékként éppen csak megközelítette a csatateret. Ezen ütközet után visszatértünk eredeti állásainkba. Itt jelent meg első ízben Dembiński. Klapka egész hadteste hadosztályokként felsorakozott előtte az általa elfoglalt állásokban.

Dembiński tábornoknak a Bulharyn hadosztálya fölött tartott szemléje után az egész lengyel zászlóalj fegyveresen tiszteletét tette a tábornoknál hangot adva azon kívánságának, hogy a szétszórt lengyel egységeket vonják össze egyetlen légióba és arra kérte Dembiński tábornokot, hogy befolyásával pártolja kérésüket a magyar kormánynál. Dembiński tábornok elégedett volt a látogatással és követelésünkkel kapcsolatban kijelentette, hogy most nincs itt az ideje a hadtestben esedékes változások keresztülvitelének, de rövidesen megfelelő alkalom kínálkozik rá, hogy a lengyelek kívánsága megvalósulhasson.

Dembiński tábornok visszatért Debrecenbe, vagyis a saját hadtestéhez. Akkoriban kellett átvennie a Tiszafüreden álló nyolcezer fős hadtest parancsnokságát.

Klapka hadteste átklet a Tisza jobb partjára és előrenyomulása során sehová sem ütközött ellenségbe. Ugyanazon a helységeken haladtunk át, amerre az osztrákok visszavonultak. A helybéliek elmondták, hogy minden ütközet után kocsiszám vitték Kassára a sebesülteket, s hogy az osztrákok e három összecsapás során jelentős veszteségeket szenvedtek. Erre az osztrák kormánysajtóban megjelent hírek szolgáltak legjobb bizonyítékkal, amelyek azt állították, hogy a 20–30 ezer lengyel harcol fortélyosan a magyarok oldalán. Azokról az ütközetekről volt szó, amelyeket Klapka hadteste vívott Schlikkel, mert addig más fronton nem került sor összetűzésre. Windisch-Grätz puskalövés nélkül foglalta el Pestet, ahol berendezte főhadiszállását, s haderejének egy részét Szolnokra, másik részét Gyöngyösre küldte. A körbefogott Aradot, ahol Wysocki zászlóalja szolgált, a magyarok csak bombázták. Görgey a maga huszonnégyezer fős hadtestével, amelyben nem szolgáltak lengyelek, Észak-Magyarországon működött, anélkül, hogy ellenségbe ütközött volna. Bem tábornok Erdélyben Puchner tábornokkal viaskodott, s akkor még egyetlen lengyel egység se állt rendelkezésére. Egyedül csak Klapka hadtestében harcolt egy 200 főből álló lengyel zászlóalj, amely eldöntötte a tarcali ütközetet. A lengyel lidérc annyira ráijesztett az osztrákokra, hogy annak létszámát a 30 ezer főre taksálták.

Február 8-án, folyvást előre nyomulva, átkeltünk Tállyán és Szántón, s majdnem elértük a Kassáról Pestre vezető országutat. Csak itt, Hidasnémetinél ütköztünk ellenségbe; egy kisebb folyón átívelő hidat tartott figyelemmel, amelyet védelmezni akart. A lengyel zászlóaljat jelölték ki arra, hogy elűzze az osztrákokat. A rajok sűrű puskatüze hamarosan jelezte az ütközetet. Wieruski egysége, vagyis százada tört elsőként a hídra, elűzte az ellenséget, s megmentette a hidat, amelyet az osztrákok már felgyújtottak. Ebben az összecsapásban csak egyetlen sebesültünk volt.⁵⁴

⁵⁴ A hidasnémeti összecsapásra 1849. február 8-án került sor. Más források szerint a lengyel zászlóalj öt halottat veszített.

A tüzérség elvégezte, amit még kellett, és az ellenség állását feladta, de nem került sor az üldözésére. Éjszakára egy mérföldnyire visszahúzódtunk az úton. Másnap Klapka hadteste felfejlődött a kassai országúton és várta az ellenséget. Mivel azt remélte, hogy az ellenség Kassa felől támadni fog, folyvást váltogatta az állásait. Közben Schliket hírszerzői arról tájékoztatták, hogy Görgey Eperjes felől közeledve hamarosan a hátában lesz, Klapka pedig a Tisza irányából oldalba kaphatja. Ezekre a hírekre már korábban kiürítette Kassát, eleinte Miskolc felé vonult, s egy megfigyelő erőt hagyott a hidasnémeti hídnál. Éjszakára Klapka visszavonult tegnapi állásába, másnap pedig egy mellékúton megindult Kassa felé. A menetéről leválva Klapka a táborkarával, amelyhez Bułharyn alezredessel én is csatlakoztam, Kassára ment, amelyet Görgey már elfoglalt.

Ekkor ismertük meg a Dembiński tábornok által kidolgozott tervet, amelynek célja Schlik osztrák hadtestének teljes megsemmisítése lett volna. A jól átgondolt terv kivitelezése csapnivaló volt. Görgey, miután elhagyta Pestet, Észak-Magyarországon át egészen a Kárpátokig felhúzódott és a galíciai határ felőli utat teljesen lezárva Schlik hátába került, Klapka a Tisza mentéről az oldalát fenyegethette, Dembiński tábornok, akinek egy nyolcezer fős hadsereget bocsátottak a rendelkezésére, Klapkánál lejjebb, Tiszafürednél állt, hogy majd innen kiindulva a miskolci országútnál elvágja Schlik pesti közlekedési útvonalát. Ha a megadott időben a három hadtest a kijelölt ponton lett volna, Schlik hadtestére elkerülhetetlenül megsemmisülés vár. De a korábban megriadt Schlik elhagyta Kassát, s megelőzte Dembiński tábornokot Miskolcon, ahonnan jobbra, a hegyek közé vetette magát és megmenekült. Dembiński tábornok egész napon át üldözte, de csak az utóvédjét érte el. Némi ágyúpárbaj után elengedte Schliket és visszatért a Pestre vezető országútra.

Miskolcon Klapka hadteste két napot időzött. Ezalatt a magyarokat illetően előléptetésekre került sor. Klapka tábornokká avanzsált, s a többiek is egy fokot léptek előre a ranglétrán. Bułharyn ezredes hadosztályát átadták a frissen ezredessé előléptetett Dessewffynek, s Idzikowski dandárját is egy magyar vette át. Ily módon a lengyeleket minden fontosabb parancsnoki posztból eltávolították. A pillanatnyi sikereikre büszke és három hadtestbe tömörült magyarok úgy vélték, hogy már nincs szükségük lengyelekre.

Klapka – vigaszul – közölte Bułharynnal, hogy ő a helyettese, s távollétében ő veszi át a parancsnokságot. Idzikowski csupán a lengyel zászlóalj parancsnoka maradt. A kezem alatt lévő négy ágyúnak más lett a rendeltetése, párosával egy-egy hadosztály rendelkezésére bocsátották. Én műkedvelőként Bułharyn táborkarában maradtam. Közben Miskolcra érkezett Wagner főhad-

nagy,⁵⁵ Tchorznicki alezredes segédtisztje azzal a miniszteriális paranccsal, hogy a fehércsákos ulánusezred kötelékébe belépni szándékozó lengyeleket összegyűjtse és Nyíregyházára, a szervezés helyszínére vigye.

Öcsém, Jan, aki addig Wieruski századában vett részt az addigi ütközetekben, most Miskolcon belépett az ulánusok közé és velük együtt Nyíregyházára távozott.⁵⁶

Klapka hadtestében csak a vöröscsapkásoknak hívott lengyel gyalogoscsapat maradt Żółtowski, Englert és Wieruski századosok parancsnoksága alatt. E lengyel zászlóalj alig 100 embert számlált.

Miután Klapka tábornok elhagyta Miskolcot, zászlókat adott át a magyar zászlóaljoknak. A hadtest az országúton menetelt Eger felé. Megtudtuk, hogy a Gyöngyösön álló ellenséges hadtest egy dragonyoscsapata Kápolnán strázsál előrsi szolgálatban. Elhatározták, hogy rátörnek. A vállalkozást személyes Dessewffy ezredes vezette. Aznap támadt rájuk, amikor mi az induláshoz készülődtünk. Több tucat dragonyos-lovat zsákmányoltak, levágtak néhány tisztet és katonát, s a sebesültek többsége fogoly lett. Ha ehhez az akcióhoz felhasználták volna a gyalogságot is – tervezték többek között a lengyel egység szekérre ültetését is – egyetlen dragonyos se menekült volna meg.⁵⁷

Klapka hadtestét Eger lakói diadalittasan fogadták, zászlóikat virágkoszorúkkal, a törzstiszteket virágcsokorral díszítették. Klapka tábornok mellére egy hölgyküldöttség az arcvonaltól tűzött virágcsokrot. Két napot pihenhattünk.

Klapka tábornok Verpelétre vonult, s csak Schultz ezredes hadosztálya maradt Egerben. Dembiński tábornok hadteste megelőzött bennünket a Gyöngyösre vezető főúton, s a legerősebb hadtest, Görgey tábornoké, e vonal mögött menetelt.

Dembiński tábornok hadteste átkelven Kápolnán harcrendbe sorakozott ellenségbe ütközött. Mindkét részről kezdetét vette a tüzelés, amely egészen éjszakáig tartott. A lövések alapján érzékelhető volt az ellenség hátrálása. Klapka hadteste elfoglalta Verpelétet, balra Kápolnát s fegyverrel a kézben egyhelyben állva hiába várta a parancsot. Klapka tábornok estefelé a lengyel egységet, két század honvédet, négy ágyút és két huszárszázadot Idzikowski őrnagy parancsnoksága alatt felderítés végett kiküldött Verpelét felé, ahonnan Schlik hadtestét várta.

⁵⁵ Wagner, Julian (1817–?): a Lengyel Királyság Lublini kormányzóságából került Magyarországra. Hosszabb ideig Eperjesen élt. 1848 végén csatlakozott a lengyel légióhoz. December 9-én hadnagynak nevezték ki a lengyel dzsidáscsapathoz. 1849 januárjában Tchorznicki dandársegédtisztje. A tarcali ütközetben tanúsított vitézségeért főhadnaggyá léptetik elő.

⁵⁶ Tchorznicki dzsidáscsapata február 12-én indul el Vécseről Nyíregyházára.

⁵⁷ Dessewffy Arisztid ezredes február 18-án Kompoltnál az 5. vértesezred ezredesi osztályának két századát verte szét.

Másnap reggel Dembiński tábornok megkezdte a csatát az ellenséggel: az ágyúdörgésre Klapka hadteste fegyverben felsorakozott. Amikor Schlik hadteste a mi jobb szárnyunkon már kibukkant az erdőből és felfejlődött, Klapka tartani akarta magát a faluban, s minden úton ágyúkat állított fel, míg a gyalogság – az ágyúfedezeten kívül – a falu mögötti jobbszárnyat, a huszárok pedig a balszárnyat foglalták el. Klapka két hadosztálya – mert egyet Egerben hagyott megfigyelés céljából – összehasonlíthatatlanul gyengébb volt, mint Schlik hadteste. A túlerővel rendelkező Windisch-Grätz által erősen szorongatott Dembiński tábornok kénytelen volt visszavonulni. Schlik is teljes erejével megrohanta Verpelétet, s gránátjaival felgyújtott néhány házat. Klapka tüzérsége is megszólalt, de kellő erő nélkül. Klapka égő házak és ágyúgolyók által megpörkölt hadteste kénytelen volt a falu mögötti magaslatra húzódni. Schlik lovassága átkelt a falun és rohamra sorakozott. A huszárok fogadták a rohamot, de nem tudtak hathatósan ellenállni, noha tüzérségi támogatásban is részesültek. A jobb szárny magyar gyalogsága apránként visszavonult. A Dembiński tábornok és Klapka által tartott vonal néhány óra óta állandó tüzelés alatt állt, de Görgey hadteste nem érkezett meg.

Dembiński és Klapka hadtestei nem tudták tovább tartani magukat az egész frontvonalon túlerőben lévő ellenséggel szemben, s egyszeriben rendetlenül hátrálni kezdtek, amikor a frontvonal kellős közepén feltűnt Görgey néhány ágyúval támogatott elővédje. Ez azonban nem tudott nekünk kellő támogatást nyújtani az ellenség feltartóztatására.

Klapka tábornok hadteste csaknem teljesen felbomlott, Dembiński tábornok állta a tüzet és hátrált. Az ellenség lélegzetvételnyi időt se engedett, hogy összeszedhessük magunkat; energikusan támadott, lovassága rohamokkal és ágyúival megbontotta a visszavonuló hadoszlopokat. A magyarok mintha elfeledkeztek volna ágyúikról, mintha nem tudták volna mire valók: kivonták őket a tűzből, s a magaslatokon álcázottan egyetlen lövést se adtak le.

Maga Görgey is megjelent a gránátos-zászlóalja élén, s felszólítva tisztjeit, hogy állják meg a helyüket, mert ő egymaga nem győz mindent megtenni. Ez nem állította meg az ellenséget. A csata a magyarokra nézve elveszett. Mindhárom hadtest Mezőkövesdre vonult vissza, s az ellenségtől nem nyugtalanítva vert tábornok a hómezőn.

A felderítésen lévő Idzikowski Schliknek az ágyúdörgés irányában egy tömegben masírozó hadtestébe ütközött. Nem tudván vele se megmérkőzni, se a saját hadtestéhez visszatérni, mert felmorzsolták vagy foglyul ejtették volna, egy huszár által szóbeli jelentést küldött Klapka tábornoknak Schlik tábornok vonulásától, maga pedig az egész különítménnyel még inkább jobbra fordult, s menetiránya így a mi állásunk mögé mutatott. Schlik előtt teljesen szabad lett az út.

Idzikowski jelentése a csata vége felé érkezett meg Verpelétre, ahol a lengyel egység feltartóztatta a vértések rohamát, de az ágyútűz visszavonulásra készítette a lengyel századot. Csak egy tisztjét veszítette el, akinek ágyúgolyó tépte le a lábát. Az osztrákok elvitték a sebesültet az egri kórházba, ahol meggyógyult.

A Mezőkövesd előtti mezőn két napon át táboroztak háborítatlanul az egyesült magyar hadtestek, a harmadik napon az ellenség egész lovasságát bevetve felderítést végzett. A fővezér tisztét betöltő Dembiński tábornok támadást várva, a gyalogság vonala előtt húzódó tábor fedező sáncon felállította a legalább 60 ágyúból álló tüzérségét, amelyet nehezen lehetett volna áttörni. Az ellenség beérte a felderítéssel. A negyedik napon elhagytuk a tábor: Görgey hadteste Miskolcra vonult, Dembiński tábornok hadteste a mocsarakat megkerülve Tiszafürednek tartott, az utóvédül kijelölt Klapka-hadtest pedig a mocsarakon át Egerfarmsra.

Az ellenséges előőrsök éppen akkor támadták meg Klapka hadtestének utóvédét, amikor az egész hadtest az Egerfarms közelében húzódó meglehetősen mély és mocsaras csatornán átkelt. Az utóvéd sokan szenvedett, míg elérte a hadtestet, s a csatorna mögött felállított ágyúktól támogatva visszahúzódott. Az ellenség felhagyott a támadással. Az éj folyamán Klapka hadteste átkelt a mocsarakon, amelyek – bár még tél volt – nem voltak befagyva és mélységük miatt a hátsólovak szügyig gázoltak benne, az ágyúkat pedig ökrökkel kellett vontatni.

Az éjszakai menetet követő második napon átkeltünk a Tiszán. Tiszafüreden gyűltek össze a hadtestek. Ezen a ponton a tiszai átkelő hídfőjét szabályos sáncokkal erősítették meg. Tiszafüreden Görgey letartóztatta Dembiński tábornokot, szemére vetve, hogy készakarva vezette a magyar hadsereget bele a mocsárba, hogy az ellenség könnyebben megsemmisíthesse. El akarta venni, át akarta nézni Dembiński tábornok iratait, de ettől az annyira felháborodott, hogy kardot rántott és fenyegetően azt mondta, hogy csak a holttestén keresztül. A Dembiński tábornok személye ellen elkövetett erőszakot csak Görgey kelletlenségével, irigységével és becsvágyával lehet magyarázni, aki maga volt az oka a kápolnai csatavesztésnek azzal, hogy későn érkezett meg hadtestével a csataterre. Hogy ne érje a parancs elszabotálásának vádja, ezt megelőzendő brutális módon, az emberi méltóság és becsület jogával visszaélve, maga vádolta meg Dembiński tábornokot.⁵⁸ Az esetről mindkét fél elküldte jelentését Kossuthnak, aki az egész minisztériummal együtt Debrecenben tartózkodott. Kossuth személyesen jött el

⁵⁸ A Dembińskivel elégedetlen tiszték élére Klapka állt. Kérésükre március 3-án Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú kormánybiztos váltotta le Dembińskit, s helyette Görgeit mint rangidős tábornokot bízta meg a főserég parancsnokságával.

Tiszafüredre és tisztázta Dembińskit az őt ért vádaktól, aki – a nála fiatalabb tábornoktól megalázottan – nem maradhatott tovább a fővezéri poszton, s Kossuthal együtt elutazott Debrecenbe.

Az egy napi pihenő után Klapka hadteste elhagyta Tiszafüredet és elindult Szolnok felé. Menetközben ágyúdörgést hallottunk. Rögtön arra gondoltunk, hogy az osztrákok Tiszafüredet támadják, de hírért vettük, hogy Szolnoknál csatára került sor, ahol Damjanich hadteste megtámadta Windisch-Grätz hadseregének ott tábort vert részét.

Damjanich tábornoknak a Bánságból Aradon át felvonuló néhányezer-fős hadteste megerősödött Wysocki alezredes lengyel légiójával, amely egy gyalogoszászlóaljból és egy lovasszázadból állt. E hadtest 1849. március 5-én Szolnoknál megtámadta az osztrákokat. József Wyocki alezredes volt az első vonal parancsnoka, amely kiverte az ellenséget a városból. Ulánusainknak először volt alkalmuk rohamot indítani, s azt oly lendülettel hajtották végre, hogy az egész osztrák lovasoszlopon áttörtek, három ágyút zsákmányoltak s eldöntötték a csatát. A rohamban elesett Rzepecki főhadnagy, és több mint harminc ulánus sebesült meg. A tönkrement osztrákok Pest felé vonultak vissza.

Klapka tábornok hadteste a Tisza bal partján, a Szolnoktól két mérföldre fekvő Törökszentmiklóson vert tábor. Az ebben a hadtestben szolgáló lengyelek állandóan beadványokkal ostromolták Kossuthot, hogy egy légióba egyesítse a lengyel csapatokat. Most az első zászlóalj közelében megújították követelésüket, és Englert kapitányt Wysocki alezredeshez küldték, hogy tegyen meg minden tőle telhetőt az egyesítés meggyorsítása érdekében. Kérésére Damjanich és Klapka tábornokok megengedték, hogy a két egység Wysocki alezredes parancsnoksága alatt egyesüljön, s Damjanich hadtestében szolgáljon tovább.

Március 7-én Klapka tábornok hadtestének lengyel zászlóalja Szolnoktól fél mérföldre tartózkodva várta a parancsot. Ez ugyan megérkezett, de nyitva hagyta az egyesülés kérdését azzal az ígérettel, hogy akik nem kerülnek Wysocki alezredes parancsnoksága alá, Bulharyn ezredessel és Idzikowski őrnaggyal Debrecenbe mennek a második zászlóaljat megszervezni. Ez annak a két tábor-kari tisztnek volt a terve, akiknek Wysocki zászlóaljában nem jutott volna megfelelő poszt.

A sokak kedvére való második zászlóalj ígért felállításának következtében csak Żółtowski kapitány teljes százada és a másik két század néhány altisztje és közlegénye ment át Wysocki alezredes zászlóaljába. Englert 4. és Wieruski 5. százada tisztjeikkel együtt még aznap visszatértek Klapka hadtestéhez. Amikor tudomást szereztem e megosztottságról és nem kapván semmiféle személyre szabott parancsot, Wysocki alezredeshez mentem, hogy rendelkezzek velem. Azt

a szóbeli parancsot kaptam tőle, hogy a második zászlóaljja felfejlesztendő egységgel menjek Debrecenbe tüzéséget szervezni, merthogy ott ágyúkra számíthattunk.

1849. március 8-án előfogatokon elindultunk Törökszentmiklósról, és 11-én megérkeztünk Debrecenbe. Idzikowski őrnagy parancsot kapott, hogy az ott található lengyel egységeket vonja össze és ossza be a szervezendő zászlóaljba. Debrecenben tartózkodott Rembowski két gyalogosszáda és a Klossowski főhadnagy vezette tüzércsapat. Rembowski másik két századát Wysocki első zászlóaljába osztották be és még az érkezésünk előtt elküldték őket hozzá.

Rembowski kivonva magát minden parancsnoki felügyelet alól, Munkács körül lebzsel, ahol nem volt ellenség. Négy erős századot szervezett szlovákokból, de nem tudott rendet és katonai fegyelmet tartani. Maga járt elől az intrikálás és a züllés rossz példájával. Saját beosztottjai vádolták be a magyar minisztériumnál anyagi visszaéléssel és azzal, hogy tudatosan kerüli a harcteret. A vett parancs szerint megfosztották a parancsnokságtól és többekkel együtt hadbíróság elé állították.⁵⁹

Miután lettek tüzéreim, kieszközöltem a minisztériumtól 4 darab háromfontos ágyút a hozzájuk való löszeres szekerekkel és éles löszerral. Lóhiány miatt csak egy-egy párat kaptam mind az ágyúkhöz, mind a löszeres szekerekhez.

Március 14-én Idzikowski őrnagy parancsot kapott, hogy menjen Nánásra, a szervezésre kijelölt helyszínre. Egysége négy (de csak nevében, mert alig voltak feltöltve) gyalogosszázadból és négy ágyúból, valamint a szükséges kezelőszemélyzetből állt.

Dembiński tábornok és Bulharyn ezredes Debrecenben maradtak és mindketten új beosztásra vártak.

Március 15-én a második zászlóalj Nánáson állt és lett beszállásolva. A szervezés rendben és gyorsan folyt. Mind a gyalogság, mind a tüzéség naponta gyakorlatozott, beleértve az éles lögyakorlatot is. A zászlóalj feltöltéséhez Debrecenből lengyel és szlovák származású hadifoglyokat küldtek. A hadügyminiszter parancsából még a Tiszafüreden Saski⁶⁰ által szervezett lengyel század is idejött Dembiński tábornok utasítására.

⁵⁹ Rembowskit – „a lengyel vadászlégió hadbírósága” kérésére – március 3-án állították a debreceni térparancsnokság helyőrségi hadbírósága elé. Posztjáról csak hosszas huzavona után távozik Erdélybe, de nem sikerül Bem bizalmába férkőznie.

⁶⁰ Saski, Konstanty (1822–1894): 1848. december 1-jétől hadnagy Wysocki zászlóaljában, de nem vonul Aradra, hanem átlép Rembowski őrnagy vadászcsapatába, aki századossá lépteti elő. Végül Dembiński megbízásából Tiszafüreden szervez egy lengyel századot lengyel és rutén hadifoglyokból. Nánáson egykori bajtársai bevádolják, hogy méltatlan a rangjára és a parancsnoki posztra.

(...)

Áprilisban Idzikowski őrnagy parancsot kapott a minisztériumtól, hogy induljon Kassára, ahol a 9. északi hadtest szerveződött Dembiński tábornok parancsnoksága alatt. Április 15-én az öt teljes századdal rendelkező 2. zászlóalj és a tüzérség négy ágyúja egy havi szervezés után elhagyta Nánást. Ez volt az első négy ágyú, amely a lengyel légióhoz tartozott, a tüzérek mind lengyelek voltak, s a vezényszó is lengyel. Ágyúkként egy pár lóval nem állhattunk az ellenség elé. Négy lovat fogtunk be az ágyú elé, a lőszeres kocsikat pedig előfogatos lovak húzták. Klossowski főhadnagyot Debrecenbe küldtük a hiányzó felszerelésért és lovakért. Englert százados tízegynéhány emberrel Nánáson maradt, hogy a zászlóaljtagarészből és az érkező beharangozott hadifoglyokból szervezze meg a 3. zászlóaljat. A fehér csákós ulánusok néhány nappal azelőtt hagyták el Nyíregyházát és vonultak át Debrecenbe.⁶¹ Parancsnokuk azt kívánta, hogy küldjék Erdélybe Bem tábornok hadtestéhez, de a fiatal ulánusok a Wysocki által szervezett lengyel légióhoz akartak tartozni és egyhangúlag leszögezték, hogy csupán az ő parancsnoksága alatt kívánnak szolgálni. A minisztérium helyt adott méltánylandó kérésüknek és megparancsolta Tchorznickinak, hogy csatlakozzék a légióhoz, amely akkor Pesten tartózkodott. Debrecen közelében a vörös csákós ulánusok második svadronja szerveződhetett – Toczycki őrnagy⁶² parancsnoksága alatt – s a minisztérium engedélyezte, hogy a 2. zászlóaljból verbuváljon önkénteseket.

A 2. zászlóalj április 15-én a tüzérséggel együtt Szentmihályon, 16-án Tokajban, 17-én Tállyán töltötte az éjszakát. 18-án már Kassán álltunk. Bulharyn ezredes ebben a hadtestben is hadosztályparancsnoki posztot töltött be.⁶³ A 2. zászlóalj és a tüzérség így az ő hadosztályához került. Április 20-án Idzikowskit őrnagyot a 2. zászlóaljjal és a négy ágyúval az eperjesi úton, ahonnan az ellenség támadása várható volt, Kisszebenhez rendelték előőrsi szolgálatra. Klossowski főhadnagy megérkezett Debrecenből a lovakkal és a szekerekkel, így a négy ágyút teljesen fel lehetett szerelni.

⁶¹ A Tchorznicki parancsnoksága alatt szerveződő 2. dzsídás ezred 220 főből álló osztálya március végén hagyta el Nyíregyházát és április elején vonult át Debrecenre.

⁶² Toczycki, Stanisław (1825–?): az osztrák hadsereg kilépett tisztje. 1848. november 22-én hadnagy a szerveződő lengyel zászlóalj 2. századában. December közepétől főhadnagy a Poniński kapitány által Aradnál szervezett 1. dzsídás ezredben. 1849. március közepén alszázados dzsídás ezredének Szoboszlón szervezett tartalékszázadában. Csak az Oszmán Birodalomban, Sumlában léptetik elő őrnaggyá.

⁶³ Bulharyn ezredes az április közepétől Észak-Magyarországon, Kassán Dembiński parancsnoksága alatt szerveződő IX. hadtestben lett hadosztályparancsnok.

Bułharyn Jerzy

Woroniecki Mieczysław

*Bem Józef tábornok,
Bécs védelmezője*

Kołodziejski Ksawery

Wysocki tábornok

Guyon Richárd tábornok

Wierzbicki Tomasz

A tarcali ütközet: Tchorznicki őrnagy és Fiedler tábornok „találkozása”

TEOFIL ŁAPIŃSKI VISSZAEMLEKEZÉSE

Ellentétes megítélések között bevégzett életút

A szabadságharc főhadserégének históriájáról Teofil Łapiński adott ki legkorábban összefoglaló munkát. A *Feldzug der ungarischen Hauptarmee im Jahre 1849* (A magyar főhadssereg hadjárata 1849-ben) ugyanannak a hamburgi kiadónak – (Hoffmann und Campe) – gondozásában látott napvilágot 1850-ben, amely szinte vele egy időben Csetz János *Bem's Feldzug in den Jahren 1848 und 1849* (Bem hadjárata 1848-ban és 1849-ben) című munkáját is megjelentette Bem erdélyi és bánsági hadjáratairól. A főhadssereg működését estenként visszaemlékezés-szerűen összefoglaló Łapiński-mű címlapjáról megtudható a szerzőről, hogy „a magyar tűzérés szíveskedője”.

Túl ezen, ki volt Teofil Łapiński?

1850-es munkájában Łapiński alig vall önmagáról, jöllehet a tavaszi és nyári hadjárat személyesen átélt élményeit írja le – többnyire megbízhatóan. Elfogultsága két személy kapcsán érhető tetten. Egyrészt honfitársát, Dembiński Henryk altábornagyot jó hadvezérnek tartja, s leplezetlen hibáit, mulasztásait menetetni igyekszik, másrészt Görgei Artúr tábornok minden tettét „a világosi árulás” bevezetéseként ítéli meg, így például azt tartja, hogy az isaszegi csatában tanúsított határozottságával tudatosan félrevezette környezetét, az Országos Honvédelmi Bizottmányt – élén Kossuthal. Előítéletét, amely nyilván a drámai augusztusi és októberi események után terebélyesedett kórossá, két esemény kapcsán gyűri le a fővezéri helytállás iránti hivatásos katona csodálata. A Haynau főhadsserege ellen Győrnél 1849. július 28-án csatát vesztő VII. hadtest visszavonulása kapcsán a következőt írja Görgeiről: „A döntő pillanatban megjelent Görgey három század huszárral. Jelenléte, bátorsága, energiája megállította a menekülőket, s így sikerült neki a csatarendet mindaddig helyreállítani, amíg a hadsereg jó rendben visszavonulhatott.”

A július 2-i győztes komáromi csatáról, ahol a magyar fővezér a herkálypusztai lovasroham vezetése során súlyos fejsébet kapott, így méltatja őt: „Görgey ma mindenütt jelen volt, és soha még egy ütközetben oly odaadónak nem mutatkozott, mint ekkor itt.”

Amikor történeti áttekintését Łapiński 1849 végén, 1850 első felében papírra vetette, még csak huszonhárom éves. Az immáron nyolcvan esztendeje folyamatosan kiadott, de a lezárására még sokáig váró Lengyel Életrajzi Lexikon (Polski Słownik Biograficzny) kérdőjelet tesz a születési évként feltüntetett 1826 elé, s születési helyét se adja meg. A fiatalon a bécsi Theresianumban felvett katonai törzslapja szerint 1827-ben született a Tarnów kerületi Skrzynkán, Dolasłowicében született. (Más adat szerint 1828. december 19-én vagy 20-án) A „katonai káderlap” lakonikus bejegyzései hullámvázának érzékeltetik Łapiński fiatalkori katonai pályáját. Mint az 57. gyalogezred ezredhadfiját 1843 novemberében helyezik át a 3. tüzérezredhez. Kérdés, miért fokozták őt le alágússá 1844. július 25-én. Másfél év elteltével, 1846 elején léptetik elő ismét ágyússá.

A szerény előléptetéstől függetlenül Teofilra nézve tragikus az 1846-os esztendő. Bátyja, Jan részt vett az emigráció által kezdeményezett 1846-os összeesküvésben, amelynek a jobbágyszabadítás kihirdetése, az „érdekegyesítés” megvalósítása lett volna egyik célja. Elég volt felröppenteni a hírt, hogy a császár ellen lázongó uraságok alkalmasint a jobbágyok kiirtására i szövetkeztek, s az 1846. február 18-án demokratikus társadalom-megváltó jelszavakkal Tarnów elfoglalására vonuló nemeseknek cséphadaróval, kaszával, baltával, vasvillával felfegyverzett parasztok állták útjukat. Az egész Nyugat-Galíciát lángba borító jobbágymegmozdulások nyomán négyszázhatven udvarház hamvadt el, s a mézárításoknak több mint ezer ember esett áldozatul. Az 1846-ols galíciai tragédiájából a tanulságot a magyar reformellenzék jobban levonta, mint a lengyel emigráció.

Teofil Łapiński bátyját, Jant kis híján agyonverték a jobbágyok, és tízévi börtönre ítélték az osztrák hatóságok. A „kis híján” ez esetben az életét jelentette. A szerencse balsorsában sem pártolt el tőle: az 1846 óta óvatos Galicián ugyan éppen csak átcaptak a Népek Tavaszának forradalmi hullámai, de a Bécsben kihirdetett uralkodói kegyelem Jan előtt is megnyitotta Spielberg várbörtönének kazamatáit. A rabság nem törte meg... Ezt bizonyítja öccsének adott, ellentmondást nem tűrő utasítása: fordítson hátat az osztrák országrablók hadseregének.

A fentebb idézett minősítési lap lakonikus zárómondata szerint Teofil Łapińskit 1848. április 30-án kérésére leszerelték. Ettől a naptól kezdve életét, pályájának alakulását az 1872-ben kiadott rövid életű budapesti lengyel nyelvű hetilap, a *Tygodnik Polski na ziemi węgierskiej* (Magyarhoni Lengyel Hetilap) hasábjain megjelent emlékiratában kísérhetjük figyelemmel. Visszaemlékezése arról is meggyőzhet bennünket, hogy írói talentumnak sem volt híján.

Mint a galíciai nemzeti gárdának terveivel felsült tüzértisztje 1848 októberének utolsó napjaiban érkezik Magyarországra. Eperjesről Kassán a fővárosba

tart, hogy belépjen a honvédtüzérségbe. Több száz lengyel szekerezik ekkor Pest felé, de más céllal, mint ő: honfitársai légiót akarnak felállítani. Łapiński viszont ellene van a magyarországi légió eszméjének. Hogy miért, arra meggyőző magyarázattal szolgál memoárjában. A véletlen ismeretségnek köszönhető, hogy a Kassa városa által felállított tüzerüteg szervezője és parancsnoka lesz. A lövegek hamarosan eldördülnek a Duklai-hágóban, de nem tudják fel tartóztatni a Franz Schlik tábornok vezetésével december 6-án Magyarországra benyomuló – hét zászlóaljból, három lovasosztályból, két ágyúütegből, egy röppentyű-ütegből álló – nyolcezer embert számláló galíciai hadtestet. A Pulszky Sándor ezredes parancsnoksága alatt sebtében felállított magyar sereg Kassáig vonul vissza a császári csapatok elől. A döntőnek ígérkező ütközetre 1848. december 11-én Észak-Magyarország fővárosa előterében kerül sor. A zömében kiképzetlen és felszerületlen nemzetőri csapatokból álló magyar sereg teljesen szétszóródik a pár órás összecsapás nyomán. A résztvevő Teofil Łapiński húszegynéhány év távolából kesernyés humorral árnyalt szuggesztív leírását adja a balsikerű csatának. Ő egyébként elégedett lehet: ütege megállta a helyét.

1849. január 4-én hiába állnak jobb honvédzászlóaljok az új főparancsnok, Mészáros Lázár hadügyminiszter rendelkezésére, a második kassai ütközet minden tekintetben utánzása az elsőnek, csak az elszenvedett vereség a nagyobb. Łapiński ütegparancsnokot formálisan csak a *felsőtisztai* elnevezést kapott (majdani I. hadtest) új főparancsnoka, Klapka György ezredes nevezi ki hadnaggyá. A tavaszi hadjáratot már az I. hadtest 4. ágyúütegének századosként küzdi végig. A váci csatában szerzett érdemeiért III. osztályú érdemjelet kapott. A nagysallói csata ismertetése során memoárjában Klapka név szerint megemlékezik „a derék Łapińskiről”.

A világosi fegyverletétel után többedmagával sikerül visszajutnia Komárom várába. Mint komáromi kapituláns előbb Németországba, majd Franciaországba távozik, ahol a lengyel emigráció Adam Jerzy Czartoryski herceg által vezetett arisztokrata szárnyához csatlakozik. Az ő megbízásával utazik az Oszmán Birodalomba. 1854 télutóján érkezett Isztambulba. Azon kívül, hogy 1854 végén rövid ideig a havasalföldi Ibraila (ma: Brăila) térparancsnoka volt, s Omer pasa 3. gyalogoshadosztályának (Tevfik bej néven) tábornoki főnöke, a krími háborúban nem tűnt ki különösebb tettekkel. 1855 elején belépett a Władysław Zamoyski tábornok által szervezett, s később hadosztállyá fejlesztett II. szultáni kozákezredbe, amelyben azonban csak a századosi rangját ismerik el. E rangját akkor is megőrzi, amikor az angol zsoldban álló Szultáni Kozákhadosztályt 1856. július 31-én felosztatják. Łapiński Isztambul ázsiai részén, Hajdar Pasában talált magának egy időre otthont. Cserkeszföldi emigráns vezetők

rábeszélésére, befolyásos török politikusok pártfogó ígéreteiben bízva és a Czartoryski-emigráció Keleti Ügynökségének támogatásával hetvenkét lengyel és más nemzetiségű önkéntes élén 1857. február 27-én sikeresen partra száll a Fekete-tenger keleti partvidékén fekvő Tuapsében, hogy az oroszokkal szembeni ellenállást a kaukázusi népcsoportok körében megszervezze. A krími háborúban elhagyott ottani orosz erőd néhány ágyúja alkotta a tüzérséget. A különféle kaukázusi népek: cserkeszek, satszagok, natuhajok, abházok egymással is viszálykodtak, így Łapiński irányító szerepet játszó csapata vezetésével sem tudták megakadályozni a Kaukázus teljes bekebelezésével évtizedek óta fenyegető orosz terjeszkedést. Ráadásul Łapiński sem békés és béketeremtő alkat. Időnként még a közvetlen parancsnoksága alá tartozó önkénteseinek egy része is ellene fordult. Tény az, hogy a minden tekintetben rendkívül mostoha körülmények között is majdnem három éven át harcolt a hozzácsatlakozott különféle etnikumú, hol kisebb, hol nagyobb létszámú csapatok élén az oroszok ellen. Megmaradt önkénteseivel 1859 és 1860 fordulóján tért vissza az Oszmán Birodalomba. Lehet, hogy a mostoha anyagi körülmények késztették arra a lépésre, amelyre nehezen tudott magyarázattal szolgálni kortársainak. 1860 májusában kapcsolatba lépett az isztambuli orosz nagykövetséggel, s a kaukázusi orosz főhadserg vezérkari főnökének küldött beadványban taglalta, hogy a cári haderő miként tudná gyorsan és tartósan birtokba venni a Kubán folyótól délre fekvő kaukázusi területeket. E lépését azzal magyarázta, hogy csapdát akart állítani az oroszoknak. (Beadványának szövegét 1904-ben tették közben Tbiliszipben a Kaukázusi Régészeti Bizottság Dokumentumgyűjteményében.) Łapiński 1861 tavaszán hagyta el az Oszmán Birodalmat, s utazott előbb Párizsba, majd 1862 augusztusában Angliába. Mindkét helyen a kaukázusi népekre leselkedő orosz veszélyre hívta fel a figyelmet, s ennek elhárítása céljából Oroszország ellenes lépéseket sürgetett. Hasonló célú figyelemfelhívásul szolgált az ugyanebben az évben *Die Bergvölker des Kaukasus und ihr Freiheitskampf* (A kaukázusi hegyi népek és szabadságharcuk) címen Hamburgban megjelentetett kétkötetes munkája is, amelynek első része megbízható tudósítás a terület földrajzi, népességi és kulturális viszonyairól, etnikumainak, társadalmi berendezkedésének jellemző jegyeiről. A második rész emlékiratszerű beszámoló a szerző ottani tevékenységéről. Az 1863. január 22-én Orosz-Lengyelországban kitört szabadságharc első hetei felrázni látszottak az európai közvéleményt, beleértve III. Napóleont is. E reményteljes hangulatban a párizsi Lengyel Nemzeti Bizottság a kaukázusi működése idején ezredessé avanszált Łapińskit bízta meg azzal, hogy egy önkéntes csapat élén partra szálljon Litvániába, s élére álljon az ott kirobbantandó felkelésnek. Tekintélyének növelése céljából tábor-

nokká akarták előléptetni, de ő visszautasította a rangot. A londoni orosz nagykövetségnek is tudomására jutott vállalkozás előkészületei során Hercen lakásában ismerkedett meg Marxszal, aki ezt követően mindig nagy elismeréssel nyilatkozott Łapińskiról, akinek főszállásmestere a tengeri vállalkozásban magyarországi bajtársa, Konstanty Bobczyński lett. Ignacy Plichta 1863. ápr. 10-én Párizsban kelt és Władysław Jordannak címzett levelében megjegyezte: „Az expedíció olyannyira ismert lett ezen urak szószátyárkodása miatt, hogy még el sem hagyta Londont, amikor az orosz nagykövet távirón értesítette Szentpétervárt, s mindazon kikötőket, ahol Łapiński hajója horgonyt vethetett volna.” A „Ward Jackson” nevű bérelt hajó által végrehajtandó „tengeri expedícióhoz” a közismert, befolyásos orosz emigráns, Bakunyin is csatlakozott volna, hogy a jobbágyságot orosz földön fordítsa majd a cári uralom ellen. Félreértés folytán egy napot kellett rá várni Malmöben, s a késést egész sor bonyodalom követte, kezdve attól, hogy a svédek heteken át ünnepelték a szabadságért síkra szálló lengyeleket, de beleértve azt is, hogy a hajójáért aggódó angol kapitány a partraszállás tervét elárulta az oroszoknak. Emiatt a vállalkozás sikere érdekében Łapińskiéknak új hajót kellett bérelniük. Ezzel ugyan elérték a Memel menti litván partvidéket, de a kirobbant vihar és szakszerűtlen pánikszerű intézkedés miatt a partraszállási kísérlet kudarcba torkollott: huszonnégy önkéntes fulladt a tengerbe. A menekülő vitorlás végül a svédországi Gotland szigeténél kötött ki, ahol a lengyel ezredes szélnek eresztette csalódott, reményüket vesztett katonáit.

Londonba visszatérve ismét kapcsolatba került Marxszal, aki 1863 nyárutóján egy ezer főből álló német légió felállításának tervével kecsegtette Łapińskit. Mivel az ehhez szükséges pénznek a töredékét sem sikerült összegyűjteni, a tervből nem lett semmi: a németek nem siettek a lengyelek segítségére „pirosfekete-arany színű lobogók alatt”. A német légióval kapcsolatos tervről maga Łapiński számol be 1879-ben Lembergben *Felkelők a tengeren a litvániai vállalkozásban* (Powstańcy na morzu w wyprawie na Litwę) megjelent emlékiratában, amelyben tengeri vállalkozásának történetét is részletesen leírja. Łapiński az 1860-as évek politikai enyhülést hozó második felében sem tért vissza Galíciába. Különbőféle hazai és emigrációs folyóiratok külföldi tudósítója lett. (Talán ez szolgált ürügyül arra, hogy a kiegyezés után Magyarországra látogasson.) Aktuálpolitikai beszámolói mellett számos önéletrajzi jellegű visszaemlékezést, útleírást, a kaukázusi népeket, szokásokat leíró tanulmányt tett közzé folyóiratokban. Mindazonáltal életének utolsó szakaszában a teljes ismeretlenség jellemezte és mind nagyobb nyomor lett az osztályrésze. Csak 1878-ban, a török–orosz háború lezárulása után tért vissza az 1868-ban autonómiát kapott

Galíciába. 1886-ban bekövetkezett haláláig annak fővárosában, Lembergben élt – magányosan, mindenkitől elfeledve.

A lengyel mozgalmakat évtizedek óta segítőkész rokonszenvvel figyelő Marx „a legbölcsebb lengyel”-nek nevezte őt 1863-ban. Hasonló véleménnyel volt róla Bakunyin is. Ugyanakkor Władysław Mickiewicz, az 1860-as évek lengyel emigrációjának egyik legtekintélyesebb vezetője „iszákos”-nak, „gazember”-nek, „csavargó”-nak titulálta. Magyar felettesei, lengyel légionista és honvéd bajtársai viszont egyértelműen jó véleménnyel voltak az 1848–49-es szabadságharcban kifejtett tüzérparancsnoki működéséről, katonai tehetségéről, határozottságáról.

Feltehetően 1871-ben írott emlékiratának adalékai árnyalhatják 1848 novemberének és december első harmadának bártfai, eperjesi és kassai eseményeit, hozzájárulnak a hadszíntér első ütközetének alaposabb megismeréséhez.

Egy lengyel számkivetett, volt honvédtiszt visszaemlékezéseiből (1848–1849)

Milyen régen volt, huszonnégy éve már, s mennyi minden történt, mi minden változott e látszólag nem is oly hosszú időben, talán több, mint azelőtt évszázadok során! – Új emberek, új eszmék, belsőleg és külsőleg új formát öltött nemzetek. Nekünk pedig, akik hipp-hopp visszatérünk azokra a helyszínekre, amelyeket akkoriban magunk mögött hagytunk, s hegyeit és folyóit, erdőit, rétjeit és szőlőkertjeit szemléljük, amelyekkel annyiszor álmodtunk, egyszeriben az az érzésünk támad, mintha csak tegnap mentünk volna el innen. Csak ha az emberekkel találkozunk, az új arcokat és új otthonokat fürkészzük, s a hajdanitól hej de elűtő véleményeket halljuk, döbbenünk rá a valóságra.

Ehhez hasonló gondolatok suhantak át rajtam, amikor egy régi bajtársammal találkoztam, ki a magyar szabadságharc vége óta nem látta szülőföldjét, s ezen idő alatt az egykor ifjú pocakos és tar férfiúvá élemedett. Vele utaztam Bécsből Pestre. Ennek előtte már két ízben jártam Pesten, s útitársam megannyi kérdését kellett megválaszolnom: tőlem telhetően álltam elébük.

„És mondd, bajtársam, voltál-e az Angol fogadóban, tudod, ott, ahol Budavára után oly nagy vigalommal lakomáztunk?” – Voltam.

„Hát Mariska, a tüzes szemű pincérleány megismert-e téged? Kérdezett-e rólam?”

Útitársunk, egy fiatal huszártiszt lefegyverző kedvességgel nevette el magát. Bajtársamra néztem, ő meg rám, és mindketten elrévedve néztünk magunk elé. Talán ugyanazon gondolatok telepedtek ránk, és nem akaródzott nevetnünk. A fiatal huszár is abbahagyta a nevetést, és szomorú pillantást vetett ránk. – „Hol van már ő, a gyönyörű Mariska?” – Ma talán már gazdag és kövér szállodatulajdonos, ki a férjét papucs alatt tartja, s a személyzetet gardézza. Lehet, hogy zöldséges kofa, és azzal bajlódik, hogy unokáival megkedveltesse a paprikát?...

Vigassággal köszöntött ránk 1848 tavasza. Boldogabban aligha élt meg a nemzet. Minden az aranyidők eljövételét ígérte, de mindenből érezhető volt, hogy kemény harcra kell készülni. Ausztriában az összes nemzetek és népek érezték ezt – és készültek rá.

A bécsi forradalom az osztrák hadsereg katonájaként ért engem. Bevallom, halvány sejtelmem se volt arról, mi történik. Pedig volt egy tőlem alig idősebb bátyám, aki már 1846-ban átesett a politikai tűzkeresztségen, s kit, miután a járása parasztjai félholtra vertek, sokévi börtönre ítélték. Élénk levelezést folytattam makulátlan jellemű bátyámmal, akit megannyi társával együtt kiengedtek a börtönből, s úgy döntöttem, hogy mindenben követem a tanácsait. A paraszti cséphadarók és Spielberg falai ahelyett, hogy lehűtötték volna, még inkább lángra lobbantották az én Jan bátyámat, s már az első levelében felszólított az osztrák szolgálat elhagyására.

Mielőtt ezzel kapcsolatban megtettem volna az első lépéseket, jött a második levél, amelyben bátyám, mint gyámom, merthogy akkor még nem voltam nagykorú, már nem kéri, hanem egyenesen parancsolja, hogy nyomban lépjek ki az osztrák hadseregből. Szíves örömet hallgattam rá, mivel feldúlt a levelével azt írván, hogy a fenyegetett hazánkban nagy szüksége van rám. A formalitások több időt vettek igénybe, mint reméltem, s csak Krakkó bombázása¹ után kaptam meg a várva várt leszerelési engedélyt.

Miután megérkeztem Galíciába, érdeklődéssel mértem fel az ottani mozgalmat és vettem részt benne. Legelőbb egy ugyancsak magas konföderetkát csináltattam, s azt húzva fejembe lovagoltam be a közeli kisváros nemzeti gárdájának mustráira.² Mivel untam magam falun, beköltöztem a járási székhelyre s beléptem az ottani gyalogosgárdába. Sokat beszéltek és írtak össze arról, hogy mi

¹ Castiglione Heinrich tábornok, a krakkói helyőrség parancsnoka 1848. április 26-án összecsapott a városi nemzetőrséggel, és ágyúival lövette a várost, kikényszerítve így a lengyel emigránsok átmeneti távozását onnan.

² Teofil Łapiński felthetően Tarnówba vagy Újszandecbe „lovagolt be” a konföderatkának hívott négyszögletű csapkában, amelyet a nemzeti gárdisták viseltek. A bari konföderáció idején terjedt el. Lásd a 4. jegyzetet.

mindent lehetett volna tenni akkor, s Lengyelország más részein élő testvéreink is szemünkre hányták, hogy nem tanúsítottunk kellő erőt és áldozatkészséget. Akkori véleményem az elmúlt negyedszázad tapasztalataival gazdagodva sem változott, vagyis Galíciában semmi többet nem lehetett tenni akkor, mint amennyi történt. Nemzeti gárdistát játszanunk is csak azért volt szabad, mert az osztrák kormány – tekintettel Bécs és a birodalom több részének helyzetére – azt megengedte. Tehetetlenségünk természetes következménye volt az 1846-os katasztrófának.

Amikor már mindent jó alaposan kifürkészttem, egy alkalommal megkérdeztem a bátyámat, hogy mármost mi módon mentsem meg a hazát, és voltaképpen mi szükség is van itt rám. Azt hittem, vetette oda Jan, hogy tűzéréség is alakul, s a járásban te vagy az egyetlen, aki... „De’jszen, drága Janom, hogyan akarsz te tűzéréséget szervezni, amikor egész Galíciában nincs egyetlen lövegünk se, járásunkban meg még annál is is kevesebb van... Jószerével én abban se vagyok biztos, akár egy mordály is akad a határai közt.”

De ha Galícia híjával volt is ágyúnak, Magyarország nem, éppen ellenkezőleg. Mivel pedig nem fért hozzá kétség, hogy előbb vagyunk Lengyelország javára, mint kárára, úgy döntöttünk, hogy Magyarországra megyek, és ott felajánlom szolgálatomat. Miután búcsút vettem a családtól, útlevelet kértem, amelyet akkor még minden további nélkül megadtak, s október 25-én búcsút intettem a szülői háznak. Előtte megígértem a bátyámnak, hogy mihelyt lehet, hírt adok magamról, de őt mindaddig nem hívom, amíg biztos nem leszek benne, hogy rá nagyobb szükség van Magyarországon, mint Galíciában.

Jaslóban találkoztam egy szomszédunkkal, a lengyel hadsereg egykori tisztjével, Tabaczyńskival,³ aki ugyancsak Magyarországra tartott. Összeismertetett egy polgártárssal, ki a Jasło és Dukla között húzódó úton lakott. A derék nemes felajánlotta, hogy mivel nála nyugodtan megszállhatunk, küldjük vissza lovainkat, s ő majd a saját fogatával visz el bennünket a tőle pár mérföldre fekvő határátkelőhöz. Az utolsó lengyel földön töltött esténk és éjszakánk egy tisztességes és hazafias érzelmű lengyel család társaságában telt el. Sajnálom, hogy, jóllehet vendégszerető gondoskodásukra ma is emlékszem, a nevüket elfelejtettem. Már Jaslóban is fiatalok sokaságát láttam, akik Magyarországra tartottak. Többségük polgári öltözetet viselt, néhányuk a nemzeti gárda mundérját hordta. Duklához közeledve mind több ifjú önkéntessel találkoztunk, de itt-ott idősebbekkel is

³ Tabaczyński József 1848 novemberében belép a Wysocki őrnagy által szervezett zászlóaljba. Hadnagyként Aradon részt vesz az 1. ulánuszrezd szervezésében. 1849. máj. 1-jén főhadnaggyá léptetik elő.

összeakadtunk, akik többségükben emigránsok voltak. Azon kevesek, akik útle-
véllel rendelkeztek, az országúton haladtak, de a többség a hegyen átkelve került
ki azt a helyet, ahol az útlevél felmutatása elengedhetetlen volt. Az osztrákok
könnyűszerrel elejét vehették volna e népvándorlásnak, de látszott, hogy a fel-
sőbb hatóságok megelégedésére szolgál, hogy a veszélyes gyúanyag egy része
önként elhagyja Galíciát.

Miután dél körül megérkeztünk Duklába, bekanyarodtunk az egyetlen ven-
dégfogadó udvarába, hogy a lovak kifűjják magukat, mi pedig megebédeljünk.
A Magyarországra tartó lengyelekkel zsúfolásig telt fogadó úgy festett, mint egy
irodalmi kávéház. Az egyetlen kis mellékszobában, amelyet a fogadós, nyilván
előkelőbb küllemünk miatt, a rendelkezésünkre bocsátott, egy osztrák tisztet
találtunk. A kerekedő beszélgetés során megtudtam, hogy ő egy fél századnak
a parancsnoka. Panaszkodott a rendkívül unalmas, magányos szolgálati életre,
a kórságoktól vemhes időre, merthogy harminchat katonájából kilenc ispotályra
szorul, ugyanis egy meglehetősen nagy fegyver-, lőszer- és hadfelszerelési rak-
tárat kell őrizniük.

Ebből kikövetkeztethettem, hogy az egész jaslói helyőrség alig haladhatja
meg a száz főt... Egyszeriben oly gondolatom támadt, amely csak ifjú elmében
fogant, s csak nagy ritkán idősebb emberében. Amennyiben adott körülmé-
nyek közepette hozzávetőleges pontossággal felmérhettem, e pillanatban leg-
alább százhusz lengyel tartózkodott a teremben. Nem lenne-e előkelőbb vándor-
bot helyett osztrák puskával átlépni Magyarország határát? Hús-egynéhány
erős, de szétszóródott és meglepett katonát ekkora tömegnek lefegyverezni gye-
rekjáték lenne. Osztrák mundért öltve még Jaslóba is vissza lehetne térni, és
az ottani kis helyőrség is elfoglalható lenne. Arról, hogy a környéken felkelést
robbantsunk ki, szó se lehetett. Hiányzott hozzá a legelemibb feltétel, de a gőgös
osztrák hatóságokat meg lehetett volna leckéztetni amiatt, hogy az egész járás-
ban csak két gyenge századot tartottak. Mint akkor gondoltam, legalább fűgét
mutattunk nekik.

Amikor kimentünk az udvarra, gondolataimba beavattam Tabaczyńskit, aki
nyomban lángra lobbant, mint a szalma. Már látta magát a Magyarország hatá-
rán dobpergéstől kísérve átkelt csapat élén, nyomában a fegyverrel és hadizsák-
mánnyal megrakott társzekerek és foglyok serege.

De a duklai fogadó lengyelei még nem voltak katonák, csak egyszerű polgá-
rok, s még a császárnál is agyafűrtabbnak hitték magukat. Igaz, többségük
nyomban tette késznek mutatkozott, de sokuknak inába szállt a bátorsága, vagy
éppen árulást gyanítottak, s ezt nem rejtették véka alá. – „Láttátok? – dörögte
egy mokány leMBERGI légionárius. – Az a két uraság ott némettel pertraktált

a különszobában. El akarnak bennünket fogni, s kiirtani, hogy írmagunk se maradjon. Kémek! Biz'isten!" Egyre nagyobb lárma támadt, s helyzetünk mind veszélyesebbre fordult. Ez volt életem első összeesküvése. Megfogadtam magamban, hogy soha több ilyet. Gyorsan fölpattantunk a bricskára, és pár óra múlva magyar földön, zsidó kocsmában kortyoltuk a savanykás vinkót.

Már beesteledett, így, amennyire a körülmények engedték, otthonosan elhelyezkedtünk a vendégfogadóban. A derék izraelita, aki már harminc éve bérelte a kocsmát, s kinek apja és nagyapja is annak a falai között született és élt, mennyi érdekes dolgot mesélt a múltból. Fogadójában az üldözött ellenségeik elől menedéket kereső bari konföderánsok⁴ is többször vendégeskedtek. Lengyelország mártíromságának iszonytatóan hosszú ideje alatt a harcot vállaló hazafiak egy-egy órára itt húzhatták meg magukat az üldözött Habsburg-hatóságok elől, amelyek a menedékjogot tiszteletben tartván a biztonságot adó határon megtorpanva csak szemükkel követték a menekülőket. 1831-ben az ide kanyarodott fedett zsidó bricskában lengyelek rejtőzködtek, kik magyar földön keresve menedéket őszinte, szívélyes és bőkezű vendégszeretetre találtak. 1846-ban itt leltek biztonságra az eszement paraszt kése és a Habsburg-hivatalnokok atyai pártfogása elől menekülő riadt lengyel nemesek tömegei.⁵ Évszázadok óta most először jöttek ide lengyelek azért, hogy segítsenek annak a nemzetnek, amellyel érdek és szeretet oly régóta összekapcsolta őket.

Házigazdánk, mint a magyar zsidók túlnyomó többsége, sőt csaknem száz százaléka, rajongó hazafi volt: pillanatig sem kételkedett a magyarok győzelmében, s meg sem fordult a fejében, hogy az ellenség valaha is átlépheti a magyar határt, azt a szent vonalat, amelyet az egész magyar nemzet kész utolsó csepp véréig védeni. – Nem mondhatom, hogy az éjszaka nyugalmasan telt volna, mivel a Duklában található önkéntesek közül szinte mindenki a kocsmába keve-

⁴ A bari konföderáció híveiről van szó. 1768. február 19-én a II. Katalin cárnő beavatkozási politikájával és az orosz hadsereg jelenlétével elégedetlen nemesek a délkelet-lengyelországi Barban szövetségre léptek egymással, s háborút indítottak azért, hogy az országból kiűzzék a cári csapatokat. A konzervatív társadalmi és politikai mozgalom másik célja az volt, hogy a cárnő által támogatott Szaniszló Ágost lengyel királyt megakadályozzák a mégoly szerény gazdasági és társadalmi reformok bevezetésében is. A konföderánsok gyakran menekültek magyar területre – már azon a jogon is, hogy az 1412-ben elzálogosított szepességi városok lengyel joghatóság alá tartoztak. A konföderáció 1772 nyarán döntő vereséget szenvedett, s ennek a lengyel-litván állam első felosztása lett a következménye. Az elzálogosított szepességi helységeket Mária Terézia már 1770-ben visszacsatolta a Magyar Királysághoz.

⁵ Az 1830–31-es szabadságharc és az 1846-os tragikus krakkói és galíciai felkelés menekülteiről van szó.

redett, amely a határtól őrbódé-távolságban állott. A biztonságérzet jókedvre derítette a fiúkat: alig akadt valaki közöttük, aki álomba merült volna, a többség kivilágos-kivirradtig poharazgatott és énekelt.

Hajnalban elhagytuk első szállásunkat, s társaink közül ahányat tudtunk, bricskánkra ülhattünk, és néhány óra múlva megérkeztünk Bártfára. Itt már nyugtalanító hírek keringtek arról, hogy Bécset bevette Windisch-Grätz,⁶ s az osztrákokkal elkerülhetetlen az összecsapás stb. Nagy volt a sürgés-forgás, újoncoztak, nemeztörtséget szerveztek, és szüntelen szemléltek, a korlátlan hatalommal felruházott kormánybiztosok meg rendületlenül járták az országot, tartották a hazafiakban a lelket, lelkesítve a gyávákat és gyengéket, és kíméletlenül letörve a nyílt vagy leplezetlen ellenállást.

A lengyeleket Bártfán és Magyarországon szinte mindenütt nagy szeretettel fogadták. Nem egy tejfölösszájú, ki könnyeit nyelve sóhajtozott a szülői ház után, s szívből bánta, hogy társai rá tudták venni a nagy kalandra, egy pillanatra elfeledte a mamáját és a sült galambot, annyira magával ragadta a magyarok lelkes fogadtatása.

Miután a bricskát és a lovakat visszaküldtük a derék lengyel nemesnek, másnap előfogatokon Eperjesre mentünk. Itt bármelyik szállodába kopogtattunk, lengyelekkel volt tele. Már – egy-egy idősebb tiszt körül – amolyan csapatfélék is alakultak. A becsvágyóbbak közül többen is pártot alapítottak, amelyik szócsöveként a vezér szerepét igyekeztek játszani. De távol álljon tőlem az, hogy elismételjem a magyarországi légiók históriáját, egyszerűen saját véleményemnek szeretnék hangot adni: arról van szó, hogy noha Bem tábornokot nem ismerem, és életkor, tapasztalat és beosztás tekintetében távol álltunk egymástól, a lengyel alakulatok megítélésében egy véleményen voltam a híres vezérrel. Bem azt tartotta, hogy gyenge alakulatok kevés hasznót hajtanak Magyarországnak, Lengyelországnak pedig az égvilágon semmit. Pár ezer ember nem sokat jelent a háborúban, ahol százezrek lépnek színre. A fent említett egységek többnyire értelmiségiekből álltak, kiknek aránya Lengyelországban az össznépszerűséghez képest amúgyis elenyésző. Így ezen egységek vesztesége vagy pusztulása mindig súlyos, és ritkán érnek föl azzal a haszonnal, amit az ilyen csapatok hajtanak. Ez az értelmiség az új honvédcapatokban játszhatta volna a legmegfelelőbb szerepet, s neki magának is meglett volna az a haszna, hogy hozzászólt volna a katonai szigorhoz, rendhez és fegyelemhez. Mindez ugyanis nélkülözhetetlen azok számára, kik a kevésbé képzetek vezetésére kényszerülnek. Ha a Magyar-

⁶ Bécset a honvédsereg schwechati vereségét követő napon, 1848. október 31-én vette be a Windisch-Grätz vezette osztrák főhadssereg.

országon szolgáló lengyelek számára elérkezett volna az a pillanat, hogy fegyverrel a kezében térjenek vissza Lengyelországba, ez nem történhetett volna meg a magyarok jóváhagyása és támogatása nélkül. A magyar kormány parancsára tíz-egynéhány napon belül összevonhatták volna a lengyeleket, s a képzett katonák csapatokba osztása jóval könnyebben ment volna. Ami pedig a légiónak a magyar nemzetre, kormányra és hadseregére gyakorolt befolyását illeti: az biztos, hogy a különféle magyar ezredekben elhelyezett lengyelek befolyása a honi ügyre, főként, hogy egy részük vezető beosztásba került, nagyobb lett volna, mint egyébként.

Bem tábornok e véleményét sokan, kik Lengyelország megmentését négyszögletes csapkokban látták megvalósíthatónak, nem értették, s közülük többen a legcsekélyebb lehetőségét sem látták annak, hogy becsvágyuknak a magyar hadseregben találjanak teret. Ezen ellentmondások elmergesedése vezetett oda, hogy merényletet kíséreljenek meg ellene, amely mind Magyarországra, mind Lengyelországra nézvést végzetes következményekkel járt. Nem titok az, hogy Kossuth aztán, hogy Pestre érkezett, Bemét akarta kinevezni a magyar hadsereg fővezérének. Miután egy lengyel az életére tört, s számosan mozgalmat szerveztek ellene, Magyarország és Lengyelország ellenségei, a körülményeket kihasználva, mindent elkövettek, hogy Osztrolenka hőjét lejárássák.⁷ Kossuth megriadva a nagy dobra vert botránytól, félt olyan emberre bízni a legfőbb hatalmat, akit nem ismert alaposan, s akivel szemben éppen honfitársai viselkedetek legellenségesebb érzülettel. A Bemmelle folytatott beszélgetések meggyőzhették arról, mennyire pontos elmével érzékeli a helyzetet, s az erdélyi főparancsnokságot bízva rá, voltaképpen reménytelen feladat elé állította. Hogy Bem ki volt, s kik voltak ellenségei, rövidesen kiderült. Mindenesetre Magyarország olyan embert veszített el benne, aki befolyásolni tudta volna a nagy háború kimenetelét, a lengyelek pedig a szövetséges nemzet földjén alkalmasint felkészülhettek volna arra az óriási küldetésre, amelynek kemény és türelmes munka nélkül nem lehet eleget tenni...

Úgy véltem, hogy légiót alakítani túl korai még, és így, mint az osztrák hadsereg csaknem minden galíciai illetőségű tisztje és katonája, úgy döntöttem, hogy a magyar hadseregbe lépek be, készen állva, mint minden lengyel, arra, hogy amennyiben a szükség úgy hozza, a honi hadsereghez csatlakozom.

Eperjesen két napot töltöttem, de lehetetlen, hogy említést ne tegyek a Burchard család vendégszerető házáról. Jól ideje annak, hogy e család a városban letelepedett.⁸ Az arra vetődő lengyel mindig vendégszerető otthonra talált náluk. Bajtár-

⁷ Utalás a Bem elleni merényletkísérletet követő sajtópolémiára. Lásd Miłkowski: 86. jegyzet.

⁸ Lásd a kötetben: Egy eperjesi patrióta fiai.

saim, kikkel akkoriban ott megfordultam, bizonyára máig se felejtették el azokat a kellemes pillanatokot, amelyekben e derék család igyekezett részesíteni a szülőföldjüket elhagyó lengyel ifjakat. Burchard úrnak második hazájáért, Magyarorszáért hozott megannyi áldozatán kívül két fiát is annak szolgálatába állította. Nem hoztak nevére szégyent. Bátorságukkal és rátermettségükkel kiemelkedtek tisztársaik közül.

Kassán elváltam Tabaczyński útitársamtól, aki mint régi ulánus oda kívánt beállni, ahol dzsidát és zászlócskát remélt, míg engem a körülmények eltérítettek kezdeti szándékomtól. Eredetileg úgy terveztem, hogy Pesten bemutatkozom a tűzérési főfelügyelőségnek, ahol volt néhány ismerősöm. Amikor Kassán asztalhoz ültem első vacsorámat elfogyasztani, még nem gondoltam, hogy az asztaltól felkelvén, továbbutazási tervem már a múlté lesz. Pedig így történt. A szálloda nagytermében rengeteg volt a vendég, de kevesen a lengyelek, kiket a derék és lelkes magyarok szüntelenül ünnepeltek, ölelgettek, csókolgattak. Annál az asztalnál, ahová letelepedtem, több honvédtiszt ült, köztük a Kassán szerveződő 21. zászlóalj őrnagya⁹ és egy középkorú egyaránt kedves és komoly illető, akiről megtudtam, hogy nem más, mint Dessewffy gróf, Kassa városának polgármestere.¹⁰ Azonnal összeismerkedtünk, mivel akkoriban annál, mint hogy valaki lengyel, és ráadásul az 1831 óta nem látott lengyel mundért viseli, jobb ajánlás nem is lehetett. Én ugyanis, mihelyt a határt átléptem, felöltöttem nemzetigárda-egyenruhámat, amelynek ragjelzéséről látszott, hogy tiszt vagyok. Galícia fővárosában ugyanis megválasztottak tisztnek, s ez bizonyos méltóságot és tekintélyt kölcsönzött nekem, már amennyire húszéves korommal ilyesmire rászolgálhattam. Asztal menti beszélgetésünk során a polgármester elpanaszolta, hogy Magyarországon különösen a műszaki fegyvereket kiszolgáló emberekben nagy a hiány. Emiatt Kassa városa, amely már addig is annyi bizonyítékát adta hazafiságának és áldozatkészségének, hiába szeretne egy üteget adni a hazának, jóllehet ágyúja van elég, tisztek hozzá, kik az embereket kiképeznék, s az üteget megszerveznék, nincsenek. Érthető, hogy feszült figyelemmel hallgattam, s amikor a polgármester mondandója végére ért, bátorkodtam megemlíteni, hogy tűzér vagyok, több évig az osztrák seregben szolgáltam, s most éppen azzal a szándékkal megyek Pestre, hogy felajánljam szolgálataimat a magyar tűzérési főfelügyelőségnek.

Egy darabig tanácskoztunk, s miután szolgálati irataimat átnézték, a honvéd őrnaggyal abban állapodtunk meg, hogy mindaddig Kassán maradok, amíg

⁹ Kassán a 20. honvéd zászlóalj szerveződött, s ennek a parancsnoka Bányafy Károly őrnagy volt.

¹⁰ Dessewffy Ferenc gróf (1798–1868): 1848-ban Kassa város polgármestere.

a hadügyminisztériumtól válasz nem érkezik a város beadványára. A beadvány, amelynek másnapi elküldésére a polgármester kötelező ígéretet tett, azt tartalmazta, hogy a minisztérium nevezzen ki engem a kassai üteg parancsnokává, s hogy a város a szervezés minden költségét fedezi. A kormánytól azt kéri csupán, hogy az üteghez biztosítson elég embert és lőszert. Legtovább hat napig kellett volna a válaszra várni, de az már négy nap múlva megjött, eleget téve a város minden kérésének.

A polgármesternek az őrnagy és több honvédtiszt testvéri felkérésével megámogatott javaslata túlságosan kedvemre való volt ahhoz, hogy készséggel el ne fogadjam, mert korántsem lehettem biztos abban, hogy Pesten nyomban oly önálló beosztást kaphatok, mint az ütegparancsnokság.

A polgármester elbúcsúzott, s másnap reggelre magához invitált, mi, fiatalok pedig késő éjszakáig beszélgethettünk a háborúról, a politikáról, a szerelemről és ezeregy más dologról, egyik pohárköszöntőt a másik után tartva, gondosan ügyelve rá, hogy egyetlen akkori érdemdús hazafi egészségéről se feledkezzünk meg. Egyébként nem maradtunk magunkra: a szálloda zsúfolásig megtelt, olyanira, hogy minden lengyelre jutott vagy fél tucat „magyar barátom”. Ők aztán majdhogynem pecsenyébe fullasztották és borba fojtották lengyel cimboráikat. Itt kötöttem ismeretséget majdani bajtársaimmal, Tchorznicki,¹¹ Idzikowski,¹² Zarzycki,¹³ Rembowski¹⁴ ezredesekkel, Matczyński,¹⁵ Wieruski,¹⁶ Jagmin¹⁷ őrnagyokkal és másokkal.

Német, magyar, lengyel, szlovák mondatok bábeli hangzavara uralkodott: az emigránsok, attól függően, ki honnan jött, angolul, franciául, olaszul stb. beszélgettek. Mindegyikük közül a legmulatságosabb egy bizonyos Szczepański nevű százados volt¹⁸ (nem tévesztendő össze a galíciai Kornel Szczepański tüzér

¹¹ Lásd Fredro: 3. lábjegyzet.

¹² Lásd Miłkowski: 45. lábjegyzet.

¹³ Zarzycki, Dionizy (1821–?): a 30. sorgyalogezredben hadnagy. 1846 tavaszán letartóztatták, 1848 májusában kilép a hadseregből. 1849 januárjától a 4. honvédszászlóaljban százados. Csatlakozik Bemhez. Március végétől őrnagy, s a Nagyszebenben állomásozó lengyel légio ideiglenes parancsnoka. Június 21-től alezredes, majd az erdélyi lengyel légio Besztercén megalakított új szervezési bizottságának tagja. Az Oszmán Birodalomban ő is áttér a mohamedán hitre, s Osman bejként követi Bemet Aleppóba.

¹⁴ Lásd Grabowiecki: 31. lábjegyzet.

¹⁵ Lásd Fredro: 5. lábjegyzet.

¹⁶ Lásd Grabowiecki: 46. lábjegyzet.

¹⁷ Lásd Miłkowski: 48. lábjegyzet.

¹⁸ Szczepański, Antoni (1800–?): részt vesz az 1830–31-es szabadságharcban, s főhadnagyként menekül ki Franciaországba. 1832-től a belga hadseregben szolgál. 1848 áprilisában száza-

századossal¹⁹⁾), ki a belga hadseregben szolgált. Annyit kóborolt a nagyvilágban, hogy minden nyelven beszélt, de mindegyiket annyira keverte, hogy képtelenség volt rájönni mondanójának értelmére. Ez aztán ezernyi mulatságos és vészesen komoly félreértés forrása volt. Főként akkor, amikor már állandóan a táborkarokban szolgált. Előbb az ott mindig jobb ételért és italért vállalta a szolgálatot, később meg már azért, mert előljárói értékelték bátorságát és tényleges katonai képességeit. Nyelvi kogel-mógele volt az említett esten kirobbant veszekedésnek is a forrása. Az a mokány leMBERGI légionárius, aki Tabaczyńskiból és belőlem Duklánál erőnek erejével kémet akart kreálni, alaposan felöntve a garatra beszédbe elegyedett Szczepańskival. A derék diák, kiről azonban társai azt tartották, hogy előbb tudna három pár csizmát megvarrni, mint három sort elolvasni, szerfelett elcsodálkozott Szczepański nyelvezetén, amelynek egynegyedét értette, háromnegyedét nem. Így aztán az illető alakot szerfelett gyanúsnek találta. Előbb csak morgott, aztán egyre hangosabban kiabált: „Kém! polgártársak! milyen nyelven beszél? félig németül, félig muszkául! Kétfelől fizetik! a menkő csapjon belém, ha nem igaz!” Furcsa dolog, de azok, akik mindenkire gyanakodnak, fabatkát sem érnek. Később tudomásomra jutott, hogy a bajszos mokány a gyávák gyávájának bizonyult, s egységében közmegvetés tárgya volt.

Jó későn széledtünk szét. Másnap társaim elindultak Pestre, én meg reggel kilenc körül gróf Dessewffy polgármesterhez mentem. Csak a beszélgetés során tudtam meg, hogy a kassai tüzérségi felszerelés hat darab háromfontos ágyúból állt, de se lövegtap, se semmi nem volt hozzájuk. A várostól félórai járásra fekvő löpormalomban, amit az osztrákok elhagytak, lőpor volt elég. Vasgolyókat a szépségi vashutákban lehetett önteni, ami pedig a többi felszerelést illeti, a városban előteremthető volt. Reggeli után a polgármesterrel együtt elmentünk a városházára, s a derék gróf látható elégedettséggel mutatta meg Kassa városának félelmetes tüzérségét. Lövegtalp és minden nélküli pusztá csövek voltak. Délután ellátogattam a löpormalomba, amelyet kifogástalanul ellátottnak találtam. Meglátogattam a honvéd őrnagyot, hogy megbeszéljem vele, hány embert tudna a szerveződő zászlóaljából a rendelkezésemre bocsátani. Meglátogattam a város hivatali előkelőseit, hogy meggyőződhessen róla, milyen erőkre számíthatok

---

dosi rangban kilép. December elejétől táborkari százados Pulszky Sándor ezredes északi hadseregében. Budavár bevételénél megsebesül. Állítása szerint Nagysándor József tábornok ekkor őrnaggyá lépteti elő, míg Görgei az augusztus 9-i sági összecsapásban tanúsított helytállásáért alezredessé nevezte ki. Az erről szóló dokumentumokat – állítása szerint – Klapka magával vitte Párizsba.

¹⁹⁾ Kornel Szczepański tüzérfőhadnagyként hagyta el Magyarországot. Lásd Fredro: 6. lábjegyzet.

a szervezés során, s elégedetten nyugtáztam, hogy sem a tehetségnek, sem a segítőkészségnek nincsenek híjával.

A negyedik nap megérkezett kinevezésem a tűzérési főfelügyelőségtől, amelynek értelmében a kassai üteg parancsnoka a lettem. Megerősítését a hadügyminisztérium részéről a szervezés befejezése utánra ígérték. Ezzel együtt felszólítottak, hogy amennyire lehet, igyekezzek, mert nagyon rövid időn belül hadba kell szállni. Kinevezésemmel párhuzamosan a polgári és katonai hatóságok is megkapták a szükséges miniszteriális parancsokat. Ugyanezen a napon kiválogattam a 21. honvédszászlóaljból százhusz nyalka és derék altisztet meg közkatonát, akik képeseknek mutatkoztak a tűzérésnél szolgálni. Csak az volt a baj, hogy még egyikük se látott életében ágyút, mert az országnak ebbe a szegletébe sohasem szállásoltak be osztrák tűzérésget. Egyébként többségükben válogatott társaságnak bizonyultak: sok volt köztük az egyetemi hallgató és más értelmiségiféle, kiknek kiképzéséhez nem kell sok idő, főként, hogy mindnyájukat lelkes készség fűtötte. Mint jellemzőt meg kell említenem, hogy nem akadt egyetlen ember sem köztük, beleértve a parancsnokot is, kinek már kiserkent volna a bajsza.

Az akkoriban nagynak nem mondható városban egyszerűen lázas sürgés-forgás támadt. Az alvásnak és a gyors evésnek szentelt néhány órán kívül a szó szoros értelmében egy szabad percem sem volt. Az asztalosok és a kerékgyártók, a lakatosok és a kovácsok, a nyeregkészítők és a mesteremberek közül megannyian az én felügyeletem alatt dolgoztak. A szepességi vashuták megkapták a vasgolyók méreteit és vele a parancsot, mielőbb szállítsák őket. A megye lötenyésztőit felszólították, hogy szállítsanak lovakat, s pár napon belül nyolcvan darab mokány ló állott a tűzérési istállókban. Oly alacsony árat kértek értük, hogy csodálni lehetett a lókupecsek önzetlenségét. Némelyikük, többen is, egyáltalán nem akartak pénzt elfogadni az átadott lóért.

Ugyanez mondható el a tűzérés felállítását munkájukkal segítő kézművesekről. Csak a szegényebbek dolgoztak fizetségért, a többiek ingyen végezték a munkát. Akadtak olyan műhelyek, ahol fele bérért dolgoztak, függetlenül attól, hogy nemegyszer hajnalba nyúló kemény feladatnak kellett eleget tenni. Ugyanis egyre fenyegetőbb híreket kaptunk. A magyar hadsereg vereséget szenvedett Schwechatnál, bevették Bécsét, Dél-Magyarországon öldöklő küzdelem folyt a szlávok és a magyarok között, míg északon elkerülhetetlennek tetszett a császári csapatok támadása. Több sürgető parancsot kaptam Pestről, hogy induljak, mert az osztrákok máris átlépik a határt, és pár napon belül betörhetnek Kassára. Észak-Magyarországon szinte semmiféle reguláris magyar haderő nem tartózkodott: a honvédszászlóaljok még csak alakulóban voltak, s jöllehet a nemzetőrség egységei rendszeresen gyakorlatoztak, de nagy hiányt szenvedtek fegyverben. Pedig

eleinte csak az ő ellenállásukra lehetett számítani. A nemzetőrség hatalmas embertömeget jelentett ugyan, mert a nemzetet, mind a magyart, mind a szlovákokot fűtötte a hazafiasság, de hogy e gyatrán felfegyverzett, szervezetlen tömegek mennyit érnek a reguláris haderők ellen, nehéz volt előre látni.

Mind kevesebb lengyel érkezett: az osztrákok ugyanis már nem adtak ki több útlevelet, a fináncok és a parasztönkéntesek pedig erősen őrizték a határt. Tudomást szereztünk Lemberg bombázásáról, a főváros és a többi város nemzeti gárdáinak lefegyverzéséről.²⁰ Ezek hallatán összeszorult az ember torka, jóllehet, tudta, hogy mindaz, ami bekövetkezett, elkerülhetetlen volt.

Három héttel azután, hogy Kassára érkeztem, első ízben vonulhattam ki egész üteggemmel. Az iparosok valóságos csodát műveltek. A lövegtalpak, a lőszeres taligák, a tartalék szekerek vasalásukat, farészeiket illetően egyaránt tökéletesek voltak, a hámok se hagytak kívánnivalót maguk után, és lőszerben sem mutatkozott hiány. Képzett emberekben annál inkább, mivel ily rövid idő alatt a legnagyobb jóakarattal se lehetett tüzéreket s még kevésbé altiszteket teremteni. Tölteni, lőni, kicsit célozni, az első mozdulatok, ez volt minden, amit tudtak, de nem kételkedtem benne, hogy még néhány hét, s e kiváló embereket nyugodtan kiállíthatom az osztrákok ellen.

Gyönyörű őszi vasárnap volt, amikor Kassa városa első ízben szemlélte meg s ezáltal mondhatta magáénak az üteget, mert nemcsak a saját pénzén, de a maga kétkezi munkájával is állította azt fel. Nagy tömeg gyűlt össze a város főterén. Mint már említést tettem róla: ezen a vidéken sohasem állomásozott tüzérség, így a látvány az újdonság varázsával hatott a népes közönségre. Egyébként is a beavatatlanok számára ez volt a világ legregulárisabb csapata. Minden remekül festett: a néhány könnyebb alaki mozgást a tüzerújoncok a legnagyobb pontossággal hajtották végre. A folyamatos éljenek elnyomták a parancsszavakat, merthogy a kassaiak büszkéek voltak erejükre, és azt gondolták, hogy városuk most már a pokloknak is ellenáll.

Ezen az estén érkezett meg Kassára Pulszky ezredes, Radetzky itáliai hadseregének kiváló tisztje.²¹ Őt nevezték ki Felső-Magyarország összes fegyveres erőinek főparancsnokává. Vele jött a rendkívül bátor és energikus ember hírében álló

²⁰ Galícia katonai parancsnoka, Wilhelm von Hammerstein-Equord altábornagy 1848. november 2-án pacifikálta Lemberget, s másnap a várost és környékét ostromállapot alá helyezte. 1849. január 10-én az ostromállapotot egész Galíciára kiterjesztette. Lásd *Az emlékiratok keletkezésének történelmi háttere* című fejezetet.

²¹ Pulszky Sándor 1848-ban Radetzky seregében Itáliában szolgált. Mivel Pestet csak november 24-én hagyta el, a Lapínski által leírt jelenetre november 27. és 29. között kerülhetett sor. Lásd Grabowiecki: 38. lábjegyzet.

Farkassányi úr, a kormány teljhatalommal felruházott megbízottja is.²² Szám-talan anekdota keringett róla, megvilágítva azon emberek jellemét, kik akkoriban a magyarországi mozgalmak élén állottak. Egy idegen ügynökök és saját pópája által felbujtott Ung megyei ruszin egyházköztség megtagadta az adófizetést, az újoncállítást, a magyar hivatali előjárókat pedig elkergette. A templomot felfegyverzett parasztok százai vették körbe. Farkassányi a lázadás helyszínétől pár órányira tartózkodott. Testi fogyatékosága ellenére (egyik lábára bicegett) bricskába szállt, maga mellé ültette titkárát, a kocsis mellé a bakra pedig a skarlátvörös színt öltött hóhért, mellettük pedig egy-egy lovas hajdú poroszkált. Amikor a templom elé kanyarodtak, a tömeg, élén a pópával, megindult felé, de látván a kormánybiztos társaságában érkező hóhért, s tudván, hogy, lévén ostromállapot, micsoda szörnyű büntetéssel sújtják a lázadókat, a pópa arcából kiszökött a vér, megtántorodott, és egy szót se tudott kinyögni. A kormánybiztos intett a hajdúknak, akik egy pillanat alatt a bricskához kötözték a pópát, a bírót és néhány tekintélyesebb öreget. A megszeppent tömegre ráparancsolt, hogy másnap délig a szálláshelyen legyen a kivetett adó és az általuk kiállítandó számú újonc, ellenkező esetben a letartóztatottakat felakasztatja, az egyházközséget pedig felperzseli. E rövid beszéd után a túszoikat magával vive elvonult. Másnapra a kormánybiztos parancsát pontról pontra teljesítették, aki a túszoikat szabadon bocsátotta.

Rögtön azután, hogy Pulszky ezredes, Észak-Magyarország katonai parancsnoka megérkezett, jelentkeztem nála, és jelentést tettem neki az üteg állapotáról és tevékenységéről. A parancsnok elégedetten olvasta és hallgatta tájékoztatómat. Bizalma megtisztelő jelének vettem, hogy velem, a még tejelesszájú tiszttel leplezetlen őszinteséggel beszél. Igaz, amit mondott, egyáltalán nem volt vigasztaló. Az osztrákok, gróf Schlik altábornagy parancsnoksága alatt, befejezték négyezer-ötszáz főből és tizennyolc ágyúból álló erejük összevonását Dukla térségében, s várható volt, hogy pár napon belül átlépik a határt. Ez ellen a volta-képpen kicsi, de reguláris és jól kiképzett erő ellen jószerével csak az én üteget és két frissen alakított honvéd századot lehetett bevetni.²³

Egy hatfontos üteg útban volt Pestről Kassára, és a Szepességben is szerveződött egy fél üteg. A nemzetőri csapatok kiképzetlenek és csaknem fegyvertelenek

²² Farkassányi Sámuel (?-?): 1848 októberétől Abaúj vármegye kormánybiztosa. 1848 decemberétől 1849 júliusáig hadsereg-élelmezési biztos. Halálra, majd várfogságra ítélik.

²³ A Pulszky Sándor ezredes parancsnoksága alá rendelt had mintegy tizenkétezer emberből, zömében nemzetőrből állott. A 20. honvédszászlóalj két százada, három lengyel század és három ágyúüteg alkotta a sereg regulárisnak mondható erejét. Schlik galíciai hadteste 8000 főből állt.

voltak, így erőnk zömét a népfelkelők alkották. Mi fiatalok, de főleg a polgári hivatalnokok, erősen bíztunk a népfelkelőkben. Pulszky ezredes más véleményen volt, mert az idősebb és harcban edzett katona tudta, hogy nyílt téren még egy kis létszámú reguláris sereggel szemben is képtelen megállni a helyét.

Másnap éppen Dessewffy grófnál ebédeltünk, amikor egy futár lépett be, és átnyújtotta az éppen Bártfán tartózkodó kormánybiztosa sürgönyét, amelynek tartalmáról azon nyomban tudomást szerezhettünk. A kormánybiztos azt írta, hogy az osztrákok előkészületeket tesznek a határ átlépésére, s az ellenséges előőrsök már a határ menti magyar önkéntes lovasokkal csatáznak. Az ebéd, jöllehet Éljen a magyar! kiáltással, de hamarabb fejeződött be. Azon nyomban küldöncök nyargaltak szét a vidék városaiba és falvaiba, hogy a már korábban felkészített nemzetőrök és népfelkelők induljanak Eperjesre, ahol, mint elsőül kijelölt helyen, össze kellett volna vonni az erőiket.

A parancsnok már este elutazott a táborkarával. Az egy zászlóaljából és egy század lovas nemzetőrből és az én ütegeből álló kassai haderő másnap hajnalban indult útnak. A szakadó hideg eső és a korai időpont ellenére a kassaiak hatalmas tömegei verődtek össze. De a pillanat komolysága eleve meghatározta a nép hangulatát. Az asszonyok sírtak, mert más látni, ha az apa, fivér, férj véres táncba megy, és más a nemzetőrség ártatlan szemlájében gyönyörködni, amely rendszerint vidám poharazgatással ért véget.

A Kassa–Eperjes közötti országút Magyarország legjobb útvonalai közé tartozik, jöllehet nem lehet összevetni Franciaország vagy Németország útjaival. Bőrig ázva érkeztünk meg az első állomásunkra. Egy hatalmas vendégfogadóba kvártélyozták be az üteget, ahol nemcsak embereimnek jutott szálláshely, hanem a lovainknak is, így mindegyikünk egyazon fedél alá került. Noha engem egy közeli udvarházban helyeztek el, úgy döntöttem, hogy a tűzéreimmel maradok, mert a csataterre készülve sokkal jobb az, ha a tisztek állandóan egységeikkel időznek, feleslegesen nem hagyják őket magukra, s életüket beosztottaik életéhez igazítják. Nemcsak azért, mert így a katonák kénytelen-kelletlen jobban ügyelnek a rendre, hanem azért is, mert tapasztalva tisztjeik állandó gondoskodó figyelmét, irántuk bizalommal viseltetnek, hozzájuk ragaszkodnak, s ez életüket, fáradaimaikat és inségeiket kölcsönösen elviselhetőbbé teszi. Ezen persze nem a rossz értelemben vett családiasságot kell érteni, amelynek a lengyel és más csapatokban sajnos egyaránt szemtanúja voltam, ahol a tiszt együtt mulatott és kártyázott katonáival. Az ilyen tekintélyét vesztett tisztet természetesen azonnal el kell távolítani a hadseregből. Inkább arra gondolok, hogy a tiszt és a katona között a báty és az öcs közötti kapcsolatnak kell uralkodnia. – A franciák mindig a ló egyik oldaláról a másikra estek. A császárság alatt a sarzsik szinte áthág-

hatatlan akadályokat képeztek a katonák között, s a magasabb és alacsonyabb rangúak közötti érintkezést majdhogynem lehetetlenné tették. Ezzel magyarázható a beosztottak körében tapasztalható rossz hangulat, amely nemegyszer torkollott gyűlölködésbe, mint ezt a legutóbbi háború mutatta.²⁴ A császárság bukása után a franciák az ellenkező végletbe estek: a tisztek poharazgatva komáztak katonáikkal, ez aztán gyakran oda vezetett, hogy a beosztottak semmibe vették feletteseiket. A németek nem értették, hogy a francia foglyok miért viseltetnek akkora gyűlölettel tisztjeik iránt.

A magyarok új hadsereget szerveztek, de az osztrák szisztéma szerint, mely az államot alkotó különféle néptörzsek civilizációs szintjét illetően jól alkalmazható. Azokat a katonai formákat, amelyek között az osztrák hadseregben nevelkedtünk, pontosan megőrizték, s csak ez tette lehetővé egy jól fegyelmezett had rövid idő alatti felállítását, amely a legrégebbi hadseregek ellen is győztesen vette fel a harcot. A magyar nemzetet és hadsereget fűtő hazafiság kétségtelenül nagyban hozzájárult a harctéri sikerekhez. De fegyelem nélkül a hazafias erőfeszítés és áldozatkészség semmibe veszett volna.

Eperjesen, ahová másnap érkeztünk meg, látogatást tettem a tiszteletre méltó Burchard famíliánál. Azon az estén én voltam az egyetlen lengyel abban a házban, ahol néhány hónap óta oly szép számmal fordultak meg honfitársaim.

Eperjes és környékének nemzetőrségével megerősödve vonultunk tovább Galícia határa felé, de a Bártfán kapott újabb hírek arra mutattak, hogy még korántsem volt akkora a veszedelem. Az osztrák felderítő előőrsök ugyan változatlanul a határon cirkáltak, de ebből még nem következett az, hogy az osztrákok máris támadnak. Erőik ugyanis elégtelenek voltak egy nagyobb hadművelethez, ráadásul sejteni lehetette, hogy e hadműveletet egyszerre indítják el Bécsből Pest és Galiciából Kassa ellen.

Menet közben is minden pillanatot kihasználtam fiatal tűzérem kiképzésére. Bártfán pár napra megállapodván, gyakorlóteret rendeztem be tűzéremnek, ahol löni tanítottam őket. Azelőtt egyikőjük se hallott soha ágyúdörgést, de oly hidegvérrel és jókedvvel kezelték a lövegeket, hogy önkéntelenül az osztrák hadseregben tartott lőgyakorlatokra gondoltam, s a találati arányt illetően csekély különbséget láttam a régi osztrák és az általam felállított üteg között az előbbi javára.

Pulszky ezredes visszatérván a határon tartott gyors kémszemléből, úgy döntött, hogy megerősíti a határ őrizetére kirendelt csapatot, és meghagyta nekem,

²⁴ Az 1870-es porosz–francia háborúról van szó. Ebből következik, hogy Łapiński 1871-ben írhatta a visszaemlékezését.

hogy két ágyúval és az egész nemzetőri lovassággal (százhusz ember) csatlakozzam a határ menti önkéntes lovassághoz. A parancsnokságot Bideskutyt nemzetőri őrnagy,²⁵ egy tiszteletre méltó, de már korántsem fiatal nemes vette át, aki nemcsak jelentős vagyonát, hanem három egészséges fiát s végül magamagát is a haza szolgálatába állította. – Az illető soha hadseregben nem szolgált, de rendkívüli tetterő, energia, bátorság és áldozatkészség jellemezte. Csapatában mintaszerű rendet és fegyelmet tartott: ami pedig a szolgálati tudásából hiányzott, azt pótolta a segédtszjtje szerepében fellépő intézője, egy vén kiszolgált, borissza őrmester, ki tiszta fejfel felbecsülhetetlenül jó katonának bizonyult, de ittasan se feledkezett meg a kötelességéről. Az első pillanatban összebarátkoztam a nemzetőri őrnaggal, és mind az ideig, amíg együtt szolgáltunk, a legjobb bajtársak voltunk. Az őrmester megcsodálta az útegemben uralkodó rendet, és bizalmasan megemlítette az őrnagynak, hogy nagy ember kell legyen, s valahányszor elhaladt mellett, felemelte hatalmas kulacsát (a magyarok fából készült flaskáját), amit utazáskor és háborúban egyaránt vállukon átvette hordanak, (mint például táborkari tisztek a távcsövet), és harsány hangon elkiáltotta magát: Éljen a lengyel! Ezt követően pedig torkát locsolgatva bizonygatta nemzetőreinek, mi a különbség a reguláris hadsereg és az olyan csürhe között, mint ők, akik nem ismerik meg mindaddig az igazi regulát, míg a kormány le nem mond a rendelkezéséről, amelyben megtiltotta a botbüntetést. A döntő többségükben módosabb honpolgár nemzetőrök nevettek a vén kóficón, de értékes tulajdonságai miatt szertették és tisztelték őt, s szívesen végrehajtották parancsait.

Hadiszállásunkat ugyanabban a kocsmában rendeztük be, ahol először ért magyar földet a lábam. A derék zsidó ember rögtön felismerte bennem az ifjurat, kivel olyan hosszan elbeszélgetett. Örömeben nyoma sem volt a színlelésnek: még bor is jobb került az asztalra a szokásosnál, s rövid idő múlva már a falu tulajdonosának gazdagon terített asztalánál ebédeltünk, ki zsúfolásig telt szekéren szállított magához. Többször meggyőződhettem arról, hogy ami az evést és az ivást illeti, legjobb dolog nemzetőrökkel és népfelkelőkkel hadba vonulni, mert ők egyetlen előírást se tartanak annyira be, mint azt, hogy a katonát háborúban étellel-itallal kifogástalan bőségben kell tartani. A kocsmáros már elvesztette a jövőbe vetett korábbi határtalan bizodalmát, szép lányait és gyermekeit föl küldte a hegyekbe, az országúttól messze félreeső helyre. Csak a feleségét, nőrokonát és két legényét tartotta meg maga mellett. Ezen asszonyokat nem kellett

²⁵ Bydeskúti Ernő (1808–1899): 1848 júniusától Sáros megye bártfai járása nemzetőrzászlóaljának századosa. 1849 januárjától honvéd százados, a felső-tiszai hadtest lőszerészeti felügyelője, májustól őrnagy.

félteni, mert szépségüket illetően bizonyára még horvát katona se akadt volna az osztrák hadseregben, ki a kocsmárost féltékennyé tette volna rájuk. Nem tudta, mihez kezdjen, ha bejönnek az osztrákok: meneküljön vagy maradjon. Azt tanácsoltam neki, hogy maradjon: hallgatott rám, és aztán véletlenül megtudtam, hogy jól járt, mivel kocsmájával, melyben egy esztendő során ezer és ezre magyar, osztrák és muszka fordult meg, kisebb vagyona tett szert.

Másnap összevontam csapataimat, ez azt jelenti, hogy háromszáz lovassal és két ágyúval átléptem a határt. Az osztrák előőrsek sietve visszahúzódtak Dukla felé. Főhadiszállásomat a fináncok által kiürített vámházba tettük át, ahol néhány héttel azelőtt a vízumomat láttamozták. Ez volt az egyetlen éj, amit az egész magyarországi hadjárat folyamán lengyel földön töltöttem, de Isten a tanúm, nem gondoltam, hogy az egyetlen lesz. Előőrseinket már hajnalban visszanyomta hozzánk az ellenség. Állást foglaltunk a vámház mellett, és több ágyúlovést leadtunk a közeledő osztrákokra, majd a határon át visszahúzódtunk a már jól ismert kocsmához. Ez volt az összes ágyúlovés, amit lengyel földön adtam le az ellenségre.

Az osztrákok ekkor még nem lépték át mögöttünk a határt: a nap nyugodalomban telt el, de este számtalan tábortűz lobbant fel az ellenséges oldalon, s fényük sokaságából arra lehetett következtetni, hogy gróf Schlik altábornagy már összes erőit a határ mentén koncentrált, és rövidesen megkezdí támadó hadműveletét. Miután futárt küldtem Bártfára, az éjszaka folyamán megkezdtük a visszavonulást. Nemcsak azért, mert csekély erőnkkel lehetetlenség lett volna hatásosan ellenállni, hanem azért, mert a Bártfáig többmértföldes térségben nem állt egyetlen csapat sem, amely a segítségünkre siethetett volna. Az osztrákok lovasságuk egy határozottabb mozdulatával könnyen szétszórhattak volna bennünket, és ezáltal ágyúink is a kezükre juthattak volna.

Legalábbis ez volt a vén strázsamester véleménye, aki hallgatóságától mit sem zavartatva nagy hangon kijelentette, hogy volna csak húsz huszár a keze alatt, nem tartana semmitől. De ezzel a pecsenyesütő csürhével, mint ami a nemzetőrség, csak korzózni lehet, nem háborúzni. „Meglátják az urak – mondta, amikor az őrnaggyal tanácskoztunk –, három ágyúlovés, és mintha a föld nyelt volna el mindenkit. Fogadjunk, hogy akinek legelőbb száll inába a bátorsága, fogja majd a kocsmában a legnagyobb hőst játszani.” A vén huszárnak igaza volt, mert ugyan még meg sem ütköztünk, már az éjszaka folyamán elpárolgott egy csomó ember.

Az ellenség egykettőre a nyomunkban volt, mert utóvédünk már hajnalban összecsapott az elővédjével. Bártfán csak háromezer nemzetőrt és népfelkelőt találtunk. A nép körében nagy volt a riadalom, de a fegyveres erő nem veszítette el bátorságát, olyannyira, hogy amikor a parancsnokok jelentéseinkből arról sze-

reztek tudomást, hogy az ellenség ereje nem haladja meg az ötezer embert, azonnal meg akartak vele ütközni, nevetségesnek tartva, hogy háromezer magyar meghátrál háromezer német elől.

Miután az osztrákok a közelünkbe értek, parancsot kaptunk a visszavonulásra, mire aztán egynémely egységben veszedelmes morgás támadt Pulszky ellen, kinek személyisége teljes tekintélyével kellett fellépnie ahhoz, hogy a fegyelmet megőrizze. Kiűritettük Bártfát, rémületben hagyva a várost. Lakói közül sokan velünk tartottak, együtt bizonygatva a népfelkelőkkel, hogy árulás ekkora erővel maroknyi sváb elől meghátrálni. Egynémely politikus egyenesen azon véleményének adott hangot, hogy a haza megmentése érdekében legjobb volna a főparancsnokot, a honvéd őrnagyot és azt a taknyos ütegparancsnokot felakasztani. Elvászathatatlan barátom, a vén strázsamester intézőostorával iszonyút húzott egy nagy pocakú táblabíróra, aki a leghangosabban ordított.

Pulszky ezredes csak a Kassától másfél mérföldre fekvő Budamérnél, egy jól védhető hegyes-völgyes helyen akart döntő csatát vívni. Ezért állította meg ott a Pestről érkezett hatfontos üteget és az ott gyülekező erők nagyobb részét, meghagyva, hogy amennyire tudják, erősítsék meg a kijelölt védelmi pontokat. Ez mind rendben lett volna. A baj csak az volt, hogy kihasználatlanul hagyta azt a tíz napot, ameddig a visszavonulás Bártfáról Kassáig tartott.²⁶ Nem zavarta állandó csipkedésével az ellenséget, amely gyenge erejének tudatában szükségyszerűen rendkívül óvatosan haladt előre. Ily módon nemcsak az osztrákok előrenyomulását lehetett volna lassítani, hanem általa a mi csapataink is némi haditapasztalatra tehettek volna szert, és így talán nem futnak szét az első ágyúszóra. Eperjesen keresztül vonultunk vissza, ahol találkoztam egy már fegyveres, de rosszul szervezett s a szükséges egyenruházatot nélkülöző csapattal, amelynek Rembowski őrnagy volt a parancsnoka. Végre tábornok vertünk Budamérnél, ahol seregünk két honvédszázadból, háromszáz lengyelből, két ágyúütegből és hozzávetőleg tízezer nemzetőrből és népfelkelőből állott.

A budaméri tábor látványosságának érdekes volt. A jobb szárnyon, ott, ahol az ellenség támadásának legkevésbé voltunk kitéve, álltak a falusi népfelkelők. A szlovák és a magyar önkéntesek között akkor is könnyen felfedezhető volt a különbség, ha nem hallottuk, milyen nyelven beszélnek. A magyarok külsőre tápláltabbak, izmosabbak voltak, fegyverzetük és ruházatuk is jobbnak mutatkozott, szalonnába, borban és dohányban nem szenvedtek hiányt, harciasabban festettek, és áthatotta őket az ellenség gyűlölete. A szlovákok véznábbaknak látszottak, s ellátásuk is szerényebbnek bizonyult, de magyar hazájukhoz

²⁶ Valójában öt napig.

szenvedélyesen és őszintén ragaszkodtak, s ugyanolyan áldozatkészség fűtötte őket, mint a magyarokat.

A centrumban néhány nemzetőr zászlóalj és egy ágyúüteg állott. Észak-Magyarország polgárai odaadással vonultak hadba, noha nehezükre esett felelőségüktől és gyermekeiktől megválni, mivel a nemegyszer szükségben hagyott családot állandó rettegés emésztette, hogy egyetlen támaszát elveszítheti. A zászlóaljak az első nézésre jól festettek, noha avatott katona könnyen észrevette fegyverzetük és kiképzettségük gyatraságát. Azokat, akik Magyarország szabadságának szolgálatába álltak, nagy harci kedv fűtötte, de mint az ilyen mobil gárdák esetében mindig, a lélek erős volt, a test törékeny. Kétségtelen, hogy a balszárny mutatkozott legellenállóbbnak, ahol a magyar népfelkelő csapatokon kívül a gyakorta emlegetett két honvédszázad s néhány száz derék, de gyatra fegyverrel ellátott, hiányosan kiképzett és szervezett lengyel fiatal foglalt állást. A balszárny volt a legfontosabb, mert az védelmezte a kassai utat, s áttörése esetén megfosztották volna a hadtest maradék részét a visszavonulás lehetőségétől. A táborban számos ismerőssel találkoztam, többek között Szczeпаński százados-sal, aki a tábor erősítését irányította, s a rábízott feladatnak megfelelően eleget tett. A szerencsétlen flótásnak csak az volt a baja, hogy az általa fecsegett hat nyelvhez ezúttal már magyar szavak garmadáját keverte, így aztán Bábelének tornya egyre mutatósabb lett.

Már nem egy csata előtti éjszakát töltöttem vidám beszélgetéssel, lakomázva, énekelve és zeneszó mellett, de erre – a tíz-egynéhány idősebb tisztén kívül – sokunk számára első csatát megelőző éjszakára egyáltalán nem úgy emlékszem, mintha vidám lett volna. Lehet, hogy az időjárás volt az oka, mert fagyos szél fújt, s havas eső sepert végig a táboron. Mindazonáltal mindenki ünnepélyesnek érezte e pillanatot, amikor illett lelkiismeret-vizsgálatot tartani, mivel nem egy életerős embert csak pár óra választotta el a rideg sírgödörtől, amelyet majd szomorú bajtársai ásnak meg neki. A legnagyobb vígság a honvédek és a lengyelek körében uralkodott. Élelemben egyébként nem szenvedtünk hiányt. Bornak és pálinkában bőviben voltunk. A magyarok könnyebben hozzászoktak a táborélet-hez, mint a többi népek. Szempillantás alatt hajlékot állítanak, a konyhában nem válogatósak, könnyen megvannak leves nélkül. Egy darab nyárson sütött szalonna, zsírával megcsorgatott kenyér, pohárka szilvapálinka vagy bor huszon-négy órára elüti éhségüket.

Nem akarom itt leírni katonai szemmel a magyar háború történetét, mivel ezt már előttem sokan megtették. Mi több, német nyelven én is, közvetlenül a hadjárat befejezése után, s a cikksorozat különben sem az a hely, így csak személyes benyomásaimról és emlékeimről számolok be.

Reggel az ellenséges lovasság visszanyomta elővédünket, amely Budemérre húzódott. E falu annak a hegynek a lábánál feküdt, amelyen a táborunk állott. A faluban lábát megvető nemzetőr csapat sikeresen hártotta az első ellenséges rohamot, de röviddel ezután visszahúzódott a táborunkba. Csapataink harc közben várták az ellenség támadását. Az első ízben puskaport szagoló katona számára ezek a legünnepelesebb pillanatok, s annak, akinek helyén a szíve, furcsa gondolatok cikáznak az agyában. A későbbiek során nem egy oly nagy csatának voltam a tanúja, amelyhez képest a budeméri ütközet gyerekjátéknak tetszett, de egy sem töltött el akkora izgalommal, kétséggel, mint ez az első. De nem foglalkozhattam túl sokat magammal. Az ellenség eleinte balszárnnyunk ellen vetette be főerőit, hogy azt elűzze Kassától. De mint említettem, e ponton voltunk a legbiztosabbak: az ütegetől balra fekvő kiserdőt megszálló lengyelek derekasan tartották magukat a tapasztalt katonákkal feltöltött, túlerőben lévő hadoszlopokkal szemben, s rendre visszaverték meg-megújuló rohamait. A honvédek alkották a balszárnny tartalékát és üteg fedezetét. A fiatal tüzérek derekasan állták a tizenkét fontos osztrák üteg tűzét, amely szerencsére rosszul lőtt. Több mint egy órája tartott a tüzérségi párbaj, amikor két körülmény arra késztetett, hogy azonnal visszavonuljak. A jobbszárnny falusi népfelkelői nem sokáig állták az osztrák tüzérség golyózáporát: tíz-egynéhány lövés után a sorok meginogtak, egymásba gabalyodtak, s végül fegyvert, élelmet elhánnyva menekülésbe kezdtek. Futásuk térségét a legkülönbözőbb eldobált fegyverek, kenyeres tarisznnyák, boros és pálinkás kulacsok tarkították. A sívító golyók és pukkanó gránátok szárnyakat adtak a menekülőknek, akiket tisztjeik hiábavaló igyekezettel próbáltak feltartóztatni. A rémület csakhamar a centrumot és balszárnnyat alkotó nemzetőrökre is átragadt, úgyhogy kevéssel ezután a honvédeken és lengyeleken kívül már senki sem tanúsított ellenállást... A visszavonulást mi fedeztük, s az osztrákok egész tüzérségüket, azaz mind a tizennyolc ágyút ellenünk fordították, s még egy osztály vadásszal is oldalba támadtak. Annak ellenére, hogy két ágyútat leszerelték, egy lőporos taligám levegőbe röpült, több sebsültem és halottam volt, példás rendben sikerült üteget a tűzből kivonnom, s még csak egy holttestet se hagytam hátra az ellenségnek. Mindazonáltal, amikor a fedezetemül szolgáló gyalogság a menekülés útját jelentő erdőbe vetette magát, lovamat ügetésre fogva vonultam Kassa felé, mert a lemaradás azzal fenyegetett volna, hogy menthetetlenül az ellenséges lovasság fogságába esem. A visszavonulás során egy osztrák vadász golyója csak nem került el, és halálos sebet ejtett a lovamon. Időm se maradt rá, hogy felkapaszkodjam valamelyik ágyúmra. Odakiáltottam embereimnek, hogy ne álljanak meg, hanem meneküljenek, mert nem akartam, hogy egy befogott ló kidőlésével a hozzá tartozó ágyút is elveszítsük.

Végül úgy jutottam be Kassára, hogy egy derék magyar nemes, akinek parasztjai szétfutottak, tanúja volt balesetemnek, és lovára emelt. A városon, amely tele volt a vereség méreteit rémhírekkel felnagyító menekültekkel, leírhatatlan riadalom lett úrrá. A város előtt úgy-ahogy elrendeztem az üteget, és jó képet vágva vonultam be, nem azért persze, hogy megálljak, hanem hogy rajta keresztül vonuljak tovább vissza. Valóban, nem volt vesztegetni való időm, csak a városvégi kocsmában engedélyeztem tíz perc pihenőt és egy-egy pohár pálinkát tüzeireimnek, aztán máris a lovak közé csaptunk, mert az ellenség már bevonulóban volt, s a menekülő nemzetőrök és népfelkelők közül húsz embert se lehetett összeszedni az ágyúk fedezésére.

Később szemére vetették Pulszky ezredesnek, a főparancsnoknak, hogy hibás rendelkezéseket adott ki, a népfelkelőknek pedig, hogy gyáván viselkedtek. Egyik vád se állja meg a helyét. Ha a parancsnoknak tizenkétezer főnyi szedett-vedett népség helyett csak feleannyi képzett katonája lett volna, biztos a győzelem.

Ugyanazok az önkéntesek, akik Kassánál nyájként futottak vissza, pár hónap múlva, a honvéd zászlóaljak katonáiként, a földkerekség egyik legjobb hadseregét alkották.

Én akkor már egy csöppet sem bíztam a népfelkelőkben. Az ezekből álló fegyveres csapat ugyan esetenként végrehajthat egy-egy sikeres rajtaütést, mint ahogy a magyar szabadságharcból is nem egy példa hozható fel rá, de ha nem áll mögötte reguláris hadsereg, többet árthat a saját hazájának, mint az ellenségnek.

Spanyolországot I. Napóleon alatt nem a gerillák védelmezték meg. Spanyolország a háború során mindvégig rendelkezett saját törvényes kormányával és a franciánál létszámát tekintve nem gyengébb reguláris hadsereggel. És az angol segélyhadról sem feledkezhetünk meg, amely negyvenezer főt számlált, háta mögött a legyőzhetetlen flottával és a kimeríthetetlen pénzforrásaival. Ez sem segített volna, ha nincs a francia nagy hadsereget megsemmisítő moszkvai katasztrofá, ha nincs a nagy koalíció. Aki azt hirdeti, hogy Spanyolországot a gerillák mentették meg, és velük példálózik, az vagy sohasem tanulmányozta, vagy tudatosan kiforgatja a történelmet.

Gyerekes fantáziára vall, ha valaki a cserkeszek vagy a montenegróiak vagy más hegyi patrióták harcával méri azt az ellenállást, amelyet a lengyeleknek elnyomóikkal szemben kellene tanúsítaniuk.

Azok a kis népek, amelyek fiai már gyermekkorukban összenőnek a fegyverrel, s nem rendelkeznek oly, szokásaikból eredő szükségletekkel, se városokkal, se falvakkal, mint mi, nehezen igazthatók le, s erőszakos meghódításuk többre kerül, mint amennyi hasznot jelenthet. Sem a cserkeszeknek a muszkákkal, sem a montenegróiaknak a törökökkel, sem a bosnyákoknak az osztrákokkal szembeni

ellenállása nem jelent bizonyítékot arra, hogy e nagy államok gyengék, vagy, hogy e kis nemzetek erősek és páratlanul vitézek. Ezek csak azoknak a körülményeknek következményei, amelyek velünk és más európai nemzetekkel szemben alkalmazhatatlanok.

Łapiński Teofil

Bobczyński Konstanty

ROMAN GAŚIOROWSKI VISSZAEMLEKEZÉSEI

Fredro és bajtársai emlékének megörökítője: Felicjan Szybalski

1891. május 14-én a II. Német Birodalomhoz tartozó hajdani Poznani Nagyhercegségben fekvő Siemienicében hatvankét éves korában meghalt Jan Aleksander Fredro. Fredro osztrák állampolgár volt, s lányánál tett látogatása során, veje birtokán érte a halál rövid ideig tartó betegség után. Híre megdöbbenetette a galíciai értelmiséget, mivel Jan Aleksander az egyik legismertebb és legnépszerűbb alakja volt az ausztriai lengyel szellemi életnek.

A háttér az elismertséghez maga a Fredro család teremtette meg, amely évszázadok óta kiváló férfiak sorát adta a lengyel politikai közéletnek, hadtörténelemnek és a kultúrának. Jan Aleksander 1859-ben született fiát egyik XVII. századi ősenek tiszteletére keresztelte el Andrzej Maksymiliannak. Az 1620 körül született Andrzej Maksymilan Fredrót ugyanis, aki parlamenti képviselőként még egy magyar–lengyel határvitát kivizsgáló bizottság tagjaként is tevékenykedett, a lengyel barokk próza jelentős képviselői között tartja számon az irodalomtörténet. Jan Aleksander apja, Aleksander Fredro a XIX. század legkiemelkedőbb lengyel drámaírója volt, akinek darabjait ma is sikeresen játsszák a lengyel színházak.

Jan Aleksander ismertsége és népszerűsége révén be tudta tölteni azt az űrt, amelyet 1876-ban elhunyt apja hagyott maga után: személyében egyszerre képviselte az elmúlt korszak romantikus hősét és a maga korának politikai, gazdasági, szellemi feladatait egyaránt felvállaló, megoldó, gazdálkodó galíciai nemesember ideáltípusát.

Jan Aleksander Fredro halála után nyomban megfogalmazódott ismeretségi körében, miként lehetne neki méltó módon emléket állítani. A feladat Felicjan Szybalski számára kézenfekvő volt. Szybalski légionistaként részt vett a magyar szabadságharcban,¹ s mivel ő is a 2. dzsidásezredben szolgált, személyesen

¹ Szybalski, Felicjan (1822–1892): 1849 elejétől a 2. ulánusezredben szolgált. 1849 júliusában őrmester volt. Lehetséges, hogy Magyarországot valóban hadnagyként hagyta el, de nem törökországi menekültként. Művészetpártolásáról híres és eredményes gazdálkodásáról volt ismert Galíciában.

ismerte Jan Aleksandert. Szybalski amellet, hogy kitűnő gazdálkodó volt, s minőségi növénytermesztése és terméshozama révén híres is, művészetpártolásával és a magyar szabadságharc lengyel emlékezetének ápolásával még inkább kitűnt.

1888-ban a forradalom negyvenedik évfordulóján ő kezdeményezte a magyar szabadságharc légionistái és honvédei arcmásának két emlékalbumban történő megörökítését. (Az album egyik példányát Felicjan Szybalski a krakkói Nemzeti Múzeumban, a másik példányt a budapesti Széchényi Könyvtárban szándékozott elhelyezni, s szándékát meg is valósította.) Hogy a szegényebb sorsúak se maradjanak ki az emlékalbumból, a fotók költségeinek fedezésére alapítványt hozott létre. Az akció Jan Aleksander Fredro halálakor már javában tartott.

Szybalski több mint száz Galíciában élő egykori légionistával és honvéddel állt kapcsolatban. Legelőször is egykori dzsidás bajtársával, Władysław Brennerrel, akinek húgával, Izabellával kötötte össze életét. A házasságból nem született gyermek. A házaspár Szybalski unokahúgát, a hároméves Franciszka Chodorowskát fogadta örökbe, akinek szülei tifuszban meghaltak. A szépségéről híres leány Franciszek Gustaw Schneider doktorhoz ment férjhez 1879-ben, akit évekkel korábban a környéken kitört kolerajárvány megfékezésével bíztak meg, s a Szybalski családnál szállásoltak el. Ők nevelték fel Alojzy Czepan és Katarzyna Dwernicka lányát, Alojza Czepant is. A leány minden bizonnyal rokonságban állt Klet Dwernickivel, aki Szybalskinak bajtársa volt Tchorznicki 2. ulánusezredében.

Flicjan Szybalski galíciiai bajtársain kívül tudni akart azokról is, akik távolabb, külföldön laktak, történetesen akár a föld túlsó feltekén is. Mert Władysław Sylwester Kossak, aki hadnagyként az 1. dzsidásezred parancsnokának, Władysław Ponińskinak volt a segédtsíztje, valóban a legtávolabbi földrészen, Ausztráliában élt. Bátyja, Leon Kossak szintén részt vett a magyar szabadságharcban: Bem parancsai alatt Erdélyben szolgált hadnagyként. Ő ugyan már 1877-ben meghalt, de Szybalski birtokába került egy fényképe. A Kossak-fivérek jelentőségét az emelte a többiek fölé, hogy fivérük, Juliusz Kossak korának leghíresebb lengyel csataképfestője volt. Szybalski jól ismerte őt, s tudta, hogy ő, Juliusz Kossak állíthat legméltóbb emléket Jan Aleksander Fredronak.

A méltó emlék egy róla készült csatakép lehetne, egy olyan harci jelenet, amelynek ő a hőse, ő, Jan Aleksander Fredro áll a harci események középpontjában. Ehhez szemtanúkat kellett keresni. Az album elkészítésének évek óta tartó munkája során a szemtanúk Szybalski rendelkezésére álltak. A leghitelesebb tanút a művészetpártoló „Felicjan úr” Roman Gaşiorowskiban találta meg,

aki a Krakkótól mintegy huszonöt kilométerre lévő Myślenice közelében fekvő Nowa Wiesben gazdálkodott. Ráadásul jól ismerte őt, mivel Gąsiorowski 1859 és 1870 között a czernichówi Lengyel Mezőgazdasági Iskolában tanított, ahol Szybalski 1868-tól igazgató volt. A személyes kapcsolat révén tudhatta, hogy Gąsiorowski kitűnő adomázó. Arra kellett hát kérni, hogy mindazt, amit előszóban különféle alkalmakkor előadott magyarországi élményeiről, írja le.

Az 1823-ban született Gąsiorowski egy évvel volt fiatalabb Szybalskinál. 1849-ben mindketten a 2. lengyel dźsidásezredben szolgáltak. Gąsiorowski azonban viharosabb előélettel dicsekedhetett. 1846 tavaszán ugyanis azzal a gyanúval, hogy lembergi diákként részt vett a galíciai megmozdulásokat előkészítő összeküvésben, letartóztatták.² Nem tudjuk, elítélték-e, de miután Lemberget és környékét Galícia katonai parancsnoka, Hammerstein altábornagy 1848. november 3-án ostrom alá helyezte, Gąsiorowski feltehetően Tchorznicki csapatának tagjaként átkelt Magyarországra. Ettől kezdve mindvégig osztozott az előbb gyalogosan küzdő lengyel dźsidásszázad, majd később osztállyá szervezett 2. dźsidászred sorsában. A légióval együtt ő is kimenekült az Oszmán Birodalomba, majd a lengyel emigránsok második csoportjával 1851 télutóján áthajózott Angliába, ahol hosszú évekre Manchesterben telepedett le. 1857-ben, ugyanabban az évben, amikor Jan Aleksander Fredro, ő is hazatérési engedélyt kapott. Egy ideig Varóban élt, majd végleg Galiciában, Myślenice közelében telepedett le.

Itt, Nowa Wiesben vetette papírra Szybalskinak címzett leveleit, észrevételeit és visszaemlékezését. Ha mondatai esetenként egymásba is folynak, színesen, filmszerűen eleveníti fel a Szeged és Temesvár közötti visszavonulás hangulatát és az olvasót is magával ragadó élményeket. Élményszerzésre bőven volt lehetősége, mivel a lengyel légió lovasdandára szinte mindvégig az utóvédben teljesített szolgálatot, s nap mint nap megütközött a visszavonuló honvéddal makacsul üldöző osztrák lovassággal. Hogy a légió dźsidásai a temesvári csatában sem kímélték magukat, arra éppen Gąsiorowski levélmemoárja a „tanúságtétel”.

A Szybalski által felébresztett memoárárói becsvágy később sem hunyt ki a szerzőből. Kazimierz Rakowski 1905-ben közzétette R. G.-nek a bárcai összecsapásról írott visszaemlékezését, amelyet egy újság levéltárában talált meg, nem közölt anyagként.³ Ez a memoár stílusát tekintve jóval kiforrottabb írónak mutatja be Roman Gąsiorowskit, mint az alább közölt visszaemlékezések, levelek. Persze maga az esemény, amelyet felelevenít, nem egy szerencsétlen visszavo-

² Staatsarchiv des Innere und der Justiz – P. H. Zt. 5331/1846 – 39.

³ *Kazimierz Rakowski: Dwa pamiętniki z roku 1848. Polacy w powstaniu węgierskim 1848 roku. (Potyczka pod Barcą w jesieni 1848.)* Warszawa, 1905. 103–119. o.

nulás és a szabadságharc elvesztését is jelentő döntő csata, hanem a lengyel légio leghíresebb tette: a bárcai diadal, amelyért Görgei hadügyminiszter 1849. május 31-én a benne részt vevő mindegyik légionistát kitüntette utólag, a dzsidásosztályt „a hálás magyar nemzet nevében a katonai vitézség harmadik osztályával” feldíszította.⁴

Władysław Tchorznicki őrnagy és nyolcvannégy embere – néhány honvéddel és nemzetőrrel kiegészülve 1848. december 11-én a bárcai kocsmánál verte vissza a vesztes kassai ütközet nyomán a menekülő magyar hadat üldöző osztrák könnyűlovasszázadot, s ezzel megmentette az északi hadsereg ágyúit.⁵ Az alezredessé előléptetett Władysław Tchorznicki dzsidásai lovon is ugyanolyan vitézül küzdöttek Szeged feladását követően, mint a bárcai kocsmánál gyalogosan. Ezt bizonyítja Gąsiorowski visszaemlékezés-füzére is, amely ezideig Juliusz Kossak iratai között lappangott a wrocławii Ossolineumban.⁶

Hogy a festő végül megörökítette-e Jan Aleksander Fredrót a lengyel légio valamely ütközetében, nem tudható. A témával minden bizonnyal foglalkozott. Erre utal a krakkói Nemzeti Múzeumban és a budapesti Széchényi Könyvtárban található Szybalski-album színes belső lapja, amelyen az 1848–1849-es magyar–lengyel fegyverbarátság jelképes jelenetét ő festette meg.⁷

A bárcai összecsapás 1848 őszén

A kikényszerített visszhangos párbaj, amelyet Tchorznickinak az osztrák hadsereg vívómesterével kellett vívnia, a kihívó halálával végződött.⁸ Tchorznicki, noha nem terhelte bűn a lelkét, nem érezvén biztonságban magát odahaza, kénytelen-kelletlen Magyarországra menekült, ahol már fegyverrel készültek visszaverni a reakció támadását.

Tchorznicki⁹ maga 1831-ben a 2. ulánusezredben szolgált, így az általa Sanokban szervezett gárda is ennek az ezrednek a színeit vette fel. A gárda tízegyhány tagja követte őt Magyarországra, ahol erre felhatalmazást is kapván elha-

⁴ Közlöny, 1849. június 8.

⁵ Lásd Fredo: 4. lábjegyzet.

⁶ Wrocław, Ossolineum. Papiery Juliusza Kossaka. 12.752., 12.768.

⁷ Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Lengyel album. Fol. Polon 4.

⁸ Lásd Fredo: 4. lábjegyzet.

⁹ Lásd Fredo: 3. lábjegyzet.

tározta, hogy megalakítja a 2. dzsidásezredet, amellyel csatlakozik az Aradon szerveződő lengyel légióhoz.

De erre nem futotta az időből. Se ló, se lószerszám nem állt a rendelkezésére, mert Schlik osztrák tábornok már benyomult Magyarországra és Kassa felé menetelt, ahol Tchorznciki körül formálódott egy csapat, s ahová Magyarország minden szegletéből vonultak a frissen megalakított északi hadsereg alakulatai.

Csata készülődött. Ebben a helyzetben Tchorznicki puskát kért a magyaroktól. Szíves-örömet adtak nekünk, noha jó néhány magyar zászlóaljnak csak kiegyenesített kasza jutott.

A magyar fővezér segédtisztje a folyón túl emelkedő erdős dombra vezetett minket. Elfoglaltunk egy kis rétet azzal az utasítással, hogy várjunk a további parancsra. Addig az osztagnak nem volt állandó létszáma, mert naponta érkeztek új önkéntesek. A további parancsokra várva maradt időnk, hogy megszámoljuk magunkat – a seregben nyolcvanketten voltunk – Tchorznickival az élen.

Mit tesz egy ilyen kis egység a 25 ezer fős magyar seregben.¹⁰ A Gondviselés azonban éppen ezt választotta ki, hogy a sereget a teljes szétveréstől és ágyúinak elvételeitől megmentsse.

Mivel minden oldalról erdő vett körül, nem tudtuk, mi történik, csupán az ágyúdörgés tudatosította bennünk, hogy az ütközet megkezdődött, s a közeledő csatazajból következtettük ki, hogy a magyar hadsereg balszárnyán előretolt állásban vagyunk.

A csata elkezdődött, s mi még csak arra sem kaptunk parancsot, mit csinálunk, s ezt mi, zöldfülűek képtelenek voltunk felfogni. Alighanem megfélemedtek rólunk, vagy úgy vélik, hogy egy maroknyi egység, mint amilyen voltunk, semmire se jó.

Ennek a feltételezését is sértőnek éreztük. Türelmetlenül vártuk a parancsot – miközben egyre sűrűbb kölcsönös ágyúdörgés verte fel a tájat, amely magyar részről mind erőtlenebbé vált. Egy óra sem telt el, és mindkét oldalon beállt a csend.

Találgatásokba fogtunk – de a segédtisztnek, akinek a parancsot kellett volna hoznia, se híre, se hamva.

Egy idő után zaj, kerékcörgés, lábdobogás veri fel a velünk átellenes térséget. A felderítésre kiküldöttek azt jelentik, hogy ott, az erdőn túli országúton a szokásos felvonulási rendben masírozik Schlik serege, akárha békeidőben. Azok lettek a hangadók, akik úgy vélték, hogy a magyarok vereséget szenvedtek, bár azt senki se gondolta, hogy ez ily rövid idő alatt bekövetkezhetett, ugyanis egyetlen puskalövés se hallatszott. Vajon csak ágyúkkal megvívható a csata?

¹⁰ A Pulszky Sándor ezredes parancsnoksága alatt szerveződő északi hadsereg 12.000 főből állt.

Már nem hittük azt, hogy megjelenik a segédtiszt – de azt, hogy a csatatéren kezünkben lőfegyverrel, teli töltényes tarisznyával mi, újoncok még csak el se süssük a puskánkat, megalázó gyalázatnak éreztük. Csendben az erdő széléig lopakodtunk és váratlanul tüzet nyitottunk az éppen előttünk vonuló tüzérségre. Ez nem árulás, alávaló fortély, hanem pusztán stratégiai manőver. Elmúltak már azok a lovagi idők, amikor a lövések leadására figyelmeztették az ellenfelet.

Felfordulás, lárma, zavar támadt a tüzérek körében, mert az ágyúk mögött menetelőket vettük célba. Aztán mindent túlharsogó parancsszavakat lehetett hallani: Halt – abprotzen! Felharsantak a trombiták, s az ütegfogatok mentén viharként vigigvágatott a parancsnok, és amennyire lehetett, helyreállította rendet. Voltak ugyan olyanok, akik nem tudták eredeti helyüket elfoglalni, de a parancsnak megfelelően az ágyúk lemozdonyozásába fogtak.

Ha nem a golyók, akkor az ágyúgolyók által kidöntött fák zúznak össze bennünket – mondtuk magunknak –, nincs mért egy helyben ácsorognunk.

Anélkül, hogy újratöltöttük volna a kilőtt puskákat, futva kapaszkodtunk vissza az erdőben. Mögöttünk robbanás, a recsegeve kidőlő fák robajlása, de mi már kellőképpen messze voltunk, s így karcolás nélkül elértük az erdőalacsonyabban fekvő peremét, és ott kifújva magunkat megtöltöttük a fegyverünket.

Még nem tartottunk a hegy lábánál, és beláttuk szinte az egész folyó völgyet. Már nem fért kétség ahhoz, hogy az egész magyar hadsereget gyalázatosan szétszórták. Abban a hídra tülekedő hangyabolyban egyetlen rendben visszavonuló századot se lehetett látni. A lovasok is a legnagyobb felfordulásban lepik el a gázlót, az ágyúk pedig kikerülik a hidat.

Sorainkat rendezve vonulunk a szétvert sereg maradékai nyomában, s közelebb érve látjuk, hogy néhány ágyú beleragadt a folyó süppedékes partjába, s már fogják is ki előlük a lovakat. Egyikünk odafutott, hogy ne engedje a folyóban hagyni az ágyúkat, mi pedig bátorításul nemcsak, hogy megállottunk, hanem az ellenség irányába visszább húzódtunk, s az országút közelében állást foglaltunk, hogy az esetleg üldözésünkre küldött lovasságot feltartóztassuk.

A tüzérségnek a hegyen okozott meglepetés, úgy tetszik elővigyázatosabbá tette Schlik tábornokot: az olyan ellenséges hadsereget se szabad lenéznie, amelynek zászlóaljai az ágyúgolyók pusztta süvítésére szétfutnak, még az ilyen ellen se szabad a tüzérséget megfelelő fedezet nélkül felvonultatni. Óvatossága következtében nemcsak arra maradt elegendő idő, hogy a hídon már átgördült lövegek elől kifogják a lovakat és a folyóba ragadt ágyúkat kivontassák velük, hanem arra is, hogy nem látván az üldözés veszélyét, utolsókként mi is átkeljünk a hídon.

Magunk előtt szapora menetre ösztökélve a szétvert sereg maradványait értük el nagy nyugodtan Kassát. A boltok, a kapuk, de még az ablaktáblák is bezárva,

az utcák elnéptelenedve, csak a vert had távolodó maradványait látni. Azokat, akik a csapszékekbe térnének be, jobb belátásra és távozásra bírjuk, s magunk is anélkül vonulunk át a városon, hogy megállnánk. A makacs lemaradozókkal nem tudunk mit kezdeni, magunk mögött hagyjuk őket, s a városon túl is elhaladunk az úton közömbösen támolygók mellett, akiknek nőgatásába belefáradtunk.

Kassán túl fél mérfölddel az országút mentén kocsmá áll. A helységet magyarul Bárcának, szlovákul Bartówkának vagy ehhez hasonlóknak hívják. Előtte dél felől hatalmas térség húzódik, észak felől árok övezi, s a belőle kifelé hányt föld hullámozó mellvédet alkot, amelynek magassága megegyezik az úttest szintjével. Már messziről fölfedezzük az országúton sorakozó ágyúkat, s ahogy a kocsmát elérjük, látjuk, hogy a mögötte elterülő egész tér tele elhagyott, felmozdonyozott lövegekkel, de se a lovak, se az ágyúk mellett nincs egy teremtet lélek: mindenki a kocsmában mulatja az időt. Ott persze lárma, hangzavar – sehol a parancsnokság, sehol egy tiszt, akinek szólhattunk volna, hogy tűnjenek el, mert a veszített csata után nem maradhat el az üldözés. Így magunk próbáljuk meg az ágyúk kezelőszemélyzetét kicsábítani a kocsmából, és rábírní, hogy vonuljanak el, de a magyarok ahelyett, hogy felkelnének, borral kínálgatnak. Nehéz lett volna erőszakot alkalmazni és sajátjainkkal öltre menni.

Elhagytuk a kocsmát, de nem adtuk fel a teret.

„Nem hagyhatjuk magukra az ágyúkat!” – mondja Tchorznicki.

Szétszóródva ácsorgunk, s a lószerszámokat és az ágyúkat nézegetjük. Ha jól emlékszem, huszonnégy volt belőlük, annyi, amennyit az észak hadseregnek jutattak.

Hirtelen az ajtón, de még az ablakokon is tülekednek kifelé a tüzérek, majd pattannak fel az ágyús lovakra, és vágatnak el nagy összevisszaságban. A kocsmá előtt álló Tchorznicki elkiáltja magát: „Sorakozó!” Sietve harcrendbe álltunk. Két sorban elfoglaltuk az egész kocsmabejáratot és az országutat teljes szélességében.

Az út egyenletes volt és egyenes, akár a nyíl, s miután a szétvert sereg maradványai eltűntek, mintha tisztára söpörték volna, olyannyira, hogy látni lehetett a távolban csillogó sisakokat. A svalizsérok bizonyára látták a gyorsan távolodó ágyúkat, mert vágatva közeledtek, de amikor meglátták, hogy útjukat állják, lassítottak.

„Tss!” – csattant egyszerre nyolcvankét felhúzott puskakakas a mélységes csöndben, amelyet csak a mögöttünk távolodó ágyúk zaja és az előttünk közeledő lovak dobogása zavart meg.

„Ne lőjete, csak parancsszóra!” – szólal meg Tchorznicki.

A svalizséro vagy négyszázötven lépésre közelítenek meg bennünket, s hirtelen sorra átugratnak az út menti árkon és megkerülik a kocsmát, hogy hátulról

rohamozzanak meg. A rohamozó egységet vezető osztrák őrnagy, Castiglioni¹¹ bizonyára úgy gondolta, hogy a front megváltoztatásával szétzilálja sorainkat, és arcvonalunk képtelen lesz őt sortűzzel köszönteni. Másként történt. Jobb helyzetbe kényszerített minket: az árok fölötti földhányások mögé szinte azzal egyidejűleg, ahogy a svalizsérok eltűntek az országútról – parancs nélkül, puskánkkal egymás csapkáját leütve, inaszakadtunkból rohantunk a sánc felé és megálltunk mögötte – igaz, minden különösebb rend nélkül, mert mindenki ott maradt, ahol a földhányást elérte, de fedezékben, mivel az árkot és a sáncot együtt lehetetlen-ség volt átugratni.

Tchorznicki alighanem ügyet sem vetett a svalizsérokra, csak sorainkat figyelte, mert azt hitte, menekülésre fogjuk a dolgot.

„Mit csináltok?” – kiáltotta, és ismét a kocsma közelében, a balszárnyunkon termett.

Szivarozgatva ismételte: „Ne lőjetek, csak parancsra.” Egy pillanatig lövésre készen vártunk, hogy a svalizsérok megjelennek. Soraik rendezése némi időbe tellett.

Végre egymás után előbukkant a két részre szakadt század, legelöl az őrnaggyal, de míg a katonák ügetnek, az őrnagy vágátára ösztökéli a lovát, és jócskán megelőzi tisztársait. Tőlük vagy harminc lépéssel elszakadva vagy tízegynéhány lépésnyire közelít meg bennünket.

„Waffen nieder, Rebellen!” – kiáltja –, mire Tchorznicki: „Ne lőjetek, csak parancsra.”

Persze azok, akiket szemből rohamozott meg, nem tudták kivárni a parancsot. Lövés dörrent, és a golyó végigszántotta a sisaktarajt, mert kisség magas volt a célzás. Nyomban négy lövés dörrent egyszerre, kettő az egyik, kettő a másik oldalról. A ló felbukott és lovasával együtt a sáncárokig kalimpált: mindkettő halott volt. Ők öten, akik tüzeltek, máris megtöltik puskájukat, a többiek rezzenetlenül céloznak.

A látottak hatására a svalizsérok tanácstalanul megtorpantak – se előre, se hátra.

Tchorznicki ekkor adta ki első tűzparancsát: „Második sor, tűz!”

Jóllehet nem álltunk kettős sorban, de mindenki tudta, melyik sorhoz tartozik. Fele részünk elsüti puskáját, és máris tölti, a másik még mindig célra tart.

A század közepén támad a legnagyobb zavar, látszik, hogy a legtöbben oda-lőttek. Többen meginognak, a lovukra borulnak, mások lefordulnak a nyeregből, de a század majdhogynem egy helyben toporog. Azok, akik megmenekültek, igyekeznek megfordítani lovukat, de a zárt seregben ez alig lehetséges, előbbre menni pedig, hogy maguknak fordulóhelyet találjanak, vagy nincs bátorságuk,

¹¹ Az 1. (Ferdinánd császár) könnyűlovasezred őrnagyi osztályának parancsnoka Horatio Concoreggio őrnagy volt.

vagy lovuk nem engedelmeskedik. Egy percig tarthatott e riadt zavar, amikor néhányuknak mégis sikerül lovukat kihozni a tömegből, így a sereg fellazul, s mindnyájan megfordulhatnak.

Tchorznicki csak erre várt – parancsa most: „Első sor, tűz!”

A másik sor már berakja a töltést, azok öten pedig, akik elsőként lőttek, a második sortűzhöz csatlakoztak. Már szabadon hullanak lovukról mind az első, mind a második sortűz áldozatai. A második sor tagjai nem akarják puska-jukban hagyni a golyót. Néhányuk kifut az árkon túlra, hogy a menekülők nyomába érjen: a hidegvér és a józan ész szemmel láthatóan elhagyta a bakát.

Röpke idő múlva már mindnyájan az árok előtti téren vannak, futás közben töltik meg puskájukat, és úgy űzik az ellenséget, mintha lovon ülnének.

Tchorznicki igyekszik őket visszatartani, de hiába. Még itt-ott puska dörren, de a lövés már nem célzott, a lovakat találják, azok támolmogva botladoznak. A távolban egy halott ló fekszik lovasának egyik lábát maga alá temetve, így az nem tud kiszabadulni. Odafut hozzá Suryn¹² – később százados a légió gyalogságában – és foglyul ejti a táborkari hadmérnök tisztet,¹³ aki a környéket jól ismerve irányította a könnyűlovas-századot. Feleslegesen kért szabad fél térdén állva „pardon”-t, mert senkinek sem fordult meg a fejében, hogy egy harcképtelent, a, ki megadja magát, meg lehessen ölni.

Kétlem, hogy Tchorznicki, aki harsányan sorakozóra szólította szétszéledt katonáit, tudta volna azt, amit mi sem tudtunk, márminthogy negyed mérfölddel a bennünket megrohamozó század mögött egy másik század közeledik a szőlőskerteken át vezető úton.

A menekülő század látványa ez utóbbi századot is visszafordulásra készítette; bár, ha ez utóbbi rohamának veszélye egyáltalán nem rettentette meg a mieinket. Utóbb azt hangoztatták: „Ha nem lett volna időnk négyszöget alkotni, abban senki se tudott volna megakadályozni, hogy ne foglaljunk el kisebb sündisznó-állásokat, ez még jobb is, mint bármilyen arcvonat, mert önmagunkon kívül másokat is védelmezhetünk.”

A hadastyán megmosolyogta volna az így érvelgető tejfeles száju újoncokat, akik először vettek részt ütközetben, s máris taktikai fejtegetésbe fogtak. Pedig volt benne valami. Nem egészen hat hét múlva a tarcali ütközetben ilyen sündisznóállásokat formálva védtük meg magunkat a ködből váratlanul kibuk-

¹² Suryn, Jan (1824?, 1827?–?): Tchorznicki csapatával kelt át Magyarországra. December közepén átlép Rembowski vadászcsapatába, aki főhadnaggyá nevez ki. 1849 márciusában századossá nevezik ki a szerveződő 2. zászlóaljhoz.

¹³ Scudier Anton, Schlik altábornagy táborkari főnöke.

kanó vértések rohamától: igaz, akkor többen voltunk, de a roham is hevesebbnek bizonyult.

A menekülők, mihelyt elérték az országutat, már nem cikáztak ide-oda, hanem elvágtattak Kassa felé, így mi is abbahagytuk üldözésüket. De ezzel még nem fejeződött be vesszőfutásuk amiatt, mert ágyúinkra fenekedtek. A Kassáig vezető utat nagyobb részt puskalövések kereszttüzeiben tették meg. Azok az elmaradozók ugyanis, akik az üldöző sivalzsérok elől eliszkoltak és az útmenti árkok fedezékében, sövények mögött, házakban találtak menedéket – most összeszedték magukat, fölvték eldobott puskájukat és a menekülőkre tüzeltek. Az osztrák sivalzsér-századot érzékeny veszteség érthette. Nekünk arra se maradt időnk, hogy a lövéseinktől elhaltakat megszámloljuk, mert mindnyájan, beleértve az őszülő Tchorznicki ezredest is, meg voltunk győződve, hogy Schlik tábornok azonnal megtorolja vakmerőségünket. Lelki szemeinkkel láttuk, amint a tajtékos lovakon vágató sivalzsérok érkezése után máris kartáccsal töltik a lovasüteg ágyúit, befogják eléjük a lovakat, s a fedezésére rendelt könnyűlovakat felnyergelnek. Ezen elképzelt látvány arra ösztökélt bennünket, hogy a lehető legrövidebb időn belül a lehető legmesszebb kerüljünk Kassától.

Az osztrák vezérkar nekünk akarta tulajdoníttatni azt az ötletet, hogy a tete-meket összeszedve a kocsma országút felőli falának legyenek sorra odatámasztva, hogy aztán Schlik hadserege előttük vonuljon el. Holott ez az ő táborkaruk elmeszüleménye volt, mert ha nem ez lett volna a cél, és ha ezt valaki más teszi, az egyszerűen összeszedi és eltemeti a holtakat, mielőtt a hadsereg odaér. E hullaszemlével azonban a hadseregben akarták a bosszú érzetét felkorbácsolni, de amikor kiderült, hogy a hullák látványa nem bosszúra serkentő, hanem letaglózó, mosták kezüket és a dolgot ránk fogták. Ily módon – mint fentebb leírtam – úgy tetszhetett volna, hogy mi a kocsmafal menti hullakiállítás rémségében leljük örömünket, mintegy csúfot űzve a halálból, amely egyébként bennünket is minden pillanatban elérhetett! A friss, még meg nem merevedett holttestet egyébként is lehetetlenség talpra állítani. Nyilván, hogy a holtak undorító seregszemlét csak másnap rendezték meg.

Tchorznicki az alábbi szavakkal ösztökélte szaporább léptekre menetünket: „Talán beérjük az ágyúkat, ha valamiféle kocsma ismét az útjukat állja! A töltényeket még biztos, hogy nem lőtték ki, így bátrabbnak érezhetjük magunkat!”

Felsorakoztunk „és balról, hármassal sorban indulj!”, máris erőltetett menetben vonultunk, hátra-hátra nézve és oldalt jobbra, balra is, önkéntelenül megfelelő védelmi állást keresve.

Hol ez, hol az lép ki pillanatonként a sorból és tapasztja fülét a földre, hogy nem hallja-e közeledő ágyúk kerécsattogását vagy lovak patadobaját. Rendkívüli

elővigyázatossággal, szinte félig futva tettünk meg vagy fél mérföldet; de kiderült, hogy egy olyan kis egység számára, mint a mienk, elég könnyen lehet az út mentén megfelelő védelmi állást találni, s a lövegek hatókörébe eső alkalmas helyről puskatűzzel hatásos választ lehet adni. A hatvan darab, rendelkezésünkre álló tőltenyből mindössze négyet-ötöt használtunk el.

Egyébként úgy okoskodtunk, ha Schlik összekapcsolja azt a meglepetést, amely őt még Kassa előtt, fönna a hegyen érte, azzal a kalanddal, amelyben Kassán túl Bárcánál része volt, s levonja belőlük a logikus következtetést, akkor nem üldözhet bennünket lóhalálában, csakis kellő óvatossággal, lassan szegődve nyomunkba. Ez esetben viszont soha nem ér be minket. Ennek apránkénti tudatosodása olyanra megnyugtató bennünket, hogy már az évés is eszünkbe jutott. Bizonyára Schlik generális is hasonlóképpen gondolkodott, mert kartácsos ágyúit nem küldte utánunk, sőt két álló héten át ki se dugta az orrát Kassáról; késedelmeskedéséhez bizonyára az a hatás is hozzájárult, amelyet Castiglione őrnagy¹⁴ holtteste és a bárcai összecsapás körülötte elhelyezett áldozatai előtti sikertelen díszszemle keltett.

E késedelem lehetőséget adott a magyaroknak ahhoz, hogy szétvert seregüket összeszedjék, és némileg beavassák a hadakozás mesterségébe, majd ismét útját állják Schlik tábornoknak, s a továbbiakban megghiúsítsák azt a tervet, amelynek értelmében Schlik tábornok fel akarta tartóztatni a Windisch-Grätz altábornagy elől visszavonuló magyar főszereget, hogy az három tűz közé fogva kénytelen legyen letenni fegyvert, ami a hadjárat néhány héten belüli befejezését jelentette volna. – Hogy a magyarok helyesen mérték fel a bárcai összecsapás következményeit, bizonyítja az az éljenezés, amellyel bennünket Miskolcon fogadtak.

A harmadik vagy negyedik napon értünk be Miskolcra, mert már nem volt olyan sietős. Jó dolgunk volt, a magyarok útközben úgy fogadtak bennünket, mint igaz barátokat, nem pedig mint katonákat. A lemaradozók szerettek volna hozzánk csatlakozni, de nem engedték őket sorainkba. Pukkadásig jóllakottan, borítottól kipirultan tudatosan mulattuk az időt, hogy beérjen bennünket Schlik tábornok elővédje, mert úgy gondoltuk, elég néhány golyót kilőnünk, hogy az osztrákoknak inukba szálljon a bátorságuk. A Bárcán fogságba esett tiszt már régen Miskolcon volt, ahová Suryn előfogaton szállította el.

Miskolc előtt látjuk, hogy valamiféle menet közeledik felénk a városhól. Sírkert sehol a közelünkben – vagyis temetési menetről nem lehet szó. Már előre elrendezzük, hogy kerüljük ki, mert parancsnokunk Tchorznicki őrnagy a „Vigyázz – Cél!” és „Tűz!” vezényszavakon kívül nem sok mást ismer: gyakorta még a „Rajokban!” helyett is azt mondja „Hármasával!”

¹⁴ Vagyis Concoreggio őrnagy

Balra lehúzódnak és levesszük vállunkról a puskát, de mindezt egyszerre tesszük – okoskodott parancsnokunk.

Akad valaki, aki ismerte az ezzel a mozgással kapcsolatos vezényszavakat: „Fegyvert – vállhoz!” – majd – „Fegyvert – vállra!”

Az ezredes megismételte a parancsot – a puskák hallgattak rá: minden mozdulat egyszerre történt.

Úgy tervezzük ha a baldachin alatt papot látunk, akkor „Igazodj!”, vagyis zárt sorban arcagot képezünk felé, és tisztelgünk a fegyverrel, de nem vesszük le a csapkánkat.

Ekkor vita támad, nem a parancsszó miatt – mert azt már ismertük –, de azon, hogyan kell tisztelni a puskával. Ilyet még addig senki se csinált, így hát menet közben egyenként próbálgatjuk a puskával való mozdulatokat.

De a körmeneti zászlókat hol meghajtják felénk, hol fölemelik, majd ismét meghajtják, eleinte ügyetlenül, de most már egyszerre – mintha parancsszóra tennék. Közeledünk – már készülünk balra lehúzódni, amikor a körmenetből felharsan: „Éljen a lengyel!” – és meglengetik a zászlókat.

Meg kellett állnunk, hogy az ünnepi beszédet meghallgassuk, amelyből egy árva szót se értettünk. Körbevettek bennünket, a zászlók közé vonva kísérnek bennünket a városba.

Furcsán festett a mi tarkabarka csapatunk ebben az ünnepélyes környezetben. Csak a csapkák (a krakkóinak hívott négyszögletű csapkák, amelyekből volt elég) és a puskák voltak egyformák, míg öltözetünk a lehető legkülönbélebb. Az ezredes és többen, akik a nemzeti gárdához tartoztak, egyenruhában érkeztek, és most is azt viselték; mások atillában, köpenyben, zekében; ki miben jött otthonról. A legkülönbélebb típusú tölténytáskát hordták, a legtöbbet vászontarisznyát. Egyesek bőr utazótáskában, mások a zsebükben tartották a töltényeket.

Egy németül beszélő katonaviselt ember felhívta Tchorznicki figyelmét arra: egy ilyen hős csapathoz nem illik, hogy rendetlenül vonuljon be a városba, és kérte őt, vonja ki a kardját. Ez azt jelentette, hogy nekünk is méltóképpen össze kellett szednünk magunkat. Megigazítjuk csapkánkat a fejünkön, puskánkat a vállunkon, kiigazítjuk sorainkat, egyszerre lépünk, vagyis katonásan menetelünk, de hármassorokban, mert nincs gyakorlatunk abban, hogy menetelés közben rendet váltsunk – a körmenet résztvevőinek szorításában összekeveredhetnénk, négyes sorban vonulva pedig még kisebbnek tűnhetne föl a csapatunk.

Kiderült, a katonai merevség nem illik a bennünket elárasztó kedvességhez. Tchorznicki hüvelybe dugta a kardját, a menetoszlop felbomlott a sorainkba vegyülő és bennünket szállásra invitáló polgárok, mi több, asszonyok miatt.

Igaz, mi sem azok közül valók voltunk, akik ne akartak volna véget vetni a feszélyező parádénak.

Mielőtt a városházára értünk volna, elfogytunk, szétszedtek bennünket a vendégségbe invitálók. Ott aztán ismét védekeznünk kellett, ezúttal a borral szemben, de nem kevesebb elszántsággal, mint Bárcánál az osztrák lovasság ellen.

Egy dzsidásközvitéz visszaemlékezése

Első levél:

Górnawieś p. Myślenice, 1891. november 6.

Nagy jó Uram!

Arra a lovassági összecsapásra, amelynek megnevezésére és közelebbi részleteire kíváncsi Uraságod – a temesvári csata végső szakaszában került sor. Az itteni utolsó kardcsapást vagy dzsidadőfést követte Görgei fegyverletétele hüvelyben tartott karddal. Ez jelentette a hadjárat végét.

Az összecsapás délután négy óra körül zajlott le – hogy sütött-e a nap? Nem tudom, de fényes nappal volt; a távoli tereptárgyak éles vonalakkal rajzolódtak ki: 1849. augusztus 9-ét írtak.

Ezt a csatát Bem vezényelte, s miután rádöbbsent, hogy az egész hadseregben nincs egyetlen ágyúgolyó, sőt, a mi (lengyel) gyalogságunk a puszkagolyónak is híjával van, parancsot adott a visszavonulásra.¹⁵ Egyenes irányban hátrálnunk nem lehetett, mert utunkat állta az ellenség által birtokolt Temesvár. Az elvonulás a harcvonal mentén a hadsereg háta mögött – balról a jobbszárny felé ment végbe, mégpedig teljes rendben.

Az ellenség célja az volt, hogy a rendben történő visszavonulást szétbomlassza, és a lőszer nélkül maradt sereget teljesen szétszórja. Ennek megakadályozására ott volt a mi két lovasosztályunk és a Bocskai huszárezred,¹⁶ amely a harcvonal jobbszárnyát alkotta, s most a mi visszavonulásunkat fedezte. Hogy az ellenség

¹⁵ A csata közben derült ki, hogy Dembiński tábornok a tüzérségi lőszertartalékot már korábban előre küldte Lugos felé, de erről elfelejtette tájékoztatni a parancsnokságot tőle átvevő Bemet.

¹⁶ A Hajdú-kerületben önkéntesekből és újoncokból szervezett 17. huszárezred, amelynek összesen három osztálya (hat százada) szolgált a déli főszeregben.

az állásunkból kibillentsen, ellenünk küldte a sárga sisakos (legalábbis én ilyennek láttam őket), a gálaöltözetüket illetően vörös hajtókás, fehér köpenyes ulánusokat,¹⁷ akik nem tudom, hányan voltak, mert közülük egy se jött át a folyócska innenső oldalára. Az átkelést lehetővé tevő hidat a mi első dzsidásezredünk egy osztaga védte, a lejjebb fekvő gázló pedig tele volt menekülő ellenséges ulánusokkal. Nehéz volt az átkelés ezen a keskeny folyosón, mivel az elesettekből sáncot lehetett volna emelni, de mert csak arról volt szó, hogy az ellenséget szorítsuk a folyócskán túlra, csupán az ellenállókra csaptunk le. Így a gázló nem lett olyan mészárlás színhelye, amilyen egy ilyen szűk hely az ellenségtől hajsoltaknak lehetett volna. Úgy gondolom, mégis hasznos lehet, ha e szcénánál hosszasan elidőzőm, mert úgy érzem, ez volna a legalkalmasabb helyszín és akció, amelyet vászonra lehetne vinni.

Itt örvénylett az egész összecsapás: a díszegyenruhában menekülő sárgasisakosok, akiket a mi fehér és piros csákós dzsidásaink közösen üldöznek, a folyócskán túl sorakozó vértések, amint feltartóztatni készülnek az üldözőket, mert noha a parancs szerint nem kellettünk át az ellenség üldözésére, és gyülekezőre szólt a trombita, a mieink közül tízegynehányan átviharoztak a gázlón, és szétzilálták az útjukat álló vértessosztály első sorait. Amikor észbe kaptak, visszatértek, de ott hagyták egy földön fekvő sebesültjüket. Miután a mieink visszajöttek, az általuk szétszórt csűrhe tagjai varjakként körözni kezdtek a földről felemelkedni próbálkozó sebesült körül, hogy lekaszabolják.

„Micsoda! Hát hagyjuk, hogy ezek a gazok tort üljenek a mieink fölött?” Fredro hangja volt ez, a 2. ezred 1. századának főhadnagyáé, aki alighanem éppen ekkor ért vissza a folyó túlsópartjáról, s a sebesült az ő szakaszának katonája volt: Ujejski vagy Madejski¹⁸ – már pontosan nem emlékszem. Mi nem voltunk annyian a téren, hogy megmérkőzzünk az egész vértessosztállyal, mert többségünk már a trombitaszóval kijelölt gyülekezőhelyen sorakozott, s a szomszédos gyümölcsöskert fái között is megvillant egy sisakos csapat. De mindazok, akik Fredro főhadnagyunk hangját meghallották, száguldva követték őt a gázlón át. A gyülekező népség ismét elinalt, és a mieink magukkal hozták a sebesültet. Elismeréssel tartozunk a vértések parancsnokának, hogy a zárt sorokból egy se kelt a kutya-

¹⁷ A dzsidások nyilván a 4. (Császár) dzsidásezredhez tartozhattak, ui. az 1. dzsidásezred a II. hadtestben Komárom előtt, illetve Jellacsics alatt szolgált; a 2. dzsidásezred Temesvárból volt bezárva; a 3. dzsidásezred pedig nem Magyarországon állomásozott.

¹⁸ Madejski, Eustachy Jan (1821–1859): 1848-ban a Lembergi Egyetem légiónájában szolgált. A Gąsiorowski által leírt eset során állítólag tizennyolc sebet kapott. 1849. augusztus 17-én III. osztályú érdemjellel tüntette ki Kossuth. A francia hadsereg katonájaként Solferinónál esett el.

pecérek segítségére. Én, más kalandoktól feltartóztatva, csak akkor érkeztem meg futva, amikor a hóna alatt tartott sebesültet már a gázló felé cipelték; tehát nem voltam szemtanúja megmentésének, de biztos, hogy az elbeszéltek szerint történt, mert az, aki a sebesültet bal kezével a hóna alatt tartva támogatta, míg jobbájában a kardját és a gyeplőt markolta, Fredro volt. Mögötte még néhány fehér csákós ulánus lépkedett, hátra-hátranézve, de a sebesült kimentését senki sem zavarta meg. A gázló keményre döngölt mesterséges töltés volt, olyan keskeny, hogy csak egy szekér férhetett el rajta. A tiszta vízsodrason áttetszettek a fehér kövek. A folyócska mindkét oldalán legelő terült el, az átellenes part kissé magasabban emelkedett, de ugyanúgy enyhén a víz felé lejtett, mint az innenső.

Nagyságos Uram, közelebbi részleteket e csatáról a csatolt emlékiratban olvashat, amelyet a pesti kiállítás során írtam, ahol nagy ovációval tisztelegtek a lengyel küldöttség egyetlen légionistája előtt. Mármintha – *nota bene* – Uraságodnak türelme lesz elolvasni, mert én magam úgy vélem, egy idegen számára nem világos a nehézkesen megírt szöveg. Felhívom rá a figyelmét, hogy a temesvári csata leírása, amennyire én magam érzékelem, csak a 10. oldalon kezdődik.

A megboldogult Aleksander úrra vonatkozóan némi helyreigazítással tartozom. A híd és a gázló közötti térséget nem tanya (major), hanem malom uralta, amelyre rátapadt egy kerítéssel övezett gyümölcsöskert. Arra, hogy ezt a helyet a sebesültjével elfoglalt, megboldogult Aleksander úrnál jobban szemügyre tudtam venni, az alábbi történet szolgáljon bizonyítékul.

Az én rajomban (hármójuk közül az egyik a lovakat látta el, a másik az abrakról gondoskodott, harmadik a konyhával foglalatostkodott) az abrakos egy Kościelecki nevű személy volt.¹⁹ bátor, körültekintő, derék katona – azzal a mániájával tűnt ki, hogy kártyalapocskákra lőtt célba, s erre nem kevés töltényt elpazarolt. Ugyanis ahol csak alkalom kínálkozott, kiszögezte a kártyalapokat, lelépte a távolságot, lőtt, és ritkán hibázott. Mondtam neki, hogy a lőszerpocsékolás sem mire se jó, mert lovaglás közben amúgy se könnyű találni. E kételyemre pont akkor emlékeztetett, amikor a mieink már csaknem teljesen visszahúzódtak a túlpartról, a szétvert balszárnny deformálódott, s az egész osztrák vértessosztály a folyócskáig nyomult előre. A harctéren maradt vitézeket – valamennyien fehér csákós dzsidások voltak – bosszantotta a hősködő kutyapecérekből alakzatot felvett balszárnny. Egyre-másra tüzeltek az alakzatra. Kościelecki egyszer csak oda szól nekem: „Lásd csak, hiába lövök-e.” Tizenöt lépést előre ment, célzott, úgy, hogy a célba vett sintér-hős köpenyét magára húzva lova nyakára borult, majd

¹⁹ Kościelecki szakaszvezetőként szolgált a magyarországi lengyel légió 2. dzsidásezredének 2. századában. Az Oszmán Birodalomba kimenekülve mohamedán hitre tért.

lőtt – de nem talált. Ugyanez ismétlődött meg a másik pisztollyal is, amit kedvesegetten egyenesen a mocsárba hajított. „No, gyere csak – mondom neki. – Majd én megmutatom, mint kell lőni úgy, hogy ne vesszen kárba a golyó.”

Eperjesen, amikor a Duklai-hágón át beözönlő oroszok köszöntésére kiküldtek bennünket, kétsövű vadászpuskákat kaptunk. Korzeliński kapitány²⁰ gúnyt űzött e fegyverből, amit sokan kézbe se vettek. Én azonban megőriztem az ekkor kapott lőfegyvert. A vadászpuskából vagy a kurtályból leadott lövés nem pontosabb, mint a pisztolyé, de messzebb hordó nála. Oldalt állva olyan helyzetet foglalhat el az ember, hogy a sorban álló katona eltakarja a másikat; akkor a lövés felfelé vagy lefelé hordva – vízszintes helyzetben biztos, hogy eltalál valakit. Így hát, hogy a vértésekkel szemben ilyen lőállást találjak, oda kellett mennem a gyümölcsöskerthez, ahonnan a – természetesen leállított – malomkereket pontosan látni lehetett. Egyébként a sebesült számára hevenyészett hordággal éppen akkor rohant oda az izzadt molnárlegény.

Úgy emlékszem, hogy Krobicki is elesett²¹ ebben a viadalban, aki a vörös csákós ulánusoknál volt főhadnagy. A huszárok, akik nem elég, hogy nem szálltak szembe az ulánusokkal, minden további nélkül parádézva a hátunk mögé bújtak a feljűk rohamozva vágató ulánusok láttán. A huszárok csak azt követően kerültek elő, miután a megfutamodó ulánusokat üldözve kaszabolni kellett. Ahhoz, hogy ez bekövetkezzék, az ellenséget előbb nekünk kellett megkergetnünk. Így aztán a huszárok, ahogy megjelentek, dolguk végeztével ugyanolyan észrevétlenül el is tűntek.

Tudom, hogy ily sok apró részletet nem lehet vászonra vinni, de lehet, hogy éppen a legalkalmasabbat nem találja elég világosan bemutathatónak. Ezért befejezésül öröömre szolgál bejelenteni, kész vagyok bármily szükséges tájékoztatásra, még ha oda kellene is mennem, és élőszóval mindenféle szükséges magyarázattal szolgálni. Az utolsó csata, összes részleteivel, jobban beleivódott az emlékezetembe, mint a korábbiak. A huszárok gyáva, mészáros viselkedése előhívott emlékezetemből egy másik hasonló esetet, amely a tarcali ütközetben játszódott le.²² Amikor már mindennek végeztével ácsorogtunk, mit sem tudva arról, ami körülöttünk történik, lóhalálában arcvonalunkhoz érkezik egy osztrák gyalogos segédtiszt, leugrik lováról és villámgyorsan eltűnik soraink között. Mögötte a csalódott huszár, aki a kardjával mutatja, hogy adjuk ki neki a segédtisztet.

²⁰ Lásd Bielański: 69. lábjegyzet.

²¹ Lásd Miłkowski: 81. lábjegyzet.

²² Az 1849. január 22-i ütközetben a Klapka György által vezetett felső-tiszai hadtest győzelmet aratott Schlik tábornok galíciái hadteste fölött. A győzelemben nagy szerepe volt a Bulharyn ezredes és Idzikowski őrnagy által vezetett lengyel századoknak is. Lásd Jacenty Grabowiecki emlékirata.

A lovát átadtuk, de a segédtisztet magunknál tartottuk. Ahogy éles helyzetben az ellenség kerülni igyekezett minket, veszélyhelyzetben nálunk keresett oltalmat.

Nem az én feladatom, hogy aláhúzzam és kidomborítsam a légió magyarországi haditetteit, amelyek mai szemmel nézve, ha nem is múlták felül, de elérték a hajdani légiók, sőt nemzeti hadak cselekedeteit is.²³ Mindent szigorúan számba véve kiderül, hogy a magyarok elsősorban a lengyeleknek köszönhetik első hadjáratuk sikereit. Emiatt ennek honunkra nézve is nagyobb haszna volt, mint az összes korábbi és későbbi erőfeszítéseknek. Az uralkodó rájött, hogy nemcsak a magyarokkal, hanem a lengyelekkel is számolnia kell. Mai szabadságunk ereje is ebben rejlik.²⁴ Befejezem, mert lehet, hogy feleslegesen ragaszkodom azokhoz a gondolatokhoz, amelyek nem tartoznak e dolgokhoz.

Hálásan szorítom baráti kezét – szolgája Roman Gqsiowski.

Egy dzsidás kalandjai a temesvári csatában

A lovassági összecsapások, a gyalogság elleni fergeteges lovassági támadások, amelyek akkortájt még lehetségesek voltak, akárcsak az ágyúütegek ellen indított rohamok, vissza-visszatérő regénytémák mindkét oldalon, függetlenül attól, hogy tartalmukat az igazság vagy az írói fantázia diktálta-e. Mivel e tekintetben nehéz bármi újat is mondani, nem áll szándékomban belebonyolódni egyhangú csataleírásokba. Inkább olyan apró, rendkívüli eseményeket mondok el, amelyeknek tanúja vagy résztvevője voltam.

1849. augusztus 7-én Temesvárhoz értünk²⁵ és alaposan belakmározunk, mert a Temesvárt ostromgyűrűbe (a vár az egész hadjárat során az ellenség kezén volt) fogó magyar had megosztotta velünk az élelmét. A rendes katonai kosztón kívül olyan ingyencségeket is fogyasztottunk, amelyekhez a magyarok kerülő úton jutottak hozzá. Emlékszem, hogy én például libacombot ettem, de még milyen finomat! Jókedvűen készültünk pitymallatkor lóra szállni, hogy, mint általában tettük, a még ép három furulyát (háromfontos ágyút) kísérve húzódjunk vissza

²³ A lengyel légió első egységei 1797 nyarán alakultak meg az Észak-Itáliában fogságba esett galíciai sorozású katonákból Bonaparte tábornok támogatásával. Ezt követően a rajnai hadszíntéren is alakultak lengyel légiók. A légionisták létszáma az elkövetkező húsz évben meghaladta a 20 000 főt.

²⁴ Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés következményeként Galícia is korlátozott autonómiát kapott, s ez a lengyel nemzeti eszme fejlődése számára kivételes lehetőséget biztosított.

²⁵ A Szegedről visszavonuló déli magyar hadsereg augusztus 8-án ért a Temesvári erődítményt ostromgyűrűbe záró honvéddadtesthez.

néhány kilométert. Ez addig ment, míg fel nem tűnt a nyomunkban vonuló ellenséges elővéd, amely láttunkra nyomban harci alakzatot vett fel. Nem fordultunk vele szembe, hogy feltartóztassuk, mint amikor ez feltétlenül szükséges volt, úgy istenigazából verekedni se készültünk, mint nemegyszer, ha a hadsereg szerfelett kényelmesen bontott táborát, s emiatt a visszavonulásra szólító parancsot túlságosan későn kaptuk meg. Amikor már készen álltunk az indulásra, elibénk áll a fővezér, Dembiński generális hadsegéde a paranccsal: „Mindkét dzsidásosztály a lovasfélüteggel együtt az elővédbe osztatik be.” Örömteli „Vivát”-tal fogadtuk ezt a meglepetést és máris ügetésbe fogtunk, hogy minél hamarább a hadsereg élére kerüljünk, és legalább egy napon át fesztelenül poroszkálhassunk. Merthogy az elmúlt öt nap utóvédi szolgálatát pokolian megszenvedtük. Rendszeresen éjjel tizenegykor vonultunk be a táborba, ahol a kiosztott szerény katonakosztnak már csak a hűlt helyét találtuk, így a végén már azt se kérdeztük, hol a táborban kijelölt helyünk, csak azt néztük, hogy minél közelebb kerüljünk a kukoricaföldhöz, ahol az ember tejeskukoricát majszolhat, a ló pedig kukoricaszárat rágcsálhat... Ó, a termékeny Bánság! Ahol a rezedák úgy virágoznak, mint a dudva! Az a történelmi legenda vigasztal csak, hogy a hadsereg általában a legtermékenyebb vidéken szenved a legnagyobb szükségét.

Már a Szegednél vívott három napig tartó ütközet során²⁶ is szakaszonként két birka képezte az étkünket, amelyeket golyózáporban a híd alatti kiszikkadt térségben sütöttünk meg azon a részen, ahol áradás esetén a víz egy része a Marosból Szeged alatt a Tiszába folyt. A birkákhoz, amelyeket nem a hadbiztosság jutott nekünk, hanem éhségtől hajtva nekünk kellett őket faszolnunk a tőlünk pár kilométerre legelésző ártatlan nyájából, se só, se kenyér nem jutott. Két embert jelöltünk ki a szakaszból a birkavadászatra, lelkükre kötve, hogy mindegyiküknek egy-egy birkát kell hoznia. A konyhai körülményeknek és a fűszerezésnek megvolt az elkerülhetetlen következménye.

Szegeden ugyan nagy raktárakat töltöttek fel élelemmel, de mivel Görgei nem érkezett meg, mind az ellenségé lett, mert Dembiński – háta mögött a Tiszával – nem merte vállalni a bizonytalan kimenetelű csatát. Emiatt – a lehetséges vereséggel számolva – kénytelen volt időben visszavonulni a folyón túlra, de mivel a keskeny hajóhíd éppen csak a hadsereg átkeléséhez bizonyult elégségesnek, az élelmiszerkészletek kénytelen-kelletlen a helyükön maradtak.

²⁶ Henryk Dembiński altábornagy, a déli magyar hadsereg parancsnoka augusztus 1-jén és 2-án csekély utóvédharc után feladta Szegedet. Ezt követően augusztus 3-án Újszegednél, majd 5-én Szőregnél vereséget szenvedett Haynau üldöző hadoszlopaitól.

Az éjszakára abbamaradt ágyúzás idején nem éppen szakács-mód elkészített birkahús és a lovak elé vetett pár köteg széna dacára is maradéktalanul eleget tettünk az e küzdelemben ránk bízott legfőbb feladatnak, amely a visszavonulás fedezése volt. Ebben előnyünkül szolgált a hadjárat fényesebb szakaszaiban szerzett tekintélyünk. A végeláthatatlan legelőkön húzódó harcvonalon a csatározás, amely általában délután négykor kezdődött végülis 1849. augusztus 3-án késő éjszaka ért véget. Ezekben az időkben valahányszor porfelhő támadt a messze távolban látható és gyorsan felénk közeledő lovasok nyomán, tudtuk, a magyar hadsereg valamelyik egységét megfutamították. Ez ellenállásra serkentett: szorosra zártuk sorainkat olyannyira, hogy a szétszórtan menekülők ne tudjanak szétzilálni és magukkal ragadni bennünket. A menekülők – a megfutamodásukat igazolandó – szívesen teszik ezt. A menekülő huszárosztályok egyike se állt meg, hogy segítsen az üldözők visszaverésében, hanem elviharzott mellettünk, mint a szélvész, és tovatűnt a hátunk mögött. Hányszor, de hányszor harsant fel egy-egy ilyen mögöttünk tovarohanó forgószelel nyomán: „Kurtára a gyeplőt, kézbe a fegyvert! Előre! Indulj, indulj!” „Polen, Polen!” – hallatszott a szélvész nyomán kavargó porfelhőkből. A porfelhő megsűrűsödött: saját lovaink dobajgó patái vetettek szelet. Az így kialakult helyzetet akár tudatos lejáratásunknak is tarthattuk volna, mivel Don Quijote-i szerep eljátszására kényszerültünk. A megaláztatást azonban keresztényi türelemmel viseltük. Azelőtt is, miként Cervantes hőse, nemegyszer éreztük azt, mintha a szelet és a saját magunk által kavart pogromolyokat üldöznénk hiába. E némileg kényszerű gyakori szerepvállalás azonban javunkra vált, mivel a sűrűn gomolygó porfelhőtől álcázva, nem zaklattak bennünket tovább a gránátok, amelyek az egész vonalon körülöttünk süvítettek, s alig bukkantunk ki a porfelhőből, máris a soraink között robbantak fel. E méltatlan eszközöknek számosan áldozatul estek. Én magam is könnyed rántást éreztem a köpenyemen a derekam körül, és e pillanatban a mellettem vágató ló összecsuklott, de nyomban fölszökkent, majd újra leroskadt, de ismét talpra állt, s némi erőfeszítés után talpon maradt és ment tovább... Igaz, még aznap éjszaka kilehelte páráját, noha csak annyit lehetett látni a szeme magasságban, mintha a zablaszíjat késsel átmetszették volna egycolos vágást hagyva alatta a bőrfelületen. A köpenyemen én is találtam hasonló hasítékokat.

Amikor elértük a végpontot, és már nem hullottak ránk gránátok, csupán a győzelmi kiáltások hatottak el hozzánk, a már lenyugvó nap sápadt alkonypírjában csillámló sisakokat pillantottunk meg. Háromfontosaink parancs nélkül előre nyomultak és vaskos gránátok helyett, apró kartácsokat lőttek ki rájuk. A fény kedvezett nekik, hogy jól célozzanak, míg az ellenség már egyáltalán nem látott bennünket és vaktában lőtte ki ránk a kartácsot; szilánkjai verébcsapatként

röpkültek el fölöttünk arrafelé, ahol se hírünk, se hamvunk nem volt.²⁷ Talányosnak tűnhetett fel, hogy míg a mieink háromszor is kilőtték ágyúikat, az ellenségéi válaszként csak egyszer dördültek el. Zavarát annak tudata is fokozhatta, hogy a közelükben vagyunk. Úgy gondolhatták, megkergethetjük a csatatéren már tábornok vert sisakosokat, hogy közlelőre láthassuk a győztes viperákat. Az elsuttogott parancs: „Ki az ágyúkra, ki a sisakosokra” – néma sürgönyként áthullámozott sorainkon, s még egyszer hallhattuk: „Polen, Polen”. Ha nem üzzük-hajtjuk őket, elvehetjük ágyúikat. Egy ily meglepetésszerű támadásnál, nem maradt volna idejük felmoldozni, s eltűnni a löszeres talyigákkal. De az idősebbeknek állítólag több sütnivalójuk volt. Így az első lövés mintegy varázsütésre véget vetett a kiáltozásoknak, bár rövidesen abbahagytuk az egyenlőtlen lövöldözést is, mert mind az általunk, mind az ellenség által keltett füstgomoly eltakarta a láthatárt, és a lövések vaktában estek, s kár volt a töltésekért. A löszeres talyigákat ugyanis csak másnap tudják feltölteni, s a töltésekre szükség lehetett és volt is. A Temesvárig tartó visszavonulás ugyanis a szegedi ütközet folytatása volt, s mi folyvást az utóvédet alkottuk. Így akkor a rezes pofákkal folyó utolsó szóváltás után barátsággal elváltunk. Hogy találkoztunk-e újból a későbbiekben, azt csak ők tudhatták, mert azoktól, akik bennünket a porfellegen át megismerhettek, megtudhatták kiféle-miféle szerzetek vagyunk. Mi mindig az első vonalban küzdöttünk, de számunkra a sisakosok és a fehérköpenyesek egyformák voltak. Köpeny nélkül pedig sohasem mutatkoztak előttünk.

Ágyúlövésnyi távolságból láttuk egymást, mert az ágyúk elleni rohamok se jártak kellő eredménnyel. A fogatok a löszeres talyigákkal elvágtattak, s az ágyúkat sem elvontatni, sem az ellenség felé fordítani nem tudtuk – löszér híján. Csak a képzeletben létezett volna a muszka ágyúk egykori beszögezése? Az egész hadsereg előrenyomulásától fenyegetetten nem tarthattunk ki az ágyúknál. Az után az egyetlen kísérlet után, amellyel a csata másnapján próbálkoztunk, pontot tettünk az ilyen vállalkozásokra.

Az egyik falunál, ahol az esőáztatta búsági zsiros fekete földtől síkossá taposott úton megnehezült a hadsereg vonulása, miközben az ellenség ágyúlövésnyi közelségbe ért, Dembiński a szemrevételezésből visszatérve tudunkra adta, hogy szalászérok látogatása várható. Semmiféle fogadásra nem voltunk felkészülve. A lovaink még jó erőben voltak, mert az út mentén gyakran találtunk kékbe vagy kerekbe, mi több, asztalokba rakott zabot, így hát akadt mit enniük. Ráadásul

²⁷ Władysław Bentkowski főhadnagy szállt szembe Panyutyin tábornok orosz hadosztályának tizenkét fontos lovasütegével. Lásd Bentkowski Két részlet a szegedi és a temesvári csatából című visszaemlékezését a kötetben.

az ellenség szeme láttára még tízegynéhány lovat össze is kell fognunk, mert a leomló zabasztagok látványától megijedtek. (A kecskeméti pusztán a hadsereg összes lovai elszabadultak kötőfékjeikről – az egyik svadronunkéin kívül). Nekünk tejes kukoricán, görögdinnyén vagy sárgadinnyén kívül semmi táplálékos étel nem jutott, így teljesen elhagyott az erőnk. Ahhoz, hogy egy kéve zabot a száz lépésre álló lovához elvigyen az ember, legalább fél órába telt az út ötven kilónyit cipelve. Lovon ülve valahogy még mutattunk. Valószínűleg ilyenén látványunk vezette félre a tábornokot, aki így biztatott: „Nem kell kérlelnem benneteket, hogy illőn fogadjátok őket.” De ezredesünknek²⁸ ez már túl sok volt ahhoz, hogy tovább színészkedjék, s felfedte neki siralmas helyzetünket. Erre a tábornok csak azt vetette oda: „Elég bajom van a huszárokkal, most még ti is a gondjaimat szaporítjátok. Küldök nektek gyalogságot a fogadásukra.” Jött is egy csapat honvéd (a mi gyalogságunk, úgy látszik, nem volt kéznél) két hullámban, egyre nagyobb erővel, de az utolsó szakasz még el sem érte az arcvonalat, az első máris szétszóródott, majd megfutott, és magával rántotta a többi egységet is. Csak addig álltak helyt, amíg a félkört alkotva közeledő ellenséges csapatokat és ágyúikat meg nem számlálták. (Tizennégy lovasoszlop jött, tizenhárom féléteggel szabályos térközökre tagoltan. A tábornok jóslata nem teljesült – bizonyára a várt vendégek sem voltak jobbak nálunk. Az úton felállt magyar üteg – mert a mi közelhordó ágyúinkat itt nem lehetett bevetni – talán túl hamar sütötte el egyenként az ágyúit, majd a gyalogság mögé zárkózott.

Mindenestre, lehet, hogy véletlenül, nekünk jó szolgálatot tett, mert először is megállította az ellenség vonulását – az nekiállt ágyúit lemozdonyozni – rosszul mérve fel a távolságot. Láthatóan tömör vasgolyókat lőtt ki, mert arra számított, hogy a kemény, de síkos úton megpattanva a lövedékek biztosabban célt érnek, mint célozottan. Az ellenség ezekből a gellerekből a valóságosnál nagyobb távolságra következtetett. Túlságosan fölemelte hát az ágyúcsöveket, mivel a golyók felpattanására nem számíthatott, ugyanis az út két oldalán elterülő süppedékes mezőn sorakoztunk fel. A golyók elsüvítettek fölöttünk, s recsegve-ropogva rombolták a mögöttünk húzódó falu házait. Az egyik üteg jól lőtt, de felfedeztük, s kihúzódnak a hatóköréből.

A hadba vonult újonc, különösen, ha állandó veszedelemnek van kitéve, hamar felvértezi magát az öreg katona tapasztalataival. A szürke füstcsóvák előterében gyorsan növekvő fekete pontok repülési irányát ki lehetett találni, s egymástól laza távolságban állva helyet lehetett nekik csinálni a kényelmes becsapódáshoz.

²⁸ A 2. dzsidásezred parancsnoka Władysław Tchorznicki volt. A lengyel légio lovasdandárjának élén Władysław Poniński alezredes állt. Gąsiorowski vagy az egyikükre vagy a másikukra gondolt.

Ezt nem lehet megtenni, ha egyszerre sok ágyú összpontosítja egy helyre a tüzét, vagy a golyók oldalról érkeznek. De a harminckilencből itt csak három ágyúra kellett ügyelni, ráadásul velünk szemben sorakozó nehézágyúkról volt szó, amelyek szemmel tartása nem okozott gondot. Így néhány sebesüléssel megúsztuk a dolgot. Igaz, a tábornok nem kevésbé járult hozzá megmenekülésünkhöz, még-hozzá homéroszi hőskölteménybe illő fortéllyal. Meghagyta, hogy időben hal-mozzunk fel mindenfajta gyúlékony anyagot a falu előtt, de elég messze tőle, hogy a házakat ne fenyegetse tűzvész. Ezt a sáncot olyan hosszan elnyújtva helyeztük el, hogy szélességében túlnyúlt a falu épületein. Amikor eljött a pillanat, teljes hosszúságában meggyújtatta e sajátos torlaszt. Parancsot kapva a visszavonulásra, csak átugrattunk a tűzvonalon, és máris eltakart bennünket a füst. Az ellenség könnyen kitalálhatta, hogy nem állunk meg ott, ahol a tűzvonalat átugrattuk, s nem is megyünk oda, ahol golyói uralják a terepet. Ennek ellenére egy darabig még a falu házait rombolta, anélkül, hogy kárt tudott volna bennünk tenni.²⁹

Az ezredes által elmondottak maradandó hatással lehettek a tábornokra, mert másnap felmentett bennünket a hátvédi szolgálat alól. Huszárok váltottak fel, de már délben drágán megfizettünk érte, hogy rájuk bízták a hadsereg fedezését.

Délidőben egy német falunál álltunk meg, s mivel jelen voltunk, nem feledkeztek meg rólunk az élelem kiosztásakor. Húst főzni, bort inni, kenyeret szelni: ez volt akkor a teljesítendő feladat. A lovakat úgy állítottuk sorba, ahogy általában szoktuk, elrendeztük a zabostarisznyákat, szénát vetettünk eléjük a földre. Mindkét osztály vagy ezred lovai fejtől álltak egymásnak. Ezen elővigyázatosságunknak köszönhattük, hogy nem gyalog távoztunk onnan, s nem veszünk oda úgy, mint a legyek. Mert, ha a lovakon értünk is valamit, gyalog semmit. Gyalog kellett várunk a húsrá és a borra. Kiderült, nem tudtuk őket zavartalanul elfogyasztani.

A kirendelt örökön kívül senki sem tartózkodott a lovaknál. Olyan jól el voltunk, hogy nemcsak sanyarú helyzetünkről, hanem a háborúról is megfeledkeztünk. Önfelédten jártunk-keltünk a faluban, beszélgettünk a németekkel, tettük a szépet a kapafogú sváb lányoknak, akik nem győztek kínálgatni, mi meg közéjük telepedtünk. Ez akár unalmas mindennapi életképnek is tekinthető. Ugyanolyan, mint az egészség. Kelleme csak abban az emberben tudatosodik, aki elveszítette.

Ekkor ágyú dördült a távolban – egy pillanat múlva robajlás, mégpedig a jól ismert gránátrobbanás hallatszott a táborból. Csak azt lehetett látni, hogy az ajtóknak, ablakoknak, sövénykerítések fölött megjelennek az ulánuscsákók, nad-

²⁹ Erre az eseményre, amelyről Dembiński is beszámol emlékiratában, augusztus 6-án Besenyőnél került sor. Dembinszki Magyarországon. A vezér hátrahagyott kézírataiból. Összeállította Danzer F. Alfonsz. Budapest, 1874. 366. o.

rágcsíkok, hol fehérek, hol pirosak, és máris villannak a tábor felé. Ott a lovak mind a sorban úgy torlódtak hosszan egymásra, mint rianás után a jégtáblák. Az öröknek helyén volt az eszük, hogy a sorok végén álltak, s nem hagyták, hogy a szélső lovak elszabaduljanak, mert így a belül állók nem tudták kitépni magukat a bolyból és nyugodtan álldogáltak a falu déli szegletétől a nyugatiig elnyúló vonalban, párhuzamosan a főutcával – a két osztály között megfelelő térközt hagyva. A mindenünnen futva érkező ulánusok, fehérek, vörösek, legtöbbször a főutcán közeledtek. Megtudtuk, hogy a gránát pont a két dzsidásosztály két-két vonalban sorakozó lovait elválasztó térköz közepébe csapott le meredeken a magasból, ezért repeszei fölfelé vágódtak, s nem érték el a lovakat.

Az ágyúk dörögnek, a második gránát alighanem a lovak közé csap, holott ők jelentik a megmenekülés esélyét. Minden katona kétségeesetten ragadja meg a keze ügyébe eső első lovat, húzza a zablájánál fogva, felpattan rá, mit érdeklí, hogy kiére, a lóról lehajolva rántja ki a keze ügyébe eső első földbe szúrt dzsidát, és ahol helyet talál, beáll a sorba. Voltak olyanok is, akik kardjukat kötötték föl a lándzsatartójukba, így akadt, akiknek két kardja volt, míg másnak egy se. Nyugtalanítóak voltak ezek a nyugat felől, az erdő széléről dörgő ágyúk, de az idősebbeknek nem volt bizodalmuk a körülmények miatt hirtelen létrejött átmeneti alakulathoz. Amikor már mindenki a sorokban állt, elhangzott a parancs: „Bal felől rajokban, ügetve, indulj!” A falutól délre tágas legelő húzóódott, mögötte kukoricás. A kukoricás felé vonultunk hát, persze állandóan ágyúgolyóktól fenyegetve. Amikor már megtettünk egy darab utat, föltűntek a köpenyes sisakosok, de valahogy mintha nem akaródzott volna nekik bennünket észrevenni, pedig lassan, rajokban, hosszan elnyúlva vonultunk. Ők más irányt véve vágatva elkerültek bennünket. Aztán mindnyájunkat elnyelt a kukoricás, ahol lándzsástul az ágyúgolyók elől is rejteteket találtunk. Egyszeriben gyalogsági sortűzet hallottunk. Az az olasz zászlóalj adta le, amely az osztrák seregben szolgálva segítségére volt a magyaroknak Buda bevételénél, most pedig a sisakosokat készítette meghátrálásra.³⁰ A kukoricás túloldalára kiérve mindnyájan fehér lovon ültünk, mert

³⁰ A 23. Ceccopieri gyalogezred egyik zászlóalja is részt vett Budavár védelmében. A közhiedelem szerint az, hogy mihelyt a rohamozó honvédek „testközelbe” értek, megadták magukat, hozzájárult a vár gyors bevételéhez. A fogságba esett olasz katonák egy része beállt a szerveződő olasz légióba, amely a Szeged feladását követő visszavonulás során többször kitűntette magát. Így augusztus 6-án Besenyőnél és két nappal később Csatádnál is, ahol gyalogsági sortűzzel feltartóztatták az üldöző osztrák lovasságot. Hermann Róbert: Az olasz légió a magyar szabadságharcban. In: Orosz István – Pölöskei Ferenc – Dobszay Tamás (szerk.): Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára. Budapest, 1995. 326. o.

a lovak fehérek voltak a tajtéktól. Csak most rendeztük és vettük számba igazán sorainkat: nem emlékszem, hányan hiányoztak. Én egy elárvult lovat vezettem. Gazdájának, még mielőtt a kukoricást elértük volna, ágyúgolyó tépte le a fejét. De rögtön akadt új gazdája, aki viszont a lovát veszítette el.

Ettől kezdve parancs nélkül is vállaltuk az utóvédi szolgálatot. Dembiński tábornok is némileg hibás volt, mert elaludt, s a törzskara a szunyókálása alatt rendelte el a további visszavonulást, anélkül, hogy bennünket értesítettek volna. Dembiński felébredvén parancsot adott a menetben lévő hadseregnek, hogy térjen vissza: ez volt az oka a felfordulásnak. Akárhogyis, az utóvéd huszárőrségeit túl korán vonták be.

Az a hely, ahol tábornok vertünk, csak tízegynéhány lépésre volt el a falutól. A falut nem lőtték, s ha lőtték volna is, a golyók az épületeket érték volna, mi pedig a gyümölcsösök takarásában vonultunk. A falut keresztező úton arrafelé lehetett kijutni, amerre amúgyis mennünk kellett, ráadásul a falu fedezékében. Még a faluba is be kellett volna mennünk a tábornok fedezésére, mert akkor még ott tartózkodott, amikor a lovakhoz futottunk. Nem értem, miért kellett bennünket hosszan elnyúló sorainkkal az ágyúgolyók kénye-kedvének kitenni? Vajon a túlságos gondosság miatt, hogy az ellenség ne a falut vegye tűz alá? Bizonyára nem lőtték volna a falut, tudván, hogy nekünk nem árthatnak, csak a házakban lévő asszonyoknak és gyermekeknek. Vajon azt akarták volna demonstrálni az ellenségnek, hogy ágyútűzben is képesek vagyunk ügetve parádézni? Látszott, hogy nyugodt poroszkálásunkkal tekintélyre tettünk szert a sisakosok előtt, mert nem mertek bennünket zaklatni. Még inkább fokoztuk volna a hatást, ha visszavonulásunknak útját álljuk a gyalogsági sortűz után. Ezt könnyen megtehettük volna, mivel a falun át velük párhuzamosan vonultunk nagy komótosan, némileg ugyan lemaradva tőlük. A sortűz után csak jobbra kellett volna fordulnunk, s a menekülők közénk és az őket visszaűző gyalogság közé kerülnek. Hogy erre lett volna hely, azt látni lehetett: az ulánusszázad oldalt szétbontakozva, menet közben gyakorolta a lándzsavívást és a manőverezést. Érdekes lett volna az eredmény. Itt azonban idősebb katonáinknak már nem futotta a képzelőerejükből! A hirtelen támadt rend, amelyben vonultunk, egy ilyen manővert lehetővé tett volna, s bizton számítani lehetett arra, hogy a tűztől és az ellenség tekintetétől fedezéket keresve, mindenki időben a saját helyére került volna. Ez nemegyszer előfordult, bár most a századokban több ember volt, így a sorok elrendeződése is nehezebben ment. A turai ütközetig ugyanis a 2. ezred három századból állt, s csak az ott elszenvedett veszteség után osztották szét a 3. századot az első kettő között, s a 2. század fölötti parancsnokságot Korzeliński vette át.³¹

³¹ Az 1849. július 20-án a főváros térségéből visszafordult orosz főszereg jobb oldalának fede-

Honnan származott a magyar tábornokoknak a lengyel légióra vonatkozó elhíresült mondása: „Die Polen marschieren, wie Schweine, aber auf dem Schlachtfelde Mütze vor ihnen abnehmen.” (A lengyelek úgy vonulnak mint a disznók, de a csatatéren le a kalapot előtűk.) Mindenféle katonai rend és fegyelem nélkül vonultunk: a közlegény az ezredes mellett vele beszélgetve bandukolt. Maga az ezredes is nemegyszer odavetette: „Tartsatok mindnyájan a Babám (a kanca, amelyen ült) farával.” S ha ez a katonáinak nehezére esett, maga volt, aki lassította a tempót. A tüzér, a dobos, a tiszt a dobon kártyáztak, a gyalogosok az ágyúvontató „hurkáján” ültek és majsolták, amit a zsebükben találtak, a tüzérek összekeveredtek a gyalogosokkal. Itt egy társaság valamiféle szavalatot vagy érdekes történetet hallgat nagy odaadással, ott egy lelkes, a legkülönbözőbb fegyvernemek képviselőiből és tisztjeiből álló kórus – a dzsidások kürtöse a gyalogosok körében, akik a dzsidás kürtjét próbálgatják, a dzsidás gyalogos puskával a vállán battyog, míg a baka a dzsidások között dzsidával a kezében lovagol. Így vonultunk – „wie die Schweine”. De a legelső riadójelre mindenki egy szempillantás alatt a saját előírt helyére került. Ezt persze sem az ellenség szeme előtt, sem a sűrű kukoricásban nem lehetett megtenni, de a falu széles utcáján vonulva, még mielőtt a nyílt mezőre kiérünk, már igen, s a szétszóródott ellenséggel még idegen lovon is meg lehetett volna küzdeni. Ráadásul, mire a kukoricából kiértünk, már majdnem mindenki a saját lován ült.

Nehéz a parancsnok feladata, különösen a menetoszlop parancsnokáé. Rendkívüli hidegvérrel, lélekjelenléttel, villámgyors helyzetfelismeréssel és bölcs elővigyázatossággal kell rendelkeznie az embernek, hogy kihasználja a kínálkozó, de egy pillanat alatt el is illanó lehetőséggel. Ha a parancsnokra nehezedő felelősséggel számot vetne az ember, nem volna annyi kapkodó előljáró, és az utolsó felkelést nem kísérte volna annyi csapás, amely mind az ügyefogyott parancsok következményeinek listájára írható.³² A könnyelmű törekvés a vezetésre, legyen az bármi miatt is, fakadjon az egyéni becsvágy kielégítéséből, eredendő bűn. Hiszen Magyarországon is volt olyan lengyel gyalogoszászlóalj, amely, noha benne csak hét közlegény szolgált, teljes tiszti karral és törzsszel rendelkezett – persze nem a harctéren. Ezt a magyarok – az igazi légió érdemei miatt – láthatóan eltűrték.

zésére kikülönített lovasosztatok ellen vívott ütközetben a lengyel lovasdandár súlyos veszteségeket szenvedett. Kovács István: A lengyel légió dzsidásainak részvétele a turai lovasütközetben. In: „Verekedni utolsó emberig”. A turai lovasütközet. 1849. július 20. Szerk.: Rosonczy Ildikó. Magyar Napló Kiadó. Budapest, 2009. 132. o.

³² Az 1830–31-es lengyel szabadságharc közismerten „ügyefogyott” fővezérei: Dominik Radziwiłł, Jan Skrzynecki és Maciej Rybiński. De annak tekinthető Henryk Dembiński is, aki 1831 augusztusában több mint egy hétig töltötte be ezt a posztot.

Az ókori mondásnak – „ne sutor ultra crepidam!”³³ – íme, ez a legfényesebb bizonyítéka! Az, aki nem tollra termett, nem tudja, mit tesz, ha tollat fog a kezébe. A temesvári csatában átélt kalandjaimat akartam elbeszélni, méghozzá azért, mert ott elszenvedett sérüléseim ismét megéreztem, és otthon tartva felidéztek bennem a magyar hadjárat utolsó csatájának körülményeit.

Az emberi természet már olyan, hogy a kemény kalandok, a nehezebben, lassabban átélt idők mélyebben az emlékezetbe ágyazódnak, s jobban tollra kíváncznak, mint a fényesebb pillanatok, könnyedebb élmények. A jártasabb, hivatás-szerűbb toll jobban ellenállna nekik, de a dzsidához és az ekeszarvhoz szokott kéz bárdolatlanul mozgatja a tollat, s nem tud szándéka szerint uralkodni fölötte.

Akkor, 1849. augusztus 8-án az elővédben vonultunk Temesvár felé a mezőkön át, ahol az éjszakai lakomához az úton dzsidavégre kapott sárga- és görögdinnyét ettünk. Keletnek tartottunk, nyilván azért, hogy elérjük a Temesvárról Aradra vezető utat, mert a Görgeyben – ugyanúgy mint a kápolnai csata idején – csalódott Dembiński, az ő seregével szeretett volna egyesülni.³⁴ Az egész régi magyar hadsereget ugyanis Görgey vezette. Az ostromágyúk elnyújtott rikoltással időnként megdördültek mögöttünk. A katona azt hihette, hogy az elővédben haladva aznap már semmi dolga nem lesz az ellenséggel, de másként alakultak a dolgok. A Szegedről Temesvárra s onnan Aradra vezető út meglehetősen hegyesszögletűt alkot, s fennállott a veszély, hogy az ellenség keresztben átvág mögöttünk és elállja az Aradra vezető utat. Ezért tartózkodtunk az elővédben.

Amikor már vagy négy kilométert megtettünk, beér bennünket a törzskari adjutáns, közli: megérkezett Bem, átvette a hadsereg fölötti parancsnokságot és csatát akar vívni.³⁵ Egyelőre megállította a vonulást, s gyalogságunkat már visszafordította. „Éljen Bem!” – megálltunk és körbenéztünk, különösen észak felé tekintgettünk figyelmesen. Mivel az adjutáns oldalról érkezett és visszafelé nem találkozott hadseregünkkel több egységgel, a többiek csak belénk ütközve álltak meg. Ily módon vagy 12 ezren torlódtunk fel meglehetősen összevisszaságban. Egyszer az ostromágyúk felől, másszor észak felől hallottunk dörgést. Bem már szóhoz jutott, várjuk a további parancsait.

„De ezredes úr, ott északra a falun túl nem ökörcsorda bög, ott valamiféle fények villannak”. „No, akkor önkéntesek nézzenek arra el, s tudják meg, mi

³³ Varga, maradj a kaptafánál!

³⁴ Dembiński azzal, hogy a kormány őt Aradra szólító utasításával mit sem törődve Temesvár felé vonult el, éppen hogy a Görgeivel való egyesülést hiúsította meg.

³⁵ Bem tábornok augusztus 9-én reggel 9 órakor vett át a déli hadsereg fölött a parancsnokságot.

történik.” Összeverődtünk nyolcan, hogy kettesével minden irányból egyszerre derítsük fel a falut, mert egy kivehetetlenül mozgó tömeg tűnik el a falun túli térségben, s mire odaérünk, márt bent lesz a faluban.³⁶ A magyar falvak mind két egymásra merőleges főúttal tagolt kereszt formát alkotnak.

Ketten nyugat felől értük el a keresztút torkolatát, de az utcát már ellepte egy osztály dragonyos. Különböző irányból próbáljuk befürkészní, de eredménytelenül. A dragonyosok úgy állnak, mint a gyermekek által felsorakoztatott ólomkatonák: mozdulatlanul, némán, még egy lóprűszkölés se hallatszik. Annyira megközelítettük őket, hogy még az arcukat is ki tudtuk venni. Úgy éreztük, mintha szemük se rebbenne. Mintha folyton mozogva szellemekbe ütköztünk volna. A faluban is csend honolt, mintha pestisjárvány söpört volna rajta végig. Elfogott a hideglelés, de biztos, hogy nekik se volt melegük: rá lehetett ugyanis látni az ágyúk sokaságától övezett magyar hadra, míg őket láthatóan egyetlen ezred sem követte. A begyűjtött információkból kiviláglott, hogy a lovasosztályon kívül egy zászlóaljnyi gyalogság és alighanem egy ágyúüteg tartózkodik a faluban. A süpedékeny mezőkön nem egykönnyen haladtak lovaink. Lassabbra fogtuk hát, de a tömegből vékony oszlopok váltak ki és megindultak visszafelé a Temesvár felé vezető úton. Ezért ismét ügetésre fogjuk és beértük a mieinket, akik ugyanarra felé mentek.

„Ezredes úr! Elég odamennünk és máris leteszik a fegyvert.” „Akarom is én, hogy Bem főbe lövessen. Ismerem őt. Azt parancsolta, hogy irány a csatatér.” Nem volt mit tenni. Különféle, de eredménytelen érvelések után feladtuk. Betagozódtunk a sorokba, és vonultunk a többiekkel.

Az ellenség ilyen könnyen jutott az Aradra vezető út birtokába. A faluban holtta dermedt egységek távozásunk után életre keltek, és elfoglalták azokat az állásokat, amelyeket mi elhagytunk. A csata során ez a helyzet végig előnyükre szolgált.

A lőszerkészlet a visszavonulás során végig elől, messze a hadseregtől haladt, hogy a nehéz társzekerek ne torlaszolja el az utat. Nincs mit csodálkozni azon, hogy az utóvédben sohasem találkoztunk velük. De miután az elővédbe átmentünk, aznap sem láttuk a töltésekkel megrakott, általunk jól ismert szekereket. Vagy már előre mentek Aradra, így elvágták őket tőlünk, vagy egyszerűen nem létezett semmiféle nagyobb lőszertartalék. Ez nagyon is valószínű lehetett, mivel

³⁶ Nem világos, hogy a légionisták által megszállni javasolt település mi volt; a térkép alapján Szentandrás tűnik valószínűnek, bár az nem az aradi úton, hanem attól némileg nyugatra fekszik.

a szegedi löpőgyár három nappal az odaérkezésünk előtt levegőbe röpült.³⁷ Akármint is történt, az, hogy Bem Temesvárnál csatát fogadott, nem mondható szerencsés ötletnek, mivel már délután kettő előtt elfogyott a tüzérségi lőszer. Görgey hadserege biztos, hogy jobban el volt látva.³⁸

A mi messzehordó ágyúinknak nem volt annyi lehetőségük a tüzelésre, így délután kettőkor még volt annyi töltésük, hogy a közeledni próbálkozó ellenséges lovasságot visszaűzzék. Amikor éppen az utolsó töltésüket lőtték el, Bem az ágyútűzet hallván odavágtatott, mert azt hitte, lőszerforrás fakadt. Megtudván a dolgok valódi állását, eltávozott, meghagyva nekünk, hogy „ne mozduljunk el a helyüinkről”. Mintha nem lett volna magánál, úgy fordult meg a lovon. Bizonyára itt döbönt rá, hogy a csata elveszett, s elment kiadni a parancsot a visszavonulásra. A visszavonulás a balszárnynon kezdődött,³⁹ és mögöttünk ment végbe, míg mi a jobbszárnny legszélén álltunk, mert hátul a harcvonalon fekvő Temesvár az ellenség kezén volt. A visszavonulás rendben zajlott, de az ellenség szét akarta zilálni a magyar hadat, s hogy ezt elérje, át akart rajtunk törni.

A harcvonalt jobb „csücskén” álltunk, rajtunk kívül csak a Bocskai huszárezred tartózkodott ott. Az ellenség megszállta a velünk átellenben fekvő és felénk lejtő terepet. Mi is magaslaton álltunk, de alacsonyabban, mint az ellenség. Előttünk frissen felszántott földek, amelyek az ellenség felé emelkedtek, így a magasabb terepről jövő golyók nagyobb részt mind odacsapódtak, s nem sok kárt tettek bennünk. A két fölkunkorodó tereprész között, de hozzánk közelebb, szittyós völgyecske húzódott, amelynek közepén kis folyó kanyargott. Odébb balra, inkább a huszárokkal szemben, híd kötötte össze a folyó két partját, azon túl malom emelkedett, aztán gyümölcsöskertek húzódtak, a gyümölcsösön túl keskeny, de keményre döngölt gázló, majd odébb mocsaras terület uralta a tájat.

Négy óra tájban új, kisebb lovasegységek jelentek meg, és nem találván semmi akadályra, lassan közeledtek felénk – egyenesen a hídnak. Ekkor ügetett el arcvonaltunk előtt hármassorban a huszárezred, és balra visszakanyarodva mögöttünk sorakozott fel. Amikor éppen elhagyta 1. dicsőítőezredünk osztályát, az ellenséges ulánusok már átkeltek a hídon és lassanként felsorakozóban voltak az innenső oldalon. Hogy soraik rendezésében megakadályozzuk őket, a fedezetlen osztály egyből rohamra indult, s mivel ezt vezényszóra és fegyelmezett rend-

³⁷ A szegedi lőszerraktár augusztus 1-jén repült levegőbe.

³⁸ A szegedi lőszerraktár megsemmisülése ellenére a déli hadsereg jobban el volt látva lőszerrel, mint Görgei feldunai hadserege.

³⁹ A balszárnnyat a Kmety-hadosztály alkotta, amely még akkor is előnyomult, amikor a centrum és a jobbszárnny már hátrált.

ben tette, az egyik szakasz a híd felé vágatott, hogy az erősítéseknek útját állja. Osztályunk vitézei nem a legudvariasabban nógatták a parádézva elvonuló huszárokat, s hol hármásával, hogy egyenként szakadtak ki a sorokból, ahogy a huszárok menete engedte. De az ellenséghez érve megdöbbenő látvány fogadott. Az ellenséges ulánusok mozdulatlanul tartották fölfelé dzsidáikat, s viszonzásul mi is ezt tettük. Mivel a dzsida nem jelentett távolságtartó akadályt, olyan tumultus támadt, hogy a lovak szügyükkel egymást, fejükkel a lovasokat érték. Távolabbról kellett az új fajtájú megütközéshez nekikészülni, ahol még volt hely, mert nem fejlődven fel kellőképpen, széltében is meglehetősen szűkösen voltunk. Nem egy odaérkezőt hozott zavarba az ütközet ezen formájának látványa. A lándzsát fölfelé tartva vágató vitéz képtelen volt időben lefékezni lendületben lévő lovát és beleütközött az ellenfél lovába. Hátrahőkölve egy vonalba került tőszomszéd bajtársával sajátos Janus-arcot alkotva vele. Udvariasan bocsánatot kért tőle, de nem hátrált ki. Ilyen helyzetbe került a Korzeliński kapitány mellett álló Prażmowski dzsidásközlegény is,⁴⁰ s ez a pozíció később hasznosnak bizonyult. Én a kapitány mögött álltam, mögöttem pedig mások tülekedtek.

„Nicht mit euch, Husaren her” – ismételték a tiszték. Az 1. ezred ezredese, Poniński anyanyelvükön intézett beszédet az ellenséges ulánusokhoz.⁴¹ „Velünk vagy ellenünk” – kérdezte a katona. „Nicht mit euch, Husaren her!” Vagy tíz percig tartott e parlamenterkedés, míg végül a balszárnyon eldőrdült egy lövés; láthatóan az ellenség részéről, mert oly rövid idő múlva, amennyi a pisztoly előrántásához és elsütéséhez szükséges, egyszerre két lövéssel feleltek. A mi érintett hármunk közül ketten megbosszulták bajtársukat. Korzeliński kapitány oda-

⁴⁰ Michał Prażmowski, a Kijevi Egyetem egykori diákja mentette ki Korzeliński kapitányt az ellenség szorongató gyűrűjéből. Kossuth ezért tüntette ki augusztus 17-én Óorsován III. osztályú érdemjellel. Lásd Bielański: 70. lábjegyzet.

⁴¹ Poniński rosszul tudta a szembenálló dzsidások ezredét, ui. a 2. Schwarzenberg-dzsidásezred nagyobb része (hat század) a temesvári erődben szolgált, s noha a csata során kitörték, a Vécsey vezette V. hadtest lovassága visszaverte őket. A szembenálló dzsidások a 4. (Császár) dzsidásezred katonái voltak. Levelek fiaimnak. Visszaemlékezések a régmúltra (Listy do moich synów. Wspomnienia z ubiegłych lat) című memoárjában így idézi fel a temesvári rohamot: „Harminc-negyven lépéssel ulánusaim előtt vágattam, s amikor az ellenség első sorai közé vágtam, egy pillanatra, amíg a katonáim be nem értek, magam maradtam. Noha a szó szoros értelmében gyűrűbe fogtak a Schwarzenberg-ulánusok, akik annyira hatása alatt voltak annak, hogy lengyel dzsidásokkal ütköztek meg, hogy nem nagyon akaródzott nekik rám támadni. Dzsidaikat kardommal félrecsapva rövid, határozott, korholó mondatokkal fejeztem ki afölötti megdöbbenésem, hogy lengyelek harcolnak lengyelek ellen. Mindez persze pár pillanatig tartott, mert dzsidásaim beértek, s kimentettek a kínos társaság gyűrűjéből.”.

vágott a vele szemben álló ulánusnak, de a körülményeket figyelembe véve barátságosan, mert pallosával (amely szélesebb és súlyosabb volt az általánosan rendszeresítetté) széthasíthatta volna a fejét, de csak a hajtókát szabta meg a pengeörbülettel. E fegyvernek is szűk volt a hely. Az osztrák ulánusok gálaegyenruhát viseltek, piros hajtókás kurtkát és lőszörsörényes sárga sisakot. A vértések – mint minden sisakos – köpenyt is, akárcsak mi. Az ulánus leengedte a dzsidáját, de mivel az túl hosszú volt, hegyének élével felsértette kapitányunk homlokát, aki gyakorlósapkát hordott. Meglepett, hogy kapitányunk, ahelyett, hogy félreütötte volna a túl puhán tartott dzsidát, balkézről lefelé suhintott a kardjával. Éppen ekkor szúrta meg az oldalán egy tiszt vagy altiszt, aki az első soron átfurakodott. Ez nem került el a kapitány mellett álló két dzsidásunk figyelmét: a támadó egy szempillantás alatt két dzsida sorompójába került, úgy, hogy az egyik a hátát szorította. A két dzsida szorítójában a szerencsétlen harc képtelenné vált. Vissza akart vonulni, de a mögötte lévő dzsida annál inkább szorította, ami bénítóan hatott rá. Ők a dzsidát tartják erősen, a sebesült kapitány vissza akar húzódni – helyet készítenek neki –, de én magam mozdulni sem tudok, mindenfelől a lovamra tapadnak. Történt, ami történt a hadsorokban, amelyek végül is fellazultak, mert ellenfeleink helyet csináltak nekünk. A lándzsák közé szorított ulánus ép bőrrel elillant, mint a csapdából szabadult róka, mert bár megsebesítette a kapitányt, senki se akart a szorult helyzetben lévő bosszút állni. Csak rangjelzése bánta, amelyet kapkodva varrhatott keresztbe a hajtókájára. Ez azt jelezte, hogy strázsamester volt. Az volt minden bizonnyal, mert a mellette heverő elesett katona strázsamester volt.

Amikor megnyílt előttünk a tér, és üldözésükre indultunk, az első, aki megvilant előttem, tiszt volt, s mintha rám akart volna támadni. Amikor azonban észrevette, hogy egyedül maradt közöttünk, megfordította a lovát és menekülésre fogta. „Mroczkowski, fogd...”⁴² – nem tudtam befejezni a mondatot, látván, mi készül. Mert ő ahelyett, hogy helyben megfordította volna a lovát, megállt és jobbra nézett, a tiszt meg balra kommandírozta a lovat. Ha az egy helyben állót ily lendületben éri a vágás, mákgubóként hullhat le a feje, ráadásul az én figyelmetlenségem miatt. Még a lovamat is felsebeztem a sarkantyúmmal, hogy megakadályozzam a dolog ilyen alakulását. De megtörtént! Nem tudván a lovamat megállítani, elviharzik mellette. S látom, hogy helyén a feje. A dzsidássá lett művésznek csak

⁴² Maksymilian Mroczkowski Gąsiorowski utalása alapján műkedvelő művész lehetett. A valószínűleg gazdatiszt volt a galíciai Sanoki kerületben. 1849-ben szakaszvezetőként szolgált a 2. dzsidásezredben. Miután Törökországot elhagyhatta, Angliában, Bradfordban telepedett le, ahol egy gyapjűfeldolgozó üzemben dolgozott.

összefogott göndör haja omlik le hátán a nyeregtakaróra. „Ki vágott bottal a tarkómra?” – szólal meg. Hál’ Istennek, a hátára omló sűrű hajzat megmentette az életét! Egy párizsi mesterfodrász se tudná oly egyenletesen levágni a haját, mint az éles lovassági pallos, amely még a bőrt se sértette meg. Egy pillanat alatt megértettem, mi a haszna a francia vértések sisakját díszítő, hátul leomló lófaroknak, és a régi harcosok által viselt varkocsnak. A művészt azonban annyira rendítette meg csak az ütés, hogy lemaradt. A nyaka aztán iszonyatosan megduzzadt.”

A földön harisnya nagyságú zacskó feküdt. A vastag spárgával kötött bog megnyílt a száján, amelyből ezüstpénzek villannak elő. „Csak nem a tiszt vesztette el.” De nem volt idő arra, hogy egy ilyen apróságért lehajoljon az ember. Zúgás, majd mintha botütés érte volna a bal combomat, de csak a föld döngött mögöttem visszhangosan. (A zúgásáról megismerve) nagy, tizenkét fontos ágyúgolyó csapott le a magasból. Arra nézek, ahonnan jött. A hely, ahonnan reggel eljöttünk, füstfelhőben áll. Onnan ágyúznak bennünket a lehető legnagyobb biztonságban. És jól céloznak. Újabb lövés a távolból, mert kerek füstkoszorú támadt. Fölnéztem, a fényes égbolton egyre növekedő fekete pontocska, mintha egyenesen nekem szállna. Balra ugrattam a lovam és megálltam. Ebben a pillanatban mögöttem lódobogást hallok... Mintha a ló egyenesen a lecsapódó lövedéknek vágatna. Átvetem a dzsidát a bal kezembe és jobbommal villámgyorsan sikerül megkapnom a vágató ló kantárszárát. A ló félkört ír le, úgyhogy a magamét is megugrattam, hogy ki ne essek a nyeregből. Így egymással szemben álltunk meg. A huszár is alig bírta magát megtartani a nyeregben. Ők csak ahhoz értettek, hogy üldözőbe vegyék az általunk szétvert egységek katonáit. – „Bassza meg...” – de nem bírta befejezni, mert a golyó ebben a pillanatban csapott be néhány lépésnyire előttünk jobbra a földbe, és mindkettőnket göröngyökkel szórt tele. A huszár a szemét kimeresztve elnémul: megbabonázva néz engem, s mire magához tért, én már el is vágattam.

A folyócskán túlról közeledő újabb sisakosok már-már a hídra értek. Ekkor érkezett az innenső hídfő előterébe a mi korábban odarendelt szakaszunk, és visszaüzte őket. Aztán a szakasz egyik része a hídra ügyelt, a másik az ulánusokra. Az előbbi nem engedte a túlnaniakat átkelni, az utóbbi az átjöttöket a hídon visszatérni. Ezek kénytelenek voltak a keskeny gázló felé vágatni, amelyet a gyümölcsösön túl, lentebb szekerek átkelésére alakítottak ki. Ebből következett, hogy a sisakosok már előzőleg alaposan felderítették a terepet. Amikor a gázlóhoz értem, éppen akkor vezették a mi oldalunkra két ló között egyik súlyosan sebesült, vértől lucskos bajtársunkat. További üldözéssel csak az ágyútűznek tettük volna ki magunkat. Néhányunk teljesen feleslegesen vágatott át a gázlón. Egyikük súlyos lőtt sebet kapott, s lefordult a lóról. A többiek a parancsra vissza-

fordultak, de ő ott maradt. Halottnak gondolták volna? A sebesülés és a lóról leesés következménye könnyen eszméletvesztés. Mihelyt visszahúzódtunk egy csapat sisakos csőcselék körbevette a sebesültet, hogy összekaszabolja a földön. A védtelen embernek ily méltatlan kiszolgáltatottsága annyira felháborította a mieinket, hogy ismét, de ezúttal már többen, átvágtattak a gázlón. Az ily nagy hősokeket zacskódurrintással is el lehet ijeszteni, de az fontos volt, hogy mások ne keljenek a segítségükre. Látszik, hogy az egész alakulat olyan hősködőkből állt, mint akik a sebesült körül keringtek, mert senki se kelt a segítségükre. Mi több, akik nem avatkoztak be, látható elégedettséggel szemlélték, hogy közülük néhányan megkapják a magukét, és senki se zavarta meg a sebesült kimentését karmaik közül. Mindezek során sajátos jelenetnek is tanúi lehettünk.

Az 1. dzsidásezredben szolgált egy tizennégyéves-forma gyerekember. A dzsidát nem bírta el, így neki való kardot és lovat kapott. Szegényke is átvágtatott a gázlón s egy félrehúzódva békésen szemlélődő sisakosra támadt. „Tedd le a fegyvert, add meg magad!” – kiáltja mutáló hangon a kis kergebirka. Biztos, ami biztos, néhányunk ügyelt rá, hogy a tagbaszakadt vértés nehogy kárt tegyen a kisfiúban. De az tisztességes ember volt: a magasból csak ránézett a kisfiúra, leeresztette pallosát, megfordította lovát és elügetett. „Bravó, bravó!” – visszahangzott távolodtában.

A gázlónál elég nagy számban összegyűltünk, a távolból már gyülekezőt fúj a kürtös. A sisakosok felsorakoztak a folyócskán túl, és mozdulatlanul álltak. Jobb felől felénk vágtat egy sárga sisakos. Nyilván a visszavonulásnál nem tudta elérni a gázlót, s odébb keresett magának átkelőt. Miután meggyőződött róla, hogy az ingoványos mezőn lehetetlenség átjutni, visszatért. A szélen állva e szavakkal fordultam hozzá: „Erre most nem tudsz átkelni, testvér. Szállj le a lóról!” Az ulánus a földbe döfte dzsidáját, és amikor kiemelte a lábát a kengyelből – göndör hajú, szeplős fiatalember volt – valami néhányszor megvillant a szemem előtt, s az ulánus amilyen magas volt, olyan hosszan elvágódott. Amikor e szomorú jelenettől elfordítottam a tekintetemet, a három huszár a közrefogott ulánuslóval már nem kis távolságra volt tőlem. Utánuk vettem volna magam, de mások, akik a történeteket látták, megelőztek. Igaz, nem érték be őket, de hangosan biztatták az előbbre állókat, akik már engedelmeskedtek a trombitászonak. Több se kellett nekik, jól eltángálták, talán még meg is sebesítették a gazembereket. Ha az ulánus legalább figyelmeztetett volna, hogy üldözik a huszárok – mert nyilvánvalóan előlük akart közénk vegyülni –, nem éri őt ily alávaló halál.

Az áttámogatott sebesült látványától feldühödött katonák sorra elsütögették pisztolyaikat. A sisakosoknak szintén megparancsolták, hogy töltsék meg a tűzfegyverüket. De ahogy ők leeresztik a pallost és megragadják a kurtályt, mi elő-

reszegzett dzsidával megindulunk a gázlón át. Erre ők elengedik a kurtályt, és a pallost kapják kézbe, mire mi visszavonulunk. Így akadályoztuk meg, hogy karabélyukat megtölthessék. Arra pedig láthatóan nem kaptak parancsot, hogy míg egyesek a kurtályt töltik, a többiek pallossal a kézben fedezzék őket. A jelet többször megismétlődött. A végén a legénykével szemben tanúsított nagylelkű magatartás is eszünkbe jutott. A lövöldözés apránként abbamaradt, s egyre többen tértek vissza a gyülekezés színhelyére. Amikor már alig néhányan maradtunk a közelükben, s a gázlónál senki, előrúgtat egy vértestiszt derék gesztenyepején, s egy kisebb kört téve vele egymás után hat lövést ad le a pisztolyával. E háborúban bizonyára ez volt az első revolver, amit használtak. Senkit se sebesített meg, de látszott, hogy inkább azt akarta megmutatni, milyen gyorsan, mintsem hogy milyen pontosan tud löni. Mindnyájan mozdulatlanul bámultuk ezt a cirkuszi mutatványt, mert az egyszer felbomlott sorok, csak a gyülekező színhelyén álltak össze az eredeti rendben. Ha beérte volna ezzel az első fellépéssel, bizonyára megbabonázva és lelkifurdalás nélkül távoztunk volna el. De másodszor is kivált a sorból és jóval előrébb merészkedett. Sajnos akadtak olyanok, akik útját állták és üzőbe véve beérték. Szomorú látványt mutatott, mert a revolvergolyók ellövöldözése után szinte teljesen fegyvertelen maradt. Igaz, hogy kard függött a csuklóján, de azt nem kapta kézbe, mivel láthatóan sajnálta eldobni a revolvért: túlságosan bízott a ló gyorsaságában.

Most már, hogy belefáradtunk a csatározásba, mindnyájan megjelentünk a gyülekező színhelyén. Nem tettünk meg kétszáz métert, amikor ráakadtunk a legnagyobb kaliberű magyar tábori ágyúra. Felmozdonyozva állt, ahogy a nagykönyvben meg van írva: a töltőrúd és minden műszer rendben a helyén, még a mérleg is a rúdon függ. Körülötte egyetlen megölt ló sem, egyáltalán semmi, ami arra utalna, hogy elvontatásában gátolták volna, a föld is egyenletes, a legelő keményre döngölt.

„Ezt az ágyút nem engedjük odaveszni.” Akkor még álmunkban se gondoltuk volt, hogy ez volt az utolsó csata. Nem is oly messze, látszott a harcteret rendben elhagyó magyar hadsereg is. Megakadályoztuk az áttörést, amely a szárny felől zavart kelthetett volna a visszavonulásban. Semmi se vetette előre annak az árnyékát, hogy vége a háborúnak. Legsürgetőbb teendőnk az volt, hogy belenézzünk a lőszerestalyigába: üres. „Boldogulunk” – szólal meg Kościelski, és átveszi a parancsnokságot. „Valaki hozzon lőszerszámokat.” Hárman segítenek lemozdonyozni és beirányozni az ágyút, a többiek az ágyú előtt vonalban felsorakoznak. Számolunk. A sorban hat hármas volt. „Most pedig elő a tölténytáskákat. Akinek két tölténynél többje van, a felesleget adja át.” Kitaláltuk, min fundalkodik. Mindnyájan szívesen átadtuk a töltényeket, de nem sok volt belőlük.

Az ágyú előtt felsorakozókon kívül a többiek a töltések puszkaporát az egyik zabostarisznyába, a golyókat egy másikba szórták, aztán vállzsinórral bekötötték a száját, s máris kész volt a rögtönzött kartácstöltet. De a nagyágyúnak hatalmas szája volt, a zabostarisznya lötyögött benne, kettőt párhuzamosan pedig lehetetlenség volt belenyomkodni. A marhák által meghagyott s letépett fűcsomókat tettük a zabostarisznya alá. Egy töltőrúddal átütötték előbb a puszkaporos, majd a zabostarisznyt. A gyújtólyuknál átszúrtuk a puszkaporos-tarisznyt, de utolsó töltényeink puszkaporát is át kellett adnunk a szűrőláng belobban-tása céljából.

„Akinek szivarja van, gyújtson rá” – szólt valaki, merthogy kanóc sem volt. Azonnal átadtak egy parázsló szivart, amely dzsidahegyre tűzve megfelelt kanócnak.

„Most pedig szétválni”; három hármasközépről jobbra, három balra húzódott, hogy a baljós ágyúszáj szabad térhez jusson.

Kezdeti megfutamodásukra emlékeztető mozgás támadt a sisakosok soraiban, akik addig mozdulatlanul álltak a folyócskán túl, de nyomban helyreállt a rend. Parancsnokunk célzott. Még emelni kellett a lafettán; aztán a szűrőlyukhoz ér a rögtönzött kanóc.

Váratlan dörrenés, de hosszan elnyúló furcsa ágyúkőhécselést vagy sóhajt adott ki a bronz; olyat, mint a mozdony megsokszorozott sühögése. A golyókkal megtöltött tarisznya, még csak nem is szétszaggatva, hanem csak kibomolva, megpörkölődve az ágyú előtt néhány lépésre feküdt, a másik szétrongyolva parázslott mellette a gyapjúzsinórokkal együtt.

Harsány nevetés támadt az ellenség soraiban, s mi önkéntelenül visszhangoztuk azt. De a parancsnok nem veszítette el a lélekjelenlétét. Éppen akkor jött meg a hámokért küldött dzsidásunk egy pár lovat is vezetve. Kezében kenyeret tartott, amit idejövet szerzett. „Add csak ide azt a kenyeret, nem eszem meg előled.” Úgy tett, mintha a kenyeret az ágyú torkába tette volna, de valójában a földre ejtette; az egyik gyalogos dzsidás-tüzér energikusan döngöli a töltőrúddal az ágyúba maradt fűcsomókat. „Add csak a kulacsot” Néhányszor tüntetően megforgatta, hogy csillámlásait az ellenség észrevegye és azt higgye, a kartácstöltetet helyezi el. Még egyszer megdöngölte a fűcsomókat. Nem sokkal azután, hogy sikerült befogni a lovakat, megérkezett a lövegmozdony és megállt egy pillanatra. Az ellenség szeme láttára kinyitották a lőszerestaligát, s úgy tettek, mintha az üres belsejéből előszedegetnék a töltéseket és leraknák a földre.

„Lőszert hoztak nekik.” A sisakosok csak azt nem értették, hogy ismét eltakarjuk az ágyút, mert már ráakasztották a vontatásra szolgáló lövegmozdonyt. „Hó, hó” – de a lovak még csak meg se moccantották. Minél előbb újabb pár lovat kel-

lett keríteni. Nem kellett sokáig várni rájuk, mert a hadsereg nem messze mögöttünk vonult el, s a magyar seregben már régen megszereztük azt az előnyt magunknak, hogy a mi dzsidásunk oly meggyőzően tudott parancsolni, mint a saját tábornokuk, s ez is oka volt annak, hogy a magyar generálisok sanda szemmel néztek ránk. A turai vagy abonyi csatában nyílt tanújelét adták irigységüknek, de „auf dem Schlachtfelde” a legirigyebb szem se talált rajtunk foltot.

Az ágyút elvontattuk az első közelünkben elvonuló üteghez, parancsnokának gondjaira bíztuk, s visszatértünk a mieinkhez. Egy darabig még ugyanazon a helyen várakoztunk, míg az utolsó zászlóalj is el nem vonult. Aztán mi zártuk a visszavonulást, nem sejtve még, hogy utunk innen már idegen földre vezet.

Elhaladunk egy kis erdő mellett. Az erdő felőli emelkedésen huszár ácsorgott és szorgosan fürkészte az elvonulókat. Még elég messze voltam tőle, amikor már belém mélyesztette a tekintetét és követett vele, amíg egy vonalba nem érünk. „Éljen a lengyel!” – üget felém, átnyújt egy nagy fehér cipőt, egy darab szalon-nát és kulacsát fölemelve mutatta, hogy tölt nekem „bor”-t.

Az egész napi böjt után senki se veti meg az ily kíváncsi adományt, de azért kíváncsi voltam, miért éppen engem és nem másokat traktál vele. Éppen ezt magyarázta, de nem értettem. Volt köztünk valaki, aki beszélt egy kicsit magyarul. Hívtam, hogy tolmácsoljon, de ő sem értette, mit is mond pontosan a huszár. „Valamiféle ágyúgolyóról beszél, a megmentéséről”. Ennyi elég volt nekem, hogy tudjam, miről van szó. Ugyanaz a „bassza meg...” huszár volt, akinek a golyó befogta a száját. Jöjjön csak közelebb, hogy hátulról is megnézhessem. Ott sűrű kellett a hátán a bizonyság, amely foltos volt a fölcsapódó földgöngyöktől.

***

Az élet nehéz körülményei, a mindennapi kenyérkereset gondjai között mind ide-haza, mind idegenben kikopik az emlékezetből a dicsőség termékeny mezején életre kelt megannyi hadiesemény. (Dicsőség! De csak messziről az, közelről kevés dicsőséget tapasztal az ember, s nem egy dolog van, amiről – tekintettel az emberi érzelmekre – hallgatni kell.) Az idő és a gondok sokasága megváltoztatta az ember magatartását. Semmi sem maradt, ami Mars történetéből emlékezetre méltó volna. Mindent el is nyelt volna a feledés, ha nincs az a pesti kiállításra szóló meghívás.

A magyarok harminchat év múltán még nem felejtették el a lengyel légió érdemeit. A lengyel küldöttségben egyedül én képviseltem a légiót. Meghajolva kellett fogadnom hálájuk áradatát, a „lengyel honvédek” tiszteletére kiobbant örökkévalónak tetsző éljenzést.

A lengyel honvédek tiszteletére rendezett oly hosszan tartó, feledhetetlen ováció, amelyet az emlékezés hatalmas tablóján az utódoknak is szól, az az elismerés, amelyben a lengyel légiónak a működése során mindvégig része volt. Ehhez társult még az ellenség kiűzésébe és a magyar had legyőzhetetlenségébe vetett határtalan hit. Mindez együtt annak is az elismerése lehet, hogy a magyarországi lengyel légio – ha ezt mi nem is éreztük – hatalmas erő volt. Sem a katonák száma, sem kiképzettsége – (hiszen harc közben tanultunk meg bánni a fegyverrel) – sem felszereltsége nem volt olyan, hogy elbizakodottá tegye őket; megannyi, s gyakran rendkívüli harci sikereit hol a véletlen szerencsének tulajdonították, hol az ellenség figyelmetlenségének, hol tőlünk független okoknak; de hogy saját erőnknek tudatában legyünk, arra nem volt, ami rádöbbsen. Pedig létezett ez az erő. És hogy miben rejlett?

Először is a légio tagjainak önkéntességében. Míg a reguláris, újoncozott lovas-századokban jó, ha tízegynéhány kiváló katona vett részt tevékenyen az ellenséggel való összecsapásokban, a többi teher, bámész statisztika. Ezzel szemben nálunk mindenki tevékeny szereplő volt. Ez keltett az ellenségben irántunk tiszteletet. Szolnoknál például a vértések fogságba esett ezredese⁴³ elhaladván fogatán a kis létszámú lengyel svadronunk előtt, amely ezredét szétverte, levette sisakját, s mindaddig a térdén tartotta, amíg el nem hagyta a lengyel arcvonalat, noha a kapitány fel akarta vetetni vele.

Másodszor is: a többségében értelmiségi katonák szétszóródva, az egyes helyzetekben parancs nélkül is meg tudják különböztetni a fontos ügyeket a kevésbé azoktól, amelyek nem igényelnek különös erőfeszítést; meg tudják látni az ellenség gyenge oldalát, cselt tudnak alkalmazni, ki tudják találni s így keresztezni is képesek az ellenség szándékát – egy szóval olyan katonák, akiknél a fej együtt működik a karral.

Vannak a ló- és a fegyverhasználatnak olyan különleges szabályai, amelyeket kényszerhelyzetben kell alkalmazni, de az ellenséggel szembeni fölény fő oka a jelentéktelennek tetsző szervezettségben is kiérezhető.

A táborozás oly egyszerűnek tetsző megszervezése a maga természetes volta miatt szinte figyelemre se érdemes, pedig érezhetően kihatott a harci sikerre is, mivel az egyes katona bátorságát és erejét megháromszorozta.

E szervezettségről már említést tettem az imént: „Kevés szóból is ért az okos.”

⁴³ Josef Regelsberg von Thunberg alezredes volt annak a Ferenc József dragonyosezrednek a parancsnoka, amely ellen a Damjanich János tábornok hadosztályában szolgáló lengyel légio 120 főből álló dzsidásszázada 1849. március 5-én Szolnoknál rohamot kezdeményezett. Láttukra jegyezte meg Regelsberg alezredes a tisztjeinek: „Ezek vagy örültek, vagy lengyelek!” Rövid idő múlva sebesülten a rohamozó lengyelek fogságába esett. Lásd Miłkowski: 62. jegyzet.

Kedves Felicjan!

Ha figyelmesebben olvastál volna, most nem tennél fel annyi kérdést, mert:

1.) Tchorznicki akkor, amikor a papírmalom elleni támadásnál lemaradt és késve, akkor csatlakozott hozzánk, amikor az általunk előzőtt zászlóalj által kitaposott téren felsorakoztunk, természetesen nem ült lovon, és

2.) „Fredróból – ha a képnek a valósággal egyezően történelminek kell lennie – ne csináljatok szoborszerű hőst. Ő kétségtelenül rokonszenves fickó volt. A rohamra-indulás, hurrázás, lövöldözés idején mindig az elsők között találtuk, de nem játszotta a hőst.” Rangról, segédtsízi beosztásról akkortájt az idő szorításában szó sem lehetett. A folytonos életveszélyben végrehajtott visszavonulás során fedezni kellett az akkor rendkívül ijedős, csaknem teljes egészében frissen szervezett magyar sereget (mert a régi ezredek nyugaton és délen voltak), nehogy csűrhemód szétszóródjék. Tehát se beosztást, se rangot mérlegelni nem volt idő akkor, amikor saját bőrének mentése foglalta le az embert, s a szervezés helyett verekedni kellett. Nyolcvanketten kezdtük meg a visszavonulást – s néhány ember csatlakozott hozzánk; a magyarok elvették saját katonáiktól a puskákat, s azoknak adták, akik a mi sorainkat gyarapították. A tarcali ütközetben már kétszázan voltunk, így egy meglehetősen népes gyalogos századot alkottunk, de hogy a minket kommandírozó Tchorznicki számára segédtsíztről gondolkodjunk, az mulatságos lett volna. Az Aradon szervezkedő Wysockival egyébként sem volt összeköttetésünk. Ha Kossak mindenképpen lóra akarja ültetni Tchorznickit, akkor az legyen egy fehér kanca, a Baba, amely, azt hiszem, a sajátja volt, mert vele kelt útra otthonról, s meneteléskor néha azon ült. Harcolni azonban mindvégig gyalog harcolt, mindaddig, amíg az egész század lóra nem ült. Lehet, hogy Fredro is lóháton érkezett Magyarországra, de egynek nehéz lett volna egy gyalogos csapatba lóval beállni. Ami az egyenruhát illeti, a festő mind Tchorznickit, mind Fredrót öltöztesse a(z 1848-as) sanoki lovasgárda mundérába, mert annak feloszlataása után a gárdisták nagyjából egyenruhában mentek Magyarországra. De ne feledkezzen meg a köpenyről, mert tél volt.

3.) Korzeliński akkor még nem volt ott. Miután rábeszélték, akkor hagyta el galíciai otthonát, s Eperjesen megjelenve rögtön a 3. század élére került.

4.) Semmiféle huszárokról és gyalogos magyarról, segédtsíztről és magyar vezérlő tábornokról nincs szó. Ez szerfölött nyugtalanított minket, s hozzájárult a győzelem utáni zsörtölődésünkhöz. Mint látszik, az osztrák sereg oldalába

ütköztünk, s a magyarokkal nem volt kapcsolatunk. Idzikowski⁴⁴ a saját, segítségünkre hozott gyalogosszázadát irányította, nem az egész ütközetet.⁴⁵ A közeünkben ugyanazt tehették, amit mi, de a köd és az állandó „vigyázz”-ok miatt nehéz lett volna rájuk figyelni. A lábhoz tett fegyverű zászlóalj lelkiismeretét aligha terhelte bármi. Úgy emlékszem, mi voltunk, akik rátüzeltünk. Hogy emiatt érte-e őket veszteség, nem tudom. Nekünk csak két sebesültünk volt, azok, akik a vértések közeledésére figyelmeztettek bennünket.

Még egyszer visszatérek az említett rangokhoz, segédtisztségekhez, méltóságokhoz, amelyek körül forog az eszed kereke. Ott a bőrünk mentéséről volt szó, nem a tisztségekről. Fredrót érdekelték a legkevésbé. Bajtársiasságával mindannyiunkat levett a lábunkról. Ilyesfajta tisztséget minden bizonnyal visszatartásít, mivel ezt követően el kellett volna hagynia bajtársait. Akkor egyébként a rangokat még régi, kiszolgált katonákkal igyekeztek betölteni. A 3. század törzséhez, 1831-es katonák híján, a Szolnoknál fogságba esett vértéseket osztották, Wysocki strázsamestert⁴⁶ és Tobis altisztet,⁴⁷ két sumákot, akiknek értékét csak Korzeliński ismerte fel. A rangkórság csak az osztrákok kikergetése után ütötte fel a fejét sorainkban, amikor már szabadon szerveződhettünk, és elárasztottak bennünket a karrieristák. Wysockinak szép és nyalka segédtisztjei voltak. Tchorznicki azonban még akkor is híján volt adjutánsnak, amikor 2. ezrede már három századból állt. Mert ugyan miféle jelentősége lehetett a segédtisztnek. Dembiński-

⁴⁴ Lásd Miłkowski: 45. lábjegyzet.

⁴⁵ Az 1849. január 22-én vívott tarcali ütközetet, amelyben a lengyelek légionisták kitüntették magukat, gyakorlatilag Jerzy Bułharyn ezredes irányította, akit Kossuth ezért a tettéért nevezett ki 1849. október 23-án a törökországi Viddinben tábornokká. A sűrű ködben Tchorznicki gyalogos dzsidásszázada beleütközött a Vilmos gyalogezred egyik zászlóaljába. A váratlan helyzetben Tchorznicki és Fiedler cs. kir. tábornok között rövid eszmecsere került sor, amelynek az vetett véget, hogy az egyik légionista az osztrák tábornokra sütötte puskáját. Az ezt követő kölcsönös lövöldözés miatt mindkét fél árulással vádolta a másikat. A Tchorznicki mellett segédtiszt feladatot ellátó Jan Aleksander Fredrót helyzetfelismeréséért és határozottságáért még a csatatéren hadnaggyá nevezte ki a felső-tiszai hadtest parancsnoka, Klapka György ezredes. A korabeli illusztrációk lovon ülve ábrázolják Tchorznickit, s így írnak róla az emlékiratok is.

⁴⁶ A 2. dzsidásezredben két Wysocki szolgált közvitézként. Egyikük keresztnéve Jan volt, a másikuk keresztnévét nem ismerjük.

⁴⁷ Maurycy Tobys valóban az osztrák hadsereg egyik lovasezredében szolgált strázsamesterként, de már jóval a szolnoki csata előtt, vagyis 1848 decemberében Tchorznicki dzsidásszázadának közvitéze, később szakaszvezető a 2. dzsidásezredben.

nek is Dunajewskit küldték segédtsíztül.⁴⁸ Fredro biztos, hogy nem akarta elfogadni ezt a kitüntetést, mert származását és érdemeit tekintve ő lett volna e tisztségre a legmegfelelőbb.

A hadjáratot a méltón megszolgált hadnagyi ranggal fejezte be, s a mégoly könnyen osztogatott előléptetést se fogadta el. Szerénység és az arisztokrata allűrök teljes hiánya jellemezte, ellentétben az akkor hozzá hasonló származásúakkal. A művész ne fossza őt meg a rá jellemző jegyeitől, mert azzal sérti emlékét. Ha a kép pompája miatt lovakat akar festeni, vigye vászonra a lengyel légionisták négyszögét rohamozó vérteseket, így lesznek lovak is, de Fredrót akkor is gyalog, puskával a kezében a négyszög sündisznóállásában örökítse meg.⁴⁹

Szervezz „Rendez-Vouz”-t⁵⁰ e kép felvázolása előtt, s elmegyek Krakkóba, ahonnan elmehetünk Morawicába. Én nem járok postára a naponta megadott időben, csak ha alkalom kínálkozik rá. Ezért a választ postafordultával írnom lehetetlen, bár már félig-meddig megbarátkoztam a tollal. Ma „Familien-Fest”-em⁵¹ van –, ha megfogadod, hogy nem ócsárolod a hurkámat, küldök belőle; addig is szívélyes üdvözlét attól, aki alig várja, hogy megszorongassa bajtársa kezét:

Roman

1891. november 24-én, kedden.

⁴⁸ Adam Dunajewski az 1. dzsidásezredben szolgált hadnagyként. Az 1. dzsidásezredben szolgáló másik Dunajewski, Wiktor, 1848. december közepén lett hadnagy, s 1849. március közepén főhadnagy.

⁴⁹ A felső-tiszai hadtestben gyalogosan harcoló dzsidásszázad a tarcali ütközetben sündisznóállásokat foglalva el verte vissza a 2. (Sustenau) vértesezred egyik századának Gorizutti őrnagy által vezetett rohamát.

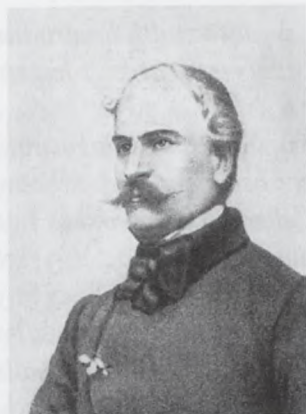
⁵⁰ Találkozót. (francia)

⁵¹ Családi ünnep. (német)

Szybalski Felicjan

Korzeliński Seweryn

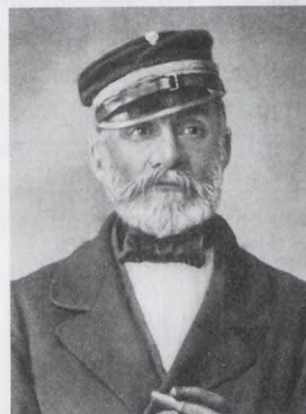
*Szybalski nevelt lánya:
Czegan Alojza*

Gąsiorowski Roman

Gąsiorowski Roman

Tchorznicki Władysław

A 2. ulánusezred zászlója

WŁADYSŁAW BENTKOWSKI VISSZAEMLEKEZÉSEI

A lengyel légió legrokonszenvesebb tisztje

1817 szeptemberében született a Bécsi Kongresszuson létrehozott Lengyel Királyság fővárosában, Varsóban. Egy évvel azután, hogy a lengyel királlyá koronázott I. Sándor cár megalapította a Varsói Egyetemet. Ez a Bentkowski család életét is meghatározta, mert Władysław apja, Feliks Bentkowski, a krakkói Jagelló Egyetem díszdoktora az újszülött egyetemen adott elő egyetemes történelmet, de foglalkozott nyelvészettel is. A család varsói otthona irodalmi szalonul szolgált, ahol a korszak lengyel kiválóságai jelentek meg, olyanok, mint a történész Joachim Lelewel, a szótárkészítő Bogumił Samuel Linde és a filozófus Krystyn Lach Szyrma. Az 1830. november 29-én Varsóban kitört „revolúció”, majd nyomában a háború a szellemnek ezt a fellegvárát is romba döntötte. Władysław a varsói líceum eminens diákja beáll katonának, s szolgálata nem pusztán abban merült ki, hogy a december elejétől néhány héten át diktátori hatalmat gyakorló Józef Chłopicki tábornok díszgárdájának tagjaként feszített egyenruhájában. Ott találjuk nem egész tizennégy évesen 1831. február végén a grochówi csatatéren, s szeptember elején Varsó védői között. Túléli a város elését, amely jelképesen a szabadságharc végét is jelenti. I. Miklós cár megszünteti a Varsói Egyetemet. A család lába alól a felszámolásra ítélt Lengyel Királyságban kicsúszik a talaj.

Władysław 1837-ben bátyjával, Alfreddel együtt beiratkozott a Königsbergai Egyetemre, ahol az egymással is rivalizáló két híres professzornál, Friedrich Wilhelm Schubertnél és Johann Voigtnál hallgatott történelmet és jogot. 1839-ben a lipcsei Jabłonowski Társaság pályázatára díjnyertes munkát írt a lengyel szejmekről. Bírálója a kor leghíresebb – lengyel kérdésekben is jártas – jogtörténész, Siegfried Hüppe professzor volt, aki értékelésében leszögezte, hogy a Bentkowskiéhoz hasonló kiváló munkát még nem olvasott a tárgyban. Ennek ellenére nem lett belőle történész, de akarva-akaratlan a maga eszközeivel, személyiségével alakítója lett a történelemnek, s ehhez magyarországi működése nem kis mértékben járult hozzá.

Az arcát elcsúfító himlőbetegség miatt abbahagyta az egyetemet és visszatért Varsóba, ahol joggyakornokként dolgozott. Irodalmi érdeklődése is megmaradt,

ezt bizonyítja Antoni Czajkowski 1841-ben megjelent verseskötetéhez írt előszava. Kiújuló tüdőbetegsége és szívbaja miatt Itáliába utazott, de hamarosan visszatért az apja által Varsótól nem messze, Grójec közelében vásárolt családi birtokra. 1843-ban emigráns útlevéllal a poroszországi Poznańba telepedett át, ahol megismerkedett a város legjelesebb személyiségeivel. Itt lépett be az 5. tüzérdandárba. 1845-ben hadnagyként beiratkozott a berlini tüzértiszti iskolába, amelyet két év múlva főhadnagyként fejezett be. Megrendítették a Poznańi Nagyhercegségben 1846-ban lejátszódott események, a sikertelen felkelési kísérlet és a Ludwik Mierosławskira és társaira kiszabott súlyos ítéletek. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy távol tartsa magát az általa kártékonynak tartott összeesküvésektől, földalatti mozgalmaktól.

1848 júniusában kilépett a porosz hadseregből. 1849 áprilisában „porosz főhadnagyi minősítésével”, mint egyetlen igazolvánnyal ellátva kelt át Szilézián és Galícia egy darabkáján, mit sem törődve a határőrséggel és a galíciai határon feltorlódó orosz seregekkel. Április 26-án jelentkezett Turócszentmártonban Görgey Ármin őrnagynál szolgálatra, aki e napon kelt jelentésével Görgei Artúr tábornokhoz küldte a „volt porosz tisztet”. „Nekem tetszik a fiatal lengyel” – jegyezte meg levelében. Bentkowski Görgei tábornok révén került kapcsolatba Wysockival. Június elején Wysocki tábornok hadnagynak nevezte ki a légio Miskolcon szerveződő lovasütegéhez, amelynek Jan Wójcik főhadnagy volt a parancsnoka. Júl. 16-án Wysocki tábornok Bentkowskit ismételten felterjesztette a hadügyminisztériumnak, hogy erősítse meg tüzérhadnagyi rangját. Miután a július 20-i turai lovasütközetben Wójcik hősi halált halt, helyére Bentkowski került főhadnagyi rangban. Részt vett a szőregi és a temesvári csatákban. A törökországi visszavonulás során Wysocki tábornok rábízta a Teregovai-hegysoros őrzését, amelyet két ágyúval és Rosty őrnagy veressipkás vadászainak támogatásával három napig tartott. Orsovánál az utolsók között kelt át Szerbiába. Kossuth őt is kitüntette III. osztályú érdemjellel. Az indoklásban kiemelte: „Mint a lengyel tüzérség parancsnoka, melyet ifjú, gyakorlatlan tüzérek szolgáltak, minden tekintetben megmutatta, hogy a bátor és belátásteljes vezető kárpótolhatja alattasai ismereteinek hiányát.”

A sumlai menekülttáborban Kossuth is felfigyelt a lengyel légio talán legrokonszenvesebb tagjára, s szerette volna legszűkebb környezetében látni őt. Bentkowski egyéniségétől idegen volt az emigránslet, ezért minél előbb igyekezett elhagyni az Oszmán Birodalmat. 1850 derekán tért vissza Poznańba, ahol szoros kapcsolatba került a helyi irodalmárokkal és újságírókkal, s főleg a jeles vállalkozóval, Hipolit Cegielskivel. Az ekkoriban alapított poznańi napilap, a *Goniec polski* szerkesztője lett. 1852-ben követnek választották a porosz ország-

gyűlésbe. 1853. december 4-én Berlinben kelt levelében udvariasan elutasította Zamoyski tábornok felkérését, aki a krími háború idején szerveződő lengyel légió részére szeretne volna megnyerni a képzett tisztet. Bentkowski szűkebb hazája lengyelségének akart hasznára lenni, mivel lehetőséget látott az eredményes napi munkára. Továbbra is változatlanul foglalkozott irodalmi és nyelvészeti munkákkal is. Ameddig lehetett, vállalta Cyprian Kamil Norwid közvélemény által érthetetlennek tartott költészetének népszerűsítését is. 1854-ben lefordította lengyelre T. B. Macaulay *The History of England* (Anglia története) című könyvét. 1858-ban társalapítója volt a *Dziennik poznański* című napilapnak, s cikksorozatot írt a hadművészetről. Miután leköszönt országgyűlési mandátumáról, Marian Langiewicz tábornok vezérkari főnökeként részt vett az 1863–64-es „januári szabadságharcban”. Az orosz túlerő elől azonban kénytelen volt Galíciába visszahúzódní, ahol az osztrák hatóságok letartóztatták, s Krakóban egy évre bebörtönözték. Tekintélyét, ismertségét jelzi, hogy ez a tény nem maradt visszhangtalanul a lengyel emigrációban. 1864. november 30-án hagyta el a börtönt, másnap pedig Krakót. 1864 utolsó napjaiban Drezdán keresztül tért vissza Poznańba, de rövid idő múlva itt is letartóztatták 1863-as szerepvállalása miatt. 1866 júniusában szabadult a magdeburgi börtönből. Az 1863-as „januári” szabadságharcban szerzett élményeit *Notatki osobiste* (Személyes jegyzetek) címen megörökítő memoárja kifejezett irodalmi tehetségről árulkodik. Ettől függetlenül kiszabadulása után a megélhetés gyakorlatibb módját választotta: a poznańi bankhálózat kiépítésével foglalkozott és 1880-ig a Cegielski-művek igazgatótanácsának elnöke volt. Eredményes gazdasági tevékenysége mellett arra is futotta energiájából, hogy tagja legyen a Népi Olvasóegyletek Társaságának és elnöke a Tudománybarátok Társasága történelmi-irodalmi szekciójának.

Magyarországi élményeit két, irodalmilag is színvonalasan megformált, történelmileg hiteles visszaemlékezésben örökítette meg, amelyek kitűnő rajzát adják Władysław Bentkowski jellemének is. *Ze wspomnień moich* (Visszaemlékezéseimből. *Dziennik Poznański*, 1884. 1. sz.), *Dwa ustępy z bitew pod Sege-dynem i Temeszwarem* (Két részlet a szegedi és a temesvári csatákból. Okrężne. *Jednodniówka*. Poznań, 1885).

Két részlet a szegedi és a temesvári csatából

A lengyel közmondás szerint „jobb egy lat boldogság, mint egy font értelem”. Ehhez még hozzátenném, hogy az ember Isten és saját lelkiismerete előtti érde-
mei alapján nyeri el tetteiért a világ elismerését. A nemzetek léte és az egyének
élete ezen igazsághoz folytonos bizonyítékokkal szolgál.

(...)

Az egyének élete, bármerre nézünk is, példák sorát kínálja nekünk. Nem is
kell túl távoli időben keresni őket. Mi több, az sem kizárt, hogy saját személye-
met állítva a középpontba, hozakodjam elő velük. Két esetet is felidézhetek, ese-
teket, amelyekről évekkel ezelőtt már szoltam a Dziennik jubileumi kiadványá-
ban.¹ Ezekben az engemet irányító érzelmeket és szándékokat és nem kevésbé
a hozzájuk társult elnyűhetetlen akaraterőt tekintve, ne állíthatnám-e nyugodt
lelkiismerettel, hogy voltak bizonyos érdemeim? A honfitársaim által halálom-
mal kacérkodó két epizódra utalnék. Mire fel fogalmazódtak meg? Mert az érde-
mem, ha volt is egyáltalán, észrevétlenül elenyészett a lázas pillanatok zűrzava-
rában: nem volt miért felmutatni, mert nem társult semmiféle sikerrel. Pedig
katonai életpályám két rövid szakaszában, amelyekben a lelkiismeretem szerinti
kötelességteljesítés legegyszerűbb és legköznapiabb megnyilvánulását látom, a fű-
szálnyi érdem se fedezhető fel, mégis kiváltotta parancsnokaim azonnali elisme-
rését és nehezen megszerezhető magyar katonai érdemrenddel való kitüntetése-
met. Ennél is kedvesebb a szívemnek az, hogy bajtársaim, akik közül már csak
néhányan élnek, mily jó szívvel és elismerően emlékeznek rám minden alkalom-
mal. Mire fel? Mert a pillanatnyi sikernek híre ment?

Most, hogy szólnom kell, elmesélem hát e két epizódot, a lehető legtömörebben.

A dolog 1849 nyarán történt Magyarországon. Ahogy átvettem a légió lovas-
dandárjának részét képező lovas félüteg parancsnokságát a vitéz Wójcik halála
után, kinek Turánál egy orosz ágyúgolyó letépte a fejét, a szolgálati rendnek
megfelelően, s ahogy erre a légió táborkarában utasítást is kaptam, siettem ezen
új állásomban jelentést tenni a dandár parancsnokának, Tchorznickinak.² A na-
póleoni idők veteránja a 2. dzsidásezred ezredese volt. Tchorznicki egyáltalán
nem akarta jelentésemet meghallgatni, mondván, hogy ő már letette a parancs-
nokságot, s a dandárt most Poniński³ kommandírozza. Poniński az 1. ulánusezred

¹ Utalás az *Emlékeimből* című írására.

² Lásd Fredro: 3. lábjegyzet.

³ Lásd Miłkowski: 39. lábjegyzet.

ifjú, daliás és rendkívül vitéz ezredese udvarias határozottsággal állította, hogy semmiféle parancsot adhat, mivel Tchorznicki a dandár parancsnoka. Amikor végre e szolgálati visszásság elrendezésére a főparancsnokságon kerestem megoldást és kértem tanácsot, bizalmasan közölték velem, hogy boldoguljak, ahogy tudok, s ne ingereljem tovább az összekülönbözött ezredeseket, mert úgyis kibékülnek. Úgy boldogultam hát, hogy a két ezred menetelése során, táborozásakor és a csatáiban mindent megfontoltam. Amennyire tőlem tellett, a helyzetemet felmérve, s a lovassági parancsnokokkal bizalmasan érintkezve adtam ki rendeleteimet. Való igaz, a háború végéig senkitől semmilyen parancsot nem kaptam – egyetlen egy esetet kivéve, amelyre még visszatérek.

A Dembiński parancsnoksága alatt álló tiszai hadsereggel, amelybe a különféle magyar hadtesteken kívül a légio is betagolódott, a feljebbvalóimmal kialakult e sajátságos helyzetben vonultam vissza a Jászságon és a Kunságon keresztül egészen Szegedig. Dembińskinek az volt a szándéka, hogy e nagyvárosban hosszasan tartja magát, már csak azért is, hogy a falai között meghúzódó magyar kormányt fedezze. Szándéka megvalósíthatatlannak bizonyult. A túlerőben lévő ellenség elől meghátrálva a magyarok feladták a várost, s a hidat maguk mögött lerombolva, átkeltek a Tisza bal partjára. A fővezér úgy vélte, hogy a széles folyó hosszú időn át fedezni tudja az ellenség támadásával szemben. Az osztrákok azonban kieroszakolták az átkelést, hidat vertek a folyón és nagy erővel átkeltek a bal partra, rendkívüli mód fenyegetve így Dembiński hátrálását, akinek serege már nagyobb részt menetszlopokat alkotva a Bánság felé vonult. Szerencsére már alkonyodóban volt. A visszavonuló magyar hadsereg utóvédjét a lengyel lovasdandár alkotta. A két ulánusezred, s közöttük én harcrendben lépcsőzetesen vonultunk vissza. Harckészségünkkel és tartásunkkal tiszteletet keltettünk a támadásra kész ellenségben és eredményesen fedeztük a hadsereg kissé rendezetlen visszavonulását.

Leszállóban volt az est. Hirtelen – igaz, jelentős távolságban – felsorakozott velünk szemben egy teljes tizenkét fontos üteg (a Haynau osztrák hadseregéhez csatolt Panyutyin⁴ orosz tábornok hadosztályának lovasütege) és szaporán, de rosszul célozva, tűz alá vett bennünket. A pillanat kritikusnak tetszett. Ha az ágyútűz az est beállta előtt szétszórja az ulánusokat, kérdés, mi történik a fedezetlenül visszavonuló menetszlopokkal. Az én ágyúim olyannyira kiskaliberűek voltak, hogy ily távolságból nem mérkőzhettek meg a tizenkét-fontosokkal. Ekkor eszembe villant, mit ír elő ilyenkor a tüzérségi taktika szolgálati szabályzata.

⁴ Panyutyin, Fjodor Szergejevics (1790–1865): altábornagy, a Haynau főhadserege mellé rendelt 9. kombinált gyaloghadosztály parancsnoka.

Azt, hogy oly módon van esélye a kisebb űrméretű ágyúknak a nagyobbakkal szemben, ha megfelelőképpen megrövidül a távolság. Így hát, ahelyett, hogy az ulánusokkal együtt visszavonultam volna, előremenetet parancsoltam, s egyenesen az orosz üteg felé vágattunk. Lovassági tisztjeink nem akartak hinni a szemüknek. Egyikük, aki a felderítésből éppen ekkor tért vissza a századához, mellettem elhaladtában félhangon odaszólt: „Mit csinálsz! Elveszik az ágyúidat!” Én tudtam, mit teszek, s vágta közben csak ennyit mondtam neki: „Hát ne hagyjátok, hogy elvegyék!” Amikor oly távolságra értem, ahonnan felmérésem szerint háromfontos ütegem ágyúgolyói elérhették az ellenséges üteget, parancsot adtam a lemozdonyozásra és a tüzelésre. Most én voltam előnyben. Az orosz tüzérség általában rosszul céloz, legalábbis harminchat évvel ezelőtt rosszul célzott, s itt ebbe a nehézütegbe ugyancsak beidegződhetett, hogy csak a hozzá hasonló űrméretű ágyúknak megfelelő távolságból vegye fel a tűzpárbajt. A jelenlegi szögben minden lövedéke a fejünk fölött süvítve röpült el. Az én megfelelő távolságban beállított ágyúim azonban, az eredményességet látva, minden bizonnyal célt találtak, mert egy idő után a kölcsönös ágyúzás abbamaradt, s az ellenség, talán a hatásos válaszung, vagy a beálló sötétség miatt beszüntette a tüzet. A pokol tüzéből én majdhogynem veszteség nélkül tértem vissza az ulánusokhoz: mindössze egy lovat veszítettem, két emberem kapott zúzott sérülést és egy ágyúkerék szorult javításra.

Pillanatnyi, de látványos sikert arattam, méghozzá a két ezred szemeláttára. De hogy a történetekben nekem bármiféle érdemem lett volna?

Dembiński hadserege és vele együtt mi, több napon át vonultunk a Bánságon keresztül, állandó utóvédharcot vívva Haynau előrenyomuló hadával, pontosabban az annak elővédjét alkotó Panyutyin-hadosztállyal. A lengyel lovasdandár alkotta a magyar hadsereg utóvédjét, s ezen idő alatt szinte le se tudtuk nyergelni a lovakat, olyannyira sarkunkban voltak az oroszok. Miközben augusztus 9-én hajnalban a magyarok által ostromzár alatt tartott, s az osztrák helyőrség által eltökélten védett temesvári erőd felé vonultunk, egy magyar segédtsízt vágatott hozzánk, s közölte velünk, hogy Bem megérkezett Erdélyből és átvette a hadsereg főparancsnoki posztját, amelyet addig Dembiński töltött be. Még magunkhoz se tértünk az egyeseket csodálkozással, másokat lelkesedéssel eltöltő döbbenetből, amikor egy újabb segédtsízt érkezett Bem parancsával, hogy minden vonuló kötelék álljon meg és félfordulatot téve balra fejlődjön harcrendbe, mivel az új fővezér csatát akar fogadni. Az utóvédben vonuló dandárunk megállt s félfordulatot téve balra, a harcra készülő hadsereg jobbszárnyának legszélén találta magát. Félütegemmel – szokás szerint – a hosszú vonalat alkotó két ezred közé ékelődtem. Előttünk az egészen Temesvárig húzódó vizenyős mező terült el, ame-

lyet teknőszerű, legmélyebb részén egy lassan folydogáló patak vágott ketté. A szemben lévő emelkedőn sorakozott fel az osztrák hadsereg, amelynek hátában a szélesen elnyúló falu, Kisbecskerek terült el. Arról azonban, ami hadseregünk balszárnyán történt, halvány fogalmam se volt.

Nem nyújtom tovább az amúgy is hosszú beszámolót, a csata kezdetének és különböző szakaszainak ismertetését már csak azért sem, mert annyi év múltán emlékezetemben elmosódtak, összekuszálódtak az események. Rátérek inkább annak leírásába, amiben dél körül én magam személyesen részt vettem, s így az élesebben belém vésődött. A mi frontszakaszunkat ekkor a szittyós mező és a patak fedezte, valamint két huszonnégy fontos ágyú védte. Elmondható, hogy űrméretüket tekintve ezek voltak a legnagyobbak. A temesvári ostromállásból vontatták oda őket, s a jobbszárnyon szerencsésen felállítva lőtték a rét mentén hosszan felsorakozott ellenséges hadsorokat. Észrevettem a harcrendben felsorakozott lovasdandárunk mögött pár száz lépéssel egy legalább húsz huszárszázadból álló lovastömeget. Káprázott a szemem az annyiféle tarkabarka színű zekéktől, dolmányoktól, csákóktól és tollforgóktól. Bizonyára a parancsnokság által felsorakoztatott tartalék volt a semmire se támaszkodó jobbszárny biztosítására, vagy arra, hogy szükség esetén azonnal bevetessék. A mező túlsó felén a szárnyunkkal szemben felsorakozott egy fenyegető lovastömeg. Messzelátón keresztül az első vonalban fel lehetett fedezni, hogy egy osztrák vértedandár bontakozott szét századonkénti harcrendet alkotva. Minél hosszabban fürkésztem őket, annál inkább nyugtalanított. Alaposan körben nézve legyezőszerűen szétbontakozó félütegemmel ügetve megindultam a mező felé. Ulánusaink úgy néztek ránk, mint valamiféle csodabogarakra. Talán arra gondoltak, hogy újabb nyaktörő mutatóványra készülök. De rövideSEN megálltam egy emelkedő tetején, lemozdonyoztam az ágyúkat és bemérve a vérteseiktől elválasztó távolságot (lehetett vagy kilencszáz lépés), kiadtam a parancsot, szokásomhoz híven, lassan, hosszan elnyújtva a szavakat, hogy heves és gyors szavakkal ne szaporítsam a fiatal katoná amúgy is gyors szívverését, amely elkerülhetetlenül jelen van ott, ahol a halál szele áthatja a levegőt. E fuvallatot még a lovak is megérik, s ezt meg-megremegő bőrükkel jelzik. Kiadtam hát a parancsot: „Két ujjnyi emeléssel! Golyókkal. Jobbról, egyenként, tűz!”

Itt szükséges kitérőt tennem. A rendes és jól felszerelt tüzérségnél az ágyúk befokozott, állítható rézirányzékkel van ellátva, s ahol ilyen nincs, a tüzér hordozható fairányzékot használ. Nos, az én ágyúmnak nem voltak állítható irányzéakai, a fairányzék pedig a háborús felfordulásban még az elődöm alatt eltűnt, bár lehet, hogy ilyesmivel nem is rendelkezett. Elég az, hogy az én parancsnokságom alatt ilyen már nem volt. Mivel a turai ütközetből kezdődő folytonos menetek, táborozások

során nem kínálkozott alkalom arra, hogy e hiányt pótoljam, a következő módon boldogultam: meghagytam a irányzó tüzérnek, hogy a csőemelkedést az ágyú hátuljára támasztott ujjával mérje – a megbecsült távolságnak megfelelően.

Jelen esetben nem tévedtem a távolság megbecsülésével és a csőemelésre vonatkozó utasítással: látszott, hogy szinte minden golyó beletalál a hosszú és széles céltömegbe. Minden lövés után hol itt, hol ott támadt zavar a lovasok körében, mígnem egy idő elteltével, miután egyetlen osztrák üteg se jelent meg, hogy elhallgattassa vagy megzavarja tüzelésünket, az erősen megtépázott osztrák vértések balra hátraarcot formáltak és az egész dandár eltűnt a szemünk elől.

Miután én így eleget tettem annak, ami rám tartozott, visszatértem eredeti állásomban az ulánusezredek közé. A két ezred nyugodtan álldogált a hosszan elnyúló vonalban, a legnagyobb figyelemmel, s mint később meggyőződhettem, nagy meglepéssel szemlélték és hallgatták az általam rendezett kis intermezót abban a hosszan tartó és véres mai drámában, amelynek következő jelenei kevésbé mondhatók vidámnak, s a végjáték szerfelett szomorú volt. Vagyis a tisztek és parancsnokok baráti mosollyal fogadtak. Mért mosolyogtak? Mint később meggyőződhettem róla, nem is annyira a vértések elűzése derítette őket jókedvre, hanem az én hosszan elnyújtott, vontatott parancsszavam, s főleg az a harsány hangon kiáltott bizonyos „Két ujjnyi csőemelés!”, amelyet a távolság, az ágyúdörej és csatazaj ellenére is meghallottak az ulánusok. Mivel a tüzéségi szolgálatban és műismeretekben járatlan ulánusok e végszükség-diktálta és nagyon komoly parancsban a részemről megnyilvánuló katonahumor felvillanását érzékelték, érzékelték, ez ulánus-vérmérsekletüknek kedvére való volt. Olyannyira, hogy amikor tízegynéhány év eltelte után, 1863-ban találkoztam a vitéz és igen tiszteletre méltó Korzeliński őrnaggyal⁵, aki a 2. ulánusezredben szolgált (az 1831-es háborút is a 2. ulánusezredben vívta meg, rászolgálva a virtuti militari aranykeresztjére), s kinek osztályrésze volt Kis-Ázsiában számkivetésben élni, Ausztráliában aranybányában dolgozni, nos, ez az őszülő veterán barátian mosolyogva és jólelkűen ezen üdvözlő szavakat dörmögte tömött bajusza alatt: „No, mi újság? mi újság, Bentkoscám? Lesz még két ujjnyi csőemelés?”

Ez tehát pillanatnyi siker, és szerencsés tekintélyszerzés; de kérdem én ismét, hol itt a bármiféle érdem?

Ezzel be is fejezhetném, és be is kellene fejeznem, mivel a témának, amelyet ki akartam fejteni, vége. De ha már annyira belemelegedtem, s nem telt be teljesen a papír, röviden elmondom az augusztus 9-i dráma rövid lefolyását, ünnepélyesen jelezve, hogy a Dembińskiről itt mondottakkal legkevesé se az a szándék-

⁵ Lásd Bielański: 69. lábjegyzet.

kom, hogy emlékezetét e hős tábornok-nemesnek megtépázzam. Mert a tábornokok, akárcsak a művészek és a szép asszonyok, általában irigylük egymás sikerét.

A vértések ellen intézett ismertetett akcióom nyomán egy ideig ismét tétlenül álldogáltam az ulánusok vonalában. Hogy az időt elűssem, vagy, hogy esetleg a dolgok állásáról alaposabban tájékozódjam, egy pillanatra odahagytam ágyúimat és egy halom közelébe lovagoltam, amelyen magyar tisztek csoportját fedeztem föl. Közelükbe érve felismertem, hogy Dembiński tábornok állt ott kíséretével. Tisztjeink mondták reggel, hogy állítólag Bem, amikor a főparancsnokságot átvette, rá akarta bízni a csatát vállaló sereg egy részének vezényletét. Dembiński azonban, mint ez később kiderült, a legcsekélyebb mértékben sem akart együttműködni Bemmél. Csak mint egyszerű szemlélődő tartózkodott a harctéren, de ezt én akkor, természetesen, nem tudtam. A tábornoki csoportosulás mellett elléptetve látom, ahogy Dembiński bozontos szürke szemöldöke mögül a leghátsó osztrák vonalat fürkészi, ahol nagy mozgást és porfelhőt látni, és hallom, ahogyan idegesen a nyeregkápájára csap, s izgalomtól remegő hangon, mintha közlendőjét félig magának, félig a környezetének szánná, megszólal: „Ez a (ide most kellőképpen trágár kifejezés gondolandó) Bem a végén még képes megnyerni a csatát.”

Röviddel a déli harangszó után még minden erre mutatott. Azt a szokatlan tumultust és porfelleget az osztrák hadsereg hátában, amelyet nagy nehezen szabad szemmel is látni lehetett, a Kisbecskerek felé vezető országúton tömegesen visszavonuló lőszeres-szekerek és társzekerek idézték elő. Az osztrák vezér úgy gondolván, hogy a csata félig elveszett, a mozgást leginkább fékező szekérvonat hátraküldésével előkészületeket tett a visszavonulásra. A helyzet rövid időn belül gyökeresen megváltozott. Hogy mi okozta a centrumban és a balszárnyon ezt a változást, nem tudom megmondani, mert a füst- és porfelhőben alig lehetett olykor-olykor meglátni a magyar zászlóaljokat, amelyek időnként kibontott zászlókkal előrenyomultak, majd rendetlenül meghátráltak. Elmondom, hogyan alakultak a dolgok a jobbszárnyon.

Jócskán délután a dandárunk ismét elfoglalta eredeti állását s a tartalékot képező huszárság pedig pár száz méterrel mögötte a régi helyét: csak a frontvonalat oldalazó tűzzel lövő magyar nehézágyúkat nem láttam és nem hallottam. Hogy mi történt velük, nem tudom. Arcvonalunk előtt párszáz méterrel, egy kissé balra a szélétől, alig kivehetően látszott egy fahíd a szittyós mezőt átvágó patak fölött. A hullámos terep részben eltakarta, s teljesen elfedte a mögötte elterülő vidéket. Egyszer csak lándzsahegyek jelennek meg a természetes takarás fölött, s egy pillanat múlva már dzsidazászlócskák, s mielőtt tudatosodott volna ben-

nünk, dzsidanyekek és ulánuscákók is. A helyzet tisztázódott. A magyar lovas-ság csak huszárokból állt, és a mi ulánusaink egy arcvonulat képeztek. Az oszt-rákok nyilván átkarolták állásunkat, s a saját ulánusaikat küldték ellenünk. Már kivehetők voltak az arcok, az egyenruhák, a lófejek. A lengyel dandárban élénk mozgás támadt. Támadásra sorakozó parancsszavak hangzottak mindkét ezre-dünkben. Én egy kissé előrenyomultam ágyúimmal a híd felé, majd lemozdo-nyoztam, s látva a hídhoz közeledő lovasságot, kiadtam a parancsot: „Kartácsra tölts! Emelés nélkül! Az egész üteg sortűzre kész! Tűz!” Hogy a legnagyobb gyor-saság ellenére bármily nagyobb kárt okoztam-e az ellenségnek, nem tudom, mivel közelsége, s a némileg kapkodva kiadott parancs elvakíthatta és izgatottá tehette a fiatal tüzéreket; így többségük célzás nélkül sütötte el az ágyúkat. Mivel pedig az egyenetlen terepen lemozdonyozott ágyúcsövek a legkülönbélebb irány-szögben álltak, megtörtént, hogy az az ágyú, amelyet a sortűz folyamán tekinte-temmel pásztáztam, az emelkedő szögében fekvő ágyútalp, amelyet lemozdonyo-záskor a személyzet nem állított be, az égbe lőtte a kartácsot. Mielőtt a füst ezen egyetlen sortűz nyomán eloszlott volna, felmozdonyoztam és lóhalálában vissza-vágtattam, hogy helyet csináljak rohamozó ulánusainknak.

Még ma is magam előtt látom a vitéz parancsnokokat: Ponińskit, Tchorznickit, Korzelińskit, Toczyńskit⁶, és a többségükben ifjú, életük virágjában lévő, deli és vitéz tiszteket: Krobickit,⁷ Horodyńskit,⁸ Fredrót,⁹ Łusakowskit,¹⁰ Dunajewskit,¹¹ Kozłowskit,¹²

⁶ Lásd Grabowiecki: 62. lábjegyzet.

⁷ Lásd Miłkowski: 81. lábjegyzet.

⁸ Horodyński, Wacław (?–1849): Franciszek Ksawery H. öccse. Az 1830–31-es lengyel szabad-ságharc leverés után hadnagyként internálják Poroszországban. 1849 tavaszán érkezik Magyarországra, s belép az 1. dzsidásezredbe. Július közepén Wysocki tábornok hadnagy-gyá lépteti elé.

⁹ Lásd a kötet Fredróra vonatkozó fejezetét.

¹⁰ Łusakowski, (Łysakowski) Józef (1817–1881): részt vesz a galíciai összeesküvő mozgalom-ban, s ezért elítélték. 1848 decemberében érkezik Magyarországra. Belép Poniński dzsidás-ezredébe. Március közepén hadnaggyá léptetik elő. Június közepétől főhadnagy. Kossuth augusztus 17-én kitünteti III. osztályú katonai rendjellel.

¹¹ Dunajewski, Adam: 1848 novemberében belép a Wysocki őrnagy által szervezett zászló-aljba. Aradnál átlép a Poniński kapitány által megalakított 1. dzsidásezredbe, ahol had-naggyá léptetik elő.

¹² Kozłowski, Włodzimierz (1826–1863): az osztrák hadsereg 1. ulánusezredének hadnagya-ként 1848 augusztusában kilép a hadseregből. 1849 tavaszán önkéntes közlegényként belép a lengyel légio egyik dzsidásezredébe. Később főhadnaggyá avanszál. A temesvári csatá-ban súlyosan megsebesül.

*Bielińskit,¹³ Lessent,¹⁴ Miączyskit,¹⁵ Bombayt¹⁶ felemelt karddal és a többi harc-
edzett fehér és vörös csákós ulánust ahogy előre szegzett dzsidával, mindnyájan
harcos testtartással, lángoló tekintettel elviharzanak mellettem. Hallom ahogy
e deli legények legdaliásabb és legvitézett tagja, a feledhetetlen Krobicki kapitány
százada előtt a kardot forgatva harsány hangon énekli kedvenc dalát:*

*A szeme tűz, ó, mennyi kellem,
kezében pengő kaszkanyettel
a szép spanyol lány.*

*Igen a vitéz Hempel¹⁷ az 1. ulánusezred századának élén 1831-ben Vilnánál az
oros lovasság osztályait szétverve az öreg katona biztatására szüntelenül azt
a triviális katonadalt énekelte:*

*Ha nem lenne kisasszony Lujácska,
Bizony a porosz sem muzsikálna,
Kisasszony Lujácska, stb.*

*Szegény Krobicki, a szép spanyol lányról énekelve, nem gondolta, hogy negyed-
óra múlva már élettelenül terül el a harcmezőn, és az erős és ép háborús lábbe-
lik kitartó szakértője azonnal lehúzza róla a csizmát, mielőtt a tetem teljesen
megmerevedne, mert akkor már csak levágni lehetne a holttestről. És a vitéz
Horodyński se tért vissza e rohamból. Áldott legyen az emléketek, vitéz és feled-
hetetlen bajtársak.*

¹³ Bieliński, Seweryn (1815–1895): 1849. június elején belép a lengyel légióba. Az egyik dzsidásezredben lesz főhadnagy.

¹⁴ Lessen, Teofil (1827–1896): 1848 novemberében belép Wysocki őrnagy zászlóaljába. Az Aradnál felállított 1. dzsidásezredben lesz altiszt. Többször megsebesül. 1849. május közepén hadnaggyá léptetik elő. Kossuth augusztus 17-én Orsován III. osztályú érdemjellel tünteti ki.

¹⁵ Miączynski, Feliks (Filip) (1812–1850): részt vesz az 1846-os galíciai felkelésben, amiért elítélik. 1849 decemberétől Tchorznicki dzsidáscsapatában szolgál. 1849. március közepén hadnaggyá nevezik ki a 2. dzsidásezredhez. Kossuth augusztus 17-én Orsován III. osztályú érdemjellel tünteti ki.

¹⁶ Bombay, Maksymilian (?–1853): 1848 novemberében belép Wysocki őrnagy zászlóaljába. December közepén az Aradon felállított dzsidásszázadban strázsamester. 1849 júniusától hadnagy ugyanitt.

¹⁷ Hempel, Aleksander (?–1867): az 1830–31-es szabadságharcban az 1. ulánusezred kapitányaként többször kitüntette magát.

A most egymással összecsapó ulánusok mindkét oldalon – mind az osztrák, mind a magyar szolgálatban állók – lengyelek voltak. Ezeket és azokat is látom a vizenyős réten lassuló vágásban összecsapva egymásba gabalyodó sorokban: de látványuk már ködösen jelenik meg a szemem előtt, s nem tudom, hogyan mosódott el és milyen szerepet játszott mindebben a fahíd, amelynek irányába nemsokkal azelőtt kartáccsal lőttem. Elég az hozzá, hogy egy idő után az osztrák ulánusok megfordultak, s mieink az ellenség által elfoglalt magaslat felé üldözésükre eredtek.

Amikor megjelenik előttem mindaz, ami velük történt, nyomban fülemben halom a lovak harsány dobaját és az emberek kiáltásaival elegyes nyerítéseit. Alig tudtam megfordulni, s már látom az ulánusaink nyomában viharzó húsz huszárszázadból álló hatalmas lovastömeget. A kardjukat vadul forgató huszárok kiáltásai megtöltötték a levegőt: „Éljen a haza! Éljen a szabadság!” Ez elgondolkoztatott, mert nem értettem, minek követték vágatva győztes ulánusainkat, s még kevésbe tudtam felfogni, hogy e tartaléklovasság parancsnokai mi módon indíthatták egyszerre rohamra a húsz svadron mélységű lovasoszlopot – nem is tudni pontosan, ki ellen. Arra kell gondolnom, hogy amikor a huszárok meglátták a megfutamított ellenséget üldöző ulánusainkat, a forró magyar vér elborította az agyukat, és az egész oszlop föltrebbent, mint a fogolycsapat, s parancsszó nélkül az ulánusok nyomába zúdult.

A diadal azonban rövid ideig tartott. Ulánusaink szétvervén néhány osztrák századot vagy talán ezredet, friss ellenséges erőkre üköztek, amelyek előbb az üldözést akasztották meg, majd végül kikényszerítették a hátrálást is. A visszavonulóknak azonban útját állta a, nem tudni, miért vadul előrevágtató magyar lovasság. Egyből óriási zavar támadt, a lelkesedés elpárolgott, s amikor az ezen a helyen szétbontakozó osztrák tűzéréség gránátjaival lőni kezdte a gomolygó ember- és lovastömeget, az iménti üldözés hátrálásba, majd eszeveszett menekülésbe csapott át. Nem mondhatni, hogy a gyors visszavonulásra kényszerített gyalogság szépen festene, de a szétszóródva menekülő lovasság szörnyű képet mutat. Ismét elzúgnak mellettem a lovasok, de most fordított sorrendben: elől a huszáruk, nyomukban az ulánusok. De bennük és körülöttük mennyire megváltozott minden. Nem hallottál már vidám énekszót, s fülsiketítő éljeneket, annál inkább szörnyű káromkodásokat és a sebesültek átható jajszavait, de még inkább a megrettentek kishitűek ordításait – elegyesen a baljóslatúan süvítő és halálhozó gránátok robbanásaival, a parancsnokok kiáltásaival, akik a teljes felbomlást megakadályozandó, rendezni akarták a szétvert századok sorait, s erre szólítottak a harsány trombitajelek is. Nem láttál már – mint az imént – vidám tekinteteket, élettől pozsgás ifjonti arcokat, levegőben villódzó szemeket, hetykén félrekapott csákókat,

annál inkább a ló sörényére simult izzadság-, füst- és porlepte, alakokat: ennek vér borította fejét, annak szétzúzott karjából hiányzott a kard, s a mundérok is mintha elvesztették volna pompázatos színüket. Ha ágyúimat meg akartam menteni, nekem se maradt más hátra, mint csatlakozni ezen a most már általános visszavonuláshoz. A parancsnokoknak néhány ízben sikerült megállítani a rendetlen hátrálást, s úgy-ahogy harcrendet alakítani. Akadtak nyugalmasabb pillanatok is, amikor mindnyájan, akik harcrendben álltunk, beleértve Dembińskit és más tábornokokat is, leszállhattunk a lóról, hogy kifújjuk magunkat. De ezek a pillanatok nem tartottak sokáig. A magyar had ma annyit szenvedett a gránátoktól, hogy a folyvást sarkunkat taposó osztrákok alig nyitottak ránk ismét tüzet, a demoralizált hadsorokat újra és újra páni félelem szállta meg. Az általános idegösszeomlás oly méreteket öltött, hogy a katonák már nemcsak a soraikban felrob-bant gránátot, de a fejük fölött süvítőt sem tudták elviselni: ez a pánik leginkább a hátsó baloldalt jellemezte, de a járványszerű idegbetegség pillanatok alatt átragadt az egész vonalra. Eközben leszállt az est. A zászlóaljok, századok, ütegek szét-hullottak. Csak a pillanatnyi helyzet szorításában összeverődött, különféle kato-nák csoportjai, csoportcskái léteztek, amelyek ösztönösen keresték e pokolból kivezető utat. A végén már egyetlen parancsszó se hangzott el.

Ily légkörben és ilyen körülmények közepette haladtam félütegemmel (...) egy erdőségen vagy bozótos ligeten, már megmondani se tudom, min keresztül, mert koromsötét éjszaka borult ránk, s csak az ágyúk és szekerek kerekei alatt recsegő-ropogó gallyak és cserjék zajából következtettem rá, hogy micsoda sűrűség övez bennünket. Ágyúim közül tíz-egynéhány piros és fehér csákós ulánus, különféle színű egyenruhát viselő huszár, más és más fegyvernemet és rangot képviselő tiszt gyűlt össze, köztük Władysław Zamoyski ezredes.¹⁸ ... Zamoyski, aki a leg-nagyobb tűzben is született angol hidegvérével viselkedett, most vacogott a hideg-től. Amennyire forró volt ugyanis a nappal, annyira hideg az éjszaka, s ő polgári öltözékül csak könnyű nyári ruhát viselt, mivel hirtelen csapott fel önkéntesnek, s nem volt egyenruhája. Szerencsére a lövegkocsikon akadt néhány tartalék kato-naköpeny. Adtam neki egyet. Ezen apró szívességért nemcsak engemet tüntetett ki figyelmességével, hanem egész félütegemet támogatta a törökországi emigrá-ció hosszú hónapjai alatt.

Végre sikerült valamiféle útra eljutnunk, amely egy nyílt mezőre vezetett ki bennünket. Előttünk szabályosan hullámszó mellvédszerű emelkedők rajzoló-dtak ki az éjszaka homályában, amelyek fölött helyenként fények hunyorogtak. Megállítottam oszlopomat, s magam egy kicsit előrementem, hogy felderítsem,

¹⁸ Lásd Miłkowski: 127. lábjegyzet.

már amennyire a sötétben ez lehetséges volt, hová vezet az út, s mi hunyorog az emelkedőkön túl. Ezen meglehetősen messze fekvő emelkedők felől egyszer csak harsány „Wer da!?” kiáltásokat hallok, amelyeket visszhangként ismételve az őrszemek. Kiderült, hogy a sötétben több óráig tartó bolyongás után a temesvári erődítmény osztrákok által elfoglalt ostromsáncainak közelébe jutottunk. Természetesen, amilyen csendben csak lehetett, szapora léptekkel visszatértem, s nagy nehezen helyben megfordítottuk az ágyúkat és szekereket, majd visszatértünk az erdőbe, s igyekeztünk a már megtalált útnak megfelelően tartani az irányt. Nem kis időbe telt, míg a recsegő ropogó bokrokon, ágakon, gyökereken átvergődve végre fényeket veszünk észre, és egy tekintélyes ház rajzolódik ki előttünk, ahonnan emberi hangokat hallunk. A magyar seregmaradvány egy csoportjára bukkantunk. Elmondták, hogy vadászház van előttünk, amely Dembiński szálláshelyéül szolgál. Megörültem a hírnek, mert meg voltam győződve róla, hogy amikor Dembiński átadta Bemnek a főparancsnokságot, valamiféle posztot megtartott magának, s így most kisegít csapdahelyzetemből. Oszlopomat megállítván leszálltam a lóról, s az ablakával világító vadászházba mentem. Megmutatták a szobát, ahol a tábornok pihen; belépve tea mellett segédtsíztjével kártyázni láttam őt, miközben éppen Szegednél kapott sebeit látták el. Közelébe lépve a szolgálati szabályzat szerint jelentettem neki, hogy itt vagyok félütegemmel, anélkül, hogy tudnám, valójában hol vagyok, és mit kell tennem; várom a parancsait. Dembiński nyers hangon háritotta el kérdésemet, mint annak idején Tchornicki: „Kedvesem, hagyj békén, én itt nálad is kevesebbet jelentek. Parancsoljon neked az, aki ezt a marhaságot csinálta.” Látva, hogy gondterhelten és lógó orral megfordulok, s csendben távozni készülök, már békülékeny hangon megállított: „No! nem akarsz egy pohár teát?” Szavaira felderült az arcom. Szívemből, pontosabban üres gyomrom legmélyéből fakadt föl a villámgyors felelet: „De igen, tábornokom!”

Számat megtörölvén ezen erőt adó nektár után tértem vissza oszlopomhoz, hogy nekivágjak új odisszeámnak, amely csak Lugoson ért véget.

Emlékeimből: a Teregovai-hágón

Kétszer mondták ki, hogy a nemzeti ügy elárulásáért halált érdemlek.

[Egyszer] 1862-ben.

A másik ilyen esetre jóval korábban, a magyar háború idején, 1849-ben került sor. Hogy a szóban forgó pusztá tény lehetőségét megértsük, fel kell idéznünk azt

a morális légkört, amelyben e dologra sor került. Az augusztus 9-i csata elvesztésének következtében a több tízezres tiszai hadsereg főként azért morzsolódott fel és szétszóródott szét, mert a had már a csata előtt hitét veszítette és kedvét szegte. Mindenki megérezte, hogy a háború szerencsétlen fordulatot vesz és közel a vég, s így senki se akarta életét áldozni az eleve veszett ügyért.

A sötét éjben és ismeretlen erdőségeken át zajló rendetlen és riadt visszavonulás során a nemrégiben még szép és erős zászlóaljok és lovasszázadok a különböző fegyvernemhez tartozó és más-más színű egyenruhát viselő katonák összekeveredett gyüleléshadává változtak, a bozótban fennakadt ágyúk és szekerek odavesztek; megszűnt a parancsszó, mindenki menekült, amerre látott. E teljes felfordulás a Wysocki tábornok parancsnoksága alatt álló, s a tiszai hadseregbe betagolt lengyel légiót sem kerülte el teljességében. Csak a légió parancsnokságom alatt álló lovas félütegének volt abban a szerencsében része, hogy zárt rendben vonulva teljes számban megőrizte ágyúit, lovait és embereit. Előbb ösztönösen, majd mintha valamiféle ismeretlen parancstól vezéreltetve, a széthullott hadsereg e bolyongó maradványai az elkövetkező napokban Lugoson találták magukat. Odakerültek a tábornokok, Bem, Dembiński, Wysocki, Mészáros, Perczel, Guyon, s az ezredek, Zamoyski (a majdani tábornok) és Bystrzonowski¹⁹ is. Pár nappal később a diktatori hatalmat Görgeynek átadó Kossuth is megérkezett Aradról a kormány tagjaival. Mint minden vereség után, itt is kölcsönös vádaskodások, kétségbeejtő tervek és kishitű ötletek keringtek a levegőben. A magyarok és lengyelek között korábbi harmónia is eltűnt; az előbbieket az utóbbiakat azzal vádolták, hogy kerékkötői az ellenséges való egyezségnek. Lugos nyüzsgött a csodaruháktól; rengeteg tiszt vagy sülységtől, vagy a minél előbbi menekülés ösztönétől vezéreltetve félig-meddig civil ruhát öltött, s közülük sokan önként elhagyták a tábornok. Az osztrák hadsereg lengyel és rutén ezredeinek légióba besorozott hadifogoly-katonái tömegestül dezertáltak. Az általános levertség és lelki összeomlás légköre természetesen a mi addig vitéz légiókat sem hagyták érintetlenül. A lengyel tisztek többsége küldöttségként jelentkezett Wysocki tábornoknál s leszelésüket vagy a légió feloszlását kérte. Mint később megtudtam, mert én magam nem voltam ott, ezt alaposan, határozottan és... hazafias érvekkel megindokolták. Wysocki attól tartva, hogy az elutasítás rosszabb követ-

¹⁹ Bystrzonowski, Ludwik (1797–1878): az 1830–31-es szabadságharc leverése után őrnagyként emigrált Franciaországba. Az emigráció konzervatív szárnyának egyik legmeghatározóbb képviselője. 1849 májusában Czartoryski (és a francia) kormány ügynökéként érkezik Magyarországra, hogy a szerbekkel folytatandó tárgyalások során közvetítsen. Címzetes honvédezredeként a szabadságharc utolsó szakaszának minden ütközetében, csatájában részt vett a déli hadszíntéren.

kezménnyel járna a légio hírnevére nézvést, mint az engedékenységgel, a kérés utóbbi változatába ment bele. Azonnal levelet írt a főparancsnoknak, Bem tábornoknak, s kedvező választ kapván, értesítette a türelmetlen tiszteket, hogy a légio formális feloszlata másnap megtörténik. Mindez augusztus 11-én történt. Én ezalatt nem hagytam el a félütegemet. Mindent elköttem, hogy ameddig lehet, megőrizve fegyelmezettségét egybe tartsam a légio tüzérségét. Ezt többé-kevésbé sikerült is, egyrészt azért, mert lelkes, tisztességes és vitéz ifjú tisztjeim, altisztjeim és tüzéreim ragaszkodtak hozzám, másrészt kemény kézzel fenntartottam a rendet az ágyukhoz, lőszeres kocsihoz és szekerekhez nélkülözhetetlen kocsisok között. Ők nem sokkal azelőtt verbuvált szlovákok, ruszinok és cigányok voltak, s nagy kedvük volt ahhoz, hogy éljenek a légionak a táborban szélteben-hosszában hangoztatott feloszlata kínálta lehetőséggel.

A légio feloszlata akkor és ott, tízegynéhány mérföldre a török határtól, elkerülhetetlensége ellenére is rendkívül beárnyékolta volna a lengyel légio és a lengyel ember hírnevét és végzetes következményekkel járt volna a légionisták személyes biztonságára nézve. Könnyen elképzelhető, micsoda kép alakult volna ki a megmenekülés egyéni lehetőségét kereső teljesen demoralizálódott emberek felfegyverzett bandáiról, és a Maros, a Temes és a Duna mentén milyen képeket hívott volna elő a lengyel katonára való emlékezés. Ami azoknak a volt légionistáknak, tiszteknek és önkénteseknek a menekülési lehetőségét illeti, akiknek lovuk és pénzük volt, valószínűleg a légio feloszlata után egyénileg is el tudtak volna jutni Törökországba, Szerbiába vagy Havasalföldre. Az egyszerű légionisták és a szegényebb tisztek, akik számosan voltak, elkerülhetetlenül a szerb rácok és az oláh határőrök vagy a győztesen előrenyomuló bosszúszomjas ellenség kezére kerültek volna, hogy, ha nem is bitófára jussanak, mint Aradon a magyar tábornokok, vagy kivégzőosztagok elé kerüljenek, mint Pesten Woroniecki,²⁰ de legalábbis Sibéria, Spielberg, Kufstein, vagy legjobb esetben kényszerbesorozás legyen az osztályrészük. A méltán hírneves légio e dicstelen végtől, a légionistát a pusztulástól Zamoyski ezredes mentette meg. Azt javasolta Wysockinak, hogy függessze fel a légio beígért feloszlataát, s ő maga tárgyalni kezdett Kossuthtal és a pillanatnyilag távol lévő Bemet helyettesítő Guyon tábornokkal. Zamoyski fontosnak tartotta, hogy a lengyel légio fegyelmezetten, hogy úgy mondjam, becsületét megőrizve hagyja el a magyar földet. Kossuth a Szent koronát, a kormány levéltárát, s a katonai és polgári vezetés leginkább kompromittált tagjait szerette volna odahaza vagy külföldön biztonságban tudni. Emiatt szüksége volt, akár rövid átmeneti időre is, az egyetlen, Karánsebesen, Teregován és Orsován át

²⁰ Lásd Miłkowski: 94. lábjegyzet..

Törökországba vezető visszavonulási útvonal fedezése. Lugoson azonban nem volt ehhez kellő magyar erő. Kossuth, Guyon és Zamoyski megállapodtak, hogy Kossuth mindazzal, amit legdrágábbnak tart, azonnal megindul a határ felé, Zamoyski Bystrzonowskival együtt Szerbiába siet, hogy kijárja légió szerb területre lépésének engedélyezését, míg Wysocki lesz a parancsnoka az oláh-bánsági határőrvidéken állomásozó fegyveres erőknek, mivelhogy az egyetlen visszavonulási útvonal erre vezetett. Wysocki az arra vonatkozó paranccsal, hogy a jelzett útvonalat fedezze s egyben mind közelebb kerüljön magához a török határhoz, még aznap éjjel elindult Karánsebesre. Minderről csak később, Törökországban szereztem tudomást. Pillanatnyilag csak arra vonatkozóan kaptam parancsot a légiós táborkartól augusztus 12-én késő este, hogy feloszlátása után augusztus 12-ről 13-ra virradó éjjel az egész légió elindul Karánsebes felé. Mivel a hirtelen menetirány a török határt vette célba, megfélemlítettek az ünnepélyesen megígért, de végül elmaradt feloszlatastról. A még egyben tartott maradék légió, az olasz légió valamint a még szét nem szóródott magyar vadászzászlóalj most önként alárendelte magát Wysocki parancsnokságának és másnap már Karánsebesen állt.

Amikor az egyik elkövetkező napon elértük a Teregovai-hágót, amely elzárta a határt képező Dunához vezető utat, Wysocki magához szólított. Titokban közölte velem; igaz, hogy Szerbián vagy Havasalföldön át Törökországba megyünk, de mind a légióknak, mind a Szent István koronáját és a levéltárat szállító magyar kormánytagoknak biztosítani kell az átkelés lehetőségét. Mögöttünk már nincs fegyveres erő, mert Bem ismét Erdélybe távozott, a tiszai hadsereg Lugoson tartózkodó maradékai szétszóródtak, Görgey pedig Világosnál letette a fegyvert. Így a Teregovai-hágón mindaddig fel kell tartóztatni az üldöző ellenséget, amíg a lengyelek, az olaszok, Kossuth és leginkább kompromittálódott társai biztonságban nem lesznek. E bizalmas közlés után jött a parancs, hogy félütegem egyik szakaszával maradjon le (magyar tűzéréség már nem létezett), s a fent említett magyar vadászzászlóaljjal a végsőkéig védje a Teregovai-hágót. Közöltem, hogy az adott rendkívüli helyzetben egyetlen fiatal, bár körültekintő és vitéz tisztemre se bízhatom e különleges órákban a missziót, így alighanem én maradok a Teregovai-hágón. A félüteg maradékát Törökországba küldöm. „Rendben van” tett pontot párbeszédünkre Wysocki, „csak az Istenre kérek, addig ne hagyd el állásodat, amíg erre vonatkozó parancsot nem kapsz tőlem.” E beszélgetésnek megfelelően a tőlem elváló félüteg maradéka fölötti parancsnokságot átadtam az egyik tisztnek, és magam az első szakasz élére álltam, és amikor az emigráló légiók hosszú menetoszlopa a mellékutakon már leereszkedőben volt Mehádia felé, kiadtam a parancsot: „Első szakasz! Jobbra át!

Indulj!” és magam is megindultam Teregovai-hágó gerincére, amelyen keresztül az országút a Bánság és az oláh-bánsági határőrvidék hegyei között Karánsebesre és Orsovára vezetett. Embereim eleinte mit sem sejtve gépiesen követtek engem, amikor azonban a vad és néptelen hegyek közé érve, meglátták az odalént szalagként kígyózó légió menetoszlopát, egyszeriben úrrá lett rajtuk a döbbenet és a rémület. Az egyik őrmester vette magának a bátorságot és megkockáztatta a kérdést: „Főhadnagy úr, hová megyünk?” – „Majd meglátjátok”, feleltem. Hamarosan meglátták.

A hegyszoros gerincén megállva, rátaláltam a veressipkás magyar vadászsászlóaljra. Parancsnoka,²¹ mint szinte minden magyar a háború végén, nem nézett ránk különösebben barátságosan. Majdhogynem úgy tetszett, hogy mintha igazából nem is hinne nekem. Azt, hogy kitől és milyen értelmű parancsot kapott, egyáltalán nem tudtam meg. Az állások közös megtekintése után hamar megállapodtunk. Ő a hegyszoros sziklás és erdős meredélyeit szállja meg az út két oldalán; én lemozdonyozott és kartáccsal töltött ágyúimmal a hegyszoros tetején foglaltam állást. Mellettük egyenként néhány emberből álló, egymást váltó kezelőszemélyzet állt, állandóan égő kanóccal. Mindegyikük arca ugyancsak megnyúlt és bánatos lett. Azok, akiknek nem kellett a lemozdonyozott ágyúk mellett állniuk, láthatóan kupaktanácsot tartottak. Nem vettem jó néven, de nem is csodálkoztam rajta. Ez volt az az ifjúság, amely politikai és katonai életét az 1848-as esztendő mámorító forradalmi-demokratikus légkörében kezdte, s még élénken élt emlékezetében a légió összevonása előtti pártoskodás és Rembowski²² demokratikus elvek alapján működő vadászcsapatának emléke, amikor katonák választották a tiszteket, s aki nem nyerte el bizalmukat, azt leváltották. Azoknak az időknek hagyománya is hathatott, amikor a Pesten formálódó légió önkéntesei egy gyűlésük után halált mondtak Bem fejére, s ennek jegyében egyikőjük még rá is lőtt a hős tábornokra, de nem ejtett rajta halálos sebet. Így vagy úgy, de este elibém állt három tüzér, két köztüzér és egy altiszt, s kissé félénken megkérdezték, miért jöttünk ide és meddig maradunk itt. Erre azt választoltam: „Először is semmilyen küldöttséget nem fogadok és a jövőben se tűrök meg. Aki beszélni akar velem, az maga jöjjön hozzám és a saját nevében szóljon.” Elementek. Egy pillanat múlva visszajött az egyikük, és amikor feltette az előbbi, kissé bizalmas kérdést, meghallhatta az én barátilag bizalmas válaszomat: „Azért jöttünk ide, mert a tábornok így parancsolta, s addig maradunk, amíg a parancsát vissza nem vonja.” E felvilágosítás lehetséges, hogy nem elégítette ki őket, de az est és az éjszaka csendben múlt el. Másnap, nem tudom,

²¹ Rosty István (1817–1869): az 1. vadászezred egyik osztályparancsnoka.

²² Lásd Grabowiecki: 31. lábjegyzet.

hogy egy újabb kupaktanács nyomán vagy önszántából-e, odajön hozzám a legvakmerőbb, s közli velem, hogy ők önként léptek be a légióba, hogy a magyar ügyet, s közvetve Lengyelországot szolgálják, s most hogy a magyar ügy már elbukott s a lengyel légió, ahová beálltak, Törökországba vonul, nem értik, mi jogon és miért tartom én itt őket, alighanem csak azért, hogy az áldozatok számát gyarapítsam és ezáltal megfosszam őket attól a lehetőségtől, hogy majdan Lengyelországot szolgálhassák. Éppen ezért dezertálni fognak, hogy csatlakozhassanak a légióhoz. Mire én: „Nem szégyelled magad, hogy kéretlenül a saját gyalázatoddal traktálj. Mire fel? Ha mindenképpen dezertálni akarsz, és ezt éjszaka teszed, a sötétben nem foglak üldözni. De aki nappal, a szemem láttára vetemedne erre, annak a koponyájába durrantok. Most pedig mars vissza az ágyúhoz!” Hogy a fenyegetés nem pusztán szó volt, ahhoz tudni kell, hogy a légió tüzérei, a hitvány karddal ellátott altiszteken kívül, nem rendelkeztek fegyverrel. Egyedül nekem volt lőfegyverem: egy pár kétcsövű pisztoly (a revolver akkor még ismeretlen volt), melyeket a pisztolytáskákból kivéve az övembe tűzve hordtam. Ama elégedetlenkedő sem a levegőbe beszélt, s szavaimat megfogadta, mert alig szállt le az éj, egy társával együtt dezertált.

A harmadik nap már nekem is ólomlábakon telt el, testileg-lelkileg annyira elfáradtam. Hátamat a lemozdonyozott ágyúkhöz közeli vadalmazónak vetve üldögéltem éhesen, álmosan, dideregve, látva és érzékelve, hogy kelletlen emberek vesznek körbe. Félig szunyókáltam, félig örködtem, félig Salamon királyként az emberi dolgok hiábavalóságán elmélkedtem. Aznap már senki se jelent meg fenyegetőzve. Érzelmi húrokat pendítve próbáltak meg a közelemben férkőzni: Lengyelországra, az anyákra, a barátságra, a lelkiismeretre apellálva kérleltek, átkozódtak, rimánkodtak, hogy hagyjak fel semmivel sem igazolható, mindenkinek vesztét okozó makacssággommal, s vezessem őket, lengyel légionistákat inkább a lengyel légióhoz. Mindhiába: pedig ezek a kérések és rimánkodások a fenyegetésnél is jobban gyötörtek és kiborítottak. Estefelé szórványos lövöldözés halatszott. Az ellenség felderítésre küldött csatárláncai jelenhettek meg. A bokrokban, sziklahasadékokban megbújt magyar vadászok tüzeire visszahúzódtak, s bizonyára jelentették, hogy a hegyszorost erős megszállás alatt tartják. Ismét csend lett, és az éj nyugodtan telt el, csak a lelkekben nem honolt nyugalom.

Másnap reggel jelentették, hogy a magyar vadászok apránként szétszélednek. A dél beköszönte előtt nemsokkal ismét jelentkezik nálam egyikük, ezúttal nem a legvakmerőbb, hanem a tüzérek legértelmesebbje, legszókimondóbbja és... legradikálisabbja. Hosszú beszédében, amelyet az almafa alatt üldögélve türelmesen hallgatok, elismétli a már ismert érveket, amelyek a Lengyelország és a szabadság szolgálatáról szólnak. Ezt követően hozzáteszi, hogy én egy despotikus hadsereg hagyományainak neveltje vagyok makacsságomban őket,

a lengyel ügy leendő védelmezőit is, ha Isten úgy akarja, feláldozni vagy az ellenségnek zsákmányul odavetni valamiféle hagymázás álom jegyében. A végkövetkeztetése az, hogy nyíltan és tudatosan elárulom a lengyel ügyet, s nem kerülhetem el az ilyen ügy elárulóinak sorsát. Éreztem, hogy nem a férfiúi eltökéltség, hanem a kétségbeesett és már-már megtévelyodott lélek beszél ennek a szegénynek a száján, s ezért a tőlem telhető legnagyobb nyugalommal válaszoltam: „Megölhettek, mert húszan vagytok, de előtte négyőtök készüljön fel a halálra, mert mielőtt hozzám érnétek, négyőtöket lepuffantom.” Érveim nyomatékául kibiztosítottam az egyik pisztolyomat. A felhúzott kakas csattanása meggyőző hang volt. A valószínűleg nem közösen megfogalmazott, hanem csak a legradikálisabb elméből kipattant ítélet hírhozója lógó orral távozott, s arca, mintha savanyú almába harapott volna.

A kivont pisztolyt kezemben tartva üldögéltem továbbra is, nézelődve és elgondolkodva, amikor nagy kimerültségemben elbóbiskoltam. Egyszer csak hangos és örömteli kiáltások ráznak föl: „Strzelecki! Strzelecki!”²³ Talpra szökkenek és egy bricskát látok az út közepén állni, s benne a lengyel lovasdandárban közös szolgálat során baráttá lett és a tűzerek által is jól ismert főhadnagyot, s vele egy gyönyörű magyar lányt. A bricska kerekei körül tolongtak örömtől ragyogó arcú tűzérek. Kitalálhatták, hogy a légió váratlanul megjelent tisztje csak a visszahívó parancsot hozhatta, s lehet, hogy türelmetlenségében már el is árulta jövőtele célját. Összeöleleztünk Strzeleckivel. Ő intett barátnőjének, aki egy papírlapot húzott elő kabátujjából és átnyújtotta az ulánusnak, ő meg tovább nekem örömtől sugárzón hozzátéve: „Wysocki tábornok parancsa!” Amikor átfutottam a levelet, amely utasított, hogy azonnal hagyjam el Teregovát, vonuljak Orsovába (a hegyszorosostól két rendes menettávolság), ott keljek át a Dunán, és Szerbiában csatlakozzam a légióhoz, önkéntelenül is nem cicerói magasságokban szárnyaló szavakat intéztem alantasaimhoz: „No, most már mindnyájan mehetek a pokolba!” De valamennyőjüket teljesen más szellem szállta meg. Ösztönösen érezték, hogy az ismeretlen, ellenséges érzületű emberek által lakott vidéken, térkép nélkül (olyan egyedül csak nekem volt), sarkukban a győzedelmesen előrenyomuló fegyveres ellenséggel csak a legnagyobb nehézségek árán juthatnának el az övéikhez. Könnyörgőre fogják, hogy ne hagyjam el őket, kezesskedve, hogy vakon engedelmeskednek nekem. Könnyen engedtem a kérlelésnek, mert nem hagyhattam sorsukra az ágyúkat és az embereket, s ez a kapott parancs szellemének se felelt volna meg. A felejtés és a béke jeléül szivarral (merthogy bor már nem volt,

²³ Strzelecki, Paweł: az 1830 – 31-es szabadságharcban a 12. sorgyalogezeredben altiszt. A légió egyik dzsidásezredében főhadnagy.

csak egy kis kecskehús) kínáltam azt, aki az imént halálos ítéletemet közölte. Tájékoztattam a hegy lábánál táborozó őrnagyot, hogy felsőbb parancsra távozzom, és fél óra múlva már az egész szakasszal Orsova felé meneteltünk.

Itt illő elmondanom, minő csodálatos módon történt az, hogy a mentőangyal egy ulánus alakjában megjelent közöttünk az elszólító parancssal. Miután Wysocki a légióval megérkezett Orsovába, a Szerbiába történt dunai átkelés során valóban megírta a Teregovából Orsovába hívó parancsot és bizonyára meghagyta a táborkarnak, hogy továbbítsa azt nekem valaki. Érthető, hogy nem akadt önkéntes, akinek, fél lábbal már szerb földön állva, kedve lett volna az ellenséggel elárasztott Magyarország belsejébe egy nyolcmérföldes utat megtenni, csak azért, hogy valakinek, aki már bizonyára odaveszett, átnyújtson egy darab papírost. Egyszerűen az orsovai térparancsnokság asztalán hagyták a borítékot, amelyen magyarul és lengyelül az állt: „Gyorsfutárral továbbítandó!” Ez pusztán formalitás volt, mert senkinek se jutott eszébe, hogy a papírt az elhagyott ország belsejébe vigye; mindenki igyekezett túl a Dunán biztonságban lenni. De hiszen mégse mindenki! Strzelecki főhadnagy nem tudott Orsovától elszakadni. Az őt ott tartó vonzó mágnes egy gyönyörű, fiatal magyar leány volt, aki szerelmében egészen a határig kísérte a légiót, mindig saját fogatán követve a szekértáborot. Amikor a légió megkezdte az átkelést a Dunán Szerbiába, elérkezett a búcsú ideje. De hiszen köztudott, hogy Rómeó és Júlia búcsúja se ment egykönnyen, a mi szerelmespárunk esetében is hasonló volt a helyzet. Az átkelést egyre halogató ulánus szabad pillanataiban Orsovában sétálgatott. Egy ily séta közben meglátja az átkelőhöz igyekvő lovastüzért: a teregovai dezertőr volt az. Persze, hogy azzal a csodálkozó kérdéssel állítja meg: „Mi ez? hol van Bentkowski?” A tüzer jólelkűen elmondja, hogy én még mindig Teregovai-hágón strázsálok. A tisztességes Strzeleckinek mentőötlete támadt. Tudott a térparancsnokságon fekvő parancsról. Ha a kedvesem, gondolta ő, ily messzire és ily hűségesen elkísért, miért ne kísérhetném a hazájába visszatérőt én mindaddig, amíg ellenségbe nem ütközöm; s talán még Bentkowskit is sikerül megmentenem. Amint gondolta, úgy is tett. Elvette a térparancsnokságon heverő levelet, amelyet a magyar leány a kabátujjába dugott, s mindketten saját kocsijukban keltek útra Teregovába, ahol, mint fentebb elmondtam, engem még élve találtak. Az emberi dolgokat ismerők azt mondják, hogy az asszony a háborúban, az összeesküvésben és a politikában általában balul kiütő bonyodalmak okozója. Ez esetben egy női személy volt a megmentésemül szolgáló eszköz, mert ha az a magyar szép Heléna nincs, aligha tudtam volna ma már beszámolni a Teregovánál átélt kalandról.

Visszatérek a szakaszomhoz. Miután elindultunk ama baljóslatú hegyszorosból az ágyúkkal és az emberekkel, az éjszakát az oláh-bánsági határőrvidék egy

kis falujában töltöttük. Hogy pihenni hagyjam a fáradt, éhes embereket és lovakat, egy füves réten vertünk tábornak a Gondviselésre bízva, hogy üldözőinktől megtalalmazzon bennünket, mert nem volt mivel védekeznünk. Egy kis kozákcsapat vagy könnyűlovas-osztag minden gond nélkül foglyul ejtethetett volna bennünket. A katonai fegyelemben nevelt oláh határőrök ellenségesen viseltettek a magyar határőrökkel szemben. A falusi bíró, aki egyúttal határőrtiszt volt, akit magam elé hívtam és akivel németül, magyarul, és oláhul igyekeztem szót érteni, látva, hogy tiszt előtt áll, s valamiféle nagyobb egységet sejtve nyomunkban, katonásan fogadott, s az embereim számára kért élelmet előteremtette. Másnap hajnalban útnak indultunk és délután ágyúimmal és embereimmel együtt Orsovában álltam. Augusztus 20. volt. Miután a komp pillanatnyilag foglalt volt, engem meg éhség és fáradtság gyötört, a szakaszt a Duna-parton hagytam, s magam lovagoltam a helyi fogadóhoz, s lovamat a sövényhez kötve, köpenyemet a nyeregbe gyömöszölve bementem az étterembe. Nem akarván kárt okozni a vendéglősnek, megkérdeztem, mennyi magyar pénzt kér egy bifsztekért és fél üveg borért. A házigazda hitetlen pillantást vetett a kardomra, megvakarta a fejbúbját, s egy pillanatig gondolkodott, s végre megszólalt: „500 réniusit” (vagyis 2000 zlotyt). Bonkóban, amely már mit sem ért, nem szenvedtem hiányt, mert voltam olyan jólelkű, hogy előrelátóbb bajtársaim bármikor kérték, hogy váltsak be pénzt, az otthonról hozott aranyat magyar bankókra cseréltem. Ráálltam az alkura. Miután jóllaktam és egy pillanatig az asztalra könyökölve szunyókáltam, kifizetem az 500 rénusit, és kimegyek a lovamhoz. Ó, végzetek végzete! A lónak híre-hamva. Később kiderült, hogy egy gyalgos légionista, a Płocki vajdaságból származó fiatal G..., akit nagybátyja kérésére pártfogásomba vettem a hadjárat során, s aki lemaradt Orsován, megcsapta a lovamat és pár rénusiért eladta a zsidónak, de előbb a Dunába dobta a bűnjeleket: a köpönyeget és a pisztolyokat. Ugyancsak szégyenkezve gyalog tértem vissza a Dunához, s meghagytam, hogy az ágyúkat fordítsák a folyóba, mert az orsovai magyarok semmiképpen se akarták, hogy ajándékul átvigye az általuk gyűlölt szerbeknek. Végül embereimmel együtt átkeltem a szerb partra, ahol a légió egy Tekija nevű faluban táborozott. A lovak átszállításáról már említést se teszek; a fegyelem teljesen megszűnt, senkire se hallgattak; ki-ki olyan lovon ült, amilyen a keze ügyébe akadt, amelyet szerzett magának, eladott, áruba bocsátott, mert így odázhatta el a rá váró nyomorúságot. Tekijába megérkezve azzal vigasztaltam magam, hogy a légióval előre küldött szerény úti csomagom némileg pótolja a ló, a köpeny és a pisztolyok veszteségét. De ebben a reményben is csalakoznom kellett. Mivel már senki se gondolt arra, hogy visszatérek, holmijaimat szétszortották, s ebben az általános bomlásban, felfordulásban lehetetlenség volt kinyomozni és visszaszerezni, Isten tudja, kitől, motyóim egy részét.

De mi történt Teregovával? – kérdezheti az olvasó. Íme, mint jóval később Törökországban megtudtam: másnap, Orsovába történt elvonulásom után, nagy erőkkkel a Teregovai-hágóhoz érkezett Haynau hadseregének elővédje. Az előző felderítés alapján, amikor a cserjésben megbújt magyar vadászok tűzzel fogadták az osztrákokat, arra gondoltak, hogy a szorost nagy erőkkkel védik, a táborokban megfelelő támadási tervet dolgoztak ki, s bekerítő gyalogos osztagokat küldtek ki, mint annak idején Somosierránál,²⁴ amelyeknek mellékösvényeken felkapaszkodva hátulról kellett volna az állásokat megrohanni. Ugyanakkor gránátokkal is lőni kezdték a feltételezett védelmi pontokat. Amikor a hosszú ideig tartó tüzelésre senki se válaszolt, megrohmozták a hegyszorost, de a támadók legnagyobb megdöbbenésére, teremtet lélekre se bukkantak. Én ekkor keltem át éppen Szerbiába.

²⁴ 1808. november 30-án a Császári Gárda 1. könnyűlovasezredének 3. százada 13 perces rohammal elfoglalta a Somosierrai-hegyszorost, amelyet előzőleg a francia gyalogság eredménytelenül rohamozott. Ezzel megnyílt Napóleon előtt az út Madridba.

Bentkowski Władysław

Zamoyski Władysław

*Dembiński Henryk
honvéd tábornok*

A Teregovai-hágó

WŁADYSŁAW RUCKI VISSZAEMLEKEZÉSE

Az erdélyi lengyel légió „tárgyilagos képének” megrajzolója

Wysocki tábornok 1850-ben Poznańban kiadott emlékiratában csak egy lábjegyzetben emlékezik meg az erdélyi lengyel légióról. Azt is megindokolja, hogy miért állt el annak ismertetésétől: „E légió szervezése teljes egészében be sem fejeződött, s a magyar katasztrófa már pontot is tett rá. Így a csírában meglévő egységeinek szinte sehol sem nyílt alkalmuk kitüntetniük magukat. Eleinte sorrendben a következő személyek vezették a szervezést; Błyszynski százados, Piotrowski, Woroniecki M. és Zarzycki D. ezredesek; de a szervezés vontatottan haladt, részben a szervezők hibájából, részben a körülmények miatt. Végezetül azt is meg kell említenem, hogy a tiszteket és a hadapródokat nem számítva, a légió legénységi állományát orosz és osztrák hadifoglyok alkották. Biztos, hogy a szemtanúk önálló munkában tárgyilagos képet rajzolnak majd az erdélyi lengyel légió sorsának alakulásáról.”

Wysockinak minden mondata megfelel a valóságnak, ha nem is fedi száz százalékgig az igazságot. Azért, hogy az erdélyi lengyel légióról valóságosabb képet nyerjünk, két szemtanút idézhetünk meg. Az egyikük, Władysław Rucki a kezdetektől, tehát 1849 januárjától figyelemmel kísérhette az erdélyi lengyel légió szervezését, amelybe márciusban már tevékenyen be is kapcsolódott. Az 1849. június 20-án Magyarországra érkező, majd július 5-én Bem beszercei táborában jelentkező Edmund Ślaski pedig a légió másnap felállított szervező bizottságának titkára lesz. A beszercei hadosztály kötelékében ekkor már több napja harcolt a Michał Strzelecki őrnagy parancsnoksága alatt megszervezett 1. lengyel zászlóalj, továbbá egy dzsidás szakasz. Ez azt jelzi, hogy a korábbi szervezők is számottevő eredményt értek el.

A légió szervezésének ötletével egyébként – a lengyel légió magyarországi felállítását ősszel még hevesen ellenző – Bem állt elő, aki 1849. január 16-án Marosvásárhelyen kelt és Piotrowski ezredesnek Máramarosszigetre küldött levelében jelezte, hogy „Besztercén van egy 166 főből álló századunk – Błyszynski százados a parancsnoka.” Bem a kényszer hatására dobta sutba korábbi légió-ellenes elvét. Felső-Erdély felszabadítása során az osztrák hadsereg több száz galíciai sorozású katonája esett a fogságába. Galícia felszabadításáról szőtt

terveiben kikristályosodott egy 20.000 főnyi lovasság felállításának terve. Ez persze inkább a napóleoni időkből fellobbant álmoknak tetszett. A hadifoglyokból felállított légio viszont megvalósítható volt. Szervezését Bem azzal indokolta, hogy a hadifoglyokról is gondoskodnia kell. Az anyagi kiadásért legalább hajtsanak valami hasznot: sorakozzanak a szabadság zászlói alá. Január 23-án Vizaknáról kelt levelében arra kérte Piotrowskit: „Ha vannak tisztjeid és apránként tisztté avanszáló fiatal embereid, irányítsd hozzám őket, mert közkatonám az van, többségükben osztrák ezredekben szolgált lengyel hadifoglyok, akik hajlandók nálunk szolgálni. Több századra való van belőlük, s számuk hamarosan gyarapodni fog.” A Máramarosszigeten lengyel partizáncsapat szervezésével Kossuth által megbízott Piotrowski ezredesnek azonban se tisztjei, se közlegényei nem voltak. Egyedül ő tudott márciusban Bemhez csatlakozni, miután kiderült, hogy megbízása semmilyen eredménnyel nem járt.

Ráadásul február 18-án Bleszyński szervezési munkájának eredménye is kihíján semmivé lesz. Karl Urban ezredes február 12-én Bukovinából Felső-Erdélybe betört különítménye hat nappal később Királynémetinél súlyos vereséget mér Riczko Ignác ezredes dandárjára. A veszteséglistán az is szerepelt, hogy a kötelékébe osztott lengyel légio nagy része fogságba esett, illetve visszaszökött az osztrák sereghez. Ettől függetlenül Szamosújváron, Besztercén, majd Nagyszebenben és Kolozsváron folytatódott a légio szervezése, mivel Bem márciusi győzelmei során az erdélyi osztrák hadtest foglyokban is súlyos veszteségeket szenvedett, akárcsak a februárban Nagyszebent megszálló Szkarjatyin ezredes Erdélyből kivert orosz különítménye. A tisztek zömében azok közül a légionisták közül kerültek ki, akik Wysocki és Rembowski légijából az erdélyi hadtesthez csatlakoztak, illetve Galíciából Erdélybe szöktek.

Bethlen Gergely ezredes, az erdélyi hadsereg lovasságának főparancsnoka június 3-i kimutatási szerint a Nagyszebenben szervezett lengyel ulánusszázad létszáma 116 fő, a besztercei század 93 főt számlál. Bevetésre készen állt a június 1-én őrnaggyá előléptetett Michał Strzelecki parancsnoksága alatt álló 1. lengyel zászlóalj, amely június 18-án 468 embert számlált és négy századból állt. Ciesielski főhadnagy az 1., Marian Żuławski százados a 2., Grzegorz Szajdzicki százados a 3., Apolinary Gumowski százados a 4. századnak volt a parancsnoka. Ferdynand Kowalski százados a végül 240 emberből álló 2. zászlóaljat szervezte, míg Julian Lipiński őrnagy Kolozsváron alakított és szerelt fel ulánusszázadokat. A szervezésbe Antoni Piotrowski és Mieczysław Woroniecki is belefolyt, de különösebb eredményt nem tudtak felmutatni.

Az erdélyi lengyel légio szervezésének különböző szakaszait Władysław Rucki tudta áttekinteni – igaz, rangjánál fogva csak „alulnézetből”. Előnyt je-

lentett a számára, hogy tudott magyarul, tájékozott volt az erdélyi viszonyokban, széles ismeretségi körrel rendelkezett Szatmár megyében, s ez jelentőségét kiemelte, kapcsolatteremtését megkönnyítette.

Egy Horucki nevű hivatalnok törvénytelen fiaként Lembergben született 1815-ben vagy 1817-ben. Foglalkozását tekintve gazdatiszt volt Lembergben. Valószínűleg részt vett az 1846-os galíciai mozgalomban, s emiatt bujdosni kényszerült. Egy ideig egy Sztrij környéki udvarházban húzta meg magát, majd Magyarországra menekült, ahol felvéve a Rucki nevet, Szatmár megyében telepedett le. 1848 szeptemberétől a Szatmár megyei önkéntes nemzetőr csapat katonája, novemberben részt vett Katona Miklós őrnagy kudarccal végződő felső-erdélyi hadjáratában. 1849 márciusában tevékeny szervezője az erdélyi lengyel légiónak főhadnagyi rangban. E rangját később bizonyára nem ismerték el, mert a hivatalos dokumentumokban 1849. júl. 10-én teszik közzé, hogy 1-jével kinevezték hadnaggyá az erdélyi lengyel légió 1. zászlóaljához. Állítása szerint végül főhadnaggy lett. Ezt az erdélyi lengyel légió szervező bizottságának elnökévé 1849 júliusában kinevezett Franciszek Salezy Łoś ezredes is igazolja, aki szerint az utolsó besztercei ütközetben tanúsított vitézségéért a harctéren főhadnaggyá nevezték ki, s felterjesztették a katonai rendjel III. fokozatára. Az ő jellemzése szerint „Rucki magatartása mindig mintaszerű volt s ezzel rászolgált az egész légió tiszteletére”.

A zsidói fegyverletétel után választott szűkebb pátriájában, Szatmár megyében bujkált. 1852 végén letartóztatták. A kassai hadbírószágon 1853. január elején kezdődő vizsgálat során megállapították, hogy Matskásy Pál egykori kolozsvári főispán házában többek, így Rucki és egy Czarnek nevű galíciai egyén is, titkos összejöveteleket tartottak, lázító iratokat, verseket olvastak és fegyvert rejtgettek. (Mindössze egyetlen pisztolyt!) Mindezért, továbbá az útlevél-előírások megsértése miatt a június 28-án hozott hadbírószági határozat alapján kiutasították Magyarországról területéről.

Miután visszatért Galíciába, Lembergben telepedett le. 1862-ben itt adta ki az előbb a *Dziennik Literacki* hasábjain folytatásokban közölt *Bem w Siedmiogrodzie i w Banacie* (Bem Erdélyben és a Bánságban) című könyvét, amely részben visszaemlékezés, részben a történelmi háttérrel illetően Czetz János 1850-ben Hamburgban megjelent német nyelvű munkájának – *Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849* – átdolgozása.

Az 1863–64-es lengyel szabadságharc kitörése után Jan Czarneckinek segített csapatot szervezni, majd Dionizy Czachowski tábornok segédtisztjeként személyesen is a Lengyel Királyságba indult harcolni. A balsikerű rövid hadjárat után újabb csapatot szervezett, amelyet felsőbb rendelkezésre át kellett adnia

Lelewel-Borelowski ezredesnek. Az ezt követően általa felállított csapatot már maga vezette őrnagyi rangban. Lublin, Chelm és a Bug folyó térségében működött és rövid ideig a Lublini vajdaság főhadbiztosa is volt. Nyílt ütközetben rendre vereséget szenvedett, emiatt egyre határozatlanabbnak mutatkozott, s az összecsapások elkerülésére törekedett. Csak az ellenség nyugtalanításában könyvelhetett el magának némi sikert. A szabadságharc leverése után Münchenbe emigrált. 1865-ben onnan nyújtott be kérvényt a lengbergi helytartóságnak, hogy büntetlenül hazatérhessen. Kérése elutasításra talált. Feltehetően Münchenben halt meg.

Bem Erdélyben és a Bánságban

A besztercei ütközetektől a zsibói fegyverletételig

Bem egészen július 10-ig Beszterce Borgóprund felé eső térségében táborozott hét-ezer fős hadosztályával, amelynek egy tizenketted részét lengyel nemzeti színek alatt harcoló csapat alkotta. A dolgok szomorú alakulása űzte el szülőföldjükről a lengyeleket, akik abban a reményben bontottak zászlót, hogy egy hozzánk szívvel-lélekkel közel álló nemzettel vállvetve harcolhatnak hazájuk sorsának jobbra fordulásáért.

E lovas és gyalogos csapat zászlajának egyik oldalán a vágató litván lovag és a lengyel sas, másik oldalán a Częstochowai Szűz látszott a Kisdeddel. A zászlóaljat és a dzsidásegységet a legkülönbözőbb szláv elemek alkották, de a lengyel nemzetiségűek voltak a meghatározók, mert a katonák túlnyomó részén kívül a gyalogság és lovasság őrnagyai és alacsonyabb rangú tisztjei is mind lengyel földön született lengyelek voltak.

A fiatalok között számosan voltak olyanok, akik, katonai nyelven szólva, még nem szagoltak puskaport, hacsak nem vadászaton, de ettől függetlenül olyan odaadás jellemezte őket, amely idővel hősokeket terem. Akadtak olyanok is, akik rendelkeztek valamiféle elméleti katonai ismerettel, mint például Antoni Müller.¹

¹ Müller (Miller), Antoni (1821–?): 1848 márciusától a lengbergi akadémiai légióban az egyik századának parancsnoka. 1848 nyarán hadnagy (végül főhadnagy?) és századparancsnok az erdélyi lengyel légió 1. zászlóaljában.

(...) Stanisław Tuszowski² a lengyel félüteg parancsnokaként, Lipiński kapitány³ a lovasság parancsnokaként újsütetű katonák voltak. A tiszteletre méltó, élemedett korú és lelkes Łoś gróf, akit Bem nevezett ki alezredesnek és a légio szervezőjének, I. Napóleon alatt is szolgált.

Grotenhjelm,⁴ akit a beszercei szászok (akik élő telegráf-láncot alkottak) arról értesítettek, hogy Bem semmiféle erősítést nem kapott, kimozdult állásából. Kiküldött két hadoszlopának mindegyike egyenként felülmúlta Bem hadosztályát.

Az egyik oszlop július 10-én, tizennégy nappal azután, hogy Besztercét megszálltuk, kivetetette Inczédy⁵ gyengécske dandárját a Beszterce folyón túl elfoglalt állásából, s megszállva az országutat és a Borgóprund felől a város előtt elterülő völgyet uralgó dombokat, napfelkeltekor 16 ágyújával köszönésképpen gyilkos tüzet zúdított ébredező táborunkra. – A gallyak, az esőtől és napsugaraktól oltalmazó kalyibáink deszkadarabjai mintha versenyt röpködtek volna az ágyúgolyókkal.

Az első pillanatban nagy felfordulás támadt, ágyútűzben, gerenda- és deszkaszilánk-záporban rendeztük sorainkat. De öt perc múlva egy üteg szólalt meg a jobbszárnyunkon és viszonzta a hajnali köszöntést.

A lengyel zászlóalj, miután elsőként állt harcra készen felsorakozva, annak dacára, hogy a jobbszárny legszélén állt, legtöbbet szenvedett az ellenséges gránátzáporban. A vett parancs után, hogy húzódjék vissza a városba, amelyet a szövetséges orosz-osztrák egyik hadoszlopa fenyegetett, elmasírozott.

Miután zászlóaljunk bevonult a városba, a főhadiszállásról két segédtsízt kíséretében, kezében lovaglóostort és messzelátót tartva, megérkezett Bem. Tábornokaratázta, hogy a január 21-i nagyszombati ütközetben mellette esett el gróf Mikes

² Tuszowski, Julian (Erős Gyula) (1824 vagy 1826–1889): az osztrák hadsereg 1841-ben leszerelt ágyúsa. 1848 őszétől a munkácsi nemzetőrség tüzér kiképzője. 1849 februárjában hadnaggyá léptetik elő és egy félüteg parancsnoka az erdélyi hadtestben. Március közepétől főhadnagy. A moldvai hadjáratban tanúsított helytállásáért századossá léptetik elő és III. osztályú érdemjellel tüntetik ki.

³ Lipiński, Julian (?–1849): 1848 decemberében tizedes Rembowski őrnagy vadászcsapatában. Rembowski leváltása után a Munkácson szervezett dzsidásszakasszal Erdélybe megy. 1849 áprilisától a „krakuszoknak” nevezett lovasszázad szervezője és parancsnoka Kolozsváron. Július elejétől őrnagy. Augusztus elején kolerában meghal. Pár hónap alatt 270 lovas szerelt fel és tett harcképessé.

⁴ Grotenhjelm, Magnus Johann (1789–1867): orosz altábornagy, az Észak-Erdélybe benyomult orosz-osztrák hadoszlop parancsnoka.

⁵ Inczédy Sámuel (1811–1893): 1848 decemberétől a 11. honvédszászlóalj parancsnoka. 1849 márciusában alezredessé léptetik elő. Július elején a dési dandár parancsnokaként bevonul az oroszok ellen küzdő beszercei hadosztályhoz.

Kelemen ezredes⁶ és Térey törzsadjudtáns,⁷ gróf Teleki alezredes⁸ alól pedig kilőték a lovat, Bem többnyire távol tartotta magától.

Bem lovaglóostorával mutatta Strzelecki őrnagynak⁹ a menetirányt és megparancsolta, hogy tartóztassuk fel a dombokról a városba ereszkedő s hadosztályunk jobbszárnyát veszélyeztető ellenséget, amelyhez tűzéréségünk második ütege éppen harcra készen megérkezett.

Az üteget nagy veszély fenyegette, mert nemcsak hogy elfoghatta, de ellenünk is fordíthatta az orosz gyalogság.

A szakaszonként oszlopokba sorakozott és az ellenség megrohanására váró zászlóaljnak Strzelecki kiadta az »Indulj!« parancsot, és mi elindultunk a tábornok nyomában, aki segédtsíjtjeivel előre ügetett.

Néhány pillanat múlva futólépésben átkeltünk két keresztúton, és ismét látóterünkbe került a tábornok és a két segédtsíjt, ahogy a hat vagy hét ölnyi hosszú hídnál álltak, amelytől pár tucat lépésre emelkedtek a cserjékkel benőtt dombok. Az ellenséges csatárláncok onnan tüzeltek zászlóaljunk első soraira és Bemre – (Bem biztonságuk érdekében az épületszeglet mögé parancsolta ordonáncait, s egyedül maradván a hídnál a legnagyobb hidegvérrel pásztázta messzelátójával a támadó oroszokat).

Miközben a tábornok elrendelte, hogy keljünk át a hídon és űzzük el az ellenséget, arcát puskagolyó horzsolta.

Strzelecki őrnagy, miközben az első és a második századnak megparancsolta, hogy rohamozza meg a hidat, Bemet arra kérte, hogy húzódjék fedezékbe, de az ügyet sem vetve rá biztatott bennünket rohamra.

Ezzel kapcsolatban jobb ötlete támadt egyik segédtsíjtjének, aki egyszerűen megragadta Bem lovának zabláját, s biztonságos helyre vezette a tábornokot, mert ránc és üggyünkre nézve is elengedhetetlen, hogy életben maradjon.

Az első két század futólépésben átkelt a hídon, s a folyó túlpartján csatárláncokká szakadozott, hogy az első fél zászlóalj könnyebben tudjon a dombra felnyomulni.

⁶ Mikes Kelemen (1820–1849): 1848 november 1-jétől ezredesként a 15. (Mátyás) huszárezred parancsnoka. 1849. január 21-én Nagyszebennél hősi halált hal.

⁷ Térey Károly főhadnagy, parancsörtsíjt.

⁸ Teleki Sándor (1821–1892): 1848 decemberétől őrnagyként Bem seregének intendása. 1849 júniusától ezredesi rangban az erdélyi sereg főintendása.

⁹ Strzelecki, Michał (1816–1863): hadnagy a 31. sorgyalogezredben. Öt évi vizsgálat fogság után 1846-ban ártatlannak nyilvánítják, s kilép a hadseregtől. 1849 júniusától az erdélyi lengyel légión 1. zászlóaljának parancsnoka őrnagyi rangban. Sikeresül kimenekülnie.

Lehetetlenség itt nem megemlékezmem Szczęsnowicz,¹⁰ Stanisław és Leon Raszewski¹¹ hadapródokról, akik, miután a szálas termetű zászlótartó két lövéstől találva elesett, kihúzták alóla a lobogót, és bajtársaikat buzdítva törtettek fel a dombra – nyomukban az egész rohamoszloppal. Az ellenség visszahúzódott, bár ez öt emberünk elvesztésébe került.

Miután a városon egész hadosztályunk átkelt, amelynek visszavonulását az említett rohammal fedeztük, segítségünkre jött egy honvéd zászlóalj, amelyet a tábornok küldött azzal a paranccsal, hogy mi is vonuljunk vissza.

Strzelecki őrnagy a maga fél zászlóaljával és a hídhoz közelebb álló századdal szaporán visszahúzódott, de Żuławski százados¹² a széles arcvonalat alkotó második századdal, amelynek csatárláncait eltakarták a bokrok és a suvadások, lelkesültségében nem hallotta meg a visszavonulási parancsot, és tovább viaskodott az ellenséggel. Egy külön e célból küldött ordonánc átadta neki a tábornok visszavonulási parancsát, mondván, hogy seregünk elhagyta a várost, s az ellenség a jobbszárnyon és a centrumban már a külváros felől közeledik.

Żuławski felismerve, hogy elvághatják a visszavonulási útvonalat, s egész századával fogságba eshet, lassan, lépésről lépésre húzódott vissza. De a közeledő ellenség oldalról is tűz alá vette a hidat, és Żuławski végül puskatűzzel volt kénytelen magának utat nyitni a hídra, amelyen három emberünk elvesztésével kelünk át.

Az ellenséges csatárláncok, állandó tűz alatt tartva minket, szakadatlan a nyomunkban voltak, majd a hídon átkelve mögöttünk félfordulatot tettek balra, s a kertek sövénykerítése mögül oldalról lövöldöztek a jobbszárnyunkra.

Ekkor történik az, hogy Żuławski százados comblövést kap, nem tud talpon maradni, s a földre roskad. Abban a pillanatban, amikor az ellenség észreveszi a sebesültet, oldalról rohamot kezdeményez, hogy a visszavonulóktól, a főutat a piactérrel összekötő mellékutat elfoglalva, elvágjon bennünket.

Żuławski, aki magától nem tud feltápaszkodni, a nagy zűrzavarban magára marad. Kérőn kiáltott bajtársa felé: „Władysław! Ne hagyjatok itt!” Pokoli helyzet, barátom hangja szívbemarkoló, lehetetlenség megállni, segítségért fordulni nincs kihez, az ordonánc, aki a parancsot hozta, már ellovagolt. Csatárláncainkat, ame-

¹⁰ Az erdélyi lengyel légio 1. zászlóaljának közvitéze

¹¹ Raszewski, Stanisław (1831-?): 1848. december közepén Tchorznicki dzsidáscsapatának közvitéze. Átlépve az erdélyi hadtestbe hadapród az erdélyi lengyel légio 1. zászlóaljának 1. századában.

¹² Żuławski Marian azonos lehet Żuławski Szymonnal (1818–1891): 1848 elején nyugalmazák mint a 62. sorgyalogezred hadnagyát. 1849 júniusában mint századost Görgei Bem táborába küldi. Az erdélyi lengyel légio 1. zászlóalja 2. századának parancsnoka.

lyeknek sok katonája már kijutott a fűútra, állandó tűz alatt tartják. Władysław bajtárs, mi mást tehetett, Istenhez fohászkodva segítségért, Żuławskihoz ugrik, s mivel apró termetű, fölnyalábolja őt, s úgy vánszorog övéi után, ahogy tud. Vagyis nem hagyta bajtársát kiszolgáltatva az ellenség kénye-kedvének.

Miközben Żuławskit cipeltem, a segítségemre sietett Szczęsnowicz, akit a főútra küldtem, hogy fordítson vissza néhány menekülő lövészt. Jókora érkezett a segítséggel, amely nyomban csatlakozott elszántan küzdő lövészeinkhez.

Miután Żuławskit szerencsésen megmentettem a fogságtól, katonáimmal az említett főutcába hózódtam, ahol már csak egy irányból tudtak bennünket löni. Vissza-visszalöve fedeztük Żuławskit és azokat a sebesülteket, akiket útközben fölszedtünk.

A jó szándékú segítők mindíg pártolja az Isten. A piactéren átvágva egy üres homokfutóra akadtam. Nem volt idő rá, hogy megtudjuk, kié; ráültem Żuławskit és a többi sebesültet, mert nagyon nehéz volt őket puskákon vinni. A találékony Szczęsnowiczra bízam a konvojt. Katonák húzták, taszigálták a kocsit, mert minél előbb ki kellett jutni a városból. Ez, bár az orosz csatárláncok sűrűn tüzeltek, emberveszteség nélkül sikerült.

A városon túl már ott állt a dandárunk. Az utóvéd, amelyhez a lengyel zászlóalj is tartozott, harcra készen felsorakozott.

Kilépve a kapun, észrevettem, hogy a keresztutcában balra néhány ellenséges lövész lapul orosz nadrágban és ulánus sisakban; a királynémeti országút torkolatát lőtték.

Arra gondoltam, hogy a manóba kerültek ide lovasok, pláne olyanok, akik lóról szállva meghúzták magukat egy mellékutcába. Egységemmel a balra álló sarokháznak vettem az irány, hogy a kerteken át a kikötött lovakhoz jussunk, amelyeket lelövéldözve fagy szétkergetve lovasaikat bizton foglyul ejthetjük. De mint kiderült, tízegynéhány orosznek öltözött harcszomjas szász volt. Miután rájuk tüzeltünk, nem várták be szuronyrohamunkat, hanem szétrebbentek, s a retiráló orosz lövészekkel húzódtak vissza portáikra.

Ezalatt Szczęsnowicz a városkapuból kivezette az országútra a sebesültszállító konvojt.

Visszaúzve a fentebb említett lövészeket, egységemmel együtt elindultam Szczęsnowicz után. Egyszeriben összefutottam az arra lovagoló Lukenich őrnaggyal,¹³ aki Bem tábornok felől kérdezett. Mire elmondtam neki, hogy a hídon át

¹³ Lukenics (Lukenich, Lukenitz) József (1818–1849): 1848 őszén őrmesterként beáll az Erdélyben alakuló 32. honvédszászlóaljhoz. 1849 márciusától főhadnagy, május közepétől százados Bem tábornokában. Marosvásárhelyen temették el.

végrehajtott roham óta, ahol Bem az arcán megsebesült, nem tudom, hol lehet. Lévén még Nagyszebenben ismerősök, úgy üdvözöltem őt: „Hogy vagy, őrnagyom?” Mire ő: „Azt kérded, hogy vagyok? Se jól, se rosszul. Balsejtelveim vannak. Megyek a városba, vissza a főhadiszállásra. Aggódok a tábornok miatt... Meg kell őt találnom.”

Megjegyzésemre, mármint hogy utolsóként hagytam el a város kapuját, s a mi-eink közül már senkit sem talál ott, ha csak nem az ellenséget vagy az áruló városlakókat, ügyet sem vetve köszönt el tőlem:

„No, minden jót. Feltétlenül be kell jutnom a városba... Ha lövéseket hallanatok, legyeket a segítségemre.”

„Minden jót. Ha akarod, veled tartunk.”

„Nem szükséges – felelte Lukenich –, de pár pillanatra állj meg a kapuban, s néz körbe alaposan. Veszedelmes hely.”

„Rendben van. Vizszontlátásra, őrnagyom!” A búcsú szívből jövő volt. Erősebben szorította meg a kezemet, mint szokta. Alig távolodott tőlem tíz-tizenöt lépésnyire, amikor a kapu feletti bástyafokok mögött lapuló százszok tűz alá vették. És e napon már a második barátom sebesült meg. Katonáimra kiáltva segítségére rohantam. Rám omlott a lováról, mondván: „Látod? Megéreztem...” Embereimmel egy közeli padhoz támogattam, ahol a melléből patakzó vért elállítottuk. Újra megszólalt: „Búcsúzz el nevemben a feleségemtől és a gyermekeimtől. Nekem bevégeztetett – érzem.”

A lövés halálos volt. Pár pillanat múlva feje a mellére csuklott, és meghalt.

E pillanatban iszonytató érzés kerített hatalmába. Bem tábornok, ügyünk egyetlen reménysége, a páratlan vezér, megsebesült. Látszólag csak könnyebben, de, ha csak rövid időre is, kikapcsolódhat a harcból. De itt, most e pillanatban a túlerővel rohamozó ellenség torkában nincs, aki eredményesen helyettesíthetné Bemet. Żuławski, a jó barát, akihez szinte hozzánöttem, megsebesült, a másik barát, Lukenics, halott.

E szörnyű pillanatban, amikor a legváratlanabban egyik csapás a másik után ért, szívemig sebzett, az ugyanazon célért edzett, legkülönbözőbb próbákat kiállt barátság rendkívül erős, talán mindennél erősebb érzés lett rajtam úrrá. De amikor ennyire lesújtott az ember, elveszíti a józan ítélőképességét, s életével mit sem törődve, egyetlen cél vezérli: a bosszú.

Anélkül, hogy bármit is mérlegeltem volna, elkiáltottam magam: „Bosszú! Fel a bástyára!” És e furcsa, szaggatott parancsszavakat katonáim és altisztjeim,

különösen Symion¹⁴ és Kalinka¹⁵ altisztek, akik rendkívül ragaszkodtak hozzám, megértették... És egy percen belül a bolthajtás alatt termettünk. Mivel nem tudtuk a bástyára vezető lépcsősor ajtaját betörni, sövényrőzsét hordtunk alá, és az ott heverő korhadt gerendákkal együtt meggyújtottuk azzal a céllal, hogy az ajtó is lángra kapjon.

Parancsot kaptam, hogy térjek vissza a zászlóaljához. Ez megakadályozta szándékunk végrehajtását. De a bolthajtásos kapuban lángra kapott gerendák miatt az ellenség a tüzéségét nem tudta üldözésünkre küldeni a városból.

Az országuőtra törtéő hátrálásom során, bal felől, a mellékutcában várakozó, imént említett lövészek újólag kitámadtak, de ezúttal is visszavertük őket. Többet már nem háborgattak, s veszteség nélkül csatlakozhattunk a zászlóaljhoz.

Az ellenség messze szétterülő szárnyaival nyomult félkör-alakban, négyszeres, ötszörös túlerőben lévő harcrendjével előre, mivel folyvást be akart bennünket keríteni. Ha e pillanatban megjelent volna Kazinczy 12 ezer fős hadteste,¹⁶ nemcsak a csata sorsát döntötte volna el, hanem a későbbi hadműveletek is más fordulatot vettek volna. Az említett hadtest megérkezése szétszakította volna az

¹⁴ Symion a vityebszki kormányzóságól származott, s bár csak néhány lengyel szóval szépi-tette orosz beszédét, mivel nem tudta másként kifejezni magát, lengyelnek, még hozzá szenedélyes lengyelnek mondta magát, hangoztatva, hogy Vityebszk valamikor Lengyelországhoz tartozott, s ő Symion Kaszuba lengyel szüloktől származik; rendkívül szolgálatkészségnek mutatkozott, s noha pár évvel idősebb voltá nálam, atyaian gondoskodott rólam. A menetek-közötti pihenők alatt rögtön odajött hozzám és megkérdezte: „A tekintetes úr nem enne valamit?” s ha más nem is, de bor a kulacsába, kenyér és fokhagyma a tarisznájában mindig volt számomra tartogatva. Hozzám való ragaszkodásában odáig ment, hogy testével akart oltalmazni az ellenséges lövésekkel szemben. Nagyszében bevétele után esett a fogságunkba. A sorainkban szolgáló osztrák katonákat, akik beszédükben rengeteg nyakatekert német kifejezést használtak, nem szerette. (*Rucki jegyzete*).

¹⁵ Kalinka a Sambori kerületből származó bocskoros nemes volt, s noha tíz-egynéhány évet szolgált a császári seregben, meglehetősen tisztán beszélt lengyelül, s nagyon elégedett volt, hogy sorainkban szolgál. Vidám és tréfáskedvű volt, s mindig ügyelt rá, hogy ki ne száradjon a kulacsa, de ittas sohasem volt, igaz, hogy teljesen józan se. Egészen a bánffy-hunyadi ütközetig, ahol eszeveszetten védekezett ugyan, de fogságba esett, végig a mi zászlóaljunkban szolgált. Szerfelett vidámsága ellenére is kedvelték egymást a melabús Symionnal. Symion leginkább azért szerette Kalinkát, mert lengyel anyanyelvébe alig kevert idegen kifejezéseket. (*Rucki jegyzete*).

¹⁶ Kazinczy Lajos (1820–1849) honvéd ezredes június elejétől az Ung-Ugocsa-Bereg-Máramaros megyében lévő csapatok főparancsnoka és egy gyalogos tartalékhadosztály szervezője. Erdélybe vonult ereje 7500 emberből állt. A júniusban Görgei által küldött parancsot vivő futárt az oroszok elfogták. Csak augusztusban kapott parancsot, hogy csatlakozzék Bemhez.

ellenség centrumát, Besztercét visszavettük volna, harcrendjét szétziláljuk, bal- és jobbszárnyára vereséget mérünk. Az utóbbit talán foglyul is ejtjük, s egészen biztosan ugyanez a sors érte volna a balszárnyat is, hacsaknem menekül el – ágyúparkját hátrahagyva – úttalon utakon át a határra. De sajnos! Az említett hadtest dicstelen parancsnoka még inkább messzebb húzódott attól a ponttól, ahol velünk kellett volna egyesülnie.

A hatvannégy ágyú özönével előrenyomuló ellenséggel szemben Bem, akinek sebesült arcára a tábori kórházból vételezett fekete angol tapasz került, csak három ütegből álló tüzérségét tudta felsorakoztatni. E kedvenc fegyvernemétől aztán szinte el sem mozdult. Tüzérségünk a balszárny felől lépcsőzetesen sorakozott harcrendbe, balszárnyunk a dombok alatt húzódó kertekre támaszkodott, centrumunk a királynémeti országút mentén állt fel, az Inczedy parancsnoksága alatt álló jobbszárnyunk pedig a folyónak ezen az oldalán manőverező hadtesttel csaknem párhuzamosan tartotta az irányt. A gyalogság hol csatárlánckra bomolva, hogy tömegben tevékenykedett, s a körülményektől függően fejlődött oszlopokba és szakadozott szét. A lovasság és a gyalogság maradéka alkotta a tartalékot.

Bem hol tartva és hol feladva átmeneti állásait a túlerőben lévő ellenséggel szemben, úgy működött mozgékony, csekélyke hadtestével, mintha csak a díszszemle-téren parádézott volna. Látni lehetett azonban, hogy tartósan meg akarta vetni a lábát és fel akarta fedni az ellenség gyenge pontját vagy pillanatnyi taktikai hibáját. Ezért rendkívül gyakran pásztázta messzelátójával a vidéket és az ellenséges csapatok harcvonalát, amelyek jelentős túlerejük ellenére is rendkívül óvatosan és körültekintően nyomultak előre.

Miután utolsó előtti állásunkat feladtuk, Bem meghagyta a tüzérségnek és az egész hadtestnek, hogy az országutat igénybe véve vonuljon át Királynémetin, s az utóvédet alkotó lengyel zászlóaljhoz rendelt két ágyút. Ezeket maga a tábornok állította fel a királynémeti templom alatt húzódó országúton. A két ágyút irányító tiszt anélkül, hogy erre parancsot kapott volna Bemtől, aki néhány percre elhagyta a falut, hogy a csapatát harcrendbe állítsa, az ellenséges csatárlánckra lövetett.

Az ágyúdörejre Bem visszavágtatott, mivel azt gondolta, hogy az ellenség besétált a csapdába, de az ágyúk idő előtti, felesleges elsütése miatt haragra gerjedt, s iszonyatosan lehordta az ijedékeny tüzértisztet: *Marsch zurück! zum Teufel*, kiabálta Bem, *ich lasse Sie gleich erschiessen und infam kassiren!*¹⁷ s felszólította zászlóaljunkat, hogy egy osztaga jelentkezzen önkéntesnek.

Önszántamból másodszor esett rám a választás. Elhagyva a falut, a csapat egy részét csatárlánccá bontakoztattam, a másik fele a Királynémetit átszelő utcában

¹⁷ Azonnal agyonlövetem, s így megfosztatom becsületétől.

tartalékokat alkotva, a házak mentén sorakozott fel észrevétlen. Ciesielski¹⁸ főhadnagy az első század egy osztagával a templomnál maradt másod tartalékként.

Mielőtt elhagytuk volna a falut, Bem személyesen adta parancsba, hogy tartóztassuk fel és kísérjük figyelemmel az ellenség mozgását mindaddig, ameddig csak parancsot nem küld a visszavonulásra.

A csatárláncok megalakulása után élénk tüzelés vette kezdetét; az ellenség egyre többször küldte csatárláncait vonalszerűen előre, ami arra kényszerített bennünket, hogy a falu határáig húzódjunk vissza, ahol az első tartalékkal megerősítettük csatárainkat.

Az oroszok egy fél üteget állítottak fel és gránátokkal szórták meg a falut, hogy kipuhatolják a tartalék erejét, amelyet csupán Ciesielski egysége jelentett.

Csaknem egy órája tartott a csatározás, de az ellenség egy lépést se tudott a harcvonalánál közelebb jönni. E viaskodás során vágatott hozzánk a segéd-tiszt azzal a szóbeli parancssal, hogy vonuljunk vissza. Miután megkérdeztük, kitől vette a parancsot, azt válaszolta, hogy egy tiszttől. Azzal bocsátottam el, hogy a tábornoktól, ki személyesen állította ide az egységet, hozzon írásbeli parancsot. Ugyanez a tiszt hamarosan egy tábornoki tiszttel tért vissza, aki átadta a tábornok szóbeli parancsát a visszavonulásra, amelyet Ciesielski a maga egységével már végrehajtott.

A visszavonulási parancs nagyon is időben jött, mivel az ellenséges csatárláncok már az általuk megszállt dombokról az én csatárláncom balszárnyánál fekvő kertekbe ereszkedtek le. A visszavonulás ellenséges tűzben ment végbe, igaz nem az arcvonalból, hanem a balszárnyon kaptuk a nyugtalanító tüzet, amely egészen addig tartott, amíg el nem értük a falu közepén álló út menti templomot. Innen a bal oldali mellékutca a falu szomszédságában elterülő mezőre vezetett. Ezt választottam visszavonulási útvonalul, mert itt fedezve voltunk az ellenséges szárny tüzelésétől.

Miután ily módon kivontam magamat az ellenség tűzének hatóköréből, kijutottam a falun túl fekvő mezőre, ahol megláttam harcrendben felsorakozott hadtestünket, amely előtt egy vonalban álltak az ágyúk. A hatalmas fehér kalapon a szellőtől meg-megborzongó fehér strucc tollról felismerhető volt az ágyúi mellett kedvenc helyén lovon feszítő Bem.

Az országútra kijutva az ágyúkhoz vonultunk, s a tábornok közelébe lépve jelentettem, hogy az utóvédet képező csatárláncként hátrahagyott egység veszte-

¹⁸ Ciesielski, Franciszek (1817–?): 1848 tavaszán a lemergi nemzeti gárda 12. századában szolgált. 1849 májusában egy lengyel csapat főhadnagya Nagyváradon. Július 1-jétől századosként az 1. zászlóalj 2. századának parancsnoka.

ség nélkül megérkezett, s várja a további parancsot, s hogy az ellenséges elővéd már bizonyára az egész falut elfoglalta.

Bem tábornok elégedetten mosolyogva közölte: „Rendben van, az egység foglaljon állást a balszárnynon álló ágyúk fedezésére. De igyekezd katonáid úgy elrendezni, hogy ne legyenek kitéve az ellenség tüzének.”

Bevallom, ez nem nagyon volt az ínyemre, mert több óras fárasztó csatározás ellenére, szívesebben rohamoztam volna ágyúkat, minthogy tétlenül, az ellenség tüzérségi tüzének kitéve fedezzem őket. De minden vezér parancsa szent, annál inkább az szeretett parancsnokunké, Bem tábornoké. Így hát: „hármassorokban, balra át, indulj!”, s az ágyúk között térközökön átvonulva, balra, a dombvonulat aljának suvadásában állapodtunk meg, ahol rátaláltam Ciesielski első századából kikülönített egységére.

Ez tényleg remek fedezék volt az ellenséges ágyúk tüzével szemben, hát még amikor elhangzott a parancs – „fegyvert lábhoz!”, „helyben pihenj!”, az első vonalban lévő ellenség még a szuronyunk hegyét se láthatta, s csak egy gellt kapott ágyúgolyó érhetett volna el véletlenszerűen bennünket.

A Királynémetiből hamarosan kibukkanó ellenséget ágyútűzzel köszöntöttük, amikor harcvonalat formált, két ágyúját leszereltük, ami az oroszok ágyútűzét egy pillanatra lecsillapította. Mindamellet az ellenség az első vonalban legalább kétszer annyi ágyút vetett be ellenünk, s heves tüzérségi párbaj vette kezdetét, amely közel egy órán át tartott.

Bem tábornok szokásához híven öt-hat lépéssel az ágyúk mögött ült a lován s messzelátójával tüzérsége működésének eredményeit szemlélte. Ennek megfelelően adta ki tüzéreinek a szükséges parancsokat.

A suvadásban álló, fedezetül szolgáló egységnek meghagyták, hogy leülhet, hogy pihenjen egy kicsit. A katonák beszélgetésbe elegyedtek és táplálkozásba fogtak, kinek bor vagy pálinka volt a kulacsában, kinek kenyere vagy szalonája, s bár még délelőtt tizenegy óra felé járt az idő, mindenki éhes volt. Némelyeket álomra szenderített a júliusi napsütés, s a legalább ötven ágyú dörgése se zavarta volna az édes szundikálást, ha nem fészkelődik az ellenség.

A folyón túli jobb szárnyunkon álló dandár nem tudott ellenállni a faluból kiáradó ellenség nyomásának, s a folyó túlsó partjáig hátrált. Az ellenség, miután elfoglalta és megszállta a folyón túli falut, ahonnan a folyó innenső oldalán álló ágyúinkat hosszanti lövésekkel vette tűz alá. Nem feledkezve meg az ágyúfedezetről sem, mert egy eltévedt, a földnek csapódva többszörös gellt kapott, így az erőtlen nyolcfontos ágyúgolyó rőfnyire zúgott el a fejem mellett, s az égnek meredt puskacsöveknek csapódott, engem pedig – intésül talán – sárral fröcskölt be.

A parancsszóra: „Felállni! Sorakozó!” az egység egy perc alatt talpra pattant és felsorakozott.

A század néhány lépést tett a dombhajlat vonala elé, amely fedezékül szolgált, mert az első eltévedt ágyúgolyó után jött a második, de néhány csillapuló szökéles nyomán arcvonalunkon túl csapódott a sárba.

Az oldalazó tűztől csöppet se zavartatott tüzéségünk szakadatlanul dörög előttünk. E pillanatban egy, a folyón túlról kilőtt gránát pont Bem mögött csapódik le, s lovát megsebesíti a térdén. A nemes állatot, mintha tudná, hogy kit hord a hátán, a beléhasító fájdalom csak egy pillanatig tette nyugtalanná.

A tüzértiszt azonnal átadta lovát a tábornoknak, aki messzelátóján mérte fel a folyón túli ellenséges tüzéségi állást. A jobb oldali három ágyút a folyón túli ellenséges üteg ellen fordította, s miután meggyőződött azok helyes cél-beállításáról, maga vezényelt „tűz!”-et. A tiszt a forma kedvéért megismételte a parancsot, Bem csak annyit tett hozzá, hogy „gyorsan!” Az első és a második lövés eredménye észrevétlen maradt, de a harmadik levegőbe röpítette a faluban álló löszeres szekeret, míg az újabb lövések leszerelték a folyón túl álló egyik ágyút. A tüzerek oly villámgyorsan mozognak, mintha löversenyen vennének részt, az egyes lövések között alig harmincig lehetett számolni.

A júliusi hőségben, amikor minden foszforszáraz, a folyón túli faluban tűz ütött ki. A szövetséges tüzéség a löszeres szekerekkel szaporán elhagyta az égő falut, miközben gránátjaink fokozták a soraikban támadt zűrzavart. Ráadásul a hamarosan a lovasság és a gyalogság is követte a menekülő tüzéség példáját.

Ha Inczedy dandárja nem vonult volna túlságosan messze vissza, egy merész és gyors mozdulattal ismét a megzavarodott szövetségesekre támadhatott volna. Az ellenség, miután elhagyta az égő falut, kihasználva azt, hogy Inczedy távol lévő dandárja nem fenyegeti, a gázlón vagy úsztatva átkelő egész lovasságát a folyó innenső oldalán álló ágyúink és tartalékgyalogságunk ellen küldte. De a kétszer is megismételt lovastámadást Bem az említett három ágyú kartácslövésével visszaverte, s oly messze űzte a rohamozó lovasságot a parttól, ahol már a tömör vasgolyók sem érhették el.

Ezalatt, annak ellenére, hogy az arcvonalon folyvást tartott a tüzéségi tűz, egy szövetséges gyalogososzlop átkelt az erdős hegyeken, s a balszárnyon csatárláncra bomlott gyalogságunkat hátra vetette, majd az erdős hegyről löni kezdte a tüzéségünket. Bem parancsot adott a balszárnynak, hogy húzódjon vissza az országutra, majd onnan vonuljon vissza Szeretfalva irányába. A gyalogság csatárláncra bomolva előrenyomult, s ezen a napon ötödször vagy hatodszor fogott harcba, amely eleinte puskatüzet jelentett, később pedig, különösen az erdőben, szuronyviadalt vagy puskatushasználatot.

Eközben tüzérségünk centruma megkezdte a visszavonulást, s Bem ismételt parancsára a gyalogság is félbeszakította az erdőben folyó harcot, és a tüzérség nyomában átkelt a Szeretfalva előtti hídon. Ezzel a szövetségeseknek választási lehetőséget biztosítottunk: vagy a nyílt és díszszemlére is kényelmes országúton, a hídon túli arcvonalunk előtt elvonul Betlen felé, vagy ránk támad Szeretfalván. De a szövetségesek Bem újonnan elfoglalt állásának tudatában, nem akartak előzékenységünkkel élni. Csak átellenben velünk a túlsó parton képeztek arcvonalat s ágyúikkal tüzet nyitottak, amelyre Bem csak ímmel-ámmal válaszolt az azt gondolván, hogy a szövetségesek a szeretfalvai hídon akarják az átkelést kierőltetni, amelyről azonban a muszkák három- vagy négyszeres túlerejük ellenére is lemondtak.

A muszka ütegek apránként abbahagyták a tüzelést, tábort vertek a folyó túlsó partján, majd visszavonultak Királynémetibe és Besztercére.

Bem, miután utolsó hadoszlopa is átkelt a hídon, átadta a parancsnokságot Damaszkinn ezredesnek.¹⁹ Azt követően, hogy a muszkák abbahagyták a tüzelést, ellátván Damaszkint instrukciókkal, eltávozott a Székelyföldre, olyannyira biztos volt abban, hogy az oroszok csak egy hét múlva Szászrégen vagy Tekefalva felé tett átkaroló mozdulatuk nyomán fogják a Szeretfalvánál álló hadtestünket megtámadni. Ezalatt viszont Bemnek elég ideje marad ahhoz, hogy egy másik kötelékkel a szövetséges hadak centrumára törjön és felszámolja a kapcsolatot az észak és dél felől közeledő két főhadtest között.

Itt ismételten alkalmam volt látni Bem szerény és egyedi életvitelét, amely őt egyébként az egész hadjárat idején jellemezte.

Miután átkelt a hídon, rögtön ellátta instrukciókkal a dandárparancsnokokat, hogyan állítsák fel a tüzérséget, majd ezt követően minden üteget megszemlélte, s kocsiba ült. Az ellenségnek hátat fordítva adta ki a parancsokat és a rendelkezéseket Damaszkinnak, s azokat pedig, akiket előléptetett vagy kitüntetésre felterjesztett, vagy valamiféle különleges utasítással ellátott, személyesen köszöntötte. Mialatt hozzám beszélt, kenyeret mártogatott egy fél pohárnyi vörösborba. Közben tyúk- vagy kappansültet tartott a térdén... csak úgy – tányér és terítő nélkül. Egyszer csak elé vezettek egy orosz foglyot, aki átállt hozzánk. Bem az előtte álló muszkától a hadtestparancsnok és a táborkari parancsnokok, tisztek nevét tudakolta, kifaggatta az ágyúk számáról és az ezredek milyenségéről.

¹⁹ Damaszkinn György (1815–1867): 1849 februárjában helyezik át századosként Kolozsvárra a 73. zászlóaljhoz. A besztercei hadosztályba betagolva ennek kötelékében harcol a Borgói-szoroson át betört orosz-osztrák hadtest ellen. Június 24-től a besztercei hadosztály parancsnoka, július 10-től alezredes.

Mindezek után adatott neki egy aranydukátot, egy pohár bort, s megkínálta egy darab cipóval és pecsenyével. Gumowski kapitány²⁰ kérésére beosztották a 4. századhoz azzal a megjegyzéssel, hogy tartsák rajta a szemüket.

A hídon történt átkelés után egy órával Bem mindent sorra elintézett és elköcsizott. A katona látván ily szerény életvitelét, szívvel-lélekkel ragaszkodott hozzá. Az egész magyar hadseregben – Damjanichot kivéve – senki se örvendett oly közszeretetnek katonái részéről, mint Bem. De ami a legkülönösebb, hogy még ellenfelei, akikkel szemben küzdött, így a szászok – de még az oláh értelmiség képviselői is – tisztelettel néztek föl rá, nem beszélve a magyarokról és a székelekről, akik számára Bem egy újkori Rákóczi Ferenc volt.

Az azt követő hatodik napon, hogy Bem Szeretfalvát Tekefalva és Szászrégen felé elhagyta, az oroszok ugyanabban az irányban felderítést hajtottak végre. Miután Szeretfalván állomásozó erőnket felmérték és meggyőződtek róla, hogy Bem valóban eltávozott, átkaroló balszárnyukról egy dandárt küldtek ki, hogy visszavonulási útvonalunkat elvágják. Hadtestük fő erejével Besztercéről kiindulva Királynémetin át vonultak fel, és Szeretfalva előtt, a folyó túl oldalán harcvonásban felsorakoztak, várva, hogy az ellenünk küldött oldalazó dandár megtámad minket.

Demaszkin, miután a járőrtől jelentést kapott az oldalazó muszka hadoszlop közeledéséről, tüzérségi tüzet nyitott a szemben álló orosz vonalra azzal a figyelemelterelő szándékkal, hogy veszteség nélkül visszavonuljon. Fél óráig tartó ágyútűz után megkezdte a visszavonulást. Alig tettünk meg negyed mérföldet, amikor elővédünk beleütközött az oldalazó orosz hadoszlop elővédjébe.

Az egész hadosztály elővédjét alkotó lengyel légiós zászlóalj két század huszár támogatásával visszanyomta az abból a faluból kibontakozó muszkákat, amely kötelékünk visszavonulási útvonalába esett. Miután elfoglaltuk a falu szélső házait, addig tartottuk állásainkat, amíg a hadosztály maradéka egy fél fordulatot nem véve jobbra egy mellékúton el nem vonult Szászrégen felé. Az elővédi összecsapás során a muszkák több halottat vesztettek, elsősorban kozákokat, akik meg akarták akadályozni a lengyeleket abban, hogy a hadosztályhoz csatlakozzanak.

Miután a muszka elővéd egyesült az oldalazó dandárral, amelynek a visszavonulási utunkat el kellett volna vágnia a vállalkozás sikertelensége miatt, erős állást foglalt, hogy mindaddig látszattámadásokkal zaklasson bennünket, amíg

²⁰ Gumowski, Apolinary: 1848 decemberében őrmester Tchorznicki dzsidáscsapatába. Később átlép az erdélyi hadtesbe. 1849 márciusában a Szamosújváron és Besztercén szerveződő lengyel légió zászlóaljában hadnagy. Májusban az 1. zászlóalj 4. századának parancsnoka századosi rangban.

be nem érkezik a hadtest derékhada. E célból nyitott tüzet ágyúival. Az ütegek részünkről is felfejlődtek és viszonzták a tüzet mindaddig, amíg a löszert és más felszerelési tárgyakat szállító kocsik egy zászlóalj fedezetében egy fél mérföldes előnyre nem tettek szert.

Miután a járőrök jelentették, hogy a muszka derékhad már átkelt a szeretfalvai hídon, hadosztályunk megkezdte a visszavonulást.

Hadosztályunk egy egész napon és egész éjszakán át tartó menetelés után megállt Szászrégenben. Egy napi pihenés után Damaszkín egy, Bemet utánzó oldalmozdulattal öt honvédzászlóaljat, 5 lovasszázadot és 12 ágyút Tekefalvára küldött, a hadosztály többi része Szászrégenben maradt.

Az azt követő harmadik napon, hogy beérkeztünk Tekefalvára, az oroszok jelentős túlerővel megtámadtak bennünket. Damaszkín rövid tűzérségi párbaj után elrendelte, hogy húzódjunk vissza ismét Szászrégenbe, ahová egy egész éjszakán át tartó menetelés után érkeztünk meg és egyesültünk kötelékünk maradékával. E néhány összecsapás alapján a muszkák meggyőződhettek róla, hogy Bem nem tartózkodik csapatainknál. Azért, hogy céljukat gyorsan elérjék, július 29-én ismét megtámadtak bennünket Szászrégenben.

A rövid összecsapás után, amely Damaszkínt készületlenül érte, parancsot kapunk a visszavonulásra – jobbszárnyon álló dandár kivételével, amelyhez a lengyel zászlóalj is tartozott. E dandár puskatűzzel és szuronnyal erőszakolta ki a Maros hídján történő átkelést.

A Marosvásárhelyig tartó visszavonulási úton Damaszkín két ízben is állást foglalt, de csak miután harmadszor is megvetette a lábát, tudta az orosz támadást visszaverni.

Bem parancsot küldött, hogy verjünk táborn Marosvásárhelynél, ahová ő is hamarosan megérkezett, s három honvéd zászlóaljat, egy vadász zászlóaljat és 12 ágyút magához véve, e gyenge erővel elvonult Segesvár felé...

Bem tábornok a Segesvárnál elvesztett csata után meghagyta a Marosvásárhelyen maradt seregnek, s báró Kemény ezredes²¹ és Zarzycki alezredes²² parancsnoksága alatt frissen érkezett 3000 fős tartaléknak, hogy erőltetette menetben

²¹ Kemény Farkas (1797–1852): 1848 őszén nemzetőri őrnagy. 1849. január 23-tól alezredes és dandárnok. Áprilistól ezredes. Miután hadosztályának zömét augusztus elején Bem rendelkezésére bocsájtja, maradék másfél ezer emberével Kolozsvárt fedezi, majd csatlakozik Kazinczy Zsibónál álló hadtestéhez.

²² Zarzycki, Dionizy (1821–?): a 30. sorgyalogezred hadnagya, 1846-ban összeesküvés vádjával letartóztatják. 1848 májusában kilép a hadseregből. 1849 januárjától a 4. honvédzászlóaljbán százados. Bem március végén őrnagyi rangban a Nagyszebenben állomásozó lengyel légio ideiglenes parancsnokává nevezi ki. Június 21-től alezredes.

vonuljon Gálfalván át Medgyesre. Oda tartott a Nagyszebenből kiszorított csekélyke magyar hadosztály is.

A Segesvárnál megvert sereg elvonulása irány is Medgyes volt. Az ütközetekben erősen megritkult 1. lengyel zászlóaljából, két osztály tirol vadászból, a kis létszámú bécsi légióból és az egy magyar vadászosztályból álló gyenge köteléket Bem tábornok átszervezés céljából Kolozsvárra rendelte. Annál inkább is, mert a csak 400 embert számláló lengyel zászlóaljat Debrecenből küldött galíciai hadifoglyokkal akarták feltölteni.

A felsorolt zászlóaljmaradványokkal Kemény báró visszatért Kolozsvárra, Bem tábornok pedig villámgyors menettel egyesült a Nagyszebenből kiszorított, Medgyesre vonult csapattal...

Augusztus 13-án a Kolozsvárról két ágyúval felderítésre kiküldött huszárszázad Apahidánál összeütközött a muszka előhaddal. A tízegynéhányszörös túlerőben lévő ellenséggel történt véres összecsapás után szorongatott huszárok egy ágyút és néhány halottat veszítve visszatértek Kolozsvárra. Éjjel 10 óra körül parancs érkezett a főparancsnokságtól, hogy az előőrseket vonják be. Fél órával később a hadsereg kiürítette Kolozsvárt és elvonult Bánffyhungad felé, amelyet másnap este megszállt.

A kialakult zűrzavar és a reményvesztettség következtében báró Kemény ezredes a közel 6000 embert és 22 ágyút számláló tartalékhadtest parancsnokságáról leköszönt, s a haditanácson részt vett táborkari tisztek Gál Sándort választották hadtestparancsnokká, s miután a fővezér-cserét mindenegyes csapattal külön-külön közölték, díszszemlét tartottak.

E pillanatban a város túlsó felén kiállított előőrsek lövöldözni kezdtek, s a városba rövidesen bevonuló első csapataink is átvették a tüzelést. A sereg Csucsra felőli része, nem lévén felkészülve a csatára, tétovázva megindult előre, de voltak olyan egységek is, amelyek, anélkül, hogy ellenségbe ütköztek volna, rendetlen összevisszaságban menekülre fogták.

Az így támadt zűrzavarban Łoś ezredes²³ élére állt az alig 61 embert számláló tartalék dzsidadászázadnak, és a rohamozó orosz ulánusokra vetette magát, akik maroknyi dzsidadáscsapatunkat szétszórva újabb rohamra felfejlődni készültek. Władysław Rucki az 1. zászlóalj 2. századával éppen idejében érkezett a harc

²³ Łoś, Franciszek Salezy (1795 vagy 1796–1875): az 1830–31-es szabadságharcban századosként orosz fogságba esik, de tekintettel galíciai származására, szabadon engedik. 1848-ban őrnagyi rangban a lembergi nemzeti gárda instruktora. 1849 májusában jelentkezik szolgálatra Dembińskinél. Mivel minden tiszti állás betelt, továbbutazik Bemhez Erdélybe, aki őt ezredesi rangban a lengyel légión Kolozsváron megalakuló szervezési bizottsága elnökévé és a lovasság fő szervezőjévé nevezi ki.

színhelyére, és katonái sortüzet adva megfutamították a muszka ulánusokat, akik tizenegy halottat és sebesültek veszítve elmenekültek.

A vitéz és tiszteletreméltó gróf Łoś ezredest tíz egynéhány sebet kapott, és Mokrzycki főhadnagy,²⁴ a kórházlovak parancsnoka félholtan vitte el őt a csataterrről. Megjegyzendő, hogy nagy vérvesztése ellenére, de még inkább idős kora dacára, s noha életjelet alig mutat, de a bánffyhungyadi ütközetet követő ötödik napon, hogy sebeit ellátták, nemcsak gyámolítás nélkül sétált a zsibói táborban, de ha a szükség úgy hozza, még lóra is ült volna.

Itt kell megemlékeznünk Łoś ezredesnek, mint a légió szervezőjének a tevékenységéről.

Łoś ezredes júliusban azt követően érkezett Erdélybe és kapott Erdély katonai kormányzójától, Bem tábornoktól ezredessé kinevezve megbízást az említett gyalogos, lovas és tüzéregységek szervezésére, hogy Kowalski²⁵ és Skawiński²⁶ urak Nagybányáról Kolozsvárra vezették a lengyel légió gyalogos- és lovascsapatait.

E posztján a tiszteletreméltó Łoś elnyúlhatetlenül tevékenynek mutatkozott. A gyalogság parancsnokságát Czechowski őrnagyra bízta,²⁷ a lovasságét pedig a rövidesen őrnaggyá előléptetett Lipiński kapitányra. Łoś oly eredményesnek bizonyult, hogy Lipiński kolerában történt elhalálózása dacára is, augusztus 2-án 270 lovat számoló 2 jól felszerelt lovasszázadot küldött Bemnek Nagyszebenbe a harctérre. A Czechowski őrnagy parancsnoksága alatt álló gyalog-

²⁴ Mokrzycki, Jan, diák. Feltehetően a Sambori kerületből ment át Erdélybe.

²⁵ Kowalski, Ferdynand (1817–1870): összeesküvésbeni részvétel miatt menekülni kényszerül Orosz-Lengyelországból 1843-ban. A következő évben a poroszok egy esztendőre bebörtönzik mint menekültet. Kiszabadulása után Franciaországba távozik. 1847-ben a párizsi lengyel Katonai Iskola növendéke. 1848-ban a przemysli akadémiái gárda instruktora. 1848. december közepén hadnagy Rembowski vadászcsapatában. 1849 márciusában főhadnagyként csatlakozik Bemhez, s bekapcsolódik a lengyel légió szervezésébe. Júniusban százados, a 2. lengyel zászlóalj parancsnoka.

²⁶ Skawiński, Maciej Marcin: 1848 decemberében Żółtowski századában közlegény. Rembowski vadászcsapatában altiszt. Májusban főhadnagy az erdélyi lengyel légióban és a szerveződő zászlóalj fizető tisztje.

²⁷ Czechowski, Leon (1797–1888): a 15. gyalogezred főtisztjeként vett részt az 1830–31-es szabadságharcban. A grochówi csatában súlyosan megsebesült. Saját vallomása szerint őrnagyként menekült Poroszországba, majd Galíciában telepedett le. Az 1846-os felkelésben való részvétele miatt bebörtönözték. 1848 márciusában amnesztiával szabadult. 1849 májusában érkezett Magyarországra. Bem július 5-én az erdélyi lengyel légió gyalogságának parancsnokává nevezi ki őrnagyi rangban. Részt vesz a Bánffyhungyad és Csucs közötti összecsapásokban. Későbbi vallomása szerint ezredesként hagyta el Magyarországot.

ságot és Stanisław Tuszowski főhadnagy vezette tüzérséget is sikerült kiegészítenie.

E rendkívül energikus szervezést szakította félbe a főparancsnokságnak a város kiürítését elrendelő parancsa, majd pedig a Zsibón megismétlődő, bár a világosi fegyverletételnél kisebb mértékű katasztrófa.

A bánffyhungyadi ütközet után Gál Sándor egy 1500 gyalogosból, 300 lovasból és három ágyúból álló kisebb dandárt hagyott a városban az előrenyomuló ellenség megfigyelésére és feltartóztatására, ő pedig az éj folyamán Csucsán, Krasz-nán, Szilágysomlyón át elvonult Zsibó felé.

A hátrahagyott dandár a város Kolozsvár felé eső előterében, az út mentén vert táborn. Augusztus 18-án hajnalban a tízezer főből álló, jelentős lovassággal és tüzérséggel rendelkező muszka hadtest harcrendbe sorakozva heves ágyútűzzel köszöntött ráunk. Rövid tűzpárbaj után a magyar dandár visszavonulásba kezdett. A maroknyi lengyel zászlóalj alkotta az utóvédet, amely folyamatosan harc-érintkezésben állt az ellenséggel.

A magyar dandár a Bánffyhungyadon túli dombokon foglalt állást, amelyet a gyilkos tüzérségi tüzet nyitó, tízszeres muszka túlerővel szemben fel kellett adni. A magyar had Bánffyhungyadtól jó fél mérföldre foglalt újra állást, s eredményesen tartotta magát mindaddig, amíg a muszkák félkört alkotó megnyúlt harcvonala jobbról és balról is teljes átkarolással nem fenyegetett.

E pillanattól fogva a dandár csekély veszteséget szenvedve Csucsá felé húzódott vissza. A visszavonulást fedező 1. lengyel zászlóalj az ellenségre lövöldözve retirált a többiek nyomában. E zászlóalj 2. és 3. százada elnyúlt csatárláncai alkották a visszavonuló dandár és a nyomukban tartó muszkák közötti első akadályt, míg a másik két század tartalékként zárt oszlopokban vonult a Csucsá felé tartó dandár mögött. Csucsá előterében, ahol a téli hadjárat kezdeteként Bem jelentős ütközetet vívott, völgy nyílik, amelynek legnagyobb szélessége nem több 1000 ölnél. Ebben az út mentén elterülő völgyben vonult a két lengyel századból álló utóvéd.

Nem sokkal a völgy után, vagyis inkább a völgyet eltakaró emelkedő után sorakozott rohamra ágyúink ellen a két századból álló muszka lovasoszlop, amelyet a lengyel gyalogság 2. és 3. százada sortűzzel fogadott. Erre az visszahúzó-dott ugyan, de sorait háromszorosára szaporítva újabb rohamot kezdeményezett. Az úthoz közelebbi 2. gyalogosszázad, amelynek balszárnyán az iszapos útmenti árok húzódott, rá rézsutos vonalat alkotva, felhúzott puskakakassal várta a rohamozó ulánusok közeledését.

E pillanatban néhány muszka gránát csapott az arcvonal közepe elé.

A felrobbanó gránátok zavart keltettek. A rohamozó ulánusok első százada, kihasználva azt, hogy a 2. gyalogosszázad sorai megbomlottak, a száraz részen

átugratott az út menti árkon, miközben a rohamoszlop további része zárt rendben vágtatott előre az úton, és rátört szétszóródott gyalogságunkra. Kétségbeesett, ember ember elleni párviadal veszi kezdetét: az ulánushad dzsidával és karddal, gyalogságunk puskatűzzel és szuronnyal harcol.

Hamarosan minden ponton hasonló küzdelem alakul ki. Dandárunk 3 ágyúból álló tüzérsége a muszkák kezére kerül. A 2. század harmadrésze a harcmezőn marad vagy fogságba esik sebesült parancsnokával, Władysław Rucki főhadnaggyal együtt, akinek szerencsés módon még a harcmezőn sikerült megszöknie.

E kétségbeesett harc forgatagában, ahol szinte mindegyikünk az életéért küzdött, észrevettem, amint két orosz ulánus kivont karddal Kalinka zászlósra és Symion altisztre támad. Kalinka egyik kezében a zászlót, másik kezében kardját tartva makacsul védekezett. Bizonyára az első pillanatban legyűrte volna a túlérő, ha nincs ott Symion altiszt, aki egy ulánust már azelőtt leterített, nem tudom, hogy lövéssel vagy szuronnyal-e, s most kígyózó mozdulatokkal szökellve védte magát és zászlót tartó bajtársát a két ulánussal szemben.

Segítségükre igyekezvén kardommal az egyik ulánus hátára akartam sújtani, de ekkor, mint éhes varjak a dögre, több irányból érkező ulánusok csaptak le ránk. Egyikük rákiáltott bajtársára, akit karcsapásom fenyegetett, s félre akarta ütni a pengét. E pillanatban kettőjüktől is megsebesültem a jobb karomon. Attól, aki lándzsájával félre akarta ütni a kardomat, két hüvelykkel a jobb csuklóm fölött, míg a másik a kardjával sértett meg ugyancsak ott.

Karom, amelyet elöntött a vér, erőtlenül csüngött le. Az odaérkező ulánusok egyike megragadta a grabancomat, s a vele született ösztöntől vezéreltetve máris leugrott lováról és gondos pártfogásába vett, nem feledkezve láncos zseborámról, oldaltáskámról, bugyellárisomról se, s mit több nyakkendőmtől is megszabadított, de egy odarugtató ulánustiszt alaposan lehordva oroszul az én gondos jövevőmet, ráparancsolt, hogy kíséren a Bánffyhunyadról beérkező tartalékhoz.

Tisztjének dorgálása után az orosz ulánus irántam való gondossága veszített hatékonyságából, s miután kivezetett bennünket, kettőnket az útra, úgy terelt maga előtt, mint a birkákat. Csak lova feje választott el bajtársamtól.

Fogságba esett bajtársam egy máramarosi magyar ruszin, aki közlegényként szolgált századomban, folyton-folyvást kért valamit a bennünket kísérő ulánustól, aki a magyar-ruszin beszédet nem értvén, amúgy oroszosan hangot adva haragjának, bal felé lehajolt lováról, hogy legalább néhány szót felfogjon a magyar-ruszin beszédből.

Úgy véltem e pillanatban, hogy Isten ujja mindenütt vigyáz az emberre. Mivel nem volt kedvem közelebbről ismeretséget kötni a muszkákkal, s biztos is lévén

a szívélyes fogadtatásban, amelyet pár pillanattal azelőtt gondos pártfogóm részéről tapasztaltam is, éltem az első adandó lehetőséggel és Isten nevében, lesz, ami lesz, az útról jobbra átugrottam az árkon.

Ismétlem, Isten vigyázott rám, mert a mögöttem öt lépésre eldőrdült pisztoly lövése célt tévesztett, bajtársam pedig példát véve előjárójáról, a ló mögül szintén átugrotta az árkot és menekülés közben tartotta az általam jelölt irányt.

A szökésünktől feldühödött ulánus, lovát megsarkantyúzva, átugratta a magunk mögött hagyott árkot, de lova hátsó lábai beleragadtak az árok vizenyős peremébe, miközben nekünk csak párszáz métert kellett megtennünk, hogy elérjük a bozótos dombhátat, ahol tíz ulánus se tudott volna velünk boldogulni. Abban a pillanatban megláttuk, hogy bal oldalunkon a cserjésből kibontakozik az orosz tartalék tíz-egynéhány csatára, s ők mindannyian, mintha vesszőzők sorfala között futottunk volna, puskalövésekkel köszöntöttek. De ahogy mondják, ember tervez, Isten végez, a megannyi orosz golyó közül egy se volt, amely akár csak meghorzsolt volna.

A bokrok közé jutva is menekülőre fogtuk, s egyre följebb kapaszkodtunk, míg végre meg nem láttuk seregünket, amely kétségbeesetten harcolt, hogy visszavonulását biztosítsa.

Miután a tartalék mögöttünk haladó csatárláncai áthullámozottak rajtunk, számunkra nem maradt más, mint hogy a hegy oldalában nőtt fűz földig érő sűrű leveles vesszői mögött meglapuljunk, majd kellő pillanatban kicsússzunk az ellenséges kelepcéből.

Délután négy óra körül, amikor már teljesen elcsendesedett a harctér, előbujtunk rejtékhelyünkről, s láttuk a Bánffyhunyadra visszatérő utolsó orosz őrzőket. Ez azt jelentette, Grotenhjelm rájött, hogy csak az utóvéddel volt dolga, s utánpótlási vonala miatti aggodalmában visszahúzódott Bánffyhunyadra, majd onnan Kolozsvárra.

Leereszkedve az országútra, ahol a délelőtti harc zajlott, tíz-egynéhány oláhot vettünk észre, akik az elesettek kifosztásával foglalatoskodtak. Az utóbbiak között felfedeztem valakit, aki a magyar vadászok még érintetlen egyenruháját hordta, s messziről az volt az érzésem, hogy mozog, de közelébe érve látom, hogy a halott szeme be van csukva, miközben a közelében meztelenül heverők szeme nyitva.

Látván az emberi hiábavalóság elhullott áldozatait, bajtársammal filozofálni kezdtem a világ mulandóságáról. Magyarul mondom neki, hogy az oláhok legalább az egyiküket nem fosztották ki, s bizonyára tisztességesen el akarják temetni. Ebben a pillanatban a mi halottunk azonnal kinyitja a szemét és könyörögve kéri, hogy mentsük meg, segítsük el őt a falujába, mert az oláhok az alkonyi homályra várnak, hogy végezzenek vele és kifosszák.

Nagy nehézségek árán eltámogattuk az első csucsai házakig, ahol szívből jövő köszönetet mondott, megjegyezve, hogy egy oláh görög katolikus pap fia, s itt a faluban, bár oláhok között, de vagy értesítheti apját, vagy elvitetheti magát hozzá.²⁸

A sebesültet otthagya [mármint Csucsán – K. I.] mentünk tovább, és még két olasz katonájával találkoztunk a tüzéségünknek, amelynek három ágyúját a muszkák elvették a délelőtti ütközetben.

Ütközben nyakbavaló kendőnket kardra és pisztolyra cseréltük az oláhokkal, s harmadnap hol gyalog, hol előfogatokon eljutottunk Zsibóra. A három ágyúját elveszített megtépázott dandárunk az előző napon vonult be oda, ahol engem Szczęsnowicz, Karłowski,²⁹ Tuszowski és Karol Kalisz³⁰ bajtársak azon kiáltással köszöntöttek: „te még élsz?“, s az éhes katonát, amennyire ezt egy katonai tábor vendégszeretete lehetővé teszi, megetették.

Csak néhány óra pihenés után szereztem tudomást szomorú helyzetemről, hogy egy szál ingben maradtam, mert fogatlan kocsisom a frissen érkezett Aleksandr Pawłowski nemtörődömsége miatt meglépett a dolgaimat tartalmazó málhako-csival. Ily módon Pawłowski úr több mint kétezer zloty kárt okozott nekem, amit annál inkább is rossz néven vettem, mert mihelyt Kolozsvárra érkezett, testvéri szeretettel fogadtam be kvártélyomba a laktanyában történt elszállásolás helyett s kijártam Strzelecki őrnagnál, hogy (napi 20 krajcár) hadapródi zsoldot kapjon.

Bánffyhunyadon arra kértem Pawłowskit, hogy egy lépésre se távolodjon el kocsimtól, mire ő átült egy másik kocsira beszélgetni, s kocsisom, mihelyt látta, hogy nő a felfordulás, meglépett a cuccaimmal.

Augusztus 21-én, vagyis hét héttel az első vett parancs után, az ügyfogyott Kazinczy bevonult Zsibóra, akinek a bánffyhunyadi ütközetben megzavarodott Gál Sándor³¹ és Kemény átadták a Zsibóban állomásozó erdélyi hadtest főparancsnokságát.

²⁸ Megtudtuk a mi majdhogynem halottunktól, hogy lépteinket hallva az országúton, ellenségeinek vélt, s félt, hogy vadságukban megölik, s ezért lapult meg annyira, de szerencséjére az övéire ismert bennünk. Annak ellenére, hogy rengeteg sebet kapott, mert szörnyen megszabdalt koponyáján kívül, puskagolyót kapott a bal lábába és lándzsadöfést a bal kezébe, volt esze meglapulni, s olyannyira megmaradt reményteljes életkedve, hogy még azt is ki tudta ötleni, miként kerüljön ki szorult helyzetéből. (Rucki jegyzete).

²⁹ Karłowski, Aleksander 1849. január 1-jétől hadnagy a Máramarosszigeten szerveződő vadászcsapatban. Később főhadnagy az erdélyi lengyel légióban.

³⁰ Kalisz, Karol: 1848 decemberében közlegény a lengyel zászlóalj 3. századában. Átlép Rembowski vadászcsapatába, aki századossá nevezi ki. Ebben a rangban a magyarországi lengyel légio 4. századának parancsnokaként küzdi végig a tavaszi hadjáratot. Később átkerül az erdélyi lengyel légióba, ahol a 2. zászlóalj egyik századának lesz a parancsnoka.

³¹ Gál Sándor (1817–1866): a Székelyföld haderejének szervezője. 1849. március közepéig 10.000 embert állított fegyverbe. Júniusban a székelyföldi hadosztály parancsnoka. Augusztusban

Kazinczy rendelkezésére, miután az erdélyi hadtesttel egyesítette erőit, a Huszton, Máramarosszigeten, Szatmárnémetiben, Munkácson és még néhány más városban hagyott kisebb helyőrségeken kívül, Zsibóban 15.000 fős hadtest állt, benne 1500 lovas és 50 ágyú. A vele szembenálló ellenség gyengébb volt. A muszkák ugyanis a Bánffyhunyadi aratott győzelem ellenére, utánpótlási útvonaluk miatti aggodalmukban visszahúzódtak Kolozsvárra. Odahagyva aztán egy 2000 fős helyőrséget, 9 vagy 10.000 főt számláló hadukkal Désre vonultak, hogy ott szálljanak szembe a magyarok egyesített hadtestével és biztosítsák a Bukovinába vezető közlekedési útvonalat.

A körülmények illetően alakulása során, ha Kazinczyt ügyefogyottsága nem engedte néhány nappal azelőtt győzelmes ütközetet vívni, most meg éppen ellenkezőleg, a Kazinczy hadtestnél negyed résszel kisebb erővel, néhány üteggel és egy lovasdandárral demonstrálva le lehetett volna kötni a muszkákat Zsibónál. A hadtest többi részével balra egy fél fordulatot téve, csak egynapi járókülönbséget nyerve a parancsnokságot Besztercére, onnan pedig valahová a Székelyföldre lehetett volna áthelyezni, ahol bőven volt tűzfegyver, s a lakosság támogatta a felkelők ügyét.

Ott, a moldvai határ közelében végleges döntésre lehetett volna vinni a magyar ügyet. A sereget nem kiszolgáltatva a muszkák kénye-kedvének, a hadtest nagyobb részét meg lehetett volna menteni a félhold protektorátusa alatt álló Oláhországba történő áthúzódással. Ezenkívül Kazinczy előtt nyitva állt az út a még oly messze fekvő Komáromba. Ez annál inkább lehetséges lehetett volna, mert számottevő orosz erő nem állt az útjába, miközben az, hogy az útközbeni kisebb erőket: a máramarosszigeti, nagybányai, nagykárolyi, szatmárnémeti, huszti, beregszászi és munkácsi helyőrségeket magához vonja, egy vállalkozó kedvű vezér számára nem tetszett lehetetlennek.

Komárom helyőrsége e hadtesttel így több mint 40.000 főre gyarapodott volna a rátermett Klapka tábornok parancsnoksága alatt, aki később tisztességes feltételekkel kapitulált – valamennyi tisztjének, katonájának külföldre távozási lehetőséget és háromhavi zsoldot biztosítva. Kazinczy még ennél is jobb kapitulációs feltételek kijárásához tudta volna hozzásegíteni Klapka tábornokot. De az ügyefogyottság szinte megbénította őt, és ezzel a dicstelenségbe is taszította, seregét pedig a szerencsés hadműveletei után kétségbeejtő helyzetbe hozta.

Augusztus 23-án délelőtt két orosz parlamentarer érkezett azzal a felszólítással, hogy adja meg magát. Kazinczy csak erre várt.

---

megmaradt 1500 emberével sikeresen eljut Kolozsvárra, majd csatlakozik Kazinczy Zsibónál álló hadtestéhez.

A szívélyes fogadtatásba részesített és ízletes ebédre invitált parlamenterek Kazinczyt hízelgő módon tábornoknak titulálták és környezetének aranyhegyeket ígértek. Egyikük visszatért az orosz sereghez. Kazinczy egész táborkara, Gál Sándor, Kemény és Dobay,³² továbbá az erdélyi hadtest több más tisztje kivételével – mint például Rajnai őrnagy³³ – a feltétel nélküli megadás, a muszkák kénye-kedvének való kiszolgáltatódás mellett foglalt állást.

Kazinczy, aki mindehhez fel akarta készíteni a sereget, lévén biztos, hogy egy ily hírt az illetlenül fogadna, elrendelte, hogy minden egység válasszon három tisztet a zsidói kastélyban tartandó haditanácsra.

Wesselényi báró ódon várának nagy középkori lovagtermében és a várudvaron mintegy 200 tiszt gyűlt össze – valamennyi fegyvernem képviselőjében.

Miután az egyik parlamentez eltávozott, kinyílt a szomszédos lovagteremben nyíló jobb oldali szárnyas ajtó. Oda hívtak az úgymond haditanácsra, amelyet Kazinczy a másik muszka parlamentez jelenlétében tartott meg. Beszédét a magyar ügy szomorú állásának és a sereg még szomorúbb helyzetének bemutatásával kezdte, s felolvasta Görgey állítólagos levelét, amely megadásra szólít fel. Władysław R. főhadnagy megkérdezte, hogy milyen feltételekkel? A kapott válasz szerint: feltétel nélkül.

E válaszra a megadási javaslatot számos tiszt ellenezte, többek között Zombory,³⁴ Falussy Mihály,³⁵ Maróthy János,³⁶ Domahidy,³⁷ Małuski százados, Rajnai

³² Dobay József (1820–1898): a 32. honvéd zászlóalj parancsnokaként részt vesz Bem hadjáratában. December végétől őrnagyként a 31. honvéd zászlóalj parancsnoka. Május végén alezredes és dandárnok a besztercei hadosztálynál. Bem június 24-én leváltja, mert indokolatlanul nagy területet adott fel a Bukovina felőli orosz-osztrák betörést követően. Július végétől ismét dandárparancsnok. Dandárjának maradékával csatlakozik Kazinczy Zsidónál álló hadtestéhez.

³³ Rajnai (Rainagel, Reinagel) Richárd (1816 –?): 1849 nyarán a Szatmár megyei nemzetőrség őrnagya.

³⁴ Zombory Lipót (1807–1874): 1849 márciusától százados a Nagyváradon alakuló 1. honvéd vadászrezredben mint főszámvevő tiszt.

³⁵ Falussy Mihály (1820–1897): 1848 őszén a Szatmár megyei önkéntes lovasscsapat őrmester. 1849 februárjától hadnagy a 10. (Vilmos) huszárezred tartalék osztályánál. Nem valószínű, hogy ott volt a zsidói fegyverletételnél, mert májusban beosztották Kmetty hadosztályába. Július 20-án Vetter altábornagy a déli hadszíntéren léptette elő főhadnaggyá. Ettől függetlenül Rucki személyesen ismerhette őt.

³⁶ Maróthy János (1819–1887): 1848 őszén a Szatmár megyei önkéntes lovasszázad századosa. 1849 áprilisában csapatát a 10. (Vilmos) huszárezredhez osztják be. Bánffyhunynál fogásba esik, ezért nem lehetett ott Zsidón.

³⁷ Domahidy Ferenc (1824–1902): a 10. (Vilmos) huszárezred Erdélyben működő osztályánál szolgál. 1849 áprilisától alszázadosként. Bánffyhunynál megsebesül.

őrnagy, Rucki főhadnagy. R. főhadnagy javaslatára Kazinczyt magára hagyták az orosz parlamentterrel, hogy csak saját személyes megadásáról és ne az egész hadtest kapitulációjáról tárgyaljon.

Kimenvén a középső központi terembe, a magyarul tudó Władysław Rucki megpróbálta rávenni azokat a kitüntetésük révén befolyásos tiszteket, akikhez már azelőtt személyes ismeretség és baráti érzelmek fűzték, hogy mondják fel az engedelmisséget Kazinczynak és adják át a parancsnokságot Dobaynak, akit ugyan személyesen nem, de vitéz tetteiről ismert. A rendkívül tehetséges és vitéz Gál Sándor ugyanis a sikertelen bánffyhungyadi összecsapás következtében pillanatnyilag elvesztette a közbizalmat, noha a kudarc azok számlájára írandó, akik által a rosszul kiállított gyenge előőrsök rövid időre se tudták feltartóztatni a muszkákat. Persze a felderítésre anyagul kiküldött egységeket se lehet mentegetni, amelyek nem értesítettek a muszkák közeledéséről, hogy hadtestünk harcra készen várhassa őket.

Dobayt kikiáltották a hadtest parancsnokává, s a központi teremben megjelenő Strzelecki őrnagy, Rucki főhadnagy, több magyar tiszt segítségével nagy lelkesen a vállukra emelték őt. A jobba eső átelleni teremből kijött báró Kemény ezredes, aki sajátjai között megállva elkiáltotta magát.

– Nem kapitulálok. A sikerek idejében veletek voltam, s most se hagyom el a sereget. Meg kell mentenünk legalább részben a hadsereg és ügyünk becsületét.

Az egybesereglettek lelkesen fogadták szavait.

E pillanatban kinyílik a szárnyas ajtó, kilép Kazinczy a parlamentterrel, tábornokarával és harsányan szót kér.

Mindenki elcsendesedett arra gondolva, hogy Kazinczyban az utolsó percben tudatosodott a feltétlen megadás szerencsétlen szándéka.

A csend beálltával Kazinczy megkérdezte az egybegyűlteket.

– Mi ez zűrzavar?

E kérdésre senki sem válaszolt. Ezen felbátorodva megismételte, hogy főparancsnokként kérdi, ki merészelt fellépni az ő hatalma ellen? Erre Władysław Rucki, a lengyel, előbb anyanyelvén tájékoztatta honfitársait, Strzelecki őrnagyot, hogy miről van szó, majd így felelt:

– Én

Ez aztán leírhatatlan felfordulást váltott ki. Kazinczy megparancsolta báró Keménynek, hogy tartóztassa le Rucki főhadnagyot, Małuski kapitányt³⁸ és Zub-

³⁸ Małuski, Aleksander Antoni (1813–1890): az erdélyi lengyel légio 4. dzsidásezredének kapitánya. Július második felében érkezik Máramarosszigetről Kolozsvárra.

rzycki ulánushadnagyot.³⁹ Rucki főhadnagy a muszka parlamenter karját megragadva maga és bajtársai védelmében kivonta kardját. Számos magyar tiszt kelt a védelmére, azok, akik a korábbi hadjáratok idejéből jól ismerték őt. Erre Kazinczy a parlamentterrel és táborkarával visszahúzódott az ebédlőbe.

Gál Sándor, Dobay, Kemény, Maluski, Strzelecki, Rucki a táborba siettek, a sereg fegyvert fogott, és az 5 zászlóaljnyi gyalogság, a 7 századnyi lovasság 32 ágyúval Zsibóba vonult.

A katonák be akartak rontani a várba, hogy méltó büntetésben részesítsék az áruló hadtestparancsnokot, de a nemes lelkű Gál Sándor, Kemény és Dobay nem akarták a testvérgyilkossággal befeketíteni a nemzet ügyét, bár megérdemelte volna, s a had felkerekedett, hogy tovább vonuljon.

Az említett, Nagybánya felé vonuló oszlop Széplakig jutott el. A hatalmas zivatar és szokatlanul hideg éjszaka arra kényszerítette a parancsnokokat, hogy a sereget a faluban szállásolja el. Éjfél körül Kazinczy utánunk küldte híveinek egy csoportját, akik a falu különböző utcáit harsány kiáltásokkal fellármázták:

– Meneküljön, aki tud! Hatalmas orosz sereg vette körül a falut!

A vészjósló hírre, amely később hamisnak bizonyult, az éj folyamán mindenki szétszóródott.

Gál Sándor, Kemény, Dobay tíz-egynéhány tiszttel s vagy száz százárrel csak hajnalban tudták elhagyni szerencsétlen szálláshelyüket.

A szerencsétlen zsibói katasztrófa után Marian Żuławskit és Stanisław Raszewskit választottam kvártélytársaimul. Szerettem volna őket magam mellett tudni, mert tudtam, hogy a hazatérési tervükből nem lesz semmi, s nem kerülhetnek az ellenség fogságába. Żuławski, annak ellenére, hogy csak mankóval bírt járni, ragaszkodott hazatérési tervéhez, amit azzal magyarázott, hogy nem tud magyarul, s nincs megfelelő ruhája, amelyben a látszatra kényes és az anyagi helyzetet is ennek alapján megítélő magyarok előtt mutatkozhatna. Közben az ellenkezője volt az igaz: a magyarok az erkölcsi értéket sokkal többre becsülték a talmi csillogásnál, amely mögött szennyes lelkületet sejtettek.

Látván, hogy nem tudom őket eltántorítani szándékuktól, merthogy Raszewski is teljes mértékben egyetértett Żuławskival. Jóllehet én is teljesen meg voltam kopasztva, de a közelben voltak ismerőseim és barátaim, 160 zlotyra rúgó vagyónomból 100 zlotyt kölcsön adtam az útra Żuławskinak és Raszewskinek. Tudtam ugyanis, hogy egy ily kockázatos vállalkozáshoz, különösen, ha abban a nyomorodott Żuławski is részt vesz, pénzre szükség van. Már pedig pénzben

³⁹ Zubrzycki, Mikołaj (1830–?): hadnagy vagy főhadnagy az erdélyi lengyel légió dzsidás-ezredénél.

mindketten hiányt szenvedtek, különösen Raszewski, miközben én arra a vidékre tértem vissza, ahol 1848 előtt laktam.

Miután nagy szívfájdalommal fátylat borítottam az útiládáim elvesztésével okozott kárra, magammal vittem Aleksander Pawłowskit és Macnert,⁴⁰ hogy átmeneti otthont biztosítsak nekik ismerőseimnél. Nem egy becsületes magyar ház, mint a tiszteletre méltó Gyenge Árpádé, Vay Sándoré, Kende Katáé, Ráthonyié, Fogarassyé, Kállayé, Borosé és megannyi másoké lett egy-egy vagy több lengyel otthona. Alig akadt ház, ahol ne talált volna otthonra egy-egy hontalan lengyel, akik közül sokan letelepedtek Magyarországon.

Rembowski szervezés céljából hátrahagyott vadászcsapata, a huszti, a máramarosszigeti, a szatmárnémeti garnizonok meg a munkácsi erőd helyőrsége és Kazinczy megannyi más kisebb egysége a világosi és a zsidói katasztrófa hírére szétszóródtak.

Ez volt az erdélyi hadjárat vége. A magyarok saját hazájuk fiaiként, visszatértek otthonaikban: voltak, akik azért, hogy búcsút vegyenek szeretteiktől, s megfelelő anyagiak birtokában elhagyják szülőföldjüket és idegenben várják ki a biztonságos hazatérés lehetőségét.

A szülőhazájuktól és családjuktól messze került lengyelek a magyaroknál találtak vendégszerető fogadtatásra és otthonra, s bár voltak, akik a vendégszeretettel visszaéltek, de a tisztességes magyarok ezt elnézték, s a hontalanság és a honvágy rovására írva, megbocsátották nekik.

⁴⁰ Macner: az erdélyi lengyel légió egyik zászlóaljának főhadnagya. A szabadságharc leverése után Szatmár megyében bujkált.

Rucki Władysław

*A piski ütközetben megsebesült
Bem tábornok*

Bem – a hajdani tüzértábornok

Czechowski Leon

Megütközés az oroszokkal Beszterce térségében

Doni kozák és orosz gyalogos

EDMUND ŚLASKI VISSZAEMLEKEZÉSE

„Mindenki szerette...” – Edmund Ślaski élete, halála

A Lengyel Királyságból és Galíciából Magyarországra jött lengyel önkéntesek többsége tizenhét-húszéves volt. E tekintetben a tizenkilenc éves Edmund Ślaski, a leMBERGI egyetem jogghallgatója sem tartozott a kivételek közé. Abban igen, hogy a szinte az oroszokkal egyidőben lépte át a határt, hogy a lengyel légiónhoz csatlakozzék. Apja, Ignacy Ślaski a leMBERGI városi tanács tagja és háztulajdonos. 1848 őszén a leMBERGI magyarbarát bizottság egyik legtevékenyebb résztvevője, s ez nem maradhatott hatás nélkül fiára. Edmund, aki a LeMBERGI Egyetem diákjaként az 1848 márciusában megalakított egyetemi légiónban szolgált, s részt vett a november 2-i leMBERGI megmozdulásban. 1849. június 20-án Bisztránál kelt át Magyarországra.

Társaival együtt Szobráncon át Eperjesre igyekezett, hogy a lengyel légiónba belépjen, de mivel közben az orosz csapatok minden fontos ponton átlépték a Kárpátokat, Sárospatakról Leon Czechowski társaságában Erdélybe indult, hogy a család által ismert Bemnél jelentkezék szolgálatra. Nagyváradról már Władysław Jordan és Franciszek Salezy Łoś társaságában folytatták az utat. Végül július elején a besztercei táborban érték el Bemet, aki fontosnak tartotta megjelenésüket. Szerette volna a hónapok óta nehezen szerveződő erdélyi lengyel légiónt biztos kezekben tudni. Ezért július 6-án Antoni Piotrowski helyébe Łoś alezredest nevezte ki a szervezőbizottság elnökének, akinek Edmund Ślaski hadapród lett a titkára. A feladat végrehajtására Kolozsvárra utaztak. Ślaski is részt vett az erdélyi hadsereg utolsó ütközeteiben Bánffyhunynál és Csucsánál, majd ott volt Zsibónál is a fegyverletétel előestéjén.

Ő nem tette le a fegyvert, hanem lengyel bajtársaival együtt elvonult Nagybánya felé. Magyarország vagy Galícia területén az osztrákok elfogták. 1849. szeptember 12-én „mint lengyel légionistát” 3 forint készpénz kincstári foglaló ellenében besorozták a 40. sorgyalogezredbe. A kényszerbesorozottságot arra használta, hogy jó katonává képezve magát, felkészüljön küldetésére: a tetszhalott hazája feltámasztásáért folytatandó harcra. 1850. július 11-én káplárrá, 1851. szeptember 1-jén őrmesterré avanszált. Október 16-án már hadapródőrmesterként ezredkadét. 1853. május 16-án másod osztályú hadnaggyá, 1854. augusztus

1-jén első osztályú hadnaggyá léptették elő. Kitűnő előmenetelével abban a kivételes elismerésben részesült, hogy 1859. január 13-án a 27-es számú ezredparancs feljogosította a *Ritter von* előnév használatára. Április 1-jén főhadnagyként áthelyezik a 16. sorgyalogezredhez. Jellemzése szerint: tisztelettudó és szorgalmas. Kitűnik statisztikai és földrajzi ismereteivel. Beszél lengyelül, németül, franciául s valamit magyarul is.

1861-ben leszerelt, s szeptembertől kezdve – Franciszek Szynglarski igazgatóval kötött ismeretsége révén – az I. Ferenc Józsefről elnevezett lembergi gimnáziumban tanított németet, földrajzot és számtant. Az órákon lengyel nemzeti viseletben jelent meg, s nagyobb eredményt ért el a fiatalok hazafias nevelésével, mint a német nyelv tanításával. Más iskolák diákjai is lelkesedtek érte, s az általa létrehozott önművelő körhöz tartoztak.

Az 1863. január 22-én kirobbant szabadságharc híre nem érte váratlanul Ślaskit. Nyilván tudott az előkészületekről, mert egy csapat diákjával (köztük öccsével, Leonnal) hat nap múlva átlépte Galícia és a Lengyel Királyság, vagyis az Orosz Birodalom határát. Századosként egykori erdélyi feljebbvalója, Leon Czechowski osztagába kerül. Március 20-án és 21-én eredményesen harcolt Potok nad Tanwią és Huta Krzeczkowska közelében. Egy időre visszahúzódt Galíciába. A nemzeti kormány érdemei elismeréséül őrnagyi rangban az itt szervezett új, önállóan működő csapat parancsnokává nevezete ki, amellyel október 18-án lépte át ismét az orosz határt, hogy csatlakozzék Aleksander Waligórski tábornok táborához. 1863. október 22-én a Łązek és Borów között a felkelőket váratlanul megrohamozó orosz dragonyosokkal vívott vívott ütközetben súlyosan megsebesült: kezét amputálni kellett. A zaleszanyi tábori kórházban halt meg október 30-án.

A véres ütközet lefolyását és Ślaski halálát egy ismeretlen poéta hosszú alkalmi versben énekelte meg:

*„Velünk az Isten!” – látják vágatni
Fehér lován őt, a hős vezért,
S zúgják a bakák: kövessük Ślaskit
A muszkán vívott győzelemért.*

*Sebesült Ślaski..., s már el is esett.
A hőst megtorpanítja a halál...
Lelkesedés és erő odalett,
A csataterén a muszka áll.*

„Mindenki szerette olyannyira, hogy egy hölgy ily elragadtatással szólt róla: Biztos, hogy kedvére való lesz a túlvilág asszonyainak” – emlékezett rá egy ismerőse.

Rendkívül értékes emlékiratot írt erdélyi élményeiről, az erdélyi lengyel légio nyári szervezéséről és végnapjairól. A ceruzával körmölt, ma már olvashatatlan napló – *Edmund Ślaski, major wojsk polskich z 1863 roku. Pamiętnik z czasów rewolucji węgierskiej* – az Ukrán Tudományos Akadémia Sztefanyik Könyvtárának kéziratárában található az Nr. I. 5697 jelzettel.

Emlékirat a magyar forradalom idejéből

Szüleimnek

Nem írom le menekülésemet, sem mindazt, ami kiváltotta. Onnan kezdem, hogy miután a havasokon átkeltem, megérkeztem Magyarországra. Mint tudjátok, csak a havasok választottak el Magyarországtól. Tömör leszek, mert mindaz, ami számomra érdekes volt, nem biztos, hogy másokat is érdekel. Előttetek ismert okok miatt tartózkodom attól, hogy érzelmeimnek hangot adjak. Így aztán semmi másról nem olvashattok, mint azokról az eseményekről, amelyeket megannyiszor elmeséltem és elmesélek még.

1849. június 20. (Bisztra – Ślawny)

Magyarország

Július huszadikán déli tizenkét órakor léptem magyar földre. Lázás mozgást, silbakoló katonákat, fegyvercsörgést reméltem, s mit látok helyette: földjükön buzgólkodó, vagy kunyhójuk előtt egykedvűen csibukoló parasztokat. Az ő arcukról a legmerészebb képzelettel se lehetett volna leolvasni, hogy fikarcnyit is foglalkoztatja őket a politika. Egykedvűen fecserésztek a gazdaságról, s jöttünket a legcsekélyebb érdeklődéssel se nyugtázták. Ez kellemetlenül érintett bennünket, akik éljenzéssel fűszerezett fogadtatást reméltünk. Egyszer csak felállt a tiszteletreméltó polgártársak közül valaki és sorra kezét fogott velünk: „Á, az urak Lengyelországból jöttek. Legyenek üdvözlöve!” Ugyanaz a parasztember volt, aki néhány nappal azelőtt, hogy Bukowiecet elhagytam, arra járt, hogy ellopott tehenét

visszaszerezze, s akit Ka...¹ csak teljes tekintélyének latba-vetésével tudott a határőrök kezei közül kiszedni. Szerfelett megörült nekem, kínált, amivel csak tudott, de balszerencsénkre csak azzal nem volt képes szolgálni, amire leginkább vágytunk. Nemcsak a magyarországi híreknek volt híjával, de még azt se tudta megmondani, merre állomásozik a legközelebbi hadtest. Ez a falu ugyanis a Bieszczady legmagasabb vonulatának végvonalán fekszik, lakói pedig ritkán kelnek át a hegyen s hagyják el ezt a félreeső szegletet. Csak azt tudta megmondani, hogy Slawnyban, amely négy órányi járásra fekszik Bisztrától, nemzetőrség táborozik. Megígérte, hogy odavezet minket.

Általam soha nem látott hegyeken, meredélyeken, szakadékokon átvágva, a San folyóval majdhogynem egy ponton eredő Ung folyó forrásvidékén átkelve jutottunk el Slawnyba. Az úton főként az ösztökélt, hogy minél előbb találkozzunk olyasvalakivel, aki minket fogadni és eligazítani tud. Négy órás kimerítő menet után értük el az első slawny-i házat, a kocsmát. Már messziről kivehető volt egy gesztikulálva beszélgető kis fekete alak. Amikor már csak egy lépés választott el tőle, egy civil ruhát viselő zsidó emberre ismertünk benne, aki a vidék legmagasabb méltóságaként, teljhatalmú magyar ágensként mutatkozott be nekünk. Noha külseje egyáltalán nem keltett bizalmat, töretlen tettekkészségéről azonnal meggyőződhettem, amikor irodájába, azaz a kocsmába kísért, ahol a néhány nappal azelőtt a lutowskai vásáron látott három zsidóra esett a pillantásom.

Tőle tudtam meg azt is, hogy Nagy-Bereznánál, egy mérföldnyire Slawnytól van egy kis magyar tábor, amely Dembiński² eperjesi és Kazinczy³ munkácsi tábora között mintegy összeköttetésként szolgált. Ígéretet kaptam arra nézvést is, hogy beajánl a bereznai térparancsnoksághoz és az ungvári kormánybiztoshoz,⁴ noha egy zsidó ajánlásába nem nagyon bíztam. Természetesen csaknem az egész éjszakát átbeszélgettük, és abban a reményben aludtunk el, hogy mielőbb elérjük vállalkozásunk célját.

Másnap reggel már hűlt helyét találtuk az ágensnek, de ott volt a nemzetőrség parancsnoka, Vé...ssy százados,⁵ aki már ránk várt s intézkedett, hogy ökrös fogaton mehessünk tovább. Mással ugyanis aligha lehetett volna átkelni, mert a Be-

¹ Valószínűleg Józef Kaweckiről van szó, aki 1845-től Bukowiec tulajdonosa volt.

² Lásd Miłkowski: 56. lábjegyzet.

³ Lásd Rucki: 16. lábjegyzet.

⁴ Pribék Miklós őrnagyhoz és Eötvös Tamás Ung és Bereg megye kormánybiztosához.

⁵ Az eredetiben szinte olvashatatlan név: Kékessy? Vékássy? Bona Gábor kötetében sem Kékessy, sem Vékássy százados nem szerepel. Igaz, Kékessi (Blauhorn) Mihály a Kazinczy-hadosztály vezérkari főnöke volt századosi rangban. Esetleg róla lehet szó?

rezna és Uzsok közötti postautat, amely az Ung folyó és az azt szegélyező égbeszökő sziklák között kanyargott, 500 öl hosszan hatalmas kősziklák torlaszolták el. Meg kell említenem, hogy Vékássynál már megérkezésem után kifaggatott egy huszárkapitány, kivel Przemyślben Biliński tanácsosnál találkoztam. A százados, mikor megtudta, hogy találkoztunk, rendkívül megörült, mert Biliński a sógora volt.⁶

Úgy haladtunk, mint a kígyó. Mindenegybes torlasznál ki kellett szállnunk és megannyi akadályon kellett átsegítenünk a szekeret. Az egyik útkanyarulatnál hirtelen megvillant egy fegyver... aztán még egy... és még egy. Hirtelenjében tízegynéhány felfegyverzett férfiú termett elő. Ha ez máskor történik velünk, biztos, hogy útonállóknak véltem volna őket. Az egyiküknek ugyanis gyutacsos, a másikuknak kapszlis, a harmadikuknak kovás puskája volt, míg a negyedik pisztolyt markolászva hadonászott. Egy szó, mint száz, Rinaldini bandája sem lehetett volna különb. – Akkor persze könnyen rájött az ember, hogy magyar őrzárattal van dolga. Főként aztán, hogy feltartóztattak, s mivel nem tudtak velünk szót váltani, egy magyar táborba kísérték minket. Szerencsére félúton összeakadtunk egy tejfeles százú magyar főhadnaggyal, aki úgy-ahogy értett németül és nemcsak kellemetlen kíséreinktől szabadított meg bennünket, de azt is közölte velünk, hogy a bereznai tábor tisztjei tudnak jöttünkről és türelmetlenül várnak ránk.

Alig haladtunk tovább, ismét fegyverek villantak a távolban: egy öreg nagybajszú strázsamesterrel az élen huszárrőr közeledett. Amikor meglátott bennünket, két sorba állította a bajtársait s az egész egység szívből jövő kiáltással fogadott minket – „Éljen a lengyel!” Ez volt az a kiáltás, amit akkor ugyan nem értettem, de a magyarok részéről megannyi csatában végigkísérte a lengyeleket. Az egész tábor ezzel fogadta őket, amikor Kassánál megmentették a sereget, ezt harsogta az egész magyar hadsereg, amikor Tarcálnál, Szolnoknál egész zászlóaljakat vertek szét.⁸ Nem találok szavakat megindultságom leírására, amikor a strázsamester leszállt a lováról és szívbéli öleléssel köszöntött bennünket magyar földön, s közben könnyek gyöngyöztek végig ősz bajuszán... Pedig csak egyszerű strázsamester volt.

Éjfél körül érkeztünk meg a táborba: a tiszték már aludtak, csak a bakák beszélgettek itt-ott fojtott hangon, hogy föl ne verjék bajtársaikat. Nem maradt más hátra, mint hogy a szekéraljban töltsük az éjszakát, s ez hűvös éjjelen, könnyű öltözetben nem volt valami kellemes.

⁶ Biliński tanácsos. Esetleg Ignacy Bilińskiről (1828–1900) vagy apjáról lehet szó.

⁷ Eredetiben magyarul.

⁸ Lásd Łapiński, Gąsiorowski, Grabowiecki és Miłkowski visszaemlékezésének vonatkozó részeit.

Július 22.

Az ébresztő aztán mindenért kárpótolt. Tisztek karéja vett körbe bennünket. Kérdések özönét zúdították ránk. Egy sátorba invitáltak bennünket, ahol ételben, italban kedvünkre dúskálhattunk. Kellemesen telt az egész nap, de az a vágyunk, hogy minél előbb a mieink között, ismerőseink és barátaink körében legyünk, továbbutazásra ösztökélt bennünket... Szívélyesen búcsúpoharat – többek között tokajit – ürítettünk. De ami igaz, az igaz: Lembergől egy nap alatt eljutottunk Barlatówba, ahol éjszakáztunk, itt meg alig tettünk meg pár lépést. Pribék őrnagy⁹ ugyanis, aki az egész sanoki kerületet ismerte, a kijelentésünkre, hogy sanokiak vagyunk, nemcsak, hogy tovább engedni nem akart, hanem igyekezett végleg a táborban tartani minket. Egy napot valóban a táborában töltöttünk, de ezzel mit se veszítettünk, mert másnap az ő lovai repítettek bennünket, mint a zúgó Ung fölött süvítő szél, Ung vármegye festői völgyein át egészen Ungvárig. Szót kell itt ejtenünk az irántunk oly élénk érdeklődést mutató ágens szerencsétlen végéről is. Amikor ugyanis a magyar őrnagy meglátta őt, amint éppen komoly ábrázattal jelentéstételre jelentkezett nála, a következőket mondta neki: „Tudom, már mindent tudok. Tűnj a pokolba!” – „De őrnagy úr!” – „Aha, és még egyet akarok mondani: ha még egyszer meglátlak a határon, felköttem az első fára.” Ezt követően felénk fordult és mintha mi sem történt volna, folytatta a diskurzust. Ügyet se vetett szegény ágensre, akit e dictum verbum teljesen letaglózott, s nem várva be a kilátásba helyezett ígért beteljesülését, illa berek, nádak ereket eltűnt

*mint szürke számár a ködben,
hogy bottal üthettük a nyomát.*

Ungváron a Magyar Kaszinóban megtudtuk, hogy a Kormánybiztos,¹⁰ aki ki kellett volna, hogy adja útípasszusunkat, nincs a városban. Mi mást tehettünk volna, bementünk a Kaszinó nagytermébe, hogy legalább a sajtóból megtudjuk, mi újság. Meglepett bennünket, amit a Kaszinó szalonjában láttunk.

Az olvasóterem tele volt szakállasokkal és díszegyenruhás honvéd- és huszártisztekkel. Egy középre tolt asztalon állt a legtermetesebb szakállas és harsányan

⁹ Pribék Miklós (1811–1850): honvéd őrnagy. 1849 tavaszán az Ung megyei mozgó nemzetőrzászlóalj őrnagya, május végétől az ebből alakult 106. honvédzászlóalj parancsnoka. Néhány havi várfogság után kegyelmet kap.

¹⁰ Eötvös Tamás (1800–1867): 1848 júniusától nemzetőri őrnagy, novembertől Munkács ideiglenes parancsnoka. E posztjáról 1849. február elején kerül az Ung megyei nemzetőrség élére, s lesz egyben Bereg és Ung megye kormánybiztosa és Bereg megye főispánja.

olvasta a magyar „Közlöny”¹¹ legfrissebb híreit. Az öt karéjozó kórus percenként tapsorkánnal fogadta szavait. Mi úgy álltunk ott, a német plundránkban, mint Bálám számara. Már-már elöntött a keserűség, mert a kutya se törődött velünk, amikor egy úr kivált a hallgatóságból, s bávata g ábrázatunkról látva, hogy külföldiek vagyunk, hozzánk lépett. Miután megtudta, hogy lengyelekkel van dolga, beszédbe elegyedett velünk s meginvitált a szállására, amely ugyanabban a hotelben volt, ahol mi is laktunk. Beszélgetésünk során mindenre kitértünk, s megeltem benne azt, amit később annyi magyar emberben hiába kerestem: a nemzeti előítélettől mentes egészséges logikát. Hosszú órákat beszélgettünk. Búcsúzóul azt a szívességet tette nekünk az illető uraság, hogy Kazinczy tábornoktól¹² a kormánybiztoshoz pénzért igyekvő kapitány postakocsiján helyet kaptunk. A kapitány Szobráncra, a fürdőhelyre igyekezett, mivelhogy Eötvös ott tartózkodott. Akkor még nem tudtam, hogy a tehetséges tisztként köztisztletnek örvendő Kazinczy tábornok nevét később átkozódva ejtik ki, s ő lesz az ki nekem is vesztet okozza.¹³

Június 24.

Egy-kettőre legyűrtük a Szobárnig tartó négy mérföldes utat, s hamarosan feltűnt az iwoniczihez hasonló fekvésű fürdőhely. Összeszorult a szívem, amikor a Kormánybiztos lakhelyéül szolgáló kis palotához közeledtünk. Eszembe jutottak Dorosz szavai: „Mint a harcost rajtakapja. Megfaggatja.”¹⁴

A verandán egy terebélyes asszonyaság üldögélt. Pontosan olyan, mint a megboldogult Hanenszylé asszonyaság. Teljesen elfedte termetével az aranybrokátos kanapét. A kapitány köszöntésére éppen csak felpillantott a kezében tartott újságból s biccentett pirospozsgás fizimiskájával. – Nagy a baj – gondoltam –, itt Ónagysága hordja a kalapot... És igazam volt. De erről később. Pazar irodájában, aranybrokátos köntösben, havanna-szívert pőfékelve terpeszkedett Eötvös kormánybiztos, a kormányzó teljhatalmú hivatalnoka. Irodatisztek, írkokok, írkokcskák hada nyüzsgött körülötte. Szerfelett kedvesen fogadott s rendkívüli

¹¹ Közlöny – a kormány hivatalos lapja.

¹² Kazinczy nem volt tábornok, csupán ezredes.

¹³ Ślaski utalása a zsidói, 1849. augusztus 25-i fegyverletételre vonatkozik, amelyet Kazinczy ezredes a reménytelen hadihelyzetre való tekintettel, a lengyel légio és más alakulatok tisztjeinek tiltakozása ellenére határozott el. Lásd Rucki emlékiratának vonatkozó részét.

¹⁴ Dorosz szavai – feltehetően a lemergi Nemzeti Tanács emigrációból hazatért tagjáról, Ślaskiék ismerőséről lehet szó.

megelégedésére szolgált jövetelünk, mivel már hetek óta nem kapott biztos híreket Galíciából.

Itt némileg több teret kell szentelnem beszélgetésünknek, merthogy az bizonyos fokig rávilágít a magyarok lelkületére... Amikor a határ mentén gyülekező oroszok számáról faggattak, azt válaszoltam, hogy itt karnyújtásnyira, a határ túloldalán 40.000 ember áll, Krakkó és Morvaország felé másik 40.000 vonult fel, a Sztríji és a Csernovici körzetekben 20.000 állomásozik. Ez azt jelenti, hogy összesen 100.000-en vannak és még ugyanennyi várható! – „Ha! Ha! Ha!” – így a kormánybiztos – „Minden bizonnyal téved az úr! Csak a gyávák és a rosszhiszeműek ülhetnek fel az ilyen híreknek. Az én megbízható értesüléseim szerint az oroszok fele ennyien sincsenek, s éppen hogy csak megindultak. Különben szentül meg vagyok győződve róla, hogy nem vonulnak be Magyarországra.”

Erre tételesen felsoroltam neki, hol, mikor, mennyien vonultak át, s én magam a saját szememmel hol láttam őket. Már-már sikerült meggyőződnöm, amikor Őnagysága ellentmondást nem tűrő hangon közbekotyogott, hogy az lehetetlen, s így ennyiben maradtunk. Végigfutott a hátamon a hideg, belegondolva abba, hogy a környék valamennyi vezénylő tábornokát ezen iroda látja el hírekkel, ráadásul itt székel Magyarország egyik legrátermettebb, teljhatalommal felruházott kormánybiztosa.

Nem akarván haszontalan diskurzust folytatni, kértük, hogy írja alá útleve-lünket Wysocki kassai táborába.¹⁵ Nem időztünk tovább a legkülönfélébb rendű és rangú vendégektől nyüzsgő fürdőhelyen, hanem gyalog nekivágtunk a legközelebbi faluba vezető útnak. Onnan aztán bérelt lovakon mentünk tovább baljós előérzetektől kísérvé, nyomott hangulatban. Felfoghatatlan volt számomra a magyarok vak elbizakodottsága: megnyervén néhány csatát Ausztria ellen, máris azt hitték, hogy az égvilágon senki se mer rájuk kezét emelni! Rájuk senki! A maroknyi vitéz, de rosszul felfegyverzett és kiképzett katonára, akik csak a külhoni légiók vasfegyelmére és végtelen odaadására támaszkodhattak. – Az ezredesek ezredeiktől, a tisztek zászlóaljaiktól és századaiktól távol múltatták az időt, emiatt az ellenség gyors benyomulása határtalan káoszt válthatott ki, s mindazt, ami ezzel jár.

¹⁵ Wysocki Józef tábornok június 20-án a légió már Miskolcon megszervezett egységeit Kassán át Eperjesre rendelte. A tervezett ütközetre azonban mégsem került sor, mert tudomást szerzett az ellenség nyomasztó túlerejéről, s június 22-én az Eperjesen összevont haderőnek elrendelte a visszavonulást. Összeccsapásra az ellenség elővédjével csak két nappal később, Lemesnél került sor.

Ezen a napon még egy állomást magunk mögött hagytunk és Kassától két mérföldnyire töltöttük az éjszakát. Itt már nyugtalanító hírek keringtek az orosz betörésről és a Barwineknél vívott csatáról.¹⁶ Nem adtunk nekik teljes egészében hitelt s nyugodtan aludtunk. Hajnali háromkor Eperjes felől ágyúdörgés verte föl a csöndet. Felültünk az ágyban s gondterhelten hallgatóztunk, mert ugyan nem először remegett bele a dobhártyám, de amikor belémhasított az, hogy elkéstünk, hogy még mielőtt tetre kerülne sor, áldozatul esünk –, megrémültem. Gyorsan kipattantunk az ágyból és néhány párálló lovat kivezettünk az istállóból, hogy mielőbb Wysocki táborában lehessünk.

Június 25.

A hajnal ködpárás volt. A ködtakarót csak helyenként ütötte át a napsugár, beragyogva a széles országutat, ahol rajtunk kívül teremtett lélek nem volt. – végre felkaptattunk a teljesen ködbe burkolózód Kassai hegy tetejére –, ahol hirtelen szekerek jelentek meg. Az eszeveszetten csörömpölő szekerekről – kérdésünkre – csak „muszka!”, „muszka!” kiáltással válaszoltak. A hegytetőn végre szembetalálkoztunk a 14. honvédzászlóalj tíz-egynéhány felfegyverzett katonájával s őrnagyukkal,¹⁷ aki előttünk pár órával hagyta el Szobráncfürdőt, de már nem jutott el időben az egységéhez. Sebbel-lobbal elmondta, hogy Dembiński elővédje, amelynek Bułharyn volt a parancsnoka,¹⁸ Barwineknél helyt állt ugyan a muszkák ellen,¹⁹ de Morva megye ellenséges érzületű lakói járhatatlan ösvényeken a torlaszokat és a csapdákat kikerülve Dembiński seregét oldalba kapták és kivetetették eperjesi állásából: Dembiński Kassán át Miskolc felé vonul vissza, ahol erősítéseket remél!

¹⁶ Barwienknél csak kisebb előőrsi golyóváltásra került sor.

¹⁷ A 14. honvéd zászlóalj a VII., Poeltenberg Ernő vezérőrnagy vezette hadtestben Győrnél állott. Az említett katonák vagy a 13. vagy a 16. honvéd zászlóaljhoz tartozhattak; az őrnagy említése azonban arra mutat, hogy a 13. zászlóalj katonáiról van szó, mert az ő parancsnokuk Keresztes Imre őrnagy volt; míg a 16. zászlóalj parancsnoka Rohman Károly százados.

¹⁸ Lásd Grabowiecki 16. lábjegyzet.

¹⁹ Június 20-án Lőfalunál, 21-én Héthársnál, 23-án Somosnál került sor összecsapásra. A hét-hársi csatározásban nem Bułharyn, hanem Tadeusz Idzikowski őrnagy, dandárparancsnok vezette a magyar csapatokat, a lengyel gyalogságot közvetlenül Konstanty Matczyński százados.

Itt kell kitérnem a magyar hadsereg erőinek ismertetésére is, mert a sajtóban hamis képet festettek róla. Én saját személyemben kötődtem hozzá, másrészt szemtanúk beszámolói alapján képet alkothattam róla! Dembiński északi hadserege a világgá kürtölt 40.000 fő helyett 12 honvéd zászlóaljból, 12 huszárszázadból, a légió 8 század gyalogosából, 4 század ulánusából, s 6 tüzérütegből állott. Ez az erő tartozott Dembiński személyes parancsnoksága alá.²⁰ A balszárnyon egy előretolt honvéd zászlóalj, egy század légiós és 40 huszár működött Görgey Ármin parancsnoksága alatt két ágyúval.²¹ Nagybereznánál állott Pribék őrnagy egy honvéd zászlóaljjal és 2 ágyúval. Odébb, a jobbszárnyon, Munkácsnál 6 honvédzászlóaljjal, 2 század lengyel vadással, 4 lovasszázaddal és 3 ágyúüteggel Kazinczy tábornok állomásozott.²² Ha Dembińskit jobban tájékoztatják a dolgok állásáról, ezen erőket összevonhatta volna, s húsz-egynéhányezer emberrel, még győztesen helyt is állhatott volna az oroszokkal szemben. Így azonban Görgey Ármin különítményét Turócszentmárton alatt bekerítették és elfogták.²³ Pribék a támadás elől jobbra kitért és csatlakozott a Munkács falai mögött tétlenkedő Kazinczyhoz. Dembiński, aki így megfosztódott fele haderejétől, állandó visszavonulásra kényszerült, hogy hadtestét ne semmisíthessék meg.

A Görgey Artúr tábornok vezette főhadsereg ütközetlétszáma 60.000 ember volt. Csupa reguláris gyalogezredekéből, s régi huszárezredekéből állott, s emellett állandó összeköttetése volt Komárom 30.000 fős helyőrségével. Körülbelül 90.000 embert állíthatott ki a 120.000 főt számláló egyesült orosz-osztrák erők ellen. Ha ehhez hozzászámítjuk még a többi vár helyőrségét, a déli hadsereget és Bem 30 ezer fős hadtestét, a magyar hadsereg létszáma így se haladta meg a 180.000 ezer főt. Vele szemben 200.000 orosz, 80.000 osztrák, 60.000 szláv és oláh állott.²⁴

²⁰ Wysocki közvetlen parancsnoksága alá a IX. hadtest és a lengyel légió már megszervezett egységei tartoztak, mintegy 10.000–10.500 ember.

²¹ Görgei Ármin (1812–1877): honvéd alezredes. 1848 szeptemberétől százados a 19. honvéd zászlóaljnál. 1849. április közepétől őrnagy és egy különítmény parancsnoka Felső-Magyarországon. Június elejétől alezredes és a Feldunai hadsereg központi hadműveleti irodájának vezetője.

²² Kazinczy ezredes hadosztálya 1849 június közepén 4260 főből, 305 lóból és 10 lövegből, július 6-án 7299 főből, 694 lóból és 23 lövegből állt. A Munkácson álló lengyel vadászszázadok közvetlenül Rembowski parancsai alá tartoztak.

²³ 1849. június 22-én Turócszentmártonnál csak Görgei Ármin különítményének egy részét, azaz a 2 honvédszázadból, 2 huszárszázakból álló különítményét kerítették be és verték szét Grabbe csapatai.

²⁴ Görgei feldunai hadserege a komáromi várőrséggel és Görgey Ármin különítményével együtt június közepén kb. 47.000 főt számlált kb. 9600 lóval és 160 táborig löveggel. A nyári hadjáratban elszenvedett veszteségeket ugyan pótolták a Komáromba érkező újoncszállít-

De térjünk vissza a mi utunkhoz! A magyar őrnagy ezen szavaira ott helyben megfordultunk és ugyanazon az úton siettünk visszafelé, amin jöttünk. E retiráda során, mialatt egy szekérre felkapaszkodtam, elveszítettem a Dyziótól kapott pénztárcát, benne 3 imperiállal és 20 ezüsthúszassal. A többi pénz szerencsére az oldaltáskámban volt. Az általunk nemrégiben odahagyott néptelen nyugodt kisvárosban megannyi lázasan beszélgető embercsoport támadt. – Mi anélkül, hogy bárkivel beszédbe elegyedtünk volna, az ivóba siettünk, hogy elüssük éhünket és további utunkhoz előfogatot szerezzünk. Egy pillanat múlva benépesült a terem. Két illető kivált a tömegből s bárgyún komoly ábrázattal közölte velünk, hogy minden bizonnyal nyugtalanságot szító rémhíreket terjesztettünk, s ezért a bíró színe elé vezetnek bennünket. – Kikísértek az utcára: egy pillanaton belül szoros embergyűrű záródott körénk. – Szerencsére a menekülő szekerek ugyancsak nagy felfordulást okoztak, s így mi, élve a kínálkozó alkalommal, az első üres fogatba vetve magunkat megúsztuk a kellemetlenséget. – Némileg megkönnyebbülve kérdeztük a kocsist, háva megyünk. – „Újhelyre.”²⁵ – „Nincs még ott orosz?” – „Nincs.” – „Rendben. Legyen hát Újhely.” – A közbülső állomáson, ahol a lovak kifűjták magukat, egy kövér szolgabíró meginvitált magához. – Ott találtuk a fiát, egy huszártisztet és egy magas sovány zsidót, aki a lengyel légió századosi egyenruháját viselte. Együtt akartunk tovább menni, de mivel nem tudtunk abban megállapodni, hogy melyik útvonalon, elváltunk. Mindenki ment tovább a maga útján. Két hét múlva Kolozsvárt mint sebészorvost láttam viszont az említett századost, az ifjabb Rapaport a lemergi Rapp doktor fia volt.”²⁶

Június 26.

Késő éjjel érkezünk meg Újhelyre. A város visszhangzott a nők és gyermekek jajveszékelésétől, a menekülő szekerek csörömpölésétől. A hullámzó lármából időnként élesen kihallatszott egy-egy hírvivő huszár vágató lovának csattogása. Mindez együtt nem tette kellemessé az éjszakánkat, bár a porta, amely értékeink

---

mányok, de így is csupán a sereg létszámának szinten tartásához voltak elegendők. A vele szemben álló osztrák-orosz erők létszáma kb. 82.000 fő volt, 336 löveggel. A magyar hadsereg összlétszáma a várőrségekkel együtt érthette el a 180.000 főt. Az orosz-osztrák csapatok összlétszáma mintegy 375.000 fő volt – a nemzetiségi felkelők nélkül. A román felkelők összlétszáma 10 – 20.000 fő között ingadozott.

²⁵ Sátoraljaújhelyre.

²⁶ Władysław Rucki munkájában az erdélyi lengyel légió két orvosa szerepel név szerint: Sobieczyński és Rapaport.

pakolásával volt elfoglalva, az ágyait rendelkezésünkre bocsájtotta. Alig aludtunk két órányit, amikor azzal a kellemes újsággal ébresztettek fel, hogy a felde-
rítésre küldött huszárok az ellenséges előőrsök rendkívül gyors közeledéséről
hoztak hírt. – Jajveszékelés, felfordulás, majd egy pillanat alatt kiürült a város.
Ki-ki ingóságával együtt elpárolgott. Lovat ugyan már korábban se lehetett kap-
ni, de most aztán ezer dukátért se juthatott hozzá az ember. Nem volt mi mást
tenni, mint nyakunkba kapni a lábunkat, s amilyen gyorsan csak lehet, eltűnni
a pokolba, merthogy a kozák kancsukáktól való félsz is űzött bennünket. Előbb
az ispánok, főszolgabírók, szolgabírók és más cifraságok négyes fogatai robogtak
el mellettünk, majd a kurtanemesek szerény bricskái, végül a még szerényebb
zsidó ekhósszekerek, tele síró-rívó porontyokkal, s velük elegyest az újhelyi sza-
tócok tehertaligái. Apránként úrrá lett rajtunk a szomorúság. Mind komorab-
bak lettünk, mígnem végleg magunkra maradtunk az országúton.

Egyszer csak patadobajt hallottunk – szerencsére nem kozák, hanem postalo-
vakét. – „Megállj!”, „Megállj!” És 20 ezüsthuzas lefizetése ellenében a postakocsis
úgy döntött, hogy elvisz minket Sárospatakra. Vágtattunk, mint a szélvész és kel-
lemes látványban volt részünk: a Bodrog túlpartján kozákok cirkáltak, de mi
kikacagtuk a vitézeket, mert a Bodrogon nincs híd.

Sárospatakon megállt a postakocsi, mi pedig benéztünk a vendégfogadóba,
amely tele volt megszeppent urakkal és dámákkal, kik éppen reggel félbehagyott
toalettjük befejezésével voltak elfoglalva. Ha lett volna rá időnk, kedvünkre hódít-
hattunk volna, mert nyugodt ábrázatunkkal ugyancsak kiríttunk a félelemtől
sápadt dunamenti lovagok közül. Márpedig köztudott, hogy a nők nem kedvelik
a gyávákat. Két óra pihenés után Sárospatak apránként kezdett kiürülni. Az én
Miluniom²⁷ az utcákat járva ráakadt arra a négyes fogatra, amely bennünket
Miskolcra vitt volna, s most egy urasághoz készült. Két órakor Olaszliszván vol-
tunk, ahol alkalmam volt az első üveg tokajit meginni. Éppen akkor kísérték át
vasra verve Hurban szlovák légiójának maradványát. Négy órakor elhagytuk a To-
kaj és Miskolc közötti útelágazást.

Villámként száguldottunk, s én fejemet lehajtva gondolataimba merültem...
Hirtelen piros lángot vetett előttem egy csapka s ezüstös vállrojtok villantak
a szemembe... Fölpillantottam. – „Czechowski!”²⁸ – „Edmund!” – Arra ocsúdтам
föl, hogy egymás nyakába borulunk. – „Hová mész?” – „Miskolcra, Wysockihoz.”
– „Ott már oroszok vannak!” – „És az őrnagy úr hová?” – „Bemhez. Kolozsvárra.

²⁷ Leszczyński (z Leszczan), Emil (1823 vagy 1824–?): Ślaski útitársa és barátja. Az erdélyi len-
gyel légió 4. dzsidásezredének 1. századában szolgált.

²⁸ Lásd Rucki: 27. lábjegyzet.

Tartsatok velem.” – „Én az őrnagy úrral akár a pokolba is.” – „Akkor hát meg-
egyeztünk.” – Átültünk a szekérére, s fél óra múlva megpillantottuk a tokaji
hegyet, egy óra múlva pedig a menekülők áradatával ellepett Tokajt.

Egy ellenségtől éjszaka meglepett város nem mutathatott volna nagyobb özön-
víz utáni felfordulást, mint amit láttunk. Vasárnap volt: a környékbeli polgárok,
mivel semmit sem gyanítottak, rengeteg marhát hajtottak oda. – Aztán, te jósa-
gos ég: menekülő szekerek, bricskák, lovak és ember-szamarak meg állat-szama-
rak zúdultak rájuk, magukkal sodorva a sátrakat, felborítva a standokat..., az
egész tömeg az egyetlen Tisza-híd felé hömpölygött. Valami nagy vitéz szét
akarta romboltatni a hidat az utászokkal, mire ők a hídra özönlöttek – s alig
sikerült a robbantást megakadályozni. Miután meggyőződünk róla, hogy a hi-
dat nem fenyegeti veszély, leszakadtunk a menekülőkről, hagytuk, hadd menje-
nek. Mi jól betokajizva 4 órakor keltünk át a Tisza túlsópartjára, Rakamazra.
6 órakor szedték szét a hidat, a kozákok 10 órakor lepték el Tokajt.

Tiszán túl kezdődik csak az igazi Magyarország. Mind a tájat, mind az embe-
reket illetően. A táj: pusztá, végeláthatatlan, sehol egy fa, sehol víz. A vándor se
a szemét, se fáradt tagjait nem pihentetheti meg. Állsz a szénaboglya tetején és
nézel jobbra: mezőség, pusztá, odább az egykedvűen hömpölygő Tisza. Mintha
megfertőzte volna a vidék egyhangúsága: a Tiszán túl arra is síkság (és semmi
más). Nézel balra: mocsarak, szittyók, tavak, s a vadvizek fölé madarak felhője
húz... Mögötted a Tokaji hegység. Azt látod most is jóllehet három nap és három
éjszaka, hogy menekülsz tőle. Előtted egy kis mérföldnyire elnyúló falu templom-
tornya – fölötted szintelen égbolt. Körötted a zenélő tücskök, a rikoltozó vízima-
darak és a vonuló szekerek keréknyikorgása által megzavart, mindent átható
mély csönd. Itt senki se kel magányosan útra, csak szekérkaravánnal. Az egye-
dül úton levő hamar eltévedne. A vidék népe viszont mokány, talpraesett, legény
a talpán: erős, mint a medve, s akként is védi barlangját, ha kéretlen látogató
érkezik. Ez volt az a vidék, ahol az első zászlóaljok és lovasszázadok megalakul-
tak, amikor Kossuth pusztájukhoz hasonlóan nyílt proklamációja fegyverbe szó-
lította őket.

Rakamazon összetorlódtak a szekerek. Nagy tülekedés támadt az előfogato-
kért. Ordítózás, sívítózás mindenfelé. Egyszerre húsz fuvaros esik neki a bírónak:
vonják, lökdösik, ráncigálják. A bíró erős, mint egy atléta, fölragad egy furkós-
botot s leteríti a hozzá közelebb esőket, a többieket meg az ablakon át hányja ki,
mint a rohadt almát. A többi fuvaros az erősítésükre siet, a hajdúk meg a parasz-
tok a bíró védelmére kelnek: szabályos csata alakul ki, te, jó ég, az úton lévő
dámák között is. Csak az ott állomásozó huszárszázad állítja helyre a rendet.

Parancsnoka, Słonecki kapitány²⁹, az iskolatársam bátyja volt, aki, miután fölismerte Czechowskit, saját lovait fogatta be a bricskánk elé, s még a közösség összes előkelősége előtt útnak indított bennünket.

Június 27.

Az éjszakát a pusztán töltöttük. Június vége felé jártunk, de éjjelente metsző hideg volt. Úgy hogy én, mivel Galíciából könnyű nyári ruhában keltem útra, dideregtem, s egész éjjel le se hunytam a szemem. Ezek reátok nézve annál is kellemesebb, mert (tőlem) nem hallotok oly harsány címen írt poémát, mint éjszaka a pusztán. Pedig ezt, ha meleg bekecs hevíti fagyos költői lelkemet, biztos, hogy meg nem ússzátok. – A magyar kocsison kívül még annak maskaraszerű felesége is velünk tartott, aki ugyancsak elszórakoztatott bennünket. Czechowski ugyanis elhitette vele, hogy tudok magyarul, bárhogya is szabadkoztam. Vagy két órán ár be nem állt a szája, mígnem hogy hiába, nagy dühösen learisztokratáztott. Alkonyatkor értük el Nánást,³⁰ a Hajdúság fővárosát, annak a néptörzsnek székhelyét, amellyel Attila ráijesztett Európa anyámasszony népeire. Valóban, a hajdúk őriztek meg legtöbbet a hunok jellemvonásaiból. Nánás 1000 lakosú község, odébb Böszörmény még nagyobb, s még távolabb Debrecen Magyarország második fővárosa, amelyet az tett hitelessé, hogy miután Windischgrätz elfoglalta Pestet, ott tartották az országgyűlést. Ezek során a város nap mint nap bizonyágot tett hazafiasságból és a közösségért hozott ádozatkésztségéről.

Debrecenben nem tudtak az oroszok betöréséről. Mi voltunk e sorscsapás első hírhozői. Emiatt, amíg az előfogat cseréjére vártunk, ezernyi kérdéssel árasztottak el minket. Már-már a lovak közé csaptunk, amikor odalépett hozzám egy glasszékesztyűs illető, kezében lovaglóostorral. – „A lengyel bajtársak a légióban szolgálnak? Kikhez van szerencsém? „ – „Czechowski”, – „Ślaski”. – „Hogyan? Ślaski? Csaknem a lemergi tanácsos fia? Kinek otthonáról Mania annyi jót írt.” – „Mania? – s nekem kihez van szerencsém?” – „Białoskórski!” – „Csak nem az osztrák főhadnagy?” – „De igen, aki most hadifogoly.”

Erre anélkül, hogy válaszoltam volna, körbenéztem, hol az őrvagy a felvigyázó honvéd. Mire ő mosolyogva folytatta: – „Tudom, ki keres, de hiába. Harminc-heten vagyunk itt tisztek, s valamennyien szabadon járunk-kelünk, a többiek

²⁹ Słonecki, Rudolf (1819–?): a szabadságharc kitörésekor huszárfőhadnagy a 6. (Württemberg) huszárezredben. 1849 elejétől főszázados és ezrede tartalékszázadának parancsnoka.

³⁰ Hajdúnánáson szervezték a magyarországi lengyel légió 2. zászlóalját.

*mind a magyar hadsereg szolgálatába álltak. Hülyék lennének megszökni. Mi itt 30 forint zsoldot kapunk s a városon belül nem korlátozzák szabadságunkat. A városkapun kívül az első paraszt belénk vágná a kaszáját, cséphadaróval verné be a gyűlölt ellenség koponyáját.*³¹

A főhadnagy szavainak bizonyossága szerint mégse bántak oly barbárul a hadifoglyokkal, mint azt a német sajtó világgá kürtölte. Mi több, jobb sorsuk volt, mint nekünk. De erről majd később.

Debrecentől négy postaállomásnyira fekszik Nagyvárad (Grosswardein). – Terméketlen sík vidék – köves, homokos halmokkal tarkítva. Nem volt részünk semmi olyasféle látványban, amely az egyhangú térkép után megnyugtatót volna. Először láttam Magyarországon olyan eszközt, amellyel az árulást megtorolták: akasztófát. Rajta aszott hullát himbált a szél. Később Erdélyben, ahol az oláhok kegyetlen vadságukkal és a szászok kimeríthetetlen fortélyos árulásukkal fittyet hánytak Bemnek, ki igazságérzetükre apellált, több ilyet láttam.

Június 28.

Hajnalban Nagyváradhoz közel megálltunk egy fogadóban, mivel a három nap és három éjjel tartó utazás a futárszekéren alaposan kimerített bennünket. Beléptünk a kocsmába, hát két egyenruhás illetőre esik a pillantásom. Egy asztal körül ültek. Amikor meglátták Czechowskit, feltűnően zavartan pattantak fel. – „Czechowski, hogy kerülsz máris ide?” – „Jordan! Loó, öreg harcos! Benneteket meg mi szél fújtt erre felé?”. Nem tudtam e harsány kérdéseket mire vélni, de mint később kiderült, a következőkről volt szó: Bem akinek csupa ügyefogyott parancsnokok álltak a légiója élén, belefáradt örökös intrikáikba s a kölcsönös bepanaszolásokba, s meggyőződve róla, hogy az érintettek egyike se különb a Deákne vásznánál, elküldte Jordan őrnagyot,³² a franciaországi tiszti iskolát megjárta fiatalembert, hogy kerítsen egy öreg, tapasztalt katonatisztet, akire rábízhatja a lengyelek szervezését és parancsnokságát. Ő maga ugyanis egyedül nem tudott pusztán velük foglalkozni, lévén a nyakán az ország minden gondja-baja.

³¹ Mihail Ivanovics Cseodajev tábornok IV. hadteste közeledtének hírére támadt zűrzavarban június 30-án a városban tartózkodó ötvennyolc osztrák tiszt közül a nép hármat agyonvert, tizennyolcat megsebesített. A városi tanács a lincselés ügyében nyomozást rendelt el.

³² Jordan, Władysław (1819–1891): részt vesz az 1846-os galíciai felkelésben. 1848 novemberétől századosi rangban Bem segédtisztje. Decemberben – többek között Dembiński Magyarországra hívása ügyében – Párizsba utazik. Visszatérése után őrnagyként ismét Bem segédtisztje.

Łoś³³ és Czechowski éppen akkor érkeztek Miskolcra, mint ő. Jordan, úgy gondolván, hogy könnyebben befolyása alatt tarthatja Łośt, mint Czechowskit, mivel-hogy az utóbbi katonai tekintélyét respektálnia kellene, pártfogásába vette Łośt és lóhalálában elindult vele Nyíregyházára. Czechowski, miután másnap se Łośt, se Jordant nem találta Miskolcon, ám, tudván, mi lehet úticéljuk, Tokajnak fordította szekere rúdját. Így futottam össze vele. Mindketten fontosnak tartották, hogy mielőbb Bem színe elé kerüljenek, ezért a nyaktörő sietség, amelynek az okát én eddig képtelen voltam felfogni. A két rossz közül a jobbikat választották; látszólag jó képet vágtak e törzstiszti találkozóhoz s egy bricskára szálltak. És mert már nem tudták maguknak kikaparni a gesztenyét, közösen tervezgették azt, hogy mi legyen.

Mi Gierczyński kapitánnyal³⁴ a másik bricskában hallgattuk egy vén baka adomáit, ki megjárván Itáliát, Törökországot és Algériát, vaskos történeteket mesélt a török és arab szerájokról, a beduinokról és a beduin nőkről, s a hátralévő utat imigyen kellemesen eltöltve gördültünk be dél körül Nagyváradra.

Nagyvárad nyüzsgött a zajos erdélyi és bánsági vendégektől, kik innen és onnan is azért jöttek, hogy (Kossuth) Lajos tüzes szónoklatait hallgassák – s Bem apó szelíd ábrázatát mustrálják. Merthogy ők Magyarország két leghíresebb és legrajongottabb férfiúja; az európai forradalom óriásai – egyikőjük a lelkesítés, másikójuk a végrehajtás mestere. Három napja azért jöttek Nagyváradra, hogy a közeli fenyegető orosz támadás kapcsán tanácskozzanak.³⁵ De jött a hír, hogy nincs már idő a tanácskozásra, így egyikőjük elutazott talpra állítani, lelkesíteni a nemzetet, a másikuk védelmezni a gondjaira bízott országrészt ősi ellenségével szemben, akit Varsó és Osztrolenka csatatairól jól ismert, (de) már alkalma volt vele Nagyszebennél is találkozni.

A városban több lengyellel találkoztam: – Langie kapitánnyal-nem kapitánnyal³⁶ – az ifjú Zarzyckival (ki az utászoknál szolgált),³⁷ s többekkel, kik Bem seregé-

³³ Lásd Rucki: 23. lábjegyzet.

³⁴ Gierczyński, Walenty: 1848 decemberében közvitéz Tchorznicki vadászcsapatában. 1849 januárjában átkerül Piotrowski ezredes Máramaroszigeten szerveződő vadászcsapatába, ahol főhadnagy lesz. Március 27-én Kolozsváron már századosként tüntetik föl.

³⁵ Kossuth és Bem 1849. június 19-20-án találkozott Nagyváradon. Következésképp Ślaski téved a találkozás dátumát illetően.

³⁶ Langie, Antoni (1829–1866): fontos szerepet játszott a galíciai nemzeti mozgalomban. Galíciai megbízatásából visszatérve ő vezette a Rembowski által szervezett dzsidásszakaszt Debrecenből Erdélybe. Emlékirata szerint Kossuth megbízásából Magyarországon maradt a kormányzó családja mellett. Letartóztatták, bebörtönözték. Emlékiratait 1860-ban vetette papírra.

³⁷ Zarzycki. (Lehetséges, hogy azonos Karol Zarzyckival.) Az utászoknál szolgált.

ben, többekkel, kik Dembińskinél szolgáltak. Mindkét oldalt az az ocsmány becs-vágy fűtötte, hogy a másiktól verbuváljon, csábítson át embereket a saját soraiba. Esténként pedig a szállodában találkoztak, hogy kölcsönösen mocskolják egymás vezéreit. A civakodó lengyel képe az 1848-as egyetemi bizottság tagjai számára persze nem jelentette újdonságot, annál nagyobb meglepedésemre szolgált, amikor e jeleneteket magam mögött tudhattam, s a négyes fogat Erdélybe röpített, ahol a harc, a dicsőség, a kitüntetés (– a vezér dicséretének) vágya, s mindaz, aminek elébe nézhetett az ember, lelkesedéssel töltötték el az ifjút.

Június 29.

A vezérkari tisztek előre mentek, mi pedig Gierczyńskire vártunk, aki a bakákkal elment inni. Fáradtságos mászkálás után akadtunk rá, s így csak 11 körül tudtunk elindulni. Őszintén szólva nem bíztunk abban, hogy az őrnagyot Kolozsvár előtt utolérjük. Útközben az oláh hegyekben éjszakáztunk. Hogy ott, azt a megerősített faluvégi őrségeken, a bokrok között sűrűn megbúvó őrszemeken és a bennünket ellenségesen méregető lakosokon lehetett észrevenni.

A hideg futkosott a hátunkon, mert az oláhok az egyenként elfogott foglyokkal nem tréfáltak: annak, akinek meg kellett halnia, előbb a nyelvét tépték ki, majd a szemét sütött ki, legvégül pedig a kezét és a lábát vágták le. Ez volt a szokásos halálnem, mert a fanatizált csűrhe bosszúja féktelen volt.

Elhagytuk Feketetót, a bevehetetlen hegyszorost, ahol több százan dolgoztak a megerősített őrhelyek és a torlaszok építésén. – Az út folyvást a hegyek között vezet, amelyek nem oly fokozatosan növekednek, mint a mi Kárpátjaink, hanem hirtelen válnak behavazott csúcsokkal tarajoszt óriásokká. Mindenfelé csupa szakadék, minden vad, mint a szurdokokat lakó hegyi rablók. A hegyek között – miután kijutottunk egy hatalmas szurdokból, a szemközti hegyoldalban – fény-girland lobbant föl. – „Mi az?” – kérdezem a kocsist. „Hát mi volna? Az oláhok költöznek át egy biztonságosabb helyre.” – Valóban ők: az oláhok, akiket Bem a völgyekből kifüstölt, a legbevehetetlenebb hegyek, szurdokok közé vették be magukat, de a Tábornok rendíthetetlen tettereje ott is utolérte őket. Ha ugyanis pár nap nyugtot hagytak nekik, elég volt egy lélegzetvételnyi pillanat, s máris meglepték a magyarokat. Erről tanúskodott a császárhű harcosok által földig rombolt Nagyenyed,³⁸ a 10.000 lemészárolt asszony és gyermek, s a mintegy 100 felperzselt és kirabolt falu.

³⁸ Nagyenyedet másodszor 1849. január 9-én dúlták fel Axente-Sever román lándzsásai: irtózatoss mészárlást hajtottak végre a lakosság körében.

Éjfél volt mire elértük Kolozsvár kapuját. – „Állj! Ki vagy?” – kiáltották felénk a magyar örök. – „Lengyelek, katonák!” – „Jó éjszakát!”, „Jó éjszakát!” – Egy hosszú, csendes, néptelen utcán mentünk végig. Mindenütt kioltották a mécset. A zárt ablakok mögött csak itt-ott csörrent kard, s a zárt ajtók mögül csak helyenként szűrődött ki hangosabb magyar beszéd. Hol szálljunk meg? Nem tudjuk, hol van Czechowski? – hol vannak a mieink? Miután hosszasan küszködtek az álommal és a szilvapálinkával, Gierczyńskinek eszébe jutott egy ismerős kocsmá, ahová hosszas zörgetés után végül beengedték az eltévedt vándorokat. Rettenetes álmos voltam, így aztán nem tudtam felismerni a borozgató társaságot. Gierczyński néhány kortyot ivott a hazára, majd német nyelven tört frázisok ütötték meg a fülemet s máris az igazak álmát aludtam. Oly mélyen, hogy még az égzengés, villámcsattogás se zavart volna.

Erdély

Június 30.

Csak másnap délben tudtak felrázni. Öltözködés közben tudtam meg, hogy sajnos lengyel baka nincs már Kolozsváron. Bem mindnyájukat magával vitte Besztercére a muszkák ellen. Gierczyński már reggel elutazott, mi pedig Milko (Leszczyńskivel)³⁹ alvájároként tébláboltunk a piactéren. A szerencse utunkba terelte Czechowskit. – „Jó, hogy találkozunk, mert mi dél után indulunk a táborokhoz.” – „Akkor mi is megyünk.” – „Várjatok inkább itt.” – „De őrnagy úr, hová gondol? Az lehetetlen.” – „Hát jó! Gyertek akkor Zarzyckihoz.”⁴⁰

Kíváncsi voltam erre a figurára, akiről már Nagyváradon annyi rosszat hallottam. Bementünk a Bethlen-palotába. Zarzycki alezredes Kossuth nővérének (sógornőjének – K. I.), Meszlényinének a vőlegénye,⁴¹ egy ízig-vérig roicé, elgon-

³⁹ Lásd 27. jegyzet.

⁴⁰ Lásd Rucki: 23. jegyzet.

⁴¹ Itt valóban Kossuth húgáról, Meszlényi Rudolfné, Kossuth Zsuzsannáról (1817–1854) van szó; arról azonban nem tudunk, hogy gyengéd szálak fűzték volna Zarzycki alezredeshez. Jó volt viszont a kapcsolata a már említett Władysław Jordan őrnaggyal: de az ő eljegyzésükről sem tudunk. Kossuth másik húga, Kossuth Emília férjét Zsulavszky Zsigmondnak hívták; lehet, hogy Ślaskit ez a lengyelesen hanzó név tévesztette meg. Zsulavszky 1831 után, Zygmunt Żuławskiként került Magyarországra.

dolkozva ült a széken. – „Á, Czechowski! Tudod, hogy Gierczyńskit lecsukattam. Képzeld, századosnak adta ki magát, pedig Bem sohase adott neki ilyen rangot.”⁴² Miskolcon a demokratákkal mulatozott, századosi gázsit húzott. Tipikus demokrata. Nem tudom, mit nem képzelnek ezek az emberek magukról?” – Czechowski ekkor mutatott be minket, mint önkénteseket! – „Á, á..., remek! – A tábornok biztos beveszi őket hadapródoknak” – (nota bene, ez inkább lenézés volt, mintsem különösebb kegy). – „Tudod, köztünk szólva, Bem pár napja összecsapott az oroszokkal. Mit nem tesz az Isten, az egyik diákuracska bevágja magát Piotrowski⁴³ hintájába és mint hírhozó lóhalálában Kolozsvárra vágat. Meglátod, mit teszek vele. Kiköpött demokrata. Nem tudom, mit nem képzelnek ezek az emberek magukról?” Nagy vonalakban ez a beszélgetés is jól jellemezte Zarzyckit. Bővebben majd később róla.

Minden arra bízott, hogy mielőbb útnak induljunk. Alig haraptunk valamit a Kossuthhoz címzett vendégfogadóban, s ismét Zarzycki előtt találtuk magunkat. A Kossuthhoz címzett vendégfogadóban játszódtott le a tragédia Piotrowski egyik főhadnagyával, kit Zarzycki magyar tiszték jelenlétében megalázott. Megfosztotta rangjelzéseitől és elkergette őt Kolozsvárról, Erdélyből.⁴⁴ Baj van – gondoltam –, nagy baj! – Mi köze ennek hozzánk! – Ez nem katona! – Elvesztettem a kedvem és ettől a pillanattól kezdve Zarzycki engem is hozzászámíthatott ellenségeinek hosszú-hosszú sorához, akik amúgy se szívesen bocsájtanák meg neki, az egykori osztrák tisztnek és Vogel⁴⁵ kedvencének azt, hogy máról-holnapra úgy felvitte Isten a dolgát. Annál jobban gyűlölték a gőgös diktátort.

Kettőkor indultunk el. A társaság Zarzyckiből, Łosból, Czechowskiból, Jordanból, Zarzycki segédtisztjéből, Janusiewiczből,⁴⁶ mi kettőnkől és még egy személyből állott, kiinek röviden megrajzolom a portréját. Egy Beck⁴⁷ nevű poznańi

⁴² Gierczyński Walenty esetében Zarzycki fellépése eredményes lehetett, mert a wysocki-
emlékirat végén közzétett civil emigránsok listáján szerepel – rangmegjelölés nélkül.

⁴³ Lásd Grabowiecki: 42. lábjegyzet.

⁴⁴ Kajetan Wincenty Müller hadnagyról van szó, aki a bécsi légióval került Erdélybe, s ott később beállt a lengyel légióba. 1849 júniusában, orvosi tanácsra, betegszabadságot kért Zarzyckitól, aki botrányos jelenetek közepette leszereltette honfitársát anélkül, hogy az illetményét kifizette volna. Az esetet a Honvéd szerkesztősége is szóvá tette: *Honvéd*, 1848. június 20.

⁴⁵ Vogel, Anton (?–1867): cs. kir. vezérőrnagy. Az 1849 áprilisában Felső-Magyarországra betörő osztrák hadosztály parancsnoka.

⁴⁶ Janusiewicz, Edward: részt vett az 1848-as galíciai eseményekben. Az erdélyi lengyel légióban előbb Dionizy Zarzycki alezredes, majd Franciszek Salezy Łos alezredes segédtisztje.

⁴⁷ Tudomásunk szerint Bem 1848-ban nem járt Poznańban. A történetírásnak nincsenek hiteles információi a tábornoknak a gyengédebb nemhez fűződő kapcsolatairól. Az említett

lengyelről van szó, akinek a feleségébe a Tábornok állítólag szerelmes volt. A férj, miután tudomást szerzett a Tábornok hadisikereiről, odahagyta hivatalát és családját, Magyarországra szökött, hogy a tündöklő csillag fényében sütkérezhessen. Tisztára úgy festett, mint Hegel: hosszú orr, filozófus termet és szőfűzés jelmezte. Katonás vonást szemernyi se lehetett benne felfedezni: úgy volt ő ulánus, ahogy a hajdú harangöntő.

Utunk folyamán némiképpen megismerkedhettem a légio történetével. Amikor megérkeztem, az erdélyi légio két csapatból állott. Az első, amelynek Piotrowski ezredes volt a parancsnoka, Kowalski őrnagy⁴⁸ gyenge zászlóaljából és Przewłocki kapitány⁴⁹ vörös hajtókás ulánusainak két századából valamint egy vadászcsapatból állott. Ez utóbbinak Podhajski főhadnagy⁵⁰ volt a parancsnoka. Ezt a légiót még Máramarosszigeten Piotrowski kezdte el szervezni. Februárban–márciusban 96 embere volt, áprilisban, miután Bleszyński⁵¹ a lembergi festő és őrnagy lett a szervezője, aki színpadra való, ötnegyed rőfnyi magas, hamis arannyal kivarrt csapkát húzott a fejükbe, 200 embert számlált. Júniusban, miután sorait az oláhok elleni hadjárat megritkította (a főttebbi parancsnok alatt 30 tisztet és 300 embert számlált), Dés és Beszterce között táborozott.⁵² Bleszyński Kolozsváron ült kóterben, mivel nem tudott elszámolni 16.000 forinttal. Váltig állítgatta, hogy a csapkák nyelték el a pénzt. Bem Woroniecki⁵³ állította a helyére. A Zarzycki parancsnoksága alatti másik csapat egy erős gyalogoszászlóaljából állt – parancs-

---

Beck felesége pedig semmi esetre sem azonos azzal a Wilhelmine von Beck (Beck Vilma) nevű állítólagos bárónővel, aki 1848–49-ben kémszolgálatokat teljesített a magyar hadseregnek, s működéséről tökéletesen megbízhatatlan emlékiratokat hagyott hátra.

⁴⁸ Kowalski százados volt. Lásd Rucki: 26. lábjegyzet.

⁴⁹ Przewłocki, Klemens Łukasz (1818 vagy 1819–1873): kapitány. Öccsével, Waleryval együtt Magyarországon harcol. Az erdélyi lengyel légio lovasságának egyik szervezője.

⁵⁰ Podhajski, Eugeniusz (1823–1900): 1848 decemberében közbíró a lengyel zászlóalj 3. századában. 1849 januárjában a felső-tiszai fronton harcol. Ezt követően átlép az erdélyi lengyel légióba, ahol az 1. zászlóalj vadászcsapatának lesz a parancsnoka, s századossá léptetik elő.

⁵¹ Bleszyński (Bleszczyński), Teofil (1792–1857): végigküzdi az 1812–14-es napóleoni hadjáratokat. Az 1830–31-es szabadságharcban a 22. sorgyalozezred főhadnagya, majd századosa. 1849 januárjától századosként szervezi Besztercén az erdélyi lengyel légio gyalogságát. Februárig egy 166 főből álló gyalogos csapatot állít fel. Áprilisban is 400 légionista állít fegyverbe. Júniusban pénzügyi hanyagság miatt elmozdítják állásából.

⁵² Az 1849. június 8–18. között Kemény Farkas ezredes vezetésével lezajlott, az érchegyeségi román felkelés felszámolását célzó hadjáratban nem vettek részt a lengyel légio egységei. Ślaski utalása valószínűleg a havasok észak felől történő cenzúrozására (ostromzár alatt tartására) vonatkozik.

⁵³ Lásd Miłkowski: 94. lábjegyzet.

noka: Strzelecki őrnagy,⁵⁴ két századnyi kék csapkás ulánusból (parancsokaik: Lipiński őrnagy⁵⁵ és Małuski kapitány⁵⁶), összesen 400 gyalogosból és 150 lovasból állott. Nemcsak kétszer oly erős és jobban szervezett, alaposabban felszerelt volt, mint az első, de Bem táborában tartózkodott s tisztjei is jobbak voltak.

Ezen kívül rendelkezett egy fél ágyúüteggel is, amely az oláhok elleni hadjáratban derekasan helyt állt, noha az volt a tűzkeresztsége.

Miután vázlatos képet adtam a légiónkról, visszatérek utazásunk leírásához. Elhagyván Kolozsvár kapuját és első földhányásait, felgyújtott falvakon, fáktól megcsupasztott utakon, néptelen udvarokon vonultunk végig. Mindaz, amit láttunk, mindennél jobban tanúskodott Urbannak⁵⁷ és fegyelmezetlen hadainak retirádájától. De még beszédesebb tanúi voltak azok a rongyos, nyomorult gyerekek, akik varjúhadként gubbasztottak otthonuk romhalmai körül s éhhalállal küszködve, beesett szemmel heverték az árokban. Kenyér után tátogtak, de nem volt senki, aki enniük adjon, mert az apjukat saját portájukon mészárolták le, anyjuk pedig otthonuk romjai alatt lelte a halálát. Nem lehet azon csodálkozni, hogy a „pardon!” oly csekély visszhangra talált a magyar harcosok szívében.

Hátat fordítottunk a pusztítás eme képeinek, mert a szívünk tele volt keserűséggel. Pár mérföldenként váltottuk a lovakat. Elhaladtunk Torda mellett, ahol a Bánffy grófok híres ménesei voltak, de nem volt érkezésünk megtekinteni őket. Estére már Marosvásárhelyen voltunk. Azt reméltük, hogy ott találjuk a lengyel lovasságot is.

Marosvásárhely néptelen, csendes: látszik, hogy Erdély leghazafiasabb városa. Az ifjúság fegyvert fogott és elment Bem apóval védeni a hazát, a nők pedig a zárt ablakok mögött zászlót hímeztek és tépést csináltak. Tíz-egynéhány lengyel ulánus kószált az utcákon. Azok, akik nem jutottak lószerszámhoz. Tekintetükön látszik, hogy szegénnyel tölti el őket a tétlenség akkor, amikor testvéreik harcolnak. Rendre azzal a kérdéssel állnak elő, hogy van-e már nyereg. Szeretnének egy szempillantás alatt a harcmezőn teremni, ahol lehet, hogy a halál vár rájuk, lehet, leteríti őket az első orosz ágyúgolyó.

⁵⁴ Lásd Rucki: 39. lábjegyzet.

⁵⁵ Lásd Rucki: 3. lábjegyzet.

⁵⁶ Lásd Rucki: 37. lábjegyzet.

⁵⁷ Urban, Karl (1802–1877): a cs. kir. 17. (2. oláh) határőr gyalogezred ezredese. Felső-Erdély katonai parancsnoka. 1851-ben bárói címet kap, altábornagyként hal meg.

Július 1.

Hajnalodott, mire Szászrégenre értünk. Szerencsétlen város, szerencsétlen emlékhelye annak a bosszúnak, amit a székelyek az áruló szászokon álltak.⁵⁸ A magyarok eme esküdt ellensége: a magyarok ellen ugyan nem személyesen harcolt, mégis alig gyógyuló sebet ejtett rajtuk. Nem tudta őket sem Bem atyai jóindulata jobb belátásra bírni, se Damaszkín⁵⁹ vasmarka megtörni –: a magyarok legcsekélyebb kudarcának visszhangjaként ellenük fordultak, fellázadtak, bujtogatták a felfegyverzett oláhokat, élelmet szállítottak az ellenségnek, tájékoztatták őt Bem csapatainak elhelyezkedéséről. Egy szó, mint száz, ellenséges kémek, segélyhaddak, szállítók voltak. E tengernyi árulással túlfeszítették a húrt, míg végül – s ezt később maga Bem is helyeselte – Szászrégent a földdel tették egyenlővé.

Hajnalban a felázott, agyagos földúton elindultunk Tekére, remélvén, hogy a Tábornokot még ott találjuk. Elkéstünk: már nem volt ott. Huszonnégy órával azelőtt hagyta el Tekét, és senki se tudta, mi történt vele. Mintha a föld nyelte volna el.

Ahhoz, hogy bármit is megértsünk a Tábornok mozgásából, röviden vázolnunk kell a hadszínteret. Erdély kulcspontja, mármint bevehetetlen kulcspontja a Borgói-szoros. Akinek az a kezében van, s némi tartalékkal rendelkezik a közeli Besztercén, annak nincs mit nyugtalankodnia Felső-Erdély miatt.

Ím', az a szoros a Tábornok kezében volt s nyugodtan foglalkozott a déli terület ügyeivel. Egyszer csak jön a hír, hogy a parancsnok gyalázatos megfutamodása miatt a muszkák bevették a hegyszorost. Ő villámgyorsan összevonta a keze ügyében eső erőket s három napon belül pár ezer emberrel visszavette Besztercét, a világ e páratlan szép fekvésű hadállását. Besztercéről két út vezet Kolozsvárra: az egyik Dés felé, a másik Marosvásárhely felé. Ha mindkét utat ellenőrzése alatt tartotta, akkor az egyikén is és a másikon is visszavonulhatott, míg az üldözésére indult ellenséget állandóan az fenyegette, hogy elvágják a visszavonulási útját. A másik csapat ugyanis merész hadmozdulattal véget vetett az ellenség visszavonulási reményének. Bem, miután a háromszoros túlerő kiszorította Besztercéről, szokása szerint szakadatlan utóvédharcot vívva vonult vissza Tekére, ahol új erőket vont magához, s közben parancsot adott a többi ellenségnek, hogy vonuljanak Besztercére, maga pedig 40 óráig tartó erőltetett menet-

⁵⁸ Szászrégent 1848. november 1-jéről 2-ra virradó éjjel rabolták ki és gyújtották fel a székely felkelés erői. Ślaski némileg későbbi eseményeket is visszavetít, hiszen Bem ekkor még nem volt az erdélyi magyar erők parancsnoka.

⁵⁹ Lásd Rucki: 20. lábjegyzet.

tel, fizetett vezetőkkel kelt át a hegyi utakon. Nyilván az volt a terve, hogy az ellenség hátába kerüljön, s mialatt Dés felől is támadják, két tűz közé fogja és teljesen megsemmisítse őt.

Így álltak a dolgok, amikor Tekére érkeztünk. A város mintha teljesen kihalt volna. A szász lakosok a hegyekbe húzódtak, csak a poggyászt őriző 200 fős osztag lepte el a piacteret és a szomszédos utcákat. Nem titkolták, hogy innentől kezdve már veszélyes útszakasz áll előttünk, mivel a környék hemzsegett a hegyek között és a szurdokokban meghúzódott szász és oláh menekültektől. Ráadásul az ellenséges előőrsök Tekétől egy mérföldnyire cirkáltak, így könnyen beléjük ütközhattünk. A tekei helyőrség már ezen az éjszakán várta az oláhok támadását. Választhattunk: vagy a városban koncoltatjuk fel magunkat, vagy a hadtest nyomába szegődve tesszük kockára az életünket. Kupaktanácsot tartván úgy döntöttünk: égen-földön, de felkeressük a tábornokot. A fegyvertárból puskát és töltéseket vételeztünk, és Isten nevében elindultunk. Vakmerő vállalkozás volt – sohasem felejttem el, s ha csak magam lettem volna részese, el se hinném, hogy megtörtént. Amikor elhagytuk a várost, megszámloltuk, mennyien vagyunk: nyolcan voltunk. Zarzycki és Janusiewicz még Marosvásárhelyen faképnél hagytak bennünket.⁶⁰ Mindegyikünk puskát tartott a vállán és pisztolyt az övébe tűzve. Négyet ütött az óra, amikor kigördültünk Tekéről, s a három mérföldre fekvő Besztercének fordítottuk a szekerünk rúdját. Az utat egyikünk se ismerte.

Alig tettünk egy mérföldet, a szemközti hegyoldalon, de irdatlan távolságban, fölfedeztünk két huszárt: egy oláh kémet üldöztek. Figyelmünket szerfelett lekötötte ez a hajsza, mert mindkét fél rendkívüli fürgeségről és találékonyságról árulkodott. Végre egy óra hosszat tartó vadászat után elkapták a kémet. Minket már, ha akartak se láthattak volna, mert lefelé ereszkedtünk a hatalmas hegyről, befelé a ritkás, de végláthatatlan tölgyerdőbe.

„Vigyázat!” – kiáltotta Czechowski az első szekérben. Jobbra tőlünk, vagy 1000 lépésnyire fehér szíjazatok villantak – összesen vagy hat. Lövés nélkül haladtunk el egymás mellett.

„Vigyázat!” – kiáltotta Jordan. Balra, legfeljebb 100 lépésre egy svalizsér⁶¹ ügett. „Lőj!” – kiáltotta egyikünk. Jordan lőtt, de célt tévesztett. A svalizsér eltűnt a fák között.

⁶⁰ Zarzycki alezredes Marosvásárhely térparancsnoka lett.

⁶¹ Svalizsér (cheveaux-léger) könnyűlovás, pallossal, karabéllyal. pisztollyal felszerelt csapatnem tagja.

Baj van tekintetes úr, le kell térnünk a főútról! – És máris ott, helyben letértünk a hepehupás, gyökérhálós, kövecses erdőaljára. Minden pillanatban föl akartunk borulni. Közben lassanként beesteledett. Egyszeriben fehérén kirajzolódtott egy ház, majd egy másik, végül egy egész falu. A falu felől tíz-egynéhány szekér keréknyikorgása hallatszott „hó! hóha!” kiáltások kíséretében. Élelmiszerszállító szekérvonat volt, vagy tíz szekér, megrakva szalonnával. Strzelecki segéd-tisztjének, egy főhadnagynak a vezetésével egy huszárszakasz kísérte. A szekerek körül vagy 20 éhes székely téblábolt. Megbabonázva szítták az élelem illatát. A falu kihaltak tetszett: minden ajtaja, ablaka bezárva. Teremtett lelket se látni, a mi lovaink meg fáradtak, fel kellene váltani az előfogatokat, meg kellene tudakolni az utat, mivel ez a szállítmány két órával előttünk hagyta el Tekét.

A segédtsiztnek jó ötlete támadt, ráfordult a székelyekre, akik öt perc múlva fülön fogva odacipelték az ásító bíró. Az a világ összes szentjeire esküdözött, hogy nálánál igazabb hazafit nem hordott hátán a föld.

Megtudtuk tőke, hogy a tábornok hajnali négykor vonult át Neudorfon,⁶² mert hogy úgy hívták a falut. Oly váratlanul, hogy még arra is volt a magyaroknak érkezése, hogy az utcán elfogjanak egy svaliszér járórt. A Tábornok két vezető fogadott fel, hogy átkeljenek a hegyi utakon. Hogy most merre lehet? Ki tudja?

Ennyi elég volt egy megszeppent embertől. Lovakat váltottunk s nekivágtunk a hegyeknek. A kocsisok közül kettő cigány volt, a többi szász. Közvetlenül Neudorfon túl egy hatalmas hegy emelkedik. Késő este lett, mire, szűnni nem akaró esőtől kísérve, megmásztuk. Míg be nem sötétedett, felismertük a patanyomokat és az ágyúk kerekeinek nyomait, de a hegytetőn minden addig kivehető jel beleolvadt a homályba. Ahhoz azonban nem férhetett kétség, hogy a sereg nyomában vagyunk. Leereszkedtünk a hegyről, biztosak lévén benne, hogy elmaradozó katonákra akadunk, akik pontos felvilágosítással szolgálhatnak.

A hegy derekától lefelé az erdő sűrűbb, tömöttebb lett. Miután a szélső fákat magunk mögött hagytuk, a hegy lábánál elterülő kis völgybe értünk. Pár száz méterrel odébb a sűrű homályon átféhrlettek a falu, község vagy város szélső házai. „Állj! nem árt az óvatosság!” – kiáltotta Czechowski. – „Főhadnagy!” – szólt oda a segédtsiztnek. – „Keríts elő valakit és szedd ki belőle, merre a tábor?”

Annak ellenére, hogy helyzetünk felől biztosak voltunk, mindegyikünk visszafojtott lélegzettel hallgatta, hogy a főhadnagy mit beszél a szásszal. – „Átvonult-e erre valamilyen hadsereg?” – kérdezte az ablakból kihajoló embert. „Nem, tekintetes úr, nem vonult át erre senki, viszont jött egy csapat Besztercéről, és tábor

⁶² Neudorfon – Oláhújfalun.

vert körülöttünk, mert azok a hitvány magyarok úgy meglepték a mieinket, mintha az égből pottyantak volna. Emiatt azoknak vissza kellett vonulniuk!”

Szegény szász, bizonyára azt hitte, hogy egy orosz ulánussal beszél. A főhadnagy, lélekjelenlétét megőrizve nem hagyta, hogy a szász rájöjjön a tévedésére, mert az mindnyájunkra nézve végzetes lehetett volna. Egy pillanat, s a szász felpeckelt szájjal feküdt a földön, kis csapatunk pedig a lehető legnagyobb csendben elkezdett visszahúzódni. Czechowski retirádát rendelt el.

Mindvégig megőriztük hidegvérünket: a lovak, a szekerek, az emberek nesztelen árnyakként vonultak a felázott földön, amikor hirtelen, mintegy 1000 lépésnyi távolságban, ügető lovasegység pataszaja és kardcsörgés verte föl a csendet. Balszerencsénkre e baljós visszhang gyorsabb mozgásra ösztökélte a szekereket és ez fölkelte az ellenség figyelmét. – „A szekereknek végük” – suttogta csendesen, de határozottan az őrnagy. – „Mindenkinek usgyi az erdő széle, s ott várja a további parancsaimat!” – Ezt követően mindenki némán az erdő felé vetette magát. Az ellenséges lovasság vágtába fogott. Alig értük el az erdő szélét, már hallottuk is a svalizsérok üdvrivalgását, amely jelezte, hogy poggyászunkat elfogták, s bennünket is ugyanaz a veszély fenyeget. Az őrnagy továbbra is vállalta a parancsnok szerepét. „Tizenöt métert húzódjunk be az erdőbe! Állj! Keressétek meg az utat!” Öt perc sem telt belé és a székely a fák között a közeli útra vezette a szekérkaravánt, jóllehet olyan sötét volt, hogy két lépésnyire se lehetett látni. A gyalogság csatárlánccá bomlott a fák között és azt a parancsot kapta, hogy csak az ellenség közeledésére vonuljon vissza. Mégpedig nem az ellenkező irányba, mint mi, hogy félrevezesse az üldözőket. – A lovasság elől és hátul sorakozott fel, középen Łos fogata és a két megmentett szekér: az egyikén én, Milko, Beck még a légio három szlovák katonája ült, a másikon hat székely.

A gyalogságra nézve veszélyes parancs, amelyet egyébként morgás nélkül fogadtak és teljesítettek, mentett meg bennünket. Amit ugyanis Czechowski sejtett, bekövetkezett: a svalizsérok, megtudván a szász kocsisoktól, micsoda zsákmányt engedtek ki a markukból, nem mertek bennünket az erdőben üldözőbe venni, hanem bevágtattak a faluba, fellármázták az elővédet, és így fél óra múlva tekintélyes gyalogság szállta meg az erdő szegélyét.

A székelyek híven teljesítették a parancsot, s csak akkor kezdtek visszahúzódni az erdőbe, amikor a gyalogság puskalövésnyire megközelítette őket. De a recsegő gallak s a muszkák mind közelebről hangzó vad kiáltásai érzékeltették az üldözők jelentős tömegét és gyors közeledését.

Mindegyikünk visszafojtotta a lélegzetét, hogy ne vonjuk magunkra az ellenség figyelmét. A zuhogó eső is elmosott részünkről mindenféle neszt. De éppen akkor, amikor a muszkák lármája velünk egy vonalban, de túlhan hallatszott,

s már-már azt hittük, megmenekültünk a közvetlen veszedelemtől, az ezredes fogatának szász kocsisa, nem akarván elszalasztani a kedvező pillanatot, oly iszonyatosat „hahózott”, hogy zengett belé az erdő. – „Elvesztünk!” – kiáltotta az ezredes, de mielőtt a szász megismételhetne volna áruló kiáltását, megvillant a székely szablyája (puskatusa), s a kocsis széztűzött koponyával hevert a földön. Kiáltása ennek ellenére véres gyümölcsöt termett, mert erdőszerte megdördültek a fegyverek s a muszkák a visszavonuló gyalogosaink közül többeket eltaláltak.

„Uram!” – súgta oda a cigány az ezredesnek – „adjatok egy dukátot, s én kiveszlek innen titeket.” – „Ki vállal a szavaidért kezességet?” – „Itt, ez a holttest” – válaszolta a cigány a halott szászra mutatva. – „Meg aztán nincs számotokra más menedék, uram!”

Természetesen, nem volt más választás. A cigány előreszökkent és öt perc múlva megtalálta a mellékösvényt. Helyben megfordulván, az addigi utunkhoz viszonyítva szinte merőlegesen ereszkedtünk alá. Az ezredes fogatának lovai mindegyre elcsúsztak úgy, hogy ki kellett fognunk őket. Tizenketten húztuk folyvást visszatartva a szekeret a rettenetes síkos, agyagos hegyi úton. Minden pillanatban el-elcsúszott valamelyikünk, s a kiálló kövekkel, gyökerekkel felsértette kezét, lábát. Ráadásul mindez éjjel. Az éjszaka pedig sötét volt, mint a kriptában. Jobbra szakadék, mögöttünk muszkák. Ha valamelyikünk addig nem tudott imádkozni, ott megtanult, mert mindnyájan előbb hittük, hogy ütött az utolsó óránk, mint hogy megmenekülünk.

Még nem pitymallott, amikor leértünk a hegy lábához. – Ekkor, itt fogták be az első pár pihent lovat a fogat elé, mi pedig, miután felváltottak bennünket, sorra felkapaszkodtunk a szekerekre, hogy bezötyögjünk Neudorfba,⁶³ ahol megpihentünk és előfogatokat váltottunk volna szándékunk szerint. A balszerencse megint engem hozott össze Beckkel. Alig hunytam le a szememet és zuhantam mély álomba, iszonyatos kiáltásra riadtam, s a szekér is megrándult alattam. Emlékezetes viadalnak lehettem szemtanúja: az én Beckem akkor gurult le éppen a szász kocsissal együtt a sáros országútra. Noha a váratlan ébredés rám ijesztett, a hirtelen párviadal láttán kitört belőlem a nevetés. A hosszú, szikár filozófus, mint az óriáskígyó, fojtó öleléssel fonta át karjával és lábával a kövér, pohos szászt, aki szinte elmerült az országút sarában. Mindketten artikulátlanul üvöltöttek, hogy nem lehetett megkülönböztetni, ki kit ver. Mielőtt a szekérről lekaszálódtam, a csata már el is dőlt. Méghozzá egyértelműen a filozófus javára. Így nekem csupán az a szerep maradt, amelyet Sizinier játszott a Párizs rejtelseiben,

⁶³ Neudorf – eltérően a fentebbi Oláhújfalutól: Szászújfalu.

vagyis: hogy kiszabadítsam a félholtra fojtott kocsist és megtudakoljam e váratlan összezapás okát.

A dolog a következőképpen festett: a száz vagy szándékosan, vagy figyelmetlenségből egyenesen tovább hajtott akkor, amikor a szekerek jobbra elkanyarodtak. Szerencsére nem tett kétszáz lépést, amikor a felriadt filozófus nem éppen finoman tartotta őt vissza attól, hogy az oláhok táborába fuvarozzon minket.

Visszafordultunk. A bakák a kocsmá előtt táboroztak. A tisztek az egyik szobában metélték le – a szó szoros értelmében – a sarat a ruhájukról és a lábbeli-jükről. A bennünk lüktető ideg feszültség nem hagyott elaludni, így még hajnalban elindultunk a táborba, összeszedve a tegnapi összezapás nyomán szétzóródott székeket. A székek ugyanis, amennyire alkalmatlan a szabályos hadviselésre, annyira rátermett a partizánharcra. A legnagyobb kudarc után se rebben messzire az egységtől, s bár, ha tömegben van, könnyen szétverik, néhány nap múlva megtalálja a táborát, még ha hegyek, folyók választották is el tőle. Ismerte e tulajdonságukat a tábornok is, és a legkisebb kitüntetésükért is gazdagon megjutalmazta őket. Így a legelső hívó szavára hadba szálltak, és ő csodát művelt velük.

A táborra sűrű köd borult, s emiatt majdnem összezsúplunk egy erős huszárral. A husárok ugyanis meghallván a gyalogosok ütemes lábdobogását, s tudván, hogy ebbe az irányba senkit se küldtek ki a táborból, kivont karddal és „éljen a magyar!” kiáltással vetették ránk magukat. „Éjen Bem!” – visszhangozta a baka, s a felemelt kardok, előre szegzett szuronyok rögvest iménti helyükre kerültek. A viadal helyett rövid eszmecsere támadt arról, hogy hol? mi? hogyan? – és viszontlátásra a táborban.

Bem északi hadseregének táborát egy dombokkal övezett kis völgyben helyezkedett el, amelyet erről is, arról is egy-egy szurdokon át lehetett megközelíteni. A tábornok mindkettőt ellenőrzése alatt tartotta, ezért nyugodtan várta Besztercén a kolozsvári erősítéseket, hogy a védekező harcot szokásához híven támadó háborúvá változtassa, majd egyetlen huszárvágással pontot tegyen a hadjáratra. Ez a tábor inkább az ázsiai népvándorlások szálláshelyére emlékeztetett, amely festőinek festői volt ugyan, de nem biztos, hogy a fegyelmezett sorkatona gyönyörűségét lelte volna benne. De azért az a katona is, aki nem heverészett a nyílegyenesen sorakozó sátrak valamelyikében, hanem más szállásán őgyelgett, a dobzóra vagy a riasztólövésre egy szempillantás alatt fegyverben állt, s a kockázó vagy kártyázó székeknek is éppúgy nehezen lehetett volna bármit is szemére vetni, mint annak a német silbaknak, aki úgy posztolt, mint aki karót nyelt.

A törzset Besztercén rendezték be, arra vettük hát az irányt. A piactér tele volt katonákkal. „Megérkeztek az új parancsnokaink” – szállott szájról szájra.

Mindannyian belefáradtak már az ideiglenes, festett parancsnokokba, s tárt karokkal fogadták az öreg katonákat. Elsőként Müller, a lebergi nemzeti gárda első századának századosa,⁶⁴ aki a légióban hadnagyként szolgált. Nagy igyekeztében, mármint hogy elsőként ölelje meg Czechowskit, megcsúszott és teljes hosszában belezuhant a várost átszelő csatornába. A se vége-hossza üdvözlések, kérdezősködések után végre elszállásoltak bennünket.

Másnap, miután bemutatkoztunk a Tábournoknak, Milekkel elváltunk egymástól. Ő mint hadapród a kékhajtókás ulánusokhoz lépett be, én ugyanilyen sarzsival Strzelecki zászlóaljába. Mivel pedig még nem volt mundérom, mindaddig nem hagytam el kvártélyomat, míg útipoggyászunkat ki nem pakolták. És délután négytől tizennégy órát aludtam egyfolytában, amikor is házigazdám, aki nem akarta halálosan mély álmomat megzavarni, hirtelen felrázott, s azzal a hírrel lepett meg, hogy négykor híradót vertek, s hogy a város helyőrségét alkotó légió egy órával azelőtt elmasírozott. Villámgyorsan felpattantam. Egy pillanaton belül a piactéren termettem, ahol a Tábornok már felnyergelt lovát tartó két emberen kívül teremtetett lélek se tartózkodott. Félórai vad futás után, melynek során a távolodó dobszó érzékeltette az irányt, utolértem a tábort.

Mindenki fegyverben állott. Az egy tömegben tömörülő gyalogság parancsra várt, hogy elfoglalja állásait. A balszárny ulánusai bal lábukat kengyelben tartva dzsidájukat a nyergen átvetve türelmetlenül várták a trombitaszót. – A lónyihogás, az elővédtől vágató futárok lovának patadobaja, az altisztek harsány parancsszavai mind-mind a közeli csatát jelezték. A tűzéség, amely közvetlenül a Tábornoktól kapta a parancsokat, mozdulatlanul állott. – Négy órás parádé után végre odavágtatott Lukinich százados⁶⁵ s azt a parancsot hozta, hogy mindenki foglalja el korábbi helyét, az orosz előőrsök ugyanis, amelyek előrenyomultak, dél körül visszahúzódtak előbbi állásaikba. Okulván az első leckéből, nem akaródzott visszamenni a városba, hanem egy sanoki férfiú, Gumowski százados⁶⁶ sátrába szállásoltattam be magam, ahol a bakák rendszeres összejöveteleiket tartották. Vagyishogy összejöttek, fecsegték, adomáztak. Katonatörténeteket hallottam nemcsak a lipcsei csatáról, de még a somosierrairól⁶⁷ is. Emellett változatlanul fűtött bennünket a remény, hogy csatába megyünk, s farkasszemet nézhetünk a veszedelemmel. Mindez persze az ifjú szívek lelkesítésére, hevítésére, megbabonázására szolgált.

⁶⁴ Lásd Rucki: 1. lábjegyzet.

⁶⁵ Lásd Rucki: 14. lábjegyzet.

⁶⁶ Lásd Rucki: 21. lábjegyzet.

⁶⁷ Lipcsei csata – népek csatája. Az 1813. október 16–19. között vívott csata, amely Napóleon súlyos vereségével végződött. A lengyelek, a franca császár leghívebb szövetségesei 9000 halottat és sebesültet veszítettek. A „somosierrai” – lásd Bentkowski: 24. lábjegyzet.

Balszerencsénkre a politika kiűzött bennünket a paradicsomból. A Tábornoknál tartott hosszú megbeszélések nyomán az a nézet alakult ki, hogy a nemzet érdekeit is szem előtt tartva, jobb volna, ha a rosszul felfegyverzett és félig felruházott lengyel katonákat nem tennénk ki annak, hogy szétverjék és elpusztítsák, hanem a szétszórt lengyel töredékegységeket inkább kivonnák a harcterről és egy háterszági táborba koncentrálnák, ott ruháznák fel és képeznék ki őket megfelelően a fegyverforgatásra. Így kellőképpen készen állhatnak majd arra, hogy a hazába bevonuljanak. Ennek megvalósítását ugyanis Bem az első sikeres ütközet után kilátásba helyezte.

Ez szent elképzelés volt, de megvalósításához rátermett elmék kellettek, akik a szervezés kormánykerekét kézben tartva, minden erejükkel e cél megvalósítására töreksenek. Eszközökben bővében voltak, s rendelkeztek a Tábornok teljeshatmú megbízásával is. A szervezők azonban nagyobb részt a régi katonák közül kerültek ki, s tökéletes munkát akartak végezni ott, ahol jót is alig lehetett, vagyis párszáz ember alaki kiképzésével foglalkoztak, mialatt ezer várakozott tétlenül fegyverre és egyenruhára.

Loś lett a szervező bizottság elnöke ezredesi rangban, tagjai pedig Zarzycki alezredes, Czechowski, Strzelecki, Jordan és Lipiński őrnagyok. Loś átmenetileg semmilyen aktív szolgálattal nem bízta meg. Czechowskit nevezték ki a 2. zászlóalj parancsnokának. Az addigi parancsnokot, Kowalski őrnagyot hadbíróóság elé készültek állítani. Strzelecki megmaradt az 1. zászlóalj parancsnokának. Lipińskire várt a világoskék hajtókás ulánusok, Jordanra a mályvavörös hajtókás ulánusok szervezése. Az 1. zászlóalj, amelynek szervezését befejezettnek tekintették, Besztercén maradt, a többi csapatok parancsot kaptak, hogy térjenek vissza Kolozsvárra. Oda tartottak a bizottság tagjai is. Czechowski közölte, hogy szívesen magával vinne. Ráálltam – és július 5-én Désen és Tordán át elindultunk a végzetünk által kijelölt helyre.

Besztercétől kétfélföldnyire találkoztunk a 2. zászlóalj adjutánsával, Skuluz főhadnaggal,⁶⁸ akit azért küldtek előre, hogy az őt fél mérfölddel követő egység érkezését jelents. Rövid tanácskozás után Czechowski úgy döntött, hogy egyelőre meghagyja a parancsnokságot Kowalskinak, de átadja neki a Tábornok parancsát, amely őt Kolozsvárra rendeli. Nem tudom, hogy az őrnagy birtokában volt-e ilyen parancs, vagy csak egyszerűen nem bízott a légió fegyelmettségében s attól tartott, hogy a bakák ellene szegülnek. Az ellenség törbecsalása persze nem feltétlenül nemes, de mindenképpen politikai cselekedet volt, s legyőzése

⁶⁸ Skuluz főhadnagy egyike azoknak a lengyel tiszteknek, akikről nem rendelkezünk adattal. Feltehetően a lembergi nemzeti gárdában szolgált.

nagyobb valószínűséggel kecsegtetett így, mint nyílt színen. Ez a politika azonban, mint később kiderült, rossz vért szült. Kowalski ugyanis, megszimatozva a veszélyt, nyíltan kifogásolta a parancsokat. A két törzstiszt láttán Kowalski megállította a csapatot. Czechowski átadta neki a tábornok parancsait és szemlét tartott a gyalogság meg a lovasság fölött. Az összesen 200 főből álló zászlóalj-
jal ugyanis 40 fős vadászcsapat és egy fél svadron ulánusféleség is tartott.

El tudom képzelni, mit érezhetett Czechowski, a hadapródiskola növendéke, aki hozzászokott a fegyelmezett Szász tér⁶⁹ katonákhöz, amikor megszemlélte a hajtókáig sáros egyenruhájú, két láb magas csapkákat viselő, rozsdás flintákat markoló katonákat. E velencei karneváli gyülekezetből kellett zászlóaljat faragnia. Gyorsan véget vetett a szemlének. – „Fújj! micsoda maskarádék!” – köpött ki a fogai között, s felkapaszkodott a szekérre. Hosszú időn át egy szót se lehetett kiszedni belőle. Július 6-án Kolozsváron állottunk, s miután bekvártélyoztak bennünket, vártuk hogy megérkezzék Łoś és Lipiński, s nekiláthassunk a bizottság szervezésének. Kowalskit meg azért vártuk, hogy mielőbb nekifoghassunk a légio átszervezésének.

Az előbbi simábban ment, mint az utóbbi. Néhány nap elteltével a bizottság tagjai, Strzeleckit leszámítva, megérkeztek Kolozsvárra. Kowalskira azonban hiába vártunk.

A bizottság az alábbiakat tette bevezetőül: a Tábornok nevében valamennyi magyar csapatot felszólította, hogy a soraiban szolgáló lengyeleknek tegyék lehetővé a (lengyel – K. I.) nemzeti lobogó alatti egyesülést. Ezen kívül Małuski kapitálynak, aki a búzavirágkék hajtókás ulánusokat szervezte Máramaros vármege székhelyén, Máramarosszigeten, parancsot küldött, hogy a már felszerelt 30 bajtársával együtt vonuljon Kolozsvárra, s hozza magával a jelentős gyalogsági és lovassági raktárkészletet. Fronczek századost⁷⁰ és Langie főhadnagyot, akiket már korábban Aradra küldtek, felhatalmazták, hogy a császári ulánus ezred egész ott található lófelszerelési készletét hozza el.

Minden ment, mint a karikacsapás, csak Kowalski egységét várta hiába a bizottság. Aggodalmunk jogossága beigazolódot. Futár érkezett Désről és azt a hírt hozta, hogy Kowalski a gyalogsággal és a lovassággal, ahelyett, hogy Kolozsvárnak vonult volna, erőltetett menetben megindult a határ felé azzal a szándékkal, hogy Dembiński táborával egyesüljön.

⁶⁹ Utalás az 1816 és 1830 között a kongresszusi Lengyel Királyság fővárosában, a varsói Szász téren Konstantin nagyherceg előtt tartott díszszemlékre.

⁷⁰ Fronczek (Frántsek), Antoni: 1848. december végén belép Tchorznicki őrnagy dzsidáscsapatába. Ezt követően átlép a lengyel zászlóalj 5. századába, amelynek élelmezési altisztje, majd hadnagya lesz. 1849 májusában Bem erdélyi táborában tartózkodik, Piotrowski ezredes segédtisztje.

Jóllehet ezt teljességgel a zászlóaljparancsok és Skawiński kapitány⁷¹ forralta ki, akik a két lengyel gyűlölködéséből, vagyis irigykedéséből hasznot akartak húzni, könnyen meg tudták nyerni a tiszteket. Ők ugyanis mind hozzászoktak az addigi ügyefogyott vezérek lazaságához, s mint a tűztől féltek Czechowski szigorú tekintetétől, aki kemény szolgálatot és vasfegyelmet ígért.

Szerencsére Kowalskinak nem sikerült a tervet végrehajtania, mert a mellékutakon közlekedő futárok mindenütt megelőzték, és az imigyen idejekorán értesített magyar hatóságok se pénzt, se előfogatot nem adtak neki. Mivel aztán így feltartóztatták, kénytelen volt a menetet lassítani. Ez pedig lehetővé tette Czechowskinak, hogy beérje és megállítsa az egységet, jóllehet az már elérte Erdély határát.

Az első pillanatban másról se volt szó, mint hadbíróság elé állításról, agyonlövésről, stb. Mivel azonban nem az volt az elsődleges, hogy szigorú példát statuáljanak, hanem az, hogy növeljék és megerősítsék a légiót, be kellett érni azzal, hogy mindkét felelőst áristomba zárták, s ezzel pontot tettek az ügyre.

A légió napról napra növekedett. Mielőtt még Kowalski megérkezett volna, Strzelecki küldött 60 lábadozót és muszka foglyot. Az utóbbiakat ugyanis nem küldhette azonnal az ellenség ellen. Érkezet néhány elégedetlen baka Wysocki táborából is, s várható volt Aradról Fronczek százados 300–400 galíciai hadifogollyal. Az utóbbiak vállalták, hogy beállnak a légióba. Czechowskinak és a bizottságnak az volt a legfőbb feladata, hogy e bakákat uniformisba bujtassa, mert az ezernyi tarka-barka mundérban képtelenség volt a világ előtt mutatkozni.

Én mint hadapród a táborkarban dolgoztam. Mivel pedig Łoś ezredes segéd-tisztjén, Janusiewicz kapitányon kívül mást nem osztottak be az irodára, bőven volt mit tennünk.

Eleinte minden békés egyetértésben zajlott, de rövidesen beigazolódta a közmondásban foglaltak, azazhogy három lengyel képtelen egy dologban meggyezni. Főleg, ha táborkari tisztekről van szó. A bizottság tagjai mind jobban összekülönböztek egymással. Legelőször a Zarzycki alezredessel szembeni ellenérzések kerültek felszínre, aki, látva, hogy nincs befolyása a tanácsban, áthelyezését kérte Bemhez, akinél mint magyar tiszt szolgált. (Mint hallom, most nagy szerepet játszik Kis-Ázsiában.)⁷² Később Łoś, aki mindenáron igazi ezredes és

⁷¹ Lásd Rucki: 27. lábjegyzet. 1848. június 8-án, tiltakozásul Piotrowski ezredesnek az ő májusi debreceni útjával kapcsolatos elszámolása iránti bizalmatlansága ellen, lemondott állásáról, de Erdélyben maradt. Hogy mi célból, az Ślaski emlékiratából kikövetkeztethető.

⁷² Utalás arra, hogy Zarzycki alezredes is renegát lett, tehát áttért a mohamedán hitre és belépett a török hadseregbe, ahol Oszman bey néven ezredessé lépett elő.

parancsnok akart lenni – a bizottságban őt csupán az elnökség tekintette annak –, összekülönbözött Czechowskival és Jordannal. Ettől kezdve az utóbbinál tartották a baráti összejöveleteket. Köztudott, hogy a lengyel baka, különösen, ha nemesember, mindenre jó, csak könyvvitelre nem. Czechowski sohasem boldogult a pénzkifizetéssel, ezért engem nevezett ki a zászlóalj gazdaságisának. Ez azt jelentette, hogy a számlákért is én feleltem.

Ez felelősségteljes gesztus, illetve a bizalom jele volt részéről, mert Rembowski ezredes⁷³ segédtisztje, akit Markiewicznek⁷⁴ hívtak, s gazdaságis volt, 1849 telén 17.000 rénusi forinttal számolta el magát – mint ez szökése után kiderült.

Mint tiszti rangot feltételező gazdaságis Czechowski keze alatt lehetetlenség volt Kolozsváron unatkozni.

Július közepén kellett szerény főhadiszállásunkról átköltöznünk a Bánffy-palotába.

Ugyanebben a palotában lakott egy francia család, Madame Rohan, egy még 1793-as emigráns, aki nemzetségét Dagobert királytól származtatta. Unokája talán 18 éves, szép, művelt leányzó volt: igazi Rohan. A család irányelve: „prince ne veut, rois ne peut, Rohan suis”. (Herceg nem akarok, király nem tudok lenni, Rohan vagyok.)

Madame de Rohan, aki szívesen látta a lengyeleket, jó nemesembernek tartván őket, örült, hogy valakivel társaloghat az anyanyelvén. Boldoggá tett engem is, hogy bármikor meglátogathattam a lakosztályát. Így szinte minden szabad órámat nála tölthettem. Alkonyattájt a kisasszony fogata mellett lovagoltam, esténként színházba jártunk. Egy alkalommal, amikor egy bemutatóra a hölgyek nem kaptak páholyt, a régi helytartói páholyt vettem ki 30 forintért, csakhogy Lujzácska tiszta homlokát ne redőzze elégedetlenség.

Lujzácska se volt irántam közömbös – erről meggyőződhettem, de a meggyőződés lehetősége kis híján az életembe került. A tábornok nekünk ajándékozott néhány hátaşlovat, még a Bánságból kapta őket. Az én szürkém teljesen betöretlen, nyers ló volt, de nem engedtem át másnak, jóllehet Czechowski összes lovaival én rendelkeztem. Egy este az az ötletem támadt, hogy belovagolom a hátaşomat, még hozzá akkor, amikor a hölgyek fogatát kísérem. Alig ültek fel és száll-

⁷³ Lásd Grabowiecki: 31. lábjegyzet.

⁷⁴ Markiewicz, Paweł (Aleksander) (1810–1849): az 1830–31-es szabadságharcban a 3. ulánuszred hadnagya. Rembowski őrnagy vadászcsapatával kerülhetett Magyarországra, amelyben december közepétől főhadnagy volt. 1849. január végén Munkácson már százados, de szembefordul a törvénytelenéseket elkövető Rembowskival. Májusban átkerül Máramaroszigetre, ahol a légio egyik szervezője. A légio Aradon alakuló 4. zászlóaljának volt a parancsnoka. Nem volt érintett a Rembowski pénzügyi visszaéléseivel kapcsolatos ügyekben.

tam nyeregbe, majd készültem át a fogat túloldalához, amikor a szélroham egy abroszt vagy lepedőt fúj le az útra a második emeletről. Lovam megijed, két lábra ágaskodik, mint egy anyaoroszlán – egyensúlyát veszíti és elzuhan velem az utcakövezeten.

Lujzácska riadt sikolyát hallottam és elveszítettem az eszméletemet. Később megtudtam, hogy ő is elájult, s mindkettőnket fel kellett vinni a palotába. – Szerencsére nem a ló alá estem, hanem az oldalamra és erős zúzóadásokon kívül más bajom nem történt, mi több, az eset még jobban összehozott bennünket.

Ily körülmények közepette gyorsan telt az idő, miközben olyan események vetették előre árnyékukat, amelyek az éppen csak szövődő szálakat szétszakították.

De mielőtt még ezek leírásába fognék, pár szóban ismertetem, mily előlépések történtek a légio szervezése terén. Hosszas várakozás után végre megérkezett Aradról Fronczek százados a 400 regrutával, Máramarosszigetről pedig Małuski százados a harminc ulánussal és tekintélyes gyalogsági raktárkészlettel.⁷⁵ Így a szervezésnek legalább az anyagi alapjai rendelkezésünkre álltak. A szervezés fő terhére továbbra is Czechowski viselte, aki emellett nagy hangsúlyt fektetett a kiképzésre, amelyre a bakák állandóan panaszkodtak. Nem sajnálván a pénzt, két hét alatt piros csapkába és vászonmundérba bújtatta az egész zászlóaljat. A Małuski által hozott raktárkészletből futotta szijazatra, az aradi fegyverraktárból pedig sikerült puskát keríteni. Így július 16-án bátran felsorakozhattunk azon a hadiszemlén, amelyet a helyőrség parancsnoka rendelt el, hogy számba vegye erőit és lelkesítse a lakosokat.

Július végén Strzelecki zászlóaljja, amelynek sorait a távozásunk után vívott négy csatában alaposan megritkították a muszkák golyói, csatlakozott a helyőrséghez. Így minden lengyel egységet egy helyen vontak össze s egészítették ki, várva a pillanatot, amikor a Tábornok harcba veti őket.

A hónap végéig úgy festett, hogy Erdélyben rendben folynak a dolgok, de egyre-másra jöttek a hírek Dembiński és Görgey hadainak észak-magyarországi kudarcairól. Aztán Bem Medgyesen elszenvedett vereségének és halálának híre kapott lábra, s ez valamennyiünket rémülettel és kétségbeeséssel töltött el. A Tábornok valóban nagy veszélybe került: egy sebesült ló árokugratás közben ráesett és maga alá temette a Tábornokot, eltakarva így őt az üldöző kozákok szeme elől mindaddig, amíg a szeretett vezérük halálában biztos huszárok, akik

⁷⁵ Zurics Ferenc alezredes, a 19. hadosztály parancsnoka 1849. június 29-én Máramarosszigetről jelentette a hadügyminisztériumnak, hogy Bem az említett különítményt Máramarosszigetre küldte az érkező lengyelek összegyűjtésére. Zurics azonban feleslegesnek ítélte jelenlétét és kérte visszairányítását a harctérre.

legalább a tetemét meg akarták találni, a félig ájult tábornokunkra rá nem akadtak.⁷⁶

Eközben két ulánusszázad vonult el a Tábornok seregéhez. Az ulánusok között volt Milko Leszczyński is. Mint később megtudtuk, velük együtt kelt át – a Tábornok kíséretéként – Magyarországra, ahol, mint ez köztudott, átvette a parancsnokságot és ragyogó, de a magyar vezérek miatt végzetes csatát vívott Temesvárnál.

A mi egünk is egyre jobban beborult. Északról három egyesült osztrák és muszka dandár szorította Damaszkint mind jobban a határ felé – délről a Bem távozásától és a muszkák közelségétől felbátorodott oláh hordák jelentek meg már mérföldnyire Kolozsvár előterében. Naponta érkeztek újabb és újabb magyar egységek Kolozsvárra, olyanok, amelyek vereséget szenvedtek. Az oly parancsnok, mint Kemény Farkas kezében a haszontalan helyőrség egyre jobban gyarapodott.⁷⁷

Augusztus 6-án került sor a 105. honvédszászlóalj zászlószentelésére.⁷⁸ 12 zászlóalj, 8 lovasszázad és 40 ágyú díszszemléjére került sor. Zeneszó mellett, csattogó zászlók alatt masíroztak el a Parancsnok előtt. A tűzben edzett huszárok még büszkén csörgették kardjukat, az ellenséget közmondásos rémülettel eltöltő légiós vörös csapkák vidáman piroslottak, még bátorság tűzelt a székely harcosok szeméből... Csak vezér kellett volna, a jól irányzott, halált osztó ágyúk, a dzsida- és a szablyaerdők szélvészt kavarhattak volna, s a villámló szuronyok megvakították volna az ellenséget, mint Nagyszebennél, Piskinél. – Ez volt Erdélyben az utolsó fényes nap. – A következő hajnalon a fenyegető veszedelem arra készítetett bennünket, hogy előőrseket állítsunk fel Kolozsvár előterében.

Augusztus 12.

A légió 2. zászlóalja volt szolgálatban a sáncokon. Mivel sok barátom volt ott, no meg azért, mert meg akartam látogatni Czechowskit, kilovagoltam a városból. A veszélyt még nem érezvén közvetlennek, mindenki vidáman téblábolt a táborban. Az árnyas fák tövében elnyúló tisztek kis csapata az algériai hadjárat vete-

⁷⁶ Itt Bem 1849. július 31-i segesvári vereségéről van szó.

⁷⁷ Lásd Rucki: 22. lábjegyzet.

⁷⁸ Itt nem a 105., a máramarosi önkéntes nemzetőrökből alakult zászlóaljról van szó, amely Kazinczy ezredes hadosztályában szolgált, hanem a 135., Kolozsvárott erdélyi újoncokból alakult zászlóaljról.

ránjainak történeteit hallgatta. A baka nagy szószátyár, különösen a világlátott: történeteik biztos, hogy nem unalmasak. Sorra megfordultunk a párizsi budoárookban, a kabukok táborában, a konstantinápolyi háremekben, persze, ahogy ez már a fiataloknál szokás, mindenütt vaskos tréfiaktól és harsány nevetésektől kísérve. – Hirtelen kiáltás hallik az előretolt őrhelyek felől, majd lódobogás. Mindnyájan talpra szökkentünk. – „Fegyverbe!” – kiáltotta a parancsnok: a kardok kirepültek a hüvelyükből és szuronyszüdisznók lettek a sáncok. De ellenség helyett csak annak az egységnek a maradékát pillantottuk meg, amelyet – fél huszárszázadról és három ágyúról van szó – még 14 óra előtt küldtünk ki felderítésre.

Most tíz-egynéhány huszár vágatott az országúton, oly eszeveszetten, mintha a halál angyala űzte volna őket.⁷⁹

Tudomást akarván szerezni az összecsapásról, lóra pattantam, de mielőtt elértem volna a sánckaput, a huszárok benyargaltak a városkapun rémületet, riadalmat keltve mindenfelé. A szerencsétlenek túlságosan messze kerültek, s egy muszka lovasosztagba ütköztek. Meglátni, attakirozni és szétszórni a muszkákat pillanat műve volt, de az ellenség üldözése közben egy orosz gyalogososzloppal találták magukat szembe, amely éppen akkor bontakozott ki az erdőből: fennakadtak a vASFalon, s öt percen belül már csak húsz-egynéhány huszár maradt életben. Ők huszonöten vágattak el előttünk.

Nem tudván azt, van-e nyomukban ellenség, Czechowski parancsba adta, hogy halálbüntetés fenyegeti azt, aki elhagyja a sánctól. Engem közben a főhadiszállásra küldött további parancsokért. Tudatában volt annak, hogy a riadalom hatására a tisztelt tábornok képes lenne az egész helyőrséggel elvonulni anélkül, hogy minket döntéséről értesítene.

A hadtanácson elrendelték a visszavonulást Magyarországra, hogy ott Görgey valamelyik csapatával egyesüljünk. Pár óra múlva Kolozsvár a láthatatlan ellenség elől retiráló hadsereg furcsa képét mutatta. – A több mint 800 szekér a raktárkészletnek alig a felét tudta elszállítani. Hám híján csak néhány üteget vontattak el bivalyokkal, mint valami római katapultokat. Közéjük ékelődve, rendetlen összevisszaságban vonult a gyalogság. A szárnyakon – a réteken át – mint darvak húztak az ulánus- és huszárszázadok. A közöttük elterülő térséget a muszka kancsuka elől menekülő erdélyi patrióták megszámlálhatatlan magánszekere, fogata, bricskája töltötte ki. Egyszóval mindenhez hasonlóak voltunk – legfőké-

⁷⁹ Augusztus 14-én Makray László huszárőrnagy két huszárszázadból és két ágyúból álló fel-derítő különítménye Apahidánál szembekerült Grotenhjelm elővédjével. A rövid harcban húsz huszár elesett vagy megsebesült, néhány fogságba esett. Odalett az egyik ágyú is.

pen ama keresztes hadakhoz, amelyekben mindig több volt a gyerek, az asszony és pap, mint a harcos –, csak éppen egy masírozott hadtesthez nem.

Egész éjjel szüntelen, fáradhatatlanul vonultunk, amikor a kelő nap bevilágította a páratlan talentummal megáldott festő ecsetére kínálkozó vad képet. Az ifjak hamar túlteszik magukat nyomott hangulatukon, s bár lelkünk mélyén elátkoztuk vezéreinket, hogy puskalövés nélkül adtuk fel az egész tartományt, a tréfák hamar felvidítottak. Már szóba se került Kolozsvár, hanem annál inkább az új, Magyarországon vívandó hadjárat, a reánk váró megannyi ütközet.

Tízórás vonulás után beért bennünket Janusiewicz kapitány, aki a raktárkészlet megmentése végett maradt Kolozsváron, s mindaddig nem hagyta el a posztját, amíg az első ellenséges előőrsök el nem érték a várost. Ütközben csodával határos módon csúszott ki a svalizsérok kezéből, akik meglepték azt a kocsmát, ahol tartózkodott. Megbújt az ajtó mögött. Az a hír, hogy az ellenség már innen van Kolozsvártól, némi rendet teremtett sorainkban. – Zárt menetoszlopok támadtak, a magánszekereket előreküldték, a lovasságot összevonták. Így értünk el az est leszállta előtt Bánffyhunyadra, ebbe a Magyarországra vezető út menti nagy sárfészekbe, amelytől 4 mérföldre húzódott a határ. – Mindenki úgy szállásolta be magát, ahogy tudta, s jöllehet Bánffyhunyadon van vagy 300 ház, ám hatezer ember és több száz tiszt bekvártélyozására alkalmatlan. Emlékszem rá, hogy tizenkét tüzértiszttel egyetemben egy nagy, rideg, cinteremhez hasonló szobába kerültem, ahol meghaltunk volna a hidegtől és az éhségtől, ha ott nincs agyafúrt cigány szolgám, akik tyúkokat és kakasokat lasszózott, s egy elhagyatott kertből uborkát hozott. Egy pillanat alatt emészthetetlen – mert félig nyers és főtlen – vacsorát készített, de akkor úgy ízlett, mint az ambrózia és a nektár. Ugyanezen az éjszakán összeült a haditanács, a főparancsnokságról letette Keményt és helyébe Dobay alezredest állította,⁸⁰ aki eszeveszetten bátor ember hírében állott. Akkori helyzetünkben csakis egy ilyen vezérrel lehetett volna valamit kezdeni.

A második napon volt az új vezér beiktatása. Az egész hadtest felsorakozott a várostól negyed mérföldre elterülő mezőn. Dobay minden egységhez lelkesítő, tüzes beszédet intézett. „Éljen Dobay!” – zengett a lég. Új reményekkel tértünk vissza szállásunkra. A lengyelnek kevés kell ahhoz, hogy reménykedjék.

A zászlóaljok egymás után vonultak be a városba. A légió kinn maradt a mezőn, hogy néhány alaki mozgást, fegyverfogást begyakoroljon. Ez mentette meg a hadtestet. Nem telt ugyanis bele negyedóra sem, a város felől óriási porfelleg kerekedett, s mint a tengerár hömpölygött felénk. Ordítózás, jajveszékélés, puska-

⁸⁰ Lásd Rucki: 33. lábjegyzet.

ropogás és rémületes „muszka!”, „muszka!” kiáltások adták tudtunkra az ellenség közelségét.

Mindez egy új *sauve qui peut* y pos⁸¹ Waterloo érzését keltette. A menekülő tömeg élén a magyar tüzérség robogott, nyomában a magánfogatok végeláthatatlan sora. Az egész tömeg egyenesen a mi zászlóaljunkra zúdult. Egy pillanat alatt legázolnak bennünket. Kwilecki százados⁸² előreugrott és egyetlen suhintással leterítette az elől robogó, rémülettől holsápadt tüzérparancsnokot. A tüzérség lemozdonyozott. Abban a pillanatban Dobay véres és porlepte segédtsíztje is meghozta a parancsot a zászlóaljnak, hogy alakítson rohamoszlopot és nyomuljon be a városba.

Zászlóaljunk a portyázó kozák csürhét vasékként verve szét, benyomult a főutcába, éppen akkor, amikor a svalizsérok szétverték a légió első zászlóalját, s útegeik kartácszápóra, mint a vihar, végigsöpört a téren. Hátról nyitottunk rájuk tüzet. Sövények mögé bújt vadászaink egyenként szedegették le tüzéreiket. Az ágyútűz gyengült, majd abbamaradt.

Dobay ezt használta ki arra, hogy egész lovasságát összegyűjtse és rohamra küldje. Ezer kard röppent a levegőbe, ezer ló alatt dőndült meg a föld és az átláthatatlan porfelhő lepelként borult a csatatérre... Csak a küzdők fegyvercsattogása, lármája, s a vad hangyabolyból percenként kitörő gazdátlan lovak érzékelették, hogy a porfelhő fölött a halál angyala tárta ki szárnyát. A muszkákat visszavetették. Még az éjjel elmasírozunk Feketetóra. Ott, a magyar határon vettük a parancsot, hogy forduljunk a hegyeknek s vonuljunk Máramaros felé, ahol majd Kazinczyval kell egyesülnünk. Húsz órás menet után, melyet a legnagyobb hőségben tettünk meg, s közben embereink háromnegyed része elmaradozott az úton, végre elértük a Kraszna menti Zsibó mellett fekvő tábor.

A bánffyhungyadi ütközetben Loó ezredes hét fejsebet kapott, a légió a felgyógyulás legcsekélyebb reménye nélkül vitte magával. Zászlóaljunkat előőrsi szolgálatra rendelték, és három napig nem váltották le. Magam is meggyőződhettem róla, hogy az emberi természet mindazt, ami kell, sőt, ami elképzelhető, kibírja. Harminc órás éhezést és örököst követően, miután a kukoricakenyérből és nyers szalonnából álló vacsorámat megettem, azonnal elaludtam a földre fektetett szekérlétrán. Hajnalban ébredtem fel, amikor a lábam alá folyó, s csaknem az

⁸¹ Meneküljön, aki tud – Ślaski hibásan írja le a waterlooi csatában keletkezett mondást.

⁸² Kwilecki, Józef (Antoni?): az 1830–31-es szabadságharcban a 13. sorgyalogezred hadnagya. Máramarosszigeten Antoni Piotrowski ezredes segédtsíztje főhadnagyi rangban. Ezt követően előbb a belső-szolnok megyei vadászcsapatnál, majd Szamosújváron a lengyel légiónál százados. A szabadságharc leverése után az orosz hatóságok bebörtönözték.

ülepemig ellepő zavaros víz látványa ugyancsak kellemesen lepett meg. Éjszaka felhőszakadás volt. Én azt átaludtam, ám a víz a fekhelyemen át talált magának utat. – Megszáritkoztam s qui voudrai croire,⁸³ még csak meg se fáztam, náthás se lettem.

⁸³ Qui voudrait croire – ki hinné?

Ślaski Edmund

Jordan Władysław

Woroniecki Mieczysław

Táborozó honvédsereg – középen lengyel dzsidás

Bem tábornok

*Leszczyński z
Leszczan Emil*

Łoś Franciszek Salezy

*Lange (Langie)
Antoni*

JULIAN BURCHARD VISSZAEMLEKEZÉSE¹

Egy eperjesi patrióta fiai

Minden bizonnyal Tallinban működött Európa egyik legrégebb patikája, s alighanem az ezt jelölő emléktábla szövege is a leghosszabbak közé tartozik a kontinensen. Szövege bizonyítja, hogy a patika felvirágzása és megmaradása egy magyar, magyarországi családnak, a Burchard-Bélaváryaknak köszönhető: „A tallinni Városháza patika az egyik legrégebben megszakítás nélkül működő gyógyszerár Európában (1422). Az épület az idők folyamán három egymás mellett álló gótikus, nyeregtetős házból olvadt egybe: balról a kis mérlegházból, középen az eredeti patikából és jobbról a Szentlélek templom paplakából. Az épület 1727-ben került közös fedél alá. 1583-tól kezdődően a patikát a magyarországi származású Johann Burchardt vezette. Munkáját 1913-ig az ő, hasonló nevű (Johann II-X.) leszármazottai folytatták. Az épülete Arent Passer szobrász és fia Dyonisios kőfaragásai ékesítik, egy részük, az ablakok oszlopai eredeti helyükön állnak, más részük a Katariina templom kőfaragás-kiállításán láthatóak. Érdeklődésre tartatnak számot még a gerendafestmények és az allegorikus barokk dómák az ablakbélleteken. Az egykori laboratórium (1742) az épület udvarán áll.”²

A ma múzeumként működő patikát az őseit a XII. századig számon tartani tudó, Bars és Bihar vármegyéből származó, de később a Dunántúlra és Sáros vármegyébe is elágazó Bélaváry család egyik tagja, a hazáját 1575 körül elhagyni kényszerült János alapította, aki Salzburgban gyógyszerészetet tanult. Németországból tovább vándorolva, a Svédországhoz tartozó Észtföldön, Revalban (Tallinban) telepedett le Johann Burchardként, azaz Burchard Jánusként. Nem tudni, mi az alapja annak a családi legendának, hogy János azért kényszerült szülőföldjét elhagyni, mert részt vett a Habsburg-párti Bekes Gáspár Báthory István ellen indított hadjáratában, amely a kerelőszentpáli csatatéren

¹ Az alább közölt emlékirat eredeti címe és megjelenési helye: *Chez les Turcs. Les émigrés hongrois et polonais en 1849–1849. Souvenirs de M. Jules-Conrad Burchard Bélaváry recueillis par son fils. (Récits de Famille II.)* Nancy, 1908.

² Beretzkí Urmasnak, a tallini Magyar Intézet igazgatójának szíves közlése.

az erdélyi fejedelem győzelmével ért véget.³ E visszhangos diadal alapozta meg Báthory hírnevét ahhoz, hogy lengyel királlyá válasszák. A *Burchard* névváltoztatásra némi magyarázattal szolgálhat a „rejtezkedés” szándéka, mert Reval nem messze fekszik a lengyel–litván Nemesi Köztársaság északi határától, amelynek ura 1586-ig Báthory István volt. Bár lehet, hogy János éppen a Habsburg uralkodónál lett kegyvesztett, s emiatt kellett a Magyar Királyságból elmenekülnie, s Salzburgban vagy Münchenben nevet változtatnia.

A Burchard(-Bélaváry) család tallini ága a XVIII. század közepén három ágra szakadt. A tallini ág utolsó férfitagja 1891-ben meghalt. A rigai ág leszármazottai a XIX. század végén még éltek. A harmadik ág a Nemesi Köztársaság középső területén, feltehetően Lublinban letelepedve ellengyelesedett, noha tudatában volt magyar származásának. Burchard János, akinek az apja (XIII. János) kapitányként részt vett az 1794-es Kościuszko-szabadságharcban, 1795. január 6-án Lublinban született⁴ – osztrák alattvalóként, mivel három nappal korábban osztotta fel egymás között véglegesen a lengyel–litván államot Oroszország, Poroszország és Ausztria. A lublini vajdaság Új-Galícia néven a Habsburg-birodalomba tagolódott be. E terület 1809-ben a Napóleon által létrehozott Varsói Hercegség része lett, a Francia Császárság bukása után pedig a Bécsi Kongresszus döntéshozói beleegyeztek, hogy a „lengyel államocská” középső és keleti része Lengyel Királyság néven az Orosz Birodalommal alkosson perszonáluniót. Így Burchard János, feleségével, a bécsi vagy radomi születésű Wierumth Karolina Saroltával együtt I. Sándor cár és lengyel király alattvalójának számított, akárcsak első fiuk, az 1825. május 17-én Lublinban született Julian (Gyula).⁵ Ezzel megtörik a névadás évszázados hagyománya, mivel a Tallinban letelepedett János férfiági leszármazottait – egy-két kivételtől eltekintve – Gusztávnak vagy Konrádnak jegyzik be a keresztelési anyakönyvbe – a Jánoson kívül. (Julian apjának másik keresztnéve, a Magyarországon használt Vilmos, a XVIII. század közepén magtalanul meghalt ük-nagybácsi, Kristóf Vilmos emlékét idézi.)

Burchard, akinek a János keresztnévét Magyarországon kiszorítja a Vilmos, borkereskedéssel is foglalkozott Lublinban. (A keresztnév-átrendeződés hagyomány lesz a Burchard családban. Julian Magyarországon Gyula lesz, de Francia-

³ *Klement Judit*: Apák és fiúk stratégiái: egy magyar család a 19. és 20. században. *Aetas* (20. évf.). 2005. 1–2. sz. (A továbbiakban *Klement*, 2005.) 71. 11. sz. jegyzet.

⁴ *Bárczy Oszkár*: A Burchard-Bélaváry család. In: *Turul* (12. évf.) 1894. 1. sz. 36. o. *Nemesi évkönyv* 1925–26. III.–IV. évf. Budapest. 1927. 46. o.

⁵ *Nemesi évkönyv*, uo.

országban már a Jules, pontosabban a Jules-Conrad nevet használja, s a Gusztáv is háromféleképpen – Gustaw, Gustave – fordul elő.) A családot a származás nemzedékről-nemzedékre továbbadott hagyománya, az eredettudat mellett a borral való foglalkozás ösztökélhette, hogy visszatérjen „az ősök honába”. Ez 1825-öt követően következett be, így Burchard János Vilmos második fia, Gusztáv István már Eperjesen született 1829. augusztus 20-án, akárcsak Konrád 1837. március 23-án.⁶ A családnak, amellet, hogy borkereskedéssel foglalkozott, ecetgyára is volt, s ecetet is árusított nagy tételben. 1847. szeptember 2-án például a Galíciába szállított négy hordó, 1859 forint értékű közönséges ecetet a grabi harmincad hivatalnál „megharmincadoltatták”. Burchard Vilmosnak 5 forint 2 krajcárt kellett fizetnie „vámjárandóság fejében”. 1848. június 9-én, Kassán keltezett levelében „a felügyelő úr megbízásából Kohut segéd” az iránt érdeklődik nála, hogy van-e erről bizonylata.⁷ Forradalom ide, forradalom oda, a hivatalok – beleértve a vám- és pénzügyit is – zökkenőmentesen működtek. Burchard jó kereskedőként és „ecetgyárosként” természetesen vigyázott a számláira, s e tekintetben nem különbözött a hasonló foglalkozásokat űző társaitól. Más tevékenységével, magatartásával tűnt ki.

A család eperjesi otthonába nemcsak lengyel menekültek, emisszáriusok, ügynökök, vándor céhlegények, alkalmi lengyel utasok találtak befogadásra, hanem a Lengyelország helyreállításával kapcsolatos legkülönbözőbb eszmék is. „Megszállott elme, aki rajongó rokonszenvvel viseltetik a lengyel nemzetiség iránt” – jellemezte őt az 1850-es évek közepén a megfigyelésével megbízott rendőrügynök.⁸

Az 1831-ben és közvetlenül ezt követően Magyarországra érkező lengyel menekültek iránt általános volt a lelkesedés, a szolidaritásvállalás, a támogatási készség. Mindezek azonban Burchard Vilmos Jánosnak és családjának az elkövetkező évtizedeit is meghatározták. Tiltott lengyel politikai irományokat és szépirodalmi műveket, bejelentetlen lengyel vendégeket az 1830-as, 1840-es években mindvégig rejtegetett a házában. Az okot erre az 1831 és 1846 között egész Galíciát behálózó földalatti összeesküvő mozgalom szolgáltatta, amely a tartományban állomásozó galíciai sorozású ezredeket sem hagyta érintetlenül. A gyanús személyek ellenőrzésére, üldözésére és elfogására hatalmas apparátust működtetett a Josef von Sedlnitzky által irányított császári rendőrség. A letartóztatás elől sokan Magyarországon találtak menedéket.

⁶ Uo.

⁷ Eperjesi kerületi állami levéltár. Štatný oblastný archív v Prešove. (ŠOAvP) Mag. B-12. 421.

⁸ Hadtörténeti Levéltár (A továbbiakban: HL). Bach-kori megfigyeltek (gyanús), 529/57.

Burchard Vilmos már 1835-ben a galíciai polgári kerületi elöljáróság és a rendőrhatalóságok látóterébe került. A gyanú 1839-ben bizonyítást nyert. A sanoki kerületi kapitány jelentette, hogy az emigrációból érkezett Mieczysław Darski, miután Galíciában ismeretséget kötött az eperjesi borkereskedővel, Burcharddal, angol útlevéllal Eperjesen is megfordult. Vele függhet össze, hogy 1838 decemberében két idegen érkezett Eperjesre, s miután hosszabb időt töltöttek Burchardnál, egy harmadik személlyel Magyarország „belsejébe” utaztak.⁹

1841. február 25-én arról tájékoztatták Lembergen keresztül Bécset, hogy egy beépített ügynökük jelentése szerint Burchard befolyásos tagja a Magyarországon átutazó galíciai és orosz-lengyelországi lengyel menekülteket támogató bizottságnak. Háza hosszabb ideje egy József Szymaniewski és Stanisław Pawłowski álnevet használó testvérpár rejtékhelye, akik 1831-ben a lengyel hadseregben tisztként szolgáltak. Burchard emellett 1835-ben és 1836-ban gyanús tartalmú levelek továbbításában is részt vett. Gyakran megfordult Galíciában, s egy alkalommal a Jasłói kerületben feltartóztatták, átkutatták, de semmi gyanúsat nem találtak nála.¹⁰ Az ügynök egy hónap múlva már Szymaniewski igazi nevét is jelenti: József Kochanowski, lembergi születésű személy. Gyakran ellátogat Burchardhoz a 40. (Koudelka) gyalogezred Klemens Hegier nevű hadnagya is.¹¹ 1841 novemberében azt jelenti egy ügynök a rendőr-igazgatóságnak, hogy egy könyveket tartalmazó láda érkezett Kassára „B. et Comp. in Eperjes” címmel. A minden bizonnyal tiltott könyveket, tartalmazó ládát az éppen Párizsból visszatért „gyanús személyként jegyzett Burkhart kereskedő rendelte meg a kassai Benczur könyvkereskedő részére”.¹² 1845 februárjában egy, politikai tevékenysége miatt kihallgatott Thomain nevű lembergi színész vall arról, hogy megfordult Burchard eperjesi kereskedő házában. E ház a olyannyira lengyelbarát központ, hogy ott még tiltott lengyel nyelvű politikai röpiratokhoz is hozzá lehet jutni.¹³

Hogy 1848-ban a forradalom első hónapjaiban – egészen más szempontból – milyen „gyanús emberek” szálltak meg Burchard Vilmos házában, arra fényt vethet az a nyomozás is, amely Ferdynand Meyzner (Meysner) brüsszeli és Julian Wagner (Wagner Gyula) eperjesi lakos 1848. július 22-én, Munkácson történt letartóztatását követte. A gyanú ellenük az volt, hogy orosz pánszláv

⁹ Haus- Hof- und Staatsarchiv, (HHStA). Galizische (Lemberger) Informationsprotokolle (GI) Bd. 130. 1839: 47. 287.

¹⁰ Uo.: Bd. 132. 1841:135. 886.

¹¹ Uo.: 184: 138. 906.

¹² Uo. 1841. 155. 1014.

¹³ Bd. 134. 1843–1846. II. 1248.

izgatást folytatnak a ruszin nép körében. Miután Meyznernél Brüsszelben kiállított útlevelet találtak, Beősz Károly Bereg vármegyei főszolgabíró úgy módosította gyanúsítását, hogy „a szóban forgó egyének, mint lengyelek, a párizsi lengyel propagandának volnának részint megbízottai, részint terjesztői.”¹⁴ Ez a megfogalmazás egyben azt bizonyítja, a főszolgabíró tisztában volt azzal, hogy az orosz pánszláv ideológia mellett létezik egy másik, a párizsi lengyel emigráció által terjesztett szláv közösségi eszmét tápláló politikai „propaganda” is. A magyar főszolgabíró azt persze nem tudhatta, hogy ezt majdan demokratikus pánszlávizmusnak fogják hívni, amely a cárizmus kis népeket leigázó, hódító szándékát akarta leleplezni, a közép-európai és balkáni orosz terjeszkedést lett volna hivatott megakadályozni. Beősz Károly, főszolgabíró magát a pánszlávizmust tartotta veszedelmesnek a magyar államra nézve, s ennek megfelelően járt el a gyanúsítottakkal szemben: átadta őket a vármegye alispánjának.

Az 1848. július 22-én „kivett önvallományaiban” Wagner Gyula tisztázni tudta magát. Ő bártfai születésű, eperjesi lakos, aki az ottani gimnázium „testgyakorlati tanítója”, akinek édesanyja a Lublintól északra fekvő Węgrówból származik, s így többször járt Orosz-Lengyelországban rokonlátogatásban. Magyarázattal szolgált arra nézve is, hogy miért szerepelnek Galíciába szóló útleveleiben nem egyértelmű bejegyzések, s Bereg vármegye miért nincs bejegyezve úti célként, valamint hogyan kerültek hozzá orosz rubelek.¹⁵ (Erre volt legkönnyebb felelni: Burchard Vilmos kereskedőnél váltotta be őket.) Az orosz rubelek mellett még egy sajátos „körülmény” is a gyanúsítottak ágens-voltára utalhatott: „Mind a két célra – (mármint a párizsi lengyel propagandával való „megbízatra” és terjesztésére – K. I.) – alkalmas segédeszköz nálok azon körülmény, hogy Meizner Ferdinánd lengyelül és franciául, Wagner pedig lengyelül, tótul s meglehetősen magyarul is beszélnek, mely nyelvekkel, mint tudva van, egész Európát beutazhatják.”¹⁶

Meyzner Ferdinánd őszinte „önvallományaival” sem tudta a személyét beárnyékoló gyanút eloszlatni. Pedig arra vonatkozó vallomását, hogyan került Magyarországra és mi dolga volt Munkácson, tényekkel és tanúkkal tudta igazolni. Odáig nem terjedt ki a nyomozás, hogy múltjáról faggassák. Így nem kellett bevallania, hogy 1830. november 29-én, tehát a hadapródok által Varsóban kirobbantott felkelés „novemberi éjén” mint a Lengyel Királyság hadserege

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltárak Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) H 15 1848 778.

¹⁵ Uo. 787–789.

¹⁶ Lásd. 7. jegyzet.

7. gyalogezredének hadapródőrmestere ő volt az, aki lelőtte a „lázadást” kirobantó iskola növendékeit fegyverletételre felszólító Stanisław Trębicki tábornokot.¹⁷ A szabadságharc leverése után 1831 őszén a 11. gyalogezred főhadnagyként vonult franciaországi emigrációba. (Távollétében I. Miklós cár halálra ítélte, amelyet életfogytiglani számkivetésre és vagyonek kobzásra változtatott.) Meyzner, amellet, hogy részt vett a franciaországi lengyel emigráció politikai életében, géptervezővé, gépszerelővé képezte ki magát. Mivel 1808-ban Lublinban született, tehát akkor, amikor az még Új-Galícia fővárosa volt, osztrák alattvalóként is számon tartották. Így rá is vonatkozhatott az 1848 márciusában meghirdetett amnesztia. (Ezt azonban orosz kérésre 1849 elején megvonta tőle I. Ferenc József.) Mindenesre a közkegyelem hírének is része lehetett abban, hogy, noha a Brüsszelben kiadott útlevele a Porosz Királysághoz tartozó Poznańi Nagyhercegség fővárosába szolt, Magyarországra utazott, s Eperjesen nem másnál, mint Burchard Vilmosnál szállt meg, ahol egyébként Wagner Gyula is lakott.

Wagner Gyula igazat mondott akkor, amikor azt állította, hogy rokoni szálak fűzik Meyznerhez, akinek édesanyja, Anna Wagner az ő nagynénje volt. Meyzner maga is hivatkozik arra, hogy a letartóztatását megelőző hetekben Kassán több napot töltött Mohlné nevű nagynénjénél, „ki lengyel születésű”. Wagner Gyula és Ferdynand Meyzner példája is bizonyítja, hogy a Szepesség, Zemplén és Sáros vármegyék nemessége vérségileg is mennyire kötődött a lengyel nemességhez.

A gyanúsítottak „övallományukban” elmondták, miért tartózkodtak a Munkács közelében fekvő Kölcsényben, s laktak „egy nyomorúságos parasztház kamrácskájában”. (Ezzel hívták fel magukra a hatóságok figyelmét.) A helyet nem azért választották, mert a szállás így napi hat garasba került, hanem azért, mert közel esett a munkácsi vasgyárhoz. Meyzner mint gépszerelő ugyanis Feliks Jędrzejowski szilvásujfalui bérlő megbízásából cséplőgépet akart összeállítani, s ehhez kellett az alkatrészeket Munkácsra „legyártatni”. A gyárban igazolták, hogy a modell elkészítéséért a gyanúsítottak 30 forint „előpénzt” fizettek be.¹⁸

Teljesen tisztáznia csak Wagner Gyulának sikerült magát. Ahhoz, hogy Ferdynand Meyznert „csak” rendőrségi felügyelet alá helyezték mindaddig, míg a Bereg megyei főispán részére a magyar belügyminisztérium ki nem állítja

¹⁷ *Bielecki, Robert*: Słownik biograficzny oficerów powstania listopadowego. III. k. Wydawnictwo Neriton. Warszawa, 1998. 123. o.

¹⁸ ŠOAvP, 1848 Mag. E – 8. 69. d.

a Belgiumba szóló útlevelet, Kesselbauer Albert kezességére volt szükség. Az útlevelet 1848. augusztus 15-én készítették el.¹⁹ Az nem tudható, mikor hagyta el Magyarországot. Annyi bizonyos, hogy 1851-ben már a belgiumi Ixelles-ben élt, ahol gépszerelőként dolgozott.²⁰

Burchard Vilmos a személyét érintő bonyodalmaktól mit se zavartatva 1848 augusztusa végén, szeptembere elején a belügyminiszterhez fordult, hogy „unkaöccsének, Kasperek Józsefnek, ki jelenleg Franciaországban Sauffain Miksa borkereskedőnek a társa, s Magyarhonban letelepedni óhajtana”, elintézzze a lakhatási jogot.²¹ Szemere Bertalan szeptember 8-án a tárgyban a városi tanácstól kért felvilágosítást. Tíz nappal később Szemere Bertalant arról tájékoztatták a tanács nevében, „hogy mi a kérdéses egyént, Kasperek Józsefet éppen nem ismerjük...”²²

Nem tisztázott, hogy Burchard Vilmos Józef Kaspareket mint borkereskedőt akarta-e Magyarországra hívni, vagy mint az 1830–31-es szabadságharc tisztjét. Annyi bizonyos, hogy ekkor már mind inkább szó volt egy Magyarországon megalakítandó lengyel légióról. A hosszabb ideje itt élő lengyel őrnagy, Jerzy Bułharyn, aki 1831-ben a 7. ulánusezredben szolgált, s 1833-ban Zaliwski ezredes Oroszország elleni tragikus végű partizánakciójában is részt vett, a szeptember 24. előtti válságos napokban fordult a lengyel légió felállításának tervével közvetlen Kossuthhoz. Az Országos Honvédelmi Bizottmány befolyásos tagját azzal győzhette meg a terv hasznosságáról, hogy a légió megalakítása nagy számban vonzana Magyarországra tapasztalt lengyel tiszteket.²³ Burchard Vilmos ismerte Bułharynt, aki tervébe beavathatta őt, s így szóba kerülhetett a lengyel tisztek Magyarországra hívásának kérdése is.

Az 1816-ban Lublinban született Józef Kasperek tizenöt évesen végig küzdötte az 1831-es „lengyel–orosz háborút”, s a 10. ulánusezred hadnagyaként lett átmeneti otthonra Franciaországban a besançoni katonai táborban. Az emigránsok közötti torzsalkodással eltelt pár nyugtalan év után 1835-ben Reims-ben telepedett le, ahol mind inkább szenvedélye lett a borkereskedés, s szorgos munkája révén jelentős vagyonra tett szert.²⁴ Burchard Vilmossal való rokoni és üzleti együttműködésről már korábban is szó lehetett. Tervezte, hogy belép a légióba.

¹⁹ MNL OL H 15 1848. 7881/453. 792.

²⁰ *Bielecki*: i. m.

²¹ *ŠOAvP Mag.* 1848 E – 8. 66. d.

²² Uo.

²³ *Kovács István*: „...mindvégig veletek voltunk.” *Lengyelek a magyar szabadságharcban.* Budapest, 1998. 42–44. o.

²⁴ *Bielecki*: i. m. II. k. Wydawnictwo Neriton. Warszawa, 259. o.

A „zavaros történelmi idők” meggátolták abban, hogy Magyarországra jöjjön, és üzletet kössön. A következő években is Reims-ben gyarapította vagyonát, így magától értetődött, hogy a borkereskedésben jártas Burchard Gusztáv Törökországot elhagyva nála talált otthont és munkát 1850 nyarán. Később Gyula is Reimsben telepedett le.

A fentebbiekből következően mi sem természetesebb, hogy Burchard Vilmos eperjesi háza 1848 őszén a legtevékenyebb, legfontosabb közvetítőpontja lett azoknak a lengyeleknek, akik az Eperjesen, Kassán, Pesten szerveződő lengyel légióba akartak belépni. Az itt töltött napokra így emlékezik vissza Teofil Łapiński, majdani honvéd tüzérszázados: „Lehetetlen, hogy említést ne tegyek a Burchard család vendégszerető házaról. Jó ideje annak, hogy e család a városban letelepedett. Az arra vetődő lengyel mindig vendégszerető otthonra talált náluk. Bajtársaim, kikkel akkoriban ott megfordultam, bizonyára máig se felejtették el azokat a kellemes pillanatokat, amelyekben e derék család igyekezett részesíteni a szülőföldjüket elhagyó lengyel ifjakat. Burchard úrnak második hazájáért, Magyarorszáért hozott megannyi áldozatán kívül két fiát is annak szolgálatába állította. Nem hoztak nevére székelyt: bátorságukkal és rátermettségükkel kiemelkedtek tisztársaik közül.”²⁵

Burchard János kisebbik fia, Gusztáv a légioszervezés nyíltabb formájában is részt vett. Irányi Dániel, Sáros megyei kormánybiztos 1848. október közepén azzal bízta meg őt és unokabátyját, Kesselbauer Albert jogászt, hogy menjenek Galíciába lengyeleket toborozni a légióba. A hónap második felében ugyanerre kapott megbízólevelet Albert apja, a kilencgyermekes Kesselbauer Károly borkereskedő is.²⁶

Kesselbauer Albert és Burchard Gusztáv galíciai működése eredményes lehetett, mert október végén nagyobb lengyel csapat érkezett Eperjesre Konstanty Matczyński százados vezetésével.²⁷ Az önkéntesek itt esnek át az orvosi vizsgálaton. Hazatérése után Gusztáv feltehetően ennek a csapatnak a kíséretében utazott Pestre, s lépett be maga is a Wysocki őrnagy által szervezett légióba. Aláírása már szerepel a légionistáknak azon a november 17-én, Pesten keltezett és Kossuthnak címzett beadványában, amelyben kifejezik, hogy csak Wysocki parancsai alatt akarnak szolgálni.²⁸ Kesselbauer Albert annak hírére, hogy

²⁵ Lásd a kötetben *Łapiński, Teofil*: Egy lengyel számkivetett, volt honvédtiszt visszaemlékezéseiből (1848–1849).

²⁶ *ŠOAvP Mag.* B – 2. 421.

²⁷ *ŠOAvP. Mag.* E – 8. 69. d.

²⁸ MNL OL H 2 OHB 1848:3111.

a Schlik tábornok vezette galíciai osztrák hadtest december 6-án a Duklai hágón át benyomult Magyarországra s elfoglalta Bártfát, december 8-án az eperjesi nemzetőrséggel együtt elhagyta a várost. Schlik másnap oda is bevonult, s ennek egyik következménye az volt, hogy Kesselbauer Károlyt letartóztatták.²⁹ Feltehetően Burchard Vilmos is osztozott a sorsában.

Burchard Gyula, a selmecbányai bányászakadémia növendéke diáktársaival együtt honvédnek állt be. Mivel a magyaron kívül németül, franciául, lengyelül és szlovákul – (Sáros és Zemplén megye szláv dialektusa sajátos átmenetet képezett a szlovák és a lengyel nyelv között) – is tudott, Henryk Dembiński altábornagy mellé osztották be tolmácsnak és „nyargoncnak”. 1849. június 23-án (május 3-i érvénnyel) hadnagynak nevezték ki. Dembiński meg lehetett működésével elégedve. Emlékiratában is kitér rá, hogy miután szegedi sáncrendszer feladta, augusztus 2-án az újszegedi gáton, ahol az előző napon karját golyó érte, halálos lövéstől összeroskadó lova maga alá temette, „Burchard hadsegédem jött legelébb segélyemre; felemelte a lovat, s én gyorsan talpra állottam... (..) Mintegy 100 lépést haladtam gyalog; azon reményben, hogy saját lovat kapok, Burchard lovát vonakodtam elfogadni. De mivel az ellenség csapatjai üldözőbe vettek bennünket, nem maradt egyéb hátra, mint hogy hadsegédem ajánlatát elfogadjam.”³⁰ Dembiński feltételezhetően ezt követően léptette elő századosná, s tüntette ki őt. Wysocki emlékiratában közzétett sumlai névsorban olvasható megjegyzés szerint honvédszázadosként került ki az Oszmán Birodalomba, s megkapta a magyar katonai érdemrend III. osztályát.

Burchard Gusztáv fanatikus bátorsága, önzetlen bajtársiassága miatt a híres drámaíró, Aleksander Fredró fiával, Jan Aleksanderrel együtt nagy népszerűségnek örvendtek a légió dzsidásainak körében. Ugyanabban az évben, 1829-ben születtek, Fredro tizenhárom nappal volt fiatalabb Gusztávnál, aki előbb Jan Łacki őrnagy mellett az aradi ostromsereg tűzéroszánál szolgált, majd a Władysław Poniński kapitány által Aradon szervezett 1. dzsidásosztály tagjaként a szolnoki lovasrohamban tüntette ki magát. Noha a dzsidások soraiban küzdött, Wysocki ezredes március 11-én utászhadnaggyá javasolja előléptetni, s mivel eredménytelenül, májusban tábornokként megismételte javaslatát, s egyben kérte, hogy Gustaw Burchardot futártisztként rendeljék mellé. A nyári hadjárat során a vele baráti kapcsolatot ápoló Poniński alezredes segédtsíztje volt.

²⁹ ŠOA v P. Mag B – 421.

³⁰ Dembinski Magyarország. A vezér hátrahagyott kézírataiból összeállítá Danzer F. Alfonsz. Budapest, 1874. 364. o.

A temesvári csatát, majd a lugosi összecsapást követően a kormány és a magyar honvédsereg maradéka egy részének menekülési útvonalát fedező, több mint ezer főből álló lengyel légió – augusztus 18. és 20. között – Óorsovánál átkelt a Szerb Fejedelemségbe. Az oroszok által megszállt Havasalföldet kikerülve a menekültek ideiglenes táborhelyére, Viddinbe jutottak. Gyula, Gusztáv, Władysław Poniński, Władysław Kossak és Lepold Kabath (Kabat) törökországi számkivetettségükben, jóban-rosszban összetartottak. Burchard Gusztá-von kívül egyikük se tér vissza véglegesen a szülőhazájába, de mindegyikük sikeresnek mondható életpályára tekinthetett vissza.

Az 1823. február 16-án a galíciai Samborban született Poniński az 1. dragonyosrezred 1848. június 30-án kilépett hadnagya a szabadságharc egyik leghíresebb lovas alakulatának, az 1. dzsidásezrednek (valójában dzsidásosztálynak) alezredeseként, majd a légió lovas dandárának parancsnokaként, s mint a katonai érdemjel II. és III. osztályának tulajdonosa hagyta el Magyarországot. Részt vett a krími háborúban. 1861-ben II. Viktor Emánuel olasz király tiszteletbeli szárnysegéde, egy évtizeddel később olasz altábornagy. Miután 1873-ban – mint olasz altábornagy talán hivatalból – részt vett II. Katalin cárnő pétervári szobrának leleplezésén, azt is elérte II. Sándor cárnál, hogy felesége, Olga Czetwertyńska visszakapja elkobzott oroszországi birtokait. 1881-ben kilépett az olasz szolgálatból, majd néhány év múlva Volhíniában Sapożynában telepedett le, s ott is halt meg 1901-ben.³¹

Ponińskinál fényesebb katonai pályát Magyarországon a külföldiek közül csak Józef Wysocki, a magyarországi lengyel légió szervezője és parancsnoka futott be. Az 1830–31-es szabadságharc tűzér hadnagyaként és a Lengyel Demokrata Társaság katonai szakértőjeként érkezett a franciaországi emigrációból Galícián át Magyarországra 1848 októberében. 1849. május 6-án már honvéd tábornok, egy hónappal később pedig a felső-magyarországi hadsereg főparancsnoka.³²

Władysław Kossak, a híres csataképfestő, Juliusz bátyja, aki még nem töltötte be a tizennyolcadik életévét, amikor a lengyel légióba, 1849-ben mindvégig az Aradon szervezett dzsidásezredben szolgált. Miután előléptették hadnaggyá, Poniński segédtisztje lett. Az 1. dzsidásezred valamennyi ütközetében részt vett. 1852-ben több magyarországi lengyel bajtárával áthajózott Angliából Ausztráliába, hogy aranyásással próbálja jövőjét megalapozni. Végül a „szerencsés”

³¹ Uő. 409. o., 410. o.

³² Uo. 548–550. o.

aranyások kincseit szállító és őrző lovasrendőrség biztosította számára a mindennapi kenyeret és az előmenetelt. Pályájából az zökkentette ki, hogy visszatért Európába, s feltehetően részt vett az 1863–64-es lengyel szabadságharcban, majd Angliában telepedett le. 1873-ban utazott ismét Ausztráliába. 1918. július 12-én halt meg Melbourne-ben.³³ Pár hónap múlva Lengyelország visszakerült Európa térképére.

Az 1830. november 17-én született lembergi Leopold Kabath, a 3. vértesezred 1848. november 2-án kilépett hadnagya 1849 elején állt be a 8. huszárezredbe, ahol rögtön főhadnaggyá, s február 16-án alszázadossá léptették elő. A nyári hadjáratban Dessewffy Arisztid tábornok segédtsíztjeként számos rohamban részt vett. Kossak társaságában hajózott át Ausztráliába, s vele együtt léptették elő rendőrhadnaggyá az aranyások szállítmányait kísérő állami fegyveres különítményben. Karrierje magasabbra ívelt, mint Kossaké. A rá nehezedő nagyobb felelősség miatt lett öngyilkos 1884-ben.³⁴

Az említett „ötöshöz” Viddinben csatlakozott Burchard Gyula selmecbányai diáktársa, Pauliny Edmund, akinek az emlékirat szerzője külön fejezetet szentelt *Pauliny botránya* címmel. Jellemzése szerint Pauliny „kistermetű, rendkívüli erejű, edzett ember volt, kinek a vívásban nem akadt párja”. Megjegyzi; selmecbányai diáktársa azt remélte, hogy hosszú évek óta Törökországban dolgozó „osztrák érzelmű” apja „segíteni fog neki, de mivel egyetlen hozzá intézett levelére se kapott választ, elhatározta, hogy Konstantinápolyba megy”. Elutazását Viddin kormányzója, Zia pasa nem engedélyezte. Pauliny Dobroslevich ruszcsuki osztrák konzulhoz fordult támogatásért, aki azt tanácsolta neki, hogy Bach belügyminiszterhez címzett levélben tárja fel helyzetét és kérjen kegyelmet. A tanácsot megfogadva október 2-án fogalmazta meg levelét, amelyről persze nem számolt be sorstársainak. Kérvényében arra is magyarázatot kellett adnia, miért lépett be a honvédseregbe. Pauliny Edmund kifejtette; Selmecbánya katonai parancsnoka igazolni tudja, hogy ő már télen útlevélért folyamodott hozzá, mert tanulmányútra, külföldre szeretett volna menni. Tervét keresztülhúzta az, hogy kérvényének intézése hosszan elhúzódott, s a magyarok 1849 áprilisában meglepetésszerűen elfoglalták a várost. „Látszólag önként” – de mint levelében írja „valójában erkölcsi kényszer alatt” 1849. májusának végén belépett a honvédseregbe. Az utolsó hetekben hadnaggyá léptették elő. A temesvári csata után több bajtársával együtt Lugoson kilépett a hadseregből, de nem tudott hazajutni, mert „félt attól, hogy az utat mindenfelé elzáró felkelők kezébe

³³ Uo. 270. o., 271. o.

³⁴ Uo. 234. o.

esik”. (A megfogalmazás homályos. Nem tudható ugyanis, hogy nem a román felkelőkre gondol-e?) Ebben a helyzetben azt találta leghelyesebbnek, ha ki-
menekül Törökországba és az ott tizennégy éve bányatanácsosként (török
viszonylatban mondhatni, bányaminiszterként) dolgozó és nagy befolyással
rendelkező apja, Pauliny Gusztáv pártfogásával talál jövőjére megoldást. Adott
helyzetben egyetlen vágya van; folytatni tanulmányait a selmecbányai Bányá-
szati Akadémián.³⁵ A levélben szó sincs arról, hogy Pauliny Edmund sajnálko-
zását fejezte volna ki azért, mert „részt vett az Ausztria elleni felkelésben”. Nem
tért vissza Ausztriába, s mint – Burchard emlékiratából kiderül – külföldön
próbált meg boldogulni. Sikerrel.

Burchard az orsovai átkeléstől 1850 nyaráig jegyzi fel törökországi élményeit,
s a Franciaországban töltött első hónapok eseményeit. Ebből az időkeretből
gyakran kiszakad egy-egy villanásra, s az éppen ismertetett élmény logikájá-
nak irányába, hol előrefut a jövőbe, hol a múlt illeszkedő eseményeit, s azok
szereplőit idézi meg. A tényeket illetően többnyire hitelesen.

Az osztrák rendőrügynöki tájékoztatás szerint Julian Burchard és Gustaw
Burchard az 1850-es években Reimsben telepedtek le, s viszonteladóként egy
gyapjúkereskedő cég alkalmazottjai lettek. Ez csak átmenetileg lehetett így.
A testvérpár a szülői ház hagyományaiból következően a borhoz, a borkereske-
delemhez értett, így Reimsben is a borkereskedésben igyekeztek mindketten jö-
vőjüket megalapozni. (Előfordulhat, hogy az ügynöki jelentésben eleve a „Wein”
[bor] szó szerepelt, amelyet a „Wohl”-[gyapjú]-nak olvastak.) A borkereskede-
lemmel való foglalkozás Juliannak annál is inkább sikerült, hogy a cégvezető
unokahúgát, Delbeck Zsófiát vette el feleségül.³⁶ A „megalapozás” azt jelen-
tette, hogy Julian (Jules) és apósa, valamint az időközben amnesztiában része-
sült Gusztáv – Konrád támogatásával – 1857-ben Danzigban/Gdańskban bor-
nagykereskedelmi lerakatot alapítottak. A fivérek feladata a borvásárlás volt
Magyarországon. Ez a magyarázata annak, hogy Jules Burchard 1858 szeptem-
berében Eperjesre érkezik, s 1859 januárjában egy évre szóló útlevelet kap
Franciaországba, így legalizálva külföldi tartózkodását.³⁷ Julian Burchard azon-
ban végleg Franciaországban telepedett le, noha 1878-ban még foglalkozott
a hazatelepülés gondolatával. Kapcsolata a családdal soha nem szakadt meg.
Mivel korán megözvegyült, gyermekeinek nevelésében Sarolta nevű húga,
özvegy Hlaváts Istvánné segítette, aki Franciaországba költözött. Leszármazottjai

³⁵ HHStA. Ministerium des Äusseren. PAXXXVIII. Kt. 52 Konsulate. Konsulat Rustschuk.

³⁶ HL Bach-kori megfigyeltek (gyanús) 530/57.

³⁷ Uo.

közül leghíresebb az unoka, Léon Noël, aki 1939-ben Franciaország varsói nagykövete volt, s jelentős szerepet játszott abban, hogy Edward Rydz-Śmigły marsallt, Ignacy Mościcki köztársasági elnököt és Józef Beck külügyminisztert Romániában internálták, s az onnan Franciaországban szabadon távozható Władysław Sikorski tábornok alakíthatta meg az emigráns lengyel kormányt. Léon Noël közel száz évig élt, s az 1950-es és 1960-as években tanácsadója volt Charles de Gaulle köztársasági elnöknek.

A „tágabb” Burchard család – Vilmos (János) és felesége, valamint fia, Gusztáv és felesége – 1859-ben Eperjesről Tokajhegyaljára költöztek, és Mádon telepedtek le. Gusztáv fia, az alföldi zsánerképei miatt számon tartott festőművész, Burchard Bélaváry István 1864-ben itt született. Talán a borkereskedelemmel kapcsolatos munkamegosztás is szerepet játszhatott abban, hogy az idősebb Burchard házaspár 1860 januárjában Egerbe költözött át, s ott rendelik el „feltűnés mentes” rendőrségi megfigyelését, amely az 1850-es években mindvégig tartott Vilmostal, Gusztávval és magyarországi tartózkodása idején Julian-nal szemben is.³⁸ Az Egerbe költözést az is indokolhatta, hogy Otília lányuk halála után, az unoka, Oláh Gusztáv neveltetése a nagyszülőkre hárult.³⁹

Gusztáv az 1860-as években a fővárosba költözik, s a Pesti Kereskedelmi Akadémia könyvviteli tanára lesz. 1872-ben bécsi Kereskedelmi Akadémiára hívják meg tanárnak, s ettől kezdve a család nyolc éven át a császárvárosban él. Szülei is ideköltöznek, s itt tanul orvosnak Oláh Gusztáv, a majdani híres elmeorvos. (Az osztrák rendőrségi jelentés szerint Varsóban és nem Lublinban született Vilmos János Bécsben halt meg 1881-ben. Gusztáv, akinek lovas bravúrjairól Jules többször említést tesz az emlékiratában, 1903. március 1-jén Pesten villamosbaleset áldozata lesz. Felesége, Bukovszky Lujza tíz évvel éli túl.) Gusztáv második fia, Aladár Bécsben születik. A Bécsben otthonosan berendezkedő, művészi pályára készülő első fiú, István számára is kézenfekvő, hogy az itteni Művészeti Akadémiára iratkozzék be.

A családban a legfényesebb karriert Konrád futja be, aki hirtelen felnőtté válva még tanúja a szabadságharc dicsőségének és drámájának. Életpályáját Klement Judit részletesen ismerteti *Apák és fiúk stratégiái: egy magyar család a 19. és 20. században* című tanulmányában.⁴⁰ Az eperjesi evangélikus kollégium feltehető elvégzése után 1854-ben külföldre utazott, s szorgosan látogatta a berlini kereskedelmi akadémiát. Ezt követően egy danckai (danzigi, gdański)

³⁸ HL Bach-kori megfigyeltek (gyanús). Mindhármuk idézett dokumentuma.

³⁹ Klement, 2005. 72. o.

⁴⁰ Uo. 74–86. o.

gabonakereskedő és hajóvállalkozási cégnél dolgozott 1862-ig. Mint említettük, ő lehetett az itteni nagybani borkereskedelmi vállalkozás „ötletadója” és társmegalapítója. Hazatérése után a pesti Hengermalomnál helyezkedett el, amelynek 1876-tól vezérigazgatója volt. Nemzetközi és országos kiállítások szervezésében, zsűrizésében vett részt, s 1884-től még diplomáciai missziót is vezetett: Brazília főkonzulja volt. Számos gazdasági, karitatív és társadalmi szervezet, egyesület alapítója, társszervezője, vezetője volt. 1890-ben az országos malomegyesület elnökévé választották. Érdemei elismeréseként a főrendi ház tagja lett, s 1891. november 29-én uralkodói döntéssel engedélyezték, hogy régi családnévét a Bélaváryt a Burcharddal együtt használhassa (ennek joga Gusztávra is kiterjedt). 1903. november 11-én, Budapesten halt meg. Fuchs Ágotával 1868-ban kötött házasságából négy gyermek született.⁴¹

Az 1848–49-es magyar és lengyel emigránsok Törökországban

A magyarországi háború vége

1848. szeptember 11-étől, vagyis attól a naptól fogva, hogy Jellačić bán átkelt a Dráván, győzedelmesen megküzdöttünk az osztrák hadsereggel, s szintúgy a horvátokkal, a bánsági szerbekkel, az erdélyi oláhokkal, és mindazokkal, akiket a császári ügynökök Magyarország ellen felláztattak.

Móga szétszórta a horvát bán csapatait, Perczel visszaverte a szerbeket és Görgey ragyogó győzelmek sorozatával szabadította fel Észak-Magyarországot; 1849. március 14-én Bem ura lett Erdélynek; május 21-én a Budavár ellen indított vakmerő rohammal, amelyben öcsém, Gusztáv is részt vett Wysocki tábornok oldalán,⁴² visszavettük a fővárost, és a Duna-völgy ezzel teljes egészében a birokunkba került.

Júniusban azonban, miután Miklós cár úgy döntött, hogy segítséget nyújt Ausztria császárának, három orosz hadsereg lépte át Magyarország határát. Az új veszedelemmel szemben a nemzeti erők nem bizonyultak elegendőnek.

⁴¹ Új országgyűlési almanach 1887–1892. (Szerk.: Sturm Albert). Budapest, 1888. Főrendiház – XI. Ő Felsége által élethossziglan kinevezett főrendiházi tagok. 134–135.

⁴² Burchard Gusztáv csak május 12-ig vett részt Budavár körülzárolásában. Ezt követően a lengyel alakulatokat elvezényelték Miskolcra.

Dembiński tábornok, a hadsereg vezérkari főnöke, akinek parancsőrtisztje voltam, elfogadtatta azt a tervet, hogy a magyar csapatok visszavonuljanak délre, a Maros és a Tisza bal partjára, s az erdélyi szorosok előterében egyesüljenek. A hegyek fedezékében szervezte volna újjá a hadsereget, mialatt a Tisza árterületeire csalt oroszok egész ősszel ott rostokolva küszködtek volna a vidékre jellemző veszedelmes mocsári lázzal.

Hogy tervét végrehajthassa, Dembińskit nevezték ki a magyar hadsereg főparancsnokának. Ő, hogy Görgeynek időt biztosítson hadtestei levezetésére, három napon keresztül csatázott az osztrákokkal és az oroszokkal Szeged térségében, s lassan hátrálva mindenegybes útszakaszt ütközzel jelölt meg. Sajnos, a főparancsnokságot Bem Józsefre ruházták át, s e vakmerő, hős katona, támadásba akarván átmenni, augusztus 9-én Temesvárnál vereséget szenvedett.⁴³

Seregének roncsai a török határ felé vonultak el, mialatt a fegyverletételt válsztó Görgey Magyarország utolsó ütőképes hadseregét Világosnál kiszolgáltatta az oroszoknak.

Dembiński tábornok, aki Szegednél súlyos sebet kapott, augusztus 11-én elhagyott minket, hogy mielőbb Mehádiába jusson és e fürdőhelyen kezeltesse magát. A többiek Lugoson maradtak, én magam szolgálattételre jelentkeztem Wysocki tábornoknál, akinek Gusztáv öcsém a parancsőrtisztje volt. Velük együtt indultam Törökország felé. Útközben, Töplitz közelében⁴⁴ találkoztam apámmal és Konrád öcsémmel, valamint legkedvesebb gyermekkori barátommal, Edmund Pauliny honvédtiszttel.

Orsova közelében volt egy kis kastély, amelynek parkjában Gusztávval együtt sokáig sétálgattunk az apámmal, mielőtt búcsút vettünk volna tőle. Władysław Zamoyski ezredes⁴⁵ is a társaságunkban volt. Még mindig a piemonti hadsereg egyenruháját hordta, mivel Lengyelhon e lelkes szolgálja egyenesen a novarai csatateréről érkezett, hogy kardját a magyar hadseregnek felajánlja. Honfitársai nagybátyjának, Adam Czartoryski hercegnek, a lengyel emigráció közismert

⁴³ A szerző némi pontatlansággal a szabadságharc hadtörténetének elnagyolt összefoglalását adja. Sajátos szempont az, s erről Burchard, mint parancsőrtiszt tudomást szerezhetett, hogy Dembiński, aki az 1849. július 1-jén a magyar seregek fővezérévé kinevezett Mészáros Lázár vezérkari főnöke volt, majd a hónap végén elfoglalta felettes posztját, a tervek szerint a Maros és a Tisza mocsaras árterületére akarta csalni az orosz sereget, hogy ott a malária végezzen vele. Ezek szerint e fantáziadús tervet maga Dembiński hiúsította meg azzal, hogy feladta Szegedet, s a hadügyminisztertől kapott parancs ellenére elvonult Temesvár felé mágnesként vonva maga után az ellenséget – a „mocsárlázás területéről” is.

⁴⁴ Töplitz, Toplecz, Csernahévíz. Mehádia és Orsova között fekvő fürdőhely. Románul: Toplet.

⁴⁵ Lásd Miłkowski: 127. lábjegyzet.

vezetőjének képviselőjét látták benne; neve, nemes jelleme, az 1831-es lengyel-orosz háborúban véghezvitt bravúros tettei mindenütt nagy befolyást és makulátlan tekintélyt biztosítottak neki. Megígérte, hogy gondja lesz ránk. Elbúcsúztunk apámtól. Mély megindultság vett rajtunk erőt: ki tudja, mily hosszú száműzésbe megyünk. Apám úgy döntött, hogy a rá leselkedő veszedelmek ellenére visszatér Észak-Magyarországra. Konrád öcsémrel ment el, aki hat hete hol lóháton, hol szekéren követte a hadsereget, s több ízben tűzbe került, de mintha teljességgel bízott volna abban, hogy tizenkét éves kora megóvjá őt.

E kockázatvállalás tette lehetővé, hogy hosszú elválásunk előtt még egyszer viszontlássuk egymást.

A török határon

Arrafelé Orsova az utolsó város Magyarországon; a csapatok ott gyűltek össze.

Mielőtt átkeltünk a Dunán és Törökország területére léptünk volna, a királyság minapi kormányzója, szárnysegédével, Asbóth ezredessel⁴⁶ a folyó egy lakatlan szigetén elásta Magyarország apostoli koronáját. Ezt követően gondoskodott a saját biztonságáról, amely miatt erősen aggódott. Belépvén a Wysocki kvártélyául szolgáló szobába, egy számomra idegen civilt láttam a tábornok mellett. „Megismered, ugye? – kérdezte halkan Wysocki – Ő az, Kossuth!” Elővigyázatosságból leborotválta bajuszát és fekete körszakállát, hogy ne lehessen felismerni. Nemsokkal ezután Zamoyski ezredes mellett álltam, aki éppen a kormányzó következő tartalmú, franciául írt levelét vette kézhez: „Zamoyski gróf úr, sorsomat az Ön kezébe helyezem.” – Aláírás: „Louis”. „Ej, ej” – nyugtázta az ezredes gunyoros mosollyal: „Minő érdekes kézjegy.”

Tárgyalni kezdtünk Szerbia pasájával.⁴⁷ Váratlanul puskaropogás verte fel a Duna túlsó partját; a török előkelőség jelenlétével mit sem törődő szerbek lövöldöztek a folyón átkelő parlamentereinkre vagy a cár ellenségei iránti gyűlöletből, vagy, mert kedvük telt a lövöldözésben. Fogtam a távcsöveimet, és nagy meglepetésemre apámat és a tőle elválaszthatatlan Konrádot ismertem föl a csónakban. Asbóth ezredessel együtt őt bízták meg, hogy járja ki a magyarok számára az

⁴⁶ Asbóth Sándor alezredes (1810–1868): a minisztertanács katonai ügyeinek jegyzője nem tárgyalhatott Belgrádban, mert Kossuthtal együtt augusztus 17-én átkelt Törökországba, akinek az emigrációban szárnysegéde lesz. Az amerikai polgárháborúban dandártábornok az északiak oldalán. Súlyosan megsebesül.

⁴⁷ Haszán pasával.

átkelést. A Szerbiában személyesen jól ismert Bystrzonowski ezredes⁴⁸ a lengyelekre és Monti ezredes⁴⁹ olasz önkénteseire vonatkozóan egy másik egyezséget írt alá. Az ügyünk iránt rokonszenvvel viseltető törökök hadifoglyoknak tekintettek, de meghagyták fegyvereinket. Közülünk sokan nem tudták rávenni magukat, hogy elhagyják a magyar földet és az utolsó pillanatban visszatértek az osztrákokhoz.

Ami apámat illeti, egy határozott döntéssel elvált tőlünk, és volt bátorsága visszatérni Eperjesre. Mehádián átkelve magához vett néhány hivatalos írást, hogy elhitesse; a nyarat a fürdőhelyen töltötte. De az általa játszott szerep túlságosan közismert volt, és az osztrákok a hazatérését követő napon, immáron másodszor, börtönbe vetették. Csak nyolc év múlva láttuk viszont egymást.

A szerbek akkor se hagyták abba a lövöldözést, amikor átkeltünk a Dunán. Három lovunkat terítették le. Az estét Tekijában, a folyóparton táborozva töltöttük. Testvéremmel, Gusztávval és barátunkkal, a fiatal Poniński ezredessel egy magányos facsoportban vertünk tanyát. A nyeret fejünk alá téve egymás mellett aludtunk, lovaink a közelünkben kikötve. Kiáltásra ébredtünk: „Ezredesem! – kiáltotta messziről egy lengyel dzsidás. – Megölik magukat!” – A tarkabarka viseletükkel opera-jelenetből kilépő rablókra emlékeztető szerbek hajoltak fölénk, fegyverük megvillant a holdfényben. „Tettessük, hogy alszunk – suttogta Poniński. – Csak kíváncsiskodnak, úgy vélem.” – Ez az első idegenben töltött éjszaka különösebb incidens nélkül telt el.

Orsovából Viddinbe

Másnap délnek fordultunk, hogy szürkés egyhangú lapályokon, fennsíkokon átvágva jussunk el a Viddin nevű erődvárosba.

⁴⁸ Bystrzonowski, Ludwik (1797–1878): az 1830–31-es szabadságharcban az általa felállított 1. krakkói lovaserzed őrnagya. A franciaországi emigrációban Czartoryski híve, aki több fontos diplomáciai feladattal bízta meg. 1848 őszétől a francia kormány és Czartoryski balkáni ügynöke. 1849 tavaszán Magyarországra jön, hogy közvetítsen a magyar kormány és a nemzetiségek közt. 1849. június 22-től címzetes honvédezered. Több ütközetben részt vett.

⁴⁹ Monti, Alessandro (1818–1854): az Ausztria ellen vívott háború idején a lombardiai hadosztály alezredese. Az év végén a szárd kormány kinevezi magyarországi nagykövetévé. Mire 1849 májusában sikerül eljutnia Magyarországra, a novarai vereség után kialakult helyzetben visszavonják követi megbízását. Május 25-én Kossuth megbízza az olasz légio parancsnokságával. Ennek 450 fős maradékával kel Szerbián át Törökországba.

A magyar honvédcsoport és a kis olasz légió katonai rendben vonult, a lengyelek, kik valamennyien vitéz, de kissé szeszélyes önkéntesek, kisebb-nagyobb csoportokat alkotva bandukoltak. Török dzsidások kísérték. Parancsnokom, Dembiński tábornok, sebesülése miatt ismét kocsiba szállva előre sietett, én pedig szabadon megválaszthattam útítársaimat. A menetszakaszokat így öcsémmel, Ponińskival, Kabath és Kossak főhadnagyokkal, s többnyire Wysocki tábornokkal tettem meg.

A ragyogó katonai múlttal rendelkező Józef Wysocki ekkor volt negyven éves. Az 1831-es lengyelországi háború harcterein tűnt ki. Franciaországba emigrált, ahol állampolgárságot kapott, s a metzi tüzértiszti főiskolán hadtörténetet adott elő. 1848-ban Magyarországra sietett, hogy tehetsége és vitézsége révén élére álljon a lengyel légiónak, amelynek szervezéséhez apám is hozzájárult.⁵⁰ Wysocki később a IX. hadtest parancsnoka lett.⁵¹ Kistermetű, kékszemű férfiú volt, bajuszkát és kissé borzasra fésült őszülő szőke haját viselt; természetét illetően szelídség, előzékenység, nyájasság jellemezte. A tábornok, ki a menetoszlop parancsnoka volt, időnként kocsira szállt, amelyen jókat kacarásztunk, mivel fogatát egy félszemű kanca és egy tarka ló alkotta.

Öcsém, kit Wysocki Arad ostroma és a szolnoki győzelem után segédtisztjének választott, végigkísérte őt az északi hadjáratban és a bánági hadműveletben. Gusztáv húsz éves volt. Gyermekkorá óta szenvedélyesen vonzódott a katonai pályához. Bámulatos hidegvérrel nézett szembe a veszéllyel, s emiatt mindenki csodálta őt, nemegyszer ugratva is, mivel eredeti szellemessége sohasem hagyta cserben. Rajongó lelkesedését egykedvű külsővel palástolta; kimért mozdulatainak hűvös nyugalma gyors észjárását, lobogó képzelőerőt takart. Szolnoknál kengyelve vasát forgatva rohamozott, merthogy a kengyelszíja röviddel azelőtt elszakadt. Buda ostromakor, amikor is a kapott felszólítás dacára sem hagyta el a kvártélyául szolgáló és éppen bombatalálatot kapott házat,⁵² hanem tovább aludt a romos szobában. Dobrovicénél, ahol Ponińskival együtt szembe szállt a kozákokkal. A két méter magas kerítés átugratásával megmenekült az elképedt ellenséges lovasok elől, s azután nyugodtan, némán szivarozva besorolt a lovas oszlopba. Prémés dolmánya és sapkája azonban az oroszok zsákmánya lett. Jelenléte vigaszomra szolgált számkivetésünk során.

⁵⁰ Lengyelországi kapcsolatainak köszönhetően. Lásd *Récits de Famille* (I. Notre Famille. III. Hal). Magyar eredetű családunk részt vett a(z 1794-es, 1812-es, 1830-as) függetlenségi háborúban; azzal a joggal kapott *indigenátust*, hogy címerét kiegészíthesse a *Jastrzębiec* (héjával). A Burchard Bélaváry család egy másik ága 1770-től kezdve orosz nemes lett. (J. Burchard jegyzete).

⁵¹ A IX. hadtest parancsnoka 1849. június 1-jétől Dessewffy Arisztid tábornok volt.

⁵² A „Fehér Hajóhoz” (Zum Weissen Schiff) címzett fogadót. (J. Burchard jegyzete).

Władysław Poniński gróf galíciai volt. Tizenhét éves kora óta szolgált tisztként az osztrák hadseregben s páratlan jó lovas hírében állott. Egy alkalommal Bécs egyik utcáján fogadásból kifogatott a szekérből egy sovány gebét, betanította, s miután kölcsön farokkal felékesítette, műlovaglást mutatott be vele a császár előtt. Amikor Magyarország elszakadt Ausztriától, Poniński mindenét feláldozva, felállított egy lengyel lovasszázadot, annak a piros sapkás dzsidásezrednek a magvát, amely oly remekül megállta a helyét az osztrákok és az oroszok ellen. Az arányos, középtermetű, szőke Ponińskinak szép fiatalos arca volt. Rendkívül nagy figyelmet fordított az öltözködésére, s a reánk váró nehéz pillanatokban, ahogy én láttam, szenvtelenül fogadott mindenfajta nélkülözést, s úgy alkalmazkodott a körülményekhez, hogy előkelőségéből mit sem adott alább.

Kabath és Kossak elválaszthatatlan barátok voltak – mindketten galíciaiak; együtt nevelkedtek a Bécsúhelyi Katonai Akadémián, s ugyanabban az osztrák dragonyosezredben szolgáltak.⁵³ A magyar hadseregben az egyik huszárezred törzskarához nyertek beosztást; amikor a turai csata után látni akartuk őket, parancsnokuk, a vitéz és boldogtalan sorsú Dessewffy tábornok, aki maga látta el ordonáncai szolgálatát, megjegyezte: „Alszanak, mint a kutyakölykök, nincs szívem felkelteni őket.” Kossak főhadnagy a híres festő, Juliusz Kossak fivére volt. Kabath főhadnagy, miközben átállt a honvédekhez, az osztrákok kezére került. Mielőtt agyonlőtték volna, Bártfánál egy szlovák paraszt gúnyájában sikerült megszöknie. Több héten át ebben az öltözékben szolgált – egy magyar nemzeti-színű szalagot vetve át csupán a vállán, de a kucsma és a fehér bekecs ellenére is előkelő maradt. Nagyon derék és kifinomult ízlésű, jó svádájú tiszt volt. Sohasem hagyta el a jókedve; amikor a temesvári csatában egy nagy orosz bomba a lovam és az ő lova között csapódott le, kipattant a nyeregből és emlékül nekem ajánlódkozta azt. A hadjárat vége felé Kabath belépett Poniński piros sapkás dzsidásai közé.

Barátaim társasága, elevenségük megrövidítette a Viddinig tartó menetszakaszokat; a bánattal és az unalommal meg tudtunk birkózni. Öcsém egyetlen alkalmat sem hagyott ki, hogy megtréfáljon bennünket. Az egyik tikkasztó napon óriási görögdinnyéket vettünk egy szerb paraszttól. Menetközben mindnyájan

⁵³ Leopold Kabath a 3. vértesezredben szolgált. Władysław Kossak a Lembergi Egyetem műszaki karának volt I. éves hallgatója, mielőtt Magyarországra jött. Leon Robert Kossak, Władysław bátyja szolgált egy osztrák ulánusezredben vagy vértesezredben, mielőtt belépett a Bem parancsa alatt álló erdélyi lengyel légióba. Kabath unokabátyja, Feliks Kabath, az 1. dragonyosezred hadnagya szökött át 1849 késő telén, koratavasán a magyarokhoz, s szögezték emiatt a nevét akasztófára. Felikset és Leopoldot általában összekeverik. Burchard is, mivel a legenda Feliksre vonatkozhat, aki 1853-ig Magyarországon bujkált.

kezünkbe tartottuk arra készülve, hogy hamarosan belekóstolhatunk a frissítő gyümölcsbe. Gusztáv e pillanatot választotta ki, hogy lovát oldalba kapva elkiáltta magát: „Rajta!” – Lovaink, mielőtt visszafoghattuk őket, megugrottak velünk, mármint Ponińskival, Kabathtal, Kossakkal és velem, miközben a lepotyogó dinnyék szanaszét gurultak az úton.

Lovaink még nem voltak lestrapálódva. Nekem három lovam volt, Gusztávnak kettő, Ponińskinak négy. Ahol a tér lehetővé tette, annak rendje és módja szerint versenyt lovagoltunk. Mindazokat az oláh falvakat, amelyeken átvágtunk, magas léckerítés övezte; a lakók zárva tartották a kapukat, de oldalt volt egy kis nyíladék, amelyen két lépcsőfok megtétele után be lehetett jutni. Mi örömünket leltük abban, hogy e hasadékokon át hatoltunk be a faluba. A nyílás azonban többnyire keskeny volt, Poniński egy alkalommal felhasította benne a nyergét.

A kíséretünket képező török dzsidások csodálkozva néztek bennünket, mivel ők sohasem ugratták a lovukat, pedig kitűnő lovasok voltak; különösen a vágtában végzett mutatványokkal tűntek ki. Időnként egyikőjük vágtába kapta a lovát és kétszersülszeleteket szórt a földre, közben társai a nyomába eredtek és sarkantyújukkal a nyeregbe akaszkodva felkapdosták az elszórt elemózsiát, más-kor meg örült vágtában a legelső feldobott a levegőbe egy rövid botot, amelyet a másik röptében elkapott. A törökök remekül felszereltek voltak; fegyverzetük dzsidából, egy pár pisztolyból és szablyából állott. Bő nadrágot és újában hasított zubbonyt, szorosra húzott övet, különféle színű, bár leginkább zöld turbánt viseltek, amelyet többnyire ezüst vagy arany pikkelylemezek díszítettek.

Menetünk szerfelett lassú volt, mivel a felszereléseinket is szállító fogatoszlopok bivalyai, ahogy az úton nagyobb víztócsához értek, minden alkalommal megálltak, és egymást követve sorba belefeküdtek.

Este olykor beszállásoltak bennünket, de leggyakrabban a szabad ég alatt vertünk tábort, a törökök pedig meleg és tiszta takarókat osztottak ki köztünk. Az éjszakák szépek voltak és így nagyobb kényelemben részesültünk, mint a hosszú magyarországi hadjárat során.

Megérkezés Viddinbe - Dembiński

Vagy egy hétig tartó menet után, egy este Viddin alá értünk. A török csapatok csatarendben vártak ránk. Az ételt előkészítették; gőzölgő üstök sorakoztak a síkon.

Fogadásunkat illetően Bułharyn tábornoknak a magyar háborúról írott könyvének tömör meghatározását tudom idézni: „elfogadhatóan”. Viddin kormány-

zója párnákon ült és csibukolt; muzulmán mód szerint kezét szívéhez, ajkához és homlokához érintve könnyedén meghajolt. Wysocki tábornok, az öcsém és az én kíséretemben odament hozzá; a pasa maga mellé ültetett bennünket és étellel kínált; egy nagy tálban, olajban sült uborkákat tálaltak fel, majd ismét uborkát, de ezúttal sáfrányos rizzsel töltöttet; azután különféle édességekkel kínáltak. Ugyanilyen bőkezűen vendégelte meg a többi tisztet és az egész csapatot is. Ezt követően az emigránsok elvonultak azokba a sátrakba elhelyezkedni, amelyeket a törökök előre felverték.

Csapatunk a Viddintől északra húzódó síkságon rendezkedett be, táborunk az erődítmény fala, egy terjedelmes mocsár és a Duna között helyezkedett el; a folyó túl felén, a bal parton látható volt a kalafati erődítmény.

Viddin egy szerfelett vastag bástyákkal körülvett nagyváros; falai dél-keleten meredeken a Dunának ereszkedtek. A város minden szükséglettel ellátott bennünket, jogunk volt nappal bemennünk falai közé, de nem lakhattunk ott. Kivételt e tekintetben csak Kossuth és Dembiński élvezett. Az egykori kormányzót egy kis házban szállásolták el, ahol egy napon én is megjelentem, hogy ünnepségre invitáljam őt. Amikor beléptem hozzá, egy széken állt és éppen lekváros üvegeket rakosgatott be egy szekrénybe. Köszönésemet viszonzva e szavakkal fordult hozzám: „Bocsásson meg, de nem kívánok érzelmeimmel tüntetni.” Kossuth szerfelett szerény szerepet játszott törökországi tartózkodásunk során; sehol se lehetett látni. Se fizimiskája, se személyisége nem hatott rám. Befolyása teljes egészében varázslatos szónoki tehetségéből eredt. A nemzet élén állva nem egy esetben mutatkozott gyengének; hajlott a csüggedésre, minden az övéénél erősebb akaratban támpontot keresett, könnyen engedett, s tetteiből hiányzott mind az állhatatosság, mind az átgondoltság.

Dembiński tábornok, aki már előttünk érkezett, s aki az utat Mészáros tábornokkal együtt kocsin tette meg, még nem gyógyult fel teljesen. Örömmel találkoztam egykori előljárómmal, aki iránt nagy tiszteletet éreztem. Egy lovas katonára, egy hazafi és egy tudós ember testesült meg személyében. Tizennyolc éves volt, amikor az osztrák tisztiiskolának hátat fordított, visszautasítva a műszaki tiszti váll-lapot, hogy Lengyelországban az 5. lovas vadászezred katonája lehessen. Három évvel később Napóleon a szmolenszki csatamezőn gárdakapitánnyá léptette elő. Lipcsénél a becsületrend tiszti keresztjével tüntették ki. 1831-ben ragyogó fegyvertényeinek és mindenekelőtt litvániai visszavonulásának köszönhetően kinevezték az oroszok elleni hadsereg főparancsnokává. És négyszáz éve soha nevet oly fényesen nem írtak a lengyel történelem évlapjaira, mint az övét Varsó eleste után. Dembiński sok más bajtársához hasonlóan Egyiptomnak vette az útját, ahol Mohamed Ali 1832-ben átszervezte a hadseregét, s Miklós cár

megtámadását fontolgatta. A körülmények változása folytán az oroszok bosszúvágyó keze oda is utánanyúlt, s a tábornok kénytelen volt megbízatásáról lemondani.⁵⁴

Dembiński Párizsban élt, a műszaki tudományokat és a taktikát tanulmányozta, amikor Teleki László gróf megérkezett és 1848 novemberében megkérte őt, hogy katonai tapasztalatait állítsa a magyar hadsereg szolgálatába. A tábornok Henri Dubois néven Oláhországba hívott gépésznek, művezetőnek adva ki magát, egész Németországon, majd az osztrák vonalakon is átkelt, anélkül, hogy kilétére bárki is gyanakodott volna; Késmárkon néhány óra adatott neki leendő ellenfele, Schlik gróf csapatai között tölteni. A 9. hadtest parancsnokságát és az északi hadművelet irányítását bízták rá.⁵⁵ Ezt követően, mielőtt az egész magyar hadsereg főparancsnokságát ráruházták volna, Mészáros fővezér tábornoki főnökeként szolgált. Atyám iránti barátságának köszönhetően 1849. május 7-én segédtestiszt-jévé nevezett ki. Dembiński tábornok ötvennyolc éves volt, s bár jóval idősebbnek nézett ki, erőteljes férfiú maradt, tömör fehér bajuszt viselt. Vonásai sohasem emlékeztettek görög típusra, keménységről árulkodtak, de a megannyi hadjárat fáradalmai nem múltak el fölötte nyomtalanul; az orra aránytalanul megnőtt és arcának pirosát viselte magán. Egész lényé erőt és konokságot sugárzott, s rendíthetetlennek tetszett.

Rendkívül jóindulattal, atyailag viseltetett a környezetében lévő tisztek iránt, de nem mutatkozott közlékenynek, különösen a katonai szolgálatot és rendelkezéseket illetően. A kápolnai csata után, amelynek Görgey féltékenysége és rosszindulata, s több törzstiszt együttes melléfogása okozták a kudarcát, az érintett tábornokok azzal érveltek, hogy Dembiński nem árulta el nekik szándékait, mire ő azzal a híres-nevezetes mondattal vágott vissza; „Ha tudnám, hogy a sapkám birtokába jutott a gondolataimnak, a tűzbe vetném.”

A tábornok szívesen kacérkodott és dacolt a veszéllyel. A Szegeden töltött három gyilkos nap során, gyakran megjelent az oltalmunkul szolgáló sánc tetején,

⁵⁴ Lásd Miłkowski: 56. lábjegyzet. Dembiński a Törökországgal konfliktusba keveredő egyiptomi kedivnek, a Franciaországgal szövetséges Mohamed Ali pasának is felajánlva szolgálatait 1833 májusában Kairóba utazott. Orosz tiltakozásra azonban Egyiptom ura a lengyeleket nem fogadta szolgálatába.

⁵⁵ Dembińskit 1849. február elején a négy hadtestből álló magyar fősereg parancsnokává nevezte ki Kossuth. Március elején történt leváltása után április 19-én állt ismét szolgálatba. Ekkor a felső-magyarországi sereg parancsnoka lett. (Ebbe tartozott a szerveződő IX. hadtest is.) Július elején a fővezérré kinevezett Mészáros Lázár altábornagy vezérkari főnöke. Július 30-tól a Szeged térségében összpontosított magyar fősereg parancsnoka.

hogy tiszteletét tegye egy orosz tábornoknak,⁵⁶ akit felfedezett az ellenséges vonalban. Ott várta a neki jelentést tevő tiszteket, majd mintegy otthonosan megállapodva, ott diktálta nekem rendelkezéseit mindaddig, amíg a heves tüzelés meg nem szakította munkánkat, „weil die Kugel sind schon zu dicht”,⁵⁷ mondta mulatságos németiségével. Még ma is a szemem előtt látom; egy nagyon veszélyes ponton kenyeret és sonkát hozattunk a kocsijából a hűséges Tetszikjével. De a hűséges Tetszikje nem bizonyult vitéznek. A záporozó ágyúgolyók láthatóan idegessé tették, és amikor elébe siettem, hogy az élelmet átvegyem tőle, s őt magát fedezékbe küldjem, egy végtelenül hálás pillantás volt érte a jutalmam. A turai ütközetben⁵⁸ Dembiński észrevéve, hogy az egyik csapatban baljóslatú zavar támadt, e szavakkal küldött oda engem: „Mondja meg az uraknak; kérem őket, hogy ott helyben várjanak rám.” A mondat mindenkire megnyugtatóan hatott.

Shokása volt a csípős, szellemes kiszólás. Szegednél, segédtisztje, Katona ezredes zúzóadásokat szenvedett. A tábornok tudakolódott az állapotáról. „Excellenciás uram, – feleli a segédtiszt – egy tizenkét fontos golyó volt”. „Volt ideje megmérni” – dűnnyögte öreg főnököm az orra alatt. Mivel magyarul nem tudott, velem franciául vagy lengyelül beszélt. Szinte mindig tegezett, mint ahogy ez Lengyelországban és Magyarországon szokás. A rendelkezések kiadásához Dembiński a német nyelvet használta.

A szegedi csata idején a tábornokát Zamoyski ezredes, híján minden meghatározott funkciónak, Katona Miklós,⁵⁹ Bernáth⁶⁰ és Vay⁶¹ parancsörtsztek alkották

⁵⁶ Panyutyin, Fjodor Szergejevics (1790–1869): altábornagy, az osztrák főszereg mellé beosztott 9. kombinált gyaloghadosztály parancsnoka, aki részt vett a déli magyar hadsereg üldözésében.

⁵⁷ „Mert túl sűrűn záporoznak a golyók”.

⁵⁸ A tiszai hadsereg lovasdandárja által 1849. júl. 20-án Tolsztoj altábornagy parancsnoksága alatt álló orosz lovassági különítménnyel vívott ütközet.

⁵⁹ Katona Miklós (1813–1886): őrnagy 1848. november 25-én többségében nemzetőrökből álló csapatai élén súlyos vereséget szenvedett Désnél, s emiatt hadbírószági vizsgálat indult ellene. Az 1849 áprilisában hozott felmentő ítélet után Dembiński altábornagy törzskarában szolgált, aki őt augusztus 8-án alezredessé léptette elő. Kimenekül Törökországba.

⁶⁰ Bernáth Albert (1824–1895): Burchard Gyula korábbiól is ismerhette őt, mert Eperjesen volt joggyakornok. Előbb a Pesten alakult 1. honvédszászlóaljban hadnagy, majd a Sárospatakon szerveződött 42. honvédszászlóaljban főhadnagy. 1849. február 2-től százados, egy hónap múlva parancsörtszt Dembiński mellett. Kimenekül Törökországba. Kossuth őrnaggyá lépteti elő.

⁶¹ gróf Vay László (1823–1884): a 10. honvédszászlóalj kötelékében részt vesz a délvidéki harcokban. November végétől főhadnagy a 16. huszárezrednél, majd a 7. huszárezredben szolgált. 1849. január közepétől százados, februártól parancsörtszt Dembiński mellett. Kimenekül Törökországba, ahol Kossuth őrnaggyá lépteti elő.

velem együtt. A tiszteket, a szükségnek megfelelően, az egyes hadtestek mellé rendelték, hogy azok feladatait megkönnyítsék. A mi rendelkezésünkre csak két írnok állott. Bernáth és Vay a szegedi visszavonulás során elvált tőlünk. Katona a temesvári csatavesztés után Erdélybe kísérte Bemet. Dembiński tábornok Em-lékirataiban meleg szavakkal emlékezik meg hadsegéde rokonszenves jelleméről és katonai tehetségéről.⁶² Ellenben szemrehányást tesz neki azért, hogy híján volt a jóhiszeműségnek. Katonának luxuslovai voltak; egy négyesfogaton kívül hat hátaslovat hozott magával, ami nem megbocsátható egy magyar úriember esetében? Egyébként a legkiválóbb katonaevényekkel rendelkezett. Örömmel láttam viszont Sumlában, és látogatott meg 1858-ban Reimsben.

A viddini mezőn

Két hónapot időztünk Viddinben. Rettenetesen unatkoztunk ott. Csak a legszükségesebbeket biztosították számunkra. Lovaimat a törökök táplálták; az ottomán hadsereg kapitányainak mintájára napi hat sous zsoldot kellett volna kapnom, de a tábornokok és a tisztek lemondtak javadalmazásuk egy részéről a csapat javára.

A pasa tiltása dacára, barátainknak, Ponińskinak, Kabathnak, Kossaknak, az öcsémnek és nekem az az ötletünk támadt, hogy titokban villát béreljünk Viddinben. A házat egy-kettőre berendeztük, és úgy-ahogy megszerveztük, de hiába kerestünk szakácsot az embereink között. E titulus végül a tisztiszolgámat, a hajdani asztalost illetve azon ürüggyel, hogy mint olyan legalább az enyvfőzéshez ért. Megegyeztünk abban, hogy minden munkát megosztunk ötünk között. Ezt követően került sor a lakásavató ünnepség megrendezésére. Wysocki tábornok, akit meginvitáltunk rá, megígérte, hogy eljön. De előkelő vendégünkkel egyidőben a pasa hivatalnokai is megérkezettek. Tervünk így a megtett óvintézkedések ellenére kútba esett; kiutasítottak bennünket a városból. Mialatt velük a ház udvarán tárgyaltunk, Poniński ezredes szép fekete lovon, kezében egy köteg gyertyával, melynek vásárlásával megbíztuk, tér vissza. A törökjeink ámulatára egyetlen nekirugaszkodással átugratott az udvar sövénykerítésén, de döbbenetük

⁶² „Kisbecskereken először vettem szabadságot a hadügyminisztérium közbejötté nélkül az előléptetés jogának gyakorlására; első hadsegédem, Katona őrnagy a hadmenetek és összejutások alatt oly kitűnő szolgálatot tett s oly fáradhatatlan, áldozatkész tevékenységet fejtett ki, hogy hadparancsnok létemre feljogosítva éreztem magamat – ezen jeles tisztnak az alezredesi címet s a magyar katonai érdemrendet adományozni.” *Dembinski Magyarországon*. 370. o.

sem zavarta őket abban, hogy „Yok! Yok!” kiáltással tessékелjenek ki bennünket, gesztusaikkal is világosan tudtunkra adva ellenérveink hiábavalóságát. Meghívott vendégünkkel együtt kissé leverten térünk vissza a táborba. Akartuk, nem akartuk, bele kellett törödnünk a mostoha körülményekbe. Híján könyveknek semmi szórakozási lehetőséggel nem rendelkezünk, még papírunk se volt, hogy írhasunk, ha csak azt a vékony lapot nem számítjuk, amelyre a törökök metszett nádszállal primitív jeleiket rótták. A lengyel légió főhadnagya, François Poisson,⁶³ vagyis Franciszek Ryba – (azaz Hal Ferenc – K. I.) – mivelhogy lengyelre fordította a nevét, időnként előadást tartott a francia irodalomról, s ekkor kívülről szavalta Victor Hugo⁶⁴ és a nagy költők verseit.

Az unalom és a tétlenség elleni legfőbb fegyverünk a lovaglás maradt. A Dunapart lapályos homokfövényén vágattunk, és előszeretettel ugrattunk át a napszitta csónakokon. Poniński egyik lovát Kóficnak hívták, átlagos ló volt, de kivételesen jól ugró; többször volt alkalmam kipróbálni. Egy napon, nekem és öcsémnek az az ötletünk támadt, hogy Wysocki tábornok két fogatos gebéjével akadályversenyt rendezünk. Lovaim jobbika, Bello pompás erdélyi deres, keleti telivér volt, amelyet apámtól kaptam. Ez az állat meglehetősen ijedősnek bizonyult, és Dembiński eltiltott attól, hogy tűzbe menjek vele azóta, hogy egy csatában a kíséretében lévő kürtösre kirúgott. Kabath egy napon el akarta cserélni a hátasát velem, alig pattant nyeregbe, erdélyi ménem máris magával ragadta, s ő nyomban megismerkedett az anyafölddel, ezt kiáltozva: „Ez nem az én hibám!” Barátja, Kossak, a kiváló rajzművész, ezt az emlékezetes jelenetet se mulasztotta el tussal megörökíteni. Megőriztem a vázlatot, amely címként Kabath kiáltását viseli: „To nie moja wina!”

Sajnos a pasa, ki felelős lévén a szökésekért, aggodalmában megerősítette a tábor köré vont őrláncot, vagyis sűrűbben állította ki az őrszemeket, megtiltva, hogy az engedélyezett teret elhagyjuk. Emiatt mondtunk volna le a kiruccanásainkról? Egy este az örök közelébe settenkedtünk és vártuk azt a pillanatot, amikor a müezzín imájába kezd. Az adott jelre, mindegyik őrszem lerakta a puskáját, és a földre vetette magát, mi pedig futva nekilódultunk a térnek. Derék muzulmánjaink ügyet se vetve ránk meg se mozdultak, de imájukat befejezván a távolból fenyegetően rázták ránk az öklüket, amin mi csak nevettünk. Visszatértünkben

⁶³ Poisson, François (1821–?): előbb Tchorznicki őrnagy dzsidáscsapatában harcolt, majd a 2. lengyel zászlóaljban szolgált hadnagyként. Kossuth a bárcai és a héthársi ütközetekben tanúsított helytállásáért 1849. dec. 9-én III. osztályú érdemjellel tüntette ki. Verseket is írt. Megjelent egy a magyar eseményeket is elnagyoltan érintő töredékes emlékirata: Souvenirs. Notés en 1848, 1849, 1851, 1870, 1871. Cuique suum par le citoyen François Poisson, chef élu du 100e bataillon des défenseurs de Paris du 4 Septembre 1870 au 28 Mai 1871. Sens, 1897.

⁶⁴ Victor, Hugo (1802–1885): francia költő, próza- és drámaíró, lengyelbarát politikus.

célba vettek bennünket. Poniński egy általa begyakorlott vadászlovon ügetett, s néhány magasszintű mutatóvannal hivatkozott, hogy – mint mondta – a vonalat összetapodja. A tolmács megjelent, s közölte velünk, hogy rendkívül veszélyes a kirándulásunkat megismételni, mert az őrszemek tűzparancsot kaptak.

Egy napon, amikor barátaimmal a sátorban tartózkodtam, egy szőke szakállas és fezes pasa lépett be hozzánk. Köszöntött, egy-egy csibukot adott nekünk és bemutatkozott: Władysław Kościelski gróf volt.⁶⁵ A Poznańi Nagyhercegségben született, ahol tekintélyes birtoka volt, és ahol a családja továbbra is jelentős szerepet játszott. Egy ideig egy porosz vértesezredben szolgált. Czartoryski herceg lengyel ügynökként az ottomán kormány mellé delegálta; a Szefer Pasa nevet kapta, de megmaradt kereszténynek. A viddini táborban véget nem érőnek tetsző napjaink során Kościelski gyakorta megfordult a társaságunkban, s szívesen diskurált Párizsról, ahol lakosztályt tartott fenn magának.

Pauliny botránya

Pauliny Edmund, akit gyermekkorra óta ismertem, s aki a magyar gyalogságban harcolt, gyakran jött a szokásos baráti társasággal össze. Kistermetű, rendkívüli erejű, edzett ember volt, kinek a vívásban nem akadt párja. Vonásai finomak és kifejezőek voltak, szeme feketén villogott, sötétbarna bőre miatt a Selmechányai Akadémián egyszerűen csak „feketének” hívták. Ő a diákok közötti egyenlőség érzetétől vezéreltetve elfogadta, hogy a Paulinyt e ragadványnévvel helyettesítsék. Bámulatra méltó matematikusi képességekkel rendelkezett, de ásványtani és vegytani ismereteit is alaposság jellemezte. Édesanyja, született Nozdrowiczky lány, egy régi trencsényi tanácsos sarja volt, s lengyel és magyar hagyományokban nevelkedett.⁶⁶ Apja viszont tikos tanácsosként osztrák érzelmű volt. Hosszú

⁶⁵ Kościelski, Władysław (1818–1905): részt vett az 1846-os és 1848-as poroszországi lengyel nemzeti mozgalmakban. Csatlakozni akart a Magyarországon harcolt lengyelekhez, de a szabadságharc leverése ebben megakadályozta. Czartoryski legbefolyásosabb törökországi képviselője, Michał Czajkowski Vidinbe küldte őt, hogy az internált lengyeleket (és magyarokat) segítse. A krími háborút tábornoki ranggal fejezte be, s felvette a Szefer pasa nevet és címet, anélkül, hogy vallását meg kellett volna változtatnia. Annak következtében, hogy elsőként alapíthatott serföldét Egyiptomban, valamint jövedelmét a Szezi csatorna részvényeibe fektette, óriási jövedelemre tett szert. Örökös nélkül halt meg. Gyűjteményének egy részét végrendeletileg Krakkó városára hagyta.

⁶⁶ A Nozdrowiczkyek 1250 óta birtokolták a Magyarország és Lengyelország határán fekvő Nozdrowiczot. (J. Burchard jegyzete). Nosdrovic Trencsén vármegyében feküdt.

évek óta Konstantinápolyban éltek, ahol az öreg Pauliny, küldetését tekintve, az ottomán birodalom bányaigazgatójának magas hivatalát töltötte be, így rangja megfelelt a déoud-nak vagyis miniszternek.

Edmund azt remélte, hogy befolyásos apja segíteni fog neki, de mivel egyetlen hozzá intézett levelére se kapott választ, elhatározta, hogy Konstantinápolyba megy, s ennek megfelelően szökni készült.

Tolmács segítségével szavát vette egy görög dunai hajósna, hogy titokban Várnába viszi. Egy este eljött hozzá, hogy búcsút vegyen tőlünk, majd a hajóhoz lopakodott. Ott ruhát cserélt és a rakományt képező alma és gyümölcs középebe feküdt.

De a tolmács a ránehezedő felelősség súlya alatt elárulta és feljelentett őt a pasa rendőrségén. Az éjszaka kellős közepén a csausz néhány török katona kíséretében megjelent a hajón és leleplezte a szökevényt. Letartóztatták és Viddinbe vitték, ahol nappal a Dunai gárdahadtest őrizetére bízták. Pauliny a legelső kedvező pillanatot kihasználta, hogy őreit lerázva megszökjön; a folyó felé futott, megmászott egy öt méter magas falat s óráját oltalmazandón a szájában tartva a vízbe vetette magát. Őrei a mellvédre rohantak, s mivel holdfényes éjszaka volt, felfedezték, és puskatűz alá vették őt. Az úszó ember elmerült, s jóval odébb bukkant fel ismét; egy másik őrség felfedezte és rálőtt. Újból elmerült! Végül egy órai fürdőzés után a víz sodrával szemben úszva Pauliny elérte a táborunkat, amelyet alig húsz méter választott el a folyóparttól. Hajnali két óra tájban, nagy örömünkre a sátrunkba surrant, még mindig a görög kereskedő víztől csöpögő gönceiben. Tüstént átöltöztettük, s göndör fűrtjeit levagdosva más emberré formáltuk át.

Délelőtt kényelmesen pipáztunk. A közöttünk üldögélő Edmundra, érzésünk szerint az édesanyja se ismert volna rá. Jött a kormányzó pasa, aki a következőket mondta; „Jó napot, Pauliny úr, kötelességem Önt letartóztatni. Hat ember áll a sátor előtt.” Barátunk kénytelen-kelletlen követte őt.

Wysocki tábornoknak, a tábor parancsnokának, két napi purparlájába került, míg Paulinynek kieszközölte a kegyelmet.⁶⁷

⁶⁷ A cár tíz lengyel kiszolgáltatását kérte. „A levél hangja fenyegető, sértő; többek között kinyilatkoztatja, hogy egyetlen egyénnek elszökését vagy elszöktetését Viddinből, kénytelen volna casus bellinek tekinteni.” Andrássy gróf levele Kossuthnak. Konstantinápoly, 1849. szeptember 11. (J. Burchard jegyzete). Andrássy levelét Hajnal István közölte. *Hajnal István: A Kossut-emigráció Törökországban*. Budapest., 1927. I. k. 468–470. o. és Perczel Miklós: *Naplóm az emigrációból*. S. a. r. Závodszy Géza. Budapest., 1977. 43–45. o.

Egy napon hivatalos megbízással Viddinbe érkezett egy Hauslab nevű osztrák tábornok; a pasa saját házában fogadta őt, s szabad mozgást biztosított neki csapaink között. Tudtuk, hogy őurasága mi járatban van, s nem akadt tiszt, aki tisztelgett volna neki. De távolságtartásunkat nem osztották azok a magyar katonák, akik élni akartak az általa felajánlott hazatérés lehetőségével.

Bulharyn tábornok szerint 5000 altiszt és közlegény, többségében magyar, és néhány galíciai dzsidás követte volna Hauslab tábornokot.⁶⁸ A közlegények közül csak a tisztí szolgák maradtak, s meg voltak győződve róla, hogy hűségükkel áldozatot hoznak feljebbvalóikért. Az ellenkező történt; e nemes lelkű férfiakat éppen az odaadásuk mentette meg. Azokat a szerencsétlen emigránsokat, akik az említett osztrák generális „allerhöchste Gnadé”-jában⁶⁹ bízva éltek a közkegyelem csábító lehetőségével, mert úgy hitték, hogy hazatérhetnek övéikhez, kivétel nélkül osztrák büntetőzászlóaljokban soroztattak be.

Miután a szárd kormány diplomáciai lépéseket tett a szultánnál, hamarosan az olasz légió is elhagyott bennünket. Ez egy bámulatra méltón fegyelmezett és összekovácsolt kis csapat volt. Katonái az osztrák hadsereg itáliai sorozású állományának gyalogságából és könnyűlovasságából kerültek kī⁷⁰, akik Lombardia harcterein nem tudtak honfitársaikhoz csatlakozni.

Parancsnokuk, Monti ezredes, egy magas homlokú, érdemdús tiszt volt. Buzgó odaadással, kemény kézzel és előrelátó gondoskodással vezette a légiót. Eljárásaiban sajátos eszközöket használt; a törököket nem jellemezte különösebb akku-

⁶⁸ Hauslab, Franz, lovag (1798–1883): cs. kir. ezredes, 1848. június 18-tól vezérőrnagy, az 1849. évi nyári hadjáratban a magyarországi hadsereg tüzérparancsnoka. 1849. október 16-tól altábornagy, később a cs. kir. I. hadsereg tüzérségi főigazgatója, 1861-ben tiszteletbeli, 1865-ben tényleges tábornok, 1868-ban nyugalmazták. 1849. október 12-én érkezett Viddinbe, hogy a kimenekült katonákat, elsősorban a közlegényeket és altiszteket hazatérésre bírja, megjegyezve, hogy a besorozást nem kerülhetik el. Ugyanez vonatkozott az osztrák hadseregben korábban nem szolgált tisztokra is. Több mint kétezer ember szállt a visszatérő hajóra – köztük mintegy negyven (más adat szerint több mint száz) – lengyel.

⁶⁹ A kegyelem ígérete a császár tudtával történt. (J. Burchard jegyzete).

⁷⁰ Eredeti állománya: a Zanini gyalogezred 4 százada; a Ceccopieri gyalogezred 4 százada; a Cress könnyűlovasezred 400 lovasa. (J. Burchard jegyzete). A valóságban az olasz légió egy teljes zászlóaljból (697 fő), egy csonka zászlóaljból (280 fő), egy 57 főt számláló lovaszázadból állt. Erdélyben harcolt még két olasz század, s Nagyváradon működött egy olasz különítmény. 445 fő hagyta el Magyarországot, 1850 márciusáig 220-an tértek vissza a Habsburg Birodalomba, s Gallipolin át 198 fő hajózott át Itáliába. A többiek meghaltak vagy áttértek az iszlámra.

rátusság az élelmiszerelosztást illetően. Egy napon elfogyott a takarmány. Monti nyeregbe parancsolta lovasait, Viddinbe vezette őket és csatarendben felsorakozott a kormányzó pasa háza előtt. Megjelenik egy tiszt: „Mit óhajtának?” – „A takarmányunkat.” – „Parancsra várunk.” – „Mi is.” Négy óra elteltével, hogy a kínos helyzetet megoldják, az ezredes elérte, amit akart. Az olasz légió több alkalommal is élt e sikeres eszközzel.

Emlékszem egy mulatságos esetre, amely a Görgey fegyverletétele utáni szomorú visszavonulásunkat szerfelett felvidította. A török határ felé meneteltünk, hogy elkerüljük a schwarzgelbek előtti megalázó kapitulációt. Elértük Karánsebest, ahol egy magára hagyott őrségre bukkantunk, melynek két főhadnagy volt a parancsnoka. Monti néhány lépésre az őrhelytől, a mi útvonalunkon felfedezett egy útjelző táblát az alábbi felirattal: „A gyávák útja”.⁷¹ Az ezredes az őrhelyhez rúgatatott, lepattant a nyeregből és a kunyhóban termett: „Kinek a műve az a felirat?” Egy előkelő mozdulattal máris lerántotta a bal kesztyűjét, és a földre dobta. Egy öreg altiszt fölvette a kesztyűt, előírásosan tisztelgett és az alábbi szavak kíséretében nyújtotta át az ezredesnek: „Ezredes úr, elvesztette a kesztyűjét.” Kitört a nevetés és ez lehetőséget adott a magyarázkodásra. A hegyvidék ezen isten háta mögötti szegletében mit se tudtak a nemrégiben lejátszódott fájdalmas eseményekről.

A viddini táborozásunk vége

Létszámunkat nem csupán a magyar és az olasz katonák távozása csökkentette. A tizenkét hónapos hadjárat fáradalmi által kimerített, inséget szenvedett, s a táborunkat nyugat felől karéjozó mocsarak mérgező kigőzölgéseinek kitett emigránsok körében szörnyű kolerajárvány tört ki, amely már Magyarországon is felütötte a fejét.

Egyetlen közeli barátom se esett neki áldozatul, de a veszteség oly méreteket öltött, hogy az ember érzéketlenné vált irányában. Emlékszem egy tisztünkre, aki egy napon e szavakkal fordult hozzánk: „Kínos, hogy a negyedik wishtezőnknek éppen most kellett meghalnia.”

Az egészségügyi szolgálat rávette a törököket, hogy a városban szállásoljanak el bennünket. Engemet öcsémmel és Kabath főhadnaggal együtt Anatólia

⁷¹ A német nyelvű táblát – „Rennweg der Feigen” – az orsovai dandárban szolgáló Jasics (Jasić) Pál őrnagy akasztotta ki, s Wysocki tábornok vetette le. Veress Sándor: A magyar emigratio a Keleten. Budapest, 1878. I. t. 11–12. o.

egykori kormányzójánál helyeztek el. Háza bizonyos szempontból rendkívül takaros volt; mindent faragott faburkolat borított, de egyetlen bútorra se akadunk benne. Emlékszem, hogy alapincézett volt, mert Kabath kissé rakoncátlan lova egy napon lebandukolt oda.

Az öreg pasa, ki velünk szemben rendkívül előzékeny volt, péntekenként meghívott a társaságába a párnákkal körberakott verandára. Kikötötte kedvenc lovát egy rúdhhoz, gyönyörűen kivarrt sabrakot borított rá, s néhány órát töltöttünk azzal, hogy társalogva és csibukolva bámultuk a szép állatot. Házigazdánk gyakran kilovagolt velünk. Mígnem parancs érkezett, hogy az emigránsok menjenek Sumlába. Két hónapi tétlenség után mindenki szívesen maga mögött hagyta Viddint.

Viddinből Sumlába

Dembiński tábornok Zamoyski ezredessel egy kocsiban tette meg az utat. Utóbijuk csak ritka energiájának köszönhetette, hogy megroppant egészségi állapota nem fordult betegségbe.

A szokásos társasághoz utunk során több ízben csatlakozott Szefer pasa barátunk, aki végül búcsút vett tőlünk, hogy fényes kísérettel Konstantinápolyba menjen. Csak egy ízben láttam őt viszont, még pedig Madeleine utcai előkelő lakosztályában, de beszélgetésünk rövid volt. Feküdt, amikor dél körül szobájába léptem. Kinyitotta a szemét és felderülten mondta: „Hogy-hogy, te vagy az Gyula?”⁷² és elaludt. A sors szeszélye nem engedte, hogy még egyszer viszontlássuk egymást. Öcsém szerencsésebb volt, mivel a gróffá avanzsált Władysław Kościelski Magyarországon telepedett le és Szentgotthárd közelében megvette az előkelő Bertholdstein-kastélyt.⁷³ 1901-ben bekövetkezett haláláig fényűző életmódot folytatott, de a fejedelmi laktól elütő luxus, ahol a kelet kincsei keveredtek azzal az igyekezettel, hogy fürdő-kaszinót alapítson, bántotta Gusztáv ízlését és a művészi természetességről vallott felfogását.

Kościelski távozása után, aki Szófiának fordította kocsija rúdját, utunk Bulgárián, a később híressé lett Plevnán vezetett keresztül.⁷⁴ Mindenütt török dzsidá-

⁷² Az eredeti francia szövegben is Gyula szerepel – a fordító megjegyzése.

⁷³ Kościelski az Ausztriában Stájerországban fekvő Bertholdsteinben telepedett le, amely valóban nem messze fekszik Szentgotthárdtól. Ott halt meg 1895-ben. (Más adat szerint 1905-ben)

⁷⁴ Az 1877–78-as orosz–török háborúban az erődítésekkel övezett városnál Oszmán pasa csapatai 1877. július 20-ától, közel öt hónapon át feltartóztatták a Bulgária belsejébe benyomulni akaró orosz és román hadakat.

saink alkották kíséretünket, így nem tudtam körbenézni azokban a városokban, amelyeken átkeltünk.

Rendszeresen juttattak némi zsoldot, abrakot és élelmet, vagyis egy porció rizst.

Szabályos térközökkel elválasztott kis csoportokban, lassan haladtunk. Török dzsidásaink vezettek és követtek minket. E lovaskatonák kötelezték a szegény bolgárokat, hogy szolgálatunkra legyenek. Ösztökélésükre kedvtelve használtak botot. Egy napon Wysocki tábornok észrevett egy libákat őriző parasztot, oda-intette kíséretünk egyik dzsidását, kérve, hogy vásároljon neki egy szárnyast. A lovas fogott egy kis botot, megforgatta, elengedte, majd odafutott fölszedni a libát, hogy átnyújtsa a tábornoknak, aki néhány pénzdarabot nyújtott felé, de a török beszédes mozdulatokkal adta tudtára azt, hogy „Bolgár!”, s mint ilyennek nem jár fizetség. Szegény paraszt nem kapta meg a pénzt és a dolog fölött ugyan-úgy csodálkozni látszott, mint a dzsidás.

Azokat a helységeket, amelyeken áthaladtunk, ugyanúgy rőzseköteg-kerítéssel övezték, mint Szerbiában. Ezek nemegyszer földbe ásott falvak voltak, s 500 méter távolságon túlról már nem lehetett észrevenni. Azon az előnyön kívül, hogy a bolgárok nemegyszer így akartak megszabadulni a török martalócoktól, a fától megfosztott vidék dermesztő hideg telével szemben is oltalmazott. Földbe vájt kunyhót már Orsova és Viddin között is találtunk. Minden ilyen házba néhány lépcsőfokon leereszkedve lehetett bejutni. A bejáratot cserje álcázta. A földbe ásott házat két-három helyiség; ezek egyikében rendezték be a tűzhelyet. A bolgárok rendkívül kedvesen fogadtak bennünket esténként. Velük együtt szorosra vont gyűrűként ültük körbe az óriási rizses üstöt és ettük a piláfot. Kanalunkat a rizsbe vájtuk, lábunkat féloldalasan ülve a körön kívül hagytuk. Házigazdáink nagyon tiszta, vastag takarót vagy prémet terítettek le. Rejtekhelyük legjobb szobáját bocsátották rendelkezésünkre, s hátat fordítva nekünk elnyúltak az egyetlen tűzhely közelében álló falócákon.

Néhány napi járóföldre Sumlától Gusztávval együtt utasítást kaptunk, hogy a menetoszlopot megelőzve készítsük elő a kvartélyokat. Jó úton mentünk, s minden fogatváltó állomáson friss lovakat bérelhettünk, amelyek kényelmesen poroszkáltak. Két török dzsidás kísért, akik a két napig tartó út során nem váltottak ruhát és szünet nélkül szívták hosszú, bűdös csibukjukat.

Megérkezvén Viddinbe, levettem magyar dolmányomat, amely a táborozás alatt alaposan kifakult. Egyik barátom új egyenruhát szerzett nekem; egy dzsidás fehér tiszti kurtkát. De miután öcsémrel együtt elszakadtunk a mieinktől, mindkettőnknek török köpenyt kellett öltenünk, hogy elkerüljük a muzulmánok zaklatását, akik „Gyaúr!” kiáltások közepett kövel és sárral hajigáltak meg bennünket.

Sumlában 1849 novemberétől 1850 márciusáig több mint négy hónapot töltötünk. Az emigránsoknak alaposan kijutott a zord balkáni télből. Nem voltunk sokan, így mindnyájunkat, tiszteket, a lengyel légiót és a magyar tiszti szolgákat e városban szállásolták el.

Engemet Pauliny Edmund és Gusztáv társaságában egy díszesen faragott faházban helyeztek el, amely roskatagságában is kertvárosiasan festett. A melegítő parazsas rézkályha tüze ellenére rendkívül hideg volt a mi rosszul csukódó szobánkban, amelynek minden szegletét kétujjnyi hó fedte, amikor hazaértünk. Takarónkba burkolózva feküdtünk a földön, miközben a patkányok sorra mustárgattak bennünket. Edmundnak még az arcát is körbeszimatolták, kellemetlen meglepetést keltve álmában. Reggelente, amikor a tisztiszolga kinyitni jött a spallettákat, egyikünk káromkodva fölkel, hogy ajtót nyisson neki. E mindennapi munkához, amelynek elvégzését kínossá tette a farkasordító hideg, továbbiak is hozzátartoztak; mindazok, amelyeket a szobánkban kifüggesztett napirend előírt.

A tisztek, magyarok és lengyelek, hogy együtt lehessenek, és könnyebben tölthessék el az időt, kantint szerveztek, amelyet a légió egyik katonája vezetett. A beszerzési források azonban nem tettek lehetővé változatos étkeket, amelyek mindig rizsből és bivalyszeletből, cukros ízű, émelyítően illatos húsból állottak. Konstantinápolyból hozattunk néhány húros hangszert, és így lehetővé vált, hogy a légió zenészeiből kvartettet szervezzünk. Egy másik multságunk kiötlése Bentkowski kapitány nevéhez fűződik, aki rendkívül derék tüzértiszt volt, s minden bizonnyal hősi halált halt az 1863-as lengyel felkelésben.⁷⁵ Ő szellemidézésel tartott bennünket izgalomban, s ennek során senkit se kímélt. Dembiński és Wysocki, akik homlokegyenest eltérő politikai elvet vallottak, meglehetősen ridegeknek mutatkoztak. „Mit csinálnak a mi tábornokaink?” – kérdezte a szellemidézésbeli társ. Mire egy emigráns így válaszolt: „A halállal whisteznek”, vagy lengyelül irodalmiasabban: „Haszonnal”.

Egy napon orosz emigráns érkezett Sumlába, és a bolgárok megtudták tőle, hogy mi az ő távoli pártfogójuk, a cár ellen harcoltunk. Egyöntetűen úgy döntöttek, hogy kialakbólintják vendégeiket. Este, amikor a kantinból hazatértünk, kis lámpásokhoz rögzített papírosan tudatták velünk, hogy minden ház becsukódott előttünk, s csomagjainkat az ajtónál találjuk. A törökök, mint előrelátható volt, az ajtókat kinyitatták, s furkósbótütlegekkel kényszerítették a bolgárokat, hogy

⁷⁵ Lásd Miłkowski: 110. lábjegyzet.

csomagjainkat és nyergeinket visszavigyék a helyükre.

Sumla előkelőségei, olyanok, mint a portai kormányzó,⁷⁶ egyébként minden tekintetben több rokonszenvvel viseltettek irántunk, mint amilyet a viddini pasa tanúsított irányunkban.

Szenteste egy török ezredes nagyvonalú figyelmességgel több emigránst – Dembiński tábornokot, Zamoyski és Poniński ezredeseket, Fredro, Kabath és Kossak főhadnagyokat, öcsémet és engemet – meghívott a keresztény ünnep tiszteletére. Figyelmességére válaszolva magunkkal vittük amatőr kvartettünket, hogy adjanak neki vonós koncertet. Erre fel ő meg azt akarta, hogy hallgassuk meg ezrede zenekarát, amely jól felszerelt volt, s egy csehországi osztrák dirigálta. Az ezredesnek az a bizarr ötlete támadt, hogy rávegye a karmesterét, hogy ő maga is játsszék, és ötödikként foglaljon helyet a kvartettben. Szegény művész tiltakozott, de a börtönbüntetés fenyegető árnyékában kénytelen-kelletlen előkereste a klarinétját. Időnként több-kevesebb gyönyörűséggel belefűjt hangszerébe, mi pedig csak nagy kinkeservvel tartottuk vissza nevetésünket, bár a bej ünnepélyes fejtartással adott kifejezést nagy megelégedettségének.⁷⁷

Fredro főhadnagy, aki művészi szinten festett, saját portréjával akarta megajándékozni az ezredest. Szép akvarellt készített róla, amely színpadias pózban, tüzesen ágaskodó lova hátán ábrázolta a bejt. Törökünk határtalan elragadtatásba tört ki, de aztán egyszeriben elkomorult; megszámlolta a portrén látható uniformisa gombjait, s kiderült, hogy egyiket eltakarja tunikájának redője. Ezt nyomban szóvá is tette. A festő a valóságot megerőszkolva odapingálta a gombot, s az ezredes boldogsága ugyanolyan makulátlan lett, mint az egyenruhája. A tiszt annyira értékelt Fredro művészetét, hogy hamarosan megrendelte tőle hintója festményét is. Barátunk szabadkozott; tehetsége nem engedi meg, hogy másodosztályú művésszé süllyedjen.

Jan Alksander Fredro, a piros csákós dzsidások⁷⁸ főhadnagy alig húsz éves. Elbűvölő jellemű szellemiség és személyiségében előkelő, kedves bajtárs volt. Családjában katonák és irodalmárok egyaránt találhatók. Apja, Aleksander Fredro a Lengyelországban oly termékeny és népszerű író, aki a mi Labiche-unk tehetségével és Molière hírnevével bírt, Napóleon hadjárataiban alezredes volt Ber-

⁷⁶ Halim pasa, altábornagy.

⁷⁷ Hogy az olvasó ne gúnyolja ki elhamarkodottan a török barbarizmust, megemlíthető, hogy ugyanez az eset Berliozsal is megtörtént egy koncerten, amelyet Pétervár nobilitásai körében vezényelt. (J. Burchard jegyzete).

⁷⁸ J. A. Fredro a 2. dzsidásezred, vagyis a fehér csákós dzsidások főhadnagya volt.

thier vezérkarában.⁷⁹ Jan Aleksander Fredrónak később sikerrel játszották vígjátékait.⁸⁰

Őt mint lovastisztet hidegvér jellemezte, jóllehet erősen rövidlátó volt. Fredro hadnagy egy este, felderítő őrzáratozás során dzsidásait megelőzve felkaptatott egy dombra és ellenséges tábornok fedezett fel. Az örök kirajzolódó körvonalaiából látszott, hogy senki sincs ébren. Fehér köpenyegükben beburkolózott osztrákokat fedezett fel, de egyetlen kiállított őrszemet sem. Fredro a dombhát fedezésében intett a lemaradt lovasoknak, hogy szegezzék előre a dzsidájukat. De továbbra sem észlelt semmiféle mozgást. Nem illett alvó embert ölni, s a fiatal tiszt harsányan felszólította az osztrákokat, hogy keljenek fel. Kiáltására megbolydult az előőr; a fehér formák megrázkódtak, és Fredro döbbenet látja, hogy egy disznófalka iszkol szét a szélrózsa minden irányába. Más alkalommal kis híján az ellenség fogságába esett, mert az osztrák gyalogság uniformisát összetévesztette a légió dzsidásaiéval.

Pauliny távozása

Edmund Paulinynál látogatást tett az osztrák konzulátus egy titkára; apja megüzente neki, hogy keresse fel a konzult, és írásban fejezze ki sajnálkozását amiatt, hogy részt vett az Ausztria ellenes felkelésben. E formalitásnak eleget téve Edmund, úgy mond, minden megkötés nélkül Konstantinápolyba távozhat. Bárátom természetesen visszautasította azt, hogy ilyesmit aláírjon. A konzul minden bizonnyal beszámolt javaslata kudarcáról déoud Pauliny bejnek. Erre értesítette fiát, hogy felhatalmazza; minden megkötés nélkül keresse őt fel, s ezzel egyidejűleg hajóladányi elegáns ruhát, mosdó- és piperecikket küldött neki. Valamennyi barátunk sietve megjelent, hogy számba vegye e gazdagságot, és gyönyörűségét lelje a régóta elfelejtett luxuscikkekben.

⁷⁹ Fredro, Aleksander (1793–1876): a XIX. század legjelentősebb lengyel drámaírója. 1809-ben két bátyjával együtt önként jelentkezett a Varsói Hercegség 2. ulánuszredébe, amelynek egy év múlva főhadnagya lett. Az 1812-es oroszországi hadjáratban az 5. lovas vadászredben adjutáns-kapitány. Az 1813–1814-es hadjáratokban Louis-Alexandre Berthier vezérkari főnök törzsében szolgált. 1815-öt követően visszatért Galíciába, s Bienkova Wisznia-i birtokán gazdálkodott és vígjátékokat írt, amelyek közül többet már az 1830-as években Magyarországon is bemutattak. Jean-Baptiste Poquelin, írói és színpadi nevén Molière (1622–1673), francia drámaíró, a modern komédia megteremtője. Eugène Labiche (1815–1888) a XIX. század egyik legnépszerűbb francia drámaírója volt.

⁸⁰ Műveit még játsszák Lengyelországban és nevezetesen Az egyetlen lányt. (J. Burchard jegyzete).

Edmund búcsút vett tőlünk és egy-kettőre Konstantinápolyban termett. Talajfeltárási megbízást járt ki a török kormánytól a Van tóhoz. A veszedelmes és hosszú utazás célját sikerrel teljesítette, de a kurdok felkelése miatt, tüzéséggel megerősített kíséretet kellett magával vinnie. Mérnökként hajózott át Szardíniába, ahol az ottani bányákban nyert alkalmazást, s végül belépett a szárd hadseregbe. A Marsalai Ezer szicíliai partraszállása után Pauliny Garibaldi vezérkari főnöke lett.⁸¹ Később néhány olasz tiszttel egyiptomi küldetésnek tett eleget; de rövidesen vissza kellett térnie, mivel az európai diplomácia megakadályozta az ismaili tervet. Edmund kijárta, hogy az olasz hadsereg katonai állományába kerüljön. A királyi csendőrségnél szolgált, és alezredesként Milánóban vonult nyugállományba. Életem e hűséges barátjával gyakran találkoztam Olaszországban, Franciaországban, Svájcban. Edmund Pauliny 1902-ben halt meg. Ippolito Pederzoli⁸² megindító szavakat vésett a sírkövére „ezen igaz és erényes emberről, e vitéz katonáról, minden tudományágban jártas tudósról, filozófusról, keresztény emberről, a szó legfennköltebb és legmagasztosabb értelmében nemes emberről, aki úgy halt meg, ahogy élt, és úgy élt, ahogy gondolkodott, lovagias jellemére büszke függetlenségben”.

Bem tábornok

Egy napon abban a meglepetésben volt részünk, hogy láttuk a Sumlába érkező Bem Józsefet, aki kimeríthetetlen energiája és megannyi hőstette révén hihetetlen köztiszteletnek örvendett.

Az nem felelt meg az igazságnak, hogy ő a Legfelségesebb Szent Szűz Mária szent fia lett volna, mint ezt katonái gondolták róla, sem pedig maga az ördögfi, mint ezt a félrevezetett oroszok gyakorta állították. Nem tudta megállítani a csatatéren zúgó lövedékeket, mint ahogy a hadifoglyok, állításuk szerint, látni vélték, megtévezve azzal, hogy röptükben elkapja a golyókat és visszaszórja őket az oroszokra. Az azonban tény, hogy neve megkétszerezte csapatainak az erejét. Egy napon, kis híján kozákok kezére került, akik közrefogták, mire ő hidegvérrel

⁸¹ Garibaldi, Giuseppe (1807–1882): 1067 önkéntesével, köztük több magyarral, 1860. május 11-én szállt part a nyugat-szicíliai Marsalában, hogy harcot indítson a nápolyi Bourbonok ellen. Ezzel kezdetét vette az Olaszország egységéért folytatott harc döntő szakasza. A szakirodalom nem tud arról, hogy Pauliny bármilyen állást is betöltött volna Garibaldi mellett.

⁸² Pederzoli, Ippolito (1839–1902): republikánus, antiklerikális szellemű író, újságíró, politikus. Híve Mazzininak és Bakunyinnak. Élharcosa az olasz egységnek.

vetette oda nekik: „Hogy merészeltek Bemhez nyúlni?” – és az oroszok végül eltűntek.⁸³

E vakmerő partizánparancsnok 1794-ben született Galíciában. Családja cseh-oroszági származású volt, de háromszáz éve lengyel honos nemes lett. Tizenhét éves korában, a katonai iskolát kijárva első haditettét a lovastüzérségben Davout, majd Macdonald parancsnoksága alatt az oroszországi hadjárat idején hajtotta végre.⁸⁴ A következő esztendőben Dancka védelmében szerzett érdemeiért a Becsületrend tiszti keresztjével tüntették ki. Belépve az 1815-ben szervezett kis lengyel hadseregbe, tüzérségi tanfolyamokat vezetett Varsóban, több tanulmányt tett közzé a Congrève rakétákról és A gőzgépekről. Az örökösen gyanakvó orosz helytartó több ízben leszerelte.⁸⁵ 1831-ben mint őrnagy ragyogó haditetteket hajtott végre a tüzérséggel és döntő módon járult hozzá az iganiei sikerhez. Az osztrolenkai diadala után ezredessé léptették elő, majd megtették az egész tüzérség főparancsnokának. Babért aratott a wolai sáncok legendás védelme során, ahol nagybátyám, Wojakowski, Napóleon nagy háborúinak másik veteránja, az egész ezredével odaveszett.⁸⁶ E kilenc hónapig tartó küzdelem végén, az iszonyatos orosz túlerőn vett megannyi győzelem után, amidőn a második nap Varsó

⁸³ Ez a legenda inkább az 1849. február 7-i szászvárosi ütközetben gyökerezik, ahol Bem lovaglóostorával csépelte és lengyelül szidta az őt körbefogó galíciai sorozású császári katonákat. Tény azonban, hogy az 1849. augusztus 6-i nagycsúri ütközetben egy orosz ulánus fogta el kis híján Bemet.

⁸⁴ Davout, Louis-Nicolas (1770–1823): 1805-től a Császárság marsallja. Az Oroszország elleni hadjáratban Bagration ellen működött, a borogyinói csatában megsebesült. Macdonald Alexandre (1765–1840): Franciaország marsallja. Az oroszországi hadjáratban a X. hadtest parancsnokaként a Baltikumba bevonult francia csapatok parancsnoka. Hozzá volt beosztva Bem főhadnagy ütege, aki Rigánál kitüntette magát: húsz tüzérével megrohant egy hetven fős ellenséges őrhelyet, s ötven foglyot ejtett.

⁸⁵ 1815 és 1825 között Bemet valóban többször mellőzték, de a röppentyűfejlesztésben elért eredményei miatt nem tudták nélkülözni, s ezért az őt lecsukató Konstantin nagyherceg helytartó végül mindig visszahelyezte katonai állásába. 1826 januárjában végleg leszerelt a Lengyel Királyság hadseregétől, s Galíciába, Lembergbe költözött át, ahol nagybátyja, Jakub Bem püspök volt. 1831 márciusában csatlakozott a felkelt Lengyel Királyság hadseregéhez, amelyben őrnagyként a 4. lovas üteg parancsnoka lett. Az április 11-i győztes iganiei csatát ő kezdeményezte, amiért alezredessé nevezték ki. A május 26-i osztrolenkai csatában a lengyel hadsereget megmentette a szétveréstől. Június 4-én léptették elő ezredessé és nevezték ki a tüzérség főparancsnokává. Augusztus 22-én lett tábornok.

⁸⁶ Varsói egyik legfontosabb erődítményét 1831. szeptember 6-án foglalták el Paszkevics csapatai. Az erőd védelmében a 10. gyalogezred szenvedte el a legnagyobb veszteségeket, parancsnoka, Piotr Wysocki őrnagy súlyosan megsebesült, az erőd parancsnoka, Józef Sowiński tábornok pedig elesett.

másodszori bevételével ért véget, József Bem Franciaországba menekült. Műszaki és hadászati tanulmányokkal, tehetségesen művelt festészettel, európai utazásokkal teltek a számkivetettség évei. Bem, aki egyetlen pártba se lépett be, 1848-ban Lembergben, majd a felkelt Bécsben található, szerét ejtve mindig annak, hogy a Galíciát elnyomó osztrák kormány ellen küzdjön. De a magyarországi háború nagyobb tevékenységi terepül szolgált neki, és novemberben a lengyel tábornok felajánlotta szolgálatait a Magyar Királyság kormányzójának, Kossuth Lajosnak.

Erdélyt 20. 000 osztrák, s megannyi oláh és szász lázadó banda tartotta megszállva. Bem magára vállalta visszavételét. Csak 8000 emberrel kezdte meg a hadjáratot, de mint mondta, az osztrákoknak van tüzéségük, s így elláthatják őt ágyúval. A tábornok átkel a hegyeken, elfoglalja Kolozsvárt, magához vonja a székely-magyarokat és az országon át erőltetett menetben ide-oda cikázva mindenütt jelen van, s hol rajta üt az összevont ellenséges erőkön, hol a maga koncentrált erőivel áll ellent az ellenségnek.⁸⁷ Január végén 6000 orosz kel át a Kárpátokon és megszállja Délkelet-Erdélyt, de Bem tábornok alaposan megszervezi a székelyeket, s az oláh meg a szász vidékekről is szép számmal von magához önkénteseket. Azonnal az osztrákok ellen fordul, színlelt visszavonulással nyugat felé csalja Puchnert, és a Piski hídnál, majd Alvinc közelében február 9-én és 10-én vereséget mér rá. Ezt követően északon Małkowski és Urban osztrák tábornokok csapatait támadja meg, és a Kárpátokon átszorítja őket Bukovinába. Bem ezt követően Galíciát veszélyeztetni elővédjével, de közben egész Erdélyen erőltetett menetben átvágva az oroszok ellen vonult, akik a déli területet tartották megszállva; kikerülte Puchner Gyulafehérvár körül összevont nagyszámú osztrák hadát, megtámadta Engelhardt orosz tábornokot, kemény küzdelem árán birtokba vette Nagyszebent, és az oroszokat a Kárpátok felé űzte. Puchner az oroszok segítségére sietett, de túl későn érkezvén, őt érte heves támadás, amelynek következtében a Vöröstoronyi szoros felé menekült. Bem az oroszokhoz hasonlóan az osztrákokat is Havasalföldre kergette.⁸⁸ Erdély felszabadult,

⁸⁷ Bemnek egy nyomtatásban közzétett parancsa rendkívül felbosszantotta ellenfeleit; ebben ugyanis nyomatékosan megparancsolta katonáinak, hogy ne lőjenek az osztrák generálisokra; a magyar erők parancsnokai semmi szín alatt ne lövessék az ellenséges hadsereg parancsnokait. (J. Burchard jegyzete.)

⁸⁸ Bem erdélyi működésének vázlatos leírása részleteiben pontatlan. Felső-Erdély felszabadítása után Bem számára a legfontosabb cél az osztrák főhadparancsnokság székhelyének, Nagyszebennek elfoglalása volt, amely egyúttal a szász és román ellenforradalmi mozgalom központjának is számított. Ez csak 1849. március 11-én sikerült Bemnek, amikor az őt Segesvárnál bekeríteni manőverező Puchnert megtévesztve váratlanul a város alatt

védelmét jól megszervezett erőkre bízva márciusban Bem is részt vehetett Arad ostromában és a bánsági hadjáratban.

Az osztrákok nyáron megújuló támadása és a jelentős orosz erők offenzívája, amelyhez a Kárpátok átjáróit megnyitó oláhok és szászok árulása is társult, Bemet visszaszólította Erdélybe. Szerencsés ütközetekkel sikerült a szövetségesek egyesülését megakadályoznia, de nem kapott erősítéseket, így július 31-én Segesvárnál legyőzték. Az üldöző ellenségtől elszakadva támadást intézett Nagyszeben ellen, amelyet rohammal bevett. Ezalatt mind Erdélyben, mind Magyarországon egyenlőtlennek vált a küzdelem. Kossuth a Bánságba szólította Bemet és kinevezte főparancsnoknak.

Én első ízben a temesvári csata napján láttam őt, amint éppen Dembiński tábornokhoz lép és közli vele, hogy átveszi hadseregének parancsnokságát.

Igazi kíváncsisággal fürkésztem a legendás hőst, a partizánvezérek mintaképét, akinek neve csapatainak körében és Európában egyaránt híres volt. Különbözőleg, köznapi vonásaival, esetlen mozdulataival, bizonytalan járásával inkább jelentéktelen ember benyomását keltette, mintsem olyanét, aki tettekeszségével, vakmerőségével, katonát teremtő, fegyelmező határozottságával csodálatot kelt. Fekete atillát és fehér strucctollal díszített puha kalapot viselt. Roncsolt félkezét selyemkendőbe fászlították. Bizonyára szelíd, jó járású lovat adtak alá. A fáradtságtól és betegségektől meggyötört testű Bem nem könnyen szállt nyeregbe. Sebei és törődöttségei csaknem megbénították őt; sem a lovát, sem a lábát, sem a kezét nem tudta tetszése szerint mozgatni. Egy huszár alkotta kíséretét, aki a tábornok intésére ostorával rácsapott a ló tomporára, hogy élénkebb mozgásra ösztökélje.

Dembiński rá akarta venni, hogy csak az utóvédet állítsa csatasorba. „Nem lehet folyvást visszavonulni!” – válaszolta nevetve. – „Ne kezdj csatába!” – „Azt hiszed, félek?” – és e szavakkal Bem, a vezérlő tábornok, ügetésre fogta lovát, mivel az osztrák dzsidások erősen megközelítették, s úgy tetszett, hogy a nyomunkba eredve beérnek bennünket. „Adok egy jó tanácsot” – ismétli Dembiński – „Fogadd meg.”

---

termett, majd négy nappal később a Vöröstoronyi-szoroson át Erdélyből is kiszorította Szkarjatyin Grigorij Jakovlevics ezredes Nagyszebent korábban megszállva tartó orosz helyőrségét. Engelhardt Nyikolaj Fjodorovics (1799?–1856) tábornok orosz különítménye március 19-én üritette ki Brassót és vonult vissza Havasalföldre, miközben aznap az osztrákokra Bem vereséget mért Feketehalomnál. A győzelemsorozat előzményeként Bemnek február végén ki kellett verni Beszterce-vidékéről Karl Urban ezredes Bukovinából betört csapatait. Małkowski Ignaz Dammwalden altábornagy 1849. április 22-én Havasalföldről betört a Temesközbe, ahonnan május 15-re szorította őt ki Bem.

Délután négy óráig, úgy tetszett, hogy Bem győz. Ahelyett, hogy kihasználta volna az elért sikert, és folytatta volna a módszeres visszavonulásunkat Erdély felé; megújította támadását és ezzel teljes egészében eldöntötte a hadsereg sorsát, amely már gyenge volt és teljesen széthullott.⁸⁹ Veresége a háború végét jelentette.

De Bem nem roppant össze; ellenkezett a természetével, hogy beletörődjék a vereségbe. Hadserege széthullott, Görgey megadta magát az ellenségnek. A lengyel tábornok jobb vállcsontját kificamította a temesvári csatában, de ő a kocsiját Lugosnak fordította, hogy egy új hadjárat indítása céljából élére álljon azoknak a csapattörödékeknek, amelyek ott összegyűltek. Nem telt bele sok idő, és oláh parasztoktól körülvéve magára maradt Katona ezredessel, ki Magyarország e vidékén született, s a török határig kigyózó hegyi ösvényeken kísérője és vezetője volt a dicső menekülésnek.

Bem tábornok népes vezérkartól és kísérettől övezve Sumlában jelent meg ismét körünkben.⁹⁰ A szultán készségesen elfogadta egy ily tekintélyes férfiú szolgálatait, és amikor Ausztria meg Oroszország követelte egy osztrák Lengyelországban született külföldi kiadatását, Bem, az oroszlengyel-honos tábornok úgy vélte, hogy a törökök soraiban még, akár utoljára, alkalma lehet nemzete elnyomói ellen küzdeni. Bem fölvette az iszlámot, s új hitsorsosaitól a Murád pasa nevet kapta. „Megértem – mondta neki Zamoyski ezredes –, hogy az ember minden áldozatra képes a hazájáért, de hogy a vallásának is hátat fordítson!...” – „Az én vallásom; a hazám!” – felelte a tábornok.

Konstantinápolyba ment, ahol egy ideig az ottomán hadsereg átszervezését irányította, s onnan egy idő eltelte után Aleppóba küldték. Közismert, hogy 1850 novemberében, néhány héttel a halála előtt, a szíriai keresztények védelmében sikerrel lépett fel a muzulmán drúzokkal szemben.⁹¹

⁸⁹ 91 A vereség egyik oka az volt, hogy Dembiński elmulasztotta Bemet arról tájékoztatni, hogy a tüzérségi lőszertartalékot elküldte a további visszavonulásul kijelölt útvonalon Lugos felé. Dembińskinek nem állt szándékában Erdélybe vonulni.

⁹⁰ Bem tábornok Viddinben 1849. szeptember 19-én vette fel az iszlámot és lett Murád pasa. November 20. után érkezett Sumlába, ahol a város pasája katonai díszszemlét rendezett a tiszteletére, amelynek vezényletét Bemre bízta. Ez kiváltotta az orosz és osztrák diplomaták tiltakozását.

⁹¹ Bem 1850. február 24-én hagyta el Sumlát, s március második felében érkezett Aleppóba, amelyet októberben mentett meg a beduinok támadásától.

A keresztények és a törökök

Több magyar és lengyel emigráns állt török szolgálatba. Némelyikük ugyanúgy felvette az iszlámot, mint Bem. Andrassy Gyula gróf, aki Magyarország konstantinápolyi képviselője volt,⁹² s ki egy ideig oly nagy szerepet játszott az Osztrák–Magyar Monarchiában, azt tanácsolta, hogy így támasszanak akadályt az orosz és az osztrák kormánynak.⁹³ Abdul Medzsid szultán⁹⁴ rendkívül nagy tekintélyt szerzett magának azzal, hogy nem engedett a ránehezedő fenyegető nyomásnak. A dívánban az alábbi híres nyilatkozatot tette. „Allah hatalmas, én bízom oltalmában, ha el kell vesznem, vesszek becsülettel; nevemen ne ejtsen foltot a vendégszeretet törvényének megszegése, s az sem, hogy a szerencsétleneket, akik nálam oltalmat kerestek, kiszolgáltatam ellenségeik bosszújának. Történjék bármi is, számíthatnak rám. Nem szolgáltatom ki őket. Ez az akaratom. Így legyen. Készüljetekek fel a védelmükre!”⁹⁵

A magyarok közül Kmety tábornok,⁹⁶ báró Stein ezredes, Nemegyei és Orozdy alezredek kaptak török állampolgárságot.⁹⁷ A lengyelek közül Zarzycki ezredes, Józef Woroniecki alezredes és Tabaczyński kapitány lettek muzulmánna.⁹⁸

⁹² Andrassy Gyula (1823–1890): 1848 októberétől a Zemplén megyei önkéntes nemzetőr-zászlóalj parancsnoka. 1849. május 19-én a magyar kormány isztambuli megbízottja és számfeletti honvéd ezredes. A császári hadbíróság távollétében halálra ítéli és jelképesen kivégzi.

⁹³ Andrassy 1849. szeptember 11-én Kossuthnak írott levele, amelyet a Neue Wiener Tagblatt 1901. április 3-án tett közzé. (J. Burchard jegyzete).

⁹⁴ Abdul Medzsid I. (Abdülmecid I.) (1823–1861): 1839-től az Oszmán Birodalom szultánja.

⁹⁵ Idézet a Kossuth által 1880-ban írt Visszaemlékezések és írások számkivetéséből című művének előszavából. (J. Burchard jegyzete).

⁹⁶ Kmety György (1813–1865): Görgei feldunai seregében szolgál. Többször kitünteti magát. 1849. június 26-tól tábornok. Törökországban Ismail pasa néven belép a török hadseregbe, de nem veszi fel az iszlámot. Részt vesz a török hadsereg modernizálásában. A krími háborúban Karsznál kitünteti magát.

⁹⁷ Stein Miksa (Maximilian) (1814–1858): 1849 márciusától ezredesként a hadügyminisztériumban dolgozik, majd április végétől a gyulafehérvári ostromsereg parancsnoka. Kossuth Viddinben tábornokká lépteti elő. Ferhád pasa néven vezérőrnagy lesz a török hadseregben. Nemegyei Bódog (1826–1896 után). 1849 áprilisától őrnagyként Dembiński altábornagy törzsében szolgál, a IX. hadtest vezérkari főnöke. 1851-ben az Egyesült Államokba távozik Törökországból.

⁹⁸ Woroniecki, Józef (1807–1885): 1848. december 27-én Kossuth alezredesnek nevezi ki s megbízza Máramaros védelmével. Később Erdélyben működik. Törökországban áttér a mohamedán hitre, s Jusuf bej néven ezredes lesz a török hadseregben. Zarzycki Dionizy 1849 februárjától Bem parancsa alatt szolgál. Június 21-től alezredes. Törökországban áttér a mo-

Ugyanez történt az 1831-es lengyel háború után is. Dembiński tábornokot, François Szemioth őrnagyot, a samogitiai partizánok⁹⁹ rettenthetetlen vezérét Egyiptom nem szolgáltatta ki.¹⁰⁰ Atyám egyik fivére, a kaliszi kadétiskola növendéke, ki századosként részt vett az orosz–török háborúban, majd őrnagyként az 1831-es lengyel szabadságharcban, később szintén török szolgálatba állt. Az ottomán hadsereg még e kor oly régi harcosaiból állott, mint Sadyk-pasa, alias Czajkowski, Czartoryski herceg egyik ügynöke, ki az oroszok ellen lengyel és török csapatok élén tűnt ki.¹⁰¹ Megemlíthető még Skander-bej is, akivel Pesten Dembiński tábornok társaságában találkoztam, s akit Sumlában is gyakran láttam.¹⁰² Ő még rendelkezési állományban volt, egyszerű tunikát, vagyis egy sor gombos fekete sztambulint-t viselt, de a felét ezredesi rangjaként kerek ezüstlemez díszítette. Skander bej rendkívül egykedvű ember volt. Egy alkalommal, amikor velünk csibakolva a szőnyegen hevert, véletlenül bátyámra terelődött a szó. Gusztávra pillantva ezeket mondotta: „Te nagyon hasonlítasz atyádra, kit Egyiptomban alkalmam volt megismerni.” Tudomra adta, hogy nagybátyám, kiről semmi hírt nem kaptunk, tábornoki poszton hadosztályt vezetett a nisibi csatában. Nubiát

hamedán hitre, s elkíséri Bemet Aleppóba. Később Oszmán bej néven a török hadsereg ezredese. Tabaczyński, Józef, a lengyel légió 1. dzsídásezredében főhadnagy. Törökországban áttér a mohamedán hitre, s elkíséri Bemet Aleppóba.

⁹⁹ Samogitia (litvánul: Žemaitėjė), Litvánia tengerparti területe.

¹⁰⁰ Szemioth, Franciszek (1802–1882): az 1830–31-es szabadságharcban őrnagy rangban partizánparancsnok Dembiński alatt, akinek egy ideig adjutánsa is. 1832-ben részt vesz Dembiński egyiptomi vállalkozásában.

¹⁰¹ Czajkowski a Toutschai hidat védte egy lovasszázaddal három orosz zászlóalj ellen, s a Prutnál ő vezette Omér pasa, majd a besszarábiai hadtest elővédjét. (J. Burchard jegyzete). Czajkowski, Michał (1804–1886): 1831-ben Karol Różycki partizáncsapatában harcolt hadnagyként. Az 1840-es években A. J. Czartoryski Keleti Ügynökségének szervezője és irányítója. Meghatározó szerepe volt abban, hogy Törökország pártfogásába vette a menekülteket. 1850 tavaszán ő is az iszlám felvételére kényszerült, s ettől kezdve Sadyk pasaként ismert. A krími háború alatt egy ideig Bukarest katonai parancsnoka. 1872-ben cári kegyelemben részesült.

¹⁰² Iliński, Antoni Aleksander (1814–1861): az 1830–31-es szabadságharcban a Litván-Rutén Légiónagyja. 1844 után Czartoryski ügynökként Tulcsába küldi, hogy a nyekraszovista kozákokat megnyerje. 1847-ben Isztambulban bebörtönzik, s ekkor áttér az iszlámra s Skander bej (vagy Muhamed Iskander Illahi) néven a török hadsereg őrnagya lesz. 1849. május 16-án szolgálatra jelentkezik Bemnél, aki Pancsovában őrnagy rangban térparancsnokká nevezi ki. Július 16-án Bem a megalakítandó román légió főfelügyelővé nevezi ki. (A légió nem jön létre). 1855-ben Ferik pasa néven tábornok a török hadseregben.

kormányozva mindvégig reménykedett az Oroszország elleni háborúban. Végül kiköltözött a pusztába.¹⁰³

Érthető volt 1831-ben és 1849-ben a Porta vagy Egyiptom szolgálatába állott lengyelek buzgólkodása. A törököknek a muszkák maradtak meg kérlelhetetlen ellenségüknek, s egy idő után, úgy tetszett, hogy Mohamed Ali háborúra készül Oroszország ellen. Egy népszerű mondás jól kifejezte ezt az eszmét: „Tovább marad meg ősi ellenségnek, mint amíg Lengyelország visszaszerzi szabadságát.”

A török hadsereg

Władysław Zamoyski ezredes ugyanezen reményektől vezérelve szeretett volna egy, a szultán szolgálatában álló lengyel légiót szervezni. Megpróbált rávenni, hogy fivérémmel együtt lépünk be soraiba, de kérését kellő időben elutasítottuk. Közelről láttam ugyanis a török hadsereget, s tiszti karától nem voltam elragadtatva. Lelki szemeim előtt nemegyszer megjelent a viddini kormányzó segéd-tisztje. Amikor a főnöke sétalovagolt, a szerencsétlen tiszt gyalog kísérté kezében tartva felettese csibukját, s minden igyekezetével azon volt, hogy lépést tartson a poroszkáló vagy ügető lóval. Hogy a ritmust el ne tévessze, a ló tomporán tartotta a kezét. Megesett, hogy éppen Sumlában téáztunk Wysockinál, amikor egy, az ő szolgálatára beosztott török főhadnagy jelentkezik nála; tiszteleg, s annak ellenére mozdulatlan marad, hogy Wysocki tábornok egy intéssel magunk közé invitálja őt. Több hívó intés után hitte csak el nekünk, hogy miről van szó, mire azt kérte a tábornoktól, hogy lehúzhassa a csizmáját. A változatosság kedvéért egy magas rangú török tiszt próbált megnyerni Zamoyski ezredes tervének, felvillantva előttem azt a katonai rangot, amelyet kapnék. „De én nem értem a nyelveket – szabadkoztam –, így a török lovasság vezényszavait sem értem.” Tüstént kész válasszal állt elő: „Rendben van! Akkor katonaorvos lehet. – Szó sem lehet róla. Az orvostudományhoz végkép nem értek.”

Jóllehet a török tiszteket közepes szakmai színvonal jellemezte, csapataik, legalábbis a sumlaiak és a viddiniek, kitűnő benyomást keltettek; az örök fegyverüket fél kézben tisztelgésre emelték, másik kezüket a homlokukhoz, a szájukhoz és a szívükhöz érintették, kétszer vagy háromszor is, attól függően, hogy akit üdvö-

¹⁰³ Lásd: *Récits do Famille*, I. (J. Burchard jegyzete). 1839. június 23-án Mohamed Ali egyiptomi uralkodó és az Oszmán Birodalom hadereje között vívott csata, amely az európai hatalmak által támogatott Oszmán Birodalom javára döntötte el az 1839–40-es háborút.

zöltek, milyen rangú volt. Gyönyörűen festett a gyalogság, amely zászlóaljakra tagoltan is összehangoltan működött, s előljáróik Bir! iki! bir! iki! hosszan elnyújtott harsány parancsszavaira ütemes léptekkel masírozott. A csapat, amikor bent az udvarokon gyakorlatozott, papucsot viselt. A kaszárnyaépületek hatalmasak voltak, alagsoraik a mi lovainknak is szárnyékul szolgáltak. A lovasság nagy-szerű csapatnem benyomását keltette; harcoló ezredekre beosztva végezték az arcvonál-változtatásokat és a legkülönbözőbb alakzatfelvételeket is oly előírásosan és olyan elegáns könnyedséggel hajtották végre, amilyent én még egyetlen hadserben sem tapasztaltam. Emlékezetesek maradtak műlovaglásaik és ügésben végzett gyakorlataik; a lovakat nagy gonddal, jó körülmények között tartották. Némileg testesek voltak ugyan, de ennek ellenére fürgék és szívósak, az akadályokat nem átgratták, hanem zergeügyességgel átmászták.

Ahmed pasa

Paulinynak apja, déoud úr közbenjárására megkegyelmeztek, s így visszanyerhette szabadságát. Ami a többi magyar és lengyel emigránst illeti, sorsuk a Konstantinápolyban tartózkodó Andrassy Gyula és egykori külügyminiszterük, gróf Batthyány Kázmér¹⁰⁴ erőfeszítései ellenére se változott. Utóbbjuk meglátogatott bennünket Sumlában. Ifjú, bájosan kedves és rendkívül szép felesége is elkíserte őt az útjára. Csodálatos deresen lovagolt, amely a törökök sóvárgásának tárgya lett. A vétel vagy az eladás alkalmát lesve egy önként jelentkező kísérte el Batthyányt Konstantinápolyból Sumlába.

Angliának és az Egyesült Államoknak a Porta mellé delegált képviselői,¹⁰⁵ s a franciaországi Aupick tábornok,¹⁰⁶ a wagrami csata veteránja is latba vetették tekintélyüket Ausztria és Oroszország nagykövetei befolyásának ellensúlyozására. Ez utóbbiak, hála a török szultán becsületességének, nem tudták elérni kiszolgáltatásunkat, de Ausztria mégis kijárta azt, hogy az emigránsok egyik befolyásos csoportját Kis-Ázsiában internálják. Egy magas állású török hivatalnokot, Ahmed pasát küldték hozzánk Konstantinápolyból azzal a megbízással, hogy az „oroszokat” és az „osztrákokat”, vagyis egyrészt a királyságbéli lengye-

¹⁰⁴ gr. Batthyány Kázmér (1807–1854): Baranya megye kormánybiztosa, 1849 márciusától a Délvidék teljhatalmú országos biztosa volt. A Szemere-kormány külügyminisztere, felesége Keglevics Augusztina.

¹⁰⁵ Stratford de Redcliffe (lord Canning) angol követ és Brown amerikai konzul.

¹⁰⁶ Aupick, Jacques (1789–1857): Charles Baudlaire nevelőapja. Részt vett a napóleoni háborúkban. 1848 áprilisától miniszteri rangú nagykövet Isztambulban.

leket és a magyarokat, valamint a galíciai lengyeleket külön-külön csoportba osszák be.¹⁰⁷

Zamoyski ezredes, a fivérem meg én jelentkezünk e személynél. Egy tolmács volt jelen és kinkeservvel fordította rossz franciára parancsnoka szavait. Ez utóbbi átadott egy rendeletet a tolmácsnak, aki annak magyarázatába fogott. A pasa is Zamoyski felé fordult és vidáman, hibátlan franciasággal megszólalt: „Párizsban lakik, melyik körút 9-ben? – Hogyan? Excellenciád beszél franciául? – A Szent Lajos líceumban tanultam: de tolmácsot használok, mivel ez illőbb, mintha az Önök nyelvét semmibe venném.”

Ahmed pasa, Gusztávhoz és hozzám fordulva a következőket mondta: „Tudom, hogy egy barát érdeklődik Önök iránt.” Gyorsan közölte velünk, hogy mindketten szerepelünk a Kütahiában internálandó magyar és galíciai emigránsok listáján.¹⁰⁸ „De nekem teljhatalmú megbízatásom van arra, hogy azokat, akik orosz eredetűek, márpedig Önök azelőtt oroszok voltak, Máltára küldjem...” – tette sietve hozzá. – „De mi magyarok vagyunk! – Nem, nem, Önök oroszok!”

Anglia konstantinápolyi követe ekkor Stratford Canning lord volt, Oroszország kérlelhetetlen és kitartó ellensége. Négy évvel később Palmerstonnal¹⁰⁹ együtt ő provokálja ki a krími háborút. Zamoyski írt neki az ügyünkben. A nagykövet válaszában tudatta vele, hogy közvetlenül mit sem tehet értünk, de ha én és a bátyám Konstantinápolyban leszünk, az Egyesült Államok egyik hadihajója a fedélzetére vesz bennünket. Addig is eljuttatja nekünk a máltai svájci nagykövetség útleveleit. Az enyémet, amelyet ma is őrzök, Willibald Reinhart névre állították ki. Az állt benne, hogy Soleure-ben születtem és foglalkozásom szerint gépszerelő voltam.

Ami Poniński ezredest illeti, ő szintén kapott útlevelet; családjának egyik ága ugyanis porosz-lengyelországi volt, így az egykori galíciai osztrák tisztet a Poznani

¹⁰⁷ Ahmed efendi (Ahmet Verfi) (1823–1891); a Porta rendkívül művelt főhivatalnoka, diplomata, befolyásos államférfi. Később reformpárti miniszter, szótáríró, műfordító. 1850. február 5-én érkezett Sumlába.

¹⁰⁸ A magyarok: Kossuth, Batthyány; Mészáros és Perczel Mór tábornokok, Perczel Miklós és Asbóth ezredek, Fokner, Berzenczey alezredek; Wagner őrnagy. A lengyelek: Dembiński és Bułharyn tábornokok; Przyjemski, Idzikowski, Władysław Tchorznicki ezredek; Grochowalski, Konstanty Matczyński, Bleszyński őrnagyok; Chojecki, Briganty főhadnagyk; Józef Niewiadomski káplán. A többiek önként kísérték feljebbvalóikat és bajtársaikat el. (J. Burchard jegyzete).

¹⁰⁹ Palmerston, Henry John Temple, lord (1784–1865): 1830 és 1841 valamint 1846 és 1851 között az Egyesült Királyság külügyminisztere.

Nagyhercegségből származó Poniński grófnak tűntették föl, aki azért járt Magyarországon, hogy magánszorgalomból figyelemmel kísérje a hadműveleteket.

Ily módon sikerült mindnyájunknak elkerülni a hosszú kütahiai és brusszai internálást.

Távozás Sumlából

Az emigránsok egymást követő kisebb csoportokban indultak el Várnába; legelőbb a magyarok, nyomukban a galíciai lengyelek s legvégül az oroszországi lengyelek. Postalovakon tettük meg az utat; úgy festett, hogy megszabadulhunk hátasainktól. Gusztávnak még mindig megvolt a gyönyörű, bár némileg lestrapált lova; alig talált rá vevőt. Nekem csak a szép erdélyi ménem maradt meg; már-már jó áron túladtam rajta egy töröknek, aki rajongott érte, de egyszer csak észrevette, hogy Bello szürke szőrzete egy helyen csomósan felborzolódott. Megmutatta, hogy ez a furcsaság azt a helyet jelzi, ahol az ellenséges pika behatolt. Ily testi hibával képtelen lesz eladni a lovamat egy muzulmánnaak – mondta. Végül egy keresztény vette meg, jóval áron alul.

Nem hordtam fegyvert; egy svájci gépésznek mi szüksége lett volna rá. Szabályamat Katona ezredesnek ajándékoztam, aki Kis-Ázsiába ment. Pisztolyaimtól már régen megszabadultam; egyszerűen még hadjárat idején eltűntek. Helyükbe olvasnivalót tettem a pisztolytáskákba; s micsoda könyveket! Rousseau emlékiratait!¹¹⁰ A megsárgult köteteket hű társakként őriztem a táborokban.¹¹¹ De több becses emlékem is maradt; két olajzöld ezüstpénz; dolmányom gombjai; fehérpiros színű dzsidazászlócska, amelyet Kossuth nővére varrt Ponińskinak, ki aztán nekem ajándékozta, s végül egy keszkenő, amelybe Odile húgom nevének kezdőbetűit hímezték. A keszkenőt én kértem el tőle azon ürüggyel, hogy hadba vonulok, jöllehet ezt nem árultam el neki. Ezen apró ereklyék alkották összes poggyászaimat. Mivel az uniformisom se volt meg, török ruhát hordtam.

Sumlától Várnáig három menettávolságot tettem meg Wysocki tábornok, Gusztáv és több lengyel tiszt, valamint tiszt szolga társaságában. Török dzsidások kettős sora között haladtunk.

¹¹⁰ Rousseau, Jean-Jacques (1712–1778): a felvilágosodás korának svájci francia származású írója, filozófusa. Az 1782-ben megjelent Vallomásokról (Les Confessions) van szó.

¹¹¹ Utánuk a Három testőr került a pisztolytáskákba. (J. Burchard jegyzete).

A tengerénél

Miután megérkeztünk Várnába, a kikötőbe kísérték bennünket, hogy hajóra szálljunk.

A galíciaiak, korábbi érkezésük dacára, jó hosszú időt töltöttek a városban, majd több hónapig várakoztak Konstantinápolyban, ahonnan az angol kormány költségén hajóztak át Londonba.

Elváltam Kabathtól és Kossaktól; emlékül az előbbire hagytam a Magyarország koronájának katonai rendjele kitüntetésemet.¹¹² Két barátom angol szolgálatba állva belépett az ausztrál csendőrségbe, s egymást soha el nem hagyva egy napon alkalmuk nyílt, hogy megmentsenek egy jelentős aranyszállítmányt, amelyet rablók támadtak meg. A Times egyik számában véletlenül olvastam az esetről; a cikk nem győzte eléggé dicsérni bajtársaim bátorságát és talpraesettségét.

Öcsémrel és vagy harminc – eltávolítandó orosz alattvaló – lengyel társaságában léptem a Medjidié fedélzetére. Szerencsés módon Zamoyski is közéjük került, anélkül, hogy a törökök által elkövetett, talán szándékos tévedés lelepleződött volna.

Mialatt Bulharyn tábornokot és a többi Kütahiába internálandó tisztet, napokon át várakoztatták Várnában, Dembiński generális, kire hasonló sors várt, a mi hajónkon tartózkodott.

Wysocki tábornok is a hajón volt, s demokratikus nézeteket vallva állandóan civakodott Dembińskivel, aki Czartoryski pártjával tartott, s folyvást halogatta az indulását. Konstantinápolyba érkezve nyomban kérte Aupick tábornokot, hogy mint francia állampolgárt engedtesse szabadon.

Konrad öcsém Linzben találkozott Wysockival, ahol az 1863-as lengyel szabadságharc után internálták.¹¹³

A Medjidié Angliában épített szép vitorlás gőzös fregatt volt; egy kényelmes kabint Dembińskinek tartottak fenn, aki felajánlotta, hogy megosztja velem, de nem akartam elfogadni, s inkább bajtársaimmal tartottam. Többször vacsoráztam a tábornok és Zamoyski ezredes társaságában a hajóskapitány asztalánál. Utolsó fogásként gyakran olyan ínycségeket tálaltak fel, mint az illatosított hagyma, amelyet nyersen kellett elfogyasztani.

¹¹² Vagyis a III. osztályú katonai érdemjelet, amellyel Dembiński tüntette ki Burchardot.

¹¹³ Wysockinak a krími háborúban játszott szerepéről lásd. *de Gasztowtt*: Lengyelország és az iszlám (La Pologne et l'Islam) című könyvét. Ausztriai raboskodása után visszatért Párizsba, ahol Napóleon herceg, a barátja, az 1867-es világiállítás főtitkárává nevezte ki. A tábornok 1874-ben hunyt el. (J. Burchard jegyzete).

Az Ibrahim nevű hajóskapitány veterán volt. Elveszítette fél szemét, de ez a derék hadastyán aligha született tengerésznek. Amikor a tenger nyugodt volt, tüntetően a térképet fürkészte, ujját ide-oda araszolgatta a földabroszon, miközben elgondolkodva, szemöldökét összevonva fel-felsőhajtogatott. Amikor viszont a tenger háborgott, a mi vén tengeri medvénk is elkomorult és visszatért a kabinjába.

Az útirányunk is bizonytalanságáról árulkodott. Egy alkalommal, amikor köd ereszkedett a láthatárra, fregattunk majdnem zátonyra futott; egy tiszt figyelmeztetett a veszélyre. Feltűnt egy hegyfok, a kapitány figyelmesen fürkészte, majd büszkén közölte velünk, hogy az Sinop kikötője. Amikor Várnából Konstantinápolyba mentünk, módosítania kellett az irányt.

Hajnali ragyogásban keltünk át a Boszporuszon. A Medjidié Konstantinápoly előtt horgonyt vetett. Hat órát várakoztunk ott, de nekünk tilos volt elhagynunk a fedélzetet; őr vigyázott ránk a hajófalon függő kötélletránál. Mégis akadt közülünk valaki, aki mindennek fittyet hányva, eltávozott a hajóról. Hogy miként, arra sohasem derült fény.

Az amerikai flotta egy fregattja vetett horgonyt mellettünk. A hajó kapitánya tudomásunkra hozta, hogy az Egyesült Államok konzulja öcsémmel együtt beajánlott neki, s elvisz bennünket Amerikába. A terv nem töltött el lelkesedéssel, s így visszautasítottam a tiszt javaslatát, de egy életre emlékezetembe véstem nemzetének nagylelkű vendégbarátságát.¹¹⁴

A Medjidié alighogy a Márvány-tengerre ért, kis gőzhajó simult fregattunkhoz. Egy török ezredes lépett a fedélzetünkre és bemutatkozott Dembiński tábornoknak. Az volt a feladata, hogy Brüsszába, majd Kütahiába kísérje őt. Az erre vonatkozó parancsot udvarias formában adta elő; „Az a megbízatásom – mondta németül –, hogy ezt a hajót az ön rendelkezésére bocsássam.”

Távozóban a tábornok megindultan átölelt engem és egy levelet adott át nekem, amelyet akkor írt, mielőtt Törökországot elhagytuk volna:

¹¹⁴ Több emigráns távozott az Egyesült Államokba, közöttük nem egy jó ismerősöm, mint az öreg hadügyminiszter, Mészáros Lázár valamint Asbóth Lajos ezredes, aki a polgárháborúban fontos lovassági parancsnok lett. (J. Burchard jegyzete). Valójában Asbóth Sándorról van szó. Mészáros 1853. augusztus 13-án hagyta el Angliát és hajózott át az Egyesült Államokba.

Törökország, Sumla, 1850. március 11.

Drága Barátom, Juliusz!

Most, hogy holnap Brüsszába kell mennem, és elválunk, pár szót írok neked. Szeretnék átadni egy igazolást arról, hogy megmentetted az életemet és a szabadságomat. A szegedi csatában leszálltál lovadról és mindenáron rá akartál venni, hogy üljek fel rá, merthogy az enyémet kilőtték alólam. Végtelenül sajnálom, hogy olyan helyzetbe kerültem, amelyben már nem lehetek a segítségedre. Kérlek, őrizd meg ezt az írást és bárhol a világban, ahol összeakadsz valamely barátommal, mindegy, hogy kivel, aki irántam érdeklődik, és akinek támogatására, oltalmára vagy segítségére szükség van, mutasd meg neki ezt a levelet. Biztos vagyok benne, hogy mindent, amit a fiaimért vagy értem megtenne, éretted is meg fog tenni.

Remélem, nem kell azt hozzátennem, hogy tőled távol is, szívemen viselem sorsod, s ha bármily segítségre szükséged lenne, írd nekem, s kérésedre nem maradok néma.

Odaadó híved

Henryk Dembiński tábornok

Dembiński tábornokot, kihez annyi kötelék fűzött, csak évek múlva láttam viszont. Végtelenül hálásnak éreztem magam az irántam tanúsított segítőkészségért és jószágáért. A harcmezőn együtt eltöltött három hónap, makulátlan élete és katonai szakismerete tiszteletet ébresztett bennem iránta. Dembiński Aupick tábornok közbenjárására visszanyerte szabadságát, s miután több hónapot töltött Brüsszában, ismét Párizsban telepedett le. A l'Oratoire-du-Roule utcában egy kis lakásban lakott.¹¹⁵ A tábornok rendkívül szerény körülmények között, hadtudománnyal foglalkozva és tanulmányírással múlatta napjait, s a szerencsétlen honfitársai iránt tanúsított bőkezűsége következtében gyakran került pénzzavarba. 1861-ben a déli államok, mielőtt Robert Lee-re bízták,¹¹⁶ Dembińskinek ajánlották fel a főparancsnoki posztot. Ő azonban visszautasította, hogy a rab-szolgotartás ügyét szolgálja, bár rendkívül sajnálta, hogy ez alkalommal nem ránthatt kardot. E derék lengyel 1864-ben bekövetkezett haláláig megőrizte szívében hazája iránt érzett forró szeretetét és a feltámadásába vetett hitét.

¹¹⁵ A 13-ban az első emelet egyik belső udvarra néző lakásában. (J. Burchard jegyzete).

¹¹⁶ Lee, Robert Edward (1807–1870): az amerikai polgárháborúban a szövetkezett déli államok haderejének főparancsnoka.

Miután Dembiński tábornok Brüsszába távozott, a Medjidié folytatta útját Málta felé. Néhány órára kikötöttünk Thénédos közelében az utolsó szürke szirtnél, amely, mint véltük, menedékül szolgált Agamemnonnak a trójai háború idején.

Az indulás pillanatában a tenger viharosra fordult, s a hajó kapitánya jobbnak látta a kabinjában pihenni. Eltűnt a parancsnoki hídról, s a hajó vaktában, ide-oda hanyódva haladt. Egy nap hirtelen előbukkant a tripoli tengerpart; egy rántás a kormányrúdon, s máris a jó irányba tértünk. Sajnos, a Medjidié a jelzőpont ellenére se talált rá Málta szigetére, túlhaladt rajta, vissza kellett fordulnia és dél-kelet felől meglehetősen hosszú utat megtéve köthettünk ki végre La Valetta kikötőjében.

Megérkezésünk után a tatár dragomán, aki Várnából kísért bennünket, átadta a kikötési engedélyt. Ugyancsak meglepett bennünket, amikor tudomásunkra hozta, hogy kereszténynek és cserkesznek született. Jól beszélt németül és oroszul, de kevésbé volt magabiztos, s ennek számtalanszor tanújelét adta.

Málta

Az angol kormányzó elrendelte, hogy ne engedjenek bennünket partra szállni. Kapitányunk, aki szigorúan betartatta a maga parancsait, kibújt az alól az utasítás alól, hogy az emigránsokat a hajón őrizze. Majd a nyílt tengeren eleget teszek e kérésnek – szögezte le.

Mint mindig, most is Zamoyski gróf mentette meg a helyzetet. Az angol flotta egy nagy csatahajója horgonyzott le közelünkben. Az ezredes megszólított egy tisztet, aki csónakban mellettünk haladt el. „Lenne kedves átadni egy sürgős levelet a kormányzónak?” A tiszt természetesen igent mondott, és Zamoyski sietve megírta a levelet. Leszögezte benne, hogy nem kívánunk hosszabban időzni a szigeten, hanem mihelyt lehet, máris folytatjuk utunkat Franciaország felé, és hogy mindnyájan az ő költségeiknek köszönhetően utazunk oda. Rövidesen egy segédtiszt hozta meg a hajó elhagyására feljogosító írást.

Mihelyt partra szálltunk, Gusztávval együtt nyomban a szállodába mentünk. Kellemes meglepetésben volt részünk; Bernáth és Vay barátainkkal találkoztunk, akiket egy angol karolt fel s hozott el Konstantinápolyból. A parancsnok, vagyis bernátfalvi Bernáth őrnagy a magyarországi háború előtt a császár huszárezred egykori kapitánya,¹¹⁷ Dembiński törzskarában szolgált és a kápolnai csatában

¹¹⁷ Burchard összekeveri Vay Lászlóval, aki 1842 és 1846 között a 3. dzsidásezredben szolgált hadnagyként. Törökországban nevezték ki őrnaggyá, s 1884-ben halt meg Berkeszen.

megsebesült az oldalán. Vay László gróf ugyancsak Dembiński szolgálatában avanzsált őrnaggyá.

Később mindketten hazatértek Magyarországra, újból katonának álltak és az ezredességig vitték. Vay László udvari állást töltött be és József főherceg házát igazgatta, 1883-ban halt meg. Egy fiút hagyott maga után; Vay Péter prelátust, aki befolyása és odaadó szociális munkája révén közismert volt.¹¹⁸

Zamoyski ezredes élt a La Valettében irányában megnyilvánuló vendéglátással, hogy kipihenje magát. Betegségei és sebei miatt gyakran szenvedett. Így gúnyolódott magán: „Egyébként minden rendben van, csak a lábam nem ér semmit.” Húsvét ünnepén akkor, 1850. március 31-én váratlanul megérkezvén, elkísértem bajtársaimat a székesegyházba, majd hogy a szokásos lengyel illendőségnek Gusztávval együtt eleget tegyünk, jókívánságainkat fejeztük ki Zamoyski grófnak. Búcsút vettünk a nagy hazafitól, a rátermett és érdemdús katonától, aki oly sokat tett értem és fivéremért, híven ahhoz, ahogy ezt Orsovában apámnak megígérte. A hála és tisztelet mélységes érzésével viseltettünk iránta.

Kénytelenek voltunk utunkat folytatni, s Gusztávval együtt elmentem egy irodába, ahol okmányainkat lepecsételték. Az egyik ott tartózkodó utasról kiderült, hogy svájci és éppen a Soleure-i kantonból való. Amikor útlevelemből megtudta, hogy Willibald Reinhart e városban született, kedvesen a szülőföldről érdeklődött. Gusztáv és én, a különös találkozástól zavartan a kijárat felé szaporáztuk lépteinket.

Még ugyanezen a napon a le Claire gőzösre szálltunk, amely Marseille-be tartott. Azok a bajtársaink, akik máltai tartózkodásukat meghosszabbították, csónakba szálltak, hogy messziről integessenek nekünk. Ez az immáron visszavonhatatlanul végleges elválás, az ezer veszély próbáit kiállt barátság sajnálata mindnyájunkra nyomasztóan hatott, s láttam, hogy nem egy barátomnak könnybe lábadt a szeme és sebtében visszafordultak a hajónktól.

Velünk együtt szállt a hajóra egy lengyel ezredes, Ludwik Bystrzonowski is, akit Kars oroszok elleni sikeres védelme tett később ismertté. 1831-ben a lengyel-orosz háború után emigrált Franciaországba, s itt mindörökre a katonai kérdések fanatikus elkötelezettje maradt. Párizsban minden hajnalban fölkel, hogy nap mint nap megsejmelhesse a gyakorlatozó ezredeket. A júniusi napokban

¹¹⁸ A Vay-nemzetség egyik ága, amely a Vajai Ibrányi nevet viselte, rokonságban állott a Bélaváryakkal, s családunk kihalását követően a lengyelországi Waligórskiakkal együtt kellett volna örökölnie azok beregi birtokait. Vay-Ibrányi Éva hiába kísérelte meg visszaszerezni fivérével, Bélaváry II Dáviddal szemben a Rákóczi-szabadságharcot követően elkobozott javakat. (J. Burchard jegyzete).

önként követte a barikád ellen vonuló csapatokat.¹¹⁹ Egy tiszt, ki az emberei között észrevette az esernyővel felfegyverzett civilt, felszólította őt; „Forduljon vissza! Ki maga? – Uram, én lengyel tiszt vagyok, s szerfölött érdekel, amit Ön tesz.” És Bystronowski sajátkezűleg elfogott két felkelőt. Pár hónappal később belépett hadseregünkbe, s odaadásával, katonai működésével kiváló szolgálatokat tett. Ez a remek tiszt kis termetén kívül a lobbanékonyágával, ingerlékenységével is kitűnt, s így csak Kiskakasnak, Koguciknak hívtuk magunk között. Ő azonban sokkal inkább rászolgált arra a névre, amit a törökök adtak neki; Arslán – vagyis Oroszlán – pasa.¹²⁰

Megérkezésünk Franciaországba

Kétnapi hajózás után este a le Claire befutott Marseille kikötőjébe, és én az öcsémmel egy szállodában töltöttük az éjszakát. Reggel ló nyihogásra ébredtünk; huszárok vonultak el az ablakunk alatt. Jó előjelnek vettük a francia lovasság ily gyors díszszemléjét, amelyet úgy vettünk, mintha a tiszteletünkre tartottak volna.

A herceg-köztársasági elnök¹²¹ nem akarta országa területére engedni a magyar emigránsokat, így számunkra nem maradt más, mint hogy egy ideig még megmaradjunk svájciaknak. Ezért egy svájci vendégfogadóban vettünk ki magunknak lakást.

Poniński egyenesen Konstantinápolyból érkezett, s így hamarosan találkoztunk. Hármashban együtt vittük be iratainkat a rendőrkapitányságra. De az egyszerű vízum helyett a hivatalnok azt ütötte be Poniński útlevelébe, hogy „emigráns”. Ő, lévén szerfelett elégedetlen a szabályellenes és kompromittáló eljárással, kikövetelte, hogy a prefektus elé vezessék, akinél panaszt tett. „Uram mit heveskedik úgy! Ki maga?” – méltatlankodott a prefektus. – „Uram, Pourtalés nagykövet úr kuzinja vagyok – így Poniński. – Távira tozzék neki; ma este visszajövök a kijavított dokumentumért.”

Władysław Poniński Párizsba utazott, öcsém pedig Reims-be. Ami engem illet, én egy vasútépítő iroda alkalmazottjaként Marseille-ben maradtam, s egy lengyel

¹¹⁹ Az 1848-as június munkásfelkelés alatt.

¹²⁰ Bystronowski egyike volt annak az öt lengyelnek, akiknek kiadatását I. Miklós cár követelte 1849 őszén. A krími háború idején lépett török szolgálatba, s Musztafa Zarif pasa hadseregének törzsébe osztva Kelet-Anatóliában harcolt. „Százszor többet ért, mint bármelyik angol és olasz tiszt” – vallotta róla Michał Czaykowski, Sadyk pasa.

¹²¹ Bonaparte, Louis (1808–1873): 1848-tól köztársasági elnök, 1852-től III. Napóleonként Franciaország császára.

származású főmérnöknek köszönhetően a vasúti iroda alkalmazottjaként részt vehettem a Joliette kikötő munkáiban.

Egy életre lekötözött lettem, mert az első napokban rendkívüli szolgálatot tett nekem. Egy magyar tisztnek, aki Marseille-ben partra szállt és szintén Párizsba akart menni, útlevele volt szüksége, hogy a főváros területére léphessen. Odaadtam neki a magamét, kérve, hogy mihelyt megérkezik, azonnal küldje vissza. Így aznap egy svájci polgárral több volt a nagyvilágban. Pont a távozását követő napon idézést kaptam, hogy a papírjaim érvényesítése végett azonnal jelenjek meg a rendőrkapitányságon. Csapdába kerültem, s erről beszámoltam a mérnöknek. Ő kíséremül szegődött, de előtte meg kellett ígérnem, hogy ő a belátása szerint cselekedhet, s emiatt nem sértődhetem meg, nem neheztelhetek rá. Azt is meg kellett fogadnom, hogy teljességgel hanyagolom a franciát; ő lesz a tolmácsom. Megérkeztünk. „Rendőrkapitány úr, ez a fiatal svájci, akinél elkötöztetem magam, hogy foglalkoztatom, be kell, hogy mutassa Önnek az útlevelét. De nem forgathatunk fel miatta mindent. Most mi legyen? Két balkezes szerencsétlenség! Én láttam az útlevelét, megvan neki, mutatta nekem, de már fogalma sincs, hová rakta. Egyébként vessen egy pillantást a fiúra; láthatja, hogy nincs benne semmi sunyiság. Segítségére leszek a keresésben, hagyjon rá nekünk egy-két napot. Mihelyt megtaláljuk a papírt, magam hozom el Önnek.” Agyafúrt tolmácsom a rendőrkapitány minden ellenvetését félbeszakította azzal, hogy pártfogoltja sajnálja a kellemetlenséget, amelyet butaságával és trehányóságával okoz. Az így megpuhított derék ember haladékat adott, és két nap múlva, miután a futár megérkezett Párizsból, visszamentünk a kapitányságra, s diadalmasan átnyújtottuk a híres-nevezetes útlevelet: „Nem megmondtam, hogy megtalálom! Az ember sohase tudhatja, mi hol kallódik el.”

Több hónapon át, dolgoztam a tervezőirodában, élve matematikai ismeretimmal és rajzkészségemmel. Mivel azonban nem rendelkezttem francia diplomával, karrierre nem volt kilátásom. Visszatértem Párizsba. Poniński ezredes körbevitt a fővárosban. Párizsba érkezésemkor azzal a kívánsággal álltam elő, hogy megismerjem a Théâtre Française-t és megnézzek egy klasszikus tragédiát. Poniński vacsora után elvitt a színház főbejáratához, ahol a pénztárlakok előtt hosszú sorok kígyóztak. Mi azon ürüggyel, hogy már előre jegyet váltottunk, az erre jogosító bejáratot vettük igénybe. Átmentünk a nézőterén és betesékeltek a Palais-Royal földszinti nézőterének első sorába. Elképzelhető, mennyire megdöbbsentem, amikor a zenekar valami fülbemászó, vidám muzsikába kezdett. Még jobban, amikor fölemelkedett a függöny és vígjátékot sugalló, burleszk-szerű díszletekbe ütközött csodálkozó tekintetünk.

Poniński hosszabb időre megtelepedett Párizsban, ahol kiterjedt rokonsága élt. E hírneves lovag érkezése nem maradt észrevétlen, a herceg-köztársasági elnök, aki nagy érdeklődést tanúsított a műlovaglás iránt, készségének adott kifejezést, hogy megismerje őt, s lovait megmutassa neki. Mivel sem hivatala, sem vagyona nem volt, és el akarta nyerni a gazdag és előkelő házból származó fiatal Czetwertyńska hercegnő kezét,¹²² belépett a szárd hadseregbe, amelynek tábornoka lett. Az olasz lovasság számára ő dolgozta ki az első szolgálati szabályzatot, amely nem kis hatással volt a fegyvernem fejlődésére. 1890-ben Poniński tábornok levélben közölte velem, hogy elhagyja Itáliát; azon különös kegy folytán, hogy III. Sándor cár engedélyezte, hogy házassága révén szerzett javainak birtokába jusson; néhány hónapra rá meghalt.

Családunk egyik barátja, a lublini születésű Józef Kasparek az 1831-es szabadságharc óta Reims-ben lakott. Tizenhét évesen, mint dzisdás hadnagy részt vett az oroszok elleni háborúban. Emiatt apját a híres orosz tábornok, Rüdiger börtönbe vetette,¹²³ és szabadsága fejében nagy összeget kasszírozott be tőle magának.¹²⁴ Ami a fiatal tisztet illeti, osztozott bajtársai sorsában; Besançonban internálták. Lelewel¹²⁵ titkárként alkalmazta őt a *Histoire de la Pologne* című munkája fordításához.

Kellemes társasági ember volt, kicsit önfejű, kiváló zenész és nagy festészetkedvelő, aki szép gyűjteményt hagyott a reims-i múzeumra. Víg kedélyű volt, előzékeny és barátságos, mint ez honfitársaira általában jellemző. Kasparek kijárta, hogy öcsém Reims-be jöjjön. Séta közben találkoztam Strzelecki őrnaggyal,¹²⁶ aki a magyarországi háború után kényszerült emigrációba. Egy ősi galíciai család sarja,¹²⁷ ki osztrák tisztként szolgált. Azzal a váddal, hogy összeesküvésben vett részt, bírói ítélet nélkül bebörtönözték, és öt évig tartották magánzárkában. Nagybátyja, a leMBERGI püspök¹²⁸ nagy nehézségek árán kijárta neki a kegyel-

¹²² Czetwertyńska, Olga (1838–1908): 1863. február 16-án ment férjhez Ponińskihoz.

¹²³ Rüdiger, Fjodor Vasziljevics (1784–1856): orosz lovassági tábornok, 1849-ben a III. gyalogoshadtest parancsnoka. Görgei előtte tette le a fegyver Világosnál. 1831-ben a 4. tartalék lovashadtest parancsnoka.

¹²⁴ 30. 000 frankot. (J. Burchard jegyzete).

¹²⁵ Lelewel, Joachim (1786–1861): kitűnő történész, pedagógus, a lengyel demokrácia egyik főideológusa. 1831 őszén emigrációba vonult. Hús kötetben megírta Lengyelország történetét.

¹²⁶ Lásd Rucki: 9. lábjegyzet.

¹²⁷ Családja a XIV. században főmarsallt adott Lengyelországnak. (J. Burchard jegyzete)

¹²⁸ Jan Korczyński.

met. 1849-ben a mi lengyel légiónkban szolgált.¹²⁹ Megbízható barát volt, eredeti jellem, egykedvű ember, kit ugyan mindig lekötöttek a nevezetesebb matematikai és ballisztikai feladatok,¹³⁰ de mégis minden pillanatban társként lehetett rá számítani. Vitéz módjára halt meg az 1863. januári szabadságharc végén; csapatai visszavonulását fedezve védelmezett egy hegyszorost, s az oroszok lekaszábolták.

***

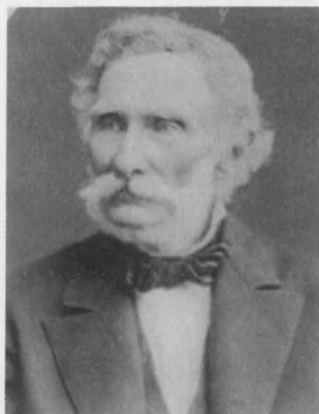
Nyolcesztendei számkivetettség után, amikor az osztrák kormány közkegyelemben részesítette a száműzötteket, öcsém, Gusztáv 1857-ben visszatért Magyarországra.

Ami engem illet, én is viszontláttam a hazámat és a szüleimet, de immáron Franciaországban leltem új családra és új hazára.

¹²⁹ Strzelecki az osztrák vonalakon átkelve érkezett Eperjesre, s apám házában jelentkezett. E veszélyes úton egy anya, Madame Bułharyn kíséretét alkotta, aki férjével, egy remek katonai tehetségként ismert lengyel tábornokkal akart találkozni. (*J. Burchard jegyzete*). Karolina Krajewska-Bułharynowáról, Jerzy Bułharyn feleségéről van szó. Lásd Rucki: 9. lábjegyzet.

¹³⁰ Nevezetesen a vontcsövű ágyúkkal és a csúcsíves lövedékekkel kapcsolatosan folytatott kutatások. (*J. Burchard jegyzete*). 1863. május 8-án az ignacewi ütközetben halt hősi halált.

Burchard Vilmos János

Wiemuth Karolina

Burchard Julian

Burchard Gusztáv

*Burchard-Bélaváry
Konrád*

*Burchard Julian unokája:
Léon Noël, aki De Gaulle
tanácsadója volt*

A családi kép

Burchard Julian reims-i családi sírboltja

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- d'Abancourt, Karol 218, 241
d'Abancourt, Franciszek Ksawery 38–40
Abdul Medzsid I. (Abdülmeccid I) 496
Acht, Wilhelm 112
Aga Efendi 236
Ahmed Efendi (Ahmed Vefik) 234, 236, 499, 500
Akord 156, 157
Andrássy Gyula 38, 483, 496, 499
Antoniewicz, Wincenty 38–40
Apponyi Rudolf 194
Arnim-Boitzenburg, Adolf Heinrich 22
Asbóth Lajos 503
Asbóth Sándor 503
Aulich Lajos 128, 136, 217
Aupick, Jacques 499, 502, 504
Axente-Sever, Ioan 433
- Ágost, III., (Poniatowski Szaniszló) 200, 304
- Bach, Aleksander 467
Baczyński, Edward 155, 181
Badeni, Kazimierz 246–248
Badeni, Stanisław Marcin 248
Bakunyin, Mihail Alekszandrovics 215, 299, 300, 491
Balciewicz 48, 50, 51
Baudlaire, Charles 499
Barański (Baranowski), Teofil 245
Batthyány Kázmér 244, 499, 500
Bárczy Oszkár 459
Báthori István 154, 458
- Bátori-Sulcz Bódog (Schultz, Schulz Félix) 280
Beck 435, 441, 442
Beck, Józef 469
Beck, Vilma (Wilhelmine von Beck) 436
Bekes Gáspár 457
Bem, Józef (József) 8, 26, 27, 30, 49, 55, 75, 101, 106, 107, 115, 128, 149, 159, 160, 174–176, 180, 182, 205, 207, 225, 228–231, 234, 241–243, 258, 265–268, 273, 275, 276, 285, 291–293, 295, 305, 306, 308, 324, 335, 348–350, 368, 371, 376–380, 387–391, 406, 411, 415, 417, 426, 428, 429, 431–438, 443, 445–447, 449, 450, 456, 470, 471, 475, 480, 491–497
Benedek Lajos 171, 172
Bentkowski, Feliks 363
Bentkowski, Władysław 8, 30, 31, 165, 177, 229, 242, 243, 342, 363–365, 370, 383, 386, 444, 488
Benczur 461
Beősz Károly 461
Beretzki Urmas 457
Berlioz, Hector 477, 489
Bernáth Albert 479, 480, 505
Bethlen Gergely 388
Berthier, Louis-Alexandre 490
Bélaváry II. Dávid
Bélaváry István (Burchard-Bélaváry István) 469
Białoskórski 430
Bielecki, Robert 462, 463
Bismarck, Otto von 20

- Bielańska, Aniela 206, 252, 253
 Bielańska Ewelina 253
 Bielańska, Jadwiga 253
 Bielańska, Konstancja 203
 Bielańska, Marysia 253
 Bielański, Antoni 196, 197, 205, 215, 218, 230, 244, 255
 Bielański, Erazm 198, 202
 Bielański, Joachim 198, 202
 Bielański, Kajetan 250
 Bielański, Karol 194, 197, 205, 215, 218, 231
 Bielański, Kazimierz 8, 193–195, 197
 Bielański, Ludwik 232
 Bielański, Michał 196, 197
 Bielański, Nepomuk 202
 Bielański, Wincenty (Maciejewski), 193, 196
 Bielański, Władysław 196, 197
 Bieliński, Seweryn 373
 Biliński, Ignacy 421
 Bietkowski 55
 Bobczyński, Konstanty 299, 321
 Bognarski, Franciszek (Kołodziejski, Ksawery Franciszek) 107
 Bogusławski 70, 71
 Bogusz, Henryk 15, 20
 Bogusz, Nikodem 19
 Bogusz, Stanisław 18, 19
 Bogusz, Tytus 19
 Bogusz, Wiktoryn 19
 Bogusz, Włodzimierz 19
 Bombay, Maksymilian 373
 Bona Gábor 420
 Boros 414
 Borzęcki, Kolomb 193
 Braziewicz, Karol 158, 204, 205
 Breinl von Wallerstern, Joseph 17–21
 Brenner Izabella 324
 Brenner, Władysław 324
 Brown 499
 Bryganty, Stanisław 244
 Bukovszky Lujza 469
 Bułharyn, Jerzy 7, 8, 213, 224, 241, 244, 258, 264, 271, 277–286, 290–293, 338, 360, 425, 463, 476, 484, 500, 502, 510
 Burchard Johann (János) 457
 Burchard, (XIII. János) 458
 Burchard Gusztáv (Gustaw, Gustave) 459, 464–466, 468–471, 473, 474, 476, 486, 488, 497, 500, 501, 505, 506, 510, 511
 Burchard Konrád 459, 468, 469, 470, 472
 Burchard Otília 469
 Burchard Sarolta (Hlavits Istvánné) 468
 Burchard, Vilmos János 306, 307, 314, 458–463, 465, 469
 Burchard(-Bélaváry), Julian (Gyula, Jules-Conrad, Willibald Reinhart) 9, 232, 234, 457, 458, 464–466, 474, 479, 482–484, 486, 489, 490, 493, 496–498, 501–504, 506, 509, 510
 Burdon, Jan 50
 Bydeskúti Ernő 315
 Bykowski, Stanisław Jaksa 8, 33, 35, 43, 48
 Castiglione, Heinrich 24, 301, 333
 Cegielski, Hipolit 364, 365
 Cervantes, Miguel de 344
 Chłędowski, Kazimierz 60
 Chłopicki, Józef 363
 Chodorowska, Franciszka 324
 Chojecki, Stanisław 244, 500
 Chopin, Fryderyk 75, 208
 Chrzanowski, Ignacy 196

- Ciesielski, Franciszek 388, 398, 399
 Cloşca, Ion 19
 Colloredo (Concoreggio) 211
 Concoreggio, Horatio 28, 211, 330, 333
 Czajkowski, Antoni 364
 Czajkowski, Józef 59–70
 Czajkowski, Józef? 183, 184
 Czartoryski, Adam Jerzy 12, 23, 75, 176,
 177, 247, 297, 298, 377, 471, 473, 482, 397,
 501
 Czachowski, Dionizy 389
 Czarnecki, Jan 389
 Czarnek 389
 Czayka-Czaykowski, Michał (Czajka-
 Czajkowski, Sadyk pasa) 482, 497
 Czepan, Alojza 324, 372
 Czepan, Alojzy 324
 Czernik, Ignacy 29, 108, 130, 140, 160,
 163, 260, 263, 267, 270
 Czetwertyńska Olga 466, 509
 Czetz János 8, 295, 389

 Cseodajev, Mihail Ivanovics 431

 Dagobert 448
 Dalewski fiverek 26
 Damaszkín György 401, 403, 438, 450
 Damjanich János 29, 106, 118, 119, 122,
 125, 128, 132–135, 137, 188, 214, 273,
 290, 358, 402
 Danilak, Jurko 206, 244
 Danek 42
 Dannenberg, Pjotr Andrejevics 79, 87
 Danzer F. Alfonsz 344, 465
 Darski, Mieczysław 460
 Davout, Louis Nicolas 492
 Delbeck Zsófia 468
 De Gaulle, Charles 469, 511

 Dembiński (Dembinszky), Henryk 7, 55,
 59, 75, 121, 122, 127, 129, 158–161, 164,
 169, 170, 172–175, 179, 215, 218, 226–
 228, 230, 241–244, 258, 276, 277, 284–
 292, 295, 335, 340, 342, 344, 346–348,
 360, 367, 368, 370, 371, 375–377, 386,
 404, 420, 425, 426, 431, 433, 446, 449,
 465, 471, 474, 476–481, 486, 488, 489,
 494–497, 500, 502–506
 Dessewffy Arisztid 227, 286, 287, 307, 467,
 474, 475
 Dessewffy Ferenc 307, 309, 313
 Dębicka, Celina 198, 203, 205
 Dębicka, Wanda 203
 Dębicki, Ludek 203
 Dębicki, Ludwik 203
 Divéky Adorján 7, 8, 60, 61
 Dmitrašinović, Tomaš 61
 Dmochowski, Henryk 20
 Dmowski, Roman 77
 Dobay József 411–413, 452, 453
 Dobroslevich 467
 Dobrzański, Stanisław 76, 264
 Dobrzęcki, Józef 264
 Dobrzyński, Faustyn 117, 140, 182
 Dobszay Tamás 345
 Domahidy Ferenc 411
 Dombay, Dionizy 37, 38, 41
 Dorosz 152, 423
 Drohojowski, Seweryn 69, 263, 267
 Dudziński 73
 Dulski 97
 Dulski, Edward 55
 Dunajewski, Adam 361, 372
 Dunajewski, Wiktor 361
 Dunowski (Dónowski), Aleksander 30
 Dwernicka, Katarzyna 324
 Dwernicki, Jędrzej 70, 71

- Dwernicki, Józef 13, 100, 101, 230
Dwernicki, Klet 324
Dzerovics, Viktor 35, 45, 46, 55, 56
Dzieduszycki, Włodzimierz 33, 48, 50, 52, 53, 76
Dzierzkowski Józef 264, 265
- Engelhardt, Nyikolaj Fjodorovics 493
Englert, Władysław 149, 150, 272, 276–278, 280, 280, 287, 290, 292
Eötvös Tamás 420, 422, 423
Ethem Efendi 236
- Falkowski, Juliusz 7
Falussy Mihály 411
Farkassányi Sámuel 312
Ferdinánd, V., magyar király, I.
    Ferdinándként osztrák császár 20, 25, 34, 36, 144, 259
Ferenc József, 1848-tól osztrák császár, 1867-től magyar király 11, 60, 138, 140, 199, 227, 246, 418, 462
Fegya 88–90
Fiedler, Anton von 59, 282, 360
Fischer, Konstanty 196
Flotwell, Edward Heinrich 21
Fogarassy 414
Fortunat, Zygmunt (Miłkowski, Zygmunt) 94
Fredro, Aleksander 59, 74, 465
Fredro, Andrzej Maksymilian 323
Fredro, Jan Aleksander 8, 59, 60, 66, 70, 74, 105, 117, 183, 204, 214, 226, 233, 263, 265, 283, 308, 309, 323–326, 336, 337, 359–361, 366, 372, 465, 489, 490
Fredrówna, Zofia 61
Fronczek (Frántsek), Antoni 446, 447, 449
- Fuad Efendi 241, 242
Fuchs Ágota 470
- Gallenberg, Wenzel Robert 208
Garibaldi, Giuseppe 491, 194
Gaşiorowski, Roman 227, 323–326, 339, 343, 352, 362, 421,
Gál Sándor 404, 406, 409, 411–413
Gáspár András 128, 134, 136
Gierczyński, Walenty 432–435
Gołuchowski, Agenor 38, 100
Gołuchowski, Artur 38, 100
Gottlieb 43
Görgei (Görgey) Artúr 7, 27–30, 128, 151, 164, 179–182, 185, 212, 218, 227, 258, 262, 273, 276–278, 280, 281, 285, 289, 295, 309, 326, 335, 340, 348, 350, 364, 377, 379, 393, 396, 411, 426, 449, 451, 470, 471, 478, 485, 495, 496, 509
Görgey (Görgei) Ármin 159, 364, 426
Götz, Christian 137, 138
Grabbe, Pjotr Hrisztoforovics 222, 426
Grabowiecki, Jacenty 27, 257–259, 262, 263, 267, 277, 279, 308, 311, 338, 372, 380, 421, 425, 435, 448
Grabowiecki, Jan 272
Grabowska 200
Greilinger 46
Grochowalski, Adolf (Arnulf) 7, 29, 130, 131, 244, 500
Grochowski 41
Grotenhjelm, Magnus Johann von 391, 408, 451
Górecki, Szymon 116
Gumowski, Apolinary 388, 402, 444
- Gyenge Árpád 414
Gyibics, Ivan Ivanovics 225

- Hajnal István 7, 483
 Hanenszyldné 423
 Hammerstein-Equord, Wilhelm von 25, 53, 56, 70, 204, 311, 325
 Haszán pasa 472
 Hauslab, Franz 235, 484
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 436
 Hegier, Klemens 460
 Hempel, Aleksander 373
 Hentzi von Arthurm, Heinrich 218
 Hermann Róbert 60, 345
 Haynau, Julius von 11, 16, 134, 164, 174, 179, 180, 227, 295, 340, 367, 368, 385
 Heltman, Wiktor 24
 Horodyński, Franciszek Ksawery 160, 175, 177, 178, 189
 Horodyński, Wacław 372, 373
 Horea, Vasile 19
 Horucki 389
 Hulaniecki, Feliks 82
 Hunyadi János 144
 Hüppe, Siegfried 363
- Ibrahim 503
 Idzikowski, Tadeusz 27, 28, 117, 151, 166, 167, 214, 244, 270, 275–277, 280, 281, 284, 286–292, 308, 338, 350, 425, 500
 Iliński, Aleksander (Skinder-bej, Muhamed Iskander Illahi) 176, 189, 497
 Inczédy Sámuel 391, 397, 400
- Jabłonowski (Jabłoński) 86
 Jabłonowski, Felix 137, 138, 140
 Jabłonowski, Józef 39
 z Jabłonowskich, Zofia 61
 Jagmin, Józef 118, 130–132, 138–141, 148, 158, 159, 189, 270, 308
- Jahimovics, Hrihorij 25, 41, 42, 98
 Janiszewski 44
 Janiszewski, Władysław 173
 Janusiewicz, Edward 435, 439, 447, 452
 Jasics (Jasić), Pál 485
 Jastrzębski, Ludwik 182
 Jelačić (Jellačić) von Buzim, Josip 53, 128, 273, 336, 470
 Jeleńkowska 84
 Jeleńkowska, Józefa 84
 Jędrzejowski, Feliks 462
 Jordan, Zygmunt 214, 216, 255
 Jordan, Władysław 299, 417, 431, 432, 434, 435, 439, 445, 448, 455
 József Károly Lajos főherceg 506
- Kabath (Kabat), Leopold 193, 467, 475
 Kabath Feliks 475
 Kalinka 396, 407
 Kalisz, Karol 409
 Kalita, Karol 7
 Kapuściński, Józef 202
 Karadžić, Vuk Stafanović 113
 Karagyorgyevics Sándor 134
 Karłowski, Aleksander 409
 Kasperek, Józef 463, 479
 Katona Miklós 389, 479
 Kawalec, Agnieszka 196
 Kawecki Józef 420
 Kazinczy Lajos 159, 160, 396, 403, 409–414, 420, 423, 450, 453
 Kállay 413
 Károly Albert, szárd-piemonti király 47, 100, 177
 Keglevich (Keglevics) Augusztá 499
 Kemény Farkas 403, 404, 409, 411–413, 436, 450, 452
 Kende Kata 414

- Keresztes Imre 425
 Kesselbauer Albert 463, 464
 Kesselbauer Károly 464, 465
 Kékessi (Blauhorn) Mihály 420
 Kędzierski 83
 Klapka György 28, 59, 76, 128, 133, 138,
 140, 164, 213, 280–290, 297, 309, 338,
 360, 410
 Kleczyński, Józef 213
 Klement Judit 458, 469
 Kłossowski, Władysław 259, 276–278,
 280, 281, 291, 292
 Kmety György 128, 350, 411, 496
 Kochlewicz 43
 Kohut 459
 Kołodziejski, Franciszek Ksawery 26,
 107, 149, 267, 268, 293
 Kołodziejski, Wincenty 149, 267
 Kołyszko, Benedykt 13
 Konarski, Szymon 15, 16
 Korczyński, Jan 509
 Korzeliński, Seweryn 59, 193, 230, 338,
 346, 351, 359, 360, 362, 370, 372
 Korponay János 169
 Kossak, Juliusz 60, 324, 326, 359, 466
 Kossak, Leon 324–326
 Kossak, Władysław Sylwester 193, 324,
 466, 467, 474–476, 480, 481, 489, 502
 Kossuth Emília 434
 Kossuth Lajos 26, 27, 29, 30, 106, 108,
 121, 122, 137, 144, 159, 165, 174, 177,
 181, 182, 205, 212, 218–220, 228, 230,
 231, 244, 260, 262–266, 268, 271, 272,
 275, 276, 280, 281, 289, 290, 295, 306,
 336, 351, 360, 364, 372, 373, 377–379,
 388, 429, 432, 434, 435, 463, 464, 472,
 473, 477–479, 481, 483, 493, 494, 496,
 500, 501
 Kossuth Zsuzsanna (Meszlényiné) 434
 Kościelecki 337
 Kościelski, Władysław (Szefer pasa) 60,
 355, 482, 486
 Kovács István 230, 241, 347
 Kowalski, Ferdynand 388, 405, 436, 445–
 447
 Kowalski, Franciszek 208
 Kozłowski 226
 Kozłowski, Włodzimierz 372
 Krajewska-Bułharynowa, Karolina 510
 Krobicki, Stanisław 259
 Krobicki, Wiktor 143, 259, 275, 338, 372,
 373
 Księżopolski, Ludwik 196
 Kugler, Karol 242
 Kujłowski, Józef 195, 246–248, 251–254
 Kulczycki 36
 Kwiatkowski, Tomasz 133
 Kwilecki, Józef 453
 Labiche, Eugène 489, 490
 Lamartine, Alphonse 97
 Langie (Lange), Antoni 7, 432, 446, 456
 Langiewicz, Marian 365
 Latour, Theodor de Baiillet von 203
 Latynik, Hieronim 216
 Lee, Robert Edward 504
 Leiningen-Westerburg Károly 19, 119
 Lelewel, Joachim 13–15, 75, 363, 509
 Lelewel Borełowski, Marcin 390
 Lenartowicz, Teofil 60
 Leó, XIII. 247
 Lessen, Teofil
 Leszczyński (z Leszczan), Emil 428, 434,
 450, 456
 Lewicki 64
 Linde, Samuel 363

- Lipiński, Julian 388, 391, 405, 445, 446
 Lipót I., német-római császár és magyar király 137
 Lipót II., német-római császár és magyar király 17
 Lipski, Antoni 388, 391, 405, 437, 445, 446
 Lotuszko 46
 Lukács Károly 70
 Lukenich, József 394, 395
- Łapiński, Jan 296
 Łapiński, Teofil (Tevfik bej) 295, 296–299, 301, 314, 321, 464,
 Łacki, Jan 27, 259–263, 266, 271, 274, 465
 Łobeski 42
 Łopuszański, Bolesław 13
 Łoś, Franciszek Salezy 49, 389, 391, 404, 405, 417, 431, 432, 435, 441, 445–447, 453, 456
 Łuczyński, Alfons 166
 Łusakowski (Łysakowski), Józef 372
- Macdonald, Alexandre 492
 Mac-Mahon, Patrice de 131
 Macaulay, Thomas Babington 365
 Macner 414
 Madejski, Eustachy Jan 59, 336
 Maj, Juliusz August 39, 40
 Makray László 451
 Małachowski, Franciszek 91
 Małachowski, Zygmunt 85
 Małkowski, Ignaz 493, 494
 Małuski, Aleksander Anton 411–413, 437, 446, 449
 Markiewicz, Paweł Aleksander 448
 Markowska, Justyna 97
 Maróthy János 411
 Marx, Karl 299, 300
- Matczyński, Konstanty 68, 105, 107, 111, 116, 118, 244, 265, 267, 269, 270, 308, 425, 464, 500
 Matskásy Pál 389
 Matuszyński, Maksymilian 166, 167
 Mazzini, Giuseppe 15, 87, 491
 Mária Terézia 304
 Máriássy János 110, 115, 274, 280, 284
 Meszlényi Rudolfné, Kossuth Zsuzsanna 434
 Metternich, Klemens Wenzel Lothar von 12, 20, 46, 203
 Meyzner (Meysner), Ferdynand 460–462
 Miączyński, Feliks 273
 Michalski, Jan 193
 Mickiewicz Adam 75, 247
 Mickiewicz, Władysław 300
 Mier, Cecilia Henryka Agnieszka Karolina 60
 Mierosławski, Ludwik 23, 364
 Mikes Kelemen 392
 Miklós, I., 11, 12, 14, 15, 22, 23, 25, 26, 35, 83, 85, 144, 151, 159, 265, 363, 462, 470, 477, 507
 Miłkowska, Bronisława 84
 Miłkowski, Józef 84
 Miłkowski, Jan 84
 Miłkowski, Justynjan 84
 Miłkowski, Rudolf 156, 159, 260
 Miłkowski, Szczęsny 84
 Miłkowski, Zygmunt (Jeż, Tomasz Teodor) 7, 9, 75–77, 113, 126, 156, 165, 167, 172, 173, 183–188, 204, 213, 215, 229, 260, 267, 270–272, 306, 308, 338, 358, 360, 366, 372, 375, 378, 420, 421, 436, 471, 478, 488
 Mogilnicki 85
 Mohamed, Ali 477, 478, 498

- Mohlné 462
 Mokrzycki, Jan 405
 Molière (Poquelin, Jean-Baptiste) 490
 Moltke 20
 Monti, Alessandro 473, 484, 485
 Mościcki, Ignacy 469
 Móga János 262
 Mroczkowski, Maksymilian 352
 Müller (Miller), Antoni 390, 444
 Müller, Kajetan Wincenty 435

 Nagysándor József 309
 Nalik 38, 39
 Napóleon, I., Bonaparte (Buonaparte) 11, 43, 64, 65, 121, 200–202, 320, 385, 391, 444, 458, 477, 489, 492
 Napóleon, III., (Louis) 298, 507
 Napóleon herceg 502
 Nemegyei Bódog 496
 Neuhauser, Ambroży 51
 Niewiadomski, Józef 234, 235, 241, 244, 500
 Nikorowicz, Józef 197
 Noël, Léon 469, 511
 Norwid, Cyprian Kamil 365
 Nowakowski 53
 Nowakowski, Hernyk 48
 Nowakowski, Leon 135, 136

 Obertyński, Henryk 36
 Oláh Gusztáv 469
 Omer (Omér) pasa 297, 497
 Orosz István 435
 Orozdy 496
 Orzechowicz 203

 Palmerston, Henry John 108, 500
 Pasierba, Hipolit Platon 268

 Paszkevics-Erivanszkij, Ivan Fjodorovics 11, 18, 25, 30, 179, 180, 222, 492
 Patyutyin, Fjodor Szergejevics 121, 174, 177, 342, 367, 368, 479
 Pauliny Edmund 467, 468, 471, 482, 483, 488, 490, 491, 499
 Pauliny Gusztáv 468, 483
 Pawlikowski, Mieczysław 76
 Pawłowski, Aleksander 409, 414
 Pawłowski, Stanisław 460
 Pederzolli, Ippolito 491
 Perczel Mór 30, 128, 162–164, 244, 270, 377, 470, 500
 Perczel Miklós 244, 483
 Pigłowski, Antoni 277
 Pikéty (Pighetty), Ágoston 29, 119
 Piniński, Leon 246
 Piotrowski, Antoni 270, 275, 276, 387, 388, 417, 432, 435, 436, 446, 447, 453
 Piotrowski, Piotr 151
 Pischinger 217
 Plichta, Ignacy 299
 Plisz, Petro 253
 Podhajski, Eugeniusz 436
 Podhorodecki, Wojciech 243
 Podpibięta, Longinus 118
 Poisson, François (Ryba, Franciszek) 481
 Polanowski, Aleksander 36
 Polityłło, Seweryn 37, 38, 55
 Poniński, Władysław 7, 28, 29, 59, 111, 127, 151, 188, 213, 214, 217, 230, 267, 270, 275, 292, 324, 343, 351, 366, 372, 465, 500, 501, 507–509
 Popowski, Bolesław 82, 86, 168
 Postępski 183
 Potocki, Bolesław 79
 Potocki, Mieczysław 80
 Pölöskei Ferenc 345

- Prażmowski, Michał 78, 79, 230, 351
 Prokopowicz, Wilhelm 270
 Pribék Miklós 420, 422, 426
 Przewłocki, Klemens Łukasz 436
 Przyjemski, Julian 29, 244, 500
 Puchner, Anton 273, 285, 293, 493
 Pulszky Sándor 27, 273, 297, 309, 311–314,
 317, 320, 327

 Racibor 196
 Radetzky, Joseph 47, 177, 311
 Radziwiłł, Dominik 347
 Rajić, Jovan (Raics János) 113
 Rajnai Richárd 411
 Rakowski, Kazimierz 325
 Ramorino, Hieronim (Girolamo) 196
 Rapp 427
 Rapaport 427
 Raszewski, Leon 393
 Raszewski, Stanisław 393, 413, 414
 Ráthonyi 414
 Regelsberg von Thunberg, Josef 29, 126,
 358
 Rembowski, Henryk Ludwik 28, 213,
 259, 270, 272, 278–281, 291, 308, 317,
 331, 380, 388, 391, 405, 409, 414, 426,
 432, 448
 Riczkó Lőrinc 71, 388
 Rodakowski, Henryk 60
 Rohan 448
 Roliński, Adolf 196
 Romanov, Konstantin Pavlovics 151, 446,
 492
 Rosnowski, Ksawery 37
 Rosty István 364, 380
 Rousseau, Jean-Jaques 501
 Rózsa Sándor 165
 Różycki, Karol 497

 Różycki, Samuel 13, 121
 Rucki (Rudzki, Drucicki), Władysław (8,
 387–389, 396, 404, 407, 409, 411–413,
 415, 420, 423, 427, 428, 432, 434, 436,
 438, 444, 447, 450, 452, 509, 510
 Rulikowski, Edward (Konrad,
 Kazimierz) 82, 168, 169, 184, 191, 241
 Russjan, Lucjan 7–9
 Ruttkayné, Kossuth Lujza 108, 187
 Rüdiger, Fjodor Vasziljevics (Friedrich
 Wilhelm von) 13, 222, 509
 Rybiński, Maciej 347
 Rydz-Śmigły, Edward 469
 Ryłski (Ścibor-Ryłski), Eustachy 37
 Rzepecki, Józef 267, 270, 290

 Saih, Jan 236
 Saski, Konstanty 291
 Sauffain Miksa 463
 Sawicki, Ignacy 199
 Sawicki, Jan Nepomuk 201, 202
 Sáfrány Mihály 242
 Sándor, I., orosz cár 11, 80, 363, 458
 Sándor, II., orosz cár 258, 466
 Sándor, III., orosz cár 509
 Schaller, Josef Hannibal 66
 Schlik, Franz 27, 60, 134–136, 173, 210–
 212, 219, 221, 257, 273, 274, 278, 279,
 282–288, 297, 312, 316, 327, 328, 331,
 332, 338, 465, 478
 Schneider, Franciszek Gustaw 324
 Schreiber, Karol 48, 53
 Schubert, Wilhelm 363
 Seherr-Thoss Artur 19, 20
 Scudier, Anton 28, 211, 331
 Sedlnitzky, Josef von 459
 Siemiarz 250, 254
 Sienkiewicz, Henryk 118, 218

- Sikorski 148, 149
 Sikorski, Władysław 469
 Simić, Sava 113–117, 119
 Skałkowski, Marcelli 100, 209
 Skawiński, Marcin Maciej 405, 447
 Skolimowski, Marcin 194
 Skrowaczewski, Jakub 251–254
 Skrzynecki, Jan 347
 Skuluz 445
 Słonecki, Rudolf 430
 Smith, William (Miłkowski, Zygmunt) 75
 Smolka, Franciszek 33, 34
 Sobieciański, Karol 427
 Sokolnicki, Michał 201
 Soter lásd Witowski
 Sperry 50
 Spinoza, Louis Jakobs 122
 Stadion, Franz 24, 25, 34, 35, 39–42, 44, 98
 Stadnicki gróf 19
 Stanis, Antoni 259
 Stark 54
 Starzyński 92, 94
 Stein Miksa (Ferhad pasa) 228, 496
 Stratford de Redcliffe, Canning 499, 500
 Stropel 46
 Strzelecki, Michał 387, 388, 392, 409, 412, 413, 437, 440, 444–447, 449, 509, 510
 Strzelecki, Paweł 382, 383
 Sturm Albert 470
 Sulyok Ede 194
 Sulyok Vince 52
 Symion 396, 407
 Śląska Katarzyna Celina (Dębicka, Celina) 203
 Ślaski, Edmund 9, 387, 417–419, 423, 428, 430, 432, 434, 436, 438, 447, 453, 355
 Ślaski, Ignacy 417, 418
 Ślaski, Leon 418
 Szajdzicki, Grzegorz 388
 Szczepański, Antoni 308
 Szczecpański, Kornel 59, 68–71, 308, 309, 318
 Szczęsnowicz 393, 394, 409
 Szela, Jakub 17–21, 198
 Szemere Bertalan 231, 289, 463, 499
 Szemioth, Franciszek (François) 497
 Szeptycki, Andrzej 246
 Szersznik (Scherschnik), Henryk 96
 Szewczyk 259
 Szilágyi Mihály 144
 Szkarjatyin, Grigorij Jakovlevics 388, 494
 Szpaczek, Ludwik 165
 Sztetanovics 242
 Szubert, Tomasz 18, 19
 Szumlański, Stanisław 193
 Szybalski, Felicjan 74, 323–326, 362
 Szy, Joachim 7
 Szynglarski, Franciszek 418
 Szymaniewski, Józef (Kochanowski, Józef) 460
 Szyrma, Krystyn Lach 363
 Tabaczyński, Józef 302, 303, 306, 496, 497
 Tarnowski, Marcin 87
 Tchorznicki (Tchórnicki), Władysław 27, 28, 30, 59, 65–67, 69, 72–74, 117, 151, 204, 206, 208, 209, 211, 213–215, 221, 224, 225, 228–230, 234, 244, 258, 270, 272, 273, 275, 278–284, 287, 292, 308, 324–327, 329–334, 343, 359, 360, 362, 366, 367, 372, 373, 376, 393, 402, 432, 446, 481, 500

- Tchórzewski, Emeryk 240
 Teleki László 270, 478
 Teleki Sándor 392
 Tell, Christian 76
 Terlecki, Antoni 193
 Terlecki, Hipolit 247
 Terlecki, Leopold 193
 Thomain 460
 Thun, Friedrich 25
 Tímár József 224
 Tobys, Maurycy 360
 Toczyski, Stanisław 292, 372
 Tolsztoj, Alekszej Petrovics 479
 Trębicki, Stanisław 462
 Trylowski, Antoni 129
 Trzciński 82
 Turkuł 87, 90–94
 Tuszowski, Stanisław (Erős Gyula) 391, 406, 409
 Türr István 76, 162
 Tymiński, Jędrzej 206, 233
 Tymiński, Mściław 206
 Tyszkiewicz, Jan 166, 198
 Tyszkiewicz, Józef 198

 Ujejski 336
 Ujejski, Kornel 197, 235
 Ulászló I. (magyar királyként, lengyel királyként III. Ulászló) 345

 Vay László 479, 480, 505, 506
 Vay Péter 506
 Vay Sándorné 414
 Vay-Ibrányi Éva 506
 Veress Sándor 234, 485
 Voigt, Johann 363
 Vogel, Anton von 435

 Wagner, Julian (Gyula) 214, 215, 286, 287, 460–462, 500
 Waligórski, Aleksander 418, 506
 Welden, Ludwig von 138, 141
 Weissl von Ehrentreu, Johann 278
 Wiemuth, Karolina 458, 511
 Wieruski, Antoni 28, 160, 277–279, 281, 285, 287, 290, 308
 Wierzbicki, Longin 194
 Wierzbicki, Tomasz 276, 293
 Windisch-Grätz, Alfred zu 106, 121, 138, 204, 273, 276, 278, 279, 285, 288, 290, 305, 333, 430
 Wiśniowski, Teofil 202, 203
 Wittmann, Maurycy 196
 Witowski (Witwicki), Soter 85, 87–89
 Witwicki, Stefan 86
 Wojakowski 492
 Wołyński, Tadeusz 72, 204, 205, 207, 209, 215
 Woroniecki, Mieczysław 155, 241, 262, 263, 293, 378, 387, 388, 436, 455
 Woroniecki, Józef 270, 496
 Wójcik, Jan 30, 165, 225, 229, 264, 366
 Wróblewska, Zofia 76
 Wróblewski, Leon 91
 Wybranowski, Roman 196
 Wysocki, Feliks 235
 Wysocki, Jan Kazimierz 235
 Wysocki, Józef 7, 24, 26–31, 59, 68, 75, 106, 107, 115–118, 121, 123, 125, 129–136, 139, 141–143, 148–150, 154–158, 160, 161, 164–166, 182–185, 187, 205, 209, 213, 214, 234, 241–244, 257, 259, 264, 265, 267, 213, 214, 234, 241–244, 257, 259, 264, 265, 267, 269–272, 275, 277, 278, 285, 290–293, 302, 359, 360, 364, 372, 373, 377–379, 382, 359, 360,

- 364, 372, 373, 377–379, 382, 383, 387,
388, 424–426, 428, 435, 447, 464–466,
470–472, 474, 477. 480, 481, 483, 485,
488, 498, 501, 502
- Wysocki, Józef Franciszek 235
- Wysocki, Karol 235
- Wysocki, Piotr 492
- Zabłocki 43
- Zaleski, Wacław 25
- Zaliwski, Józef 13–15, 193, 196, 264, 263
- Zaliwski, Karol 193
- Zamojski, Jan 154, 182
- Zamoyski, Jan 154
- Zamoyski, Władysław 7, 177, 183, 297,
365, 375, 377–279, 386, 471, 472, 479,
486, 489, 495, 500, 502, 505, 506
- Zapolski, Jan 82
- Zarzycki, Karol 432
- Zarzycki, Dionizy 308, 387, 403, 432,
434–436, 439, 445, 447, 496
- Zawadzki, Józef 41
- Zawisza, Artur 14, 15
- Zia pasa 233, 467
- Ziemiałkowski, Florian 182, 185, 189
- Zima, Franciszek 182, 185, 189
- Zombory Lipót 411
- Zrínyi 169
- Zubrzycki, Mikołaj 413
- Zurics Ferenc 449
- Zwierzchowski, Edgar 97–99, 101, 102
- Zwierzchowski, Julian 97
- Zsarnay Pál 260–263
- Zsulavszky Zsigmond (Żuławski,
Zygmunt) 434
- Żabicki, Antoni 434
- Żarski 196
- Żółtowski, Hipolit 27, 28, 117, 213,
272, 273, 278, 279, 280, 282, 287,
290, 405
- Żuławski, Marian 388, 393–395, 423

*A Magyar Napló Kiadó
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének, valamint az 1999-ben alapított
Könyves Szövetségnek tagja
www.konyves-szovetseg.hu*

Magyar Napló Kiadó Kft.
1062 Budapest, Bajza u. 18.
www.magyarnaplo.hu
Felelős kiadó Oláh János
Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf
Tördelőszerkesztő Bornemissza Ádám
A borítót Bányay Anna és Szita Barnabás tervezte
Készült a SÉD Nyomdában, Szekszárdon
Ügyvezető igazgató Katona Szilvia

779216

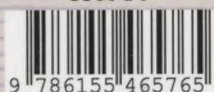

Az *Elérhetetlen föld* című antológia költőjeként ismert Kovács István 1998-tól négy összefoglaló munkát adott ki a lengyeleknek a magyar szabadságharcban játszott szerepéről: „...Mindvégig veletek voltunk”. *Lengyelek a magyar szabadságharcban* (1998), „Egy a lengyel a magyarral”. *A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei* (2008), *Bem tábornok. Az örök remények hőse* (2014), *Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848–1849*. A mostani kötetben a lengyel honvédek, légionisták visszaemlékezéseiből tesz közzé válogatást. A memoárok közül többet maga a szerző talált meg lengyel, magyar és ukrán levéltárakban.

Az 1848–49-es szabadságharcban több ezer lengyel vett részt a honvédsereg oldalán. „Évszázadok óta most először jöttek ide lengyelek azért, hogy segítsenek annak a nemzetnek, amellyel érdek és szeretet oly régóta összekapcsolta őket” – írta visszaemlékezésében Teofil Łapiński honvéd százados utalva arra, hogy a magyar ügy védelmére kelt honfitársai végcélként a felosztott Lengyelország helyreállításáért küzdöttek... És számos csatában, ütközetben – Aradnál, Bárcánál, Tarcálnál, Szolnoknál, a tavaszi hadjáratban, majd a nyári hadjárat során – kitüntették magukat. A krakkói egyetem volt hallgatója, a dzsidásoknál mindvégig közlegényként szolgáló Roman Gašiorowski a következő mondatokkal világít rá, miben rejlett sikerük, hírnevük titka: „Először is a légió tagjainak önkéntességében. Míg a reguláris, újoncozott lovasszázadokban jó, ha tízegynéhány kiváló katona vett részt tevékenyen az ellenséggel való összecsapásokban, a többi teher, bámész statisztika. Ezzel szemben nálunk mindenki tevékeny szereplő volt. Ez keltett az ellenségben irántunk tiszteletet. (...) A többségükben értelmiségi katonák szétszóródva, az egyes helyzetekben parancs nélkül is meg tudják különböztetni a fontos ügyeket a kevésbé azoktól, amelyek nem igényelnek különös erőfeszítést; meg tudják látni az ellenség gyenge oldalát, cselet tudnak alkalmazni, ki tudják találni s így keresztezni is képesek az ellenség szándékát – egy szóval olyan katonák, akiknél a fej együtt működik a karral.”

Łapińskin és Gašiorowskin kívül kilenc lengyel légionistának és honvédnek a szabadságharc eseményeit felidéző visszaemlékezését tesszük közzé. Közülük öt – élén Zygmunt Miłkowski eseményeket összefoglaló memoárjával – először ebben a kötetben lát napvilágot.

3500 Ft

MC
215.923

Lengyel visszaemlékezések a
szabadságharcra 1848–1849

KOVÁCS ISTVÁN **„Érdek és szeretet”**

MAGYAR
NAPLÓ